

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH.

NAPISALI

DR. ZIKMUND WINTER A DR. ČENĚK ZÍBRT.

I.

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH

OD DOB NEJSTARŠÍCH AŽ PO VÁLKY HUSITSKÉ.

SEPSAL

DR. ČENĚK ZÍBRT.

ILLUSTRACE OD VOJTĚCHA KRÁLE Z DOBRÉVODY A J.

S 235 OBRÁZKY.

V PRAZE.

KNIHTISKÁRNA F. ŠIMÁČEK, NAKLADATELÉ.

1892.

OBSAH.

	Strana
O posavadní literatuře dějin kroje, cizí i domácí . . .	1— 16
Kniha první	17—132
Kroj z doby nejstarší až do polovice století XIII.	
I. Pravěk, doba předhistorická: §. 1. Zprávy archaeologické. §. 2. Svědectví linguistické palaeontologie	17— 24
II. Úvaha o shodě kroje staročeského s krojem jiných Slovanův: §. 1. Nejstarší kulturní poměry české vůbec. §. 2. Důsledek z toho pro dějiny kroje: shoda staročeského kroje s krojem polským a poněkud s ruským	24— 28
III. Vzájemný vliv kroje slovanského a západoevrop- ského: §. 1. Slovanské názvy krojové v fečech evropských. §. 2. Domnění, že kraj slovenský nejrázovitěji před cizím vlivem za- choval podobu dávného lidového kroje českoslovanského	29— 33
IV. Zpráva o Čechách v X. století, kterou zapsal podle Ibrahima Ibn Jakuba španělský Arab Al-Bekri: §. 1. Její důležitost pro charakteristiku tehdejšího oděvu. §. 2. Kožešiny — rázovitá známka slovanského kroje	33— 37
V. Všeobecné úvahy o kroji, líčeném v první knize: §. 1. Převládající původně šerá barva látek. §. 2. Dovoz látek cizích. §. 3. Vnikání kroje západoevropského. Význam křížáckých výprav pro dějiny kroje	38— 42
<i>Kroj mužský</i>	<i>42— 84</i>
VI. Zevnějšek starých Čechův: §. 1. Úprava vlasů. Postřižiny. §. 2. Úprava vousů	42— 46
VII. Celkový ráz kroje mužského: §. 1. Prádlo: košile, haca, onuca. §. 2. Šat. §. 3. O rozdílu v šatství podle stavů	47— 53
VIII. Pokryvka hlavy	54— 60
IX. Sukně	60— 63
X. Nohavice	63— 64
XI. Roucho svrchní: §. 1. Plášť. Krzno. §. 2. Kozich, šuba (čuha). .	64— 72
XII. Obuv: §. 1. Postoly. Škarbály (škrbály). §. 2. Třevíc. Škorně .	73— 80
XIII. Rukavice	80
XIV. Pasy a sponky	81— 84

	Strana
<i>Kroj ženský</i>	85—106
I. Úprava kštiny a pokrývka hlavy	86—89
II. Ženský кроj v Evropě ve stol. X.—XII.	89—90
III. Oděv žen československých: §. 1. Ženy prosté. Rubáš. Ru- kávce, oplečie. §. 2. Ženy vznešené. §. 3. Ozdoba oděvu ženského. Vyšivky. §. 4. Plášť. §. 5. Obuv.	90—97
IV. Ozdoby: §. 1. Látka a výroba. §. 2. Náušnice (záušnice). §. 3. Obruče (náramky) na rukou a nohou. §. 4. Prsten. §. 5. Okrasa hrdla. §. 6. Jehlice	97—106
<i>Odění válečné</i>	107—127
I. Stať úvodní: §. 1. O literatuře dějin zbroje. §. 2. Všeobecná úvaha o válečném odění staročeském v době nejstarší	107—110
II. Přilbice a brně: §. 1. Všeobecné zprávy o přilbici a brni. Odění svatováclavské. §. 2. Přilbice. §. 3. Brně. §. 4. Pás	110—119
III. Odění nohou a ostruhy	119—120
IV. Štít	120—122
V. Zbraň: §. 1. Zbraň staročeská. Napouštění jedem (nálep). §. 2. Meč. §. 3. Luk. §. 4. Sudlice (kopí, oštěp). Praporec	122—127
VI. Vzrůstající přepych a nádhera	127
<i>O rouchu knížat a králů českých</i>	128—132

Kniha druhá 135—199

Rytířské odění v zemích českých ve stol. XIII. a XIV.

I. Vliv západoevropského mravu rytířského v zemích českých: §. 1. Význam rytířství v dějinách kroje. §. 2. Pod- porou králův a pánů českých vnika rytířství do českých zemí. §. 3. Rozmáhá se tu obvyklá nádhera v odění rytířském vlivem turnajů. §. 4. O staročeském názvosloví rytířském	135—145
II. Odění nohou: §. 1. Brněné nohavice. Pláty. §. 2. Ostruhy	144—147
III. Hlavní odění: §. 1. Spalnice. §. 2. Brně, pancíř, kruněf. §. 3. Pláty (plechy). §. 4. Vafurok, varkoč, kuršit, zbrojné roucho. §. 5. Obojek. Náramek	147—157
IV. Rukavice	158—161
V. Pokrývka hlavy: §. 1. Názvy: helm, přilbice, šlap, železný klobúk (klobúček). §. 2. Nánosek. Hledí (helmový okénec). §. 3. Rytířský helm slavnostní. Jeho „podvázání“. Klenot (okrasa). Fa- frnoch (helmodek). §. 4. Přilbičníci, helměti	162—177
VI. Štít: §. 1. Sěť, puklěr, tarče, pavéza. §. 2. Štítky náramenní (ailettes)	177—182
VII. Zbraň: §. 1. Rytířský pás. Pasování na rytíře. §. 2. Meč. Tesák (misericors). §. 3. Sudlice. Kopí, oštěp, hrále. §. 3. Praporec. §. 4. Luk. Samostříh. Prak	182—194
VIII. Dek, kropieř (pokrývka rytířova koně)	194—199

Kniha třetí 200—273

Kroj v zemích českých ve druhé polovici století XIII. až do příchodu královice Karla a jeho choti Blanky do Čech.

I. Vliv odění a mravu rytířského: §. 1. Vzrůstající nádhera a pestrost. Francouzská móda všeobecně oblíbena. §. 2. Všeobecné nošení zbraně	200—203
II. Význam barev při kroji: §. 1. Nošení barev něžích — od- znakem oddanosti a služby. Stejnokroj. §. 2. Oděv pestrobarevný, pruhovaný, „merhovaný“ (harovaný). §. 3. Barva žlutá — barva panská. Barva černá — barva smutková	203—211

III. Vzájemný vliv kroje českého a západoevropského: §. 1. Do zemí českých vnikají oděvy západoevropské s názvy počeštěnými: klok (cloque), čaprán (chaperou), karnáč (garnache) a pod. §. 2. Kroj český nápodoben v zemích sousedních, jak svědčí Seyfrid Helbling a Chronicon Limburgense	212—214
IV. Rozdíl mezi domácím krojem lidovým a krojem podle mody západoevropské	215—216
V. O látkách, z nichž oděv byl zhotoven: §. 1. Sukna flanderská. §. 2. Sukna dovážená z Itálie. §. 3. Sukna německá. §. 4. Sukna z Polska a Mísne. §. 5. Soukennictví domácí. §. 6. Abecední seznam všech důležitých látek	216—226
<i>Kroj mužský</i>	227—256
VI. Zevnějšek starých Čechů: §. 1. Úprava vlasů. Palcér. §. 2. Úprava vousů	227—230
VII. Prádlo	231
VIII. Pokryvka hlavy	231—236
IX. Sukně	236—239
X. Nohavice	239
XI. Roucho svrchní: §. 1. Plášť (klok). Krzno §. 2. Kozích, šuba (čuba). §. 3. Svrchní sukně	240—247
XII. Obuv	248—250
XIII. Rukavice	250—251
XIV. Pás	251
XV. Staročeské řady o kroji židovském ve stol. XIII. a XIV. <i>Kroj ženský</i>	251—256
I. Úprava kšice a pokrývka hlavy	257—270
II. Ráz ženského kroje v této době	257—262
III. Oděv žen českoslovanských: §. 1. Ženy prosté a vznešené. §. 2. Sukně. §. 3. Plášť. §. 4. Obuv	262—265
IV. Ozdoby	265—268
<i>Cizí moda nabývá obliby všeobecně: §. 1. Káravý hlas letopisce Petra Žitavského. §. 2. Výčitky kronikáře Františka Pražského.</i>	269—270
	271—273

Kniha čtvrtá 275

Kroj v zemích českých od příchodu Karla IV. s Blankou do Čech až po války husitské.

I. Vzájemný vliv mody západoevropské a krojů v zemích českých: §. 1. Vliv mody západoevropské. §. 2. Hlasy staročeských mravokárců. §. 3. Ze zemí českých zanašen kroj do zemí sousedních a do Francie i do Anglie	275—284
<i>Kroj mužský</i>	285—348
II. Zevnějšek starých Čechů: §. 1. Úprava vlasů. §. 2. Úprava vousů	285—288
III. Prádlo: §. 1. Košile. §. 2. Hací. §. 3. O způsobu praní v této době	288—290
IV. Pokryvka hlavy: §. 1. Čepice. Točenka. Koblúk (klobúk). Biret. §. 2. Kukla, kápě	290—298
V. Sukně: §. 1. Sukně rozmanitých barev. §. 2. Sukně letní, zimní, podšité kožesínou. §. 3. Sukně úzké, krátké a rozstřihané. §. 4. Kytile	298—309
VI. Kabát. §. 1. Kabátec. §. 2. Pachy při jeho rukávech	309—317
VII. Nohavice	317—321
VIII. Roucho svrchní: §. 1. Plášť (klok), krzno. §. 2. Kozích, šuba (čuba)	321—328

IX. Ohuv: §. 1. Škarbály (skrbály), skorné, střevíce. §. 2. Boty, ščibaly (štibaly). §. 3. Střevíce „se zobáky“, špičaté	328—337
X. Rukavice	337—338
XI. Pás: §. 1. Pasy a jejich úprava. §. 2. Pás královny Alžběty, vdovy po Karlu IV. §. 3. Závěsky u pasů. §. 4. Modní pasy se zvonci	338—346
XII. Výzdoba a nádhra kroje mužského	346—348
<i>Kroj ženský</i>	349—379
I. Úprava kátice a pokrývka hlavy: §. 1. Úprava kátice podle vyobrazení. §. 2. Umělé kadeření vlasů. Nošení vlasů cizích. §. 3. Víněk. §. 4. Roucha čili šlojier. §. 5. „Chomouty“, „rohy“, „roskop“	349—356
II. Ráz ženského kroje v této době	357—361
III. Sukně	361—363
IV. Kabátce	363—364
V. Plášť	365—368
VI. Ohuv	368—369
VII. Výzdoba šatu ženského	369—371
VIII. Okrasy: §. 1. Stesky mravokárců. §. 2. Prsteny. §. 3. Zápony, spinadla, řetůzy (balže) a pod. §. 4. Páteričky (růženečky)	371—375
IX. Kroj žen prostých: §. 1. Vedle mody cizokrajné udržuje se lidový kroj domácí. §. 2. Rubáš, čechel. §. 3. Oplečí (rukávce), loktuška. §. 4. Podvika. §. 5. Kasanka	375—379
<i>Korunovační roucho králův a královen českých</i>	380—390

Kniha pátá 391—440

Roucho církevní v zemích českých až do začátku věku XV.

Úvod	391—394
Podjáhén a jáhén: §. 1. Subtille. §. 2. Dalmatica	394—396
<i>Roucho mešní</i>	397—413
I. Humerale	397—399
II. Alba. Žarek	399—401
III. Stola. Cingulum. Phauon (manipulus)	401—403
IV. Casula	403—407
V. Ornatus	407—413
VI. Pomum calefactorium	413
Superpellicium (rochetum)	414—416
Cappa (pluvial)	417—420
Almutium. Biret. Mitra	421—422
<i>Roucho biskupské (arcibiskupské)</i>	423—431
Sandalia. Chirothecae. Annulus. Rationale	423—426
Infula	426—428
Baculus (curvatura). Pannisellus	428
Pallium archiepiscopale	428—429
<i>Šat kněžský mimo obřady církevní</i>	432—436
§. 1. Obliba vládnoucí mody. Zápovědi oděvu modního. §. 2. Zápovědi nošení zbraně od duchovních	
<i>Roucho mnišské</i> §. 1. Mniši. §. 2. Jeptišky. §. 3. Poustevníci	437—440
Dodatky	441—443
Seznam věcný	444
Opravy tiskových omylů	

O posavadní literatuře dějin kroje, cizí i domácí.

Dějiny kroje mají svoje „dějiny“. Po rozšíření knihtiskařství a zdo-konalení ryjeckého umění vytasili se podnikaví knihkupci norim-berští, kolínští a jiní s obrázkovými knihami, znázorňujícími kroje jed-notlivých národů, stavů a pod. Na trhu knihkupeckém ve stol. XVI. a XVII. objevily se knihy ¹⁾ Bertelliova, Bruinova, Boissardova, Weigelova, Amanova, Ces. Vecellia, Fabriova, Rutzova a jiné. Ve stol. XVII. v Lon-dýně vydána znamenitá sbírka ženských krojův evropských od známého umělce Čecha V. Hollara. Snadno se dovtpíme, že za tehdejších po-měrů nebyly obrazy krojové různých národů světových věrny. Působila tu libovolně fantasie umělcova. Co nevěděl, přimyslí si. Slovný výklad obrázků, jakožto věc vedlejší, býval upraven podle kresby a většinou rovně nespolehlivě. Chybné kresby přebíral druh od druhu předchůdce a dlouho jako berná mince kolovaly v dějinách kroje, ba vluzují se i do skladeb nových. Přes to všechno není nezajímavé poznati, jak si jed-notliví umělci tehdejší představovali které kroje; na př. v knihách na, hoře jmenovaných zařaděny jsou pravidelně obrázky domnělého kroje českého! ²⁾

Ponenáhlu býval text v knihách krojových psán důkladněji. Obrazky kresleny nikoli z paměti a tvůrčí síly umělcovy, nýbrž trochu věrně podle starých památek. Byla cítěna praktická potřeba i význam podobných sbírek, z nichž by zejména umělci mohli čerpat poučení, jak malíři, so-

¹⁾ Plné názvy všech knih, citovaných v předmluvě, nalezne čtenář podle autorů v následujícím seznamu literatury.

²⁾ Viz Abraham de Bruyn, *Omnium gentium habitus*, tab. 10; Jodocus Aman, *Gynaeceum sive Theatrum mulierum*, I. c 3, c 4, o, o 2; Weigel, *Habitus praecipuorum populorum*, 44—48; Ces. Vecellio, *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo*, 317—320. Obrazky ty, domněle znázorňující kroj českoslovanský, přejímá na př. do své knihy Duplessis, *Costumes historiques*, I. l. 48. — Odstraňující pří-klad, jak fantastické kroje mohly býti vymyšleny, podávajíc obrazy staročeského bo-jovníka a staročeské kněžny u Schneidra, *Gallerie der Costüme*, č. 134 podle knihy Aubertovy, *Musée de costumes*, čís. 121 a 127, a obrazy kroje staroněmeckého u Mannicha, *Versuch über Kleidung*, str. 60—61, tab. 14.

chaři, tak herci při historickém obleku na divadle. Pokusy tohoto druhu často nemají ceny vědecké. Bývaly to — jak vhodně píše Falke³⁾ — snůšky rozmarných anekdot, sbírky přepodivných, schválně nahledaných kuriosit, slátané vtipem nevtipem a slohovými obraty v nepevnou, násilně skupenou jednotu, v četbu spíše zábavnou než poučnou. Nebylo tu náležitého rozdílu mezi tím, co je důležitého, a tím, co zasluhuje pozornosti menší. Ve hlavním textě podobných spisův o dějinách kroje beze všeho rozdílu naznačeného kladeny vedle sebe a na sebe vrstvy všelijakých výpisků, spojených vždy pod společným záhlavím vzájemně jen ledabyle. Před oči čtoucího byly v knihách podobných vylíčeným způsobem naházeny kupy starodávných, vážnou většinou již neznámých, nesrozumitelných názvů, třeba pilně vypsanych z archívalí a jiných starých pramenů, ale od autora nebylo čtenáři náležitými důvody a doklady soustavně vysvětlováno, odkud slovo které pochodí, je-li domácí či cizí, a — oč tu hlavně jíti mělo — co vlastně slovo znamenalo, jaký šat to byl, jak byl nošen. Z hromady nevysvětlených výpisků, neznámých slov starodávných a neprospěšných výlevů nálady autorovy nikdo ovšem nezmodřel. Nekritických knih takových o kroji bylo vydáno plno a plno, na př. Arndtova, Hallbergova a vedle jiných hlavně Schultzeova, kde schválně autor vybral z dějin kroje toliko zjevy, jež mu poskytly látku k rozpravě čtveračivě, aby čtenářstvo rozveselil. Když je svědomitě a řádně uvozováno, odkud ta či ona kresba, ten či onen slovný doklad pochází, má kniha aspoň jakou takou cenu jakožto snůška materialu. Kde však ani toho nebylo, jsou nyní knihy podobné, jak Falke (l. c.) právem napovídá, se stránky historické vědy bezcenné.

Konečně nastal obrat. Když na poli vědecké práce historické vedle posavadní pracovnice, historie politické, přihlásila se o přiměřený úkol svůj mladá družka její, historie kulturní, bylo patrné, že dějiny kroje, psané vážně a methodou vědeckou, nejsou kratochvilnou četbou o starodávných, nyní snad někomu směšných modách, nejsou toliko pro potřebu praktickou jakožto pomůcka umění výtvarnému, nýbrž že jsou vedle jiného podstatným příspěvkem k dějinám vzdělanosti a osvěty.⁴⁾ Historikové kroje byli si již vědomi, že kraj některého národa v určité době nevznikl pouhou hříčkou náhody, že zračí se v něm vládnoucí „duch času“, že má bezděky na sobě nepopíratelné znaky všeobecných poměrů kulturních z té které doby. Jako možná poznati po šatu povahu člověka jednotlivce, tak možná podle kroje souditi při sdružení mnoha lidí v celek, o národu, o jednotlivých dobách. V zevnějšku, v kroji, rázovitě zračí se stav kulturních poměrů, obráží se stupeň vnitřní duševní vyspělosti, v kroji patrna je nad jiné světleji převaha národních živlů domácích či snad vliv vnikajících proudů kulturních z ciziny. Dějiny kroje, líčené s tohoto stanoviska, s vědomím, že nestačí tu pouze popisovati ledabyle kraj způsobem zastaralým, nýbrž že vedle názorného, věcného popisu, založeného na dokladech spolehlivých, přesně uvozaných, potřeba na

³⁾ *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. III.—IV.

⁴⁾ Srv. J. R. Planché, *Cyclopaedia of costume*, II., str. 1.

vhodných místech položití přehledné úvahy kulturně-historické, vysvětlující a odůvodňující souhlas panujícího kroje s všeobecnými poměry kulturními, úvahy, které by nepřestávaly na pouhém konstatování fakt, na prostém líčení jednotlivých částek krojových, jako by osamocené jen ve vzduchu visely, nýbrž které by líčily se stanoviska kulturně-historického, dovolávající se, kde potřeba, cizích dějin kroje, jednotlivé zjevy, jakožto nutné důsledky kulturních poměrů v určité době, jakožto články, docela přirozeně souvisící s řetězem všech souvěkových zjevů jiných — liší se jistě od knih, nahoře popsaných, a mají nárok práce vědecké, kulturně-historické monografie.⁶⁾ To je stanovisko většiny moderních studií o dějinách kroje.

Pokud se týče dějin kroje, dělo se u nás jako všude jinde. Vedle nespolehlivých narážek u nejstarších kronikářův a bezděčných popisů ve spisech mravokárných nebylo psáno soustavně o dějinách kroje v zemích českých až po Balbína. Tento pokusil se, dobře-li vím, poprvé nastínit stručně dějiny kroje v Čechách. Pokus při sečtěllosti Balbínově na tehdejší dobu je dosti zdařilý, ačkoli přirozeně jen povrchní, kusý, plný mezer.⁶⁾ O popisech dávného kroje českého a slovanského u rozmanitých historiků XVIII. století netřeba slov šířiti. Jsou to čiré výmysly jejich obrazností nebo výpisy z kronik a podle kronik cizích.⁷⁾ Z prací podobných zasluhuje zmínky obšírná skladba, rukopis Josefa Schiffnera († okolo r. 1817), „*Geschichte der Kleidungen der Böhmen seit den ältesten bis auf unsere Zeiten*“, jež je zařaděna v *archivu města Prahy* pod čís. 276. Je to práce pilná, psaná rozvláčně a horlivě, ale práce beze všech spolehlivých výsledkův.

Příspěvků k dějinám kroje v Čechách v našem století přibývá víc a více. Nejdříve upozorňujeme na péknou sbírku obrazů lidových krojů českých „*Trachten böhmischer Bauern und Bäuerinnen*“, vydanou r. 1814. Za příčinou dvorní slavnosti namaloval je po návrhu hraběte Ch. Clam Gallasa Antonín Pucherna a ryl je hrabě Ludvík Buquoy. Je to knížka posavad jediná svého druhu v literatuře české. Obsahuje 36 krojových obrázků z Jindřichohradecka, z Plzeňska, z Čáslavska, z Bydžovska, z Loketska, z Litoměřicka atd.⁸⁾

Kromě rozmanitých nezdařilých pokusů zosnovati historický kroj staročeský, jako na př. snažil se Hübsch,⁹⁾ dlužno uvéstí záslušnou činnost Vocelovu. Zaujímá na tehdejší dobu přede všemi jinými místo

⁵⁾ O tom bylo mnoho psáno. Pomineme tu podrobnosti. Viz Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I., str. 1.; Falke, *Trachten- und Modenwelt*, I. svazek, str. V.—VI.; u nás Vocel, *Grundzüge der böhm. Alterthumskunde*, Prag, 1845, 213; Dudík, *Dějiny Moravy*, IX. 269, 288; F. V. Jerábek, *Světozor*, 1872, 375 a.ř. („O modě“) atd.

⁶⁾ *Miscellanea regni Bohemiae*, vyd. 1681, Dec. I, lib. III., 229.

⁷⁾ Na př. Papanek, *Historia gentis Slavae*, Quinque-ecclesiis, 1780, 163; Moravec a Pilař, *Moraviae historia*, 1785, I. 44 atd.

⁸⁾ Některé otisknuty byly ve *Světozoru*, 1884, 239; 1885, 256.

⁹⁾ *Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels*, Prag, 1845, 28—29.

čestné, a výsledků jeho neúnavného studia, uložených v několika statích,¹⁰⁾ nikdo nesmí podceňovati.

Řada cenných příspěvkův a materialu k nejstarším dějinám kroje v zemích českých roztroušena ve spisech a publikacích Palackého, Erbenových a Emlerových Regestech a hlavně v Tomkové Dějepisu města Prahy. Kromě materialu, sebraného v četných monografiích měst českoslovanských, vzpomínáme tu také s uznáním činnosti J. Jirečkovy. Vedle hojných pabérkovitých zpráv o kroji staročeském napsal zajímavou studii,¹¹⁾ kde se již poněkud snaží správně vysvětlovati staročeské názvy krojové, jež posud bez ladu skladu i někdy bez náležitého porozumění byly přejímány z knihy do knihy, často s vysvětlivkami mylnými.

Z literatury nejnovější, jak známo, přebohatý, vzácný material k dějinám kroje v Čechách a sice hlavně ve století XV. a dalších uložen v důkladných pracích Sedláčkových (Hrady a zámky české) a Wintrových. O utěšeném rozkvětu studia, týkajícího se lidového kroje, zejména ornamentiky na lidovém kroji, bude psáno na str. 12.

Tímto dílem dostane se českému čtenářstvu bohaté i vkusné vypravené, samostatné, obšírné knihy o dějinách kroje v zemích českých, jak o tom více prospekt poučuje. V přítomné knize připadlo mně za úkol podati dějiny kroje z doby nejstarší až do válek husitských. Pokládám za svou povinnost, podati tu krátce některá vysvětlení:

Jsem si vědom nesnadného úkolu svého. Vydal jsem se tu na cestu — nebudiž mi to, prosím, vykládáno za rčení neskromné — skoro docela nevyžlapanou, kde jsem neměl nikde u nás předchůdce ani vzoru pro rozvrh práce i podrobné jeho provedení, pro náležitou volbu příslušných obrázkův a vůbec vzoru pro celkovou podobu knihy tohoto rázu. Většina posavadních studií o kulturních dějinách českých obírala se dobou pozdější; do věků nejstarších, jimž věnována kniha tato, málo komu se zachtělo. Nehrozím-li se všeho toho a odvažuji-li se práce tak nesnadné, činím to s přesvědčením, že tu předstupuji na veřejnost s výsledky čestilového, systematicky řízeného studia, cele věnovaného dějinám kulturním. Domácích památek písemných i výtvarných po stránce kulturně-historické snažil jsem se využítkovati pečlivě a všiml jsem si tedy od počátku svého studia také kroje starodávného. K tomu, jak bude psáno v následujícím úvodu k seznamu literatury a doloženo v knize přechásto, obeznámil jsem se vedle obrázkových děl s methodou důležitějších krojových studií po literaturách evropských. S takovouto přípravou vedle všech článků, jež jsem porůznu napsal o dějinách kroje staročeského,¹²⁾ odvažuji se vydati se na líčení kroje v zemích českých v době nahoře již oznámené.

¹⁰⁾ ČČMus. 1844, 161 ad., O kroji staročeském; Österreichische Blätter, 1844 No. 65, Böhmische Trachten im Mittelalter; Grundzüge der böhm. Alterthums-kunde, 1845, 214 ad.; Pravěk země české, čl. XI.

¹¹⁾ Vzpomínky na kroje staročeské, Světozor, 1877, str. 3., 15., 27.

¹²⁾ Viz Lumír, 1887, str. 140 ad.: Paběrky o staročeském kroji; Česká Thalia, 1887, 183 ad.: Ze studií o staročeském kroji (s obrázky V. Olivy); Vesna,

Aby názor byl jasnější, je text provázen obrázky. Poněvadž se děje v knize této pokus osnovati na podstatě vědecké takorůžka ze základu představy kroje staročeského, bylo potřeba vzdáti se předelem kreseb, vymyšlených neb upravených obrazností umělcovou, malebnějších než prosté nártky podle starodávných památek, ale kreseb uměle sestavených. Bylo tu potřeba přesně a věrně nakreslití obrazy krojové tak, jak nám je památky dochovaly, beze všech osobitých příměšků a rázovitě kresličské manýry umělcovy. Chce-li umělec odtud bráti motivy a přidada k tomu vhodný lad a řád, je doplniti a tak podle krasochuti své utvořiti si ideal kroje starodávného z některé doby, má tu najisto v souborné snůšce věrných otisků starobylých památek, z nichž velická většina je poprvé tiskem vydána, podklad bezpečný k další tvorbě umělecké. Úkolem knihy vědecké bylo ze všelikých různorodých a roztroušených, zachovávaných památek (miniatur, mincí, pečetí, náhrobků, starožitností rozmanitých) přiměřeně učiniti výběr obrazů z jmenovaných památek věrně okreslených, jež by se vzájemně doplňovaly se slovným výkladem. Bylo nám tedy vzdáti se všech idealních typů kroje staročeského v době starší a počítati vždy a všude jen s tím, co ve skutečnosti bez působení obraznosti umělcovy po ruce jsme měli a co nám tudíž mohlo býti spolehlivým podkladem určitého tvrzení. Jinak vésti jsme si v práci vědecké nemohli. Pokud jsme se přeptávali u odborníkův a znalců výtvarného umění, vesměs schvalovali způsob v knize zavedený.

* * *

Podávám tu seznam literatury, seznam plných názvů cizích spisův o dějinách kroje, jichž se na příslušných místech dovolávám. Uvádím pak pod čarou názvy jejich zkrácené, abych zevrubně cituje, zbytečně nemáfil času a místa. Jsou tu již zahrnuty knihy nejen pro tento díl, nýbrž i pro další dějiny kroje, aby zejména ve III. díle nebylo třeba psáti dodatky k seznamu tomuto. Všechny spisy o krojích zde zahrnuty nejsou. Kdo by jiné ještě chtěl poznati, viz obsáhlou literaturu ve druhém francouzském vydání Racinet. V našem seznamu jsou jen knihy důležitější a takové, jež se hodily do textu, mezi nimi také knihy starší i novější ruské a polské, z nichž Racinet o většině neví a jiný neslovanský historik kroje žádné vůbec nezná.

Dějiny kroje, jak nahoře psáno, jsou důležitou částí dějin kulturních. Pokouším se tu vhodně navazovati pásmo českých dějin kulturních do širší osnovy všeobecných dějin kulturních. Tím budíž objasněno, že jednak na základě výsledků z historických studií o kroji slovanském (pokud jsem se jich mohl dobrati ve Varšavě a v Petrohradě)

1887, 191 ad.: O staročeské obuvi; Světozor, 1889, 575, 588, 156, K dějinám kroje v Čechách; Vesna, 1890 (IX), čís. 5—7: Hlasy mravokárců staročeských a řády sněmovní o nádheře a cizotě kroje v Čechách ve stol. XVI. a zač. XVII.; Lada, 1890, 69 ad.: Paběrky k dějinám kroje v Čechách; U domácího krbu, 1890, č. 4: Oděv smutkový u starých Čechů a j. v.

ukazují, jak hlavně v dobách nejstarších ten či onen kroj a stroj v zemích českých přirozeně má příbuzné zjevy po vlastech slovanských, jednak upozorňují, dovolávají se výsledků cizích, neslovanských studií kostumních, jak zase zejména v dobách pozdějších, kdy vlivu západoevropského do Čech víc a více přibývá, ten či onen kroj a stroj není původem český, domácí, je napodoben podle cizího, odkud asi pochodí, a jakým vlivem kulturních poměrů mohl se dostat do Čech. Že je v dějinách kroje nevyhnutelná potřeba podobného přirovnávání a vysvětlování, není třeba šíře dokazovati. Nejlépe tomu nasvědčují vzorné moderní studie kulturně-historické o kroji.

Jsa veden snahou seznámiti se podrobně s odbornou literaturou, netušil jsem, jak mi látky přibývá, jak mi literatura ta vzrostla. Doufám, že tato bibliografie krojových studií slovanských i cizích bude vítaným rádcem tomu, kdo se bude chtít seznámiti s historickými studiemi o krojích těch kterých.

V literatuře české podobného přehledu posud není, a tak, kdož se chtí s věcí obeznámiti, jsou tudíž odkázáni na soukromé, nelákové shledávání dotyčných vědomostí. Proto bych tomu byl rád, bude-li tímto seznamem vedle vědeckého účelu, totiž aby v čele knihy byla podána (jak je obvyčejem) odborná literatura — účel ten měl jsem ovšem především na paměti — zároveň poněkud vyhověno potřebě praktické. Některých knih tu uvozovaných použil jsem více, jiných méně; dovolávám se jich na příslušných místech podle potřeby. Abych usnadnil hledání plných názvů, když se jednotlivých knih jen zkráceně dovolávám, seřadil jsem literaturu podle autorů v abecedním pořádku.

Dlužno i to poznamenati, že jsem tu pominul řady knih, vydaných pro umělce¹³⁾ a zejména pro „praktickou potřebu“ divadelní, kde výkresy byly buď vymyšleny nebo „doplněny“ libovolnou fantasií malířovou beze vší historické věrnosti.¹⁴⁾ Dále pominul jsem knih o kroji starověkém¹⁵⁾ a knih s tendencí mravokárnou, poněvadž zrnka historická, v nich roztroušená, jsou odjinud známá a tudíž nedůležitá, na př. Tiburtius, *Luxus und Modeherrschaft*, Berlín, 1889; E. Meinert, *Modethorheiten*, Leipzig, 1890 a pod. Také jsem do tohoto seznamu nezařadil knih, jež jsou věnovány toliko dějinám zbroje, dějinám jednotlivých méně důležitých částí, ke kroji příslušných. Vše to čtoucí najde na vhodných místech v poznámkách.

U knih, jež se neobírají výhradně dějinami kroje, dovolávám se v poznámkách ponejprv celého názvu, pak užívám vždy srozumitelné zkratky.

¹³⁾ Na př. F. de Vigne, *Vademecum du peintre ou recueil de costumes du moyen âge*, vyd. 1844.

¹⁴⁾ Výjimku tvoří Bardon Dandré a Le Vacher de Charnois, *Recherches sur les costumes*, kdež jsou kresby dosti věrně otiskány podle památek starých. Zajímavé je, že tu již autor přidal ku kresbám pokusy prakticky upravených stříhů na jednotlivé starodávné obleky.

¹⁵⁾ Upozorňujeme aspoň tuto pod čarou vedle znamenitých studií (o kroji starověkém) Studnickových na knihu: *R. Cavarro, Les costumes des peuples anciens*, I. Egypte, Asie, II. Grèce, Etrurie, Rome — Paris, 1887,

Nebude mi jistě od soudného čtenáře vykládáno za zlé, že nepovažuji na konec za zbytečné v následujícím dotknouti se zcela otevřeně ještě jedné věci. Z neznalosti přirovnací metody, obvyklé v badání vědeckém v oboru studia kulturně-historického, mohlo by snad u někoho vzniknouti domněnka, že proto uvádím tolik knih z literatur cizích, abych tím čtoucímu — smím-li říci — opatrně zakryl chudost výsledků svého studia na základě zpráv domácích, českých. Mohlo by vzniknouti domněnka — abych mluvil docela určitě — že snad tam, kde se mi nedostalo zpráv domácích, kořistil jsem lhostejně z cizích literatur asi tak, že jsem prostě vzal zprávy a doklady cizí, na př. německé, francouzské a pod. a že jsem jimi vyplňoval mezery zpráv českých a tedy podle oněch zpráv cizích, německých, francouzských, že jsem vlastně sestrojil mylně popisy nejstaršího kroje v zemích českých. Domněnkou podobným bylo by poctivé snaze mojí krivděno. Doufám, že každému stačí, přečte-li jednotlivé statě. Pozná, jak obyčejné na začátku vhodně vyložím a objasním, jak co v určité době za daných kulturních poměrův a zjevů v dějinách kroje cizích, vůkolních i vzdálenějších, a jin slovanských (dotýkám se všeho vždy krátce jen a přehledně, odkazuje čtenáře na podrobnosti, snesené v příslušných historických studiích) současně v zemích českých, jež podle polohy zeměpisné najisto nebyly ostrovem, úplně izolovaným ode všeho světa současného, býti mohlo a podle bezpečných zpráv českých, které vyčerpali vždy jsem se snažil, bývalo. Že však při tom hlavně kroji prostého lidu neupírám domácí rázovitosti, ba naopak, jak jen možná, snažím se jí vystihnouti a ukázati, bude nejlépe patrné z příslušných statí, kdež o tom zevrubně psáno. Tím, tuším, stanovisko moje s dostatek vysvětleno:

1. *Aman Jodocus*: Gynaeceum sive Theatrum mulierum, in quo praecipuarum . . . nationum foemineos habitus videre est . . . Additis octostichis Franc. Modii, Francofurdi, 1586; vyd. něm. téhož roku; nový otisk v Mnichově, 1880.
2. *Arndt E. M.*: Über Sitte, Mode und Kleidertracht, Frankfurt a. M., 1814.
3. *Bar M.*: Recueil de tous les costumes des ordres religieux et militaires avec une abrégé historique et chronologique, Paris, 1777—1785.
4. *Bardon Dandré M. F.*: Costume des anciens peuples à l'usage des artistes, vyd. od M. Cochina, Paris, 1784—1786. Německý překlad od W. G. Beckera, Leipzig, 1796.
5. *Bertelli Ferd.*: Omnium fere gentium nostrae aetatis habitus nunquam antehac editi, Viennae, 1563.
6. *Bertelli Petrus*: Diversarum nationum habitus, Patavii, 1589; po druhé 1591; opět 1596.
7. *Blätter für Kostümkunde* nach authentischen Quellen in Stahl gestochen von verschiedenen Künstlern, Berlin, 1874 (I.), 1875 (II.).
8. — *Neue Folge*, herausgeg. von A. v. Heyden, Berlin, 1876—1878 (I.), 1881 (II.).

9. *Bock Fr.*: Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, Bonn, 1859—1871 (3 svazky).¹⁶⁾
10. *Boissard J.*: Habitus variarum orbis gentium, 1581.
11. *Bonnard C. a Mercuri P.*: Costumes des XIIIe, XIVe et XVe siècles, extraits des monumens les plus authentiques de peinture et de sculpture avec un texte historique et descriptif, Paris, 1829 (I.), 1830 (II. část); vyd. druhé 1860.
12. *de Bruyn Abraham*: Omnium paene Europae, Asiae, Africae atque Americae gentium habitus, vyd. 1577, Coloniae; 1581, 1584, 1610.
13. — Imperii ac sacerdotii ornatus, diversarum item gentium peculiaris vestitus, Coloniae, 1578; po druhé 1592.
14. *Bärmann F.*: Hundertfünfzehn Jahre Kostümgeschichte in Modebildern, v knize Zum 25. Bestehen der „Modenwelt“, Berlin, 1890.
15. *Cabinet des modes* ou les modes nouvelles, décrites d'une manière claire et précise et représentées par des planches enluminées, Paris, 1785—1786.
16. *Carmeli P.*: Storia di vari costumi sacri e profani dagli antichi fino a noi pervenuti, Venezia, 2. vyd., 1761.
17. *Challamel A.*: Histoire de la mode en France, La toilette des femmes depuis l'époque Galloromaine jusqu'à nos jours, Paris, 1875.
18. *Demay G.*: Le costume au moyen âge d'après les sceaux, Paris, 1880.
19. *Duplessis G.*: Costumes historiques des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles, Paris, 1867—1868 (dva díly).
20. *Duflos*: Recueil d'estampes, représentant les Grades, les Rangs et les Dignités, suivant le costume de toutes les Nations existantes avec des explications historiques . . ., Paris, 1779—1780.
21. *Eljasz Walery*: Ubiorz w Polsce i u sąsiadów, Kraków, Tom. I., 1879; II., 1889.
22. *Fabri Alex.*: Diversarum nationum ornatus, cum suis iconibus, Patavii, 1593.
23. *Fairholt F. W.*: Costume in England, A history of dress from the earliest period to the close of the eighteenth century, London, 1846; 2. vyd. 1860; nové vyd.: *Dillon H. A.*, Costume in England, by the late F. W. Fairholt (3. vyd.), London, 1886. Kniha vyniká nad starší práce o kroji anglickém (na př. H. Smith, Selections of the ancient costume of Great Britain and Ireland from the 7 to the 16 century, London, 1814; Martin, The civil costume of England from the conquest to the present time, London, 1842 a j.).
24. *Falke J.*: Zur Kostümgeschichte des Mittelalters, Wien, 1851.
25. — Die deutsche Trachten- und Modenwelt, Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte, Leipzig, 1858. Dodatky od téhož autora :

¹⁶⁾ Kniha o dějinách roucha církevního proto jsou tu zařaděny, že na konec I. dílu bude přidán text i obrázky církevního roucha v zemích českých.

- Zur Costümggeschichte des Mittelalters, Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Bau-
denkmale, Wien, 1860, 185.
26. — Costümggeschichte der Culturvölker. Stuttgart, 1880.
 27. *Ferrario G.*: Il costume antico e moderno, Milano; upotřebili jsme svazku IV. (1824), V. (1825).
 28. *Fontenay E.*: Les bijoux anciens et modernes, Paris, 1887.
 29. *Freudenberg Sigism.*: Histoire des mœurs et du costume des Français dans le dix-huitième siècle, 1776; nové vyd., Stuttgart, 1888.
 30. *Gołębiowski Euk.*: Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów až do chwil obecnych. Warszawa, 1830.
 31. *v. Hallberg Fr.*: Zur Geschichte der Sitten, Gebräuche und Moden, Aachen und Leipzig, 1832.
 32. *Hauff K.*: Moden und Trachten, Fragmente zur Geschichte des Costüms, Stuttgart und Tübingen, 1840.
 33. *Hefner-Altenack J. H. v.*: Trachten des christl. Mittelalters nach gleichzeitigen Kunstdenkmalen, Frankfurt a. M., 1840—1854.
 34. — Nové, značně rozmnožené, nádherné vydání: Trachten, Kunstwerke und Geräthschaften vom frühen Mittelalter bis Ende des XVIII. Jahrhunderts nach gleichzeitigen Originalen, I.—IX., Frankfurt a. M., 1879—1888. Citujeme toto vydání.
 35. *Heidloff C.*: Costüme des deutschen Ritterthums, lithogr. v. Fleischmann, Nürnberg, 1836.
 36. *v. Heyden A.*: Die Tracht der Culturvölker Europas vom Zeitalter Homers bis zum Beginne des XIX. Jahrhunderts, Leipzig, 1889.
 37. *Hollar Wenceslaus Bohemus*: Theatrum mulierum sive varietas atque differentia habituum foeminei sexus diversarum Europae nationum hodierno tempore vulgo in usu, Londini, 1643; po druhé pod názvem: Aula Veneris sive varietas foeminini sexus diversarum Europae nationum differentiaque habituum ut in quolibet provincia sunt apud illas nunc usitati, Londini, 1644.
 38. *Hotttnroth Friedrich*: Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeräthschaften der Völker alter und neuer Zeit, Stuttgart, 1884 ad.
 39. *Jacquemin R.*: Histoire générale du costume civil, religieux et militaire du IVe au XIXe siècle. Iconographie générale et méthodique du costume du IVe au XIXe siècle, Paris, 1862—1887. K tomu vydán přídavek (Supplément).
 40. *Klemm H. jun.*: Versuch einer Urgegeschichte des Kostüms mit Beziehung auf das allgemeine Culturleben der ältesten Völker der Erde, Dresden, 1860.
 41. *Köhler K.*: Die Trachten der Völker in Bild und Schnitt, Eine historische und technische Darstellung der menschlichen Bekleidungsweise von den ältesten Zeiten bis in's 19. Jahrhundert, Dresden, 1871.
 42. — Entwicklung der Tracht in Deutschland während des Mittelalters und der Neuzeit, Nürnberg, 1877.

43. *Kossak Jul.*: Dawne ubiory i uzbrojenia, Tygodnik illustrowany, 1862, 1863.
44. *Kretschmer Alb. u. Rohrbach*: Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zum neunzehnten Jahrhundert, Leipzig, 1864.
45. *Lacroix J., A. Duchesne, F. Seré*: Histoire des cordonniers et des artisans dont la profession se rattache à la cordonnerie, précédé de l'histoire de la chaussure, Paris, 1852.
56. *Lacroix Paul*: Histoire de la chaussure depuis l'antiquité la plus reculée jusqu'à nos jours par ... suivre de l'histoire sérieuse et drôlatique des cordonniers et des artisans dont la profession se rattache à la cordonnerie, Paris, 1862.
47. — Mœurs, usages et costumes au moyen âge et à l'époque de la renaissance, Paris, 1872; nové vyd. 1877.
48. — XVIII^m siècle. Institutions, usages et costumes de France, 1700—1789, Paris, 1875; nové vyd. 1878.
49. *Lewicki J.*: Album des costumes polonais anciens et modernes, bez udání místa a roku (v knihovně Krasinských ve Varšavě).
50. *de Linas Ch.*: Anciens vêtements sacerdotaux et anciens tissus, conservés en France, Paris, 1860—1863.
51. *Louandre Ch.*: Les arts somptuaires, Histoire du costume et de l'ameublement, Paris, 1858 (2 svazky). Texte explicatif (také 2 díly).
52. *Mannlich Joh. Ch.*: Versuch über Gebräuche, Kleidung und Waffen der ältesten Völker . . ., München, 1802.
53. *Marriott Wharton B.*: Vestiarium christianum, the origin and gradual development of the dress of holy ministry in the church, London, 1868.
54. *Matejko Jan*: Ubiory w Polsce 1200—1795, Kraków, 2. vydání, 1875.
55. *Matthesius Ch. L.* resp. (praes. Ch. G. Loeber): Dissertatio de mutatione formarum in vestibus, Jenae, 1722.
56. *Matthias J.*: Der menschliche Schmuck, Form, Farbe und Anwendung, Liegnitz, 1871.
57. *Moreau M. le jeune*: Monument du costume physique et moral de fin du XVIII. siècle, Neuwied sur le Rhin, 1776 (texte par Nic. Restif de la Bretonne); 1789. Nová vyd. (avec texte revue et corrigée par Ch. Brunet, préface par A. de Montaiglon), Paris, 1876; Stuttgart, 1888.
58. *Оленинъ А.*: Опытъ объ одеждѣ, оружїи, нравахъ и степени просвѣщенїа Славянъ, С. Петербургъ, 1832.
59. *Pauquet H. a P. (bratři)*: Modes et costumes historiques, Paris, 1857.
60. *Planché J. R.*: British costume, A complete history of the dresse of the inhabitants of the Britsh islands, London, 1849.
61. — Cyclopaedia of costume or Dictionary of dress . . . and a general chronological history of the costumes . . ., London, 1876 (I.), 1879 (II.).

62. Прохоровъ А.: Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ и обстановки жизни народной, С. Петербургъ, 1881—1885.
63. *Quicherat J.*: Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIII siècle, Paris, 1875.
64. *Quinke W.*: Katechismus der Kostümkunde, Leipzig, 1889.
65. *Racinet M. A.*: Le costume historique, Paris, 1876—1887. Ném. vyd., upravené od Ad. Rosenberga, Berlin, 1887; nové vyd. franc., Paris 1888.
66. *Raczynski Karol*: Znaczniejsze ubiory starożytne polskie, Wilno, 1838.
67. *Rutz Caspar*: Habitus variarum orbis gentium, 1581.
68. — Sacri Romani imperii ornatus, item Germanorum diversarumque gentium peculiaries habitus. Quibus accedunt ecclesiasticorum habitus varii, 1588.
69. Савваитовъ П. И.: Описание старинныхъ царскихъ утварей, одеждъ, оружія . . ., Записки императ. археол. общества, XI. (1865), 270 str. ad.
70. Савченковъ И.: Старое и новое въ народномъ убранствѣ и одеждѣ, Живая Старина, С. Петербургъ, 1890, strana 103 ad.
71. *Shaw H.*: Dresses and decorations of the middle Ages, London, 1858.
72. *Schneider L.*: Gallerie der Costüme auf historischen, nationellen und charakteristischen Grundlagen . . ., Berlin, 1844—1846.
73. *Schranka Ed. Maria*: Culturhistorisch-etymologisches Lexikon der Fussbekleidungen, Wien, 1890.
74. *Schultze Rud.*: Die Modenarrheiten, Berlin, 1868.
75. *Spalart Rob. v. a Kaiserer Jak.*: Versuch über das Kostum der vorzüglichsten Völker des Alterthums und des Mittelalters, Wien, středověk ve II. oddělení, 1800—1811 (5 svazků).
76. Стасовъ В.: Замѣтки о древне-русской одеждѣ и вооруженія, Ж. мин. нар. просв., С. Петербургъ, 1882, часть 219, 168—196.
77. Стрекаловъ С. (со введеніемъ Н. Костомарова): Русскія историческія одежды отъ X до XIII вѣка, С. Петербургъ, 1877, (I).
78. *Le Vacher de Charnois*: Recherches sur les costumes et sur les théâtres de toutes les nations, tant anciennes que modernes . . ., Paris, 1790.
79. *Vecellio Ces.*: Habiti antichi et moderni di tutto il mondo, Venetia, 1590; druhé úplnější vydání 1598; nové vyd. 1859—1863, Paris.
80. *Vincent Ch.*: Histoire de la chaussure, de la cordonnerie et des cordonniers célèbres, depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, Paris, 1880,

81. *Viollet le Duc*: Vêtements, bijoux de corps, objets de toilette, Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance, 1868—1875, díl III.—IV.
82. *Wagner H.*: Trachtenbuch des Mittelalters, München, 1830—1834.
83. *Weigel Hans*: Habitus praecipuorum populorum tam virorum, quam foeminarum singulari arte depicti. Trachtenbuch, darin fast allerley und der fürnembsten Nationen ... Kleidungen ... abgerissen sein, Nürnberg, 1577. Vyd. z r. 1639 v univ. knih. pr.
84. *Weiss H.*: Geschichte des Kostüms, Berlin, 1853.
85. — Kostümkunde, Handbuch der Geschichte der Tracht, des Baues und des Geräthes der Völker des Alterthums, Stuttgart, 1860; nové vyd. 1881. (Geschichte der Tracht und des Geräths der Völker des Alterthums.)
 - Kostümkunde, Handbuch ... im Mittelalter, 1864; nové vyd. 1883. (Geschichte der Tracht und des Geräths im Mittelalter vom 4. bis zum 14. Jhrt.)
 - Kostümkunde, Handbuch ... vom XIV. Jhrt., 1872.
86. *Welby Pugin*: Glossary of ecclesiastical ornament and costume, London, 1868, (3. vyd.). Pův. vydání z r. 1844.
87. *Wójcicki K. W.*: „Notatki o ubiorach pospółstwa i mieszczan krakowskich, także i kazimierskich przy Krakowie“ v knize „Niewiasty polskie“, Zarys historyczny, Warszawa, 1854, str. 258 ad.

* * *

Některé starší spisy, týkající se dějin kroje, jsou často jen duchamorné snůšky citátů hebrejských, latinských a řeckých, citáty ze svatého písma, propletené přeučenými nezáživnými výklady. Jmenujeme na př.: *Baldwinus B.*: De calceo antiquo, Lipsiae, 1733.

Bayfi Lazari: Opus de re vestimentaria, vyd. v Basilei 1531 a potom častěji.

Durius Joh Fr. a J. Christ. Eberlinus: Dissertatio de veterum calceamentis, caliga, ocrea, calceo et solea, Altdorf, 1688.

Nigrenus Jul.: Dissertatio de caliga veterum, qua declaratur, quid ea sit latinis scriptoribus, in sacra scriptura, iure civili ac lapidibus vetustis, Dilingae, 1621 (4. vyd.).

Roth Eb., resp. J. Lorentz: Exercitatio historica de velamine capitis virili, Jenae, 1673.

Solerius Ans.: De pileo caeterisque capitis tegminibus tam sacris, quam profanis, Amstelodami, 1671.

* * *

V posledních letech zavládl v zemích českoslovanských (na Moravě nejhorlivěji) utěšený ruch, pokud se týče sbírání českého kroje lidového, zejména jeho výzdoby, rázovitých lidových výšivek. Horlivá snaha na tomto poli vynesla vedle řady theoretických studií o českoslovanské ornamentice

krojové a jejím důležitým významu pro charakteristiku lidového umění českého prospěšné ovoce se stránky praktické. Snaha ta roznítla již ochabující oblibu oněch starobyklých výšivek, oblibu zatlačenou moderním vkusem do zátiší chaty venkovské. Pokud se starodávné vzory ještě mezi lidem udržely, ukázalo studium to na rázovitost umění lidového a nabádalo k jeho napodobení. Tím záliba vzorů lidové ornamentiky oživena. Nám tuto ovšem nepřísluší vypisovati, jakou praktickou důležitost měla sběratelská ona činnost; toliko považujeme za povinnost historika, obírajícího se dějinami kroje, aby na začátku obšírné knihy o dějinách kroje v zemích českých z doby nejstarší až po dobu novou v seznamu literatury vedle všeho jiného také konstatoval rozkvět studia ve směru jmenovaném. Mimo to budoucí paměti zaznamenati dlužno vedle všech úvah, roztroušených po časopisech, následující knihy samostatné, jež buď theoreticky lidovou ornamentikou českou se obírají, nebo pro potřebu praktickou s věrnými vzory lidové ornamentiky byly vydány:

Havelkova Vlasta: Vyšívání lidu moravského, v Olomouci, 1889 (otisk všech článků spisovatelčiných z Časop. vlast. spolku muz. olom.).

Koula J.: Vyšívání lidu slovenského. Výbor nejkrásnějších prací z výstavy národního vyšívání v Turčanském sv. Martině r. 1877, 1889. (V knihovně uměl. prům. musea v Rudolfině I. A. 187.) Nebylo dáno do knihkupeckého prodeje.

Proben weiblicher Handarbeiten mährisch-ländlicher Hausindustrie, herausgegeben vom Mähr. Gewerbemuseum in Brünn, 1885 (Rudolfinská knihovna I. A. 74).

Sojtkova B.: Vzory vyšívání lidu slovanského na Moravě, v Olomouci, 1887.

Sochůň P. B.: Vzory slovenského národního vyšívání, v Praze, 1890.

Šima J.: Slovanské vyšívání, v Jaroměři, 1890.

Valtrová A. — *H. Tichá*: Národní vyšívání lidu moravského (posud vydáno 7 sešitů).

Vanklová M.: Moravské ornamenty, v Olomouci, 1888 (I.), 1890 (II.) — s úvodem V. Havelkové.

Vzory československého vyšívání, pod tímto názvem vydán 1. sešit výšivek. Viz v Rud. knih.

Pro vyšívání slovanské jsou také důležité snůšky vyšívání sebrané po Uhrách. Ve snůškách těch vedle výšivek ryze slovanských je nájisto plno přejatých vzorků slovanských. Z literatury uvádíme:

Husek J.: Magyar diszítő stíl, Budapest, 1885 (Rudolfinská knihovna I. A. 170).

Ornements remarquables de l'Exposition Hongroise Industrielle des ouvrages des femmes en 1881, Budapest, 1882 (Rudolf. knih. I. A. 153).

Rozumí se, že rázovitost lidových výšivek českých teprve ještě vynikne, budou-li přirovnávány ku výšivkám jinოსlovanským i cizím. Toto přirovnávací studium bylo by velice usnadněno tím, že literatura o vyšívání slovanském i cizím je bohatá. Rusové a Jihoslované mají skvostné

vydané sbírky svojí rázovité ornamentiky. V Německu a hlavně v Italii jsou znova vydávány, nákladně a pečlivě, proslulé benátské knihy se vzorky starodávného umělého vyšívání a výzdoby krojové. Položíme tu důležitější zjevy z literatury napověděné, jednak abychom potvrdili pravdivost slov pronesených o bohatosti literatury té, jednak abychom čtenáři vedle literatury dějin krojových sestavili také přehled knih, obírajících se ornamentikou, zejména **ornamentikou krojovou**. Zároveň připomínáme, že těm, kdož by chtěli o věci badati, literatura ta v Praze je přístupná. Číslo v závorkách totiž značí signatury exemplářů v knihovně umělecko-průmyslového musea v Rudolfině. Doufám, že také tento seznam literatury, komu o to jde, nebude nevhod:*)

Бутовскій: Исторія русскаго орнамента съ X по XVI стол., Москва, 1870; franc. vyd. v Paříži, 1873 (I. A. 47).

Egenolff Chr.: Modelbuch aller art nehewercks und stickens, podle vydání z r. 1527 ve Frankfurtě, znova vydáno v Drážďanech, 1880 (I. D. 85).

Hirth G.: Album für Frauenarbeit, enthaltend klassische Motive für Weisstickerei . . ., München, Leipzig, 1880 (I. C. 14).

Ивченко А.: Альбомъ русскихъ и малороссійскихъ рисунковъ, С. Петербургъ, 1875 (I. B. 43).

„Jihoslovanské vyšívání“. Pod tímto názvem chována v knihovně umělpřím. musea v Rudolfině (I. D. 125) sbírka 28 listů s bohatou ornamentikou jihoslovanskou. Název spisu snad je zachován na l. 6.: „Voir l'album d'ornaments orientaux“.

Lay S.: Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti, Zagreb, 1875—1884, 20 svazků (I. B. 15). Srv. tamtéž jiný spis Layův pod sign. I. B. 16.

Lipperheide Franz: Muster altdeutscher Leinenstickerei (I. B. 48), Berlin, I. II., 1886, gesammelt von Jul. Lessing (8. vyd.), III. 1883 (vydání 3.), IV. 1888, gesammelt von Redaction der Modenwelt.

Lipperheidova F.: Muster altitalienischer Leinenstickerei, Berlin, 1883 (I. B. 87).

Lucretia Romana: Ornamento nobile per ogni gentil matrona, dove si contiene bavari, frisi d'infinita bellezza . . ., Venezia. 1620. Nově vyd. 1876 (I. B. 56).

Pagan Matio: Opera nova . . . dove s'insegna a tutte le nobili et leggiadre giovanette di lavorare d'ogni sorte di punti, cucire, recamare et far tutte quelle belle opere . . ., Venezia, 1546. Nově vydáno 1879 (I. C. 30).

— L'onesto esempio del virtuoso desiderio che hanno le donne di nobil ingegno circa lo imparare i punti tagliati a fogliami, Venezia, 1550. Nově vyd. 1878 (I. C. 64).

— La gloria et l'honore de ponti tagliati . . ., Venezia, 1558. Nově vydáno v Londýně, 1884 (I. E. 50).

*) Vzdávám srdečné díky p. Fr. A. Borovskému (p. t.) za všecku vzornou ochotu, s jakou podporoval mne při studiu v knihovně jmenované.

- Paganino Alex.*: Libro primo de rechami per el quale se impara in diversi modi l'ordine e il modo de recamare . . . , Venezia, 1527. Znova vyd. 1878 (I. D. 37).
- (*Burato*): Libro secondo, terzo, quarto de rechami . . . , Venezia, 1527. Znova vyd. 1880 (I. C. 63).
- Parasole Is. Cat.*: Pretiosa gemma delle virtuose donne, dove si vedono bellissimi lavori in aria, reticella, di maglia e piombini, disegnati da J. C. P. . . Venezia, 1600. Secondo libro della Pretiosa Gemma . . . dove con nuova inventione si vedono bellissimi lavori di varie sorti di merli grandi e piccioli, punti in aria, punti a reticello e rosetti diversi che con l'aco si usano boggidi per tutta Europa . . . , 1601. Nové vyd. 1879 (I. E. 48).
- Quentel P.*: Musterbuch für Ornamente und Stickmuster, Köln, 1527—1529. Nové vyd. v Lipsku, 1887 (I. D. 84).
- Serena*: Opera nova di recami nella quale si ritrova varie et diverse sorte di punti in stuora et punti a filo . . . , Venezia, 1564. Nové vyd. 1879 (I. E. 47).
- Sibmacher Joh.*: Neues Stich- und Musterbuch, 1604. Nové vydáno v Berlíně, 1883 (I. E. 32).
- Симаковъ П.: Русскій орнаментъ въ старинныхъ образцахъ художественно-промышленнаго производства, С. Петербургъ, 1882 (I. A. 203).
- Стасовъ В. В.: Русскій народный орнаментъ, Шитье, ткани, кружева, С. Петербургъ, 1872 (I. A. 104).
- Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени, С. Петербургъ, 1884—1887. (V knize znázorněna ornamentika z kreseb rukopisných.)
- Tagliente G. A.*: Esemplario nuovo che insegna a le donne a cuscire, a raccamare et adisegnare a ciascuno, Venezia, 1531. Nové vyd. 1879 (I. C. 31).
- Vecellio Ces.*: Corona delle nobili e virtuose donne, libri quattro nel qual si dimostra in varii disegni tutte le sorti di mostre, di punti tagliati, punti in aria, punti a reticello e d'ogni altra sorte cosi per freggi come per merli et rosette, che con l'aco si usano boggidi per tutta l'Europa, Venezia, 1600. Nové vydáno 1876; po druhé 1879 (I. E. 46).
- Zoppino Nic.*: Esemplario di lavori dove le tenere fanciulle et altre donne nobile potranno facilmente imparare il modo di lavorare, cusire, reccamare . . . , Venezia, 1530. Nové vyd. 1878 (I. C. 65).
- Gli universali dei belli recami antichi e moderni . . . Venezia, 1537. Nové vydáno 1877 (I. D. 45).

Kniha tato asi není bez mezer a vad. Prosím však za uváženou, jak při známé řídkosti a zamlklosti nejstarších pramenů českých a při nedostatku vhodných památek starožitnických z doby nejstarší bylo mně

a bylo by najisto každému jinému nesnadno samostatně poprvé osnovati představy kroje pradávného, zvláště nechtěl-li jsem vybočiti z mezí vážné práce vědecké. To uváží-li soudný čtenář i nestranný, třeba přísný posuzovatel, doufám, že mi promine, když se dohledá nějakého poklesku, který se mi do knihy vloudil proti mé nejlepší vůli podati práci, jež by, pokud možná, vyhověla požadavkům a nynější výši cizích vědeckých studií kulturně-historických.

Všem, kdožkoli mě podporovali při práci nezištnou ochotou, radou i skutkem, vzdávám upřímné díky, zejména p. t. p. Dr. Klem. Borovému za všecku laskavost, jakou mi věnoval při studiu v kapitulní knihovně pražské; p. Dr. K. Chytilovi za vydatnou radu při otázkách z dějin umění a p. prof. J. Smolíkovi za vítané pokyny z oboru vědy archaeologické.

V Kostelci u Orlíka, dne 15. září 1890.

Č. Z.

Kniha první.

Kroj z doby nejstarší až do polovice století XIII.

I. Pravěk, doba předhistorická.

§. 1. Zprávy archaeologické. -- §. 2. Svědectví linguistické palaeontologie.

eská historie kulturní má rovně jako družka její, historie politická, v dobách nejstarších — jakž docela přirozeno — úkol velice nesnadný. Pramenů, jež by poněkud osvětlovaly temno věků nejstarších, není nadbytek. Zazáří-li kdy některý paprsek do šera dávnověkého, osvětluje místo, kudy se kmitne, jen matně, nejasně — a tu ještě potřeba opatrně si vésti, není-li zákmit onen (podle slov Palackého v předmluvě Dějin) snad toliko svůdná, klamavá bludička.

Chtíce líčiti dějiny kroje v zemích českých z temných dob nejstarších až po války husitské, jsme si předem vědomi, že tu není jako v dobách pozdějších dosti pramenův a tedy světla, kolik libo a potřeba. Při nedostatku a skouposti zlomkovitých, málomluvných zpráv je to úkol nevděčný, zvláště nemíníme-li se vydati na fantastické dohady a vybočiti z přesných mezi historické věrnosti nebo nanejvýš pravděpodobnosti, opatrně vyvozované z dokladů, pokud možná vyšetřiti, spolehlivých, hodnověrných. Připomínáme hned z kraje, že nám vždy bude milejší hrstka jistoty a holé pravdy zaručené, než kupa pestrých, fantastických domyslů, které by snad lahodily domnělou úplností a zdánlivou sličností ideálnímu nadšení, horujícimu o dávnověku českém, které by se snad líbily krasochuti jednotlivcově, ale před soudnou stolicí kritiky vědecké nikterak by neobstály. Proto bedlivě se budeme varovati všelikého ne-

kritického idealisování a obrazností smyšlených, šálivých představ o kroji starodávnm, docházejíce na základě vždy uvozovaných, bezpečných dokladů třeba skrovných výsledků, ale výsledků pevně opřených doklady nezviklanými. Třeba tu krok za krokem opatrnosti tím větší, abychom sami nezabloudili a jiné na cestu bludnou bezděky nezavedli.

Pokoušíme-li se v této stati o odpověď, jaký asi byl kroj starých Čechů v době, o níž nemáme příslušných svědectví písemných, nevíme si jiné rady, než ptáti se 1. **archaeologie** a 2. **linguistické palaeontologie**, zdaž aspoň něco, třeba málo — mohly by nám pověděti o pravěkém kroji staročeském.

§. 1. Dějinám kulturním přicházívá na pomoc **archaeologie**. Z hrobů, mohyl i jiných nálezův a zbytků starodávnych památek vybírá a posuzuje řadu zajímavých zjevů, jimiž pak historik kulturní nahrazuje a doplňuje mezery kusých památek písemných. Tak osnuje a, pokud obraznost nezabloudí do vábivých, nedohledných končin pouhých bájených domněnek, sestrojuje z hrobových památek obrazy života starodávneho. Tím budí stručně napověděno, s jakou nezbytnou nesnází zápasí ten, kdo se obírá dobou, kde není spolehlivých památek písemných a kde ochotná jindy pomocnice, archaeologie, takofka nadobro opouští historii kulturní — jako se to děje, jak hned uvidíme, při líčení kroje v dobách pravěkých. O životě starých Čechů v pravěku nevíme mnoho historicky zajištěného, a kolik se kroje týče, nevíme skoro ničeho, jak Palacký případně pověděl.¹⁾

Archaeologie mohla by nám z nálezů starožitnických dosvědčiti, jsou-li vykopány a jaké jsou zbytky starodávneho kroje českého z doby, o níž tu jde. Bohužel mnoho se nedozvíme a dozvědětí nemůžeme. Marně bychom zajisté hledali po tolika stech letech kroje pravěkého v obvyklém zdroji vědomostí o životě starodávnm — v pohřebištích, ve hrobech a popelnících. Byla-li mrtvola se šatem pohřbena, patrné dávno šat již setel a rozpadnul se na kostě na prach — a pakli nebyla pohřbena, nýbrž spálena, kdož by chtěl čeho o šatě z popelu se dohadovati! Jiné možnosti tu není. Z nepatrných zachovaných otiskův a skrovníčků, vetších zbytků, jež byly vykopány, na př. vlněné tkanivo při nálezu starožitnosti střelohostických,²⁾ kousek černé, brubé, vlněné tkaniny z popelnice, vykopané v Marešově, kus červené tkaniny z nálezu „na Smiříčkách“ u Smiřic,³⁾ kousek nachové látky z pohřebiště u Jaroměje a u Smiříček,⁴⁾ kousek tenounké, červené, hedbávné látky u Smiříček,⁵⁾ kousky hedbávného tkaniva na bronzové jehlici v mohyle v okolí ratajském⁶⁾ a j. v., bylo by nesnadno, ba nemožno třeba rozdílené fantasii sestrojovati starodávny kroj. Tak smělých dohadů vzácné nálezy podobné nepřipouštějí.⁷⁾

Proti tvrzení předchozímu mohla by se právem ozvati námitka, že v pohřebištích a nálezích starodávnych památek přece jsou zachovány aspoň některé částky oděvu, takové totiž, které jak tak odolaly látkou, ze které jsou urobeny, zhoubné ničivosti dlouhých věků. Je pravda, že vedle zbrané zachovaly se podnes v nálezích jednak součástky oděvu starodávneho, ať již pasy, spinadla, sponky, přezky, jehlice,

jednak okrasy těla, jehlice do vlasů, náušnice, náramky, prsteny, zlaté třásně, ozdoby hrdla a nohou a pod.

Jmenované nálezy podávají jaké také světlo o starodávném oděvu. Z polohy jejich na kostře možná poněkud souditi o starém kroji, na př. sponka na pleci kostry navádí k úsudku, že roucho bylo spínáno na pleci a nikoli na prsou. Přezky a ozdobné kování pasů svědčí, že oděv byl přepásán. Kruhy ozdobné okolo nohou potvrzují, že vedle ozdoby na rukou byly nošeny ozdoby na nohou. Látka ozdob a součástí oděvu, ať již jakýkoli kov, kámen, hlína, sklo, jantar, perle — rovně je důležitá pro charakteristiku kroje starodávného. Nejinak tomu s hrubostí či jemností zpracování a zejména s okrasami všech vykopávaných památek. Způsob ornamentiky, jejíž bedlivé studium v době nejnovější jinde i u nás dodělalo se výsledků překvapujících, mohlo by vésti metodou přirovnávací ku vytčení rázovitosti ozdob na oděvu pradávném, zvláště kdy — jak tvrdí odborníci — shoduje se poněkud ornamentika některých starých památek, jak nádob, tak rozmanitých jiných nálezů starožitnických s oblíbenými výzdobami, jež podnes vyhovují svou stilisací a ustálenými, rázovitými formami vkusu i potřebě lidové. Bylo již psáno o všem tom jinde i také u nás, že bychom opravdu slovy jen plýtvali, chtíce na tomto místě o věci slov šířiti. Zavedlo by nás zajiště daleko, ba mimo účel této knihy, abychom zde aspoň stručně vykládali o ornamentice československé, pokud na starých vykopávaných památkách se jeví a shodně podnes v lidovém umění se vyskytá. Zabředli bychom do výkladů, jimiž by konec konců málo bylo spomoženo věci, o kterou nám jde, totiž o kroj v pravěku. Na základě starobylé ornamentiky osnovati určitou představu o celkovém starodávném kroji pravěkém, čím se tedy staří odívali, nikterak nemůžeme. Rovně nemůžeme se pokusiti o líčení oděvu pravěkého na základě některé z té doby nalezené okrasy těla, kovových či jiných součástí krojových, na základě jehlic, náramků, kroužků, prstenů, kotoučův a pod. Nedá nám přirozeně dosti světla o kroji pradávném ani nějaký hrot ze šípu neb oštěpu, mlat, sekýra, pálstav, ostruha, meč, dýka a jiné zbraně, jež v starožitných nálezech pravěkých se objevují. Na základě všech podobných nálezů vlastní oděv líčiti nemůžeme. To by byl pokus odvážný a konečný pozitivní výsledek, dán-li výhost jalovým kombinacím, jen vrátky! Vylíčí-li třeba zvrubně na základě oněch nálezů, jaké meče, jaké šípy a pod. nosívali staří v dobách pravěkých, tím vlastně nic nepovím a z toho všeho pověděti nemohu, jak při tom byli oděni, jaký šat vedle zbraně vlastně na sobě měli. Toť věc samozřejmá, které důkazy širších není potřeba. A dlužno konečně s důrazem tu vytknouti, že původ památek pravěkých, vykopávaných po vlastech československých, bývá posud často zabalen nerozřešenými, spornými záhadami naší vědy archaeologické. Na závažnou nejistotu, jsou-li starožitnické nálezy pravěké v Čechách původu slovanského, českého, či snad jiného a kterého asi, od zkušenějších bylo již tak přesvědčivě ukázáno,⁸⁾ že nám není potřeba dělo se tuto omlouvati, proč jsme více nekořistili z nejistých pravěkých nálezů archaeologických, roztroušených po krajích československých.

Odcházíme-li, ač neradi, s nepořízenou od mohyl pravěkých, činíme to po neukvapené rozvaze a z oprávněné najisto opatrnosti, abychom tu horlivostí nebyli svedeni k úsudkům vědecky nezajištěným. Pouhým výřtem nebo snad zevrubným věrným popisem i vyobrazením třeba všech příslušných památek pravěkých, posud nalezených — i kdyby zajištěn byl domácí jejich původ — nepřispěli bychom k objasnění názoru o vlastním rouchu staročeském v době nejstarší z důvodu již nahoře uvedeného. Hroby, o jejichž domácím českém původu a věku pochybovati možná není (bylyť při nich nalezeny mince ze století XI. a XII.), nemají takové důležitosti pro nás, jako by měly hroby z dob starších, protože z XI. a XII. století máme již zprávy historické a obrazy kroje tehdejšího. K těmto jsou ovšem některé nálezy v hrobech jmenovaných vitaným doplňkem, ale pokud se starších památek týká, netroufáme si odvážit se na dohady základu sypkého, jsouce věrní zásadě, vyslovené v úvodě k této stati. Zpráv bezpečných pro dobu pravěkou není. Z ničeho něco osnovati přesahuje lidskou vůli a snahu.

§. 2. Od archaeologie, jež nemohla nám poraditi tolik, kolik bylo by potřeba na objasněnou, jdeme na radu k jazykozpytu — **k linguistické palaeontologii**. Částky oděvu až na skrovné zbytky setlely v pohřebištích. Za to však některé názvy oněch částek, z věků nejstarších až po naše časy s nepatrnými jen a pravidelnými proměnami zachované a podnes udržované od živé řeči, poskytují dosti světla do dob nejtemnějších a světla poměrně nejspolehlivějšího, bezpečnějšího aspoň než památky hmotné, o jejichž původu není možná s takovou jistotou mluvit jako o názvech oděvu starodávného, jež podnes kolují mezi lidem slovanským. Není pochyby, že Čechové, jsouce haluzí, vyrostlou ze společného kmene slovanského, vedle jiných znaků, společných s ostatními haluzemi téhož kmene, přirozeně měli s nimi na začátku společné a úze příbuzné obyčeje, řády, názory a jistě i kroj ne-li docela totožný, aspoň podobný. Shodu a podobu kroje staročeského pro dobu nejstarší a kroje jinoslavanského nebylo by snadno dokazovati přirovnáváním zachovaných pravěkých památek, vykopávaných v zemích českých, ku pravěkým památkám z mohyl v jiných zemích slovanských — jak sami badatelé v tomto oboru se přiznávají — původu často nejistého a někdy vůbec nerozluštitelného. Památky po tolika stech letech zvetšely, z oděvu zachovány vedle ozdob rozmanitých toliko zápony, přesky a pod. — ale některá jména oděvu přese všechny věky potrvála, z řeči slovanských posud nevymizela. Jazykozpyt dovozuje nepopíratelnou příbuznost a shodu jmen oněch v řečech slovanských a na základě toho dospívá linguistická palaeontologie závěru, shodují-li se české názvy ty s názvy všech jiných Slovanů, že nutně předpokládati dlužno, že i věc, kterou označuje ten který název shodný, patrně také byla shodná v nejstarší době. Toho všimnuli si již trochu v předchozím století ve svých spisech o starých Slovanech G. Papanek⁹⁾ a K. G. Anton¹⁰⁾ a usuzují odtud, že posavadní shoda názvů oděvu slovanského důsledně vede k domněnku o pradávnejší příbuznosti těch částek oděvu, jež podnes u všech Slovanů až na nezbytnou proměnu hláskoslovnou, upravenou podle obvyklých zákonů v jednotlivých řečech,

stejně jsou nazývány. Na shodné názvy látek a oděvu u Slovanův upozornil také Vocel¹¹⁾ a v době novější bylo o tom psáno od několika slovanských badatelů. Zevrubně a s příslušnými jazykozpytnými doklady i vědeckými vývody, jež tu opakovati bylo by od místa, obírali se touto otázkou A. Budilovič,¹²⁾ Ř. Krek¹³⁾ a nejnověji W. Bogusławski.¹⁴⁾

Tvrdí-li Kosmas¹⁵⁾ a po něm jiní, jeho se dovolávající, že Čechové v dobách pradávných neznali ještě vlny a lnu a tedy nerobili sobě šatu lněného a vlněného, prý odívající se primitivně toliko kožemi z divokých zvířat a ovcí, neupravenými na oděv, dokazují proti tomu výsledky linguistické palaeontologie, že se Kosmas mýlil a psal o předcích jen z vlastního nevinného domyslu, nepravdivě. Čechové v pravěku, jak svědčí slova len, konopí a vlna, shodující se s jinოსlovanskými názvy téhož významu, vedle jiných národů evropských¹⁶⁾ v dobách nejstarších tyto látky znali, a jak potvrzuje vedle bojných přeslenů v nalezištích památek starožitnických¹⁷⁾ opět shoda českých názvů při předení, tkaní a hotovení šatu z týchž látek s názvy jinოსlovanskými obdobnými (přísti, přeslice, přadeno, koudel, příze, nit, vřetenó; tkátí, osnova, útek, pásmo, plátno, sukno), upravovali, šili z nich sobě oděv či oblek způsobem podobným, jako se to dělo u Slovanů jiných, u nichž se setkáváme s názvy totožnými nebo shodnými.

Kromě toho, jak ukazuje Krek, znali Čechové s ostatními Slovany plst, připravující si ji z vlny a srsti zvířecí, a patrně také si z ní robili potřebné částky oděvu.

O tvaru a podobě oděvu ovšem není možná pouze na základě shody jednotlivých slov něčeho bezpečného se dohadovati. Z výsledků linguistické palaeontologie toliko patrnó, že Čechové odedávna, majíce pohotově kůže, mohli si je jako jiní Slované¹⁸⁾ podle potřeby upravití v oděv, kožuch (kožich), jehož potřebovali zvláště proti chladnu, když v řasnatém, přepásaném šatě, sukni,¹⁹⁾ bývalo zima. Jakožto svrchní roucho nosívali starí Čechové s jinými Slovany odedávna krzno, plášť. Nohy byly ovinuty onucemi, obuví (prastará jsou jména: střevíc, opánky). O jmenovaných částkách kroje staročeského bude více pověděno na příslušných místech dalších. Řada jiných slovanských názvů krojových neshoduje se mezi sebou.

Kromě původních praslov roztroušeny jsou odedávna po řečech slovanských názvy cizího původu, jež přešly od sousedů nejspíše i s věcí, kterou označují, do kroje slovanského již poněkud později, ale záhy nabyly práva slov domácích praslovanských. Původu jsou rozmanitého. Spodní roucho, ve středověké latině nazvané casula, pojmenováno hláskoslovnou obměnou u Slovanů košulja (novoč. košile²⁰⁾). Pokryvka hlavy slula u Čechů jako s některou změnou u jiných Slovanů již za starých časů klobúk, koblúk (novoč. klobouk). Cizímu původu nasvědčuje však příbuzné tatarské kalpak, turecké kalabak.²¹⁾ Arabské slovo al-džubba je podkladem dlouhé řady krojových názvů evropských. K Slovanům přišlo slovo to rozdílným prostřednictvím jiných řečí a odtud vzniklo několik slovanských jmen. Mezi nejstarší — tak aspoň tvrdí odborník²²⁾ — patří župan,²³⁾ jak výslovně svědčí císař

byzantinský Konstantin Porfyrogenetes,²⁴⁾ oděv slovanský, o jehož podobě a názvu podáno několik dohadů ceny nestejně.²⁵⁾ Dlužno tu jen mimochodem beze všech zvláštních závěrů podotknouti, že název „župan“ dlouho se udržuje mezi starodávnými krojovými názvy prostého lidu také českého.²⁶⁾ Zajímavější je starodávný druh oděvu téhož původu, od Čechův a Poláků nazvaný (taktéž prý odvozeninou z arabského džubba) šuba (čuba).²⁷⁾ Výklad oděvu tohoto zní v ten rozum,²⁸⁾ že to býval šat lidí bohatějších a vznešenějších. Proští nosili kožuch (kožich) upravený toliko z obrácené kožešiny, hlavně ovčí, bez poštítky látkou; bohatější pošívali kožešinu rozmanitými látkami a snad i okrášlili dražšími ozdobami — nosili šubu. Byl-li opravdu takový rozdíl mezi kožichem a čubou v dobách nejstarších, není možná s jistotou rozsuzovati. Tolik však je jisto, že vedle kožichu, jehož jméno s dostatek je zárukou starodávného slovanského původu, i šuba, oděv s širokými rukávy, podvlečený i bohatě obroubený kožešinou, třeba název není původu slovanského, jest odedávna oblíbeným, zdomácnělým a rázovitým krojem slovanským. Ač podobný název doložen u národů jiných (italsky giubba, německy Schaupe),²⁹⁾ přece, jak tvrdí Eljasz po důkladném studiu, až po konec XIV. století nenašel v dějinách kroje západoevropského oděvu, podobného staročeské a staropolské šubě.³⁰⁾

Kořist, které jsme se dobrali v úvaze o shodě názvů českých s názvy Slovanův ostatních, není snad tak bohatá a vydatná, ale přece zasluhuje u kulturního historika povšimnutí a zasluhuje přemýšlení, když se nedostává jiných spolehlivějších svědectví z doby nejstarší, ani na základě památek hmotných ani písemných. S jistotou můžeme tu psáti o kroji praslovanském v zemích českých v době nejstarší, o jeho látce a úpravě, o způsobu jeho hotovení — to vše potud, pokud příslušné významy české jsou totožny nebo shodny s významy jinoslovanskými. Na fantastické domysly a dále, než naznačená shoda připouští, vydávati se ovšem zase nemůžeme a nechceme. Rozumí se také, že se nekryjí pojmy moderních názvů krojových s totožnými názvy starodávnými. Iím však není oslabena důležitost lingvistické palaeontologie pro theoretický důkaz příbuznosti kroje staročeského nejdávnějšího s krojem jinoslovanským.

¹⁾ Dějiny nár. českého, 3. vyd. I. 216: „O pravěkém kroji v Čechách nic více známo není, než že oboje pohlaví málo se jím od sebe lišilo a že vůbec oblíben byl oděv rásný bez zapínadel; pročež pásu, často skvostného, byla potřeba hlavní. Široké haleny nebo pláště, u ženských řízy, op ušitý čas zimního z teplejší krzno. Čepce a čepice na hlavě bývaly dosti vysoké a kondité; škorňové neb krbce na nohou zase úzké a volné. Spinadla, jehlice, náramky a řetízky všelikého způsobu, co ozdoby a šperky drahocenné, ze zlata, stříbra neb spíše často vkusně udělané, vykopávají se i podnes často ve hrobech pohansko-českých.“

²⁾ Viz Ludíkarův popis, Památky archaeologické, X. 14, 15: „Část oděvní látky, jejíž tkanivo však jest tak seschlé, že jeho úpravu a původ nelze pouhým okem bezpečně posouditi... vlákná prostřední vrstvy k tomu poukazují, že látka z vlny upravena, nikoliv ale tkána byla.“

³⁾ Památky archaeol., VII. 175. Autor článku Fr. Beneš dovolává se tam Dobrovského Slavína, 1833, 33 a M. Kaliny z Jaethensteina, Winke über den Zustand der Landwirtschaft Böhmens in der heidnischen Vorzeit, 1839, 18.

- ⁴⁾ Pam. archaeol., III. 239.
⁵⁾ Pam. archaeol., III. 283.
⁶⁾ Pam. archaeol., VI. 310.
⁷⁾ Srv. Vogel, *Pravěk země české*, 484, 485, 539, 541.
⁸⁾ Viz Palacký, *Dějiny národa českého*, vyd. 3., I. 19; Kalousek, *Památky archaeologické*, X. 352—354.
⁹⁾ *Historia gentis Slavae, Quinque-ecclesiis*, 1780, str. 80.
¹⁰⁾ *Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*, Leipzig, 1783, I. 109—112; 1789, II. 99—100.
¹¹⁾ *Pravěk země české*, 249.
¹²⁾ Первобытные Славяне въ ихъ языкѣ, бытѣ и понятіяхъ по даннымъ лексикальнымъ, Изслѣдованія въ области лингвистической палеонтології Славянъ, Киевъ, 1882, II. 63—96.
¹³⁾ *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz, 2. vydání, 1887, 120—121; 171—176.
¹⁴⁾ *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII w.*, Poznań, 1889, II. 571—573.
¹⁵⁾ *Fontes rer. bohém. II. 6*: „Lanae vel lini eis usus ac vestis ignotus, lieme ferinis aut ovinis pellibus utuntur pro vestibus.“
¹⁶⁾ O lnu srv. G. Schmoller, *Die Strassburger Tucher- und Weberzunft. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Weberei und des Gewerberechts vom XIII.—XVII. J.*, Strassburg, 1879, 355; V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustierte in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien, sowie in das übrige Europa*, Berlin, 1874, 142 ad., 508 ad.; O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, Jena, 1883, 361, 362.
¹⁷⁾ Viz Woldřich, *Pam. arch. XII. 153*.
¹⁸⁾ Srv. Саввантовъ, *Описание старинныхъ . . . одеждъ*, 465, 466; *Eljasz, Ubiory w Polsce*, II. 4, 7.
¹⁹⁾ O sukni, oděvu slovanském, viz III. §. 1.
²⁰⁾ Srv. Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1867, 101.
²¹⁾ Viz obšírně Саввантовъ, *Описание одеждъ*, 446, 464; Karłowicz, *Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise*, Leide, 1884, 23; J. Hanusz, *Prace filologiczne*, 1885, I. 464; Стрекаловъ-Косомаровъ, *Русскія историческія одежды отъ X до XIII вѣка*, 7; Miklosich, *Archiv für slavische Philologie*, 1888, 107—108.
²²⁾ Zevrubně o tom píše Karłowicz, I. c., 13. O slově srv. Dr. R. Dvořák, *O kulturním významu Arabů pro Evropu*, 1884, 18.
²³⁾ Srv. shodu názvů slovanských u Matzenauera, *Cizi slova v řečech slovanských*, 1870, 381. K tomu dlužno přidati doklady u Karłowicze, I. c., 13 a Kreka, I. c., 175.
²⁴⁾ *Cittät u Eljasze, Ubiory w Polsce*, I. 5.
²⁵⁾ Gołębiowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów . . .*, 6, 7, snaží se dovzovati, že oděv toho jména nosili župané, známí úředníci u Srbů, Chorvatů, Poláků a Čechů a že je rozdávali na důkaz své přízně Eljasz. *Ubiory w Polsce*, I. 5 přirovnává „župan“ k sukni nošené na západní Evropě v X. století. Srv. tamtéž II. 2.
²⁶⁾ Zmínky zasluhuje, že v Domažlicku a Klatovsku podnes „selský šerkový kabát“ slove „župan“, Šembera, *Dialektologie*, 1864, 18. Ze znamená „župan“ selský kabát, svědčí Marek v Jungm. *Slovníku s. v.* Srv. „župán“ na Moravě. Je to slovo staročeské, značící šat lidový. Píše Hammerschmid, *Historie Klatovská*, 1699, 32: „jak Klatovští, tak Studynětí s černými „župany“ . . . Axlar, *Nábožný vůdce*, 1720, 486: „Obyčejně okolo sv. Martina již prudčeji zima nastává a z té příčiny v ten čas se lidé do teplých kožíků, podšívanych županů, pláští a suken obléčívají.“ Text v obou dokladech svědčí, že tu není řeč o šatu panském ve smyslu nynějšího „županu“, nýbrž o šatě lidovém.

²⁷⁾ Srv. výklad u Křeka, I. c., 175.

²⁸⁾ Viz o tom Gołębiowski, Ubiory w Polsce, 244; Eljasz, Ubiory w Polsce, II. 4.

²⁹⁾ Srv. Karłowicz, Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise, I. c., 13

³⁰⁾ Ubiory w Polsce, II. 3. Obraz příslušný na tab. 12, č. 14.

II. Úvaha o shodě kroje staročeského s krojem jiných Slovanův.

§. 1. Nejstarší kulturní poměry české vůbec. — §. 2. Důsledek z toho pro dějiny kroje: shoda staročeského kroje s krojem polským a poněkud s ruským.

§. 1. Vylíčená shoda vede k domněni: totožné neb aspoň podobné názvy částek oděvu českého a všeslovanského nutně předpokládají, že Čechové v dobách nejstarších měli кроj stejný neb aspoň podobný s ostatními Slovy.

Vyžaduje toho povaha věci, aby v hlavních rysech byly tu nastíněny kulturní poměry tehdejší. Jisto, že Čechové nebyli ve své vlasti, prostřed, takofka v srdci Evropy, jako na nějakém osamělém ostrově uprostřed moře širého nebo na nedostupné tvrzi, kolkolem nepřístupné ohrazené. Mezi sousedy a sousedy přese všecku prvotní neschůdnost hvozdu českých pohraničních přirozeně se rozvíjely nutným důsledkem zeměpisné polohy styky ať již časem podle poměrů obchodní, přátelské, družné — či snad po čase válečné, nepřátelské. Třeba různorodé kultury dvou národů sousedních a zase sousedních v určité době nejsou od sebe odloučeny břítkou hranou nebo tenkou čarou, kterou si na mapě snadno načrtáme. Mají povšechný ráz všeobecných kulturních poměrů té které doby. Stýkají se na pasu širokém, jsouce takofka jako barvy duhové, jež jedna ve druhou ponenáhlu přechází, vzájemně spolu splývají v celek, ale přece každá z nich nepopíratelné základní rázovitosti svojí nepozbývá. Se vzdělaností u různých národů v určité době tomu asi také tak. Ať již jakékoli styky se sousedy různorodými ponenáhlu víc a více roztrušují v posavadní kulturu, v posavadní starodávné, po praotcích zděděné tradice sítě názorů cizích, nových. Jde jen dále o to, může-li se tu ono cizí sítě ujmáti, pučeti a libovolně pak bujati. V dobách nejstarších podobné styky s cizinou nemají v krajích českoslovanských valného vlivu. Sítě jejich hyne a zakrňuje, poněvadž nová, nezvyklá půda posud není pro ně zkyprěna a styky se sousedy stejnorodými proti němu houževnatě působí a v zárodku další jeho vývoj maří. Snadno vyrozumíme, že obyčje, кроj a vůbec všecek způsob rázovitého života slovanského u starých Čechů, všecka kultura, které Čechové-Slované se dodělali o své újmě bez příměsku cizích živlů, jak ukazují pro dobu nejstarší výzkumy linguistické palaeontologie a svědčí staré zprávy cizí o Slovanech — nedoznává hned proměny nepopíratelným ovšem stykem s různorodou kulturou sousední. S jistotou možná tu mluviti o udržování dávných tradic slovanských u Čechů, o udržování domácích kulturních výtěžků, kterých

se Čechové dobrali sami svým přičiněním na základě oněch tradic slovanských, jež v prvních dobách nemohly z čista jasna býti náhle zba-
veny svojí původností a rázovitostí, jako se to mohlo ovšem dít v dobách
pozdějších, kdy poměry náboženské a politické a tím důvěrnější styky se
západem je tlumily, násilně vyhlazovaly a cizím živlem snadno je promě-
šovaly. Se starodávnými zkazkami, s obyčeji, způsobem života a báje-
slovnými názory, jež se u Slovanů odedávna přidružily ku výročním dobám
a zjevům přírodním, jistě i charakteristický kroj domácí v hlavních rysech
se udržoval. Kroj slovanský u starých Čechů, jehož existenci pro dobu
nejstarší nade vši pochybnost dokazuje shoda názvů českých s jinými
názvy slovanskými, nedoznával hned úplné náklady od sousedů západních.
Vliv kultury západní byl na začátku mocným ještě protitlakem seslabován.
Tradice staroslovanské, pevně utkvělé u Čechů tehdejších, nemohly tak
rychle a tak násilně mizeti z mysli a ze srdce jejich, jako se to dělo
v dobách pozdějších, kdy zejména po vztýčení kříže Kristova v zemích
českoslovanských byla brzy násilně přetrhována páska, jež začínala sdru-
žovati pokřtěné Čechy s východními Slovy křesťany — liturgie slo-
vanská — a Čechové byvše připoutáni k diecési řezenské víc a více
tímto náboženským svazkem vedle vzrůstajících politických zájmů byli
zbavováni vlivu z východu a bezděky zapletáni do styků se sousedy zá-
padními, se západem. Tím dlužno vysvětliti, že tu ponenáhlu, ale stále
v rozvoji časovém na újmu posavadních domácích tradic a na újmu vyvi-
nující se kultury, jež příchodem a činností slovanských věrozvěstů zasvítla
do Čech drahou světla slunečného, z východu, působí čím dále tím více
a hlouběji neodolatelný vliv kultury západní, vzkvétající pod záštitou
církve katolické. Bylo by však nesprávné domnění, že Čechové přijímali
všecku vzdělanost západoevropskou, pokud byly zárodky její zachráněny
z trosek kleslého, sestaralého Říma a upraveny po názorech a snahou víry
křesťanské, bezděčné dědičky hojných pokladů, jak tak zachovaných ze
ssutin slavné kultury klassické, — jen a jen štědrostí sousedů. Bylo by
dále nesprávné domnění, že snad vzdělanost ta západoevropská z čista
jasna rázem na ruby zpřevracela posavadní domácí řády i obyčeje a náhle
hned v niveč utúlala všecken posavadní vývoj domácí kultury českoslo-
vanské. Víme zajisté, že dlouho a dlouho ještě tu církev římská zápasila
s dávnými řády pohanskými. Vedle zpráv u Kosmy roztroušených svědčí
tomu nejlépe důležitý Homiliář Opatovický, podle něhož jsme již jinde ¹⁾
vylíčili kulturní poměry české ve století XII. Dlouho také církev tlumila
znova a znova oživující se tužby po bohoslužbě slovanské, vůbec tradice
Cyrillo-methodějské. Probleškuje ponenáhlu za vylíčených již poměrů pod
ochranou a podporou církve římské v zemích českých šířící se záře osvěty
západoevropské. Dostává se do Čech jednak nepřímo s nevyhnutelným
stykem Čechů se sousedy, dříve pokřtěnými, z Němec, ale jednak také
přímo ze vzdálenější Francie, kam se Češi chodívali vzdělávat a připra-
vovat na své povolání, a kromě toho přímo také z Italie, s kterou Če-
chové, jak napověděno, církevními poměry byli nuceni zvláště se stýkati,
jsouce záhy článkem vpoutaným v mohutnější organizaci římské církve pod
vrchní správou papežovou.²⁾

Zbytky klassické kultury dlužno si tu právem představit jako zboží transitní, jež bylo dopravováno od národů romanských živým stykem a výměnou teprve k národům jiným, dopravováno s vírou křesťanskou od sousedů k sousedům. Zboží to — abychom pokračovali v obrazném rčení — ztrávili, zažili a upravili si jednotliví národové evropští po svém domácím způsobu. Kultura klassická je takofka matkou vyvinující se tehda kultury západoevropské. Tím dlužno také vysvětlovati, že ve středověkém kroji západoevropském vedle domácích rázovitých známek, hlavně v prvních dobách u různých národů spatřujeme zjevy příbuzné. Všimneme-li si jich blíže, hned poznáme, že vznikly z kroje římského, že z jeho základních forem poněkud dále se vyvínovaly.³⁾ Potřeba však i toho se dotknouti, že povšechný ráz vzdělanosti západoevropské nemá na čele toliko znamení nepomíjející kultury římské, pozměněné vlivem národních živlů individuálních. Není možno neviděti, že dosti dlouho mocně ještě také působí tu vliv východu, vliv posud svěží a zdárně činné Byzancie. Vliv ten rozmanitými jevy zračí se v kultuře západoevropské; zejména umění byzantinské svými charakteristickými typy působivě zasahuje daleko na západ. Vliv ten záhy, jak bude ukázáno, jeví se i v kroji západoevropském⁴⁾ a také v českém.

V zemích českých proniká vzdělanost západoevropská ve třídách vyšších přirozeně mnohem dříve než mezi vrstvy konservativního prostého lidu, do nichž nový, rozmáhající se ruch nemohl rázem a tak účinně zasáhnouti. Jako všude jinde i v zemích českých jsou jednotlivé výtěžky kultury vnikající ať ze západu či z východu záhy přizpůsobovány hotovým již poměrům domácím, českým. Avšak starodávné řády, všechny způsoby života a s ním najisto i kroj nemohly v nejstarších dobách přese všechnu cizí osvětu vnikající do Čech náhle a rázem tolik cizotou nasáknouti, jak by snad mohlo býti mylně a proti nezvratné pravdě historické usuzováno.

§. 2. Rozepsali jsme se o těchto poměrech kulturních proto, aby lépe byla objasněna následující historická svědectví, že Čechové měli v dobách nejstarších kroj, lišící se od kroje jiných národů. Jest nám oporou tvrzení našeho důležitý zápis v kronice Fredegarově z roku 658 po Kristu.⁵⁾ Fredegar líčí, že kníže český Samo nepustil k sobě vyslance Dagobertova, když přišel vyjednávat o vraždě a oloupení kupců francských. Vyslanec Sicharius, aby se mohl dostat k Samovi, přestrojil se — jak Fredegar výslovně píše — oblekl se v oděv po způsobu slovanském. Doklad ten beze všech násilných nebo klikatých vývodů vyvrací domněnku těch, kdo by tvrdili, že nebylo zásadného rozdílu mezi kulturními poměry českými a cizími, že nebylo odjakživa v Čechách rázovitého kroje domácího. Vždyť Čechové ještě ve století XI. a XII. zachovávají původní ráz slovanský, či podle slov Adama Bremského (XI. století) neliší se mnoho oděvem a řečí od pobratimů Poláků⁶⁾ a podle zprávy Helmoldovy (XII. stol.) i zbraní a obyčeji při bojování podobají se Polákům.⁷⁾ Svědectví Adama Bremského všimul si již Balbín⁸⁾ a dokazuje odtud, že kroj staročeský byl podobný oděvu staropolskému. Přidáme-li k tomu shodný zápis Helmoldův,

jistě přisvědčíme správnému úsudku Balbínova. Shoda kroje staročeského a staropolského je tu výslovně potvrzena a objeví se nám v dalším často. Ze zpráv polských kronikářů Długosze⁹⁾ a Boguchwała¹⁰⁾ víme, že kraj staropolský se lišil ne-li ve všem, aspoň poněkud od kroje německého (západoevropského) — posmívala se totiž Christina, choť Vladislava II., rodem Němkyně, kroji a mravům polským a Lešek Černý pitvořil prý se krojem a strojem po Němcích¹¹⁾ — tedy správně dále usuzujeme, že také staročeský kraj, polskému podle Adama Bremského a Helmolda podobný, poněkud se lišil od kroje západoevropského. Zároveň doklady tu potvrzeno, co jsme se nahoře snažili vyvozovati z kulturních poměrů českých, že totiž rázovitost českého kroje u starých Čechů nehyne šmahem, že ještě ve století XI. a XII. není tlumena nátlakem vzrůstajících styků se západem.

Tak-li tomu a jsou-li po ruce nějaké původní zprávy a památky kroje českého z této doby nejstarší až do věku XII., soudíme, že podávají zvěst o starém původním domácím kroji, jenž nebyl ještě dočista, zvláště ne u lidu prostého, proměněn z původního tvaru a rázovitosti svojí v oděv docela po vzoru krajů západoevropských. Zprávy a památky takové, ač jich nemnoho, máme, a podle nich, doplňující kusé zlomky a nahodilě často jen-narážky písemných zpráv kresbami a zbytky vzácných památek staročeských, pokud se nám zachovaly přese všecky pohromy dob nepříznivých, pokusíme se zosnovati obrazy kroje staročeského v dobách, kdy vliv ciziny, jak již naznačeno, nebyl tak rozhodný a tak mocný, jako v letech potomních a dalších.¹²⁾

Než se vydáme na líčení kroje, dlužno ještě uvážiti námítku, která by se mohla snadno čtoucímu namanouti: shoduje-li se — jak doklady nahoře uvedené napovídají — opravdu domnělý kraj domácí s rázovitými známkami kroje praslovanského. Otázku tu poněkud omezíme. Stalo se totiž již několik pokusů sestrojovati vzory jednotného kroje praslovanského, ale s úspěchem neznámým. Proniknouti do věků tak dávnych a zatemněných záhadami najisto posud nerozluštěnými a míti na cestě té vůdcem skrovné doklady řídkých, často nespolehlivých, poměrně pozdních svědků je práce nevědná a konečný nějaký výsledek přece jen nejistý, ztrácí se v mlžinách dohadů, sestrojených z několika násilně skutených zpráv. Snaha podobná posud nesetkala se se žádoucím vědeckým úspěchem. Ptáme se tedy, shoduje-li se opravdu kraj staročeský v dobách, o něž tu jde, s krajem Slovanů, s nimiž styky Čechů nebyly přetrženy, u nichž možná tudíž pravděpodobně předpokládati, že jejich obyčeje, mravy, názory a všechny kulturní poměry nelišily se tehda podstatně od pobratimů Čechů. Obírali jsme se zevrubně otázkou tou a na základě studia důkladných polských a ruských knih o dějinách kroje (podrobnosti na vhodných místech se dovoláme) beze vší předpojatosti úsudku tvrdíme, že český kraj, pokud se o něm dozvídáme z historických zpráv a památek nejstarších, shoduje se poněkud se zprávami, se starodávnými obrazy památek hlavně polských a také, v některých případech, ruských.

¹⁾ „V Čechách ve stol. XII“, Světozor, 1889.

²⁾ Srv. Kalousek, O historii výtvarných umění v Čechách, Osvěta, 1877, 826, tamtéž jsou uvedeny příslušné historické doklady; Palacký, Dějiny uár. českého, 2. vydání, II. 1., str. 197.

³⁾ Čti o tom Weiss, Kostümkunde, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 293 ad., 300, 302; v. Falke, Costümggeschichte der Culturvölker, 123 ad.: „Die Germanen und die Romanisirung des abendländischen Costüms in den neuen Reichen.“

⁴⁾ Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 325—327.

⁵⁾ Monumenta Germaniae historica, Scriptores rer. Merovingicarum, 1888, II. 154: „Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone negociantes Francorum cum plure multitudine interfecissent et rebus expoliassint, haec fuit initium scandali inter Dagobertum et Samonem, regem Sclavinorum. Dirigensque Dagobertus Sicharium legatarium ad Samonem, paetens, ut negociantes, quos sui interfecerant aut res inlecece usorpaverant, cum iusticia faceret emendare. Samo nolens Sicharium vedere, nec ad se eum venire permitteret, Sicharius vestem indutus ad instar Sclavinorum, cum suis ad conspectum pervenit Samonem . . .“

⁶⁾ Historia hamab. eccles., lib. II. cap. 10 (ed. Pertz, 1868, 60): „Sclavania, amplissima Germaniae provincia, a Winulis incolitur, qui olim dicti sunt Wandalii. Decies maior esse fertur, quam nostra Saxonia, praesertim si Boemiam et eos, qui trans Oddaram sunt, Polanos, quia nec habitu, nec lingua discrepant, in partem adieceris Sclavaniae.“ Srv. Šafařík, Slovanské starožitnosti, II. 721, 722.

⁷⁾ Chron. Slavorum lib. I. cap. 1.: „... Est autem Polonis atque Boemis eadem armorum facies et bellandi consuetudo.“

⁸⁾ Miscellanea, 1681, Dec. I. lib. III., 229.

⁹⁾ I. str. 459 (k r. 1142): „Uxor vero sua fastu tumens superbiae consortia et mores aspernata Polonorum, officiales etiam suos, pincernas et dapiferos vetebat accedere, dicens sibi taedium ex eorum aspectu generari, eo quod anhelitu faeterent, et amictu inculti eius displicerent oculis.“

¹⁰⁾ Monumenta Poloniae historica, II. cap. 81, 519: „Vestem et calciamento et mores Polonorum nobilium detestando deridebat.“ Srv. Mariejowski, Polska až do pierwszej połowy XVII. wieku, pod względem obyczajow i zwyczajow . . ., Warszawa, 1842, I. 153; Eljasz, Ubiory w Polsce, II. 8.

¹¹⁾ Kronika Długoszova, I. 840 (k r. 1285): „Tanto denique charitate Lesko niger Teutonicos Cracovienses cives ab eo tempore extulit et coluit, ut se tam coma, quam habitu et moribus conformaret illorum.“

¹²⁾ Není snad potřeba obšírně dokazovati, že ve starých památkách často anachronismus malířův bezděky zachoval budoucí paměti na jednom obrázku více zpráv kulturně-historických, než leckterý obsáhlý foliant, kdež v plevách nežádně čtyři málo zrněk se doberes a někdy ani jediného. Většina knih v době nejstarší bývala obsahu náboženského. Každý kněz potřeboval a měl podle nařízení vrchnosti duchovní bibli a určené knihy obřadní. Knihy ty byly podle záležitosti pořizovány nákladně, byly ozdobovány miniaturami, kresbami rozmanitých výjevů ze Starého a Nového zákona. Malíř tehdejší nedbal věrnosti historické po rozumu moderních požadavků uměleckých. Osoby biblické a příslušné výjevy kreslil tak, jak kolem sebe a u svých vrstevníků vše vídal, tedy krajinu, domy, nářadí, úpravu domácnosti, kroj a stroj, vše snažil se napodobiti podle svého okolí. Tak zejména činil, kde bylo mu kresliti prosté výjevy rodinné, výjevy, kde text nenabádal k tvorbě fantastické. Tím vysvětleno, proč si tolik vážíme zmíněných kreseb, přikládajíc jim velikou důležitost kulturně-historickou.

III. Vzájemný vliv kroje slovanského a západoevropského.

§. 1. Slovanské názvy krojové v řečech evropských. — §. 2. Domnění, že kroj slovenský nejrázovitěji před cizím vlivem zachoval podobu dávného lidového kroje českoslovanského.

§. 1. Tím, co bylo pověděno, nechceme nikterak popírat, že na památkách staročeských se nesetkáváme s různými zjevy, které všude jinde na současných památkách západoevropských i slovanských, charakterisují povšechný ráz doby, stav všeobecné celkové kultury v tehdejší době, a patrně tedy společné jsou s příbuznými zjevy u tehdejších národů evropských vůbec, jak také na vhodných místech ukázati neopomineme.

I kdyby nebylo bezpečného svědectví, jež tu hned položíme, mohli bychom se již předem domýšleti, že cizí kupci záhy dováželi do Čech jak z východu, tak i ze západu a zvláště ze sousedstva nejbližšího rozmanité věci tamější na výměnu, na prodej.⁴⁾ Zasluluje tu povšimnutí vedle Fredegarovy zprávy o kupcích francých, již uvedené, zákaz Karla Velikého z roku 805,⁵⁾ aby zbraň a brnění nebyly prodávány sousedům Avarům a Slovanům. Snadno odtud vyrozumíme, že přese všechnu shodu odvěkých názvů slovanských (meč, kopí, ostruha, nůž atd.),³⁾ jež by naváděla s nálezy starožitnými k úsudku, že zbraň a vše, co s ní souviselo, mohlo býti v Čechách původu ryze domácího, slovanského — přimísily se záhy at vlivem vzájemného obchodu, nebo vlivem styků válečných některé výrobky cizího rázu.

Vzájemnými styky s Čechy a jinými Slovy neodolal však také kroj západoevropský vlivu kroje slovanského. Že pravdu říkáme, svědčí nejlépe několik názvů kroje západoevropského, o jejichž slovanském původu pochybovati nemůžeme. Abychom jiného⁴⁾ pominuli, uvádíme tu názvy pláště z hrubé vlněné látky, oblíbeného po západní Evropě, původu nejspíše⁵⁾ slovanského — nazvané v latině středověké *sclavinia*, v němčině *slavenie*, francouzsky *esclavine*. Slovanské plátno zkomolila středověká latina v kodexu mnicha Eberharda (stol. XII.) — a čteme najednou v listině latinské⁶⁾ jméno „*phalta, phaltena*“. Podle téže listiny⁷⁾ odváděli Slované jinou ještě dávku — „*kozso*“ (kůže).

Slovanská „*sukně*“ zdomácněla záhy po celé západní Evropě. Je to opravdu zajímavý a poučný doklad o vzájemném působení poměrů kulturních, jak o tom nahoře již byla řeč. Ze všeho vysvítá, že to bylo svrchní roucho mužské i ženské. V té podobě koluje po západní Evropě. Nošena byla sukně v Němcích se zálibou a čtána mezi nezbytné části oděvu. Zkomolené jméno její at v latině středověké nebo řečtině či v němčině, vždy hlásalo původ slovanský, jak patrně z četných dokladů, jež v poznámce⁸⁾ uvádíme. Od Němců nejspíše dostala se sukně do Francie⁹⁾ a podle výslovného svědectví¹⁰⁾ patřila mezi roucha sličná. Byla však pod zkomoleným názvem známa a oblíbena také v Anglii.¹¹⁾ Že i Maďari s celou řadou oděvu slovanského také sukni za kroj při-

jali,¹²⁾ není divu, když slovanská sukně putovala až do vzdálenější Francie a Anglie.

O věci jsme se zmínili, nejen že je tu potvrzen vliv kroje slovan-ského na západ, nýbrž proto, že tu můžeme analogicky usuzovati, jaký šat značila starým Čechům sukně. Shodné cizí názvy, doložené z doby, kdy po ruce ještě českých popisů nemáme, jsou nám vítány na objasněnou pojmu o oděvu staročeském téhož jména. Usuzujeme tedy z dokladův a památek cizích, že sukně u Čechů slou odedávna hlavní svrchní roucho mužské i ženské, splývající u mužů od krku až dolů přes pás, u žen skoro k zemi, asi podle zámožnosti ozdobené, jež bylo oblačeno přes jiný spodní šat.

§. 2. Po úvahách předchozích dlužno řešiti otázku, zda vliv západoevropský a vliv cizí vůbec všude stejně působil tak zhoubně na útmu domácího kroje, jehož existence v Čechách pro dobu nejdávnější je zaručena dokladem Fredegarovým, palaeontologií linguistickou a svědectvím uvedených kronikářů cizích. Jistě pravděpodobně jsme předpokládali, že vliv západoevropský, vnikající s neodbytnou civilisací západní do krajů československých, nezasáhl do vrstev lidu prostého tak mocně, jako do vrstev vyšších, kde civilisaci té byly dvěře ochotně otevřeny skoro do-kořán. Možná tedy usuzovati, že tam, kde vliv cizí nemohl rozvinouti svou činnost, mezi lidem prostým, zejména mezi lidem kdesi v zákoutí, vzdáleném všeho ruchu a proměn, způsobených vrtkavou „modou“ ča-sovou, udržel se starodávný lidový kroj. Že při tom nesmíme pomýšleti na prastaré nějaké národní kroje „bláznivé“ (jak právem píše Dudík¹³⁾, že totiž tu nesmíme svévolně poměry prostého lidu vymaňovati z ne-tržitého pásma vývoje historického a nesmíme libovolně pro doby nej-starší si zosnovati nevím jaký malebně vyšňořený kroj, složený ze sou-částek původu novějšího, jakých asi při svém kroji nynější venkované v krajích československých místy užívají, rozumí se samo sebou. Do-mýšleti se, že národní kroje, pokud se nyní ještě s nimi setkáme v Če-chách a na Moravě, jsou ryzím, nepokaženým, neporušeným vzorem, jak si dlužno představovati nejstarší lidový kroj, bylo by domnění mluvé. S plným přesvědčením tvrdíme, že výzdoba lidového kroje, výšivky, oblí-bená rázovitá ornamentika tkví domácím svým původem hluboko v dávném věku (o tom jinde bude řeč) — ale jednotlivé částky lidového kroje ny-nějšího vznikly teprve přirozeným historickým vývojem, vývojem dlouhým, pozvolným, ale přece jen způsobeným od nutkajících poměrů všeobecné vzdělanosti v jednotlivých dobách, třeba působivost poměrů těch zablou-dila do venkovských krajů odlehlejších, do zákoutí, později a s přitažlivou mocí již valně oslabenou. Ze železného zákona přirozeného vývoje histo-rického není možná nikterak se vymyknouti ani se z něho vyklíčkovati. Jemu podrobeny jsou neodvolatelně všechny zjevy v historii kulturní; jemu nutně podroben tedy jest i lidový kroj. Jednotlivé jeho částky na př. rubáš, rukávce, plachetka, čechlík a pod. jsou původu domácího, pra-starého, ale jiné částky na př. šněrovačka (stan), karkule, vesta a pod. jsou původu pozdějšího, původu cizího, jak bude na svém místě ukázáno. Nynější tedy lidový oděv, směr různorodých a různodobých součástí kro-

jových, jak se ustálil po letech a letech, jak se vlivem vzrůstajících požadavkův a nálehavé potřeby zdokonalil, vyhlášovati za pravzor domácího kroje nemůžeme, třeba jednotlivé jeho části v hlavním rázu byly státi ctihodného, pochodily z dob pradávných.

Přišla by nyní na přetřes otázka o národním kroji starodávném,¹⁴⁾ zda v době historické nosili v zemích českých všichni jednotný oděv, který se naprosto a naprosto lišil od oděvu cizokrajného. Vylíčili jsme ve statích předchozích, že za neodolatelného vzájemného vlivu kulturních poměrů nemůžeme si Čechy v době historické představovati ojedinele, že byla by vlast naše naprosto zbavena vlivu všech kulturních poměrů všeobecných, uzralých v určité době po součinnosti živlů rozmanitých jako ovoce ze zárodku doby předcházející — všeobecných poměrů, kterým podrobeny byly více méně všechny země jiné. Čechy netvořily tu výjimky. Jako všude jinde, tak i v Čechách v době historické nebylo úplně jednotného oděvu a býti nemohlo. Pravidelně po vyšších třídách národa jednoho pitvoří se vyšší, zámožnější třídy národa jiného a zase sousedního. Z vyšších tříd vniká později móda i nádhera poněkud do vrstev nižších. I kdyby toho v zemích českých nebylo, svědčí tu proti naprosté jednotnosti krojové nepopíratelné prastaré rozdíly kmenové!

Jisto je, že, chceme-li mluviti celkově o rázovitém kroji domácím, rozdílném od kroje cizinského, zajdeme vždy raději do nízké chaty mezi lid, než někam mezi panstvo, kde kraj odedávna asi býval ozdobnější, nádhernější, kde přístup kroji cizímu nebyl tak zabráněn. Houževnatost prostého lidu byla zajisté v odporu proti vtírajícímu se cizímu vlivu již z doby nejstarší podporována při kroji momentem nad jiné důležitým, nuzotou a kromě toho výrobou látek i oděvu po domácku. Ve zprávách o lidu tedy potřeba hledati příslušných zmínek o rázovitém kroji domácím. Zpráv těch — bohužel — zejména v dobách nejstarších je poskrovnu, a lépe řečeno, někdy skoro ničehož nic. Kde však nám doklad a památka jen trochu napoví, využítujeme toho, seč bude možná a pokud domysl bude se shodovati s pravděpodobností.

O tom, kde posud poměrně nejméně porušen jest starodávný lidový kraj, máme domněnky a pokusíme se poněkud je odůvodniti. Ve shodě s genialními kresbami Manesovými a Alešovými vyslovil je již Dudík¹⁵⁾ a v nejnovější době snaží se ho podrobnými studii a doklady, sbíranými pilně mezi lidem, hájiti prof. Koula. Přemýšlíme-li o dávných kulturních poměrech českoslovanských a podrobení jejich vlivu cizímu, hned předem bude nám jasno, že země česká s Lužicemi jsouce odkázány zeměpisnou polohou k přímému styku se sousední cizinou, na začátku dříve se s ní sblížily než Morava, stýkající se všude s pobratimci. Polohu v tomto smyslu ještě příznivější mělo bez odporu Slovensko. Zde není místa, abychom slov šli o politické historii Slovenska; jen toho jsme se chtěli dotknouti, že zákontí, v jakém Slovensko leží, bylo velice příznivé k tomu, aby vliv kultury cizí nemohl do vývoje tamějších poměrů tolik zasahovati, jako bylo možná v Čechách, ve Slezsku a Lužicích, na předním místě, a pak na Moravě. Že Maďari kulturu na Slovensku nemohli povznést a zdokonaliti svým bezprostředním stykem,

uzná každý, věda, že se teprve sami od sousedních Slovanů i Němců, jak bylo dokázáno historicky i filologicky, ušlechtilější kultuře přiučovali. Pokud se kroje týče, nepitvořili se Slované po Maďarech, nýbrž Maďaři po Slovanech, jak dokazuje neklamný výsledek jazykozpytného bádání Miklosichova,¹⁾ že totiž většina maďarských názvů krojových pochází ze slovanštiny. S názvem jistě i věc přešla od Slovanů k Maďarům. Tím domnělý vliv tak zvaného „národního“ kroje maďarského rozplynul se v niče. Z Čech, Moravy a Slezska mohl na Slovensko zasáhnouti cizokrajný vliv již zeslabený a upravený vhodně po názorech českých, domácích. Že by od Poláků, daleko a široko rozložených, nebo od Rusínů vnikala pouhá cizota v příbuznou původně kulturu na Slovensko, nic se pravdě nepodobá. Naopak mezi prostým venkovským lidem polským a rusínským i místy na Moravě a v Těšínsku možná setkati se s podobnými ještě primitivními částkami oděvu, jako mezi prostým lidem slovenským, na př. s krbeč a pod. Tedy konec konců soudíme, že na Slovensku udržela se po věky starodávná rázovitá kultura domorodá, nepodléhající při svém přirozeném vývoji tak rychle a násilně vnikajícímu živlu cizímu, jenž by upravoval prostotu starodávného života podle vzrůstajících požadavků vládnoucí jinde civilizace. Za přirozené konservativnosti poměrů tamějších neděly se v životě lidovém, v lidovém podání, násilné změny nebo náhlé, nevysvětlitelné převraty. Po věky a věky dědil syn od otce a otec od svých dědů a pradědů podání lidové a vše, co s ním souvisí, i lidový kroj. Domovina neposkytovala tolik bohatých výtěžků, aby snad kroj byl pokažen zbytečným přepychem a lákavou nádhrou cizokrajnou. Krátce pověděno: pátráme-li po stopách a zbytcích starodávného prostého kroje československého, nikde jinde s takovou jistotou nemůžeme tvrditi, že lidový kroj poměrně málo je porušen a znešvařen cizotou, jako na Slovensku. V obyčejném kroji prostého lidu slovenského spatřujeme takorč pravzor starodávného oděvu československého. Oděv slovenský mužský od známého rázovitého klobouku až po primitivní krpce i ženský oděv udržel se v hlavních rysech s proměnami asi jen nepatrnými z dob starých a dávných až podnes. Slovák nemaje příležitosti ani prostředků, aby se zřekl po praotcích zděděného kroje, nedbá, že pobratimci jeho na všech stranách týž aneb aspoň podobný starodávný oděv kus po kuse již odložili nebo jako veteš z dob starých, oděv nevyhovující „modě“, odkládají; Slovák houževnatě se drží starobylého podání. Třeba nyní bylo nesnadno, ba snad nemožno vytknouti, co zde na původním pradávnm kroji přibýlo teprve vývojem časovým od dávných věků a hlavně — upozorňujeme na to s důrazem — které znaky jsou na něm původu ryze kmenového, totiž slovenského — — přece jen z vylicených důvodů roze-psali jsme se o domnění, že prostý lidový kroj na Slovensku zachovává podnes poměrně nejčistší ráz starodávného lidového kroje československého.

¹⁾ Srv. F. L. Hübsch, Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels, Prag, 1849, 74.

²⁾ Additamenta ad Caroli Magni Capitulare, De negotiatoribus, qui partibus Slavorum et Avarorum pergunt: "... Et ut arma et brunias non ducant ad venundandum. Quod, si inventi fuerint portantes, omnis substantia eorum auferatur ab eis. Dimidia quidam pars partibus palatii, alia vero medietas inter missos et inventorem." Erben, Regesta, I. 7; Pertz, Monumenta Germ., III. 133.

³⁾ Srv. W. Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 577.

⁴⁾ Na př. znali Němci slovanský šat ženský, nazvaný od německého skladatele „Gódechse“. Citát u Schultze, Das hofische Leben zur Zeit der Minnesinger, 1889, I. 263. „Gódechse ... Daz ist ein windisch wibes kleit“. Srv. A. Kraus, Jan z Michalovic 1888, 68.

⁵⁾ Schultz, Hof. Leben, I. c., I. 305, obraz č. 107. Srv. také míuění Violetta-le-Duca, Vêtements, III. 349—353.

⁶⁾ Erben, Regesta, I., 126, 127: „Sclai LV., ex quibus XLIII. cum lino XII. librarum aut cum phalta reddunt... Sclai XIII., quorum unusquisque unam libram lini debet et duas phaltenas.“

⁷⁾ Erben, I. c.: „Insuper XXVIII. Sclai kozzos reddunt.“

⁸⁾ Falke, Die deutsche Trachten und Modenwelt, I. 3: „Sukenie, ein überall verbreitetes, gewöhnliches Oberkleid, war... (vom altslavischem sukno Gewand)... eng anliegendes, doch langes, auf die Füße fallendes Oberkleid“; srv. Falke, Costümgeschichte der Culturvölker, 157; Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 351, 264; Weinhold, die deutschen Frauen im Mittelalter, 2. vyd. 1882, II. 288—289: „Ein Überrock ist die Suckenie; sie war, wie der Name zeigt, ursprünglich ein slavisches Kleid, das sich aber unter die abendländischen Völker weit verbreitet hatte, da es ausser bei den deutschen (suckenie, sugenie), auch bei mittellateinischen (soscania), mittelgriechischen (σοσκανία) und französischen (sousquenie, souscancia) Schriftstellern erwähnt wird. Die Suckenie ist unzweifelhaft ein Oberkleid; sie wird mit dem Rocke zusammen erwähnt... Zuweilen war sie unmittelbar über dem Hemde getragen. Deshalb wird sie auch mit dem Mantel allein genannt. Zu dem vollständigen Anzuge gehörten aber Hemde, Rock, Suckenie und Mantel.“ Srv. I. 302. — Srv. v. Heyden, Tracht der Culturvölker Europas, 80, 82; Quincke, Katechismus der Kostümkunde, 92.

⁹⁾ Viz Quicherat, Histoire du costume en France, 186—187.

¹⁰⁾ Roman de la Rose, 2226: „nul robe n'est si bele que sosquanie à damoisele.“ Weinhold, I. c. — Srv. J. Jireček, Světozor, 1877, 6.

¹¹⁾ Planché, Cyclopaedia of costume, I. 448—449 („sequanie, sosquenie, suckeney“).

¹²⁾ Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum s. v. sukno, mađ. szoknya.

¹³⁾ Dějiny Moravy, 1884. IX. 288.

¹⁴⁾ Srv. Hudík, I. c., 269, 288, 289.

¹⁵⁾ Dějiny Moravy, I. 257.

¹⁶⁾ Die slavischen Elemente im Magyarischen, Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1872, 16.

IV. Zpráva o Čechách v X. století, kteron zapsal podle Ibrahima Ibn Jakuba španělský Arab Al Bekri.

§. 1. Její důležitost pro charakteristiku tehdejšího oděvu. — §. 2. Kožesiny — rázovitá známka slovanského kroje.

Z temna nedohledných věků vstupujeme na půdu historickou. Přechod není tu ovšem náhlý. Nemění se hned temno, v němž, shánějíce se po kroji starodávném, posud jsme tápali s úspěchem nevalným — v jasné světlo. Historické zprávy na přechodu tom, jak jsme již některé

uvedli, jsou velice vzácné, úsečné a skoupé. Jimi jsme vyvedeni z šerého dávnověku teprve do mlhavé nejistoty, kde bude potřeba opatrnosti neménší, než tam, kde zpráv vůbec nebylo.

Uvážíme-li, že nejstarší kronikáři sotva zapsali věci, jež po svém rozumu považovali za nejdůležitější, na př. války, úmrtí knížat, zázračné zjevy přírodní a pod., jistě nebude nám s podivením, že tak málo zmínek (nedím ani popisů) kroje tehdejšího vyklouzlo kronikáři z péra. Líčiti život soukromý, domácnost, způsob živobytí nebylo cílem snahy kronikářovy. To bylo mu patrně věcí všední, vedlejší, nedůležitou. Když se mu již narážka na kroj v nutném souvisu vypravování připletla do kroniky, málokdy vyčítal zevrubně částky kroje; obyčejně suše poznamenal název bromačný: „oděv“ (vestes, vestimenta, habitus). Jmenuje-li však přece náhodou kde částky oděvu, užívá pravidelně jmen latinských a tu působí velikou nesnáz vysvětlení těchto jmen, pod nimiž často míněn docela jiný oděv, než by název, z latinské terminologie známý, naznačoval. Setkáme-li se se starořímským názvem oděvu na př. toga v latinských spisech u různých národů, nemůžeme odtud tvrditi, že všude znali docela týž oděv, nazvaný takto u Římanů. Vysvětlování názvů, vyskytujících se v latině středověké, je práce choulostivá, trudná a po vši námaze následuje skrovný jen výtěžek.

Než se vydáme na vlastní líčení nejstaršího kroje v zemích českých, pokud o něm z historických dokladů souditi můžeme, opakujeme ještě znova, co již bylo napověděno a odůvodněno, že si nesmíme libovolně představovati, že snad Čechové za tehdejší doby (píše tak částečně o nejstarších Česích již Kosmas v uvedeném dokladu) přehodili přes sebe leda byle káži ovčí nebo jinou, trochu se přepásali a tak byli oděni; nebo naproti tomu že měli roucho nějaké již uměle upravené, fantasticky vyšňožené. Ani jedno domnění ani druhé neshodovalo by se nikterak s povšechnými kulturními poměry tehdejšími v sousedstvu, jak v sousedstvu na západě, tak i v sousedstvu na východě, u pobratimců. V obojím případě potřeba usuzování nepředpojatého, založeného přesně a střízlivě na zachovaných dokladech písemných a památkách, beze všech libovolných přívěsků a nemožných dohadů, k jakým by sváděla snaha dopátrati se výsledků skvělejších, tučnějších. Toť úkol, jež si tu předem určujeme a o jehož provedení, seč budeme, rádi bychom se pokusili.

* * *

§. 1. Mezi nejstarší písemné zprávy o kulturních poměrech českých patří na místo přední důležitý zápis, který zachoval budoucí paměti Arab španělský Al-Bekri († 1094) podle popisu Ibrahima Ibn Jakuba, jenž prý okolo r. 965 — tedy v X. století — na své cestě poznal české poměry tehdejší. Ujijeme tu vzácného tohoto svědectví, jež vedle líčení, jaký byl zevnějšek starých Čechů, nepřímou navádí, co souditi jest o kroji tehdejším v Čechách. Zápis arabský zní v tento asi rozum: „Město Praha zbudováno jest od kamene a vápna, i jest největším trhovištěm

v zemích slovanských. Rusové (Normané) a Slované přicházejí tam se svým zbožím z města Krakova a Moslemové, židé i Turci přicházejí z území tureckého s koupěmi a byzantskými mithkály (stříbrné mince) i směňují za ně od Slovanů i bobroviny i jiné kožešiny.... V městě Praze zhotovují sedla, uzdy a štíty, jakých se v těch zemích užívá. V zemi Bovímě vyrábějí tenké, řídké jako síť tkané šátečky, kterých k ničemu nelze potřebovati, které však u nich pevnou cenu mají jedné desetiny peněse (peníze) a v obchodu i v obcování se užívají. Platí u nich za peníze¹⁾ a mívají jich plné skříně... Památný úkaz jest, že obyvatelé Bovímy jsou pleti tmavé a černovlasí. Rusá pleť mezi nimi málokdy se vyskytá.“²⁾

Již začátek vzácné zprávy této je důležitý. Vyzývá a vede bez okliky k úsudku, že Praha byla v polovici X. století střediskem v západních zemích slovanských, kam se scházeli kupci slovanští z Polska a Ruska i kupci byzantínští, z krajin jihovýchodních. Vzájemné styky, zde jmenované, jsou tedy potvrzeny od svědka současného, a pokud se dokázalo, od svědka spolehlivého. Budiž toto svědectví dodatečným dokladem úvahy, nahoře položené, kde bylo psáno o stycích Čechů s pobratimci východními. Na tomto místě nám jde více o příspěvek k dějinám kroje v Čechách, nepřímě zachovaný v cestopisu arabském. Chodí-li kupci do Prahy pro bobroviny a jiné kožešiny, patrně z toho, že tu kožešin bylo dosti a dále, že při takové hojnosti bylo jich asi užíváno po slovanském obyčeji k úpravě oděvu.

Na domácí řemeslnickou činnost v Čechách děje se v arabském cestopisu nárážka slovy, že v Praze zhotovují sedla, uzdy a štíty ku potřebě domácí a zejména děje se nárážka na tkaní látek velice jemných, šáteček řídkých jako síť, které kolují jako peníze. Z nárážky jasně vysvítá, když tkali Čechové jemné šátečky tyto třeba jen pro obchodní potřebu, že tkali se stejnou dovedností i látky jiné, pěkné látky na oděv. Nenezajímavý (ač-li věrohodný) je také doklad z Assemanovy knihy,³⁾ kde se Moravané brání proti obvinění, že r. 900 dali peníze Uhrům při vpádu jejich do Bavor; peněz prý nedali, toliko svoje domácí šaty plátěnné. Dokladem tímto byla by opět potvrzena domácí výroba látek i oděvu u starých Čechů.

§. 2. Kožešin bylo odedávna užíváno jakožto primitivního oděvu a snadno pořízené ochrany proti zimě u rozmanitých národů. Abychom zbytečně nezacházeli daleko do rozvláčných o tom výkladů,⁴⁾ připomínáme jen, že Římanům byla kožešina na oděva knížat frankých, hunských a vandalských známkou charakteristickou. Odtud jejich název „pelliti reges“ (králové odění kožešinami).⁵⁾ Snadno vyvozujeme, že u severanů odedávna byly kožešiny nezbytnou částkou oděvu.⁶⁾ Slované, zejména pobaltičtí, Poláci a Rusové byli nuceni drsným klimatem užívati při oděvu kožešin, kterýchž měli po ruce na vybranou, s dostatek, ba nadbytek. Nejstarší zprávy ruské⁷⁾ a polské⁸⁾ souhlasně a tedy bezpečně a zároveň ve shodě s nejstaršími výtvarnými památkami ukazují, že hojné užívání kožešin charakterisuje význačně oděv slovanský proti oděvu cizímu, jenž ovšem také byl kožešinami podšíván, ale ne s takovou zálibou a ta-

kovou měrou. Vypravuje-li tedy arabský cestovatel v X. stol., že chodí do Prahy cizí kupci pro bobrovinu a jiné kožešiny, je to nepřímý důklad, potvrzující se všemi jinოსlovanskými, že také v Čechách býval oděv odedávna po rázovitém způsobu slovanském opatřen kožešinami, mezi nimiž patrně nikoli náhodou jmenuje Al-Bekri proslulé bobroviny. Témuž svědčí nejstarší památky české, jak ukáží zevrubné popisy kroje staročeského. Věc rozumí se zdanlivě sama sebou. Dotknuli jsme se však toho schválně a neváháme s ruskými a polskými spisovateli čítati obrubování a podšívání kožešinami mezi charakteristické známky, jimiž se kroj slovanský, tedy i český, lišil od kroje cizího. Stačí tu na důkaz, i kdybychom výslovných svědectví neměli, přirovnati památky slovanské, vyobrazené v ruských a polských dějinách kroje, ku památkám západoevropským. Naznačený rozdíl hned se objeví.

Pro oděv staročeský máme toho ještě staré pozoruhodné doklady přímé. Se jménem „křečij“ (sartor) nesetkáváme se až ve století XIII.; patrně šily ženy samy po domácímu potřebný oděv z látek lněných i vlněných.⁹⁾ Za to však v nejstarších listinách dočítáme se zmínek o řemeslnících, kteří kůže upravovali a z nich robili oděv. Bývali to podle dokladů ze století XI. koželuzi,¹⁰⁾ kteří kůže vydělávali. Sešíváči („ševci“) sešívali oděv,¹¹⁾ upravovali šat z kůže a kožešin,¹²⁾ zejména z kunin.¹³⁾ Nejstarší prameny často se zmiňují o kožišnických.¹⁴⁾

V dokladech staročeských dlužno důrazně vytknouti to, že zachovaná jména oněch řemeslníků z doby tak staré jsou původem česká, domácí, a že tedy výrobky jejich děly se způsobem, v Čechách obvyklým, způsobem českým, že tu není třeba pomýšletí na vzory cizí, přinášené odjinud do Čech od příchodích řemeslníků cizích, jako se dalo snad v dobách pozdějších. Mimochodem zabezpečena doklady těmi pro dobu nejstarší existence kvetoucího řemeslnictví domácího.

Abychom se pak zase k tomu nevraceli a souvislosti nerušili, uvádíme tu již další shodná svědectví. Ještě ve století XII. a XIII. oplývají Čechové kožešinami tolik, že jako vzácné dary odtud jsou vyváženy. Domyslíme si tu, že jich tedy stále bylo užíváno při hotovení oděvu. Soběslav vedle stříbra a zlata posílá jich plno císaři Lotharovi, jak zaznamenává cizí kronikář k r. 1135.¹⁵⁾ Že bobrovin bylo odedávna v Čechách hojně, svědčí vedle staré zprávy Al-Bekriovy, zajímavý doklad o daru, jež nesli r. 1253 poslové Přemysla Otakara II. sultánovi babylonskému a egyptskému.¹⁶⁾ Mezi jiným donesli mu bobroviny. Nechtíce dále dovolávati se známé povinnosti některých poddaných (nazvaných odtud bobrovníků), kteří jen měli pánům bobrův ošetřovati a je lovit,¹⁷⁾ a dovolávati se pozdějších svědectví,¹⁸⁾ usuzujeme, že staří Čechové kromě jiných kožešin brávali asi často bobroviny k úpravě svého šatu.

⁹⁾ Srv. shodnou zprávu o Slovanech pobaltických (zač. XII. stol.) u Helmolde, *Chronica Slavorum*, ed. Pertz, 1868, str. 82: „Apud Rános non habetur moneta, nec est in comparandis rebus nummorum consuetudo, sed quidquid in foro mercari volueris, panno lineo comparabis. Aurum et argentum, quod forte per rapinas et capciones hominum vel undecunque adepti sunt, aut uxorum suarum cultibus impendant, aut in erarium dei sui conferunt.“

¹⁾ Český překlad J. Jirečka, ČSMus. 1878, 516. 517. Srv. I. c. 1860, 295. Ruský překlad v knize, kterou vydali A. Куникъ а В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, С. Петербургъ, 1878, 98. (Прилож. къ XXXII. т. Зап. импер. акад. наукъ No. 2). Otištěn v knize zároveň arabský text.

²⁾ Assemani *Calendaria ecclesiae universae*, III. str. 293: „... nostra linea vestimenta...“ Srv. Východ, 1887, 184, pozn.

³⁾ Srv. Em. Herrmann, *Naturgeschichte der Kleidung*, 1778; H. Klemm jun., *Versuch einer Urgeschichte des Kostüms mit Beziehung auf das allgemeine Culturleben der ältesten Völker der Erde*, Dresden, 1860; F. Kleinwächter, *Zur Philosphie der Mode*, Berlin, 1880, 5—6.

⁴⁾ G. Schmoller, *Die Strassburger Tucher- und Weberzunft*, I. c., 356. Srv. tamtéž str. 357.

⁵⁾ Viz o tom Weinhold, *Altnordisches Leben*, 1856, 158.

⁶⁾ Doklady viz: Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды от X до XIII вѣка, str. 2; Прохоровъ, Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ, I. 50, 51; srv. И. Забѣлинъ, *Исторія русской жизни съ древнѣйшихъ временъ*, Москва, 1876—1879, I. 460, 461.

⁷⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce i u sąsiadów*, I. 2: „Główną charakterystyką różnicy ubioru Słowian od zachodnich ludów stanowiły futra, które dla obfitości u nas zwierzyny dostarczającej łatwo skór różnorakich jak i z przyczyny ostrości klimatu stały się ulubionym strojem Polaków zarówno jak i innych pobratymczych Słowian.“ Srv. I. 6, kdež uvedený toho doklady. Podobně Maciejowski, *Polska aż do pierwszej połowy XVII. wieku pod względem obyczajów i zwyczajów*.. opisana, Warszawa, 1842, I. 154.

⁸⁾ Srv. Herm. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, 1864, II. 50; Tomek, *Dějepis města Prahy*, I. 57.

⁹⁾ Erben, *Regesta*, I. 79 (okolo r. 1088): „In suburbio Satcensi... Mezica koselug.“

¹⁰⁾ Erben, *Regesta*, I. 69 (r. 1078): „duo sutores“; I. c. I. 52 (r. 1057): „sutores albi et nigri... Plativoy sutor niger“; I. c., I. 47 (r. 1052): „Sutorem corii Userad“. — Ne snadno rozhodnouti, co značilo „sutor albus“ a co „niger“: Jména by naznačovala, že prvý sešíval kůže bílé, druhý černé. Herm. Jireček soudí, že kožešníci byli nazýváni prvním jménem a ševci, sešívající kůži, druhým jménem. *Slovanské právo*, I. c., II. 50.

¹¹⁾ Letopis Kosmův, *Fontes rer. bohém.* H. 11. Domnělý výrok Libušín (tedy z věku Kosmova): „Constitut etiam [sibi] (dux) sutores pellium diversarum et coriorum.“

¹²⁾ Erben, *Regesta*, I. 47 (r. 1052): „Sutores pelliones mardurinarum pellium Ninos, Hollech, Koluza.“

¹³⁾ I. c., I. 73 (r. 1086): „Zemek, Premisl, Hostmil pellifices.“ Ve stol. XII. opakuje se častěji: I. c., I. 89 (r. 145). „Unum pellificem Bezny“; I. 176 (r. 1186): „quendam servum Milloin, quem eis in pellificem dedi“; I. 177 (r. 1186): „unum pellificem Bezny“.

¹⁴⁾ Pertz, *Monumenta Germaniae histor. (Scriptores)*, XVI. 257. *Annales Pegavienses*: „Sed et dux Poloniae duxque Boemiae pelles griseas atque mardellinas cum variis auri et argenti et pretiosarum rerum muneribus tanta afferebant copia, ut nullus superesset principum, qui et ducum illorum et imperatoris (Lothari) muneribus se non gauderet honoratum...“

¹⁵⁾ Dudík, *Dějiny Moravy IX.* (1884), 267 cituje z Dollinera, *Codex epist. P. Otakari II.*, 32: „Cutes castorinas, quas in ipsis partibus (Babyloniae) raras esse percepimus et alia clenodia in signum familiaritatis et amicitiae vobis transmittimus...“

¹⁶⁾ V latinské listině Kazimíra, knížete Opolského, z r. 1228 jmenování jsou českou glossou „bobrovníci“. Shodně doklady českopolské uvádí Brandl, *Glossarium illustans bohemo-moraviae historiae fontes*, 1876, 9.

¹⁷⁾ Viz studii Princova v programu gymnasia třeboňského, 1887.

V. Všeobecné úvahy o kroji, líčeném v první knize.

§. 1. Převládající původně šerá látek. — § 2. Dovoz látek cizích. — §. 3. Vnikání kroje západoevropského. Význam křížáckých výprav pro dějiny kroje.

§. 1. Látka oděvu prostého lidu v době nejstarší nebyla příliš pestrá barevná. Je to pochopitelnou známkou kroje staroslovanského vůbec,¹⁾ že býval zhotoven z látky přirozené, nebarvené, bílé a šeré.

Zjev ten možná snadno vysvětliti. Látky byly u Slovanů tkány a hotoveny po domácku, z nepřipravované vlny ovčí a z lenu.

Čís. 1. Z Velislavovy bible
(v knih. Lobkovické v Praze).

Technika při úpravě látek a oděvu nebyla ovšem značně vyspělá. Dělo se vše v době nejstarší i dlouho ještě potom způsobem jen prostým. Připojujeme nenezajímavý obrázek z Velislavovy bible (č. 1.). Pochodí sice ze století XIII.,²⁾ tedy z doby pro tuto stať poměrně pozdní, ale uvážíme-li, že primitivní výroba oděvu po domácku nedoznávala tak snadno zásadné proměny, přecházejíc se svou prostotou mezi lidem konservativním již z dob dávných z pokolení na pokolení, snadno se dohodneme, že tu znázorněna činnost předoucích žen staročeských, jak dělá se za pradávna. Eva, oděna jsouc smyšleným rouchem, tiskne koleny kužel, opatřený dole podstavcem. Na konci kužele ozdobnou páskou přivázáno — staří jmenovali — „obáslo“ lnu, z něhož žena přede nit, splývající dole v návitek. Předání znázorněno tu pěkným, jasným načrtáním obrázku předoucí Evy.

Dudík vhodně ukazuje,³⁾ že u lidu, kde totiž posud nadobro nepozbyla ještě prostota života rázu starodávného, podnes převládá v oděvu sukno bílé a šeré. V lidovém kroji hlavně na Moravě a na Slovensku zvláště podnes přirozená barva látek bílá a šerá nejčastěji se vyskytá. Bývalo tedy sukno šeré barvy, „šeř“ neboli „šeřina“, jak nazváno v dokladech staročeských — budou uvedeny později — obvyklou látkou oděvu starodávného, hlavně v době nejstarší, kdy styky s cizinou, jež by dodávala pestré, drahocenné látky cizokrajné, nebyly ještě tolik rozvinuty, zejména nemohly tak zasáhnouti do vrstev prostého lidu.

Není tu bez významu, že v popisu „slovanského, selského“ oděvu,⁴⁾ ve kterém byl veden kníže korutanský se známými obřady při korun-

vání ke stolci, výslovně psáno, že barva látek oděvu toho je šerá. Zevrubný starý popis této korunovace od Ottakara Horneka (ze začátku století XIV.) vedle zprávy o barvě látky na selském oděvu chová v sobě zajímavé podrobnosti o staroslovanském kroji, shodující se poněkud s celkovým popisem kroje staročeského, sestaveným na základě zpráv v listině Soběslavově, o které dále bude více řečeno (VII., §. 2.). Neváháme jaksí na přirovnanou zmíniti se tu o kroji, vyličeném od německého rýmovníka.⁶⁾ Není potřeba, abychom zase z opatrnosti dokazovali, že si německý veršovec všeho toho, co popisuje, nevymyslí. Obyčej udržoval se dlouho a dlouho a když vždycky po letech se zase opakoval, býval opakován opět po starodávném způsobu, přesně udržovaném od tradice i přesně, pravidelně zachovávaném — což je zvláště důležité — od řádů zemských. Není tedy pochyby, že selský kroj, jenž nezbytně patřil do obřadů těch, pochodí z doby dávné a že právem můžeme si v něm s Palackým představovati, jak vypadal tamější starodávný oděv prostého lidu slovanského.

Dokladem Hornekovým s dostatek je potvrzeno, že ve zmíněném starodávném oděvu slovanském převládala vesměs barva šerá. Výslovně poukazování na barvu šerou při šatu selském patrně tím možná vysvětliti, že skutečně byl onen oděv lidový zhotoven ze sukna šerého. Hornek nájisto si toho nevymyslí. Je to docela přirozené, že při domácí výrobě látek nebyvaly tyto nějak snad uměle, bohatě a strakatě barveny. Rozumí se samo sebou, že pro Čechy v dobách nejstarších také nemůžeme si jinak představití látky oděvní, hotovené prostě po domácku. Tím jsme chtěli upozorniti, že představa o lidovém staročeském obleku barev pestřých v dobách nejstarších nebyla by správná a odůvodněná.

§. 2. Domácí výroba látek nikterak nezabránila dopravě látek cizích, drahocenných tkanin do Čech. Záhy s ostatními Evropany⁶⁾ poznali Čechové hedvábní, dovážené z východu.⁷⁾ Doklady nejstarší vedle nálezu hrobových (viz str. 18) máme u Kosmy,⁸⁾ ve vyzvání knížete Vladislava ke křížovým výpravám (r. 1147)⁹⁾ a v seznamu darů německého kláštera zwifaltenského, kamž poslala manželka Vladislava I. dvacet hedvábných plášťů.¹⁰⁾ Byl v Čechách znám kment¹¹⁾ i jiné skvostné tkaniny, jež cizí kupci a židé z ciziny nádhery milovným dováželi.¹²⁾ Také záhy dočítáme se u Kosmy o nádhře v šatstvu (o Strachkvasovi).¹³⁾

Cizí látky mimo obchod přicházely do Čech s rozmanitými dary, které posílali cizí panovníci českým knížatům a velmožům, na př. poslali r. 1164 císař řecký Emmanuel a král uherský Štěpán III. králi českému Vladislavovi a jeho choti Jitce drahé pláště rozmanitého druhu, oděvy, zdobené zlatem, vzácnými drahokamy a pod., jak o tom šíře píše letopisec Vincencius.¹⁴⁾ Případ tento jistě není osamocený. Stávalo se asi častěji, že sobě panovníci vzájemně posílali ze zdvořilosti a na označenou věrného přátelství dary podobné.

Domyslíme si, že dovoz cizích drahých látek do Čech na dvoře knížecím a na dvorech velmožů staročeských nezůstal bez účinku, pokud se týká domácího kroje. Starodávná prostota chtěl nechtěl ustupovala

tam víc a více nezdolnému působení čilých styků s cizinou, jak se sousedními Němci a vzdálenější Francií i s Itálií, kam oděnci čeští vedle styků v záležitostech církevních chodili provázet císaře německého, tak s východem. Mezi ním a Čechoslovany hlavně v prvních dobách, kdy evangelium Kristovo bylo hlášáno od apoštolů slovanských Cyrilla a Metoděje — bylo o tom již psáno nahoře — rozprádaly se přirozeně styky přátelské. Vliv styků s východem jeví se v tehdejšímu umění staročeském, jeví se v tradicích slovanské církve, udržovaných dlouho ještě přese všechn odpor církve latinské, a jeví se také v kroji tehdejšímu,¹⁵⁾ kdy k rázovitému domácímu oděvu starodávnému druží se úkazy, svědčící, že tu působil vzor byzantský, zejména pokud se týče výzdoby oděvu tříd vyšších a pokud se týče oděvu knížecího, jenž se řídil v době, o níž píšeme, v Čechách i jinde (bude o tom obšírněji psáno) vzorem řádů byzantských. Osvědčilo se tu, že národ, který je v některé době nositelem a představitelem vzdělanosti, tím nade všechny jiné vynikaje, rozhoduje o rádech a mravech, jimiž se pak spravují národové ostatní, podléhající bezděky mravní, duševní přesile národa onoho.

§. 3. Styky náboženské s východem byly však přetřhány událostmi, jež následovaly po připojení křesťanů Čechů k diecési německé. Nové zařízení biskupství domácí, pražské neobnovilo styků těch, naopak předem mělo úkol, stavěti se jim na odpor. Knížata česká čím dále, tím více lnula k Německu ať již smlouvami různými, vynucenými i dobrovolnými z různých zase podnětů, ať skoro pravidelnými sňatky s cizinkami, jež pak v rodinách knížecích rozněcovaly a podporovaly vzrůst přítulnosti k civilisaci západoevropské, zálibu v obyčejích a rádech německých. Jak vysvětlitelné, po svůdném příkladu knížat odcizovala se šlechta. Tím vším dlužno řešiti otázku, proč kraj vznešených čím dále, tím více zbavoval se domácí, slovanské rázovitosti svojí, pokud se ještě zachovala, a splýval poněkud s povšechnou „modou“ kroje západoevropského, zjednával se mu poněkud a mimoděk i ve třídách nižších oblíben. Konservativnost prostého lidu však vzdorovala novým obyčejům, hlavně v dobách nejstarších.

Působily tu jako všude jinde také výpravy křižácké, jež mají, jak známo, nepopíratelný, veliký význam v dějinách vzdělanosti evropské. Nejde nám tu o líčení všech kulturních výtěžků, všech nových ideí, jež vplynuly z užšího sblížení vzdělanosti východní a vzdělanosti evropské. O tom všem bylo již psáno v důkladných knihách.¹⁶⁾ S novými názory o luzných i hrůzných krásách přírodních, druhdy nevidaných, se vzpomínkami pestrého života východního, s hojnými zkazkami východními přivezli si křižáci po všech útrapách a šťastně přežitých dobrodružstvích do svých domovů také poučné zkušenosti, pokud se týká látek a podoby oděvu východního. Zkušenostmi těmi rozvětveny byly daleko a daleko dráhy obchodní na východ. Je docela přirozeno, osvěžil-li se poněkud a pozměnil vlivem východní kultury život západoevropský, že podlehl všeobecnému mocnému proudu také kraj. Toho jsou četné důkazy v dějinách kroje.¹⁷⁾ Podobá se, že i do Čech proud onen z východu zanesl leckterou novotinu, kromě jiného na př. vědomosti o nových látkách buď východních, buď tkaných podle oblíbených vzorů orientálních.

Význam křížových výprav je však ještě jiný. Výpravy křížácké nadechnuly posvátným zápalem a sdružily pod znamením kříže nesvorné jinak národy evropské ke společné vůdčí tužbě a horlivé, ba neúporné činnosti. Minuly se kýženého cíle, ale snahou po činnosti svorné a vzájemným obcováním různých národů podařilo se jim bezděky vyrovnati aspoň poněkud protivy různých se zvláštností u jednotlivých národů, kteří se vzchopili v nadšeném zanícení ku pospolnému boji na osvobozenou svatou zemi z jáma tureckého. Tento účín jeví se skoro ve všech kulturních dějinách těch kterých národů evropských, jakž vypisují podrobné spisy, uvozané v poznámce 16. Soudíme analogií cizích dějin kulturních, že poněkud také v Čechách křížácké výpravy měly význam podobný, uvedše Čechy do čilejšího styku s ostatním světem než posud. Stykem tím, svazky s cizinou, vzrůstajícími na všech stranách, hlavně svazky se sousedy nejbližšími, s Němci, jejichž prostřednictvím záhy rozsévány byly u dvora knížecího a mezi panstvo zárodky mocné vzrůstající obliby západoevropských řádů rytířských se všemi výstřelky romantismu, s nimi spojeného, cizími přistěhovalci vábenými nadějí zisku, blahobytu, a jejich osadami, zakládány pod záštitou, snahou a na zisk českých panovníků a pánů, vloudilo se bezděky a ponenáhlu do posavadních kulturních poměrů domácích, staročeských a tu se zakořenilo hejno zjevů cizích, nových, které dlužno líčiti až ve druhé části spisu tohoto, které však již na konci doby, již věnována část první, nezřídka se objevují, připravující se všemi jinými oznámenými již činiteli pozvolně nové období v dějinách kroje v zemích českých.

Vše, co tu pověděno, nedělo se náhle a chvatem, toliko ponenáhlu, přirozeným postupem a rozvojem časovým. Za přibližné rozhraní doby první a druhé volíme polovici století XIII. Díme: „přibližné rozhraní“, poněvadž rok určitý navlas není možná stanoviti.

¹⁾ Srv. Gołebowski, *Ubiory w Polsce*, 7, 8; Maciejowski, *Polska aż do pierwszjej połowy XVII. wieku*, 1842, I. 151.

²⁾ Viz o ní studii Vocelovu, *Welislaw's Bilderbibel aus dem XIII. Jahrhundert in der Bibliothek sr. Durchl. des Fürsten G. Lobkowitz in Prag*, 1871 (Aus den Abhandlungen d. k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaft.); česky od téhož v *Pam. Archaeol.*, IX. 160 ad.

³⁾ *Dějiny Moravy*, VIII. (1882), 235, 270, 271.

⁴⁾ Srv. Palacký, *Dějiny českého národa*, vyd. 3., I. 195. Srv. J. Scheible, *Schaltjahr*, Stuttgart, 1846, I. 175.

⁵⁾ *Oesterreichische Reimchronik*, vyd. Pez (*Script. rer. austr.* III. 183—184):

„Sol man denselben Fursten chladen,
als ich nu wil bescheiden:
Er sol sich pewegen
an seine pain ze legen
zwo Hosen von graben Tuch,
nnd zwen rot Puntschuech,
die man mit Riemen swind
zu dem pain pind;
dezselden Tuch sol er ain Rokch
legen an,
der vor und hinden offen sey,

kollir sol er wesen frey.
mit vir Gern und nicht mer,
und daz an der leng ge
luczel fur die Knie;
ze Hul so sol tragen hie
ain ainveecten Mantel graben,
der sol nicht Flentschir haben;
im ist auch auf dem Haut
anders nicht erlaubt,
dann ain gupphater Hut in graben
Gestalt . . .“

⁹) Zevrubně o tom psali Mögling, Die Seidenraupenzucht und deren Einführung in Deutschland. Stuttgart, 1844; Fr. Michel, Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie, d'or et d'argent, Paris, 1852 (dva svazky); Lesson, Histoire de la soie, Paris, 1857; E. Pariset, Histoire de la soie, Paris, 1862 (I.), 1865 (II.); V. Frühauf, Hedvábnictví v středním věku, Památky archaeologické, V. 264. Srv. Eljasz, Ubiory w Polsce, I. 6, 7 a j. v.

¹⁰) O hedvábí v Čechách viz Fr. Špatný, Dějiny hedvábnictví v Čechách, 1863.

¹¹) Fontes rer. boh. II. 75 (k r. 1039): "... corpus serico cooperientes". Srv. Kanapariovu legendu o sv. Vojtěchu, Font. rer. boh. I. 243: "sericum pulvinar".

¹²) Codex diplom. Mor. I. 256: "... ne... sericis utatur vestibus...".
¹³) Bertholdi liber de constructione monasterii Zwifildensis: "Vlatizlaus igitur, qui et Lauzlan, dux Boemiae, cum uxore sua Richinza, filia Henrici comitis a Monte, viginti pallia ex serico facta dedit." Monum. Polon. hist. II. 5, 6; Pertz, Monum. Germ. hist. X. 103 ad.

¹⁴) Kosmova kronika, Fontes rer. boh. II. 25: "... munda involuit sindone...".

¹⁵) Vocel, Právek země české, 304, 305; Palacký, Dějiny nár. česk. 3. vyd. I. 216; Dudík, Dějiny Moravy, I. 259.

¹⁶) Fontes rer. boh. II. 45: "Nam fuit hic Ztrahquas veste compositus."

¹⁷) Fontes rer. boh. II. 457 (císař řecký poslal Vladislavovi): "... preciosissima pallia diversi generis et vestes operis mirabilis auro et lapidibus preciosissimis ornatas, ad opus tam regis, quam domnae reginae et alia munera diversi generis transmittit"; II. 458: "... tam a rege (uberského), quam a regina, matre eius, et Ungaris diversis et innumerabilibus donatur muneribus... vasa namque auri et argenti pondera, vestes, pallia diversi generis nonnisi in plaustris ducebantur;" I. c.: "Domna vero Judita, regina Boemiae, ... tam Graecorum, quam Ungarorum auro, argento, palliis et indumentis preciosissimis ditata et ornata."

¹⁸) Srv. Vocel, Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde, Prag, 1854, 215; Dudík, Dějiny Moravy, IV. 254.

¹⁹) Viz J. G. Kohl, Über die Kreuzzüge und ihre kulturhistorische Bedeutung für Europa, 1866; H. Prutz, Christenthum und Islam während des Mittelalters und die culturgeschichtlichen Ergebnisse der Kreuzzüge, 1878; týž, Culturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin, 1883 a j. v.

²⁰) Doklady toho podávají a o tom uvažují R. Jacquemin, Histoire générale du costume, I. 291 ad; Challamel, Histoire de la mode en France, 30–34 (Influence des croisades); Ant. Méray, La vie au temps des cours d'amour, croyances, usages et moeurs intimes des XIe, XIIe et XIIIe siècles, Paris, 1876, 308 ad.; R. Schultze, Modenarrheiten, 32; Louandre, Histoire du costume (text), I. 109–113.

Kroj mužský.

VI. Zevnějšek starých Čechů.

§. 1. Úprava vlasů. Postřiziny. — §. 2. Úprava vousů.

§. 1. Nejdříve dlužno podati nástin zevnějšku starých Čechů v době, o níž píšeme. Pokud možná usuzovati o kštici, podle uvedeného již tvrzení Al-Bekriova nejčastěji barvy černé,¹⁾ nenosili staří Čechové v této době vlasů příliš dlouhých. Mocně tu asi jako všude jinde²⁾ proti dlouhé, nesčesané kštici působily řády, vydávané od církve kněžím i pokřtěným laikům. Kronikář polský Długosz podává toho doklad.³⁾

V týž rozum soudí v dějinách kroje Eljasz.⁴⁾ Církev tedy vyhlašovala dlouhé vlasy, dlouhé vousy za obyčej barbarský a pohanský, vyzývajíc, aby pokřesťení nosili po vzoru „národů katolických a latinských“ vlasy přistřižené.

U Slovanů setkáváme se se zjevem zajímavým, jehož výklad bývá rozdílný, že si totiž hlavu „podholovali“ a podholené vlasy pak rázovitě na temeni hlavy si upravovali. Pro Čechy nemáme o tom zpráv.⁵⁾ Starí Slované též mívali zvláštní obřad, „postřižiny“. Tomu svědčí staré zprávy jinosslovanské. Pro Čechy také je dokázáno nade vši pochybnost, že tu byl znám, jak svědčí doklad bezpečný, starosslovanský obřad „postřižiny“.

Když hoch dospěl sedmého roku, veden byl od rodičů do chrámu a byly mu se zvláštními obřady vlasy postřiženy. K obřadům se přidružila u bohatějších a vznešenějších hlučná rodná slavnost a hody. „Postřižiny“ jsou doloženy starými zprávami u Rusů, u Poláků a Bulharů. Výslovně děje se ve zprávách těch zmínka, že je to obyčej domácí, starodávný. U starých Řeků a Římanů bývalo cosi podobného, ale jinde nikde se nesetkáváme s tímto obyčejem. Dlužno proto považovati „postřižiny“ za starodávný obřad slovanský, jenž vlivem houževnatého zachovávání tradic a zvyků, po praotcích zděděných, vloudil se do slovanských obřadů církevních a poněkud jsa upraven po smyslu a rozumu víry křesťanské, udržoval se dále po nějakou dobu mezi pokřesťeným lidem slovanským.⁶⁾ Jako u jiných Slovanů, tak také u Čechů je historicky doložen. Starosslovanská legenda vypráví o sv. Václavu: Když dorostl, že mu bylo ujmouti vlasů, že měl býti postřižen, pozval Vratislav kněžstvo. Václav byl uveden k oltáři a biskup jej slavnostně podle řádu liturgie slovanské požehnal. Po té byly mu vlasy postřiženy.⁷⁾

Jiných dokladů po ruce nemáme, ale soudíme, že „postřižiny“ Václavovy nebyly asi zjevem v Čechách tehda ojedinělým, že, pokud liturgie slovanská mohla svým vlivem působiti, starodávný obřad býval podle záležitosti slavně či slavněji konán.

Pomineme příslovečného výroku Kosmova, že mají ženy dlouhé vlasy, ale krátký rozum.⁸⁾ Mohli by někdo jemu tak rozuměti, že tu bezděky

Čís. 2. Z Kodexu vyšehradského.

napověděno, že muži nenosí dlouhých vlasů. Není však potřeba klikatých, násilných vývodů. Obrátíme se přímo ku památkám staročeským a přesvědčíme se, že tvrzení naše je správné.⁹⁾

V nejstarší památce české, v Kodexu vyšehradském (století XI.)¹⁰⁾ skoro všem jsou muži malováni s vlasy nedlouhými, zdá se však, buď stými, kučeravými. Malíř tu naznačuje (viz obr. č. 2. a č. 9.), jak vlasy v hustých kadeřích pravidelně tak jsou upraveny, že nepokrývají ucha a nesahají daleko na šíji, jsouce dosti krátce přistřiženy. Snad i účes od malíře tu naznačen, totiž, že vlasy jsou prostřed hlavy jaksi rozčesány.

Podobně svědčí obrazy z legendy o sv. Václavu v rukopisu wolffenbüttelském (století XII.)¹¹⁾ Svatý Václav i bratr jeho Boleslav a jeho družina vyobrazení jsou s vlasy temnými (viz obr. č. 3.). Asi uprostřed čela

Čís. 3. Z wolffenbüttelské legendy o sv. Václavu.

jsou rozčesány na dvě strany a splývají odtud až k uším. Pravidelnost, s jakou malíř kreslí tu kštice všech osob, je pozoruhodná a není pochyby, že se tu pokusil skutečně namalovati zevnějšek Čechů za doby, ve které žil. Technika malířská je tu již zručnější a pečlivější, než v Kodexu vyšehradském a máme tedy v legendě wolffenbüttelské typy starých Čechů zachovány dosti rázovitě. Upozorňujeme zvláště na hlavu sv. Václava, jak jsou pramence hustých vlasů rozděleny a na strany rozčesány (obráz. č. 3. a), ač i hlavy ostatní jsou kresleny velice názorně a podávají obraz, jenž vhodně vysvětluje věc, o kterou nám jde. Dlužno i to vytknouti, že se celkem úprava vlasů v Kodexu vyšehradském neliší od kreseb v legendě wolffenbüttelské. Máme ve shodě té důkaz, že opravdu starí Čechové v dobách, o kterých píšeme, takto si chodili, nosíce vlasy nedlouhé, nepřesahující daleko šíje, s rozčesanými pramenci. Úplnější představu, než pouhá naše slova, podávají obrázky samy.

§. 2. Pokud se týče vousu, bylo ve století X. a XI. u Slovanů zvykem nositi buď plný zarost na obličeji nebo jen kníry, často dlouhé,

bez vousů na bradě.¹²⁾ Staří Čechové mívali obličej v době, o níž mluvíme, také buď všecek zarostlý vousem nebo měli toliko pod nosem dlouhé kníry. Řadu svědectví zapsal bezděky Kosmas. Vypravuje v souvislosti, jak při sváru druh druhu vjel nehty do hustých vousů,¹³⁾ jak Spytihněv II. byl krásný muž, kštice černé jako smůla, vousů hustých.¹⁴⁾ Biskup Jaromír vraceje se r. 1074 z Říma, pověděl žertovně při uvítání Bělcovi hladě si bradu: „Podívej se, jaký vous si přináším.“¹⁵⁾ Vršovec Jan, syn Čestův, byl r. 1110 trestán pro vzbouření tak, že jej posměšně vodili za vousy kolem tržiště a pak byly mu z trestu vousy na desce ustříženy a vyhnán byl do Polska.¹⁶⁾

S uvedenými doklady shoduje se popis zevnějšku sv. Prokopa, v klášteře tradicí udržovaný. Skladatel legendy o sv. Prokopu líčí světce v tento rozum:¹⁷⁾

„Hlavu dosti velikú jměl
a tvář ovšem bieše biel,
(če)lo jměl dosti veliké,
bradka bieše černá také.“

Ze všeho toho vysvítá, že vousy nebyly v této době u Čechů zjevem nevidaným. Písemné doklady toho čtoucí již poznal; zbývá jen, aby svědectví slovně objasněno bylo a doplněno názornými obrázky ze starých památek.

V Kodexu vyšehradském bývají vousy různě malovány. Jsou to kníry, visící s hořejšího rtu a z plnovousu někdy značně vynikající. Jindy a častěji bývá nakreslen souměrný plnovous. (Viz obrazy č. 4, 9 e, na obr. č. 22 vousy sv. Petra, jenž utíná ucho Malchovi, sápadajícímu se na Krista a č. 25, kde mají vous podobný králové, přinášející dary novorozenému Ježíši.) Někdy plnovous prodloužen v dlouhou kučeravou bradu (obraz č. 2). Kromě toho řada osob je docela bez vousů.

V legendě wolfenbüttelské má sv. Václav plnovous s dlouhou bradou, zastřiženou do špičky (obraz čís. 3 a, čís. 27). Ostatní osoby jsou buď bezvousé nebo mají jen pod nosem knírky dlouhé a svislé, až přes bradu sahající. Tak aspoň malíř nakreslil některé z družiny Bole-slavovy (č. 3 b). Máme tu svědectví, že vedle plnovousu nošeny byly toliko kníry pod nosem, a sice tak, jak dosti charakteristický malíř naznačiti se pokusil.

Čís. 4. Z Kodexu vyšehradského.

Nahoře jsme se dovolávali Kosmova popisu, jak vypadal Spytihněv II., že měl hustý vous. Zprávu Kosmovu možná přirovnati k starému obrazu z rukopisu kapitolské knihovny pražské, kde byly nalezeny vzácné blaholské zlomky pražské (století XI.). Vyobrazen tu český kníže (nejspíše Spytihněv II.)¹⁸⁾ s přiměřeným plnovousem (obraz č. 8.).

¹⁾ Srv. článek Dra. J. L. Píče, Jak vypadali naši předkové, *Památky archaeol.*, XIV. 14; Niederle, *Přspěvky k anthropologii zemí českých*, 1891, I. 118—119.

²⁾ Köhler, *Entwicklung der Tracht*, 34; Vogel, *ČCMus.* 1844, 267, 268.

³⁾ I. 211 (k r 1040): „... caesariem capitis et comam barbaro more non nutrire, sed auribus patentibus ad instar Catholicarum et Latinarum nationum tonsuratum caput gestare...“

⁴⁾ *Ubiory w Polsce*, I. 5.

⁵⁾ Viz Стрекаловъ-Косомаровъ, *Русскія историческія одежды*, str. 5 a k tomu obraz č. 2; Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, 81; Kossak, *Dawne ubiory*, *Tyg. ill.*, 1862, 56 a k tomu příslušný obrázek.

⁶⁾ Obsírně a s doklady viz Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, 142; A. Петрушевичъ, *Краткое историческое извѣстіе о введеніи христіанства въ Предкарпатскихъ странахъ во времена св. Кир. и Меѳодія*, Львовъ, 1882, 16—19. O nás dovolává se jmenovaného ruského spisu, obíral se otázkou zevrubně H. Krch v článku „O postřížinách sv. Václava“ v časopisu Komenský, 1883, 391; „Východ“, 1888, II. str. 17 ad. Srv. Palacký, *Dějiny národa českého*, 3. vyd. I. 212; Dudík, *Dějiny Moravy*, 1878, IV. 245, 246; Herm. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, 1863, I. 126; Kalousek, *Obrana sv. Václava*, 1872, 7.

⁷⁾ *Fontes rer. bohém.* I. 127, kdež citováno původní znění textu starobulharského i blaholského.

⁸⁾ *Fontes bohém.* II. 9: „Certum est enim longos esse crines omnibus, sed breves sensus mulieribus.“

⁹⁾ Srv. Vogel, *ČCMus.* 1844, 267; týž, *Pravěk země české*, 542.

¹⁰⁾ „O hodnotě umělecké Kodexu vyšehradského“ viz článek Vocelův, *Památky krasopisné*, 1869. Literatura o něm snesena u Neuwirtha, *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden*, Prag, 1888, 45—49. Srv. K. B. Mádl, *Památky Archaeol.* XIV. 121 a B. Matějka, *Album Spol. přátel starožit. českých*, 1890, I. 4—5.

¹¹⁾ Srv. Matějka, I. c., 7—8.

¹²⁾ Eljasz, *Ubiory*, I. 5, I. 14 s příslušnými obrázky. Srv. starý doklad Стрекаловъ-Косомаровъ, *Русскія историческія одежды*, 5 a citát z knihy A. Оленина, *Опытъ объ одеждѣ, оружій ve výkladu památek Древности русскаго государства*, изд. Солнцевымъ, 1849—1853, IV. 8.

¹³⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 9: „Qui in tantum proruperunt in mutuam rixam, ut alter alterius spissam ungibus volaret in barbam... barbam pleno ore saliva conspergens exclamavit...“

¹⁴⁾ I. c. II. 87: „Erat enim vir valde speciosus, caesarie pice nigrior atra, barba proluxa, facie lactea, genae eius candidiores nive et parum rubentes per medium“

¹⁵⁾ I. c. II. 110: „... alludens ait: ‚Vide qualem barbam reporto‘ — et permulcens eam manu: ‚Certe, dixit, est caesare digna‘...“

¹⁶⁾ I. c. 169: „... raptus per barbam ter circa forum ductus est... Atque omni foro spectante praecisa super tabulam eius barba relegatus est versus Poloniam in exilium.“

¹⁷⁾ Hradecký rukopis, vyd. A. Patera, 1881, 62, 63.

¹⁸⁾ Srv. Höfler a Šafařík, *Glagolitische Fragmente*, 1857, 7.

VII. Celkový ráz kroje mužského.

§. 1. Prádlo: Košile, hacc, onuce. — §. 2. Šat. — §. 3. O rozdílu v šatství podle stavů.

Jednotlivé částky oděvu mužského probereme a popíšeme, pokud bude možná, kus po kuse. Z pouhého popisu jednotlivých osamocených částek nevznikla by však představa, jak spolu částky souvisí a jaký je celkový obraz kroje starodávného. Proto se pokusíme nejdříve načrtnouti hrubými rysy tento obraz, abychom se pak při popisu podrobném měli nač odvolávat.

§. 1. V listině Soběslava I., uložené v archivu kapitoly vyšehradské,²⁾ psané asi kolem r. 1135, zapsány jsou dávky z jednotlivých bradů špitální-ům. V řadě různých věcí čteme o dávkách šatstva a prádla. Jména jsou tu bohužel toliko latinská, ale přece poskytují trochu světla, jak si dlužno asi mysliti kroj v první polovici století XII. a snad — při vylíčené již konservativnosti tehdejších poměrů — i v dobách starších.

Měla-li bába, jež pečovala na bradě o prádlo, dodávati z každého hradu v Čechách do špitálu dvanáct párů košil (rubášů), hacc a prádla k obuvi, onuci (?), svědčí nám to o tom, jaké prádlo tenkrát mívali. Je potřeba o věci trochu šíře se zmíniti, aby pásmo dalšího líčení nebylo pak rušeno vložkami o prádle.

Latinské slovo *camisia*, z listiny oznámené, překládáme po česku a vykládáme slovem **rubáš, košile**. V novější době vysloveno od historiků domnění, že některé písemné i obrazové doklady památek nejstarších ukazují, jak staří líhali na lůžku beze všeho oděvu, a odtud pravděpodobně odvozováno, že národové v prvních dobách civilisace nenosili roucha spodního, košil, leda vznešení a bohatí. Tomu však poněkud odporuje řada svědectví opačných.³⁾ Rozumí se, že věc není snad tak důležitá a závažná. Dotýkáme se toho však proto, že chceme (pokud v dobách nejstarších to možná) podrobně vše, co spadá do dějin kroje českého, probrati. Eljasz vyvrátil doklady mylné domnění a dokázal, že staří Slované v době poměrně časně, ve století XI., již nosili spodní roucho, košile.³⁾ Bývaly totiž z předmětu tohoto, nosil-li snad který národ košile či jich neznal, vyvozovány vážně docela všelijaké závěry o kultuře nízké či vyšší. Pomineme jich, dovolávající se tvrzení Eljaszova, opřeného starým svědectvím. S jeho tvrzením se shoduje také palaeontologie linguistická, že totiž — jak již bylo nahoře psáno (str. 21) — slovanské jméno košulja jest odvozenina z lat. *casula*, ale odvozenina prastará, všeslovanská. Vedle košile mohli bychom snad již na tomto místě uvésti totožný starší, ryze slovanský název *rubáč* nebo *rubáš*,⁴⁾ jenž se vyskytá u pozdějších slovníkůřů staročeských i v jiných dokladech, které uvedeme ve století XIV., jako synonymum vedle košile a za latinské *interula*, kterýžto význam ztotožňuje Du Cange⁵⁾ se slovem *camisia*, citovaným také v oné listině vyšeh-

hradské. Vysvítá odtud nade vši pochybnost, že staří Čechové ve století XII. jistě znali podobné spodní roucho, ať je již pojmenujeme po cizinsku „košile“ nebo po slovansku „rubáš“, kterážto slova mají podnes příbuzné názvy v řečech slovanských. Tím ovšem nevylučujeme, že všichni snad jich ještě nenosili, nechtíce neb nemohouce si je poříditi, toliko vznešení; ač proti tomu svědčila by po rodinách rozšířená výroba látek lněných a hotovení oděvu z nich po domácku. Spodní roucho nevyžadovalo tolik látky ani tolik dovedného šití, aby si ho nemohl třeba nutný opatřiti.

Slovo „braccae“⁶⁾ překládáme po česku **hace**, řídíce se tu pokynem staročeského slovníka Bohemáře.⁷⁾ Hace podle analogie latinského významu bylo obyčejné roucho, jež bylo nošeno pod nohavicemi, tedy roucho spodní, nebo někdy, zejména u chudších, také jen prostý plátěný šat, jímž nohy odívali. Že staří Čechové oděv tohoto druhu skutečně nosili, potvrzuje vedle listiny Soběslavy a všech dokladů pozdějších, jež uvedeme ve stol. XIV., Kosmas. Líčí k r. 1004 noční poplach, jak mnohý jsa všecek uděšen, ve zmatku bez oděvu vskočil na kůň, ba prý i bez hac. Kosmas tu užívá onoho latinského slova *braccae*.⁸⁾ Jarloch ve svém letopisu pojmenoval *hace* latinským slovem „*femoralia*“,⁹⁾ kteréž je totožné s významem *braccae*.¹⁰⁾ Ukázati, souvisí-li slovo *hace* s pozdějším staročeským i novočeským *gatě*, známým s hláskoslovnou obměnou u Poláků, Rusův i Jihoslovánů,¹¹⁾ nezasahá zatím do rámce úkolu našeho.

V listině Soběslavově zapsáno dále mezi dávkami prádla slovo „*succorum*“. S nepořízenou jsme dlouho hledali jeho výklad ve slovnících středověké latiny. Konečně namanulo se domnění, nemá-li tu býti psáno „*soccorum*“. Ve slovníku staročeském¹²⁾ je tlumočeno slovo *soccus* po česku „**onuče**“. Jeho domácí původ i stáří je zaručeno tvarem již staroslovanským.¹³⁾ Podle výkladu zmíněného slovníka staročeského byla to jakási obuv. Vzpomeneme-li, že podnes mezi lidem českým i polským koluje uvedený název, označuje kus látky, kterou noha bývá ovinována před obutím, snad nechybíme pravdy, vykládající zároveň ve shodě s W. W. Tomkem a jinými¹⁴⁾ onen název latinský, v listině Soběslavově zapsaný, za „*onuče*“ nebo vůbec nějaké prádlo, potřebné při obuvi. Název *punčocha*, kterým překládají jmenované slovo latinské Tomek, Sasínek a po nich jiní, nehodí se do nejstarších dob proto, že je to název neslovanský, teprve později utvořený z německého významu „*Bundschuh*“. Starší obuv „*onuče*“, původem domácí, je v staročestíně doloženo přecho. Ať volíme ten či onen význam český, podobá se, že v listině míněno prádlo k obuvi.

Na konec přidáváme, co vlastně je samozřejmé a rozumí se beze všech dokladů, že v památkách staročeských dějí se zmínky o praní. Právali a cídili oděv jednak muži,¹⁵⁾ jednak ženy.¹⁶⁾

§. 2. Kromě prádla dávali z hradů špitálníkům oděv. O šat a látky na oděv pečoval na župních hradech zvláštní úředník.¹⁷⁾ Usuzujeme ze zápisu, že nosili staří v době, o které píšeme, přes *hace* šat, jež bychom nazvati mohli *nohavice* (*caligae*). Hořejší část těla byla oděna

sukní, sahající skoro až po kolena (tunica). Sukně byla přepásána pasem (cinguli), při němž byl zavěšen nožík v pochvě, a poněvadž neměli ještě tehda v oděvu kapes na uschovanou potřebných věcí, to-bolka či kabelá (cum cutellis vaginatis et marsupii). Před zimou chránil šat, opatřený kožešinou, kožuch (pellium). Nohy odívány byly obuví řemínkovou, nazvanou tu „subtalaes“, jež bychom překládali postoly neb opánky, krbce. Kromě toho dovídáme se v listině, že mívali již tenkrát rukavice (cirotecae), nějakou pokrývku rukou.

Popis tento není ovšem úplný. Dlužno si však velice vážiti třeba kusé zprávy v listině Soběslavové, poněvadž nikde jinde není zapsáno z doby tak staré tolik názvů krojových a tak pohromadě, souvisle. Slovní popis možná doplniti obrazy z památek starých. Ukázkou tu připojujeme (viz č. 5.) obrázek z Evangelistáře kapit. knih. svatovítské (století XI.)¹⁸⁾ a na přirovnanou mohli bychom se dovolávat všech kreseb, otištěných tu z nejstarších památek, z Kodexu vyšehradského, z legendy wolffenbüttelské, z rukopisu zlomků hlaholských (č. 8.). Podrobnosti odkládáme do následujících zvláštních statí.

S obrazy jmenovanými shodují se kresby oděvu z památek pozdějších, nasvědčující tím, že vylíčený oděv není smyšlenkou malířovou, že v hlavní podstatě dále se udržuje.

Jistě nikoli náhodou shodují se kresby prostých lidí ze století XIII. v bibli Velislavové (ukázkou tu klademe obraz ženců č. 6.) s kresbami rukopisů nejstarších. Nehledíme-li, že malíř vede si tu zruč-

něji, kreslí dokonaleji, než starší malíři, hned poznáme, že muži jsou tu celkem oděni podobně přepásanou prostou sukni, nohavicemi a obuví, od malíře poněkud nejasně naznačenou. Malíř tu kreslil šat, jaký viděl

Čís. 5. Z Evangelistáře kapit. knih. svatovítské.

Čís. 6. Z bible Velislavovy.

v okolí svém, a není potřeba shodu onu vysvětlovati snad tím, že kresby starší byly mu předlohou, vzorem.

Položili jsme schválně již na tomto místě kresbu ze XIII. století, tedy z doby, jež vlastně nepatří do této první části, a uvádíme zůmyslně na přirovnanou kresbu z doby ještě pozdější, ze století XIV. (viz č. 7.), aby najisto byla zaručena správnost našeho popisu, jaký byl kroj prostého lidu českého v dobách, o nichž v knize této píšeme. I poslední, poměrně pozdní obrázek potvrzuje, že kroj lidový valně se ještě ve století XIV. neměnil. Přirovnáme-li obrázky (č. 5.—7.) mezi sebou,

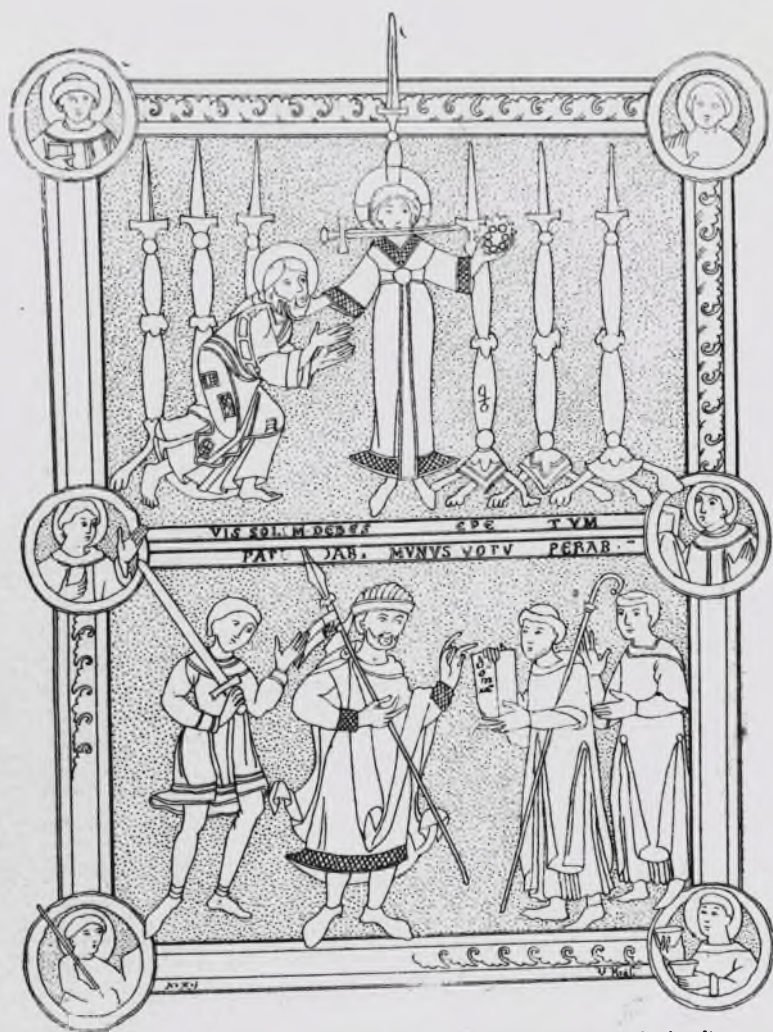

Čís. 7. Z rukop. „Liber viaticus“ (v knih. mus.).

vysvitne odtud, že zásadných odchylek není mezi nimi. To je nám vedle jiného důkazem, že obrázky prostých lidí z Kodexu vyšehradského, rukopisu zlomků hlaholských, Evangelistáře kapitolského a legendy wolffenbüttelské znázorňují věrně celkový ráz současného kroje v zemích českých, jak jsme se pokusili zatím jen stručně jej načrtnouti.

Popis i obrázky naše mohly by u toho, kdo zná památky cizí, vzbuditi podezření, že obrázky naše v ledačem shodují se s obrázky cizími, a mohl by odtud činiti křivé úsudky, že tedy neznázorňují obrázky ty kroje českého. Potřeba tu předem vyvrátiti nahodilou snad námitku tohoto rozumu, vzniklou z nevědeckého idealisování dob dávnych. Objasnili jsme již, že na každém

kroji starodávném, tedy také na kroji staročeském, přese všechnu rázovitost shledáme vždy některé zjevy, jež charakterisují povšechný ráz doby, z které pochodí, ráz přirozeně vyrostlý u různých národů z půdy všeobecných poměrů kulturních. Dotkli jsme se také toho, že mocný vliv při vytváření se kroje středověkého měl všude živel kultury řeckořímské. Není tedy divu, že na současných, různorodých památkách západoevropských najednou vyskytují se obrazy poněkud obdobné staročeským. Nechtíce zajíti do podrobností, poukazujeme na řadu rozmanitých příkladů toho u Hefner-Altenhecka, Weisse, Louandrea, Shawa a jiných.¹⁹⁾ Kdo by odtud odvozoval, že tedy český kroj už v dobách nejstarších je pouhou napodobeninou kroje západního, cizokrajného, nechť prohlíží památky staropolské. Na kalichu a misce z X. století (byly podle tradice darovány od kněžny Doubravky kostelu v Třešněšné) vyobrazeny jsou postavy, oděné podobně, jak jsme nahoře popisovali,²⁰⁾ v celku nelišící se od obrazů v památkách staročeských. Kdo by z těchto a z jiných ještě souhlasných památek staropolských²¹⁾ dokazoval, že to stále vliv kultury západní, nechť otevře kterékoli dějiny kroje v Rusku,²²⁾ kde asi nikdo nebude upírati kulturním poměrům tamějším určité svérázovitosti, v době nejstarší zvláště, a bude překvapen v XI. století krojem, podobným v hlavních rysech kroji staropolskému, staročeskému, avšak i západoevropskému. Jinak ovšem výzdoba

Čís. 8. Z rukopisu pražských zlomků blaholských (v knih. kapit. svatovítské A 60 b).

oděvu, charakteristické lemování a podšívání kožešinami a jednotlivosti vůbec, kroji slovanskému výhradně příslušející, jsou od malíře na kresbách těch dosti význačně zachyceny a neubírají památkám těm osobitého rázu, lišícího se od památek cizích.

Když tomu tak na všech stranách, není možná hájiti stanoviska, že Čechy byly docela netknuty vlivem všeobecných poměrů kulturních, že proudy oněch poměrů proti všemu možnému pravidlu přenášely se přes českou zem, že se řinuly různými směry z nejzazšího západu na východ i jinak a nikdy ve středu Evropy o Čechy, jež byly na cestě, ani nezavadily. Podobné skoky dít se nemohou, zvláště když vzájemný styk některé země s okolím, se sousedy na všech stranách je zeměpisnou polohou nevyhnutelně podmíněn.

Tím, tuším, s dostatek je vyvráceno domnění toho, kdo by chtěl z vylíčené podoby památek českých a cizích dospěti závěru, že tehdejší kroj šmahem byl cizí, a podceňoval by nestranné tvrzení naše, že již nejstarší kroj v zemích českých přirozeně má na sobě povšechný přiměřený ráz doby své, jako kroj všude jinde — u Němců netají se tím přední kulturní historik Falke,²³⁾ výslovně o tom se zmiňuje — ale při tom nedostává se mu rázovitých vlastností ryze domácích, českých, příbuzných slovem i podobou vlastnostem kroje u Slovanů jiných. Doklady toho zevrubně uvádíme v jednotlivých statcích.

§. 3. Pokud se týče rozdílu v šatstvu podle jednotlivých vrstev společenských, při nedostatku zpráv jen tolik možná o době nejstarší pověděti, že se liší oděv těch, jichž vznešenost nad jinými malíř chtěl naznačiti, od oděvu obyčejných osob jiných. Liší se více okrasami, rozmanitými ozdobami na lemech, než jiným střihem a celkovým tvarem šatu. Rozumí se samo sebou, že na př. kníže malován bohatě, s rozličnými výzdobami (viz obraz knížete Spitihněva II. č. 8.), kdežto prostý lid malován chudě, beze všech ozdob. Stav člověka podle šatu namalovaného v nejstarších památkách určovati ještě možná není. Víme od kronikáře Vincencia,²⁴⁾ že se oděv selský lišil od oděvu jiného — čím a jak se lišil, z malomluvného dokladu ani odjinud nikdo se však nedozví. Liší se v památkách mezi sebou oděv kněžský a světský, ale podle šatů světských lidí nesnadno usuzovati, jakého kdo je stavu; leda snad, je-li oděn válečně či beze zbroje.

Neroztřídili jsme proto látku podle jednotlivých stavů (ostatně v této době nejstarší nebylo tolik stupňů v životě společenském), jako je možná v dobách pozdějších, kdy je dokladův až nazbyt. Probíráme šat, nechťce souvislé pásmo knihy zbůhdarma přetrhovati, kus po kuse a při tom v každé stati, kde tomu doklady dovolují, pokoušíme se vylíčiti ten který šat, jak byl ve třídách vyšších, bohatých, a jak u prostého lidu.

¹⁾ Erben, Regesta, I. 100, č. 220: „... De uno quoque castro a villicis per totam Boemiam pauperibus annuatim XII. paria cottorum, XII. paria pelliū. XII. paria tunicarum, caligarum, subtalarium, cirotecarum, XII. cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiis. De uno quoque castro ab avii, totius Boemise XII. paria camisiarum, braccarum, succorum.“ Srv. Herm Jireček, Světozor (ve Vídni), 1858, 75, 76; Fr. V. Sasinek, Slovanský starý kroj, Národní Noviny, 1887, č. 62.

²⁾ Srv. Weinhold, D. d. Frauen in dem Mittelalter, I. c., II. 259; Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 347.

³⁾ Ubiory w Polsce, I. 12: „Opis współczesny tego sluży za dowód, że koszule były już znane w XI. wieku, chociaż na zewnątrz nie zdradzały się ani

koňníkem ani mankietami, dletoho na malowidlach lub rysunkach tamtoczesnych niepodobno się ich było dopatrzeć.“

⁴⁾ Srv. zprávu u Křížka, *Z dějin starých Slovanů*, 1883, 54.

⁵⁾ *Glossarium mediae et infimae latinitatis s. v. Camisia*: „Interula, interior tunica h. e. supparum, quod vulgo dicitur camisia.“

⁶⁾ Srv. o tomto slově Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, I. c., 116; vyskytá se s patričnou proměnou i v řečech slovanských, Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, *Denkschriften d. k. Akad. d. Wissensch.*, Wien, 1867, 79.

⁷⁾ Vyd. Hanka, *Zbírka nejdávnějších slovníků*, 1883, 43: „braccae hae“. Srv. výklad slova bracca u Lebiňského, *Roczniki tow. przyjaciół nauk pozna.*, 1889, 101.

⁸⁾ *Fontes rer. bohém. II. 53*: „Diffugiunt omnes, alius oblitus sui et armorum, nudus nudum insilit equum et fugit, alius ut dormivit, etiam sine braciis accelerat fugam.“

⁹⁾ *Fontes rer. bohém. II. 493*: „Femoralibus non est indutus;“ 494: „... cum tamen esset tenuiter vestitus, carens, sicut supra dixi, pellicio, femoralibus...“

¹⁰⁾ Srv. výklad W. Lebiňského, *Roczniki towarzystwa przyjaciół nauk pozna.*, 1889, str. 101: bracca = femoralia...

¹¹⁾ Srv. J. Jireček, *Světovzor*, 1877, 6; Jungmann, *Slovník, s. v. gatě*; Brandl, *Glossarium*, I. c., 55.

¹²⁾ Jan Bosák z Vodňan (Vodňanský), *Lactifer*, 1511, I. 152 a: „soccus, quoddam calciamentum comedorum, vonuce, soccellus, vonučka.“ Srv. také Hanka, *Zbírka slovníků*, I. c., 36, 43, kde „soccus“ vykládáno za „plščenice“. Je to asi narážka na hotovení z plsti.

¹³⁾ Srv. Křek, *Einleitung in die slav. Literaturgeschichte*, I. c., 175.

¹⁴⁾ Srv. Tomek, *Dějepis města Prahy*, I. 41 („punčoch“); Sasinek, *Slovanský starý kroj. Národní Noviny*, 1887, č. 62 („punčoch“). Vykládají tedy oba slovo „succorum“ za obuv. Dlužno však dodat, že slovem „punčocha“ nesmí se v době staré překládati onen význam latinský, poněvadž „punčocha“ je pozdější odvozenina z německého „Bundschuh“ (srv. Schranka, *Culturhistorisch-etymologisches Lexikon*, s. v.).

¹⁵⁾ Erben, *Regesta*, I. 78 (k roku 1088): „Nedan ablutor vestium;“ I. 177 (k roku 1186): „ablutorem vestium Ras.“ Srv. Tomek, *Dějepis města Prahy*, I. 56, 57.

¹⁶⁾ *Kosmova kronika, Fontes rer. bohém. II.* (k roku 1004): Oldřich „feminam (Boženu) ad puteum lavantem pannos vidit.“

¹⁷⁾ Latinsky byl nazýván „trapezita“. Srovnej Tomek, *Dějepis města Prahy*, I. 41.

¹⁸⁾ Srv. o něm u K. B. Mádl, *Archaeol. památky*, XIV. 121—122; Matějka, I. c., 5—6.

¹⁹⁾ *Trachten vom frühen Mittelalter*, I. I. 11, E; I. 12, E; I. 17 atd.; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 316 ad.; Louandre, *Histoire du costume (obrazy)* I. 14, 25, 26, 34, 35, 50, 75, 76 (poslední dva obrazy z rukopisu původu slovanského, srv. Text explicatif, II. 87); Shaw, *Dresses and decorations of the middle Ages*, I. I. 5, 6. Srv. obrazy na proslulém vyšívaní bayeuxském, vyd. A. Jubinal, *Les anciennes tapisseries historiques*, Paris, 1838 (Tap. de Bayeux) a j. v.

²⁰⁾ Srv. Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. tab. 3, fig. 4, 5; tab. 4, fig. 5, 6, 7. Srv. Kossak, *Dawne ubiory*, Tyg. ill., 1862, 36; A. Przewdziecki i E. Rastawiecki, *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII. w dawnej Polsce*, 1853 ad., I. tab. Xx, Yy, Y.

²¹⁾ Viz Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II. tab. 12, fig. 1, 6—10.

²²⁾ Прохоровъ, Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ, I. 58 ad.; Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, str. 1, 10, 11.

²³⁾ Die deutsche Trachten- und Modenwelt, I. 20, 21: „Schon früh stossen wir auf undeutsche Elemente neben ächten und nationalen...“

²⁴⁾ *Fontes rer. bohém. II. 415* (k r. 1145): „... vesticulis suis rusticilibus eum vestientes...“

VIII. Pokryvka hlavy.

Badatelé soudí,¹⁾ že v dobách nejstarších a ještě v X. století lid prostý nenosil žádných pokryvek na hlavě, že husté vlasy byly mu přirozenou ochranou proti nepohodě. Důvodem bývá jím, že na památkách z doby té lid pravidelně nemívá hlavy pokryté. Klobouk byl prý významným, vyhrazeným jen osobám vznešeným. Také na nejstarších českých památkách vyobrazení jsou muži se křídci nepokrytou; někdy mají na hlavách naznačeny jakési pokrývky. Při nevyspělosti umělecké techniky tehdejší bývá nesnadno určitě rozhodovati, co asi chtěl malíř svou kresbou naznačiti. Osoby vznešené mají v Kodexu vyšehradském hlavu pokrytou čepicí, jak se pokusil malíř nakreslit, upravenou z kožešiny nějaké, dosti vysokou, z níž po stranách na ramena splývají dvě visutiny s třásnitým koncem (viz obraz č. 9 a, b). V čepici podobně vyobrazen je tamtéž sv. Václav (viz č. 53). Kresba je tu provedena dosti pečlivě. Jak na jmenovaných dvou pokrývkách, tak zvláště na čepici sv. Václava jsou kosmy zřejmě načrtány. Jinak nosí muži Kodexu vyšehradského pokrývky druhu rozmanitého. Jsou nejčastěji tvaru kulovitého s jakousi obrubou (č. 9 f, g, h) a s výzdobami obyčejně vlnitými (č. 9 c, d). Dlužno-li považovati výzdoby tyto i jiné, jak na přiloženém obrázku čtoucí vidí, za okrasu, jejíž původ není spolehlivý a pochodí toliko z fantasmie malířovy či opravdu, zejména nakreslenou obrubou má býti naznačen okraj pokrývky na hlavě — zdá se někdy (viz č. 22, na osobě, která podává Pánu Ježíši ruku), že to okraj kožešinový, obrubující pokrývku kol kolem — bylo by při nejasnosti kresby asi věcí spornou.

Kromě toho bývá pokrývka hlavy tvaru ještě jiného, poněkud končitějšího (č. 9, e; č. 20). Malíř chtěl tu snad naznačiti přílbici ozbrojenců. Setkáváme se na kresbách těch s ozdobou jiného ještě rázu, než již vylíčeno, totiž s vrchu k obrubě jde pás, buď prostý (č. 9 i) nebo dvojí (č. 9 e).

Zvláštní je čepice knížete českého Svyatopluka II. (?) v uvedeném již rukopisu kapitální knihovny (z XI. století). Kníže (viz č. 8) má čepici jako by z jednotlivých pásem sešitou, složenou. Obrubena je kožešinou. Vzadu neurčitě naznačena stužka, visutina nějaká.²⁾ Bylo vysloveno domněnání, že čepice ta představuje známou mitru, kterou papež Mikoláš II. vyznamenal českého knížete Svyatopluka II. Přisvědčíme Vocelovi,³⁾ že otázku tu jen ledabyle, bez důvodů podstatných není snadno rozhodnouti. Ve stati o rouchu knížecím ukážeme, že to patrně nemůže být ona mitra, darovaná od papeže.

Nejstarší mince, při nichž bychom se nadáli, že pokrývka hlavy bude tu naznačena, bohužel mnoho nám věci neosvětlí. Hlavy ozdobeny jsou tu pokrývkami fantastickými, měsíčky, paprsky, a pod., z nichž při nejlepší vůli něčeho spolehlivého nesnadno se dobroti.

Pokud se týče názvů staročeských, slula pokrývka hlavy buď čepice, kteréžto jméno vzniklo záhy ze středověké latiny (capa, cappa)

a rozšířeno je s příslušnými obměnami hláskoslovnými skoro po všech vlastech slovanských i v jazycích západoevropských,⁴⁾ nebo klobouk, kteréžto slovo (srv. str. 21) má příbuzné názvy v tureckém kalabak, v tatarském kalpak a je také odedávna známo v jazycích jinoslavanských.

Jméno „klobouk“ doloženo je v písemných památkách staročeských bezděky v místních názvech.⁵⁾ Přímá zmínka o čepici nebo klobouku

a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

h)

i)

Čís. 9. Z Kodexu vyšehradského.

v době, o které píšeme, je velmi vzácná. Jen náhodou poznamenal Kosmas⁶⁾ o biskupu Jaromírovi, že odíval chudé od řemínku na krpcích až po pás neboli stužku na klobouku. Máme tu svědectví, že chudí, prostí lidé nosili klobouky s pásem nebo stužkou. Jiný nepřímý doklad vyklouzl z pera kronikáři Jarlochovi.⁷⁾ Ve shodě s jinými⁸⁾ soudíme, že plstěný klobouk staroslavanský býval barvy přirozené, šeré.

Kožešinová obruba u pokrvek blavy, jak o tom bylo nahoře psáno, není u starých Čechů nic divného. Nechceme slov zbytečně šířiti o tom,

že o ruských čapkách, obroubených sobolem nebo jinou kožešinou, děje se zmínka v starých dokladech a že podnes jsou čapky podobné krojem lidu ruského,⁹⁾ že Slované jsou tak vyobrazeni na řeckých památkách IX. a X. věku¹⁰⁾ i na památkách staroruských,¹¹⁾ že i lid staropolský vedle klobouků nosil podobné čapky s obrubou kožešinovou a nosivá místy podnes.¹²⁾ Čepice podobná udržuje se po věky mezi lidem českým. Dokazuje nám to vedle vyobrazení, které na svém místě ve stol. XIV. položíme a vedle hojných dokladů ve stoletích dalších podnes místy lidový kraj. Do nedávna nosili po venkově i místy ještě nosí známé čepice kulovité, nevysoké, obroubené dokola kožešinou buď pravou, dražší, lacinější, buď toliko napodobenou z látky. Podoba a prostá úprava jejich je starodávná. Ve XIV. století setkáme se s ní v kroji lidovém.

Čís. 10. Náhrobek Jistislava z Chlumu.

Na památkách staropolských vyobrazeny jsou někdy čepice tak, že obruba má z předu, nad čelem výkrojek buď menší, ostře klínovitý (asi takto) , nebo širší, s úhlem

tupým (asi takto) Matejko podává¹³⁾ četné ukázky podobných obroubených čepic, jež jsou buď kulovité nebo končitě, a to buď ostřeji nebo mírně. Za výkrojek bývalo zastrčeno peří. Také s tímto tvarem setkáváme se na pozdějších památkách staročeských jakožto s krojem prostého lidu. Zmiňujeme se o věci již na tomto místě, poněvadž podobné pokrývky hlavy, pěkně znázorněné, zachovány jsou na starých dvou náhrobcích ze století XIII,

na kterých vytesány jsou osoby v domácím kroji staročeském. Kraj ten celkem nemá na sobě mnoho příznaků cizoty, až na štítky na ramenech (ailettes). Hlavy obou osob jsou pokryty tvaru podobného, o jakém jsme psali na základě památek polských. Jistislav z Chlumu¹⁴⁾ (viz obraz č. 10) má kolem obrubu s výkrojem, nenepodobnou obrazům u Matejky na listě 2. Něco bližšího o ní povědět neumíme, poněvadž nic není naznačeno. Přes to však ukazuje nám vzácná památka, jakého tvaru asi bývala u starých Čechů pokrývka hlavy původem necizí. Sháníme-li se kde, aby podkladem tvrzení našeho byla památka jistě domácího původu a tedy svědčila jednotlivými zjevy o skutečném kroji staročeském, není tuto potřeba oklikami choditi. Náhrobky obou pánů staročeských jsou původu ryze domácího a svědectví jejich je proto závažné, pro věc, o kterou jde, důležité.

Pokrývku podobného tvaru, ale bez výkrojeku, má na hlavě také Hron z Pacova¹⁵⁾ (č. 11). Široká střecha jest ohrnuta kolkolem kulaté části prostřední, tvoříc tak vysoký lem. Hlava není poměrně mnoho

otřelá a poskytuje tudíž tento náhrobek vedle náhrobku prvního jasný obraz, jak si máme představovati staročeskou pokrývku hlavy, nošenou podle svědectví náhrobku pana Hrona z Pacova jistě ve století XIII., a jak ze shody s památkami staropolskými usuzujeme, pocházející svým tvarem z doby ještě starší. Tím nabývá svědectví ono významu ještě většího. Náhrobek Hrona z Pacova i Jistislava z Chlumu zachovaly budoucí paměti tvary, jak vypadaly pravé staročeské pokrývky mužské hlavy.

V létě pořizoval si lid snadno vhodnou pokrývku hlavy, pletl si klobouk ze slámy. V předchozím jsme hájili, že na obou staročeských pomnicích máme zachovanou podobu domácích pokrývek hlavy; o kloboucích slaměných nemůžeme tak tvrditi. Přisvědčíme Lindenschmittovi,¹⁶⁾ že asi již dříve než ve století X., kdy ponejprv zpráva o slaměných kloboucích se vyskytá, robil si prostý lid ze slámy širáky. Slámy bylo po ruce dost a primitivní pletení nevyžadovalo nedostižného umění. Nepřekvapí tudíž Vidukindova (III. 2.) zpráva, že saské vojsko, 32.000 mužů, jdoucích do boje, až na opata Corveyského a jeho tři sluhy vesměs mělo klobouky slaměné. Podle shodných zpráv zejména v Sasku byl klobouk slaměný nejoblíbenější lidovou pokrývkou hlavy.¹⁷⁾ Také v Polsku lid nosil klobouky slaměné.¹⁸⁾

Nemáme písemných zpráv pro dobu nejstarší, že v Čechách, jako všude po sousedstvu lid nosíval slaměné klobouky, ale za to nasvědčují témuž obrazy památek staročeských. Na minci Svatoplukově (r. 1107—1109) — viz č. 12 — vyobrazen¹⁹⁾ muž, vousem zarostlý, jenž má na hlavě pokrývku — jak docela zřetelně naznačeno — upletenou z jednotlivých

Čís. 11. Náhrobek Hrona z Pacova.

pramenců. Správně-li usuzujeme, je tu znázorněna pletenina slaměná, slaměný klobouk. Pridáme-li k tomu, že na cizích památkách setkáváme se s týmž skoro tvarem slaměné pokrývky na hlavu,²⁰⁾ vyrozumíme odtud, že staří Čechové nosívali, patrně v letě²¹⁾, klobouky, urobené ze slámy, podoby takové, jaká nám bezděky zachována po tak dlouhé době na minci, jež mohla svou látkou odolati zhoubnému působení dlouhých věků.

Čís. 12. Mince
Svatoplukova
(1107—1109).

Nad jiné poučné jsou v této příčině kalendářské kresby velmi zajímavého²²⁾ rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 13 C 1 (viz obrazy č. 13—18). Obrázky jsou původu pozdějšího, než by se hodilo do první části knihy, až ze století XIV. a snad začátku století XV., ale snadno si domyslíme, jsou-li

13

16

14

15

17

18

Čís. 13.—18. Z rukop. univ. knib. pražské, sign. 13 C 1.

podobné obrazy slaměných klobouků nakresleny a doloženy v starších památkách u sousedů, že i v zemích českých lid mohl si plést ze slámy

klobouky dřívě, než teprve malíř bezděky budoucnosti je zachoval. Ostatně nejsou klobouky podobné podnes po našem venkově vzácností. Podnes pletou si na venkově zvláště sekáči a ženci v létě zcela prostě primitivním, ještě starodávným způsobem ze stebel obilných klobouky, nenepodobné svým tvarem kloboukům, nakresleným v starých památkách cizích i v rukop. univ. knih. pražské (viz rozsévače č. 13 a č. 14). Tamtéž jsou slaměné pokryvky hlavy urobeny ze slaměné pleteniny způsobem ještě jiným, tvaru kulovitěho jako čepice (č. 15) a tvaru, jaký má kobjíčí dělník (č. 17).

Naše čtyři obrázky celkem postačí na objasněnou, jak si dlužno představovati slaměné klobouky prostého lidu staročeského.

Že nosíval pokorný opat želivský Gotšalk podle letopisce Jarlocha²³⁾ na hlavě místo klobouku šátek vlněný, dvojnásobný, „přeložený“, jest asi odchylka od pravidla (zaznamenávám to kronikář jako zvláštní nevidaný zjev) a nezasluhuje tedy zpráva ta víry ani pozornosti, jako by snad muži chodili tehda všeobecně v šátech podobně upravených.

¹⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 4: „Zaczawszy od głowy, przedstawia nam się lud prosty i wojsko bez żadnego na nię nakrycia, włosy duze geste, służyły im za cale ochrone“; I. 11: „... albo wreszcie bujny włos na głowie wystarczał mu za osłone przed słońcem i wichrem.“ Srv. L. Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, Braunschweig, 1889, I. 323.

²⁾ Šafařík a Höfler, *Glagolitische Fragmente*, 1857, str. 7.

³⁾ Pravěk země české, 542, poznámka.

⁴⁾ Viz doklady u Matzenauera, *Cizí slova v řečech slovanských*, 1870, 137.

⁵⁾ Viz index v Erbenových Regestech I. Bývá různé psáno: „Clobuc, Clobuch, Clobuc, Klobuc, Klobuk.“

⁶⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 123, 124 (k r. 1090): „... a corrigia calcei usque ad mastigam pilei“. Mastiga překládáme pás, stužka, jsouce vedeni výkladem Du Cange, *Glossarium*, I. c., s. v.

⁷⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 494 (k r. 1184): „... laneum pannum ferebat in capite pro pileo duplicatum.“

⁸⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 4.

⁹⁾ Srv. И. Забѣлинъ, *Исторія русской жизни съ древнѣйшихъ временъ*, Москва, I. (1876), 460, 461; Стрекаловъ-Костомаровъ, *Русскія историческія одежды*, 1.

¹⁰⁾ Прохоровъ, *Материалы по исторіи русскихъ одеждъ*, 50, 51.

¹¹⁾ Прохоровъ, *Материалы по исторіи одеждъ*, II. tab. 25, 26, 27; Савванитовъ, *Описание одеждъ*, č. 64; И. И. Срезневскій, *Сказанія о святыхъ Борись и Глѣбѣ*, С. Петербургъ, 1860, str. 57, 58, 69, 70, 74 atd.; týž, *Древнія изображенія в. к. Владимира и в. к. Ольги*, Древности, 1868, I. tab. III.

¹²⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 11, obrazy tab. VIII. fig. 1, 3, 4, 6; Kossak *Dawne ubiory*, *Tygodnik*, 1862, 104; 1863, 53, 356.

¹³⁾ *Ubiory w Polsce*, na listu I. II.; pozdější na listu V. VI.; podobné doklady u Lewického, *Album des costumes polonais*, skoro na každém listu.

¹⁴⁾ Srv. zprávy Martina Koláře, Nejstarší pečeti šlechty české až do r. 1300, (Viz zpráva c. k. realného gymn. v Táboře), 1883, str. 23, 24; Klimenta Čermáka, *Zpráva archaeol. spolku „Včela Čáslavská“*, 1884, 21—22.

¹⁵⁾ Sedláček, *Hrady a zámky*, IV. 204, 205; srv. Kolář, I. c.

¹⁶⁾ *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, I. c., I. 325—326. Tamtéž příslušné doklady.

¹⁷⁾ Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker*, 178, obráz na str. 179, č. 134, 3; Köhler, *Entwicklung der Tracht in Deutschland während des Mittelalters*, 41; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, I. c., II. 333.

¹⁸⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 11: „Lud krył głowę pod słomiany kapelus...”

¹⁹⁾ *Srv. Památky Archaeol XIII. tab. 12, č. 26, text J. Smolika na str. 306.*

²⁰⁾ *Srv. Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde, I. c., I. 325, obrázek č. 263.*

²¹⁾ *Srv. pozdější ovšem doklad Rešelův, Dictionarium bohemicolatinum, vyd. 1562, I. XXXX.: „petasus, letuř klobouk, slaměný klobouk“.*

²²⁾ *Viz o něm u Dra. K. Chytila, Památky Archaeol, XIII. 159.*

²³⁾ *Fontes rer. boh. II. 494 (k r. 1184): „... et laneum pannum ferebat in capite pro pileo duplicatum.“*

IX. S u k n ě.

Hořejší část těla oděna byla sukni. Písemných dokladů není tu nazbyt. V známé již listině Soběslavově¹⁾ děje se zmínka o oděvu mužském, nazvaném v latině „tunica“. Kosmas líčí útěk jednoho Vršovce.²⁾ Jižjiž byl by uprchl, kdyby ho nebyl prozradil červený oděv, pojmenovaný opět „rubra tunica“. Dalimil později překládá³⁾ po česku jméno to „sukně červená“. V též rozum vyložený latinský název „tunica“ ve starém slovníku Bohemáři.⁴⁾ Vysvítá z toho všeho, že „sukně“ byla mužský oděv. Z pouhého jména nevěděli bychom, jaký oděv to byl. Přibíráme zase obrazy z nejstarších památek. V Kodexu vyšehradském vedle jiného namalován je vjezd Kristův do Jerusalema (č. 19). Podle slov evangelických házeje jerusalemsťi na cestu ratolesti a roucha, oslavující takto příchod Páně. Malíř slovy těmito se řídě, nakreslil tedy, jak jednotlivé osoby metají ratolesti a jiné házejí šaty; jeden hází plášť, jiný metá na zem oděv, jaký sám na sobě má a jaký mají i ostatní osoby na též obrázku i skoro všechny mužské osoby v Kodexu. Název „tunica“, zapsaný v latinských památkách staročeských vykládaný po česku v jiných památkách „sukně“, nemůže značiti nic jiného, než oděv, který nosí muži Kodexu vyšehradského a kterým jsou oděni muži vůbec na všech nejstarších kresbách, otištěných v této knize. Potvrzuje to také analogie mužského oděvu západoevropského, nazvaného místy slovanským jménem „sukně“ (*srv. str. 29*).

Obrázek náš je pro dějiny kroje velice poučný. Vidíme tu muže, oděné sukni, a zároveň vidíme sukni o sobě, svlečenou, jak ji metá kdosi pod nohy přicházejícího zvířete. Můžeme si tedy tvořiti jasnou představu, jak sukně vypadala. Od krčního otvoru táhne se k prsoum čára, jež patrně má naznačovati, že roucha bylo při otvoru jaksi naříznuto, rozdvojeno, aby se sukně mohla navléci ze shora, přes hlavu. Na konci rukávů sukně svlečené i sukni ostatních je nějaká obruba, lemování. Podobnou sukni oděn zbrojnoš na obrázku č. 8. Pás nebývá v Kodexu vyšehradském jasně načrtán, ale zdá se, že tu chtěl malíř namalovati roucha přepásaná. S kresbami našimi shodují se staré nástěnné malby tak zvaného chrámu pohanského ve Znojme, potvrzující shodou tou, že popsaná sukně, přes hlavu oblékaná, opravdu byla oděvem mužským.⁵⁾

Čís. 19. Z Kodexu vyšehradského.

Že se lišila sukně vznešenějších od sukně mužů prostých, ukazuje vhodně obrázek v legendě wolfenbüttelské (č. 3), kde sv. Václav má sukni nádherně ozdobenou i Boleslav a soused jeho mají trochu ozdoby na též oděvu, ač méně; ostatní osoby však mají sukně beze vší okrasy. Podobně na obrázku z Kodexu vyšehradského (č. 20) osoba sedící má

při krku jakousi ozdobu, podobnou výzdobě jiného druhu v témž rukopisu (viz č. 2, osoba s mečem),⁶⁾ avšak sukně druhých dvou osob ozdobeny nejsou.

Ozdoba sukní bývala rozmanitá. Kolem krku, na konci rukávů, dole kolem okraje, někdy také od krku až k pasu i ještě dále až k dolejšímu okraji a po stranách na boku byly na sukni příšity lomy či — jak vykládá stará glossa v *Mater Verborum*?) — „lišty“, druhu rozmanitého. Byly to snad pruhy jiné látky, dražší, vyšíváné, okrášlené zlatem,

Čís. 20. Z Kodexu vyšehradského.

Čís. 21. Z Kodexu vyšehradského.

posázené všelijakými ozdůbkami, cetkami, drahokamy a snad i kovovými pravidelnými destičkami, na nichž zase rozličná výzdoba byla urobena. Pro názor dobře se hodí skvostně okrášlená sukně královská z Kodexu vyšehradského (č. 4) a velice rázovitá postava čerta, pokoušejícího Krista, z téhož rukopisu (č. 21). Oděn je sukni, na níž chtěl malíř znázorniti pýchu svůdného zlého ducha. Přimaloval tedy na sukni obvyklé tehda lišty s ozdobou čtverečkovitou, opatřenou prostřed, zdá se, nějakým drahokamem. S ozdobou tou setkáme se také při oděvu ženském.

¹⁾ Erben, Regesta, I. 100, l. c.: „... XII paria tunicarum.“

²⁾ Fontes rer. boh. II. 159 (k r. 1108): „iam extra urbem fugiens per arbusta, si non eum notabilem redderet rubra tunica.“

³⁾ Fontes rer. boh. III. 116.

⁴⁾ Vyd. Hanka, Zbírka nejdávnejších slovníků, 1833, 43: „tunica sukně“.

⁵⁾ Srv. Dudík, Dějiny Moravy, IV. 253, 254.

⁶⁾ Srv. podobnou výzdobu na obrazech staroruských Прохоровъ, Материалы по исторіи русскихъ одеждъ, I. 58 ad.; Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 14.

⁷⁾ „Lišta: limbus est, quam nos ornaturam dicimus, fasciola est, quae ambit extremitatem vestium aut ex filis aut ex auro contexta assutaque extrinsecus in extrema parte vestimenti vel claudis.“ Č. Č. Mus. 1877, 351. U slově viz Matzenauer, Cizí slova, 242. Podle dokladů, tam uvedených, bylo známo s příslušnou obměnou hláskoslovnou v některých jazycích evropských.

X. Nohavice.

Jako ve statích jiných, tak i zde mnoho písemných zpráv neuvedeme. Nedostává se jich. Hubené zápisy kronikářovy o jednotlivých letech mimo vojny, důležitější změny v rodinách panovnických a překvapující, hlavně děsivé zjevy přírodní nemají mnoho příležitosti vyprávěti o šatu,

Čís. 22. Z Kodexu vyšehradského.

kterým staří nohy odívali. Víme o třech dokladech, zachovaných jen pouhou náhodou, že totiž pisatel byl nucen aspoň latinským slovem „caligae“ (ze slova toho vznikl pozdější staročeský i novočeský název „kalihoty, kalhoty“) potvrditi pravdivost obrázků z nejstarších rukopisů, jež vesměs představují tehdejší Čechy v nohavicích. Slovo „caligae“ totiž vedle odchylných jiných významů značí ve středověké latině „nohavice“. ¹⁾ Kosmas užívá slova toho při líčení pokory sv. Vojtěcha. Všem od nejnižšího až do nejvyššího cídlí prý oděv nohou. ²⁾ Doklad jiný bezděky zachován v listině Bořivojově, asi okolo r. 1101, kterou týž kníže vyměřuje zevrubně clo trhové ve dvoře Týnském. Ze čtyřiceti párů nohavic bylo nakázáno dávatí jeden pár. ³⁾ Posléze Soběslavova známá listina, asi z r. 1135, nařizuje, aby špitálníkům z každého hradu dáváno bylo 12 párů nohavic. ⁴⁾

Z pouhého jména nesnadno něco tvrditi o věci. Dudík hádá,⁵⁾ že nosili staří v zimě nohavice přiléhavé, vlněné, v létě široké a lněné. Domysl tento neodporoval by předem pravděpodobnosti. Vyhovuje požadavkům praktické potřeby; avšak s obrázky památek nejstarších dohad o nohavicích širokých se neshoduje. Jako v Polsku,⁶⁾ tak i u nás⁷⁾ podle shodného svědectví nejstarších obrázků (viz obraz č. 22, srv. ostatní obrázky z Kodexu vyšehradského č. 2, 4 atd. — srov. obrázky z Evangelistáře kapitolského č. 5, 23 — srv. oděv zbrojnoše z rukopisu hlholských zlomků č. 8), nohy pokrývaly nohavice poměrně úzké, zejména dole od kolena a lýtka ke kotníkům víc a více súžené. Byly křížem obtočeny ze zdola přes holeň a lýtko skoro až po kolena řemínky, stuhami,⁸⁾ jak ukazují docela názorně obrázky legendy wolfenbüttelské (č. 3 a, sv. Václav s číší, č. 27 — Boleslav vraždící sv. Václava). Řemínky či stuhami těmi, jak se všechno podobá, byly opánky čili obuv připevněny k noze, ačkoli se zdá někdy na př. na obraze č. 27, že řemínky ty s obuví nesouvisí. Podobné ovíjení lýtek až po kolena řemínky od obuvi bylo tehda zvykem všeobecně rozšířeným, jak potvrzují obrazy památek anglosaských, německých i jiných.⁹⁾ Jak byly nohavice nahoře v pasu upraveny, nesnadno čeho se dohadovati, poněvadž na obrázcích vesměs sahá sukně až po kolena, hořejšek nohavic tudíž zakrývají.

¹⁾ Bohemáři, vyd. Hanka. Zbírka nejdv. slovníků, 43. Srv. W. Lebiński, *Roczniki towarzystwa przyjaciół nauk pozn.* 1889, 106.

²⁾ *Fontes rer. boh.* II. (k r. 1091): „... ab ianitore usque ad principem regiae domus omnium caligas aqua abluit et purgatas sordibus eos suo loco restituit.“

³⁾ Erben, *Regesta*, I. 85: „... De quadraginta paribus caligarum unum par...“

⁴⁾ Erben, *Regesta*, I. 100: „... XII paria caligarum.“

⁵⁾ *Dějiny Moravy*, I. 257—258.

⁶⁾ Viz Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 5.

⁷⁾ Srv. Vocel, *ČCMus.* 1844, 267; *Pravěk země české*, 542.

⁸⁾ Srv. Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 12.

⁹⁾ Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter* 301, 308, 317 ad.; Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, I. c., I. 342, 343. Srv. starý doklad v. Heyden, *Tracht der Kulturvölker*, 64.

XI. Roucho svrchní.

§. 1. Plášť. Krzno. — §. 2. Kozich, šuba (čuba).

§. 1. Dovtipili bychom se beze všech dokladů, že jako všude jinde, tak také u nás na ochranu proti nepohodě a zimě bývalo nošeno přes obvyklý šat roucho zvláštní, nazvané jménem takorfa všeslovanským — plášť.¹⁾ Doklady některé zachovány jsou opět u nejstarších kronikářů. Kosmas zmiňuje se dvakráte²⁾ o rouchu, které možná nazvati překladem latinského významu „clamis“ — plášť. U Kosmova pokračovatele, kanovníka vyšehradského,³⁾ v *Letopisech kronikáře Vincencia*⁴⁾ a ve *Statutech Otových*⁵⁾ dějí se rovně zmínky o plášti.

Jak asi plášť tehdejší vypadal, dobře ukazuje obraz v Kodexu vyše-hradském (viz č. 19), kde se malíř pokusil dostihnouti kresbou slov evangelických, že při slavném vjezdu Kristově do Jerusalema zástup metal roucha svá na cestu. Namaloval tedy, jak kdosi metá sukni a jiný vedle něho plášť. Kromě toho leží plášť na zemi vedle ženy, jež líbá zbožně nohu Páně. Patrně odtud, že plášť byla halena, kus látky, tak upravené, aby se mohla spínati, pravidelně na pravém rameni (viz obraz č. 23 a srv. č. 4, 8, 22, 28), buď obyčejnou fibulí, spinadlem nebo jen petlicí, upravenými najisto vždy podle zámožnosti každého. Byl tedy plášť tak sepnutý, že pravá ruka byla volná, levá pak zpod pláště vyčnívající, při pobybech, při práci část pláště nadzdvihovala, tvoříc tak na látce záhyby, řasy. Pokud se týče spinadla, bývá na kresbách (miniaturách, mincích, pečetích) rozmanitě naznačeno, buď prostě nebo složitěji, ozdobněji (viz č. 23—26).

Jinak, než vylíčeno, nemůžeme si představovati plášť v době nejstarší. Snad by se mohla ozvat nedůvěra, že rukopisné památky, z kterých jsme se dovolávali kreseb na objasnění, jak vypadal plášť staročeský, jsou kresleny podle vzorů cizích a že tedy neznázorňují, jak v zemích českých plášť byl nošen. Proti tomu však svědčí souhlasně i jiné památky, než kresby po rukopisech. Nejstarší některé mince české pravidelně mají vyobrazený typ knížete, jenž má přes sebe přehozený řasnatý plášť, sestehnutý na pravém rameni zvláštní sponou (srovnej obraz č. 24,⁶) kde na rameni Oldřichově [1012—1037] podobně vyobrazen kníže v plášti a s praporcem v ruce). Jak bez širokého výkladu vyrozumíme, nebylo ražení peněz tehda tak dokonalé, aby podoba poprsí byla docela jemně a přirozeně provedena; přece však i zhruba napodobené řasy pláště, se sponkou na pravém rameni, jasně naznačenou, nenepodobnou sponkám plášťů na kresbách rukopisných, nahoře již uvozaných, bezpečně nás poučují, že tu míněno roucho svrchní, jaké na oněch kresbách zcela podobně spatřujeme — plášť.

Abychom měli svědectví zase jiného druhu, dovoláváme se obrazu sv. Václava na pečetí krále Vladislava I. (1140—1174), tedy ze stol. XII. (obraz č. 25).⁷) Vyobrazen tu, jak sedí na stolci, máje přes roucho oděný plášť, jehož zvláštní sepnutí zasluhuje bližší pozornosti. Z jeho záhybů vyčnívají levá ruka, držící štít, a pravá ruka s praporcem. V celku shoduje se tvar pláště tohoto s tvary již uvedenými, potvrzuje takto jejich hodnověrnost. Odchyldou snad by tu bylo, že sepnutí je trochu schýleno s pravého ramene skoro až na prsa do prostřed.

Čís. 23. Z Evangelistáře kap. pražské.

Čís. 24. Denar Oldřichův.

Na konec potřeba dodatí, že podoba pláště, jaká se vyskytá v Kodexu vyšehradském (k obrazům již uvozovaným přibíráme náčrtek Tří králů, vesměs oděných pláští, č. 26) i ve všech jiných památkách staročeských není snad původem ryze domácí. To je kroj přirozeně vyhovující praktické potřebě, všeevropský, jak dokazují cizí současné památky takorůzka bez výjimky.

Svrchní roucho bývalo u Čechů jmenováno také **krzno**. Jak ukáží doklady, byl to plášť, jenž byl spínán — jak obyčejně — na pravém rameni a lišil se od pláště obyčejného tím, že býval podšíván kožešinami,

Čís. 25. Sv. Václav na pečetí krále Vladislava I. († 1174).

také dražší látkou a ozdobován obyčejně lemováním (lišťami). Jak si dlužno představovati krzno a plášť vůbec, ukazuje dosti vhodně přiložený obrázek z legendy wolfenbüttelské (č. 27). Vhodně proto, že se shoduje i s popisem i s obrazy v polských a ruských dějinách kroje, kde je výslovně řeč o krznu.

Malíř namaloval sv. Václava a bratra jeho Boleslava v krznech drahocenných, zlatem lemovaných. Patrně a právem si tak představoval knížete a člena rodiny knížecí. Krzno bývalo obvyklým rouchem vznešenějších osob, vysoce postavených. Avšak doklad o staročeském krznu, zachovaný od básníka německého (srv. pozn. 17) jasně svědčí, že také

Čís. 26. Z Kodexu vyšehradského.

nevznešení mívali krzna, podšitá kožemi jen ovčími, a tedy zhotovená prostě, z látek obyčejných, beze vši bohaté okrasy a skvostného lemu.

Shodná svědectví, jež nyní uvedeme, nade vši pochybnost dokazují, že si máme staročeské krzno představovati tak, jak vylíčeno, a ne jinak, jak rozmanitě bývalo posud vykládáno. Pokud se týče etymologie slova,

považoval Miklosich krzno, vyskytující se již ve staroslovánštině, za význam cizí.⁸⁾ Proti tomu Němci sami přiznávají, že název oděvu „kürsen“ pochází ze slovánštiny. Brandl pokouší se domněnku toto odůvodnit.⁹⁾ Buď jak buď, jisto je, že slovo s náležitou vždy změnou hláskoslovnou kolovalo druhdy po všech vlastech slovanských. Rusům bylo „k o r z n o“ známo. Nazývali tak svrchní oděv, plášť. Toho slovně doklady jsou četné a vesměs souhlasné zároveň s obrazy nejstaršími.¹⁰⁾ S památkami ruskými shoduje se podobný oděv staropolský, plášť, spínaný záponou na pravém rameni, u bohatých zdobený nákladně, lemovaný zlatem, někdy okrášlený podle vzoru byzantského.¹¹⁾ Starodávné jméno udržuje se pod názvem „kerzno“ podnes u Jihoslovánů.¹²⁾ Z těchto všech spolehlivých svědectví vysvítá, že české krzno mělo a částečně podle jména posud má

Čís. 27. Z legendy wolfenbüttelské.

u Slovanů zjevy příbuzné, a vysvítá dále analogií oděvu podle starých, vesměs shodných popisů jinოსlovanských, že to nebyl oděv, podobný kabátci a jak jinak posud bylo u nás vykládáno a slova toho nedopatřením v různém smyslu užíváno, nýbrž že to byl toliko oděv svrchní, plášť.

Slovanský název má příbuzné názvy v latině středověké,¹³⁾ v němčině¹⁴⁾ a v maďarštině.¹⁵⁾ Němci nosili oděv kožešinový a nazývali jej obyčejně „kürsen“. Nebyl to oděv pouze vznešených; doloženo starými zprávami, že i lid, sedláci odívali se tímto rouchem.¹⁶⁾ A tu je pro dějiny kroje v zemích českoslovanských významný zápis satirického básníka rakouského z konce XIII. století, Seifrida Helblinga,¹⁷⁾ že prý oděv z kožešin ovčích, „kürsen“ přichází k jeho sourodákům z Čech. Důležitý zápis tento svědčí (není příčiny, proč bychom jemu nedali víry), že staročeská, slovanská krzna bývala vzorem pro podobný oděv staroněmecký.

Dosud jsme stále psali o krznu staročeském, neudávše, zda opravdu se vyskytá v českém kroji z nejstarší doby. Název „krzno“ poznamenán je v českých památkách nejstarších. V *Mater Verborum* ke slovu *mastruga* připsána česká glossa „kirzno“ a má tu označovati oděv z kožešin.¹⁸⁾ Přípisek tento potvrzuje, že bylo slovo to ve století XIII. v Čechách dobře známo. Vzpomeneme-li shody slova českého s uvedenými starodávnými názvy jinოსlovanskými, vzniká oprávněné domněnání, že slovo to bylo známo ještě dříve, že je to praslovo české a se slovem že i věc, vyličený oděv, patří do starodávného domácího kroje českého. Zmínky tu zasluhuje, co zapsal v XI. století při líčení mučednické smrti sv. Václava mnich řádu sv. Benedikta v klášteře Monte-Cassinském, Vavřinec.¹⁹⁾ Sv. Václav zachytil prý sečnou ránu svým oděvem. Legendista použil tu názvu „mastruga“, tedy slova, jež po česku je vyloženo od glossatora *Mater Verborum* „krzno“, jak jsme o něco výše uvedli. Možná, že Vavřinec slovo to volil bezděčně jen proto, že chtěl napověděti, proč po první ráně sv. Václav neklesl k zemi mrtev, proč rána Boleslavova selhala, narazivši na pevný oděv „mastruga“, značící ve středověké latině oděv z kůže neb oděv koží podšitý; možná však také — v tomto případě byla by to zpráva zajímavější a důležitější — že mnich skladatel doslechnul se toho, jak v Čechách býval skutečně nošen oděv, odpovídající asi latinskému *mastruga* — vyložený v *Mater Verborum* českým slovem „krzno“. Buď již tak neb onak, zpráva tato, zaznamenaná v popisu smrti českého světce, zasluhovala povšimnutí.

Neklamné svědectví, že krzno je český kroj starý, máme také u nejstarších slovníkůř českých.²⁰⁾ Přibírají-li slovo to do snůšky slov souvěšých, tlumočící jménem „krzno“ roucho vznešených, plášť královský (*trabea*), avšak i plášť obyčejný (*clamis*), usuzujeme, že bylo patrně „krzno“ známo a rozšířeno v tehdejší řeči české. To se nemohlo ovšem náhle a rázem státi; pochází tedy slovo z dob starších, z dob dávných. Proto právem zařadujeme oděv „krzno“ (jak jsme je popsali) mezi částky nejstaršího kroje v zemích českých, jenž se udržuje ještě ve století XIII. a XIV., jak potom vhodné doklady toho ještě uvedeme.

§. 2. Bylo již o tom psáno (str. 21), že staří Čechové odedávna jako jiní Slované²¹⁾ nosívali **kožuch** (kožich), **šubu** (čubu). Rázovitý tvar kožichu slovanského spatřují historikové kroje na vyobrazení synů ve *Sborníku Svatoslavově*.²²⁾ Bývalo to obyčejně dlouhé roucho, na způsob sukně, kožešinou podšité a vroubené. K tomu dlužno přidati na základě jiných kreseb staroslovanských,²³⁾ že rukávy často bývaly při kožichu i šubě široké, visuté, při nichž kožešina byla ze spoda přehrnutá na široký okraj rukávu, tvoříc tak bohatý lem dokola. Prsní otvor nebo, je-li někde oděv až dolů rozpálen, okraje na obou stranách i kolem krku jsou rovně bohatě lemovány kožešinou. Povšimnutí zasluhuje — dotýká se toho již *Vocel*, dovolávaje se příslušných svědectví²⁴⁾ — že oděv tento i jiné druhy oděvu na př. pozdější kabátce podle rozmanitých starých kreseb polských, ruských a jihoslovanských, otištěných v dějinách krojů slovanských, jsou pravidelně přepínány skoro přes celá prsa na širší úzkými nebo širšími petlicemi, stužkami — takže dlužno tento způsob

spínání považovati za rázovitou známku slovanského kroje. V kroji cizím, pokud jsme se cizími kosturními dějinami obírali, v dobách nejstarších jsme neviděli podobných stužek spínacích. Z doby, kterou se obírá tento prvý díl, nemůžeme se dovolávat vhodného obrazu staročeského, ale za to plno svědectví již podávají kresby staročeské ze století XV. a dalších.

Že kožich býval oblíbeným oděvem staročeským, máme svědectví několik. Není to bez významu, že staročeský název „kožuch“ vyskytá se v jedné z nejstarších památek jazyka českého, v zápisniku Alberta Bohema (století XIII.). Tento chtěl před nezasevěnci zatajiti obsah svých zápisků, vplétal do nich slova česká, trochu jen zlatinisovaná, a tak čteme tu mezi jiným²⁵⁾ „kožuch de liška“, patrně „kožich liščí“. Poněvadž slovo to patří mezi nejstarší česká slova, jaká se vůbec zachovala v památkách písemných, usuzujeme jistě právem, i kdyby nebylo proto závažného důvodu z linguistické palaeontologie, že kožich je prastarý oděv český, oděv slovanský.

Nasvědčují tomu i mimovolné narážky nejstarších kronikářů. Již Kosmas patrně znal kožich jakožto oděv laiků, přidává k latinskému jeho názvu „pellicea“ blíže určující přídavné jméno „episcopalis“ (biskupský).²⁶⁾ Z jeho stilisace vane jaksi jemný rozdíl, jmenuje-li výslovně kožíšek biskupský, že jej rozlišuje od oděvu kožešinou opatřeného, ještě jiného — od kožichu, jaký nošen od světských. Není však ani potřeba tohoto svědectví, vyvedeného teprve oklikami z textu. Kronikář Jarloch několikrát píše zřetelně o oděvu kožešinovém.²⁷⁾ Docela jasně popisuje, jak v bitvě u Loděnic bojovník, oděv se před pátkou přes brnění šatem z kožešiny liščí, měl jej po bitvě rozsekaný a rozedraný přčetnými jizvami.²⁸⁾ Jarloch užívá tu vesměs v latinské kronice svojí významu „pellicium“, tedy slova, jež překládá v Bohemáři starý slovníkář český známým už slovanským názvem „kožuch“.²⁹⁾

Tím, tuším, obhájena pravdivost našeho tvrzení, že kožich patří mezi nejstarší části kroje staročeského. Bohužel pro dobu nejstarší — ve XIV. století již obrázek máme — nemůžeme se vykazati jiným vhodnějším obrazem, než několika otřelými již rysy na vzácném náhrobku Hrona z Pacova (č. 11), o němž bylo nahoře oznámeno. Otřelé roucho, jaké má na sobě, s rukávem širokým (viz levou ruku, držící meč se štítem), jak zřejmě naznačeno, široce lemovaným, z něhož je vychýlena ruka, oděná šatem přiléhajícím — vyčnívá ho kus také s lemem — je nám vzorem všech pozdějších šub a kožichů, s nimiž se v hojném počtu v památkách staročeských setkáváme³⁰⁾ a jež se staly tak rázovitými pro kroj český, zejména v dobách, kdy cizokrajná moda podmaňovala si kroj staročeský. Milovníci starodávných zvyků a domácích obyčejů nepřichytili se docela novotářského štu cizího a tak za panování rozličných mód dlouho ještě dbali lidé starosvětských kroje původního, chodíce ještě ve století XV., XVI. i na začátku století XVII. v prostých, charakteristických oněch šubách a kožíších, obyčejně dlouhých až po kolena, podvlečených kožešinami, bohatě lemovaných kožešinami kolem okrajů i rukávů, později také opatřených u krku širokým kožešinovým límcem a mimo obyčejné hakliky někdy spínaných přes prsa několika rovno-

běžnými petlicemi. Je to známý kroj staročeský, tak význačně typický, jehož původ, soudíc podle jména, shodujícího se s názvy jinoslavanskými, je starý a jehož celková zásadná podoba beze všech nepodstatných pří-
věsků, teprve vývojem časovým přibývajících, sahá svým původem do dob
nejdávnějších. Starodávný ovčí a „jehení“ „kožuch“, jsa ovšem přiro-
zeným vývojem v proudy mnoha věků poněkud pozměněn, patřívá podnes
do šatnice prostého lidu. Rázovitě jsou podoby a výzdoby kožíků mezi
lidem na Moravě a na Slovensku. Nosí je muži i ženy. Pozornosti ne-
malé zasluhuje, že na Moravě v některých krajích³¹⁾ nosívali rovně muži
i ženy šubu. Staročeský tento název, doložený (viz str. 22) v památkách
slovanských nejstarších, podle toho posud z lidu nevymizel. Řešiti najisto,
co a kterak přibýlo na šatu tak nazvaném i na kožuchu vývojem časovým
či pokud asi je podoba nynější lidové šuby a kožuchu vzorem, jak si dlužno
představiti šubu a kožuch v dobách nejstarších, kterým věnován první díl,
při sporosti zpráv a úplném nedostatku popisů z doby nejstarší je holá
nemožnost. Analogie by nás ovšem naváděla k domněnce, že udržují-li
se na Slovensku a v některých krajinách moravských jiné částky staro-
dávného českého oděvu poměrně dosti neporušeně, že i kožuch a šuba
mohly si mezi lidem zachovati tradici z dob nejstarších rázovitě svoje
znaky, svou podobu.

¹⁾ Srv. Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 12; Maciejowski, *Polska až do pierwszej połowy XVII. wieku pod względem obyczajów i zwyczajów* . . . opisana, I. c., I. 154. Srv. názvy slovanské u Kříže, Kůlna a Kostelik, 1890, II. 231.

²⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 12: „accipite clamidem“; II. 25: „Quod (caput) abscondens sub clamide“.

³⁾ I. c., II. 208 (k r. 1130): „Cuidam ex meis armigeris furata est mantica.“ Srv. Du Cange, *Glossarium*, I. c., s. v. *mantica*.

⁴⁾ I. c., II. 445: „ipsum episcopum in solo mantello, quo coopertus fu-
erat . . . , inveni.“

⁵⁾ Pochodí ze druhé polovice stol. XII; byly r. 1229 potvrzeny od Otakara, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* II. 210: „Si substrahuntur aliquae res, pallium aut aliquid tale, hoc curiae non notificetur.“ Srv. Dudík, *Dějiny Mo-
ravy*, IV. 229.

⁶⁾ Srv. Smolíkova zprávu, *Památky archaeol.* XII. 487.

⁷⁾ Srv. Benešův článek, *Památky archaeol.* VII. 482.

⁸⁾ „Křžno, vestis pellicea.“ *Fremdwörter in den slav. Sprachen*, I. c., 103.

⁹⁾ *Glossarium*, I. c., 112 hájí slovanského původu tohoto slova, dovolávaje se tvrzení Weinholdova, *D. d. Frauen in dem Mittelalter*, 448.

¹⁰⁾ Саввантовъ, Описание старинныхъ одеждъ, 469; Стрекаловъ-Косто-
маровъ, Русскія историческія одежды отъ X до XIII вѣка str. 6, 7; Про-
хоровъ, Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ, I. str. 65; srv. výklad Soln-
sejvů, Древности російскаго государства, С. Петербургъ, 1849—1853, IV. 8,
9; Погодинъ, Древняя русская исторія до-Монгольскаго ига, III. str. 882;
Аристовъ, Промышленность древней Руси, С. Петербургъ, 1866, 140

¹¹⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 5: „Płaszcz (pallium, po starosłowiańsku
kr'zno, po staropolsku kruczyna) należał do stroju zamożniejszych lub dostojności
urzędu wyróżniających się osób z ogółu . . .“

¹²⁾ Лавровскій, Русско-Сербскій словарь, 1880, s. v.; srv. Bogusławski,
Dzieje Słowiańszczyzny, II. 575—576.

¹³⁾ Viz Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s. v.: „crusua,
pallii seu vestis genus.“

¹⁴⁾ Viz Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, 1828, 428; Grimm, Wörterbuch, s. v.; Hildebrand, D. Wörterbuch, V. 2820; Matzenauer, Cizí slova, I. c., 232.

¹⁵⁾ Miklosich, Die slavischen Elemente im Magyarischen, I. c., 16: ge-rezna, krzno.

¹⁶⁾ M. Manlik, Das Leben und Treiben der Bauern Südostdeutschlands im 13. und 14. Jahrhundert, Mähr. Weiskirchen, 1888, 21.

¹⁷⁾ III. 233: „láz . . .

schaefin kürsen für den frost
komen uns von Tsechen“

XV. 65: „ein ritter nimt nū gar für guot,
zem winder einen vëhen huot
und ein kürsen schaefin —
daz sint nū diu kleider sin.“

Citáty u Dra. A. Krause, Jan z Michalovic, 1888, 72.

¹⁸⁾ ČČMus. 1877 381 (vyd. A. Patera): „krzno, mastruga, vestis germanica ex pelliculis ferarum“ lat. „vestis germanica“ nemate nás proto, že vlastně vykládá slovo mastruca. Srv. Du Cange s. v.: „Isidorus Origin. XIX. cap. 23: mastruca, vestis germanica, ex pelliculis ferarum.“ K tomu teprve připsána pozdější glossa česká „krzno“, poněvadž připisovali se tu hodil výklad, že to oděv z kožešin, jako staročeské krzno.

¹⁹⁾ Fontes rer. bohém. I. 177: „Verum ille (Wenceslaus) coelitus sibi tributa valentia, ut erat strenuissimus armis, percutientis (Boleslai) ictum, mastruga, qua erat indutus, evasit . . .“

²⁰⁾ Hanka, Zbírka nejdávň. slovníků, 1833, 91, Klen Rozkochaný: trabea krzno; 174, Nomenclator: trabea, krzno (Bohemarius tamtéž, 43: trabea, plášť královský; 43, Bohemarius: clamis, krzno.

²¹⁾ Srv. Савванитовъ, Описание старинныхъ одеждъ, 465—466; Eljasz, Ubiory w Polsce, I. 5; Gołębiowski, Ubiory w Polsce, 141, 244. Srv. Kříž, Kůlna a Kostelník, II. 231 (názyv slovanské).

²²⁾ Viz Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческiя одежды, I. obraz č. 4, k tomu slovně doklady na str. 7.

²³⁾ Viz Eljasz, Ubiory w Polsce, II. 3; názorný starodávňý obraz šuby viz tamtéž na tab. 12, č. 14.

²⁴⁾ Pravěk země české, 544. Srv. Fr. V. Sasínek, Slovanský starý kroj, Národní Noviny, 1887, č. 62.

²⁵⁾ Z rukopisu ve dvorní knih. mnichovské vyd. J. Truhlár, ČČMus. 1879, 589: „cosuch de lisca“.

²⁶⁾ Fontes rer. bohém. II. 91 (k r. 1055): „Pelliceam autem episcopalem . . . gestabat“; I. c. II. 124 (k r. 1090): „pellicam episcopalem nunquam integrum per annum portabat . . .“

²⁷⁾ Fontes rer. bohém. II. 493: „pellicio et femoralibus non est indutus“; 494: „carens pellicio“.

²⁸⁾ I. c. II. 507 (k r. 1185): „Wilhelmus, fundator eiusdem ecclesiae . . . vulpinum pelliceum superinduerat loricæ suæ, quod conscius est plus quam in mille foramina . . .“

²⁹⁾ Vyd. Hanka, Zbírka nejdávň. slovníků, 43: „pellicium kozuch“.

³⁰⁾ Srovnaj zprávu Vocelovu, Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde, str. 229—231.

³¹⁾ Viz obšírně u Bartoše, Lid a národ, 1885, II. 25.

XII. O b u v.

§. 1. Postoly. Škarbály (Škřbály.) — §. 2. Trevic. Škorně.

§. 1. Pro dobu nejstarší nesmíme si představovati obuv starých Čechoslovánů nevím jak dokonale upravenou. Jak docela pochopitelně, setkáme se tu při obuvi s přirozeným vývojem tvaru a úpravy, obdobným vývoji v cizích dějinách kroje. Skoro všude bývá prativrem obuvi podšev, ať již urobený z jakékoli látky, z kůže, z plsti, ze dřeva, jenž je primitivně přivazován k chodidlu řemínky. Ponenáhlu tvar bývá zdokonalován, že totiž kůže nebo také plst je vhodně přikrajována, aby ovinula patu a prsty i část nohy po stranách, jsouc zase řemínky svázána a k noze připevněna, až konečně noha všechna byla obuta koží, přizpůsobenou, ušitou podle tvaru nohy.¹⁾

Čechové vytvořili výjimky. Jako všude jinde, nosili v době nejstarší podobnou obuv, kterou nahoře jakožto prastarý tvar obuvi jsme popsali a kterou nejlépe objasníme, ukážeme-li místo dlouhého popisu s Dudíkem²⁾ na tvar její, posud udržovaný na Valašsku a na Slovensku, totiž na lidové krpce, opánky. Tak si představujeme obuv prostého lidu českého v dobách nejstarších nejen podle pouhého domyslu, nýbrž také podle nejstarších zpráv písemných. Máme o tom vedle jiných důležitých zápisů u Kosmy. Zaznamenává ve své kronice³⁾ zajímavé svědectví, že ještě za jeho živobytí byly chovány na Vyšehradě domnělé střevice Přemyslovy. Když podle známé pověsti odcházel v rouchu knížecím od pluhu na stolec vladařský, vzal je s sebou, přý na památku svého rolnického stavu. Nechtíce blíže zkoumati hodnověrnost zprávy Kosmovy, všimáme si raději jeho popisu, jak střevice ty vypadaly. Byly prosté, jen lýčené. Slova ta svědčí, že to byla obuv neuměle zrobená způsobem podnes známým mezi prostým lidem slovanským v Polsku i na Rusi. Obuv tato bývá tam nazývána všeobecně **postoly**.⁴⁾ Nezaploudíme do obšírných výkladů etymologických; jen konstatujeme, že tento druh obuvi, jak jsme již uvedli, známý na Rusi a v Polsku, podle jména znám jest i u Charvatů a Srbů⁵⁾ a že i starší Čechové nazývali tak druh obuvi, patrně obdobné obuvi, rozšířené posud pod tímž názvem mezi lidem slovanským. Zapsal totiž slovo „postol“ slovníkář Klen Rozkočaný⁶⁾ a zapsal je bezděky Hájek ve své kronice při prstonárodní etymologii slova Postoloprty, dokládaje snad z doslechu či z vlastní paměti, že za starých časů říkali „škorním postoly“.⁷⁾ Při vylíčené shodě názvů slovanských oba tyto doklady, třeba Hájkův byl z doby pozdější, jsou důležité. Podobá se, že tak byla nazývána nejstarší primitivní obuv lidu českého, upravená z lýka asi způsobem, podnes obvyklým u lidu polského a ruského, jehož civilisace posud nedoznala vlivem kultury západoevropské takových proměn, jakým podroben byl více méně až na skrovné výjimky (na Slovensku) lid českoslovanský.

V nejstarších listinách latinských jsou vyjmenováni ryze českými .měny řemeslníci oděvu, nazvaného „subtulares, sotulares“.⁸⁾ Ve

známé listině Soběslavově nařizováno, aby špitálníkům dávali z hradu každého „XII. paria subalarium“. Jde o vysvětlení zase tohoto slova. Ve slovníku latiny středověké a odborných dějinách obuvi obojí název je vysvětlován jakožto drub obuvi.⁹⁾ Výklad ten ovšem nestačí, abychom měli jasný názor o staročeské obuvi. Obrátíme se na radu ke staré snůšce slov českých s latinskými synonymy — a tu je tlumočeno slovo „sotular“ po česku „škarbal“.¹⁰⁾ Slovo patrně pochází z doby starší, než kdy je přibral slovníkár z úst lidu do řady krojových názvů staročeských, ve století XIV. Slovo to, ať již jeho původ není domácí — snad příbuzné s vlášským *scarpa*¹¹⁾ — bylo záhy ve staré češtině zobeecnělé. Nezatahovali bychom do dob starých následujících svědectví z doby pozdější, kdybychom nechtěli z pozdější lidové tradice staročeské najisto vhodně těžiti pro dobu starou a výslovně na to poukázati, že onen název škarbal, kterým přeložen starý význam latinský, označující obuv staročeskou (sotular), koluje ještě ve století XVI. mezi lidem českým a znamená obuv prostého lidu, obuv selskou podle výkladu Bosáka Vodňanského¹²⁾ — či jak Veleslavín podrobně popisuje: ¹³⁾ „škarbál, škrbál, kus kůže pospod nohy místo podešvu, selská, jednopodeševní obuv, prosté selské střevíce, krabatiny“. Popis tento, k němuž netřeba přičinovatí objasňujících vysvětlivek, rozhodně napovídá, že to byla obuv primitivní, starodávná, které lid český při své konservativnosti ani ve století XVI. ještě se nevzdával. Jinak nebylo by možná rozuměti podivné shodě, že obuv, doložená v latinských listinách ve století XI. a XII. (subtulares, sotular) a zapsaná s významem českým u slovníkáře ve století XIV. (sotular = škarbal, viz pozn. 10) ve století XVI. ještě pod tímž českým názvem mezi lidem je známa, aspoň soudíc podle tožného názvu, jenž je doložen v pramenech století XV. a XVI. několikrát. Pominouce na tomto místě jiných dokladů, uvádíme jen zajímavé svědectví z českého textu kroniky Pulkavovy. Pulkava líčí v latinské kronice¹⁴⁾ podle Kosmy, jak Přemysl odcházel od pluhu; čili podle textu staročeského, že „Přemysl byl jest také vzal s sebou své škarpály a mošnu z lyk udělanou, o nížto když byl otázán, odpověděl jest: „Chci, aby toto věčně na Vyšehradě bylo chováno, a nezhyneť aniť zetlí,¹⁵⁾ aby věděli náměstkové moji, že jsou z chudoby pošli, a na knížecí stoličce posazeni, a tak pak aby nepejchali...“ A tét věci i dnes pilně chovají a ten den před korunováním krále českého kanovníci u procesí přijímající krále, škarpály jemu ukazují a mošnu na plece vzdávají, aby měl paměť, že jest z chudoby pošel a tak nepejchal.“¹⁶⁾ Překladatel chtěl tu naznačiti, že Přemysl oráč před zvolením za knížete nosil prostou obuv, jak se slušelo na jeho selský stav, a tu pojmenoval onu obuv známým již názvem starodávné obuvi lidu staročeského — škarbál. Také Hájek ve své kronice napsal v souvislosti vypravování, že za starých časů „střevícům říkali škarpály“.¹⁷⁾ Není to zpráva, zapsaná toliko od Hájka a tedy osamělá — proto ať už ji čerpal z lidové tradice, či odjinud, neostýcháme se jí užíti. Na základě toho všeho soudíme, že škarpál, škarbál, neboli škrbál, obuv prostého lidu ještě ve století XVI. jasně popsanou od Veleslavína, dlužno řaditi mezi kroj lidu českého v dobách nejstarších.

Z památek písemných mnoho zpráv o staročeské obuvi nepochytíme, ač, kdyby skladatelé nebyli bývali tak úseční a nepřestávali na pouhém názvu nebo ledabylé zmínce, měli bychom to zprávy prastaré na př. u skladatele staroslovanské legendy o sv. Václavu, jak se podobá, sepsané v Čechách brzy po smrti sv. Václava, snad ve století X. Popisuje, že sv. Václav jsa na hodech v Boleslavi, vzal na úsvitě sandály své, obul se, umyl si líce a šel na jitřní.¹⁸⁾ Skladatel užívá tu slova „sandalia“. Nesnadno určitě rozhodovati, mínil-li tím prostou obuv, podešev přivázaný řemínky k noze, či snad sandály, skvostnou obuv knížecí, zanesenou do Čech vlivem vzoru východního, jenž za doby Václavovy v zemích českoslovanských ještě moci přitažlivé nepozbyl.

Kosmas píše,¹⁹⁾ jak byli kdosi oloupeni až po řemínky obuvi, a jinde,²⁰⁾ jak biskup Jaromír odíval nuzné od klobouku až do řemení na obuvi. V podobný rozum kronikáři Jarlochovi vyklouzla z péra zmínka o staré obuvi,²¹⁾ když vypráví, že opat želivský nemíval obuvi noční; odíval prý se toliko obuví denní a ta byla beze všech řemínků. Snad nechybíme pravdy, vyvozujeme-li ze tří zmíněných domácích dokladů, pomínouce narážky cizí u Kanaparia v líčení života sv. Vojtěcha²²⁾ a shodného dokladu ve Verších o utrpení téhož mučedníka,²³⁾ že je tu řeč o řemení, jímž volná obuv, nepřiléhající zúplna k noze podle jejího tvaru — nedostávalo se přirozeně v tehdejších dobách dávných ještě zručnosti při hotovení — k noze byla náležitě připevňována. Řemínky ty otáčeny byly křížem okolo nohy až po kolena.²⁴⁾ Poučný je tu v této příčině obrázek sv. Václava v legendě wolfenbüttelské (viz č. 3 a), kde řemínky obuvi (zlaté pruhy na obraze) jsou načrtány docela zřetelně. Zdá se, že i proužky, otáčené kolem nohou na postavách, vyobrazených na staročeských denarech, také neznají nic jiného.

Š. 2. Jindy kronikář kromě pouhého jména nepověděl o obuvi ničehož nic. Vedle nejisté zprávy Kanapariovy,²⁵⁾ že sv. Vojtěch upravenoval v noci všem obuv, na př. líčí kronikář Vincencius, jak biskup Jindřich na útěku byl oděn chatrnou obuví,²⁶⁾ jak mu venkované ovinuli nohy místo obuvi senem.²⁷⁾ Jindy popisuje, jak vyvázl biskup Daniel z požáru toliko ve střevci.²⁸⁾ Chlé označiti obuv, užívá tu po třikráte jiného a jiného latinského významu (calceoli, ocreae, cothurnus). Patrně tedy lišil druhy obuvi. Rozlišení toho pro obuv v zemích českých však nesnadno se dovtipiti z pouhých latinských slov významu širokého.

Jdeme teprve podle slov těch hledat českého významu zase k slovníkům staročeským. Nejříve bychom vyložili slovo „cothurnus“ podle Kosmovy zprávy o Přemyslu a jeho selské obuvi (Kosmas tu užívá slova coturnus) jakožto název nahoře již popsané obuvi nenádherné, jen z kousku kůže, ovinuté a sešité řemínky kolem nohy.

Dopýšlíme si dále, že vedle podobné prosté obuvi znali starí Čechové obuv upravenou, sešitou z kůže dovedněji pokrývající nohu až po kotníky, nebo trochu nad ně, nazvanou podle nejstarších slovníků i jiných památek²⁹⁾ **třeví, třevíc**, kterážto slovo s příslušnými ohlasy hláskoslovnými jest odedávna roztroušeno a známo mezi všemi Slovany, jak

jsme se toho dotknuli ve stati o linguistické palaeontologii (l. §. 2.). Slovem tím podle slovníků staročeských dlužno překládati latinský název „calceus, calceolus“.

Konečně byla obuv, v latinských dokladech pojmenovaná „ocreae“, kterýžto význam po česku tlumočí stará glossa v *Mater Verborum* „škorň“, vykládajíc českým slovem tím latinský název obuvi, jež pokrývá holeň a lýtka.³⁰⁾ Slovo vyskytá se v Bohemáři³¹⁾ i v jiných po-

Čís. 28. Z Kodexu vyšehradskeho.

zdějších památkách staročeských, jak dosvědčí citáty, uvedené později ve třetí knize na vhodnějším místě. Zaznamenává-li je již glossator v *Mater Verborum*, je to neklamné svědectví, že slovo to sahá do dob starších než do století XIII., kdy jím glossator jakožto slovem už všeobecně známým objasňuje latinské slovece *ocreae*. Pokud se týče podoby obuvi, jež slula škorň, soudíme podle výkladu latinského slova středověkého *ocreae*,³²⁾ podle latinského textu, k němuž česká glossa v *Mater Verborum* připsána, a hlavně podle analogie obuvi polské téhož názvu,³³⁾ že

se lišily škorně, hrubá kožená obuv, od střevíce tím, že byly vyšší, že pokrývaly nohu vysoko nad kotníky, lýtka s holení, až někde ke kolenu. Hotovení jich vyžadovalo ovšem práce složitější a umělejší, než původní prosté ovinování chodidla koží a spletení řemínky — proto pokládáme škorně za tvar obuvi pozdější, již zdokonalený. Navlas rozsuzovati o stáří vylíčeného druhu obuvi bylo by přirozeně pokusem zbytečným, bez výsledku. Do první části (knihy) tohoto spisu přibrali jsme škorně proto,

Čís. 29. Z Kodexu vyšehradského.

že název latinský, s kterým je slovo české škorně již ve století XIII. ztotožňováno, vyskytá se, jak doloženo, ve století XII., tedy v dobách starších, jimiž se obírá tato první kniha.

Z obrázků památek nejstarších není pro názor o staročeské obuvi kořist příliš skvělá. Abychom pořádek zachovali, začínáme s primitivní obuví prostého lidu, o níž bylo nejdříve psáno. V Kodexu vyšehradském nakreslil malíř, odchyluje se od obvyklého způsobu svého, dvěma ze skupiny pastýřů, jimž anděl zvěstuje narození Páně (viz obraz č. 28 — zvláště u toho, jenž drží v pravé ruce hůl,³⁴) je to patrno), obuv, lišící se od obuvi skoro všech osob v Kodexu. Kresba ta mohla vzniknouti docela náhodou; mohl si ji však také malíř zúmyslně zvoliti, chtě tudy zná-

zorniti, jak prostá obuv chudých pastýřů lišila se od obuvi osob vznešenějších. Pak bychom měli na obrázku tom jak tak načrtanou podobu obuvi nahoře zmíněné.

Také na náhrobku Jistislava z Chlumu (obraz č. 10) jest obuv zvláštního druhu, jako by toliko chodidlo, prsty a okraj nohy byly ovínuty. Zdá se, že i tu znázorněna obyčejná, prostá obuv starodávná.

Střevíce jsou kresleny v Kodexu vyšehradském a v Evangelistáři kapitolským pravidelně špičaté, sahající trochu nad kotníky. Nohavice jsou dolů zúžovány, až konečně — jak obrazy zřejmě ukazují — dole k noze těsně přiléhající, zastrčeny jsou do obuvi. Střevíce lidí obyčejných jsou beze vsí ozdoby (srv. obrázky č. 5, 20, 23). Jindy bývají střevíce okrášleny bílými i jinobarevnými tečkami a kroužky (viz č. 2, 4, 20, 22, 26). Ozdoba podobná vyskytá se v současných rukopisech cizích.³⁵⁾ Jak dlužno si ji představovati, podle obrázků není možná blíže povědět. Z Kodexu vyšehradského vybíráme ještě jednu kresbu, asi názornější, nežli kresby ostatní (č. 29). Malíř totiž měl tu ilustrovati text biblický, jak mluví Hospodin na hoře Horeb k Mojžíšovi, pasoucímu stáda, z hořícího keře: „Nepřibližuj se; zezuj obuv s nohou svých, nebo místo, na kterém stojíš, země svatá jest!“ Malíř ilustroval výjev napověděný. Kromě jiného namaloval vedle Mojžíše střevíce, jež proto zasluhují povšimnutí zvláštního, že tu jsou nakresleny o sobě. Obrázek podává pěkný názor, jak malíř, patrně kresle podle skutečnosti, představoval si souvěké střevíce.

Na obrázku legendy wolfenbüttelské (č. 3, b) vyčnívají ze spoda zlatých třásní dvě nohy s neúpravnou obuví, lišící se od obrázků již popísaných. Nemají ozdoby, ani obyčejného tvaru špičatého ani řemínků a jak patrně, sahají, odchylující se tím od obuvi na kresbách téhož rukopisu, vysoko nad kotníky. Podobá se, že jsou tu znázorněny škorně.

³⁵⁾ Viz o tom zajímavé podrobnosti u Köhlera, *Entwicklung der Tracht*, str. 1; Falke, *Kostümgeschichte*, 129; Lindenschmit, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde*, 345, 346; P. Lacroix, *Histoire de la chaussure*, 1 ad.; Lacroix, Duchesne, Seré, *Histoire des cordonniers*, ... précédé de l'histoire de la chaussure, v úvodní stati.

²⁾ Dějiny Moravy, I. 257, 258.

³⁾ *Fontes rer. boh. II. 13*: „Post haec indutus veste principali et calciatus calciamento regali, acrem ascendit equum arator; tamen suae sortis non immemor, tolit secum suos coturnos ex omni parte subere consutos, quos fecit servari in posterum et servantur Wissegrad in camera ducis usque hodie et in sempiternum ... ad quid hos coturnos subere consutos et ad nichilum, nisi ut proiciantur, aptos nos servare fecisti.“

⁴⁾ F. S. Dmochowski, *Dawne obyczaje i zwyczajne szlachty i ludu wiejskiego w Polsce i w ościennych prowincjach*, Warszawa, 1860, 34: „Wiesniacy i wiesniaczki noszą postoly czyli obuwie z kory lipowej a czasem ze skóry plecione“; Golebiowski, *Ubiory w Polsce*, 216: „Postoly. Z miazgi lipowej wymoczonej, obesuszonej nieco, pukad nie wyjdzie z niej jednak zupełnie wilgoć, przeplatają wiesniacy nasi na Podlasiu, w Litwie i na Rusi dla siebie, kobiet swoich i dzieci zreczne obuwie, które spód nogi, palce i boki obejmuje tylko. W szmatę cieplejszą, wedle pory, obwinawszy nogę, kładą ją w postół a przez uszka dość liczne przeciągając postronek lekki. okręcają nim nogę w rzymski nieco sposób, aż po za kostki.“

⁵⁾ Viz Matzenauer, Cizí slova, 281, kdež jsou uvedeny názvy jihoslovanské a domnění, že slovanské jméno má analogii v tur. postal.

⁶⁾ Hanka, Zbírka nejdáv. slovníků, 92: „culpo, postal“.

⁷⁾ Viz o tom v našem článku „O staročeské obuvi“, Vesna, 1887, 193.

⁸⁾ Erben, Regesta, I. 89 (k r. 1115): „sutores subtalarium tres Malucha, Nepriud, Neugod“; I. c., I. 73 (k r. 1086): „Necta sutor sotularium“. Srv. Herm. Jireček, Slovanské právo, I. c. II. 51; Dudík, Dějiny Moravy, IV. 161, 152.

⁹⁾ Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, s. v.: subtalares, calcei... genus calceamenti; sotular: ... genus calceamentorum. Srv. Lacroix Duchesne, Seré, Histoire des cordonniers, 45 ad; De Linas, Anciens vêtements, III. 69—70.

¹⁰⁾ V Bohemáři, vyd. Hanka, Zbírka nejdáv. slovníků, 44.

¹¹⁾ Matzenauer, Cizí slova, 324; De Linas, Anciens vêtements, III. 78.

¹²⁾ Lactifer, 1511, I. 46 b: „Culponeus est calciamen narum rusticorum amplum et latum, quod alio nomine dicitur pero, onis: škarpaly, škorně.“

¹³⁾ Silva quadrilinguis, 1590, 1446. Srv. téhož Nomenclator quadrilinguis, 1598, 497: „škarpál carpatina einfacher bawren schuch“.

¹⁴⁾ Vyd. Dobner, Monumenta hist. Boemiae, III. 76—77: „Tulerat etiam secum dictus princeps calceos et coturnum de subere factos, de quibus interrogatus, cur secum duceret, respondit: Ea volo servari in perpetuum in castro Wysegradensi, nec putrescant, ut videant posteri mei, quod sint de paupertate in principatus solio locati et ne superbiant... Quae hodierna die in Wysegradensi ecclesia diligentius conservantur. Nam in vigilia coronationis regum Boemiae processionaliter obvium dantes canonici et praelati futuro regi calceamenta sibi ostendunt et coturnum humeris suis imponunt, ut memoriam habeant, quod de paupertate venerunt et nequaquam superbiant.“

¹⁵⁾ Podle Hájkovy zprávy (Kronika, I. XI.) střevice Přemyslovy „při dobývání císaře Zigmunda Vyšehradu tu sú ztraceny“ (?).

¹⁶⁾ Vyd. Frant. F. Procházka, 1786, str. 18

¹⁷⁾ Srv. poznámku 7.

¹⁸⁾ Fontes rer. boh. I. 191: „... в'земъ самданна свои, обокъ са...“

¹⁹⁾ Fontes rer. boh. II. 119 (k r. 1087): „... ipsos quoque et uxores eorum usque ad corrigiam calciamenti spoliant...“

²⁰⁾ I. c., II. 123—124, (k r. 1090): „Similiter ad sedem suam Pragae constituit cotidie xl pauperes pascendos et bis in anno vestiendos a corrigia calcei usque ad mastigam pilei.“

²¹⁾ I. c., II. 494: „... carens... nocturnalibus calceis, contentus diurnalibus, qui tamen erant sine corrigiis.“

²²⁾ Popisuje, že sv. Vojtěch vešel do města Říma bos; zbavil nohy pout (obvazků). Fontes rer. boh. I. 241: „Ibi tum novus ille pontifex vincla pedum solvens, nudo pede intrat urbem.“

²³⁾ I. c., I. 318: „pedibus tum vincula dempsit.“

²⁴⁾ Srv. Eljasz, Ubiory w Polsce, I. 3.

²⁵⁾ Fontes rer. boh. I. 257: „Noctibus quoque cum carperant somnum, calciamenta eorum componere cura fuit.“

²⁶⁾ Fontes rer. boh. II. 414 (k r. 1145): „... solummodo pelliculis, quibus tunc coopertus erat, vestitum et vilibus calceatum calceolis.“

²⁷⁾ I. c. II. 415 (k témuž roku): „... pro ocreis pedes tanti principis faeno circumdantes et vesticularibus eum vestientes.“

²⁸⁾ I. c., II. 445 (k r. 1159): „... et cum solo cothurno incendium evasisse inveni.“

²⁹⁾ Žaltář Klementinský, vyd. A. Patera, 1890, 193: „rozprostru třeví moj“; Vocab. lat. boh., Hanka, Zbírka nejdáv. slovníků, 83: „calceus, třevíc“; totéž v Bohemáři, I. c., 44. Název všeslovanský. Srv. Kříž, Kůlna a Kostelík, I. c., 231.

³⁰⁾ Vyd. A. Patera, ČČMus. 1877, 385: „škorně, ocreas, tibialia, quae suras tegunt“.

³¹⁾ Vyd. Hanka, l. c., 44: „ocrea, škorně“.

³²⁾ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s. v. *Srv. o významu slova ocrea* Ed. M. Schranka, *Culturhistorisch-etymologisches Lexicon der Fossbekleidungen*, 71.

³³⁾ Gołebowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów*, 226: „Skórnice, skórnice. Obowią na gołeni zachodzące...“

³⁴⁾ Na tomto obrázku i na jiných (viz č. 2, 7, 23) mají muži hole nebo kyje. O tom, jak starí vůbec hole nosili, nemíníme slov šířit. Zvláštní spisek napsal F. Chabas, *Sur l'usage des bâtons de main*, Lyon, 1875. Že starí Čechové jako všude jinde z praktické potřeby nosili hole, svědčí popis Kosmův, jak prý odsouzený vztekem hlavou trásl a podle svého zvyku třikrát o zem udeřil holi. *Fontes rer. bohém. II. 9*: „... indignatus terque quaterque caput concussit et more suo terram ter baculo percussit.“

³⁵⁾ Viz na př. J. R. Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. tab. 3.

XIII. R u k a v i c e.

Vedeni jsouce tvrzením odborných knih, kde jsou zevrubně lčeny dějiny rukavic,¹⁾ že prý ve středověku rukavice nejdříve od mužův a teprve potom od žen byly nošeny, řadíme nejstarší doklady toho, jak také v Čechách poměrně záhy — podle stáří oněch dokladů na sklonku století XI. a ve století XII. — byly rukavice známy, mezi kroj mužský.

Oznámené doklady zachovány jsou jednak v uvozované již listině Bořivojově o dávkách trhových ve dvoře Týnském, mezi nimiž vyjmenována dávká rukavic;²⁾ jednak v listině Soběslavově, často citované, podle které dostávalo se špitálníkům z každého hradu 12 párů rukavic;³⁾ jednak zapsal Kosmas k r. 1091 zprávu, jak bylo rukavic dáváno umluvené znamení.⁴⁾ Ve všech třech dokladech čteme latinský význam „ciroteca“. Že jsme nechybili, vykládajíc po česku význam ten „rukavice“, svědčí slovníkář v starém Bohemáři, vykládajíc totéž latinské slovo v týž rozum⁵⁾

Doklady těmi bezpečně zjištěno, že staří již ve století XII., ba, jak by vysvítalo z dokladu Kosmova a listiny Bořivojovy, ve století XI. nosili rukavice. Tolik jistě víme z uvozovaných dokladů. Jaké podoby však rukavice ty byly a z čeho jak byly robeny, pověděti neumíme, nemajíc pro dobu nejstarší zpráv odnikud jinud kromě oněch pouhých názvů, z nichž není možná ničeho se dohadovati. Domýšlíme si jen, že příliš uměle a jemně ještě hotoveny nebyly. Rovně nesnadno v době nejstarší z dokladů těch usuzovati, zdali také ženy rukavice již nosily či nic. Pokud se týče účelu, proč byly nošeny, netřeba šíře vykládati, že asi především chránily před zimou a nepohodou.

¹⁾ Kment - E. M. Schranka, *Der Handschuh und seine Geschichte*, Wien, 1890 (3. vyd.), 36—37. *Srv. Oct. Uzanne, L'ombrelle, le gant, le manchon*, Paris, 1883, na začátku staří o rukavicích.

²⁾ Erben, *Regesta. I. 85* (kolem r. 1101): „Quandocunque cum mercibus vadit extra civitatem, solvit marcam piperis, cirotecas.“

³⁾ Erben, *Regesta. I. 100*: „XII. paria cirotecarum.“

⁴⁾ *Fontes rerum bohém. II. 126* (k r. 109): „dederat enim suis militibus signum, ut quando suam cirotecam illius proiceret in sinum...“

⁵⁾ Vyd. Hanka, l. c., 43: „ciroteca, rukavice“; 51: „cirotecarius, rukavičnick“.

XIV. Pasy a spouky.

Z praktické potřeby bývalo roucho mužské i ženské v zemích českých jako všude jinde přepásáno buď jen prostě nebo pasem ozdobně upraveným. Slovo „pás“ vyskytující se s náležitou hláskoslovnou obměnou u všech Slovanů, nejlépe svědčí, že pás dlužno řaditi mezi nejstarší částky oděvu staročeského.

Historický doklad, že staří Čechové nosili kolem sebe pasy, zachován ve známé listině Soběslavově.¹⁾ Doklad ten je proto důležitý, že se tu dovidáme, jak všechno byly tehda pasy upraveny. Býval při nich zavěšen v pochvě nůž a kromě toho byl při nich upraven měšec na uschovanou potřebných věcí. Jak patrně ze zprávy Kosmovy o Přemyslu oráči,²⁾ nosili staří za týmž účelem také kabelu čili, jak později

Čís. 30—31. Brakteaty z nálezu heřmanického.

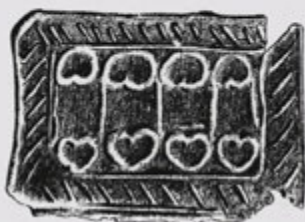
latinský význam Kosmův (pera) přeložen od Vodňanského, „brašnu“.³⁾ Přemysl prý měl brašnu prostou, z lýka upletenou. V ní měl schovaný chléb a sýr na oběd. Mimochodem řečeno — na Slovensku a u Kopaničářů moravských podnes kožená kabela pro schování potřebných věcí patří ke kroji lidového.⁴⁾ Z dokladu listiny Soběslavovy vysvítá, že vedle větší kabely (o níž Kosmas píše při popisu obědu Přemyslova na poli) mívali staří při pasu upravený „měšec“. V něm čili „opasku“ (jména v uvozovkách, překlady lat. marsupium, crumena, vypisujeme ze starých slovníků, počínajíc s Mater Verborum⁵⁾) nosili. staří vedle jiného hlavně peníze, jak víme ze starodávných herních zákonů, podle nichž nesamostatný člověk nesměl více peněz prohráti, než co „měl pod pasem“ (sub cingulo), v opasku.⁶⁾ Pokud se názvu týče, dodáváme hned na tomto místě, že byla tobolka u starých Čechů nazývána někdy také „vacek“ podle výkladu Dalimilova,⁷⁾ kterážto slovo, vyskytující se rovněž v polštině,⁸⁾ dlužno rozeznávati od drobného slova „váček“.⁹⁾

Pěkně je znázorněn pás na brakteatech (viz obraz č. 30, 31), kde docela zřetelně jest osoba přepásána širokým pasem, ozdobeným puklicemi, asi kovovými.¹⁰⁾ Poněvadž na brakteatech vyobrazené osoby pravidelně jsou takovými pasem opatřeny, soudíme, že pás u starých Čechů tak nějak, jak podoba na brakteatech ukazuje, ustrojen jistě býval.

V pohřebištích staročeských často jsou nalézány předměty, jež svědčí o nošení pásů Jsou to rozmanité okrasy, plíšky, kování a pod.,¹¹⁾ jimiž byl kožený pás pobíjen a ozdobován. V řadě sponek, jichž bylo užíváno při spínání pasu i vůbec oděvu (některé jsou prosté, jiné dosti vkusně vyzdobeny, na př. sponky, nalezené na plecích kostry u Pátku,¹²⁾ zajímavá je polovice sponky, nalezené v českém, jak bezpečně dokázáno,

Čís. 32. Z českého pohřebiště u Sušice.

Čís. 33. Z českého pohřebiště u Netolic.

pohřebišti z XI. století u Sušice.¹³⁾ Skládá se ze dvou částí, z nichž jedna, jak obrázek svědčí (č. 32), pěkně zdobená, zapínala se s druhou háčkovitou polovicí sponky; připojená část druhá je dvojitá a nasvědčují tomu hlavičky železných nýtků, že byla „přípevňována k šatu nebo pasu“. Kožený pás byl asi na jednom konci opatřen touto polovinou sponky, upevněnou způsobem již napověděným, a na druhém konci byla přípevněna druhá polovina, k první příslušná. Ze všech jiných vybíráme pro příklad tento

exemplář proto, že je poučný jednak svou názorností, pokud se týče představy o zapínání, jednak zaslouhuje povšimnutí dobře zachovalá ornamentika jeho. V téměř pohřebišti byla nalezena záponka litá,¹⁴⁾ jež má na konci „hodně vyšlouchané očko, jež se druhdy připínalo na kulatý háček (ozub); na druhém konci jest rovněž očko poněkud otevřené, které někdy k pasu a p. přišito bylo“.

Jak si dlužno představovati ozdoby na pasu (a snad na šatě vůbec) objasňuje bronzový plíšek s tlačnou, prostou okrasou, nalezený v českém pohřebišti u Netolic.¹⁵⁾ Že byl na pás nebo šat přišíván, svědčí dírký na každém rohu (ve dvou jsou dírký již porouchány). Vybrali jsme ukázkou právě tuto ozdobu, že je tu opět jistě zaručeno pohřebiště české a kromě toho je okrasa plíšku zase dosti typická.

Doklad z listiny Soběslavovy nás poučuje, že při pasu býval nošen v pouzdře, v pochvě, v „nožnicích“ nožík, jako jinde muži nosívali. O starých Rusech zapsáno jest o tom přímé svědectví.¹⁶⁾ Nebude snad

od místa, zmiňujeme-li se krátce, že na Rusi podle staré zprávy nosily v X. století také ženy krabičku a při ní zavěšený nožík.¹⁷⁾ Jakýsi podobný obyčej byl znám i v Čechách. Stáří jeho potvrzuje zajímavý nález v mohyle u Želenek. Byla tu podle popisu Vocelova¹⁸⁾ vykopána vedle jiného střeňka ze sloni, k níž bylo zlatými hřebíčky připevněno zrezavělé želízko od nože, který podle všeho byl přivěšen řetízkem ke stříbrné krabičce, nalezené tamtéž.

Podobá se, že zvyk nositi kožený pás a v něm uschovávatí potřebné věci, zejména peníze, udržoval se z doby nejstarší i po věky další. Doklady písemné, hojné z dob pozdějších,¹⁹⁾ než kterým věnován první díl Dějin kroje, tuto uváděti nám ovšem nepřísluší. Chceme toliko vysloviti domněni, že široké kožené pasy, do nichž do nedávna v krajích českých a podnes na Moravě, na Zlínsku a Kopaničáři uschovávají tabák, dýmku, křesivo, peníze a pod.²⁰⁾ a jímž na Slovensku podnes muži se opasují,²¹⁾ jsou pro starodávný lidový kraj český charakteristický znak. Zaslouhuje najisto povšimnutí, že se pasy ty udržely s jinými částkami starodávného kroje právě v krajích, kde lidový kraj nepodléhal vlivu novotářské, měnlivé módy všeobecné. Možná tedy, že zachovávají starodávný ráz původní neb aspoň nejméně porušený vlivem cizoty.

¹⁷⁾ Erben, Regesta, I. 100: „XII. cinguli cum cutellis vaginatis et marsupiiis.“

¹⁸⁾ Fontes rer. boh. II. 13: „... de pera subere contexta excutit mucidum panem...“

¹⁹⁾ Lactifer, I. c., I. 32 a: „pera pastoralis brašna“. Srv. Jungmannův Slovník s. v.

²⁰⁾ Sasinek, Slovanský starý kraj, Národní Noviny, 1887, č. 62; Bartoš, Lid a národ, 1885, II. 122.

²¹⁾ Mater Verborum, ČČMus., 1877, 383: „opasek crumena, sacculi genus“; Vokabulár v Rukopise Svatovítském, vyd. A. Patera, 1886, 316: „crumena měšec, marsupium opasek“; Vodňanský, Lactifer, I. c., I. 45 b: „crumena id est marsupium měšec, vopasek“.

²²⁾ Viz doklady v naší knize, Z her a zábav staročeských, 1889, I. 13—14, 33.

²³⁾ Fontes rer. boh. III. 126: „kněz Soběslav zabí Vacka zlého. Vacek muž otlučný a krátký bieše, harované rúcho nosieše. Panici sě mu smějiejchú, proň křepelichnému miešku vacek vzděchú“.

²⁴⁾ Matzenauer, Cizí slova, 361: „wacek pol. obs. pera, saccus mošna, torba, tlumok; sřněm watsac mantica, tlumok nnēm. Watsack ..., ávéd. wátsäck Felleisen tlumok“.

²⁵⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova, 362: „vak čes. pera, saccus, marsupium, funda, dem. váček, funda, sacculus, crumena; srv. doēm. wak Tasche, kapsa, mošna“.

²⁶⁾ Srv. zprávu Ed. Fialy, Pam. archaeol. XIV. str. 464, č. 9; 465, č. 20.

²⁷⁾ Vocel, Pravěk země české, 540, 541.

²⁸⁾ Vocel, Pravěk, 481, obrázek 148, 149 tamtéž. Srv. tamtéž, 540

²⁹⁾ Srv. popis Woldrichův a Smolůkův, Archaeol. památky, XII. 15, 23—24.

³⁰⁾ Srv. obrázek v Arch. pam. XII. tab. 2, č. 8; popis Smolůkův str. 24.

³¹⁾ Srv. zprávu Woldrichovu, Archaeol. Pam., XII., 147 a k tomu příslušný obrázek.

¹⁶⁾ Viz Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 2.

¹⁷⁾ Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 4.

¹⁸⁾ Pravěk země české, 477—478, 540.

¹⁹⁾ Na př. v knize Archivu král. města Prahy, č. 1174, l. 187 (k r. 1605) zapsán v inventáři „vorasek kožený dlouhý na peníze“.

²⁰⁾ Bartoš, Lid a národ; 1883, I. 33 (Zlínsko): „Přední ozdobou každého chlapa byl kožený pás, tří ulaní široký, jež pod kordulou okolo těla opásaný nosil. V páse tom měl všecky své potřeby uschovány: tabák, fajfku, křesivo, peníze“; II. (1885) 122 (Kopaničáři): „Na Strání, na Březové a na Hrozenkovsku mužští nosí široké, kožené pásy.“

²¹⁾ Dobšinský, Prostonárodní obyčaje, povery a bry slovenské, 1880, 9: „V hornom Gemeri neopustili ešte dávňajší kroj a nosia . . . , na pás prichodí opasok remenný, na tri, štyry spiežové, lesklé pracky, t. j. až do 20 cm široký . . .“

Kroj ženský.

oznali jsme ve statích předchozích, že neuznávali kronikáři staročeští za potřebné, aby o kroji mužském jako vůbec o souvěkých poměrech a zjevích kulturních budoucí paměti zachovali nějaké zvláštní zprávy, a hleděli si raději důležitějších po svém rozumu událostí politických. Zrn jednotlivých, jichž jsme se dobrali po opatrné četbě všech nejstarších letopisů českých i některých cizích, úzkostlivě pečující, aby

ani nejneopatrnější narážka a drobná zmínka, mimoděk zabloudilá do pásma kronikářského líčení, nám neušla, nahromadili jsme přece jen malou hrstku. V letopisech měli kronikáři dosti příležitosti o záměrech a činech mužů rozprávati řeč a tudíž aspoň někdy, bezděčně mohlo se v proudu řeči slovo nějaké o kroji mužském zablesknouti. Za to o ženách něco obšírnějšího psáti až na malé výjimky neudála se příležitost málomluvným skladatelům nejstarších kronik českých. Vždyť kroniky ty obírají se dobou, kdy ženám, jejich skromné činnosti, spíše věnované domácímu krbu, než hlučné vřavě veřejného života politického, dopřáno jen místa výminečného mezi obvyklými výčty krvavých válek a úrokovitými záznamy rozličných příběhů a podivných zjevů za vladaření jednotlivých panovníků. Není tedy divu, že zmínek o ženském kroji v nejstarších památkách českých je pramálo, ještě méně než o kroji mužském. Neradi bychom, aby zněl ustavičný stesk, že pro nejstarší dobu je poskrovnu vhodných zpráv o kroji, již poněkud jednotvárně. Položili jsme tu jen jaksi úvodem stručnou omluvu a vysvětlení, proč je následujících statí, věnovaných rozpravě o kroji ženském v historické době nejstarší, tak málo a proč jsou tak krátké. Není více spolehlivých zpráv a není zpráv obšírnějších.

I. Úprava kštiny a pokrývka hlavy.

Bylo odedávna obyčejem u Slovanů¹⁾ i jinde,²⁾ že panny chodily prostovlasé, beze vši pokrývky na hlavě, leda majíce kštinu rozmanitě ozdobenou, často věncem.³⁾ Rozumí se, že věnec jen květinový byl záhy

Čís. 34. Z Kodexu vyšehradského.

vzorem pro panenské vlny uměle upravené, pro vlasovou ozdobu věncovitě podoby ze zlata, stříbra a jiných kovů nebo z látek, vhodné vyšíváných a pošíváných perlami, drahokamy i rozmanitými cetkami.⁴⁾ Ženy vdané mívaly hlavu i vlasy zakryty, zahaleny šatem upraveným rozličně. Tomu nasvědčují souhlasně cizí staré památky písemné i obrazy.

Vylíčený, všude rozšířený zjev opakuje se nám také v zemích českých. Kosmas touží s netajenou trpkou výčitkou na pošetilost Doubravky, dcery českého knížete Boleslava, jež byvši snáta s polským knížetem Mečislavem, jakožto vdaná nositi měla hlavu zahalenou. Zatím prý nedbajíc ustáleného řádu a poctivého obyčeje, nosila, jako by pannou byla, „věnec panenský“ na prostovlasé hlavě.⁵⁾ Kosmova výčitka poučuje (ať již zpráva jeho je pravdivá či nic), že něco podobného, aby vdaná žena za časů Kosmových chodila jako panna s hlavou prostovlasou, s věncem, bylo tehda u starých Čechů zjevem nevidaným a neslýchaným. Jinak by toho byl Kosmas jistě nezaznamenal do své kroniky a kromě toho nebyl by se tak osopil na „nešlechtnou“ prý

Doubravku, přidávaje ke zprávě o její smrti nechvalný dodatek o její „veliké pošetlosti“. Usuzujeme odtud, že bylo v dobách nejstarších ustáleným zvykem u Čechů jako všude jinde, aby panny chodily prostovlasé, se kštiní ověncenou, zdobenou rozmanitými okrasami, jejichž zbytky bývají v nálezích starožitnických vykopávány. Stručný výklad o nich odkládáme na jiné, vhodnější místo.

Ženy vdané ovinovaly kolem hlavy kus látky, nazvaný „zavítí“, závoj v staročeském slova smyslu — či snad lépe zvolíme posavadní

Čís. 35. Z Kodexu vyšehradského.

slovenský význam — „šatku“ (nazývali starí Čechové podobný kus látky, ovinované kolem hlavy, také „roucha“, „rouška“). Nejstarší doklad zachován ve staroslovanské legendě o sv. Ludmile,⁶⁾ kde líčena známá mučednická smrt světice, zardoušené závojem, který vrahové s hlavy jí

sňali. O tom v památkách staročeských bylo často vyprávěno. Kosmas zmiňuje se o ctění ostatku z onoho závoje.⁷⁾ Užívá tu významu latinského „peplum“, tedy téhož významu, jaký zapsán v Bořivojově listině asi kolem r. 1101, kde vyměřena trhová dávka těm, kdož na prodej vozili do Týnského dvora závoje.⁸⁾ Z tohoto posledního dokladu vysvítá, když byly závoje vozeny na pražský trh v takovém počtu, až bylo potřeba vydati řád o dávkách trhových z nich, že jistě hojně byly prodávány a dále že tedy jich bylo užíváno při kroji tehdejších.

Je potřeba, aby uvedené písemné doklady o úpravě vlasů a pokrývce hlavy ženské byly osvětleny starými souvěkými obrázky. V Kodexu vyšehradském a Evangelistáři kapitolním nakresleny jsou osoby, jež mají představovati panny, se křtící nepokrytou, s vlasy rozčesanými uprostřed hlavy a spuštěnými s hlavy po šíji a bedrách. Poučná je vedle jiných obrázků (viz obraz Panny Marie s dětátkem č. 26, č. 38, č. 39, č. 40) kresba Panny Marie s holubicí-Duchem svatým (viz č. 34). Husté, kadeřavé vlasy linou se v několika načechřených vrkočích na šíji, plecích i po nadrech. Neumělá kresba přece dosti názorně ukazuje, zároveň shodujíc se s kresbou č. 26, jak si dlužno představovati účes panen tehdejších.

Ženy vdané mají v jmenovaných památkách hlavu obalenou závojem, šatkou asi tak jako ženy na některých památkách staropolských,⁹⁾ že je totiž šatka volně přehozena kolem hlavy a cíp visí s hlavy na prsa. Z památek starodávných vybíráme tu z Kodexu vyšehradského pěkný obrázek, jak ženy přijdou ke Kristovu hrobu, jehož stráží vojáci, ponoření v tuhý spánek, kdež jim anděl zvěstuje, že Kristus vstal z mrtvých a není ho tuto (viz č. 35). Ženy mají hlavy otočeny šatkou, jejíž buď jeden cíp (viz prostřední ženu, s kadidelnicí), neb oba cípy volně visí s hlavy. Dvě ženy nemají ucha zakrytého, kdežto jedna má hlavu tak zavinutou, že jest i přes ucho závoj obtočen. Malíř dobře vystihnul názornou kresbu, jak bývaly asi závoje kolem hlavy upraveny. Podle písemných dokladů, že nosily vdané ženy tehdejší na hlavách závoje, bylo by ovšem nesnadno věc živě si představit, kterak asi býval závoj nošen, jak byl kolem hlavy otáčen. V Kodexu vyšehradském vdané ženy jsou tak pravidelně kresleny (srv. obrázek 37), a to je nám zárukou vedle shody kreseb těch s kresbami staropolskými, že tu opravdu znázorněna úprava hlavy, obvyklá u staročeských vdaných žen.

⁷⁾ Starý doklad toho z Makuševa, Сказанія иностранцевъ о бытїи и нравахъ Славянъ. С. Петербургъ, 1861 cituje Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, 4. Srvnej Golebiowski, Ubior w Polsce od najdawniejszych czasów, 6. 255, 256; Eljasz, Ubior w Polsce, I. 6, 12, 13; Długoszowa Historia polon. I. 794: „Ducissa Griphina... peplo, quo caput obvolvere ut nupta solebat, in monasterio fratrum minorum in Cracovia sub multorum praesentia detracto, virginem se deinceps, intecto capite dcambulans gerere... quaesitura“.

⁸⁾ Viz vedle četných svědectví jiných Quicherat, Histoire du costume en France, 142, 143.

³⁾ Zajímavé zprávy o nošení květinového věnce od paní ve středověku podává S. Blondel, *Recherches sur les couronnes de fleurs*, Paris, 1876, 96 ad.

⁴⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 5, 6.

⁵⁾ *Fontes rer. boh.* II. 40: „... obiit Dubrauca, quae quia nimis improba fuit, iam mulier propectae aetatis, cum nupsisset Poloniensi duci, peplum capitis sui deposuit, et puellarem coronam sibi imposuit: quod erat magna dementia mulieris“.

⁶⁾ *Fontes rer. boh.* I. 123, 124: „... възвѣржоста оуѣнвало, смениша съ глѣкы нѣм, ма шню нѣм“.

⁷⁾ *Fontes rer. boh.* II. 144 (k r. 1100): „... pannum unius palmae latum, quem acceperat de peplio sanctae Ludmilae...“ Dalimil vykládá, *Fontes rer. boh.* III. 53: „Té noci ta zlá (lotry) komnatu vyrazista, tu svatú knieni zázvojem zadávista“.

⁸⁾ Erben, *Regesta*, I. 85: „de peplis similiter“ (t. j. dávká ze čtyřiceti po dvou).

⁹⁾ Viz Eljasz, *Ubiory*, II. tab. 12, č. 20, 21. *Srv.* I. c. I. 5, 6.

II. Ženský kroj v Evropě ve stol. X.—XII.

Charakteristickou všeobecnou známkou evropského oděvu ženského ve století X. až do století XII. jsou široké, visuté rukávy. Nosily je ženy prosté i ženy vznešené, místy, na př. v Anglii, i muži.¹⁾ Tehdejší kroj ženský byl jinak všude docela jednoduchý.²⁾ Žena oděla se nejdříve dlouhým rouchem s rukávy, které dosti těsně přiléhaly k rukoum. Přes toto roucho nosila podobný oděv svrchní, ale obvyčejně kratší, s rukávy širokými, kterým pohněhlu již od ramene šířky přibývá. Bývaly to rukávy tak z míry široké, až na to mravokárci horlili a malíři karikatury kreslili.³⁾ Z širokého otvoru těchto rukávů vyčnívaly úzké, přiléhavé rukávy spodního roucha, sahající až k zápěstí. Svrcnní roucho to možná pojmenovati sukně (srv. nahoře str. 29). Rozumí se, že takovýto oděv u vznešených byl bohatě zdoben, hlavně lemován; u prostých přirozeně okrasy nebylo. Že to byl v hlavních rysech tehdejší evropský kroj všeobecný, jehož vzory dlužno spatřovati v ženském obleku římsko-byzantinském, svědčí souhlasně památky původu naprosto nestejnorodého. Díme v „hlavních rysech“, poněvadž vedle všeobecných společných znaků měl přece kroj ženský i v jednotlivých zemích svoje zvláštní typické vlastnosti, na př. výzdobu šatu a pod. Tak se odívaly celkem ženy u národů romanských⁴⁾ i germanských,⁵⁾ jak vysvitá z četných dokladů obrázkových. Těmž nasvědčují nejstarší památky staropolské,⁶⁾ kdež mají ženy podobně upravené, široké rukávy, jaké spatřujeme na památkách západoevropských. Avšak i na nejstarších ruských původních obrazech nosí žena oděv vyličný, spodní — delší, svrcnní — kratší, s rukávy širokými.⁷⁾

Nyní snadno již vyrozumíme, bylo-li tomu tak bez výjimky u všech národů, cizích i příbuzných, slovanských, sousedících s Čechy i vzdálenějších, že nemohlo býti patrně v zemích českých jinak. Tak svědčí docela souhlasně nejstarší památky. Tím však neupíráme, že kroj ženský v zemích českých neměl svých vlastních rázovitých znaků. Podle shod-

ných obrazů nejstarších památek Kodexu vyšehradského a Evangelistáře kapitolského i podle mincí odívaly se ženy československé celkem asi podobně způsobem, nahoře popsáním.

¹⁾ Viz Planché, *History of British costume*, str. 66.

²⁾ Srv. Eljasz, *Ubiory*, I. 5—6.

³⁾ Viz Shaw, *Dresses and decorations of the middle ages*, I. I. 10.

⁴⁾ Quicherat, *Histoire du costume en France*, 143, 145; Viollet-le-Duc, *Vêtements* . . . , *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, IV. 80—82; Louandre, *Histoire du costume*, I. č. 26.

⁵⁾ Viz H. ttenroth, *Trachten*, II. tab. 11, č. 2, 4; Hefner-Alteneck, *Trachten*, I. 50, tab. 35; I. tab. 64, č. 9; Falke, *Costümggeschichte*, 145, obrazy č. 110, 113; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 335, obrazy č. 211 d, 219; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, I. c., II. 224; *Blätter für Kostümkunde*, vyd. A. v. Heyden, I. 11—12.

⁶⁾ Kossak, *Dawne ubiory*, *Tygodnik illustr.*, 1862, 36; Eljasz, *Ubiory*, I. popis na str. 5, 12—13; obrazy: I. tab. III, č. 9, 10; tab. IV., č. 1, 2, 4; tab. X., č. 4, 5; II. díl, tab. XII., č. 3.

⁷⁾ Viz obraz ženy Стрекаловъ-Костомаровъ, *Русскія историческія одежды*, 6; srv. popis Прохоровъ, *Материалы по истории русскіхъ одеждъ*, I. 66.

III. Oděv žen československých.

§. 1. Ženy prosté. Rubáš. Rukávce, opleče. — §. 2. Ženy vznešené. — §. 3. Ozdoba oděvu ženského. Vyšívky — §. 4. Plášť. — §. 5. Obuv.

§. 1. Ženy **prosté** nosily volný spodní šat, jak se všechno podobá, nazvaný rubáš, a přes něj i přes obdobný jiný ještě oděv — delší nebo kratší sukni svrchní, jejíž rukávy široké jsou od malíře vždy význačně nakresleny. Spodní oděv prozrazují úzké rukávy, zespod vyčnívající (viz na obraze č. 35 ženu s mastí vedle anděla a č. 38).

Čís. 36. Denar s obrazem králové.¹⁾

Oděv není zdoben ničím. Je toliko přepásán a splývá pak v řasách až k zemi. Široké rukávy sahají až ke kolenu. (Viz obraz č. 35, 37.) Poněvadž oděv tento v památkách pravidelně se vyskytá na všech obrazech, v miniaturách, na mincích (viz obraz č. 36), kde dlouhý rukáv na obleku králové docela jasně je naznačen,¹⁾ i na starobylých freskách zmíněného již, tak zvaného pohanského chrámu ve Znojmě,²⁾ a zároveň se shoduje se současnými památkami cizími na všech stranách, soudíme, že tu opravdu malíř kreslil oděv ženský, jak jej v nejbližším okolí svém viděl a znal, že v takovém oděvu chodily tehdejší ženy české.

Vedle toho se domníváme, že český lidový кроj ženský měl charakteristické svoje zvláštnosti. Tvrdíme docela jistě, že **rubáš** (rubáč) patří mezi nejstarší částky lidového oděvu ženského. Pro dobu nejstarší, kdy vůbec českých názvů krojových nemáme nikde zapsaných, ovšem slovo to není doloženo. Setkáme se však s ním v století XIV. v několika dokladech. Z nich je zajímavý a, pokud se týče stáří lidového šatu dotčeného, pro tvrzení naše již na tomto místě velice důležitý stesk mistra

Husi:*) „A již rubáši skoro i u sedlek budú vypovědění, každý chce choditi v drahém, v krásném a v pěkném a rozkošném rúše . . .“ Betlemský kazatel touží, že prostota mizí odevšad, i z kroje lidového, selského; že i selky shánějí se po rouchu novotářském, drahém, pěkném, zbavující se starobylého rázovitého šatu svého, rubáše. Vzpomeneme-li tu snadno vysvětlitelné konservativnosti kroje lidového (byla o tom již několikráte zmínka v této knize), jisté vzbudí v nás výrok Husův domnění, že rubáš je šat starodávný, pro lidový кроj český charakteristický!

Domnění to nabude víry větší, zmíníme-li se také již na tomto místě o věci poněkud obšírněji. Je to najisto významný pro nás zjev, že nejstarší slovníkář slovo „rubáš“ přibírá již ve století XIV. do snášky souvěkých slov českých.⁴⁾ Podle toho bylo slovo známé v tehdejší češtině a se slovem přirozeně byla známa i věc, kterou slovo označuje. Dokladů, kde všude je psáno o rubáši ve století XIV.⁵⁾ a na začátku století XV. a v dobách dalších, nemíníme uváděti. Bylo by to na tomto místě nečasné, anachronistické. Vybíráme jen dvoje významné svědectví, že rubáš skutečně byl oděvem prostých žen, lidovým šatem. Štítný píše,⁶⁾ jak manželka chtěla nevěrného muže napravit. Přestrojila se, vzala na sebe „rubáš“ služebné děvečky a nástraha, kterou chytře na svého chotě přichystala, se jí podařila. S výčitkou pak zvolala k manželovi: „É, žeť jsem v rubáši a v hnoji milejší . . .“ Štítný patrně tu chtěl charakterisovati oblek bohaté hospodyně, paní a oděv služebného, prostého děvčete. Rubáš podle něho byl obyčejným oděvem prostého lidu, když onen manžel považoval svou vlastní manželku, oděnou rubášem, za děvečku a když paní vyčítá svému choti, že je mu milejší, obleče-li se v prostý šat děveččin, v rubáš, než je-li oděna rouchem, které přísluší bohaté paní. Podobné svědčí zápis v Popravčí knize p. z Rožmberka⁷⁾ ze zač. XV. stol., jak prý lapený zloděj po venkově jihočeském „také kradl rubáše“. Je tu zase řeč přímo o lidovém šatě.

Všimneme-li si přehojných zpráv staročeských z dalších věků (uvozovati je tu bylo by od místa), bude nám nápadná kontinuita, s jakou se význam „rubáš“ stále udržuje v české řeči, značíc pořád — jak tvrdí Veleslavín⁸⁾ — totéž co košile, spodní šat. A udržuje se v lidovém oděvu podnes. Vracíme se k theorii, kterou jsme pronesli o lidovém šatě v některých krajích moravských a na Slovensku (viz str. 31). Potvrzuje tu skutečný doklad, že starodávný lidový кроj český podnes tam, kde lid nebyl zbaven svojí rázovitosti, snad trochu je zdokonalen, ale celkem v původní podobě se udržuje. Lidový кроj tohoto druhu nemálo může

Čís. 37. Z Kodexu
vyšehradského.

přispěti na objasněnou kroje starodávneho. Na Moravě místy a na Slovensku podnes nosí ženy starodávne rubáše (rubáče). Kontinuita dokladů staročeských z doby nejstarší, kdy jen se mohlo slovo vyskytnouti (nejstarší slovníky), závažné svědectví Husovo a uvedená svědectví jiná, že rubáš je oděv selský, prostý, lidový, i posavadní lidový кроj nade vši pochybu jasně ukazují, že rubáš byl od pradávna nošen od žen českých.

Dlužno povědět ještě o jiném starodávném šatě ženském, jež nosí podnes ženy opět v krajích, kde se pradávňý кроj lidový mohl, poměrně nejméně jsa porušen, udržovati, t. j. opět v některých krajích moravských a na Slovensku. Bartoš zevrubně líčí, jak moravské ženy odívají se rubášem s **oplečkem**, **oplecím**, oblékají si **rukávce**.⁹⁾ V týž asi rozum popisuje Tablic¹⁰⁾ a Dobšinský¹¹⁾ a jiní, že na Slovensku ženy přes rubáš volný nosí na hrdle a nadrech až po pás **oplecko**. Tvrdíme, že oplecko a jak podobně jinak bývá šat nazýván, je také prastarý oděv žen československých. Máme proto důvody jistě vážné.

V nejstarších slovnících českých bývá slovo *armilla* vedle významu „náramky“¹²⁾ přeloženo pravidelněji, ve čtyřech slovnících,¹³⁾ — **oplecie**, **opleček**. Mimochodem pověděno doložen týž název (оплечье) v pramenech staroruských.¹⁴⁾ Slovníkář poznamenal název souznačný s latinským „*armilla*“, více nic. Jde o výklad, co slovo značilo. Podle latinského názvu dovítbili bychom se, že oděv nošený na ramenech. Výkladem tím bylo by málo vysvětleno. Náznornější je zápis ve slovníku Vodňanského, že „*campestris*“ značí to, „čím ženy nadra odívají — voplečí“.¹⁵⁾ Rovněž tak a docela shodně vykládá Tomáš Rešel Hradecký, že „*mamillare*“ znamená „prsník, voplečí, rukávce ženské.“¹⁶⁾ V týž skoro rozum píše Veleslavín, vykládaje lat. *interula* po česku „košile, oblečka (!)“ a lat. *amiculum* „rukávce“.¹⁷⁾ Z dokladů slovníkářských vysvítá, že oplečí a rukávce byl ženský oděv, podle popisu jejich, asi týž, s jakým se podnes (viz nahoře uvedené doklady) setkáme v československém kroji lidovém.

Že jmenovaní slovníkáři pravdu psali, že oděv tehda skutečně byl nejen ve slovníku zapsán, nýbrž také opravdu nošen, potvrzují souvěké doklady archivační i z knih tištěných. Vybočili bychom z rámce prvního dílu, chtíce obšírně je vyčítati. Jen jakožto důležité svědectví, nezbytné potřebné na obranu tvrzení svého vybíráme a sice schválně z různorodých zdrojů [knihovna kláštera strahovského,¹⁸⁾ archiv treboňský,¹⁹⁾ archiv král. města Prahy²⁰⁾] souhlasných aspoň několik dokladů, že „voplečka“ a „rukávce“, někdy s vysíváním, byly jistě nošeny od žen staročeských.

Konec konců uvážíme-li, že oděv, jež nosí staročeské ženy a jenž podle starých popisů shoduje se s oděvem, podnes obyčejným v lidovém kroji, doložen je podle jména v nejstarších slovnících českých ze XIV. věku, že slovníkář přibíral mezi obvyklá tehdejší slova česká také název téhož oděvu: snadno odtud vyrozumíme, že oděv ten není vymyšlen teprve ve století XIV., kdy byl od slovníkářů jakožto obyčejné slovo zapisován, že pochází (významný je tu citovaný doklad staroruský) z doby starší a že patří do starodávneho kroje lidového českého. Tak podnes

potvrzuje šat téhož názvu, vyskytující se nikoli náhodou v těch krajích československých, kde se mohl prastarý domácí lidový kroj udržeti.

Nic nevadí, že se nemůžeme v tomto případě dovolávat kreseb na nejstarších památkách. Je docela přirozeno, že malíř chtěl kreslit zbožné světice a osoby ve vážných výjevech náboženských, biblických, nevolil pro ně z pochopitelné příčiny obyčejné roucho prostého lidu. Abychom tu příklad položili — netroufal si kreslit Pannu Marii, osobu v očích jeho i všech vrstevníků povznešenou, s vyšívaným oplečím, v jakém prosté ženy z lidu chodívaly. Rozumí se také samo sebou, že rubáš, oděv spodní, skrytý pod šatem jiným, namalován nikdy není. Chceme-li tedy co usuzovati o tvaru a podobě rubáše, oplečí a rukávců, potřeba, abychom zašli se podívat na starodávné tyto částky lidového kroje mezi lid československý do moravských a slovenských krajů.

§. 2. Ženy vznešené lišily se tehda od žen prostých v zemích českých jako jinde²¹⁾ toliko výzdobou a patrně dražšími látkami. Střih a tvar oděvu byl stejný. Svrchní sukně byla buď kratší (obraz č. 26 a č. 24) nebo delší, tak dlouhá jako spodní rubáš (obraz č. 38, 39, 40). Ozdobou roucha bylo lemování kolem krku, okolo rukávů, v přepásání, od krku přes pás dolů, dole kolem okraje (č. 34, 38, 40) a kromě toho, byla-li dolejší část oděvu po stranách rozstřižena (viz č. 39), byl výkrojek kolem také olemován.

Ozdoba je rozmanitého druhu. Obrázky naše ukazují, že lem byl z jiné látky, než oděv sám. Na pruhu látky této byly ozdoby, jak kresby jasně svědčí, připevňovány, asi přišívány.

Světice v Evangelistáři kapitolním (č. 38) má okrasu poměrně jednoduchou. Lem je posázen malými kroužky. Snad chtěl malíř tím naznačiti drahokamy. Za to jinde bývá ozdoba skvostnější (č. 39). Lem je rozdělen na souměrná pole a v nich přidělena jakási ozdoba. Tato byla někdy upravena nejspíše ještě složitěji. Jednotlivá pole jsou totiž od malíře okrášlena s velkou pečlivostí (č. 34, 40). Hlavní rázovitá okrasa provázena je ozdobkami menšími, ladně sestavenými. Ozdobky ty nejsou snad libovolným výtvozem obraznosti malířovy. Setkáváme se s podobnými všude jinde. Toho dokladem jsou cizí kresby, kterých jsme se dovolávali ve stati předchozí. Také na nich jsou lemy rozděleny v pole a na jednotlivých polích naznačeny jsou podobné ozdoby.

Čís. 38. Z Evangelistáře kapitolního.

§. 3. Není pochyby, že dlužno hledati ve vylíčené úpravě a skvostné výzdobě oděvu tehdejšího u vznešených silný vliv byzantinismu, jehož ohlas a tradice nebyly hned na čisto vyhlazeny z krajů československých přilnutím poněmhlým ku vzdělanosti západoevropské. Z jeho vlivu nevymanil se v prvních dobách také kroj osob vznešených. Také kroj vznešených žen hlavně v dobách starších jemu asi podleh.

Prosté ženy, hlavně ženy z lidu, nemohly si pořizovati na roucho bohaté, drahocenné lemy po vzoru byzantinském. Toho patrně byl si vědom malíř staročeských památek, maluje Pannu Marii v rouše skvělém, ozdobném, kdežto jiné ženy v popsaném již oděvu prostém, beze vší skvostné příkrasy z drahých látek, zlata a stříbra. Píšeme schválně „příkrasy skvostné,“ poněvadž bychom tu neradi zamítli nebo snad ledabyle

Čís. 39. Z Kodexu vlašebhradského.

podceňovali mínění těch, kdož dokazují původ prostých lidových výšivek a rázovitých ozdob na kroji českoslovanském z dob dávných. Rádi přisvědčíme, že nynější lidové umění, jehož stopy vedle jiného rázovitě se jeví při výzdobě roucha (zejména šat ženský poskytuje tu příležitosti plno) nemohlo se vyvinouti rázem v letech nedávných a nemohlo z čista jasna takové všeobecné obliby a rozšíření nabyti mezi lidem. Uvažujeme-li o tom a prohlížíme-li si prostinké, ladné tvary lidového vyšívaní, tvary shodné s obvyklými okrasami dávných památek starožitnických, vykopávaných z pohřebišť prastarých, tvary shodné s posavadní lidovou ornamentikou českoslovanskou vůbec i mimo vyšívaní, jakého jiného závěru přese všechno opatrné a rozvážné posuzování dojítí můžeme, než že základní ráz nynějších lidových ozdob na oděvu, třeba za tak mnoho věků přirozeným, nutným vývojem byly zdokonaleny, sahá do dob dávných, že prosté ženy českoslovanské zdobily již v dobách nejstarších šat svůj podobnou výzdobou, podobnými vyšívkami, jaké snaha po ozdobě vrozená

mysli lidské,²⁹⁾ uměle nevyšlechtěná a nevedená i nevytříbená složitými, nesnadnými vzory cizorodými, všude sama ze sebe docela přirozené umí si vymysleti a sestaviti. Že při tom u různých národů působí účinně a takofka srůstá s lidovým uměním zvláštní význačný ráz, charakteristický pro ten který národ, kdož by chtěl a mohl popíráti! Snadno dále vyrozumíme, že tedy i při vyšívkách českoslovanských zvláštní onen ráz domácí přirozené se vyvíjel. Poněvadž posud kvete českoslovanské lidové umění, dochované nepřerušným ústním podáním z věků na věky, je docela odůvodněné, správné mínění, že posud onen ráz nevymizel a podnes nám naznačuje, jak si máme asi představovati okrášlení lidového oděvu, zejména ženského za starodávna. Rozumí se při tom samo sebou, že lidové umění, jak nyní je spatřujeme, jest ovocem vývoje mnoha věků, že nynější lidové vyšívky vyvinuly se poněmáhlu a vyspěly v nynější dokonalost teprve během dlouhé řady let — vyspěly však ze vzorků staro-

dávných, v některém případě asi dosti věrně i neporušeně posud dochovaných.

Kdo by nevěřil jasným rozumovým vývodům tu položeným anebo snad skepticky proti nim by se obracel, čekaje skutečného dokladu historického, že bylo vyšívaní či vůbec nějaká výzdoba látek starým Čechům v dobách dávných známa, tomu jsme při úvaze předchozí, pominuvše starých dokladů o vyšívaní a výzdobě roucha církevního, uschovali dosti zajímavý doklad, jež bezděky v kronice svojí zapsal již Kosmas.²³⁾ Podle něho hověla si kněžna Libuše na vyšívaných poduškách. Nejde nám o to, děl-li tu Kosmas o Libuši pravdu či nic — o báječných dobách Libušiných nesnadno rozhodovati — nýbrž jde toliko o to, že Kosmas, nejstarší letopisec český, zapisuje zmínku o vyšívaní, výzdobě látek u starých Čechů. Zmínce té nedáváme nikterak víry zvláštní a nepřičítáme jí snad bůhví jaké důležitosti veliké, ale je dokladem dosti zajímavým, v němž je výzdoba látek za doby Kosmovy konstatována.

§. 4. Mimo skvostnější ozdobu lišil se oděv žen vznešenějších od oděvu žen prostých, ozdobeného jen lidovým uměním, někdy tím, že vznešené, zámožné ženy nosily přes oděv již popsany ještě roucha zvláštní — **plášť**. Různil se od pláště mužského tím, že byl spínán prostřed prsou a nikoli, jako mužský plášť, na pravém rameni.²⁴⁾ Doklad zapsal k roku 1109 cizí letopisec.²⁵⁾ Viprecht Grojský daroval klášteru pro spásu duše choti svojí, Jitky, dcery českého krále Vratislava, její drahocenný a vzácný plášť, uměle vytkávaný zlatem i zlatými trásnými (aurifrisium) opatřený. Nosila-li dcera krále českého plášť vyličený, nechybíme snad pravdy, tvrdíce, že tehdejší ženy z rodin vznešenějších odívaly si přes šat obvyklý drahocenné pláště. Tím nepopíráme, že i jiné ženy mohly se před nepohodou chrániti kusem látky, balenou na způsob pláště, plachtou, plachetkou, třeba nebylo přímých toho dokladů. Rozumí se také, že plášť nepatří do obyčejného domácího oděvu, že je to šat buď obřadní nebo slavnostní, vznešený neb oblek ochranný proti nepohodě.²⁶⁾

§. 5. **Obuv** nelišila se od souvšlé obuvi mužské. Bývala — jak ani jináče v dobách tehdejších býti nemohlo — také tak prostá, primitivně zrobená, řemínky²⁷⁾ okolo nohy ovazovaná. Střevíce ženské podle nejstarších kreseb jsou ostře, špičatě zakončeny. Na kresbách, jež mají označovati ženy prosté, jsou střevíce neozdobené (viz č. 37). Jindy, kde kreslil malíř osobu vznešenější, přidělal okrasu, a to buď prostě (č. 34) nebo poněkud ozdobnější (č. 38, 39, 40). Jak si dlužno okrasu tu ve skutečnosti představovati, co tečky a kroužky tu označují, jest ovšem otázka, podle oněch kreseb nerozřešená.

Čís. 40. Z Kodexu
vyšehradského.

²³⁾ Srv. Památky archaeologické, XI, tab. 25, č. 19; výklad J. Smolika na str. 606.

- ⁷⁾ Srv. Dudík, Dějiny Moravy, IV. 263, 254.
⁸⁾ Sebrané spisy, vyd. Erben. II. 240.
⁹⁾ Vyd. Hanka, Rozkochaný, 92; Vocab. lat. boh. 183.
¹⁰⁾ Na př. Zbytky her dramatických, vyd. Patera, ČCMus. 1889, 137: „přiběh v jakéms bílém rubáši.“

⁶⁾ Vyd. Vrtátko, str. 137.
⁷⁾ Vyd. F. Mareš, str. 25.
⁸⁾ Nomenclator quadrilinguis, 1598, str. 493: „rubáš, košile interula.“
⁹⁾ Lid a národ, 1883, I. 83—84 (Zlinsko): „Rubáč (spodní to část košile, avšak od rukávů, horní části, oddělená) byla z hrubého plátna konopného, na něm přišito opléčko pod paže sahající, na prsou uprostřed přestřížené. Na opléčku přišity byly dva prorámky, kšandy plátěnné, na něž zavěšen byl na ramenou. Na to oblékly se rukávce, na neděli tenké, na všední den konopné. Rukávy měly rukávce úzké a dlouhé, „s okružím“ u rukou; obojek žlutým hedbávím vyšíváný, zapínal se pod krkem špendlíkem. Letnica byla bílá sukně z tenkého plátna s opléčkem (životem), na němž náramky vyšity byly žlutým hedbávím.“ Srv. I. c. I. 173 (Moravské Valašsko, název „opléči“. Srv. II. (1885), str. 27, Podluží: „Ženské nosí rubáč a rukávce; rukávy na nich pěkně vyšíváné, dlouhé a velmi široké“; II. 119 (Moravští Kopaničáři): „Ženský kroj jest: rubáč (spodní část košile), rukávca nepřilíší široká s rukávy po loket, „řírámky“ na nich černým vyšité.“

¹⁰⁾ „Slovenka uherská obléká na nahé tělo nejprv rubáč, jenž po ramena sahá, a na plecích visí motouzy upevněny; aby vrch těla (t. hrdlo a prsy) nahý nezástal, obléčí si opléčko, t. košilku krátkou, která sotva pasu dosahuje.“ Citát v Jungmannově Slovníku s. v. Oplecek.

¹¹⁾ Prostonárodní obyčaje, povery a hry slovenské, Turč. sv. Martin, 1880, str. 10: „Na dlhú, z domáceho dorobku košelicu obliekajú na plece a prse oplecko, t. j. plátený kabátok na pleciah i rukávoch všelijak povyšívány a vykrášený, pri pásti buď sviazaný buď i voľný“; I. c., str. 11: „Oplecká nosia patelátové, t. j. z tenkého kupenského plátna, na plecach i na rukávoch až príliš okrášlené šnórmi a inými ozdobami.“

¹²⁾ Vyd. Hanka, Nomenclator, 168; srv. Rozkochaný, 92.

¹³⁾ I. c., Bohemarius, 44: „armilla opletie“; Rozkochaný, 92: „armilla opleček“; Nomenclator, 169: „opleče“; Vocab. lat. bohem., 183: „armilla opletie.“

¹⁴⁾ Viz o tom Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. str. 9.

¹⁵⁾ Lactifer, vyd. 1511, I. 92 a: „campestris est illud, quo feminae pudibunda tegunt, voplečí;“ tamtéž: „camisiale i. e. succinctorium voplečí.“

¹⁶⁾ Dictionarium latinobohemicum, Olomncii, 1560, I. XXXX: „mamillare prsník neb vopleč“, rukávce ženské; srv. I. c. I. liii: „campestre spodní oděv, voplečí.“

¹⁷⁾ Nomenclator quadrilinguis, I. c, str. 500: „košile, oblečka (!) interula tunica, subucula — rukávce amiculum scapulare.“

¹⁸⁾ Rukopis č. 111, 207: „rukávce kmentový.“

¹⁹⁾ Signatura II. 85, 1, n (k r. 1609): „rukávce 3 páry.“

²⁰⁾ Rukopisné inventáře, č. 1173 (k r. 1585), I. 23 b: „rukávce 19“; I. 25 a: „rukávce 2, rukávce devatery“; č. 1174, I. 30 (k r. 1598): „rukávce ženský paterý“; I. 359 (k r. 1609): „vykládání k rukávcům vyšívány“ atd. — Tamtéž, č. 1173, I. 273 a (k r. 1594): „voplecka 1“; I. 79 b (k r. 1586): „šorc ferštatovej černý s vopleckou“ atd.

²¹⁾ Viz Eljasz, Ůbiory w Polsce, I. 4.

²²⁾ Povšimnutí zasluhuje úvaha Matthiasova: Der menschliche Schmuck, str. 1—2.

²³⁾ Fontes rer. bohem. II. 9: „...cubito subnixa... alte in pictis stratis nimis moliter accubabat.“

²⁵⁾ Eljasz, *Ubiory*, I. 5: „Na to kobiety wyższych stanów wdziewały płaszczce t. j. okrycia spięte guzem na środku piersi a nie jak u mężczyzn na ramieniu.“

²⁶⁾ *Annales Pegavienses* (k r. 1109), Pertz, *Monum. Germ. Scriptores*, XVI. 249: „Wicpertus... pro suae coniugis animae remedio specialiter ascribenda donavit haec: scilicet mantellum eius preciosissimum insigniter et artificiose satis auro textum, ex quo kasula optima facta est, non tamen ad magnitudinem eius, utpote in varias partes tum utiliter, tum inutiliter mutilati, cuius etiam aurifrisium in alteram cappam pergrande transpositum constat.“

²⁷⁾ *Srv. Falke, Costümgeschichte der Culturvölker*, 157.

²⁸⁾ *Kosmas, Fontes rer. bohém. II. 119* (k r. 1087): „...ipsos quoque et uxores eorum usque ad corrigiam calciamenti spoliant.“

IV. Ozdoby.

§. 1. Látka a výroba. — §. 2. Náušnice (záušnice). — §. 3. Obruče (náramky) na rukou a nohou. — §. 4. Prsten. — §. 5. Okrasa hrdla. — §. 6. Jehlice.

§. 1. Vedle nezbytného oděvu okrašlovali staří Čechové — muž a ženy zvláště — podle možnosti svá těla rozličnými ozdobami. Svědectví toho zachováno jednak v hrobových památkách — to pro dobu nejstarší — a jednak v pozdějších dokladech písemných, jež výslovně o věci se zmiňují.

Že to byly ozdoby zhotovené kromě všech jiných obvyklých kovů a látek jiných, ze zlata a stříbra, potvrzují nálezy starožitnické a mimo to mohli bychom se dovolati známého fakta, že v zemích českých bývalo přehojně zlata a stříbra, z něhož drahocenné okrasy mohly býti robeny.¹⁾ Svědčí tomu (abychom jen krátce psali) poplatky starých Čechů císařům německým, odváděné u velikém počtu hriven stříbra, jak o tom zevrubně vykládá česká historie politická. Svědčí dále zpráva letopisce ruského Nestora, že ve druhé polovici století X. stříbro bylo vyváženo z Čech až do vzdáleného Bulharska. Neméně zajímavý je zápis z XII. století v metropolitní knihovně v Karlovicích, kde jsou jednotliví národové evropské charakteristicky pojmenováni. Čech tu nazván „norec“, patrně narážkou na hornickou činnost v zemích českých.²⁾ Zavedlo by nás daleko od úkolu, vytěčeného názvem tohoto odstavce, kdybychom dále chtěli obšírně vyčítati stará svědectví, zaznamenaná u nejstarších kronikářů českých.³⁾ Tím bychom vlastně zabloudili do příslušných partií v dějinách hornictví,⁴⁾ rýžovnictví a jílování českého. Tak daleko zajíti nemíníme. Jen jsme chtěli napovědět, že v zemích českých bylo dost až dost drahých kovů, z nichž domácí řemeslníci hotovili starým Čechům všeliké ozdoby, ozdoby drahocenné. Že to byli řemeslníci Češi, bezpečně dokazuje listina Břetislavova z r. 1052, kde v textu latinském psáno o zlatníkovi, nazvaném docela po česku „Kojata“. ⁵⁾ Že však také cizí výrobky mohly býti dováženy od příchozích obchodníků cizích a mimo to že do zemí českých výrobky ty také mohly se dostatí darem z ciziny jednotlivým osobám, snadno se dovítíme beze všech dokladů.

Ženy nosily přirozeně více ozdob, než muži. Dokladů nebylo by vlastně ani potřeba. Polský kronikář Gallus tvrdí, že za doby Bole-

slava Chrabrého vznešené ženy tak byly okrášleny zlatými ozdobami, náramky, řetězy, drahokamy, že sotva mohly choditi pod tíží všech svých šperků.⁶⁾ Opíraly se o jiné osoby, aby neklesly. Zpráva tato, třeba ne ve všem navlas pravdivá, přece je charakteristická. Svědčí nám také Kosmas, popisuje, jak r. 1107 kníže Svatopluk brozně vydíral potřebné peníze pro panovníka německého Jindřicha V., kde jen mohl. Kosmas mezi jiným určitě se zmiňuje, že sebral všecky ženské ozdoby, šperky.⁷⁾ To je najisto bezpečný doklad, že tehdejší ženy zdobily se okrasami, a sice okrasami drahocennými, když byly tak vhod vyděračům, poslaným na kořist od knížete Svatopluka.

Čís. 41. Náušnice z nálezu rakvíckého (XII. stol.). Ve sbírkách Muzea král. českého.

§. 2. Hlava byla kráslena **náušnicemi**. Zprávu o tom zapsal již nejstarší letopisec český Kosmas. Líčí válku Neklana s Vlastislavem. Do pásma svého líčení připlétl obšírnou zmínku o kouzlech, jak pastorek jakýsi působením moci čarovné uřízl ženě uši. Při tom vyklouzla Kosmovi z péra narážka, že v uších vězely náušnice (inaures), krví zbrcené.⁸⁾ Rozumí se, že zde nejde o pravdivost Kosmova líčení tolik, jako o to, že tu z doby Kosmovy máme bezpečnou zprávu o nošení náušnic. Se zprávou tou shoduje se jiný doklad. Kanovník vyšehradský, pokračuje v Letopisech Kosmových, zapsal k r. 1137 zevrubnou zprávu o podivném zjevení. Pro

42.

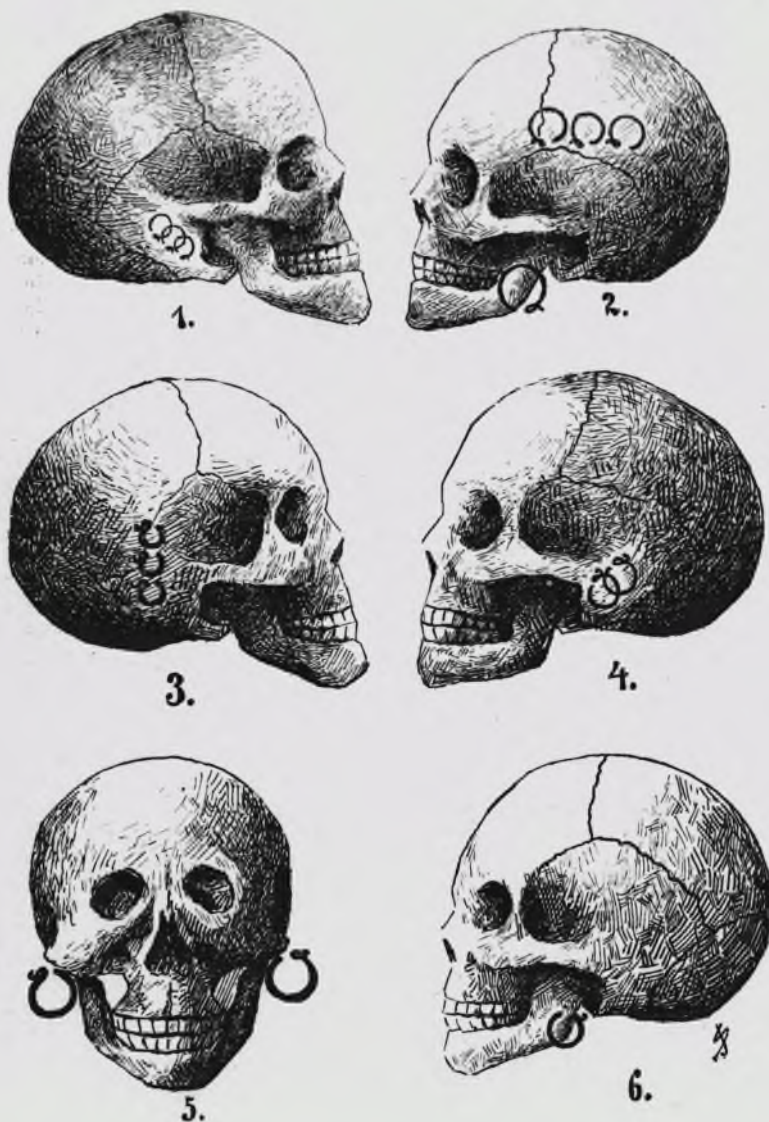
43.

Čís. 42. Stříbrná náušnice ze slovanského pohřebiště u Sušice.¹⁶⁾

Čís. 43. Sedm esovitých bronzových kroužků, jak v pohřebišti u Otmík ualezeny.¹⁷⁾

nás je tu zajímavá věc, že snímá žena s hlavy náušnice, má je obětovati na oltáři.⁹⁾ Z obou starých dokladů vedle všech pozdějších svědectví¹⁰⁾ vysvítá docela jasně, že české ženy tehda mívaly hlavu okrášlenou především náušnicemi.

Pravdivost zpráv písemných je potvrzena nálezy starožitnickými. Náušnice všude po nalezištích památek starožitnických se objevují. Jsou tvaru rozmanitého, jak ukazují sbírky slovanské¹¹⁾ i cizí.¹²⁾ Pokud se týče nálezů v zemích českých, jsou to náušnice buď prostě upravené neb ozdobnější, spletené ze zlatých drátků jako na př. náušnice z mohyly u Želenek,¹³⁾ také zlaté náušnice s tvarem hroznovitým jako v nalezišti zakolanském a na Žalově¹⁴⁾ i jinde.¹⁵⁾ Ukázkou (č. 41) klademe tu vyobrazení náušnice z nálezu rakvíckého (XII. století).

Čís. 44. Esovité kroužky na lebkách z hrobů hornodunajovických (u Znojma na Moravě) z I. polovice XII. věku.²³⁾ (Znázorněna tu věrně poloha kroužků při nálezu kostí; tvary lebek vykopaných nejsou tu vyobrazeny.)

Vedle toho jsou rázovité pro nejstarší český kroj náušnice s koncem esovitým. V pohřebištích, jak bezpečně zjištěno, českých přechasto bývají nalezány **kroužky s koncem esovitým, hákovým** (viz obraz č. 42, 43), t. j. s koncem, zahnutým na způsob . Se stanoviska archaeologického bylo psáno o kroužcích esovitých jinde i u nás a dokazován jejich slovanský původ.¹⁸⁾ Jde nám o to, jak bývaly pro ozdobu nošeny. Patří mezi charakteristické znaky staročeského kroje ryze domácího. Proto potřeba blíže si je prohlédnouti.

Poněvadž při lebce bývají nalézány, je patrné, že zdobily hlavu. Zhotoveny jsou buď z bronzu, nebo mědi, z cínu, olova, zlata, stříbra; někdy byly pozlacovány, postříbřovány a také (cínové) měď potaženy. Bylo vysloveno domnění, že některé kroužky byly nošeny po jednom v uchu, na způsob nynějších náušnic. Poučují však nálezy, kde při lebce bylo nalezeno esovitých kroužků několik, buď položených toliko prostě vedle sebe nebo zavěšených jeden ve druhém, že byly nošeny kroužky ještě jiným způsobem. Byl nalezen kroužek esovitý se zbytkem jakési látky, kůže nebo řemínku. Odtud vznikl pravděpodobný výklad, že staří navlékali nebo přišivali kroužky ony na tkanici nebo na řemínek a páskami, jež takto opatřeny byly kroužky esovitými nebo pouhými kroužky, řetězovitě do sebe zavěšenými, zdobili hlavu buď vedle ucha („z áušnicemi“ — jako slují podnes ještě u Poláků [„z ausznice“])¹⁹⁾ — byly proto nazvány po staročesku od archaeologů nebo jako čelenky, ozdoba čelní.²⁰⁾

Velmi názorně objasnilo věc české pohřebiště v Horních Dunajovicích u Znojma. Jak popisuje Jar. Palliardi,²¹⁾ bylo bedlivě přihlíženo při kopání na původní polohu esovitých kroužků, nalezených při lebkách. Obrázkem, znázorňujícím polohu kroužků na šesti lebkách v jmenovaném pohřebišti, (viz č. 44) je vysvětleno, kterak staří zdobili hlavu těmi kroužky. „... Kroužky ležely na lebkách, a sice třikrát pod zevnějším otvorem ušním na saňkách, jednou po třech ve vodorovných řadách na obou kostech temenních nade švy šupinovými, jednou (podle zelené barvy kosti) na kosti lícní, v ostatních případech pak vždy za ušima na kostech skráňových šikmo nebo kolmo seřaděné. Dle toho používáno kroužků těchto na způsob náušnic k ozdobě jednoho neb obou uší, při čemž ovšem zamlčeti nelze, že některé ze silného drátu zhotovené kroužky pro přílišnou tloušťku drátu bezpochyby uchem protahovány nebyly, nýbrž buď uvázány buď přiskřepnuty jsouce na uchu visely. Častěji bývaly však kroužky hákové připevňovány na tkanice neb na řemínky, kteréž na způsob čelenek aneb okolo skráni ovazovány byly...“

Uvedeného popisu i popisu slovanského pohřebiště v Mikulovicích u Znojma²²⁾ od téhož pilného badatele (byly tam také esovité kroužky při lebce nalezeny) dlužno si velice vážiti proto, že údaje jsou tu spolehlivé. Odtud můžeme si tedy bezpečně tvořiti představu, jak bývaly kroužky ty nošeny.

Upozorňujeme tuto na zajímavý zjev na kresbě staročeské, jenž by se shodoval s výzkumy archaeologickými a s tvrzením, že bývaly kroužky k sobě připevňovány a jimi pak hlava byla ozdobována. Ve Velislavově

bibli (století XIII.) na l. 7. vyobrazeno, jak ukazuje Tubalkainovi žena kroužky, jež jsou připevněny ke kroužku jinému.²⁴⁾ Z obrázku na l. 24. vysvítá, že to byla ozdoba hlavy.²⁵⁾ Podle bible přinesl sluha Abrahamův Rebece dvě zlaté náušnice (v lat. textu bible „inaures“) a tolikéž náramků. Malíř vyobrazil, jak sluha pravici navléká panně na ruku prsten a levicí zavěsil jí k uchu ozdoby již popsanou, kroužky, přidělané k jinému kroužku, hlavu zdobícímu (viz obraz číslo 45).

Kresba je docela jasná. Malíř vedle jiné také pozoruhodné ozdoby na kadeřích chtěl patrně dosáhnouti textu bibličského, kde je řeč o náušnicích. Jak obyčejné, kreslil, co ve svém okolí viděl; kreslil ozdobu ženskou, náušnice či záušnice, jak za jeho doby bývaly nošeny. Uvážíme-li, jaké ozdoby se vyskytují v nálezech starožitnických při lebkách — nahoře bylo o kroužcích psáno — a pozorujeme-li k tomu kresbu ve Velislavově bibli, tu (zdá se mi) beze všech násilných vývodův a domyslů vysvitne vzájemná shoda. Kresba nám světle ukazuje, jak si staročeskou ozdobu tu, ať již jakkoli pojmenovanou, máme představovati.

§. 3. Ruce krášlili staří (muži a zase hlavně ovšem ženy) rozličnými „náramky“, „obručemi“.

Dokladu písmného pro dobu nejstarší nemáme, leda že bychom se dovolávali pozdější zprávy z Pokračovatele Kosmova (k r. 1282), kde píše, jak muži prodávali všechny okrasy svých žen, kromě náušnic a řetězů také náramky.²⁶⁾

Na českých denárech často mají osoby na ruku obroučky nějaké; patrně znázorněna tu ozdoba rukou, náramky, jak vhodně se domnívá Smolík.²⁷⁾

Pro kraj nejstarší v zemích českých zase je charakteristické, že bývaly na ruku nošeny náramky, obruče opatřené rázovitým koncem esovitým jako esovité náušnice.²⁸⁾ Byly to obruče známého nám již tvaru (srv. obr. 42, 43), ovšem průměru trochu většího.

Vedle tvaru řečeného pro nejstarší domácí kraj rázovitého jsou vykopávány náramky tvaru ještě jiného na př. na Hrádku Prachovském, u Přilep, v Čakovcích²⁹⁾ i jinde.

Čís. 45. Z Velislavovy bible.

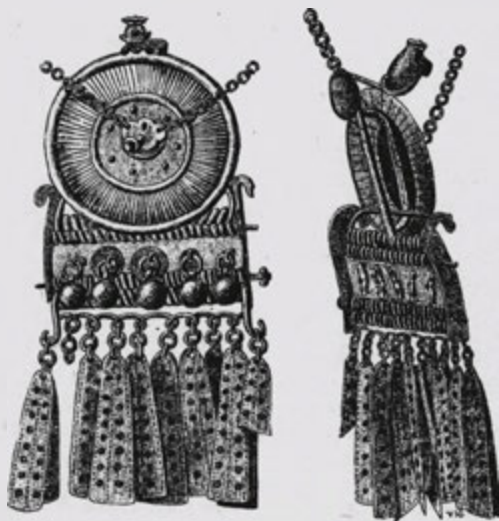
Ženy ozdobovaly za starodávna kovovými kroužky nejen ruce, nýbrž i nohy. Potvrzuje to vedle jiných nález kostry na Žižkově, jež měla na pravé noze obrouček otevřený, podobný kroužku, který měla na levé ruce.³⁰⁾ Starožitnické nálezy v pohřebištích slovanských potvrzují, že obyčej byl oblíben také u žen slovanských.³¹⁾ Vedle nálezů hrobových je v této příčině důležité a s nimi shodné cizí svědectví Ibn-Fadlana, jež vypráví, jak prý slovanská děva sňala s nohou ozdobu, obroučky.³²⁾

Čís. 46. Prsten z nálezu tetínského.

§. 4. Mezi ozdoby těla nejstarší patří dále **prsten**, ozdoba prstů. Do obšírného líčení vývoje podoby prstenové, jak se utvářela u různých národů z doby nejstarší až po dobu novou, zajíti bylo by od místa. Dějiny prstenu již mají svou literaturu.³³⁾

Nálezy v hrobech českých dosvědčují, že staří Čechové jako národové jiní prsteny nosívali. Jsou rozmanitých tvarů. Povšimnutí zasluhuje, že to jsou buď kroužky, úplně uzavřené, spojené (srv. obrázek

Čís. 47—48. Sponka z nálezu u Želenic (líc, rub).

z bible Velislavovy) nebo prsteny nespojené, otevřené, z tenkého, širokého plíšku³⁴⁾ na př. bronzový prsten, ozdobený rýhami, vykopaný v nálezšti tetínském (viz obraz č. 46).

Otevřené prsteny tyto mají konce k sobě přiléhající, buď poněkud přihrocené³⁵⁾ nebo tak upravené, jak ukazuje prsten, nalezený na Te-

tlně. Zajímavé jest, že prsten bývá někdy opatřen na zevnější straně nápisem jako na př. prsten z oznámeného nálezu hornodunajovického.

§. 5. Hrdlo a štie v době nejstarší byly ozdobovány³⁶⁾ jako všude u cizích národův i u Slovanů jiných³⁷⁾ buď kruhy kovovými, rozmanitě okrášlenými, nebo řetízky rozličného díla, jemnějšími i hrubšími. K řetízkům byly přivěšovány a připevňovány zase ozdůbky jiné. V denárech jsou někdy okrasy na hrdle, pod bradou naznačeny, ale zobrazení tak drobné věci na malém poli denárovém je přirozeně nejasné, nedokonalé.³⁸⁾ Lépe o tom poučují vykopávané starožitnosti. Pro příklad vybíráme z hrobu u Želenic sponku, jež nalezena byla na prsou kostry (viz č. 47). Chována je v Museu království českého pod č. 259. Hrob sahá ovšem do doby poměrně dosti staré. Vocel soudí,³⁹⁾ že pochodí asi ze stol. VIII.—IX. Měli bychom tedy raději vzítí některý nález pozdější. Dáváme-li přednost starší sponce zelenické, činíme to proto, že rázovitá, malebná sponka ta, odborníkům najisto dobře známá, vzbudí v širších kruzích čtenářstva představu, jak asi dlužno sobě mysliti okrasy podobné v dobách nejstarších.

Sponka ta zdobila hrdlo.

Tomu svědčí především to, že byla nalezena na prsou kostry a pak připojený řetízek, jímž na krk byla zavěšována.

Zub na spodní straně ukazuje, že byla k šatu připínána, a vedle toho jemné řetízky kolem krku byly ovinuty.

Zhotovena je z bronzu. Základem jejím jest ozdobený kotouč, k jehož středu na plíšku tvaru zvláštního přidělán řetízek. Nahoře byl kotouč okrášlen perličkou, vhodně zadělanou ve výběžku, jehož líc i rub vidí čtenář na obrázku. Nasvědčuje tomu prázdná prohloubenina na výběžku. Ke kotouči je připojena ještě jiná složitá ozdoba, vroubená nahoře a dole svitkami drátěnými. Prostřed byla opatřena pěti zavěšenými perličkami skleněnými, modrými, jak dokazují dvě posud plně zachované perličky. Kromě toho bylo ještě přivěšeno na nedlouhých řetízcích deset plíšků, souměrně tečkami ozdobených. Sponka je celkem pečlivě robena a ladně sestavena. Názorně poučuje, jakého asi rázu a tvaru bývaly podobné okrasy.

Pro ozdobu byly také nošeny na hrdle tkanice s navlečenými ozdůbkami, perličkami skleněnými, hliněnými a jantarovými i z jiných látek. Ukazují to nálezy starožitnické. Korálky z hrobů staročeských jsou rozmanitého tvaru. Jak si je dlužno představovati, poskytují jasný názor obrázky korálů, nalezených v různých hrobech dávných (č. 45—49). Některé (č. 49, 50) jsou z kazivce, přibroušené po délce do šesti stran, trochu prosvitavé, barvy bleďočervené a bledozelené.⁴⁰⁾ Jiný (č. 51) je litý ze skla zeleného, se čtyřmi žlábků, k jednomu konci zúžený.⁴¹⁾ Byl nalezen v hrobech zakolanských. Tamtéž byl vykopán⁴²⁾ podobný skle-

Čís. 49—53. Korále z hrobů staročeských.

něný, zelený korál, žlábkovitý, ale větší (č. 52). Kromě toho tamtéž byl nalezen modrý sloupek, rozdělený na pět korálů, na pokrajích temně prosvítavý (č. 53).⁴³⁾ Korále tyto a jiné podobné byly patrně, jak svědčí poloha v nalezišti, navlékány na tkanici a zavěšovány kolem krku. Že to byla ozdoba hrdla nejobyčejnější, dosvědčují bojně nálezy korálů v pohřebišťích starodávných. V oznámeném již českém nalezišti hornodunajovickém na př. byla kostra ozdobena „nákrčníkem, sestávajícím ze čtyř 15—17 dlouhých šestihranných korálů kazivcových, barvy bílé a fialové, ze zlomku podobného korálku opětne přibroušeného, pak z 18 dílem kuželovitých, dílem válcovitých, 6 až 9 dlouhých perliček ze skla zelenomodrého . . .“⁴⁴⁾ V témž nalezišti okolo šíjových obratlů jiné kostry sebráno bylo devět korálků, velikých jako bohatý hrách. Šest z nich je vybrušeno z karneolu a tři z křišťálu bezbarvého.⁴⁵⁾

§. 6. V nalezištích starožitnických často bývají vykopávány také **jehlice**, buď prostě zhotovené, buď dovednější, s výzdobou rýbovanou i jinou, někdy opatřené na konci okrášlenou hlavičkou.⁴⁶⁾ O tom, jak a kde byly jehlice ty nošeny, vysloveno bylo několik dohadů. Některými byl asi šat spínán. Jiných potřebovaly ženy při úpravě svojí kštiny, zapichující je podle potřeby do vlasových vrkočů.⁴⁷⁾ Vedle toho vyskytla se domněnka ještě jiná. Jímí zevrubně se obírá prof. Smolík.⁴⁸⁾ Je v nich plno záhad nerozřešených. Pro dějiny kroje něco bezpečného z domněnek těch těžiti zatím možná není. Podobá se, že vedle praktického účelu bývaly také pro ozdobu nošeny.

⁴³⁾ Srv. čl. Dra. J. L. Píče, O staroslovanském dobývání a spracování kovů, Pam. arch. XV. 83 ad.

⁴⁴⁾ „Чехъ нопецъ“, Šafařík, Starožitnosti slovanské, II. 733 (č. XXVI.); Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 81, pozn. 47.

⁴⁵⁾ Srv. na př. Fontes rer. bohém. II. 265, kde kronikář mnich Sázavský klade do úst císaři německému Fridrichovi slova k českému králi Vladislavu (r. 1158): „Terram tuam auro et argento et omnium rerum copia scimus redundare et nichil in talibus tibi rarum existere . . .“

⁴⁶⁾ Viz Kašpar ze Šternberka, Umriss einer Geschichte der böhm. Bergwerke, Prag, 1836, I. str. 2; srv. tamtéž, Urkundenbuch zur Geschichte der böhm. Bergwerke, č. 1, 3, 4; Dudík, Dějiny Moravy, IV. 149, 150; Herm. Jireček, Slov. právo v Čechách, I. 46—47.

⁴⁷⁾ Erben, Regesta, I. 47 (k r. 1052): „... aurificem Coiata“. Srv. Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 578.

⁴⁸⁾ I. lib., cap. 12, Monumenta Poloniae historica, I. 408: „Mulieres vero curiales coronis aureis, monilibus, murenulis, brachialibus, aurifrisiis et gemmis ita onustae procedebant, quod ni sustentarentur ab aliis, pondus metalli sustinere non valebant“.

⁴⁹⁾ Fontes rer. bohém. II. 156 (k r. 1107): „... ornamenta contrahit muliebria et quicquid micabat auri et argenti in Bohemia, corrasit . . .“

⁵⁰⁾ Fontes rer. bohém. II. 24: „... protulit aures de bursa cruentis cum inauribus“.

⁵¹⁾ I. c., II. 226: „... Interea illa oratione facta acceptas inaures, super altare oblatura erat . . . Affer has inaures super altare . . . inaures suas coram omnibus illic astantibus super altare posuit“.

⁵²⁾ Píše na př. Pokračovatel Kosmovy kroniky, Fontes rer. bohém. II. 356: „... vendebant de uxoriibus suis armillas, inaures, monilia et omnem ornatum, qui cultui femineo competeabat in vestitu . . .“ (k r. 1282).

¹¹⁾ Viz vyobrazení staroruských náušnic, nalezených v mohylách Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 26; Прохоровъ, Матеріалы по исторіи русскихъ, одежды. I. tab. za str. 46; Описаніе памятникѣвъ древности . . . русскаго Музея П. Коробанова, сост. Филимоновымъ, Москва, 1849, text na str. 31, tab. 37. Srv. Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej, I. c., II. 930—931.

¹²⁾ Pěkná sbírka u Lindenschmita, Handbuch der deutschen Alterthums-kunde, I. c., I. tab. X. ke str. 388. Srv. obšírnou stať (s hojnými obrázky) Eugène Fontenay, Les bijoux anciens et modernes (s předmluvou V. Champiera), Paris 1887, 84 ad.

¹³⁾ Viz obrázek č. 143 u Vocela, Pravěk země české, 476.

¹⁴⁾ Dr. L. Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. (Hroby s kostrami z konce doby praehistorické), I. c., str. 22, 31.

¹⁵⁾ Srv. Čas. vlast. spolku muz. v Olomouci, 1890, str. 20.

¹⁶⁾ Srv. Arch. Pam. XII. 16.

¹⁷⁾ Srv. I. c., 18, 24.

¹⁸⁾ Viz ve člancích Smolíkových, Pam. Archaeol. XI. 140; XII. 20—23; I. c., 425—427. Nejnověji vyčetl česká pohřebiště, kde esovitě kroužky se vyskytly, Niederle, Příspěvy k anthropologii zemí českých, I. (Hroby s kostrami z konce doby praehistorické), I. c., str. 26.

¹⁹⁾ Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, II. 930.

²⁰⁾ Srv. Woldrichův článek, Pam. Archaeol. XII. 16 a mínění Smolíkovy, tamtéž, 22—23; Palliardi, Časopis vlast. spolku muz. v Olomouci, 1890, 75—76; Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. c., str. 27—29.

²¹⁾ Časopis. vlast. spolku muz. olom., 1890, 69 ad.; pro nás citát str. 75—76. Obrázky tamtéž str. 72 (tab. I.), 74 (tab. II.).

²²⁾ Časopis vlasten. spolku muz. v Olomouci, 1890, 173.

²³⁾ Vzdávám upřímné díky p. Vlastě Havelkové, p. t. pp. redaktorovi Čas. vlast. sp. muz. v Olomouci V. Houdkovi, kapit. vikáři P. J. Wurmovi za laskavé zapůjčení štočku a p. Jar. Palliardimu za všeku ochotu.

²⁴⁾ Srv. Vocel, Welislaw's Bilderbibel. I. c., 13—14.

²⁵⁾ Srv. I. c., 26—27.

²⁶⁾ Fontes rer. bohém. II. 356: „... vendebant de uxoris suis armillas, in aures, monilia et omnem ornatum, qui cultui femineo competebat in vestitu“.

²⁷⁾ Pam. Archaeol. XI, tab. XXV. č. 15 ad.; srv. tamtéž popis Smolíkův, str. 603.

²⁸⁾ Srv. Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. c., str. 28; Palliardi, Časopis vlast. spolku muz. olom., I. c., 76.

²⁹⁾ Niederle, I. c., str. 22, 31.

³⁰⁾ Viz popis Benešův a příslušný obrázek. Pam. Archaeol. X. 73 str.

³¹⁾ Srv. Vocel, Pravěk země české, 539.

³²⁾ Kostomarov, Русскія историческія одежды, str. 4. cituje ruský překlad z knihy A. Я. Гаркави, Сказанія Мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Русскихъ съ половины VII. до конца X. вѣка, С. Петербургъ, 1876: „... Затѣмъ сняла она пряжки (ножныя кольца, обручи), бывшія на ея ногахъ...“.

³³⁾ Vedle všech starších prací o dějinách prstenu na př. Joh. Kirchmanni, De annulis liber singularis. Francofurti, 1672 — uvádíme J. D. Ring: Die Ringe, Erlangen und Leipzig, 1757; znamenitá je kniha W. Jonesova, Fingerring lore historical, legendary, anecdotal, London, 1877; o vytváření se podoby prstenu ve středověku až po dobu novou psal Fr. Schneider, Die Gestaltung des Ringes vom Mittelalter bis in die Neuzeit, Nürnberg, 1878; historii prstenu také obíral se důkladně (do textu jsou vloženy pěkné obrázky) C. Edwards, History and poetry of fingerings, New-York 1880; Fontenay, Les bijoux anciens et modernes, I. c., 15 ad.

³⁴⁾ Srv. v článku Smolíkové, Arch. Pam. XII. 26 a v článku Woldrichově o slovanském pohřebišti u Netolic, tamtéž, str. 147.

²⁵⁾ Viz Palliardi, l. c., str 71; k tomu obrázek na str. 72, tab. I. 11 a, nápis 11 b.

²⁶⁾ Srv. Vocol, *Pravěk země české*, 539, 540.

²⁷⁾ Sběrka rázovitých ozdob hrdečných z mohyl slovanských vyobrazena na l. 26, Стрекаловъ-Костомаровъ, *Русскія историческія одежды*.

²⁸⁾ Viz v popisu Smolíkova *Památky Archaeologické* XI. 603 a příslušný obrázek

²⁹⁾ Srv. jeho popis v *Pravěku země české*, 482—483.

³⁰⁾ Srv. popis Smolíkuv, *Památky archaeol.* XII. 24, č. 10.

⁴¹⁾ l. c., 25, č. 15.

⁴²⁾ l. c., 25, č. 16.

⁴³⁾ l. c., 25, č. 17.

⁴⁴⁾ Palliardi, *Čas. vlast. muz. spolku olom.*, l. c., 70—71; obrázek tamtéž, tab. I. 5, kdež jsou korálky seřaděny tak, jak byly nalezeny na kostře.

⁴⁵⁾ Palliardi, l. c., 73.

⁴⁶⁾ Vocol, *Pravěk země české*, 540.

⁴⁷⁾ Srovnej Bogusławski, *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej*, l. c., II. 931 („iglice“).

⁴⁸⁾ Viz *Památky Archaeol.* XII., 157—158.

Odění válečné.

I. Stať úvodní.

§. 1. O literatuře dějin zbroje. — §. 2. Všeobecná úvaha o válečném odění staro-
českém v době nejstarší.

§. 1.

elková představa o kroji starodávném ne-
byla by úplná, kdybychom se aspoň
stručně a přehledně nezmínili o tom, jak
staří v dobách, o nichž píšeme, byli oděni
do boje. O válečném odění jednotlivých
národů evropských, jak po pádu říše
římské vyvíjelo se ponenáhlu, až vyspělo
po rozmanitých proměnách ve známý ry-
tířský úbor středověký, bylo již tolik bá-
dáno a tak podrobně, že takorčka každý
kus rytířského odění středověkého možná
stopovati od začátku, nechť v jakékoli
formě původně se objevil, jak různým

přetvořováním zdokonalen, ustálil se v určité podobě, jsa potom ne-
zbytnou součástí rytířského oděvu. Dějiny zbroje s výzkumy cen-
nými vzdělávány byly od odborníků jak po Evropě západní, tak i od
badatelů polských a ruských, jednak na základě zpráv písemných, jednak
vhodným doplněním zpráv písemných na základě zachovaných památek
starožitnických. Jako tomu bylo, pokud se týče dějin kroje, tak i, pokud
jde o dějiny zbroje, je literatura ruská i polská daleko před literaturou
českou. Dávno již mají Rusové i Poláci všechny narážky i popisy staro-
dávné zbroje pilně vybrány z pramenů cizích i domácích. Shrnuvše
k tomu všechny nálezy archaeologické i památky starožitnické, malby
druhu rozmanitého, vzácné dochované zbytky starodávné zbroje, sestrojili
si v důkladných několika spisech obraz válečného odění starobylého.

Obíráti se zevrubněji rozsáhlou literaturou odbornou (komu toho
potřeba, viz pozn. 1.) nezapadá do rámce této stati. Jejím úkolem jest,

abychom vylíčili, jaké válečné odění mívali starí Čechové v době, kterou se kniha první obírá.

§. 2. Tvrdí-li²⁾ ze zkušenosti nám již známý Ibrahim Ibn Jakub (srv. str. 33), že mají Slované v době, o níž píšeme, oruží úplné, jsouce odění brněním, přilbicí a opatření mečem a vypovídá-li Ibn-Dast v též skoro rozum³⁾ (zpráv roztroušených o jednotlivých částech slovanského oruží u cizích autorů jako Ibn-Fadlana, Al-Mukadessiho a v četných jiných pramenech, pilně sebraných od Kostomarova,⁴⁾ pomůžeme), dlužno vyznati, že se zpráva ta shoduje s výsledky slovanských studií o starodávné zbroji. Na dosvědčenou odvoláváme se, pominouce studií starších dotčeného výkladu Kostomarov a vedle všech polských prací jiných na výsledky studia nejnovějšího, uložených v záslužném spisu Eljaszové.⁵⁾

Že tvrzení jmenovaného cestovatele platí také o Čechách v historických dobách nejstarších, máme svědectví nepřímé i doklady přímé. Zprávy o válečném odění staropolském, jak jsme se právě zmínili, neodporují zápisu Ibrahima Ibn Jakuba. Máme pro staročeské odění válečné nepřímého svědka kronikáře Helmolda (XII. stol.), píše-li,⁶⁾ že Poláci a Čechové mají též způsob válčení a stejnou podobu zbroje; tedy podle toho i staročeská zbroj, dle Helmolda totožná se staropolskou, shodovala by se se zprávou v arabském cestopisu. Přímé toho doklady staročeské uvádíme při podrobném popisu staročeského odění válečného. Dříve jde ještě o jinou důležitou věc.

Bylo již povéděno (str. 29), že Capitulare Karla Velikého z r. 805 obsahuje významný zákaz francským kupcům, aby neprodávali sousedům Avarům a Slovanům (mezi nimiž patrně zahrnuti jsou Čechové) zbraně a brnění.⁷⁾ Odtud odvozovati, že nebylo tehda v Čechách domácí výroby zbraně a brnění docela nic, bylo by nesprávné. Jisto je, že světle starý zápis ten svědčí o překupnictví zbraně od cizích kupců, kteří do země od západu s obchodem přicházeli a brnění i zbraň z ciziny dováželi. Naproti tomu však dlužno položití také starou zprávu opět Ibrahima Ibn Jakuba,⁸⁾ že v Praze robí sedla, uzdy a štíty; odtud vysvítá, že vedle nepopíratelného dovozu z ciziny také domácí řemeslníci vyráběli Čechům potřebné věci pro válečný úbor. Pokud se štítů týče, je pravdivost výroku, zapsaného v arabském cestopisu, zaručena dokladem listinným z r. 1052, kde jmenován štítář Stach (podle jména beze vši pochyby Čech), který má odváděti ročně šest štítů.⁹⁾ Domácí výrobě zbraně také nasvědčují staré místní názvy české, z nichž některé shodují se se staropolskými.¹⁰⁾ Kosmas rovně potvrzuje domácí výrobu válečné zbroje, klade-li kněžně Libuši do úst výhrůžku, že panovník muž pořídí si zbrojaře, kteří by zbraň hotovili.¹¹⁾

Z předchozího vysvítá, že Čechové již v dobách nejstarších mívali odění válečné v domovině zhotovené, vedle toho však také odění původu nedomácího, z sousední ciziny, odkudž byly brnění a zbraň od obchodníků do země českých dováženy. Kromě toho mohla se cizí zbraň dostat do rukou Čechů ještě jinak. Vhodně napověděl Lepkowski,¹²⁾ že kořistí válečnou vedle všeho jiného bývá přirozeně zbraň. Válečné styky Poláků s různými národy měly prý docela zřejmý vliv, pokud se zbraně

týče. Domnění to podobá se pravdě. Uvážíme-li, že také Čechové již od dob nejstarších potýkali se v menších šarvátkách i v krvavých bojích se svými nepřáteli, s bojovníky cizími, jsouce někdy přemoženi, jindy však vítězce, snadno si představíme, že válečnými styky podobnými mezi zbraň původu domácího přiměšována byla zbraň cizích bojovníků, ukořistěná na bojišti. To je zjev přirozený a pochopitelný. Domněnku Zepkowského mohli bychom přizpůsobiti poměrům českým.

¹⁾ Z bohaté literatury o dějinách zbroje vůbec pominuvsé práci starších, na př. Abraham de Bruyn, *Diversarum gentium armatura equestris* . . . Coloniae, 1577; Amstelodami, 1607, uvádíme (zahrnuty již jsou zde knihy příslušné do dalších dob): A. Оленинъ, *Опытъ объ одеждѣ, оружьи* . . . Славянъ (viz seznam literatury o kroji); S. Meyrick, *A critical inquiry into ancient armours as it existed in Europe but particularly in England from the Norman conquest to the reign of king Charles II*, London, 1844; řada zajímavých zpráv roztroušena v knize J. Głębockého, *Rys dziejów wojennych*, Kraków, 1848; Karl v. Sava, *Bemerkungen über Waffen, Rüstung und Kleidung im Mittelalter, Quellen und Forschungen z. vaterl. Geschichte, Literatur und Kunst*, Wien, 1849, 313 ad.; Gustav Klemm, *Werkzeuge und Waffen*, Leipzig, 1854 (I. díl knihy „Allgemeine Culturwissenschaft“); Egm. v. Block, *Die Waffen und Kriegsgebräuche der Deutschen in ihrer historischen Entwicklung bis auf die neueste Zeit*, Stettin, 1854; J. Hewitt, *Ancient armour and weapons in Europe from the iron period of the northern nations to the end of the 13. century*, Oxford, 1855—1859, nové vydání tamtéž, 1880; J. Zepkowski, *Broń sieczna w ogóle i w Polsce uważana archeologicznie*, Kraków, 1857 (s obrázky); J. Kossak, *Dawne ubiory i uzbrojenia* (viz seznam literatury krojové); Саввантовъ, *Описание . . . оружья* (viz seznam literatury krojové); Leitner Quir., *Waffenausammlung des öst. Kaiserhauses im k. k. Artillerie-Arsenal-Museum in Wien*, Wien, 1866—1870; San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters*, Quedlinburg und Leipzig, 1867; P. Lacombe, *Les armes et les armures*, Paris, 1868; Rud. Schmidt, *Die Entwicklung der Feuerwaffen und anderer Kriegswerkzeuge seit Erfindung des Schiesspulvers bis zur Neuzeit*, Schaffhausen, 1869; Aug. Demmin, *Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwicklung von der Steinzeit bis zur Erfindung des Zündnadelgewehrs*, Ein Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1869, nové vyd. 1886; P. Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen âge*, Paris, 1873; F. A. v. Specht, *Geschichte der Waffen*, nachgewiesen und erläutert durch die Kulturentwicklung der Völker und Beschreibung ihrer Waffen aus allen Zeiten, Cassel, 1869, Berlin, 1877; G. Demay, *Le costume de guerre et d'apparat d'après les sceaux du moyen-âge*, Paris, 1875; Viollet-le-Duc, *Armes de guerre offensives et défensives*, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carolingienne à la renaissance*, 1868—1875, díl V—VI.; A. Essenwein, *Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen* (obrázky podle starých miniatur, kreseb, dřevorezů a rytin i podle starých modelův a originalů), Herausgeg. v. German. Museum, Leipzig, 1877; v často citované knize Стрекаловъ-Костомаровъ, *Русскія историческія одежды*, I. (vyd. 1877, a Прохоровъ, *Материалы по исторіи русскихъ одеждъ*, sneseny jsou všechny nejstarší cizí i domácí zprávy o zbroji staroruské, na str. 3, na listě 27. u Prochorova vyobrazeny jsou nejstarší zbrojové památky ruské od X. do XIV. věku; *Les Costumes de guerre du IXe au XVIIe siècle* (Musée d'artillerie), Paris, 1882; V. Schirling, *Die Vertheidigungswaffen im altfranzösischen Epos*, Marburg, 1884; A. Sternberg, *Die Angriffswaffen im altfranzösischen Epos*, Marburg, 1886; Kunstgewerbliches aus der vom Mähr. Gewerbe-Museum im J. 1885 veranstalteten Ausstellung von Waffen, Kriegs- und Jagd-Geräthen, herausgeg. vom Mähr. Gewerbe-Museum unter dem Director A. Prokop, výklad od W. Boeheima, Brünn, 1886; V. Bach, *Die Angriffswaffen in den altfranzösischen Artus- und Abenteuer-Romanen*, Marburg, 1887; W. Lebiński, *Materiały do słownika historycznego języka i starożytności polskich*, I. *Militaria*, Poznań, 1889; C. Gurlitt, *Deutsche Turniere, Rüstungen und Platner des 16. Jhts*. Archivalische Forschungen,

Dresden, 1889; Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts, Leipzig, 1890; Schröder, Zur Waffen- und Schiffskunde des deutschen Mittelalters bis um 1200, Kiel, 1890. — Z literatury české vedle starších článků Votcelových (ČCMus. 1884, 268 ad; Grundzüge der böhm. Alterthumskunde, I. c., 200 ad.: Das Kriegswesen der Hussiten) a Burianových (ČCMus, 1826, 40—57: „Objasnění zastaralých názvů ve vál. umění Cechů XV. stol.“; I. c., 1845, 398—426: „České puškařství.“) psal nejnověji „O zbroji starých Slovanů“ Dr. J. L. Píť, Pam. Archaeol. XV. str. 1. ad. a „O zbrani vojáků městských“ (ve stol. XV. a XVI.) Dr. Z. Winter, Kulturní obraz českých měst, 1890, I. 287—298.

²⁾ А. Куникъ-В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, Часть 1. (Приложіе къ XXXII. т. Зап. и акад. наукъ, No. 2.) I. c., 47, kdež oústěn ruský překlad dotýcného místa arabského.

³⁾ Книга драгоценныхъ сокровищъ, citát v knize Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія истор. одежды, str. 3, č. 1: „Они имѣютъ лошадей, кольчуги и полное вооруженіе“.

⁴⁾ Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія истор. одежды, I. c., str. 3: „Одежда русскаго воина X. вѣка“ a k tomu příslušné kresby.

⁵⁾ Ubiory w Polsce, I. 15, kdež je popis staropolské zbroje; obrazy viz na tab. III. 6, IX. 2, 6; díl II. tab. XV., XVI.

⁶⁾ Chron. Slavorum, lib. I., cap. 1.: „... Est autem Polonis atque Boemis eadem armorum facies et bellandi consuetudo.“

⁷⁾ Erben, Regesta I. str. 7.: „... de negotiatoribus, qui partibus Slavorum et Avarorum peragunt, ... ut arma et brunias non ducant ad venundandum.“

⁸⁾ А. Куникъ-В. Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри, I. c., str. 49.

⁹⁾ Erben, Regesta, I. 48: „Scutarium, qui debet sex scuta dare, Stach.“

¹⁰⁾ Doklady viz u Bogusławského, Dzieje Słowiańszczyzny północnozachodniej do połowy XIII w., I. c., II 578—579: „Wyroby oręży i przyrządów wojennych.“

¹¹⁾ Fontes rer. bohém. II. 11: „Constituet etiam sibi ... fabros armorum.“

¹²⁾ Srv. Broń siczna ... uważana archeologicznie, I. c., str. 49—50.

II. Přilbice a brně.

§. 1. Všeobecné zprávy o přilbici a brni. Odění svatováclavské. — §. 2. Přilbice. — §. 3. Brně. — §. 4. Pás.

§. 1. O českých odětech vyskytají se v pramenech nejstarších zprávy s obsahem jen sporým. Letopisec Widukind na př. zapsal k r. 955, že u vojšťe Otty I. proti Maďarům byla zařaděna také četa bojovníků českých, zbraní opatřených.¹⁾ Bližšího nepoznamenal nic. Kosmas k r. 988 píše o knížeti českém Boleslavovi II., že se mu zalíbilo ve zbrani, že si hleděl válečných nástrojů²⁾. Určitého nic nezapsal. Podobných narážek bylo by ještě více, ale málo by nám prospěly.

Doklady, kde letopisec aspoň trochu napověděl, jaké odění Čechové mají, je přímo potvrzena pravdivost zmíněného výroku Ibrabima Ibn-Jakuba, že Slované mají úplné ozbrojení, **brnění a přilbici**. Kronikář polský Gallus líčí boj Čechů s Poláky za Boleslava Křivoústého r. 1110.³⁾ Čechům prý málo pomáhalo brnění a přilbice; zdobily jim hlavy, ale nezachránily jich. Blyskavému šiku obrněných Čechů těžké brnění spíše překáželo, než prospělo. Podle pokračovatele v Kosmových letopisech, kanovníka vyšehradského, byl v bitvě u Chlumce r. 1126, kde Soběslav I. slavně zvítězil nad Lotharem III., kaplan Vít oděn brněním a přil-

bicí.⁴⁾ U kronikáře Vincencia k r. 1158 čteme zmínku o válečném odění téhož rozumu.⁵⁾ Víme tedy odtud, že Čechové vyličeným způsobem byli do boje oděni.

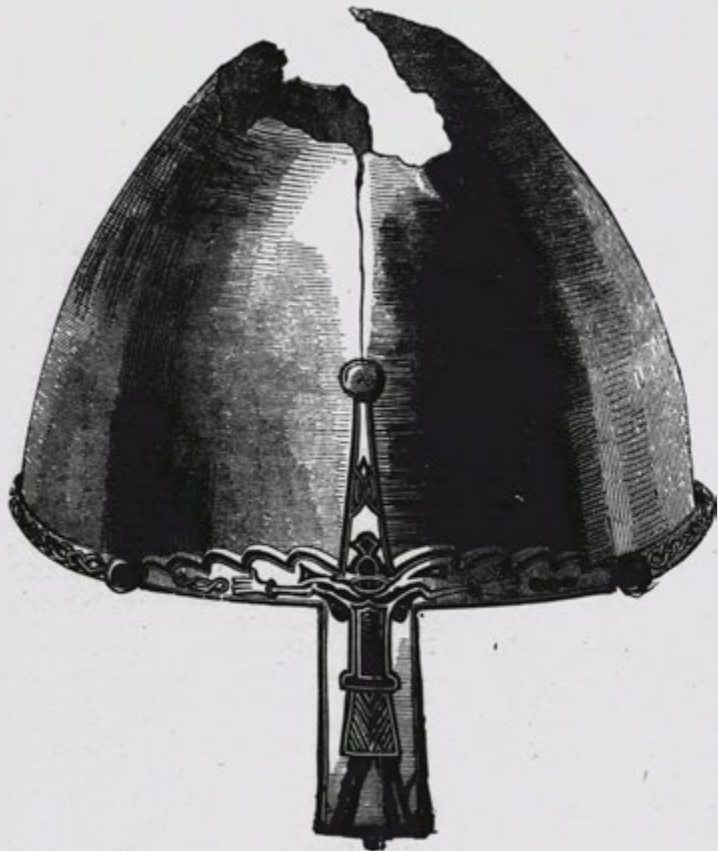
Pouhá slova ještě nestačí, abychom měli jasný pojem, jak ve skutečnosti přilbice a jak brnění to vypadalo. A tu jsou nám svědkem zbytky starodávného odění, vzácné zbytky, s nimiž prastará zbožná úcta lidu českého přivádí ve spojení jméno dědice české země, sv. Václava. Úcta najisto prastará, doložená věrohodnými zprávami, kterých potřeba krátce tuto se dotknouti a na ně poukázati. Neupřeme významu líčení kronikářovu,⁶⁾ jak v den vítězné bitvy u Kressenbrunna r. 1260 spatřil rytíř Jan, syn Svojslavův, u vidění sv. Václava, oděného prý brněním, na hlavě měl přilbici — jak výslovně pokračovatel Kosmův píše — svou, v rukou třímal meč svůj a svůj praporec. Kronikář patrně tu míní určité, známé odění sv. Václava, užívá-li schválně při jednotlivých částech odění přídavku, že to sv. Václav měl svoji vlastní přilbici atd. Neméně významná je darovací smlouva biskupa pražského Jana s kožešníkem Hermannem z r. 1333,⁷⁾ podle níž jmenovaný kožešník a jeho dědici jsou povinni a vázáni, „cídití oruží sv. Václava, totiž železnou přilbici, brnění a meč, kterážto zbroj chována jest v pražském chrámě.“ S tím se shoduje, že v inventářích pokladu svatovítského ze století XIV. mezi vzácnými relikviemi skutečně je poznamenána „přilbice železná sv. Václava“ a „brně sv. Václava.“⁸⁾ Není tedy pochyby, že starobylé odění svatováclavské objasňuje názor, kterak si dlužno představití válečný úbor v zemích českých za historických dob nejstarších. Přilbice svatováclavská jest uznávána všeobecně za prastarou. Pokud se týče brně, chtěl Bock dokázati, že pochází teprve ze století XIII. Důvodem je mu umělá již technika při hotovení kroužkového odění.⁹⁾ Proti tomu najisto však je s podivením, že Čechové již v polovici století XIII. (srv. nahoře) znají tradici o odění svatováclavském, jež pak ve století XIV. doložena je zcela hezpečně, určitě a jasně (srv. pozn. 7)!

V dobách, jimž věnována první kniha tohoto spisu, hlavní částí odění válečného všude po Evropě¹⁰⁾ byla „brně“ (tak zněl technický význam staročeský); původně odění buď kožené nebo z jiné pevné látky upravené, jež bylo pošíto destičkami železnými, sestavenými v jednolitý celek, asi jako tašky na střeše nebo šupiny na rybě; nebo pošíto bylo kovovými, nejčastěji železnými kroužky, kotoučky hustě vedle sebe. Náhorně věc zobrazují vedle všech jiných obrázků postavy bojovníků na proslulém čalounu bayeuxském¹¹⁾ (XI. stol.), odkudž bývají přejímány takorba do všech historických studií kostumních.

Z pokusů kroužky spojití na látce v řetězkovitě tkanivo teprve později vývojem časovým vznikla „košile drátěná“, kde z jemných, menších kroužků jako síť spletených upraveno bylo odění, jež bylo složeno z brněného obalu hlavy a brněné, drátěné „košile“. Látky spodní, kůže a pod. nebylo tu pak potřeba.¹²⁾ Přilbice byla stavěna na hlavu teprve na zmíněný obal hlavy nebo s obalem, k ní přidělaným, s brněním čepcem. Tím asi naznačeno v hlavních rysech krátce, beze všech podrobností,¹³⁾ tehdejší

pokryvkou hlavy tehdejších oděnců. Těmuž však nasvědčují památky staropolské²⁰⁾ (hlavně pečete) a zachované přilbice staroruské.²¹⁾

Na základě toho všeho již vyrozumíme, že v zemích českých byly také patrně podobné přilbice nošeny. Že to byly přilbice konické, víme

Čís. 55. Přilbice sv. Václava.

především z kreseb (viz na obraze z Kodexu vyšehradského č. 35 tři vojíny na stráži u hrobu Kristova), pak z mincí (viz na příklad obraz sv. Václava²²⁾ na denáru Bořivoje II. († 1124), čís. 59, 3 a jiné mince²³⁾ a z pečeti (viz pečeť velikého soudu zemského č. 54). Mimo to poučuje nás

o podobě dotčených přilbic stará konická přilbice z X. nebo XI. stol., nalezená u probošství v Olomouci. Chována jest ve Vídni ve sbírce ambrasské.²⁴⁾

Že také v Čechách byly konické tyto přilbice opatřovány nánoskem, svědčí bezpečně přilbice svatováclavská (obraz č. 55). Přilbice tato, jak přiznáno od cizího badatele odborníka,²⁵⁾ vzácné ceny starožitnické, velmi názorně ukazuje, kterak dlužno si představiti odění hlavy staročeských bojovníků.²⁶⁾ Vrchol je poněkud porouchán, ale přes to je zřejmo, že to je přilbice konická. Na části přední na obrubě a na nánosku je vkusná ozdoba na způsob Krista na kříži. Přilbice shoduje se v základní podobě s nánoskovitými přilbicemi, nošenými podle uvozovaných nahoře svědectví současně po celé Evropě. Pěkná ornamentika její, málokde jinde doložená, dodává jí ceny nad jiné znamenité.

Bylo napověděno, že přilbicí byla odívána hlava, dříve pokrytá²⁷⁾ brněním obalem ochranným, brněním čepcem (capuchon, hood of mail), jenž také někdy býval přímo spojen s okrajem přilbice, zahaluje hlavu

Čís. 56. Z rukop. univ. knih. pražské (sign. 14. E 3) 1/2 XIII. věku.

kolkolem až na otvor, upravený pro obličej.²⁸⁾ Brnění obal ten záhy byl spojován s brněním „košilí“ v celek. Na pečeti soudu zemského (č. 54) je poněkud brnění onen obal, hlavu ze zadu kryjící, naznačen. Abychom jasněji věc znázornili, vybíráme z rukopisu universitní knihovny pražské sign. 14 E 3 (žaltář a zpěvník²⁹⁾), asi z polovice XIII. věku, obrázek oděných blíženců (č. 56). Je to obrázek trochu pozdní, ale, že odpovídá skutečnosti i pro dobu starší, než ze které pochází, svědčí úplná shoda jeho se staršími památkami cizími, kde podobné oděnci mají pod konickými přilbicemi napřed brnění čepce, nenepodobný tvaru, načrtanému v památce staročeské.

Vedle zahrocených, konických přilbic bývally po Evropě oblíbeny přilbice tvaru kulovitého a také někdy opatřeny nánoskem.³⁰⁾ Přilbice tohoto druhu, všude po sousedstvu nošené, byly patrně i v zemích českých známé. Přese všecku nezřetelnost kreseb v Kodexu vyšehradském zdá se, že malíř kulovité přilbice jednotlivým osobám, vojínům, znázorniti se pokoušel (viz obraz č. 20). Podobně ukazují obrazy osob na denarech staročeských (viz denar Bořivoje II. († 1124) a denar Vladislava I. († 1125)³¹⁾ — obraz č. 59, 1, 4). I kdyby toho nebylo, snadno uhadneme, byl li zmíněný tvar přilbice vedle konického helmu všeobecně nošen ve věku X. a XI., že také čeští bojovníci mohli si přilbicemi podobnými hlavu pokrývat.

§. 3. Poznali jsme z dokladů, citovaných v §. 1., že starí Čechové vedle přilbice v době nejstarší měli na sobě válečné odění, nazvané v latinských letopisech „lorica“, po česku a slovansku (jak nejstarší české názvy svědčí — uvedeme doklady v popisu rytířského odění v knize druhé a název pak odůvodníme) „brně“ (staroslov. brъnja).³¹⁾ Chtíce

vědět, co slovo „brně“ značilo, ohlédneme se po cizích i slovanských dějinách zbroje, co souznačné slovo latinské „lorica“ v dobách tehdejších jinde znamenalo.

Abychom pominuli rozvláčných výkladů podrobných, užíváme výsledku studia Eljaszova. Podle něho³²⁾ značilo „lorica“ vedle všeho jiného odění z drátěné pleteniny. Jak si máme představit odění takto nazvané, navádí nákres staroruského řetízko-vého odění tohoto u Strekalova.³³⁾ Z nákresu toho patrně, že to byl asi týž drátěný, řetízkový oděv ochranný, jaký je u nás znám pod jménem „drátěné košile“ sv. Václava. Dějiny zbroje v západní Evropě znají³⁴⁾ podobné odění řetízkovité, drátěné vedle starších odění, šupinovitěho a kroužkového, o kterých bylo již nahoře psáno.

Čís. 57. Denar
Soběslava I.
(† 1140).

Podle starých vyobrazení slovanských³⁵⁾ i neslovanských³⁶⁾ bylo odění to — nazývejme je po česku z příčiny nahoře uvedené „brně“ — oblekáno přes šat, tehda obvyklý, „sukni“, šat snad zvlášť upravený pod drasnatou brni. Na citovaných kresbách obyčejně šat onen zespoda brně vyčnívá. Podnes dochovaná brně sv. Václava nasvědčuje, že byla nošena jako podobné odění všude jinde, t. j. přes šat spodní, sahající až skoro po kolena, jakož také na kresbách nečeských podobně vidáme.

Vyobrazení starodávná potvrzují, co tu pověděno. Na mincích na příklad Vladislava I. († 1125) a Soběslava I. († 1140) — viz obraz č. 59, 4, 6; č. 57³⁷⁾ — osoby jsou vyobrazeny v brních.

Bohužel nepodávají mince, robené za tehdejších poměrů přirozeně ještě neměle, náзору docela jasného. Brně je na nich jistě naznačena dosti zdařile, ale jednotlivých bližších znaků podrobných, jak bylo upraveno odění, přese všechnu dobrou vůli toliko z hrubých rysů na mincích není možná očima se dopídit. Kdo sebe bedlivěji naše obrázky, věrně podle originalu fotografované i kreslené, si prohlédne a z nedůvěry třeba original si předloží a sklem č. 58. Denar Svatoplukův († 1109).

Někdy jen má odětec, na minci vyobrazený, poněkud určitěji znázorněno brnění, na příklad brnění kroužkové, jindy jakoby sestávalo z plátků.³⁸⁾

Vše to, co řečeno, neujímá ceny vyobrazením válečného odění staročeského, jež aspoň v hrubých rysech máme na starých mincích znázorněno. Můžeme na základě hrubě tu načrtaných rysů míti zatím třeba

Čís. 59. České denary ze století XII. (3 1/4 krát zvětšeno): 1. 3. Bořivoje II. 2. Břetislava II.
4. 5. Vladislava I. 6. Soběslava I.⁴⁹⁾

neúplnou představu, která teprve obrazy na památkách jiných bude doplněna. Míníme ty památky, kde zhotovitel mohl na nich postavy znázorniti v rozměrech větších a tedy s detaily, pro něž na poli drobných denarů místa naprosto nebylo na př. pečetě. Pečeť velikého soudu zemského s obrazem válečně oděného sv. Václava, jejíž obraz nahoře jsme položili (č. 54) a jiný obraz podle otisku jiného tu připojujeme (č. 60), poskytuje úplnější znázornění válečného úboru než mince staročeské a shoduje se s popisem, nahoře již uvedeným.

Čís. 60. Sv. Václav na pečetí velikého soudu zemského
(srv. obraz čís. 54).

Přes brni odíval se někdy staročeský bojovník kožichem, jak o určitém případě zevrubně vypráví k r. 1185 kronikář Jarloch.⁴¹⁾

Š. 4. Jednotlivé důležité části odění jsou na pečetí jmenované, pokud věk tehdejší uměl věc znázorniti, od sebe rozlišeny. Upozorňujeme, že je tu zřetelně naznačen **pás**, jenž záhy všude stal se symbolem bojovníka a v řádech a obřadech rytířských od začátku měl význam nemalý.⁴²⁾ Také náš Kosmas patrně věděl o symbolickém významu pasu, užívaje ve svých letopisech známého také jinde úsloví „opásati se pasem,⁴³⁾ t. j. státi se bojovníkem a „pás vojenský rozvázati,⁴⁴⁾ t. j. zbaviti se válečného řemesla.

⁴¹⁾ Pertz, Monumenta Germaniae historica (Scriptores), III. 458: „... In octava erant Boemi electi milites mille, armis potius instructi, quam fortuna...”

⁴²⁾ Fontes rer. boh. II. 47: „Cui erant maximae opes bellica instrumenta et dulcia armorum studia.”

²⁾ Monumenta Poloniae histor. I. 477 (lib. III. cap. 23): "... Tum vero iuventus Polonica certatim irruunt, lanceis prius bellum inferunt, quibus expletis enses exerunt, clipei paucos de Bohemis accendentes ibi clepunt, loricae non subsidium illis reddunt, galeae honorem ibi capitibus non salutem acquirunt... Ibi fulgens loricatorum acies Bohemorum et Theutonicorum, quae prima fuit, prima corruit, gravata pondere, non adiuta." Srv. Eljasz, Ubiory w Polsce, II. 11.

³⁾ Fontes rer. bohem. II. 204: „capellanus... nomine Vitus, ... indutus lorica et galea“.

⁵⁾ Fontes rer. bohem. II. 431: „... quidam sacerdos ruricola superpellicio pro lorica indutus, caluicio pro galea“.

⁶⁾ Fontes rer. bohem. II. 319: „Primum conspicit praecedentem sanctum Wenceslaum lorica indutum, habentem galeam suam in capite, gestantem gladium suum in vagina auro et gemmis ornata sub ascella sinistra, in dextra vero manu proprium vexillum praeferentem.“

⁷⁾ Emler, Regesta, III. 776: „... ipse Hermannus et sui heredes debent et tenebuntur mundare arma beati Wenceslai, pillenm videlicet ferreum, loricaem et gladium, quae arma in Pragensi civitate conservantur.“

⁸⁾ „Cassia ferrea sancti Wenceslai. Item lorica sancti Wenceslai.“ Srv. Tom. Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, 1673, str. 473; Mittheil. der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale, XIV. (1869), 32—33; Světozor, 1871, 202.

⁹⁾ Die Kleinodien des heil. Römischen Reiches, Wien, 1864, (Anhang), str. 22.

¹⁰⁾ Srv. Falke, Costümggeschichte der Culturvölker, 243—245.

¹¹⁾ Viz Ach. Jubinal, Les anciennes tapisseries historiques, Paris, 1838, I. díl.

¹²⁾ Falke, Costümggeschichte der Culturvölker, 246; Viollet-le-Duc, Armes de guerre, V. 65 ad.

¹³⁾ Stručně, ale přehledně znázornil vývoj středověkého oděví válečného A. v. Heyden v knize Henne am Rhyn, Kulturgeschichte des deutschen Volkes, Berlin, 1866, I. str. 268 a ve své knize Tracht der Kulturvölker, str. 144 ad.

¹⁴⁾ Viz na př. Eljasz, Ubiory w Polsce, II. tab. 15, 16; Стрекаловъ-Костюмаровъ, Русскія историческія одежды, obraz 2, na str. 3 k tomu příslušný výklad a ideálně zosnovaný kolorovaný obraz ruského vojína X. století na základě zpráv starých, hlavně arabských spisovatelů tamtéž pod č. 2a; Прохоровъ, Матеріалы по исторіи русскіхъ одеждъ, II. tab. 13; Racinet, Le costume historique, 2. vyd., tab. 201 a text příslušný; Planché, Cyclopaedia of costume, I. tab. 10, 348; srv. názorné fotografie ve sbírce Costumes de guerre du IXe au XVIIe siècle, I. c.; Demmin, Kriegswaffen, I. c., vyd. 1886, 447 a d.; W. Boeheim, Waffenkunde, I. c., 122 a d.

¹⁵⁾ Srv. Vocal, ČČMus. 1844, 268.

¹⁶⁾ Srv. Pam. Archaeol. VII., 486.

¹⁷⁾ Vývoj helmy z doby nejstarší pěkně znázorněn v knize A. v. Eye — Jac. Falke, Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters bis zu Anfang des 19. Jhts, Nürnberg (3. vyd.), 1868—1869, I. list 32, 50; Demmin, Kriegswaffen, I. c., vyd. 1886, str. 364 a d.; Boeheim Waffenkunde, I. c. 23 a d.; řadu přílbic, nošených ve stol. IX.—XI., názorně kreslených, viz u Louandrea, Histoire du costume, I. I. 61.

¹⁸⁾ Gustav v. Suttner, Der Helm von seinem Ursprunge bis gegen die Mitte des siebzehnten Jahrhunderts, namentlich dessen Hauptformen in Deutschland, Frankreich und England, Wien, 1878.

¹⁹⁾ Viz Ary Renan, Le costume en France, Paris, 1891, str. 80; Quicherat, Histoire du costume en France, str. 132, 133; Lacroix, Vie militaire au moyen âge, I. c., str. 14, č. 17, str. 19, č. 22; Planché, Cyclopaedia of costume II. 47; Shaw, Dresses and decorations of the middle ages, I. I. 7; Viollet-le-Duc, Armes de guerre, V. str. 72, 76, 78; VI. str. 102—103; v. Sava, Bemerkungen über Waffen, I. c., str. 316; Falke, Costümggeschichte der Culturvölker, str. 245; San-Marte, Zur Waffenkunde des Mittelalters, 64—65; Hefner-Altenack, Trachten, II.

tab 99; Demmin, Kriegswaffen, I. c., 365a obrázky příslušné; Suttner, Helm von seinem Ursprunge, str. 8, obr. 8.

²⁰⁾ Eljasz, Ubiory w Polsce, I. str. 11, tab. XXI. č. 1.

²¹⁾ Viz obraz prostřední přilbice Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, na l. 27. Srv. Прохоровъ, Матеріалы по исторіи русскихъ одеждъ, I. list za str. 36; II. 8 tab.

²²⁾ Srv. u Piče Památky Archaeol. XV. 5.

²³⁾ Viz u Smolíka Památky Archaeol. XI. tab. 25, č. 3.

²⁴⁾ Srv. Pič, Památky Archaeol., XV. 7 a příslušný obrázek č. 5.

²⁵⁾ Suttner, Helm von seinem Ursprunge, I. c., str. 7.

²⁶⁾ Zevrubný popis (s obrázkem) Mittheilungen der k. k. Central-Commission, I. c., 32—33; Bock, Kleinodien des heil. Röm. Reiches, I. c., 21—22; Světozor, 1871, 202 a jinde.

²⁷⁾ Srv. Suttner, Helm von seinem Ursprunge, I. c., str. 7, 8, obraz č. 8.

²⁸⁾ Viz «Воинскіе доспѣхи отъ X до XIV вѣка» na l. 27 v I. díle knihy Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды.

²⁹⁾ Srv. Dr. K. Chytil, Památky Archaeol. XIII.; Matějka, Album, I. c., 13.

³⁰⁾ Eljasz, Ubiory w Polsce, I. 11, obrazy na tab. VIII, č. 13—14.

³¹⁾ O slově viz Будиловичъ, Первобытныя Славяне въ ихъ языкъ, бытъ и понятіяхъ, I. c., II. 13; Křek Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 154, pozn. 3; Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 661.

³²⁾ Ubiory w Polsce, I. 15; srov. Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. str. 2, č. 8, str. 3, č. 1.

³³⁾ Русскія историческія одежды, I. 27.: «Кольчуга XII вѣка.»

³⁴⁾ Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 399, 400, 403; Falke, Costümgeschichte der Culturvölker, 244—246; Boeheim, Waffenkunde, 131 a d.

³⁵⁾ Viz obrázek u Eljasze, Ubiory w Polsce, I. tab. III. 6 (z X. věku); srv. ideálně sestavený obraz vojína staroruského ve věku X. podle zpráv arabských a zachovaných staroruských památek zbrojových Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія истор. одежды, I. 2a.

³⁶⁾ Srv. Falke, Costümgeschichte der Culturvölker, 247, obraz č. 181; Boeheim, I. c., 132 str.

³⁷⁾ Srv. Smolík, Památky Archaeol. XI. str. 122.

³⁸⁾ Srv. Památky Archaeol. XIII. 307.

³⁹⁾ Srv. Smolík, Památky Archaeol. XI. 597, tab. 25, č. 3, 4.

⁴⁰⁾ Za laskavé zapůjčení štočku (původně ho bylo užito v citovaném článku Dra. Piče, Pam. Arch. XV. 3) děkuji p. prof. Droví. J. Emlerovi.

⁴¹⁾ Fontes rer. boh. II. 507: «Wilhelmus, fundator eiusdem ecclesiae vulpinum pelliceum superinduerat loricae suae, quod conscius est plus quam in mille foramina, ipse tamen evasit vivus et sanus.»

⁴²⁾ Srv. kromě jiných Zepkowski, Broń sieczna w ogóle i w Polsce uważana archeologicznie, I. c., 19.

⁴³⁾ Fontes rer. boh. II. 93 (kr. 1061): «... sumpsit militare cingulum.»

⁴⁴⁾ I. c., II. 96 (kr. 1068): «... revocant fratrem suum Jaromir de Polonia et discingunt eum zona militari et iterum recipit habitum et tonsuram clericalem.»

III. Odění nohou a ostruhy.

Z detailů, provedených na pečeti, seznáváme (viz obrazy č. 54, 60), že i nohy bojovníkovy byly opatřeny brněními „nohavicemi“, kteréžto odění nohou všude jinde na současných obrazech válečných oděnců pravidelně spatřujeme.¹⁾ Mimo to byla podle pečeti naší ještě stehna

chráněna zvláštními pláty (nejspíše železnými), jež vyčnívají na kolenou zespoda brně a s nimiž se rovněž jinde ve válečném oděni evropském setkáváme.²⁾

Jezdec připínal si k nohoun ostruhy či, jak staří Čechové původně společně se všemi Slovany³⁾ mluvili, „ostrohy“, aby jimi koně pobodával. Vedle nálezů z pohřebišť⁴⁾ potvrzuje shodně starý zápis listinný, že Čechové ostruhy nosívali. Je to již několikrát citovaná, známá listina z r. 1101, kde kníže Bořivoj II. určuje trhové dávky ve dvoře týnském. Kromě všeho jiného nakazuje tu mezi clem dávku ostruh.⁵⁾ Ostruhy byly tenkrát prostě jen zhotoveny. Jak asi vypadaly, poněkud seznáváme z denaru právě jmenovaného knížete Bořivoje II. Vyobrazen na něm jezdec sv. Václav. (Viz obr. č. 59, 3.) Ostruhy trochu má naznačeny. I kdyby nebylo uvedených dokladů, stačila by linguistická palaeontologie správně dokazující ze společného názvu slovanského, že od pradávna Čechové jako jiní národové při jízdě na koni mívali nohy opatřeny bodcem, ostruhou.

¹⁾ Viz Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 403, 407, 409; Falke, *Costümgeschichte der Gulturvölker*, 246, 247; Boeheim, *Waffenkunde*, I. c., 111, 112; Eljasz, *Ubiory w Polsce*, I. 15.

²⁾ Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 425.

³⁾ Bogusławski, *Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej do połowy XIII. w.*, I. c., II. 577.

⁴⁾ Srv. Niederle, *Príspevky k anthropologii zemí českých*, I. c., I. str. 31.

⁵⁾ Erben, *Regesta*, I. 85: „Quandocunque cum mercibus vadit extra civitatem, solvit marcam piperis, cirotecas et calcaria“.

IV. Štít.

Jako slovo ostroha, tak i význam „štít“ (staročesky ščít) je všeslovanský.¹⁾ To by stačilo na doklad [i kdyby přímých svědectví domácích, z cizích zejména Ibn-Dasta a Ibn-Fadlana a jiných.^{2)] že štít na ochranu proti ranám jako jiní národové ode dávna nosili také Slované. Že oděnci čeští chodívali do boje se štítem, je potvrzeno doklady několika. Cizí letopisec zaznamenal k r. 871, jak Němci pobrali Moravanům, kteří se dali na útěk, mnoho štítů a koní osedlaných.³⁾ Nejstarších zmínek jednotlivých o štítu u Kosmy,⁴⁾ ve skladbě o utrpení sv. Lidmily,⁵⁾ u kronikáře Vincencia⁶⁾ a jinde není dále potřeba se dovolávat.}

Čechové mívali štíty robeny od řemeslníků domácích, jak již zmínka byla učiněna. Svědčí tomu stará zpráva Al-Bekriova⁷⁾ a listinný zápis o povinnosti štítaře Stacha.⁸⁾

Jaké to asi štíty bývaly, poučí lépe než pouhá slova památky, kde štíty jsou vyobrazeny. Rozumí se, že prostí přestávali na štítech prostě zhotovených, kdežto vznešení mívali ode dávna štíty drahé, skvostné a

uměle vyzdobené, jak ukazuje r. 1083 dar knížete (od r. 1086 krále) Vratislava Viprechtovi Grojskému podle cizí zprávy v „Annales Pega-vienses“.⁹⁾

Na malbách tak zvané pohanské kaple ve Znojmě a souhlasně na kresbách Kodexu vyšehradského (č. 22, 30) mají štíty známý tvar:¹⁰⁾ jsou „dole zahroceny, nahoře polokruhem uzavřeny a želvovitě zahnuty.“¹¹⁾ Naše obrázky z Kodexu vyšehradského docela dobře věc znázorňují. Polokruh hořejší bývá splošťován a tím vzniká nahoře místo polokruhu čára rovná; štít nabývá podoby trojúhelníka. Někdy býval štít opatřen bodcem, hrotem, jak ukazuje pečeť Vladislava I. č. 25) a řada mincí, kde vedle rozmanité (č. 57, 58) podoby štítové¹²⁾ bývá hrot zřetelně naznačen.¹³⁾ (Viz denar Bořivoje II., č. 59, 1). Jiného tvaru byly štíty, jež došly v západní Evropě obliby vlivem, jak soudí Eljasz,¹⁴⁾ výprav křížových. Byly to štítky malé, lehké, okrouhlé. Že i Čechové ve století XII. mívali malé okrouhlé štíty podobné, svědčí vyobrazení na denarech Vladislava I. (1125) a Soběslava I. († 1140), kde muž při zápasu se lvem chrání se štítkem vyličeným.¹⁵⁾

Konečně dlužno dodati, že bývají štíty buď na okraji nebo také prostřed okrašlovány,¹⁶⁾ rozdělovány proužky na pole (viz denar Soběslavův, č. 57, kde vedle oděnce stojí osoba se štítem podobným, jaký (srv. štít sv. Václava na denaru Bořivoje II., č. 59, 1) i na jiných mincích¹⁷⁾ sbledáváme. Vznikla polemika, jsou-li naznačené okrasy na štítech erbovními znaky již ve starších dobách, kdy erbovníctví ještě nemělo významu, či pouhými bezděčnými ozdobami. Podobá se, jak také Vocel tvrdil,¹⁸⁾ že v dobách nejstarších byly okrasy ty skutečně jen pro ozdobu malovány.¹⁹⁾

⁹⁾ Srv. Будаловичъ, Первобытныя Славяне въ ихъ языкъ, I. c., II. 14; Krek, Einleitung in die slav. Literaturgesch., I. c. 154 pozn. 1.; Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 579.

¹⁰⁾ Viz doklady Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. str. 3, 10; Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 664.

¹¹⁾ Pertz, Monumenta Germaniae histor. (Scriptores) I. 384 k r. 871: „Nostrates vero supervenientes, 644 equos cum fraenis et sellis atque euisdem numeri scuta, quae fugientes (Moravané) dimiserant, invenerunt“.

¹²⁾ Fontes rer. bohém. II. 19: „... clippeo subnixus ...“

¹³⁾ Fontes rer. bohém. I. 140: „... relinquentes socios forinsecus armatos frameis clypeisque“.

¹⁴⁾ Fontes rer. bohém. II. 428 (k r. 1158): „... de populo plerisque ruris opera relicientes manus suas plus ligonibus et vomeri aptas, scutis, lanceis et ceteris aptant armis militaribus“.

¹⁵⁾ A. Куник-В. Розенъ, Извѣстія Ал.-Бекри, I. c., str. 49.

¹⁶⁾ Erben Regesta, I. 48: „... scutarium, qui debet sex scuta dare, Stach ...“

¹⁷⁾ Pertz, Monumenta Germaniae histor. (Scriptores), XVI., 24S—241 (k roku 1083): „Jubet igitur Boemus rex clipeum exquisitissimo opere, coelaturis ex auro et argento perfecte decoratum... alterum rursus clipeum magis decoratum... deferri fecit...“

¹⁸⁾ Viz Eljasz, Ubiory w Polsce, II. 13; obrázky na tab. XII. č. 6, 7, 10; Древности російскаго росударства, I. c., I. č. 8. Srv. Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 404.

¹¹⁾ Dudík, Dějiny Moravy, IV. 213; srv. Vocel, ČČMus. 1844, 268.

¹²⁾ Viz na př. na denaru Otty II. Černého († 1126), Pam. Arch. XIII., tab. XIV. č. 7, Soběslava I. († 1140), l. c., č. 16; Pam. Archaeol. XI. tab. XXV. č. 11. ¹³⁾ Viz Památky Archaeol. XI. tab. XXV. č. 3, 5, 6, 7, 26, Vladislava I. († 1122); Pam. Archaeol. XIII. tab. V. č. 7. 11, 12, 13.

¹⁴⁾ Ubory w Polsce, II. 13. O vývoji štítů vůbec viz Boeheim, Waffenkunde, 169 ad.

¹⁵⁾ Památky Archaeol. XI. tab. V. č. 10, č. 22.

¹⁶⁾ Vocel, ČČMus. 1844, 268; Dudík, Dějiny Moravy, IV. 213. Srv. Eljasz, Ubory w Polsce, II. 13

¹⁷⁾ Památky Archaeol., XIII. tab. V. č. 15.

¹⁸⁾ ČČMus. 1844, 268.

¹⁹⁾ Srv. Heyden, Tracht der Kulturvölker, 146.

V. Zbraň.

§. 1. Zbraň staročeská. Napouštění jedem (nálep). — §. 2. Meč. — §. 3. Luk. — §. 4. Sudlice (kopí, oštěp). Praporec.

§. 1. Široce rozepsati se o všech druzích zbraně, které používali v boji staří Čechové, vyžadovalo by rozměrů širších než do jakých míníme stěsnati následující zprávy a popisy. Byla by to vděčná práce na základě všech posavadních starožitnických nálezů ¹⁾ sestrojiti zevrubné obrazy starodávných mečů, kopí, mlatů, seker a jiných zbraní, jež v pohřebištích i jinde bývají po krajích českoslovanských vykopávány — asi práce, jakou jinde zdařile vykonal Lindenschmit.²⁾ Do takových podrobností zajíti nechceme. Obíráme se toliko obyklými nejdůležitějšími zbraněmi 1. mečem 2. lukem 3. sudlicí (kopím). Detailního popisu všech všudy zbraní, nalezenných se starožitnostmi jinými v zemích českých, popisu ve směru již napověděném ujme se snad povolanější ruka odborníkova. (Jak mi bylo řečeno, chystá podobnou práci archaeolog p. B. Jelínek.)

Než si prohlédneme jednotlivé zbraně, potřeba věděti o tom, že staří Čechové napouštěli zbraň jedovatinou, aby měla účín smrtelný. Tendenční závěry pro nejstarší kulturu českou ze zjevu toho vyvozovati bylo by nesprávné. Byli tehdejší Čechové, byli však s nimi také souvěci národové jiní syny své doby. Starý zákon francký výslovně píše o pokutě toho, kdo by chtěl druhu raniti střelou jedovatou (sagitta toxicata).³⁾ Podobně brozil Bajvarům starý zákon trestem, poraní-li kdo druhu opět střelou jedovatou.⁴⁾ V týž rozum o napouštění zbraně jedem svědčí C. Sollius Apollinaris Sidonius, Řehoř Tourský podle Sulpicia Alexandra a píseň Waltharova.⁵⁾ Uvedené doklady, tuším, nade vši pochybu jasně dokazují, že národové na začátku středověku, mezi nimi také sousedé Čechů nejblíže, hojně (tolik shodných dokladů!) užívali zbraně, napouštěné jedem. Přidáme-li k tomu zprávu císaře Mauricia, že staří Slované střely po tehdejšímu zvyku také jedem napouštěli,⁶⁾ nebude jistě s podivením, že s týž zjevem, který se za tehdejších poměrů kulturních všude v sousedstvu současně opakuje, i v zemích českých se setkáváme.

Kanovník vyšehradský pokračuje v letopisech Kosmových, zapsal k r. 1130 dvě výslovné zmínky o napouštění zbraně jedem. Píše, jak dva oděnci chtěli zabít r. 1130 Soběslava I. Jeden měl meč jedem kalený⁷⁾ a dýku podobně opatřenou, jak se poznalo, když spiknutí bylo vyraženo.⁸⁾ Cizí kronikář (*Continuatio Claustroneoburgensis tertia*) při popisu oblehání Olomouce r. 1178 se zmiňuje,⁹⁾ že byl kdosi od Čechů poraněn střelou, napuštěnou jedem.

Kanovník vyšehradský i cizí letopisec užívají v latinském textu časoslova „toxicare,“ jež značí kaliti jedem.¹⁰⁾ Toho se proto do-
týkáme, abychom se tudy dostali ke glosse v *Mater Verborum*, kde k témuž latinskému slovu (*toxicata sagitta*) připsán patrně souznačný význam český — „nálep“.¹¹⁾ Výklad staročeského slova tohoto obyčejně zněl, že to značí „peří na šípu“.¹²⁾ Avšak Glossa v *Mater Verborum* připsaná právě ke slovu „toxicata sagitta“ pozměňuje výklad onen. Podle shodné zprávy Dalimilovy, jež popisuje vraždu knížete Svato-
pluka, zmiňuje se o smrtonosné „střele s nálepem“¹³⁾ a podle pozdější ovšem skladby, z ciziny přejaté, o Tristramovi,¹⁴⁾ kde podobně je řeč o ráně „jedovatým nálepem,“ bylo užíváno při napouštění zbraně jedem technického významu českého „nálep.“ Jiné pozdější toho svědectví položíme na místě vhodnějším.

§. 2. Rich. F. Burton vedle starších prací¹⁵⁾ v důkladných dě-
jinách meče¹⁶⁾ ukázal, jak podoba meče, zbraně ode dávna známé, u jednotlivých národů a v jednotlivých dobách se měnila, zdokonalovala a dávala vznik zbraním sobě podobným. Věslovanské jméno „meč“¹⁷⁾ potvrzuje, že zbraně jako jinde, také u Slovanů bylo užíváno. Nasvědčují témuž slovanské památky písemné i starožitnické.¹⁸⁾ Písemná svě-
dectví u Kosmy, jeho pokračovatelů¹⁹⁾ a jiné doklady, kde toliko pouhé slovo zapsáno, bylo by zbytečno uváděti. Svědectví jiné poskytují ná-
lezy hrobové, mezi nimiž bývají také meče. Byly vykopány meče na př. v Přílepech pod Tejšínem a na Pobibu, ve Statenicích, Libni, Rejšicích, Lochovicích, Želenicích, Libochovičkách.²⁰⁾

Nad jiné zajímavý je meč svatováclavský. Nejstarší zmínka o něm je při popisu vidění rytíře Jana, syna Svojslavova, v den bitvy Kressen-
brunnské r. 1260 (viz str. 118, pozn. 6) a pak (viz tamtéž, pozn. 7) ve smlouvě (r. 1333) biskupa Jana s kožešníkem Hermannem, jež byl po-
vinen cíditi meč sv. Václava, podle zprávy ve smlouvě uložený v chrámě pražském. Inventáře pokladu svatovítského z r. 1357 a 1387 rovněž mají zmínku o meči sv. Václava v pochvě, skvostně zdobené perlami a
drahokamy. Vyobrazen byl již několikrát.²¹⁾

Památky staročeské poskytují hojný výběr vyobrazených mečů. Ná-
zorné kresleny jsou v Kodexu vyšehradském (viz č. 2, 20, 22, 35), v rukopisu zlomků hlaholských (č. 8) a Legendě wolfenbüttelské (č. 27).
Přečasto znázorněny jsou dosti jasné na mincích staročeských na př. na
denaru Soběslava I. (viz obr. č. 59, 6) a dlouhé řadě denarů jiných.²²⁾ Také náhrobky Hrona z Pacova a Jistislava z Chlumu (viz obr. č. 10,
11) ukazují poněkud pozdější podobu staročeských mečů.

Do popisu slovního opět se tu nepouštíme, poněvadž představa, utvořená na základě starých vyobrazení bude najisto jasnější než utvořená třeba z rozvlácného líčení slovního.

§. 3. Chtíce pominouti obšírnějších výkladů, že luk je všeobecně známá zbraň starodávná, odkazujeme ke knihám, kde se touž látkou obírají Anučin²³⁾ a v. Haidinger.²⁴⁾ Že také Slované od pradávných dob znali zbraň tuto, vysvítá ze společných názvů slovanských: „luk“, t. j. lučiště opatřené „tetivou“, jež vymršťuje „střely“, nošené v „túlu.“²⁵⁾ Témuž svědčí obrazy a památky starodávné.²⁷⁾

Dokladů slovných pro nejstarší dějiny české mnoho nemáme. Jen náhodou na př. vyklouzla Kosmovi zmínka (k r. 1124) o luku, túlu a střele²⁸⁾ nebo cizímu kronikářovi (Annales Pegavienses) zmínka, že r. 1083 český král Vratislav daroval Viprechtovi Grojskému luk s túlem, jež poslal Vratislavovi zase král uherský. Svědectvím závažnějším jsou broty, jež na střely byly upevňovány. Jsou nalézány v hojném množství po vlastech českoslovanských.

Čís. 61. Z bible Velislavovy.

Jak si dlužno mysliti staročeský luk, objasňuje vyobrazení jezdce na denaru Vladislava I. (viz obraz čís. 59, 5). Jezdec střelí z luku. Jasnější jsou však rysy na kresbě lučištníka ve Velislavově bibli (viz obr. č. 61), kdež luk se střelou zobrazen velice názorně.

§. 4. Kromě luku a meče bývali Slované ode dávna — svědčí tomu společné oba názvy²⁹⁾ — ozbrojeni kopím (se hrotem na jedné straně) nebo s u d l i c í [opatřenou hrotem větším nahoře a menším bodcem dole].³⁰⁾

Poněvadž oba názvy doloženy jsou také v staročestíně (budou uvedeny v dokladech pozdějších na svém místě), vysvítá odtud, že také staří Čechové původně kopím a sudlicí ozbrojeni bývali. Souznačné slovo české o š t ě p není význam všeslovanský.

Dokladů pro dobu, o které píšeme, je poskrovnu. V latinském textu někdy letopisec náhodou zavádí o jméno oněch zbraní, na př. Kosmas³¹⁾ a Vincencius.³²⁾ Více nic nepověděl. V pohřebištích českých bývají nalézány železné hroty kopí.³³⁾ Vedle miniatur (viz obrázek z Kodexu vyšehradského č. 35) jsou často na mincích staročeských vyobrazeny kopí a sudlice³⁴⁾ (viz obr. č. 59, 2). Kromě pravidelného již tvaru zaslужuje povšimnutí zvláštní podoba kopí na denaru Otty II. Černého († 1126), kde pod hrotem jsou dva výběžky, jakoby hrot byl okřídlen.³⁵⁾

Ve zbožné úctě zase chovali naši předkové kopí svatováclavské, důvěřující v jeho zázračnou moc. Kanovník vyšehradský při popisu vítězné bitvy Soběslava I. u Chlumce (r. 1126), kde císař německý Lothar byl poražen, dotýká se zbožné úcty a důvěry, s jakou Čechové nesli do boje kopí sv. Václava jakožto zázračnou ochranu proti ne-

prátelům. A po vítězném boji sňat byl se stěny kostela ve Vrbčanech praporec sv. Vojtěcha; zavěšen byl na kopí svatováclavské.³⁶⁾

Tak vznikl praporec sv. Václava, pod nímž čeští bojovníci do bitev chodívali. Podle staročeského letopisce viděla zadní stráž při bitvě u Kressenbrunna r. 1260, jak bílý orel letěl za praporcem sv. Václava, „někdy vojvody, ale povždy ochránce Čechů“.³⁷⁾ Rostl a mohutněl, až svými perutěmi zastínil české šiky. Uhři byli nadobro poraženi. V den bitvy, jak již oznámeno, spatřil rytíř Jan, syn Svojslavův, u vidění sv. Václava, an třímá v pravici „svůj vlastní praporec.“³⁸⁾

Z uvedených dokladů vedle svědectví o památce kopí svatováclavského vysvítá, že byl na kopí zavěšován kus látky. Tak vznikl válečný praporec tvaru, s jakým se ve středověku i později všude jinde³⁹⁾ i také u nás setkáváme. Praporec podobný má sv. Václav v Kodexu vyšehradském (viz obraz č. 62), kníže české v rukopisu Zlomků blaholských (obraz č. 8). Podobně viz na pečeti Vladislava II. (obraz č. 30) a na denarech staročeských (brakteat z nálezů Hermanického č. 30, denar Oldřichův č. 24, denar Soběslavův č. 57, denar Bořivoje II. č. 59, 1) a jinde přechasto.⁴⁰⁾

¹⁾ Vocel, Pravěk země české, 545—547; Píř, Pam. Archaeol. XV. str. 11 ad.

²⁾ Handbuch d. d. Alterthumskunde, I. c., I. 146 ad.

³⁾ „Si quis alterum sagitta toxicata percudere voluerit, solidis I. XII. culpabilis iudicetur.“ Lex salica XX. de vulneribus.

⁴⁾ „Si quis toxicata sagitta alicui sanguinem fuderit, cum solidis XII. componat.“ Lex Bajuvariorum tit. III. de sagitta toxicata.

⁵⁾ Všecky doklady u Lindenschmita, Handbuch d. d. Alterthumskunde, I. 158—159.

⁶⁾ Máuricii Strategicum XI. 5, 271: „... κέχρηται δὲ καὶ τοῖς ἐυλοῖς καὶ σαγίταις μικραῖς κεχρημέναις τοξικῷ φαρμάκῳ, ὅπερ ἐστὶν ἐνερολεικόν.“ Cituje Píř, Pam. Archaeol. XV. str. 13. a Kříž, Kůlna a Kostelík, I. c., II. 236.

⁷⁾ Fontes rer. bohém. II. 208: „... habentem gladium infectum veneno.“

⁸⁾ I. c.: „... Quorum alter cum hasta et sicca toxicata deprehensus fuit ferme duorum cubitorum longitudine...“

⁹⁾ Pertz, Monumenta Germaniae historica, IX (Scriptores), 632: „... uno tantum milite ictu lapidis et uno sagittariorum occiso telo toxicato...“ Srv. Dudík, Dějiny Moravy IV. 213.

¹⁰⁾ Du Cange, Glossarium, s. v.: „toxicum (τοξικόν) venenum — toxicare veneno inficere.“

¹¹⁾ ČCMus. 1877, 382: „toxicata sagitta nálep gelupte, ut veloces sint et prevolent.“

¹²⁾ Viz Jungmann, Slovník, s. v.

¹³⁾ Fontes rer. bohém. III. 118 str.: „v srdce kněziu střelu s nálepem vstřeli, a duši j'mu s tělem inbed rozdělí.“

¹⁴⁾ V. 1843: „Snad jest jedovatým nálepem raněn.“

¹⁵⁾ Na př. Tycho Rothe, Schediasma de gladiis veterum, Hauniae, 1752.

¹⁶⁾ The book of the sword, London, 1884.

¹⁷⁾ Viz o etymologii Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, 150, poznámka I.

¹⁸⁾ Viz četné doklady Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. str. 2, obraz na I. 27; Eljasz, Ubiory w Polsce, II. tab. XII. č. 6, 7, 10.

¹⁹⁾ Fontes rer. bohém. II. 19: „... manu ense vibrans...“; II. 208: „habentem gladium.“

²⁰⁾ Srv. Píř, Pam. Archeol. XV 12; Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. c., I. 31. Dobou pravěkou obíral se Jos. Smolík, Pam. archaeol. XI. str. 145 ad.: „O bronzových mečích a dykách, nalezených v Čechách.“

²¹⁾ Mittheilungen der k. k. Central-Commission, I. c., 34: „Item gladius cum solempni vagina de auro, gemmis et perlis facta s. Wenceslai.“ — „Item gladius ipsius Wenceslai cum vagina, quae in parte inferiori est fracta, gemmis et perlis ornata.“ Obraz tamtéž. Srv. Památky archaeol. XV. str. 12. Obšírné pojednání u Bocka, Kleinodien des Röm. Reiches, I. c., Anhang, 20—21.

²²⁾ Viz Památky Archaeol. XI. tab. 25, č. 2; XIII. tab. 12, č. 20 (denar Bretislava II.), č. 41 (denar Vladislava I.), č. 43 (denar Litolta Znojemského), tab. 14, č. 7 (denar Otty II. Černého), č. 13 (denar Soběslava I.), č. 14, 15 (téžoz) a jiné více.

²³⁾ Лукъ и стрѣлы, Археолого-этнографическій очеркъ, Москва, 1887 (s čtyřmi obrázky).

²⁴⁾ Beitrag zur Kenntniss der Bolzen und Pfeilformen vom Beginn der historischen Zeit bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts, Wien, 1879.

²⁵⁾ Se stránky linguistické viz Будиловичъ, Первобытныя Слабяне, I c., II. 11—12; Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, 149, pozn. 2. Srv. Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny, I. c., II. 663; Kříž, Kůlna a Kostelík, I c., II. 236.

²⁶⁾ Viz Стрекаловъ-Костомаровъ Русскія историческія одежды, I. str. 10, рисунокъ 7 a na I. 27: „Лукъ отъ X. до XIV в.“

²⁷⁾ Fontes rer. boh. II. 189: „... Presbiter... habens arcum et faretam... mittit sagittam.“

²⁸⁾ Pertz, Monumenta Germaniae historica (Scriptores) XVI, 240—241 (k r. 1083): „... arcumque cum pharetra, quae nuper rex Ungariae transmiserat, deferri et eidem offerri... fecit.“

²⁹⁾ Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte, 150—151, pozn. 2, 3.

³⁰⁾ Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 9: „Сулица, родъ копыя, острое оружіе, съ острыми оконечностями внизу и вверху.“ Staré doklady tamtéž str. 9—10. Obraz sudlice od XII.—XIV. věku tamtéž, na I. 27.

³¹⁾ Fontes rer. boh. II. 163: „... inter scapulas ducis vibrans iaculum“ (k r. 1109).

³²⁾ I. c., II. 428: „... lanceis et ceteris aptant armis militaribus.“

³³⁾ Viz Píř, Pam. Archeol. XV. 11; Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. c., I. 31.

³⁴⁾ Viz Pam. Archaeol. XIII. tab. XII. č. 1, č. 2 (denary Vratislava II.); č. 9 (denar Otty I. Sličného), č. 14 (denar Kunráta I.), č. 18 (Bretislava II.), č. 21 (téžoz), č. 24 (Svatopluka), č. 33 (téžoz), č. 44 (Litolta Znojemského); I. c., tab. XIV. č. 1 (Otty II. Černého) atd.

³⁵⁾ Viz Pam. Archaeol. XIII. tab. XIV. č. 2. O domnění, že kopí se hrotem okřídleným jsou původu slovanského, viz Niederle, Příspěvky k anthropologii zemí českých, I. c., I. 31.

³⁶⁾ Fontes rer. boh. II. 204: „Iterum circumstantibus et cusodientibus primatibus Bohemiensibus et praepositis et capellanis paene centum hastam sancti Wenceslai... Haec duce Sobieslao omnia agente, misit suum capellanum in villam, quae vocatur nomine Wirbcane, cui fuit nota res, qui invenit in pariete ecclesiae vexillum sancti Adalberti pontificis et suspensum est in hasta sancti Wenceslai martyris in tempore belli contra Saxones, ubi Deus vicit eos.“ Srv. Kalousek, Obrana sv. Václava, I. c., str. 36.

³⁷⁾ Fontes rer. boh. II. 318—319: „... vexillum quodam ducis, semper vero patroni Bohemorum, inclyti martyris...“

³⁸⁾ Fontes rer. boh. II. 319: „... in dextra vero manu proprium vexillum praeferentem.“

³⁹⁾ Viz obrázky Louandre *Histoire du costume*, I: 1 133; Viollet-le-Duc, *Armes de guerre...* (*Dictionnaire du mobilier français*), V. 169 ad; Boeheim, *Waffenkunde*, 501 ad.

⁴⁰⁾ Viz *Památky archaeol.* XI. tab. XXV., č. 1., č. 14; I. c., XIII. tab. XII. č. 8 (denar Otty I. Sličného), č. 11, 12 (též), č. 21 (denar Bretislava II.), č. 34, 39 (denáry Svatoplukovy), č. 41 (denar Vladislava I.); tab. XIV. č. 4 (denar Otty II. Černého) a j. v.

VI. Vyrůstající přepych a nádhera.

Primitivnost, prostota zbraně a odění válečného, jak to dlužno předpokládati pro věky nejstarší, mizí rozvojem časovým. Zbraň i odění jsou zdokonalovány, hotoveny dovedněji. Staří nepřestávali již na pouhém praktickém účelu zbraně a také odění. Šlo o to, aby forma, zevnějšek byly slušně vypraveny. Snaha podobná krásila odění i zbraň rozmanitými ozdobami, často (podle zámožnosti) drahocennými, skvostnými.

Všeho toho mohli bychom si domyslíti, i kdyby nebylo výslovných svědectví o tom, zachovaných v památkách staročeských. Že český král Vladislav I. — podle popisu kronikáře Vincencia ¹⁾ — byl při vítězné bitvě před Milánem oděn skvěle, tomu nic se nedivíme. Zajímavější je doklad, že také páni již ve století XII. pořizovali si odění válečné s přepychem.²⁾ Sv. Bernard vyzýváje r. 1147 knížete českého Vladislava a všechen lid český ku výpravě do Svaté země, pobízí, aby ti, kdož chtějí se účastniti křížových výprav, odložili pestrobarevné odění, šaty hedvábné, odění ořů nechtě je prosto výzdoby zlaté a stříbrné, ledaže vyzdobeno sedlo a štít, aby prý slunečné paprsky se zatřpytily na zlatě a stříbře a davy nepřátel byly rozprášeny postrachem.³⁾

Ačkoli podobně vyzvání byli i jiní národové,⁴⁾ aby se pyšně neoděli na výpravu křížáckou, není tu bezvýznamné, že sv. Bernard ve vyzvání Čechů zvláště a znova věc připomíná. Usuzujeme odtud, že vlivem všeobecných poměrů kulturních již ve století XII. starodávná prostota zbraně a odění v zemích českých poněmhu byla pozměňována a přizpůsobována řádům a zvyklostem západoevropským — přizpůsobována poněmhu, až konečně v dobách úplného rozkvětu řádů rytířských podoba a úprava zbraně a odění v zemích českých splýnula s podobou a úpravou zbraně a odění, ustáleného ve všech zemích západoevropských.

¹⁾ Fontes rer. boh. II. 437: „Interea ipse rex Boemiae in suis splendidis armis... Dacium medium lancea perfodit.“

²⁾ Srv. Dudík, *Dějiny Moravy*, IV. 253.

³⁾ Codex diplom. Mor. I. 256—257: „... Illud quoque statutum est, ne quis aut variis aut grisis, seu etiam, sericis utatur vestibis, sed neque in equorum faleris auri vel argenti quippiam apponatur, tantum in scutis et ligno sellarum..., quibus utentur, cum ad bella procedent, aurum vel argentum apponi licebit hiis, qui voluerint, ut refulgeat sol in eis et terrore dissipetur gentium fortitudo...“

⁴⁾ Srv. Codex diplom. Mor. I. 242: „Eugenius papa III. Galliae populum ad subsidium terrae sanctae ferendum excitat.“ (R. 1146.)

O rouchu knížat a králů českých.

Kodexu vyšehradském vyobrazen sv. Václav jakožto kníže, sedící na stolci, s praporem v ruce (viz obr. č. 62). Hlava pokryta je čepicí, o jejíž podobě a shodě s jinými pokrývkami podobnými v témž rukopise byla již řeč na str. 54. Tělo oděno dlouhou sukni, ozdobenou skvostným lemem. Na nohou jsou nohavice, jak malíř zřejmě načrtnal. Střevíce mají tvar v rukopise obvyklý. Malíř XI. století patrně tak si představoval knížete. Není to však кроj ryze český, charakteristický pro oděv v zemích českých. Staré, současné obrazy cizí ukazují, že na př. také v Německu podobně vladař byl oděn.¹⁾ Dotknuli jsme se již několi kráte známého fakta, že mezi panstvem a hlavně na dvorech vladařských brzy vymizela neb aspoň pozměnila se původní

rázovitost. Zavládla všeobecná móda. Na začátku středověku móda ta čerpá mnoho z kroje římského a řeckého.

Nádheře a úpravě dvoru byzantinského neodolaly dvory západoevropské. Připomínáme krátce, že na př. Karel Holý podle Annalů Fuldenských a Sigiberta napodobil mrav řecký, šatil se podle vzoru byzantinského, až se to nelíbilo jeho vlasteneckým vrstevníkům.²⁾ Podobně přese všechny výmluvy je historické, nepopíratelné faktum, že císař německý Otto II. († r. 983) byl snat s řeckou princeznou Theofanou. Že tím domácí dvorský řád nutně doznal proměny, že řecká princezna sňatkem s císařem německým náhle nebyla zbavena posavadní ušlechtilosti, vzdělanosti byzantinské, svých rodinných obyčejů, tradic, že nebylo jí zabráněno působiti svými názory a zvyklostmi na své okolí a odtud dále, rozumí se bez všelikých širších výkladů i dokladů.³⁾

Obrazy roucha panovnického ve středověku celkem mezi sebou se shodují. Kroj jejich (míníme roucho slavnostní, obřadné) je toliko napodobeninou hlavně podle vzoru byzantinského. Odtud vzájemná celková shoda.

Uvážíme-li, že vlivu skvostného roucha byzantinského, pokud se týče látek i střihu, podlehla více nemě vesměs třída lidí vznešenějších, ba podlehli zejména panovníci všude jinde po západní Evropě,⁴⁾ není divu, že i v zemích českých, jejichž styk s východem nebyl nemožný, ba za daných poměrů na začátku rozvoje kulturního byl bližší a v určitých případech doložen je historicky, vliv onen mohl působiti. Vyslovujeme domněnku, že knížata česká, pokud se týče roucha slavnostního, jako sousední panovníci němečtí řídili se vzorem byzantinským. Vzorem ryze „německým“ panovníci čeští řídit se nemohli, poněvadž podle kosturních historiků německých (z nich vybrali jsme v citátech svých zámyslně důkladné a spolehlivé výklady Weissovy) panovníci němečtí sami oblibovali sobě roucho byzantinské a podle něho svůj domácí kroj měnili. Připustíme-li, že rozmanitými styky českých panovníků s panovnicí německými vpluzoval se ponenáhlu na dvůr českých knížat a králů německý mrav, německé řády a způsob života, že panovníci čeští nosili roucho podle vzoru panovníků německých, je tím jen nepřímo řečeno, co nahoře jsme vyslovili o vlivu oděvu byzantinského (v tomto případě prostřednictvím německým) při kroji panovníků českých.

Dokladů staročeských o rouchu knížecím je poskrovnu. Kosmas činí narážku na nějaký vznešenější oděv knížecí, jenž se liší od šatu prostého, při vzkazu Libuše, kdy posílá pro Přemysla.⁵⁾ Zmínku také zapsal při popisu, jak se Přemysl na poli převlekl v oděv „knížecí“ a obul se v obuv „královskou.“⁶⁾ Narážky tyto asi nejsou bezděčné. Podobá se zajisté pravdě, že Kosmas přirozeně tu činí rozdíl mezi obyčejným šatem prostých lidí a mezi ozdobným slavnostním rouchem knížecím. Shodujeme se s Dudíkem,⁷⁾ že záhy měli čeští knížata zvláštní slavnostní roucho, obřadné roucho korunovační, jímž při korunovaci, pořádané obvyklým starodávným způsobem slovanským,⁸⁾ i jindy při slavnostních příležitostech bývali odíváni.

Jak asi knížecí to roucho v prvních dobách, ve století XI., vypadalo, názorně ukazuje obraz knížete českého, nejspíše Spytihněva II., z rukopisu, kde nalezeny byly vzácné Zlomky hlaholské.⁹⁾ Kníže jest oděn (viz obraz č. 8., kterýž tu znovu otiskujeme č. 63 pro pohodlí čteného, aby při četbě popisu nemusil daleko hledati a přirovnávané

Čís. 62. Sv. Václav Z Ko-dexu vyšehradského.

Čís. 63. Z rukopisu pražských zlomků hlaholských (v knih. kapit. svatovítské A 60 b).

popis ku kresbě, obracetí) nohavicemi zelenými, dlouhou sukni barvy modré; na nohou má škorně červené. Přes šat má přehozené krzno též červené, sejitě sponkou na pravém rameni. Hlava pokryta je zajímavou čepicí (srv. o ní na str. 54).

Obřadní pokryvkou hlavy panovnické bývala koruna, jejíž podoba byla rozmanitá. Činěn tu rozdíl¹⁰⁾ mezi tak zv. „circuli“ a korunou v užším slova smyslu („corona“). Jak dlužno si představití korunu českých knížat, dosti jasný názor podávají některé mince staročeské.¹¹⁾ Také v Kodexu vyšehradském je několik obrázků, jak vypadala tehdejší koruna (viz č. 4, 26), ačkoli se zdá, že tu naznačena koruna královská.

Bylo zvykem, že papež na důkaz přízně svojí a za odměnu posílal některým knížatům mitru, biskupskou, chorální kápi.¹²⁾ Podobnou mitru poslal papež Mikuláš II. r. 1059 knížeti Spytihněvovi II. místo koruny královské, po které Spytihněv toužil. Také knížeti Vratislavovi II. (králi Vratislavovi I.) udělil r. 1071 papež Alexander II. podobnou mitru a papež Řehoř VII. r. 1075 obnovil a potvrdil mu ono udělení. Vznikla všelijaká domněnka, jak dlužno si představití onu mitru.¹³⁾ Gel. Dobner vydal o mitře Vratislavově zvláštní spis, kde docela pravděpodobně dokazuje, že to byla kápě biskupská chorální, která byla nošena při slavnostních obřadech církevních.¹⁴⁾

Koruna vévodská byla pak zaměněna korunou královskou, když Vratislavovi II. byl udělen r. 1086 od císaře Jindřicha IV. titul královský (jen pro jeho osobu) a r. 1158 od Fridricha Barbarossy Vladislavovi II. i všem jeho nástupcům. O tom, jak vypadala stará česká koruna královská, široce rozepisuje se Legis-Glückselig na základě příslušné literatury.¹⁵⁾ Udělením důstojenství královského vedle koruny najisto i slavnostní obřadné roucho posavadní bylo změněno. Výslovně o tom píše kronikář při popisu korunovace krále Vratislava I. a jeho manželky Svatavy.¹⁶⁾ Podobné svědectví zachováno ve zprávě o korunovaci krále Vladislava I.¹⁷⁾

S králem Vratislavem byla zároveň korunována jeho choť Svatava, jsouc oděna královským pláštěm. Čteme-li obšírný popis slavnostního roucha, vyšívaného zlatem, krásného drahokamy, kteréž na sobě měla dcera Vratislavova Jitka, choť Wiprechta Grojského,¹⁸⁾ bezděčně se dovtipíme, že královské roucho Vratislavovo bylo nádherné, také zdobené drahokamy a zlatem, upraveno jsouc podle vzoru královského roucha, všeobecně tehda obvyklého v západní Evropě. Určitých, zevrubných zpráv písemných, jaké bylo roucho českých králů, pro dobu nejstarší není. Jaký taký názor podávají obrazy hlavně na mincích a pečetích, z nichž rázovitě jsme v této knize otisknuli.

V první polovici století XIII. má král svého zvláštního krejčíře „královského,“¹⁹⁾ kterýž patrně mu šil kroj podle vládnoucí tehda módy. Tato řídila se vlivem řádu a mravu rytířského, jak o tom zevrubně bude psáno ve druhé knize.

¹⁰⁾ Hefner-Alteneck, Trachten des christl. Mittelalters, I. obr. 18; Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 329, 330. Srv. Vogel, Pravěk země české 543.

¹¹⁾ „Carolus (Calvus) consuetudines Francorum contemnens, Graecas glorias optimas arbitrabatur“ (Annales Fuldenses). — „Post adeptum imperium ultra se elatus, consuetudines Francorum vili pendens, Graecas glorias et insolitos habitus adfectabat, et talari dalmatica indutus et desuper baltheo accinctus, pendente usque

pedes, capite vero involuto ve'amine serico et diademate superposito procedebat" (Sigibertus). Srovnej Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde, I. c., I. 509; Ary Renan, Le costume en France, Paris, 1891, str. 65.

³⁾ Srv. Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 325—326.

⁴⁾ Srv. Weiss Geschichte der Tracht im Mittelalter, 326—328, 330—333.

Viz obraz na meči sv. Mauricia u Bocka, Kleinodien des Röm. Reiches, I. c., tab. XXIII. fig. 32, text na str. 131—135.

⁵⁾ Fontes rer. bohém. II, 12: "... meum accipite thalarium et clamidem ac mutatoria duce digna..."

⁶⁾ Fontes rer. bohém. II. 14: "Post haec indutus veste principali et calciatus calceamento regali, acrem ascendit equum arator..."

⁷⁾ Dějiny Moravy, IV. 193. Tamtéž příslušné doklady.

⁸⁾ Viz Palacký, Dějiny národa českého, I. 3. vyd., 194—195.

⁹⁾ Srv. Vögel, Právek země české, 542.

¹⁰⁾ Viz obrazy u Louandrea, Les arts somptuaires, Histoire du costume, I. l. 62 a příslušný k tomu text. Racinet, Le costume historique, 2. vyd., č. 184. Srv. výrok letopisce Pulkavy (citát u Legis-Glückseliga, Illustrierte Chronik von Böhmen. Prag, 1857, II. 360—361): "Tunc temporis (k r. 1158) propter excellentiam imperialis coronae sive diadematis, coronae regiae circuli a divis imperatoribus sunt vocatae."

¹¹⁾ Viz na př. Památky Archaeolog., XI. 596, tab. XXV. č. 1.

¹²⁾ Píše o tom de Linas, Anciens vêtements sacerdotaux, II. 191—192.

¹³⁾ Viz Legis-Glückselig, Illustrierte Chronik von Böhmen, I. c., II. 367. Čepice, v níž vyobrazen český kníže (Spytihněv II.) na obr. č. 62 není ona mitra, darovaná od papeže, poněvadž biskupská kápě (mitra) měla svou ustálenou známou podobu. Viz její obrazy de Linas, I. c.

¹⁴⁾ Kritischer Beweis, dass die Mütze (Mitra), welche der römische Papst Alexander der II. dem böhmischen Herzog Wratizlaw verliehen und welche hernach Gregorius der VII. demselben im J. 1074 bestätigt hat, nichts anders als eine Chormütze, oder so genannte bischöfliche Chorkappe gewesen sei, Prag, 1777.

¹⁵⁾ Legis-Glückselig, Illustrierte Chronik von Böhmen, I. c., II. 360—361.

¹⁶⁾ Fontes rer. bohém. II. 118: "... Egilbertus Treverensis archiepiscopus regalibus fascibus indutum unxit in regem Wratizlaum et inposuit diadema super caput tam ipsius, quam eius coniugis Zuatavae, ciclade regia amictae..."

¹⁷⁾ Více o tom viz Kalousek, České státní právo, 1871, 12; Legis-Glückselig, I. c.

¹⁸⁾ Annales Pegavienses, Pertz, Monumenta Germaniae historica (Scriptores), XVI. 245 (k r. 1096): "Eodem die domna Judita comitissa, filia Fratizlai Boemici regis, coronata et auro textis induvis regaliter adornata processit; et coronam auro gemmisque insignitam et cicladem auro textam instar dalmaticae et precipissimi operis, quam sub mantello ferebat etiam auro texto, haec duo insignia ipsa die super altare Deo sanctoque Jacobo dicavit..."

¹⁹⁾ Codex diplom. Moraviae II. 385: "Henricus sartor regis." Srv. Dudík, Dějiny Moravy VIII. 265.

DODATKY.

K seznamu všeobecné literatury krojové, str. 11:

Renan Ary: Le costume en France, Paris, 1891. Kniha tato byla vydána, když seznam byl již vytištěn. Upozornil mne na ni laskavě p. *Karel B. Mádl*, sekretář umělecko-průmyslové školy. Vedle této knihy staly se mně jeho laskavostí jiné ještě cenné knihy přístupny. Za ochotu vzdávám díky.

K seznamu literatury, na str. 15:

Wiersbicki L. (a *W. Rebczyński*): Wzory przemysłu domowego na Rusi, wydane przez Muzeum przemysłowe miejskie, Lwów, 1880 ad. (Exemplář 1880—1887) v knihovně umělecko-průmyslové školy v Praze). Ze serií dále vydaných je pro náš účel důležitá Serja X., vyd. 1889.

Ke str. 21. Nedopatřením vynecháno, že všeslovanskými názvy látek a oděvu obíral se u nás Dr. M. Kříž, Kůlna a Kostelík, Bádání a rozjímání o pravěkém a předvěkém člověku, Brno, 1890, II., 232.

Opravy tiskové.

- Na str. 26. řádek 21. shora čti: *přirozené*.
Na str. 48. řádek 10. zdola čti: Starší slovo „onuce“ . . .
Na str. 54. řádek 13. shora čti: sv. Václav (viz č. 62).
Na str. 59. pozn. 11. čti v citátu z Prochorova: *III. tab. 25, 26, 27*.
Na str. 93. řádek 19. shora čti: místo č. 24 — č. 34.
Na str. 119. pozn. 29. čti: XIII. str. 2.
-

Čís. 64. Z Passionalu Kunhutina.

Kniha druhá.

Rytířské odění v zemích českých ve století XIII. a XIV.

I. Vliv západoevropského mravu rytířského v zemích českých.

§. 1. Význam rytířství v dějinách kroje. — §. 2. Podporou králův a pánů českých vniká rytířství do českých zemí. — §. 3. Rozmáhá se tu obvyklá nádhera v odění rytířském vlivem turnajů. — §. 4. O staročeském názvosloví rytířském.

nad nechybíme pravdy, díme-li, že pestrým pásmem takofka všeho dějstva středověkého vine se jako zlatá nit vliv ducha rytířského. Idea rytířství, jež dospěla v křížových výpravách mohutného rozkvětu, třeba po názorech jednotlivců byla tehda pojímána nevhodně a snad někdy výstředně, pronikla a svým vlivem zachvátila všecken společenský život středověký, neodolatelně působila při kulturním rozvoji tehdejším. Chvalitebné povinnosti, k jejichž plnění rytíř při pasování čestným slibem a slavnou přísahou se zavazoval (hájení vdov, sirotek a těch, kdož křivdy doznávají atd.) povinnosti prodechnuté ušlechtilými zásadami křesťanské mravouky — vyvinující se něha a jemnocit v chování k ženám a zejména oddanost k zbožňované, vyvolené paní, oddanost pak stupňovaná až ku přeládlým projevům titěrným a malicherným — vážný význam a důležitý úkol stavu rytířského, pokud se

týče upravení středověkých poměrů rodinných a společenských — vedle ztrnulých pravidel života rytířského, vyměřených přísně se všemi zdvořilostkami, jaké předpisoval požadavek dvorské uhlazenosti rytíři již od začátku složité přípravy ku vstoupení do stavu rytířského — vedle horlivé i přemrštěné často snahy po osvědčení mužné rekovnosti při turnaji, vypraveném skvěle a nádherně, s velikým nákladem, oslavovaném pak hlučným hodokvasem a pitkami, radovánkami, tancem a zvláště hrou potulného hudce, jenž dojemně před rozjařeným panstvem opěvoval činy bohatýrské a lásku — při tom všem někdy snivé, nedostižné vidiny a blouznivé tužby po velikolepých dobrodružstvích — — — toť jsou jednotlivé, z hruba jen načrtané rysy celkového stavu rytířstva středověkého. Rysy ty pečlivě doplniti zajímavými, podrobnými detaily, dodati jim ladu a svěžesti barvami jasnými, veselými, avšak také místy, kde historická věrnost nutně toho vyžaduje, celkový, zdánlivě pěkný dojem zakaliti rušivými barvami temnými¹⁾ — není úkolem této úvodní stati, ve které má pouze býti ukázáno, že rytířství účinně působilo vedle všeho jiného také při vytváření se a úpravě kroje a stroje.

Pružinou zdokonalení úpravy krojové byla touha po nádheře, srostlá s pojmy rytířské důstojnosti, touha po nádheře, které vyžadoval stručně nahoře vylíčený způsob života rytířského. Případný je tu výrok Falkeův,²⁾ že rytíř se snažil netoliko, aby jeho odění ho chránilo v seči a při kolbě, nýbrž aby jeho celkový zjev byl nádherný, skvostný. Proto krásil své odění, kde a jak mohl.

Byl zahalen rytíř od hlavy ku patě oděním, takže podle zevnějšku patrně nebylo možná jej poznati. To byla vítaná příležitost, aby své odění označoval charakteristickými znaky, po kterých byl by poznán, aby ozdobil především štít a zbrojné roucho („vafnrok“) vyvolenými barvami a příslušným znakem rodinným. Mimo to urobeny podoby jednotlivých rázovitých figur znakových a jimi si kráslili rytíři povrch helmů svých. Konečně také drahocenná pokryvka rytířova koně byla zdobena rodinnými znaky a příslušnými barvami. Nejde tu dále o vývoj znakův, o symboliku barev a výklady podobné, jimiž se obírá heraldika zevrubně. Čtli jsme jen krátce napovéděti, že v rozvoji kroje za doby rytířského řádu a mravu mocný vliv měla snaha po nádheře, touha, aby druh druhu hlavně při slavném turnaji, kam zavítali na kolbu rytíři z blízka i daleka, překonal nejen udatností při kolbě, nýbrž také honosil se před čtým shromážděním skvostnou výzdobou odění svého i lepu úpravou svého oře. Třpytili se rytíři při slavnostní kolbě zlatem a stříbrem, skvěli se v látkách, dovážených z daleka, drahých, bohatě a dovedně pošítych drahokamy a perlami. Nádhra odění rytířského bývala někdy opravdu oslňující, báječná.

§. 2. Kroj v určité době jest věrným a přirozeným ohlasem vládnoucích poměrů kulturních. Proto dříve, než se vydáme na líčení kroje v českých zemích ve druhé polovici století XIII. a ve století XIV., potřeba aspoň stručně si všimnouti tehdejších kulturních poměrů v českých zemích. Teprve potom bude jasno, proč a kterak nastává změna a nový oddíl v dějinách kroje.

Neodolatelný proud, kterým vnikala kultura západoevropská do českých zemí (srv. str. 40—41), zanášel do Čech vedle všeho jiného oblibu rytířského života a rytířské nádhery. Oblibu tu účinně šířili po českých zemích především králové čeští. Odvraceli se víc a více od řádů slovanských, domácích, a jsouce zaplétání svazky stále důvěrnějšími, ať rodinnými či politickými, s vladaři sousedních Němec, zaváděli doma cizí mrav. Zalíbilo se jim v cizích obyčejích, v cizím kroji. Idea rytířství západoevropského, byvši zanesena vlivem přirozeně vzrůstajících styků s cizinou do českých zemí, záhy si tu přivábila četné přívržence, došla rozšíření a zdomácněla. Králové čeští a po jich příkladu i jejich popudem také páni zatoužili po důstojnosti rytířské, po rytířských zá-
bavách, turnajích, po lákové nádhře odění rytířského.

Rytířství západoevropské vnikalo do Čech prostřednictvím nejbližších sousedů, z Němec, vedle toho také přímo styky s Francií a Itálií. Styky českých panovníků s Němci urychlily vzrůst a rozkvět ducha rytířského po vlastech českých. Záhy objevuje se tu odlesk a napodobení západoevropského života rytířského.

Abychom se dotknuli historických dat, dlužno připomenouti, že rytířskému romantismu poněkud již byl oddán král Vladislav I. († 1174). Romantismus ten se však hned šmahem v zemích českých neujímal. Teprve za Václava I., odchovaného úplně po západoevropsku, rozmohla se tu způsobem posud nevidaným idea rytířství. Král strojí výpravné turnaje, vital a štědře hostil na svém dvoře rytíře cizozemce, v turnajích proslulé. Němečtí pěvci družili se na jeho dvoře k jiným cizincům a po královsku jsouce hostění, opěvali jeho nádhru a štědrost.³⁾ Básník Reinmann von Zweter, velebí ho vzletnými slovy. Podle Sigehéra stojí král „Wazlab“ nad ostatními králi, jako máj nad ostatními měsíci. Friedrich von Sunburg podobně nadšeným chvalozpěvem oslavuje českého krále. Tito a jiní básníci němečtí (Tanhüser, Ulrich von dem Türlin, Heinrich Clūzenère, Mísnaere, Ulrich von Eschenbach), velebíce vzácnou štědrost a slávu krále českého Václava I. a jeho nástupců, Přemysla Otakara II. i Václava II., výmluvně tím potvrzují, že na dvoře králů českých rozmohla se záliba západoevropského života rytířského se všemi zjevy, s ním sdruženými.

Příkladem králů řídili se páni čeští. Důležité svědectví opět podávají básníci němečtí, kteří se přízni českých pánů těšili jako na př. Jana z Michalovic, Remunta z Lichtenburka, Borše z Oseku, a za to básnili o jejich slávě, rytířské udatnosti, věnovali jim svoje skladby.

Uvedená tu fakta zasluhovala úvahy a nezvratně ukazují, že čeští králové a čeští páni úzce se sblížili a přichýlili se k vzdělanosti západoevropské, kteráž v dobách, o nichž tu píšeme, kromě přímé dopravy z Francie a Italie také prostřednictvím Němců do zemí českých silně vnikala. Přichýlnost ta byla již značně vyspělá, když tak štědře a bohatě jsou básníci a potulní pěvci němečtí vítáni a hostění u dvora královského i v komnatách na hradech českých pánů. Poněvadž pěvci podobní úzce souvisí s celkovým pojmem rytířského stavu, s leskem rytířské důstojnosti a slávy, snadno se dohodneme, že štědré pohostění básníků ně-

meckých v Čechách bezděky prozrazuje, jak tu již neslýchanou novinkou nebyla píseň potulného pěvce, básníka, opěvujícího štědrost, nádheru a rytířskou slávu svého hostitele. Nebyla novinkou zároveň se všemi jinými zjevy rytířského života západoevropského. Rytířský mrav, rytířské obyčeje se vším, co s pojmem rytířské hodnosti souvisí, zdomácněly již v zemích českých nadobro.

Jiná svědectví toho obšírně tuto vypisovati bylo by od místa.⁴⁾ Jen letmo se zmiňujeme, kterak zle proti novotářskému rozmáhání se rytířských mravů v zemích českých hartusí starosvětský Dalimil. Nařiká, že Čechové

„jechú sě ciuzím paním slúžiti.
Toho bieše více, ale mrzí mě i mluviti.“⁵⁾

Krátké dvojverší toto charakterisuje zálibu pánů českých v rytířském mravu, v „sloužení“ vyvolené paní a jiných asi obyčejích života rytířského, kterých Dalimil schválně pomíjí.

Mravokárné hlasy podobné brzy utichly. Rytířské obyčeje pevně se zakořenily. Proti čemu Dalimil horlil, k tomu potom nabádá rozšafný otec, radě synovi:

„Jednéť chci ješče pilné
k rytieřství dáti znamenie,
by ctil všecky dobré panie,
s pravú vierú jich cti bráně...
dobrých paní cti hledaje,
v srdci jedinú milú maje.“⁶⁾

O jednom ještě obyčeji rytířském Dalimil krátce poznamenal, o kratochvíli rytířské, kteráž má pro dějiny kroje nemalý význam, totiž o klání, turnaji.

§. 3. Turnaje se Dalimilovi nelíbily. Touží na skvostné roucho při nich, na přílišný, zbytečný náklad, svaluje všecku vinu na bedra českého pána Ojíře z Friedberka:

„Ojier klánie do Čech přinese,
tím chudobu v zemi vnes.“⁷⁾

Výstražný hlas Dalimilův a těch, kdož s Dalimilem nelibě pohlíželi na rozmáhající se nádheru při turnajích, zanesených z ciziny do Čech, nedošel souhlasu všeobecného. Vyskytají se pochvalné úsudky turnajů, jako na př. u letopisce Petra Žitavského v kronice zbraslavské.⁸⁾ Podle něho⁹⁾ osvědčili se Čechové při kolbě tak, že v cizině s podivem ukazovali na ně. Při turnaji, když se český zápasník objevil, ozývaly se ze zástupu diváků výkřiky: „Ejhle, Čech!“

Rytířský život líbil se českým pánům. Rytířské kratochvíle, turnaje, slavně byly vystrojovány, s nádherou velikou, za účastenství pozvaných panen, paní a pánů. Není to pro české poměry bezvýznamné

svědectví, radí-li podle básně Smila Flašky z Pardubic kůň králi zvířát,
lvovi, aby po rytířsku si vedl, zval panstvo, bohatě vystrojené, chystal
turnaje. Svědčí to proti Dalimilovi o zálibě v turnajové kratochvíli:

„K tomu se můj vždy vesele
tanec, turnej, časté klanie,
szuova krásné panny, panie,
ať se sjeďú páni tvoji,
připraviecé se bohatě . . .“¹⁰⁾

Zdrželi jsme se trochu při turnajích staročeských, abychom se tu
podívali, že turnaje, pořádané od pánů českých, byly nádherně vypraveny
podle vzorů západoevropských. Chtěli jsme tím vysvětliti nepopíratelné
faktum, že s rytířstvím, hlavně s rytířskou zábavou, turnajem, skutečně
(jak Dalimil si povzdychuje) vnikala nádhera v odění rytířském a v kroji
vůbec do zemí českých.

Rytířská nádhera v kroji tak se rozmohla, že pak Čechové překo-
návali skvostným oděním i původní vzory svoje západoevropské. Známo
s dostatek, jakou nádhrou skvěl se dvůr českého krále Václava I.¹¹⁾
Bohatý přepych a nevidaná i neslýchaná nádhera krále Přemysla Ota-
kara II., jenž netoliko sám skvostně se odíval, nýbrž drahocenné oděvy
rozdával a úsilovně podporoval vzrůst idey rytířství u českých pánů, daly
vznik všude po sousedstvu pořekadlu „král zlatý“.¹²⁾ Král Václav II.
při říšském sněmu v Norimberce r. 1298, vykonává úřad říšského číš-
níka, byl oděn tak drahocenným oděvem, že jako zjev neobvyklý to za-
znamená cizí kronikář.¹³⁾ Z toho všeho vysvítá, že králové čeští, jak
naváděl rytířský mrav, hleděli si přepychu při kroji.

Jednotlivé části odění rytířského budou na svém místě uváděny.
Tuto pro celkovou představu bohaté nádhery v odění rytířském klademe
pěkně zachovanou pečeť Přemysla Otakara II. Z vyobrazení krále tohoto
na pečeti patrna všechna nádhera a bohatá výprava tehdejšího odění rytíř-
ského. Vyobrazení to je pro znázornění rytířského přepychu tak charak-
teristické, že i cizí historikové kroje obyčejně ukazují na pečeť tuto ja-
kožto na poučný vzor, kterak si dlužno představití bohatou výzdobu ry-
tířského odění.

Páni čeští po vzoru králů jmenovaných nosili také odění nádherné,
trpytivé zlatem, stříbrem, zářící drahokamy. Snadno vyrozumíme, že ry-
tířský úbor českých pánů byl vypraven s leskem a přepychem skvělým,
velebí-li německý rýmovník Hans Enenkel s podivením a s nadšením oděv
českých rytířů.¹⁴⁾ Rýmuje, že pan Vok z Rožmberka měl bohatě vy-
zdobené odění, které pak obšírně popisuje. Německý letopisec byl zvláště
překvapen, jak sličně po červeném aksamitu byly rozsety růže, uměle
přišitě z běloskvoucích perel.

Mohlo by se namanouti domnění, že vznícená obraznost básníková
v popisu českých pánů neskrblila nádhrou, toliko vymyšlenou, ve sku-
tečnosti však že odění jejich nebylo tak pyšně okrášlené. Tím by zmi-

zely ze skutečného roucha pana Voka z Rožmberka vybájené růže perlové a vybledly by všecken jas a nádhera, kterou Enenkel tak velebí.

Že tomu tak není, že opravdu v ten rozum, jak Enenkel líčí, byl rytířský háv pánů z Rožmberka vyšňořen, potvrzuje shodně obraz pana Jindřicha z Rožmberka na pečeti z konce století XIII. (viz čís. 66. a srv. obr. čís. 83.). Vedle vyobrazení rytíře-krále klademe již na tomto místě zúmyslně toto vyobrazení českého pána v úboru rytířském zejména proto, že se tu představa, založená na slovném popisu Enenklově, doce-

Čís. 65. Pečeť Přemysla Otakara II.

luje názorným a soublasným vyobrazením. Znázorněny tu ony růže na kropíři, znázorněna nádhera českých pánův, o které Enenkel zachoval budoucnosti zajímavé doklady. Doklady jsou to hlavně proto zajímavé, že tu o nádheře českých pánův, o skvostné úpravě, která se vyrovnala nádheře rytířů německých, ba ji převyšovala, zapsány zprávy od svědka cizince, od skladatele německého.

Doklad ještě zajímavější a zevrubnější zapsal Heinrich von Friberg v jiné skladbě, rovněž německé, v básni o Janu z Michalovic. Týž vypravil se na cestu po západní Evropě a slavně tam klál v turnajích, jakž o tom píše Dalimil:

„Tehdy pan Jan z Michalovic kole po Rýnu do Paříže jede,
tu ctně právě kláv, tůž cestů do Čech přijede.“¹⁵⁾

Heinrich von Friberg oslavuje v básni vítězství jmenovaného českého rytíře při slavnostní kolbě v Paříži před vznešenými diváky, králem a jeho družinou. Zevrubně líčí skvostné odění jeho s detaily tak úplnými, že nikde jinde v českých skladbách se jich nedohledáme.¹⁶⁾

Ze všeho, co tu uvedeno, vysvítá, že idea západoevropského rytířství záhy v zemích českých se ujala a přivodila sem hejno neznámých dřívě zjevů v dějinách kulturních. Rytířství kromě všeho jiného zaneslo do zemí českých nebývalou nádheru v oděvu.

§. 4. Rytířský kroj staročeský, jak vylíčeno, je napodobenina západoevropského kroje rytířského. Snadno odtud vyrozumíme, že v názvech

Čís. 66. Pečeť Jindřicha z Rožmberka.

krojových za vlády rytířských řádů v zemích českých marně bychom hledali až na některé výjimky původu domácího, českého. Názvy ty jsou ohlasem společných názvů západoevropských, ustálených s příslušnými obměnami v Anglii, ve Francii i v Německu a všude jinde. Do Čech se dostaly s věcí, kterou označují, ze západu a, jak jsme již vyložili, často prostřednictvím německým. Rytířský mrav zanesl k nám ze západu hejno slov cizích, jež byla od Čechů jak tak přizpůsobena povaze české řeči, ale tím nebyly s ních setřeny patrné známky cizího původu. Od polovice století XIII. slova tohoto druhu jen se hemžili v jazyku českém a přibývají čím dále více a více.

Probereme kroj rytířský kus po kuse a pokud bude možná, určitě vždy objasníme, co najisto znamenal který název staročeského odění rytířského v dobách, kterým věnován spis tento, tedy ve druhé polovici sto-

letí XIII. a ve století XIV. i na začátku století XV. Názvy ty bývají rozličně mateny a užíváno jich bývá nedopatřením často ve smyslu docela nevhodném. Soustavně posud nebyly vysvětlovány na základě jediné správném, totiž z přirovnávání názvů staročeských a příbuzných synonym, slov souznačných v řečech západoevropských. Jinak postupovati není tu možná. Rozvlácným výčtem staročeských názvů odění rytířského a válečného bez příslušných vysvětlivek a objasnění, co který název určitě nebo pravděpodobně značil, málo bychom čtoucímu pověděli.

Slovný výklad bude poněkud doplněn připojenými obrázky. Obrázky samy o sobě nepověděly by nám mnoho, pokud se týče názvosloví. Na nich vidíme, jak páni staročeští přichytili se oděvu a mravu rytířského, ale, jak se jmenovala která část oděvu tohoto, z obrázku pouze bychom se nedozvěděli. Za to je nám vítán zevrubný, celkový popis, zachovaný v oznámené již německé básni XIII. věku o dobrodružné výpravě českého pána Jana z Michalovic. Tam líčí básník, jak se strojí český bohatýr v Paříži k slavnostní kolbě. Ať již popisuje podle skutečnosti, jak se opravdu český pán onen odíval, nebo ať líčí, jak se tehda rytíři vůbec, tedy i v zemích českých strojili, vždy je to popis nad jiné zprávy vítaný a poučný. Básník nám tu živě kreslí a názorně popisuje, jak pan z Michalovic se obléká, bere na sebe části kroje rytířského po pořádku, tedy nejdříve ty části, které jsou spodní, jichž na obraze viděti nikterak nemůžeme, a jež podle staročeských názvů, odvozených, jak již napověděno, ze společných názvů západoevropských, tuto bezpečně a určitě poznáváme.

Pokud se týče názvosloví staročeského, dlužno ještě toto vyložit: Staročeské názvy čerpáme jednak z nejstarších slovníků českých, jednak ze skladeb, pramenů původních (zápisy kronikářovy, rozličná rýmování, právní památky, záznamy v knihách městských a pod.), jednak ze skladeb upravených z cizí řeči a podle cizích vzorů (hlavně rytířská skládání), kde překladatel byl nucen cizí technické významy ze života rytířského nabrzovat po česku slovy souznačnými, technickými významy domácími. Cizí původ skladby neubírá tu ceny dokladům, v ní zapsaným. Překladatel neb upravovatel nemohl z čista jasna užívatí názvů rytířského odění naprosto neznámých a nesrozumitelných v zemích českých. Toť je docela přirozené a samozřejmé.

Místy bylo potřeba při výběru obrázků sáhnouti pro kresby nedomácí, cizí. V době, o kterou tu jde, nebylo v odění rytířském, jež se k nám dostalo z ciziny, zásadného rozdílu mezi českým a západoevropským. Proto jsme neváhali na objasněnou všimati si a upozorňovati na vyobrazení a spisy cizí. Knih cizích o rytířském odění bylo potřeba krok za krokem vykořisťovati, aby jednotlivé zjevy v odění českých rytířů, toliko napodobené podle módy západoevropské, byly náležitě vysvětlovány, pokud se týče názvu i věci.

V následujícím líčení přidružujeme se postupu, naznačeného v básni o Janu z Michalovic, a sice z důvodu, nahře již uvedeného, že se tam obléká český pán tak, jak tehda rytíři se odívali, příslušný vždy kus odění po kuse, po pořádku.

Konečně potřeba vysvětliti, proč do druhé knihy přibíráme rytířské odění ve druhé polovici století XIII. a zároveň již století XIV. se začátkem století XV. (až do upálení mistra Husi). Dobu jmenovanou není možná libovolně přetnouti na kusy. Je to doba poměrně krátká, ve které rytířské odění nedoznalo příliš různotvarných proměn. Proto jsme ji nechtěli přetrhati zbytečně na odstavce, násilně rozdělené, a raději podáváme dotyčnou látku pohromadě, aby jednotlivé věci, spolu souvisící, nebyly od sebe odloučeny a celkový přehled tím nebyl porušen.

Mimo to kroj rytířský měl značný vliv při utváření se kroje současného vůbec. Proto jsme položili líčení kroje rytířského napřed, aby pak vliv jeho při vývoji kroje obyčejného byl pochopitelný a snáze vysvětlitelný.

¹⁾ Obširně se rozepsal o rytířství vedle všech starších prací Karl Roth von Schreckenstein, *Die Ritterwürde und der Ritterstand, Historisch politische Studien über deutschmittelalterliche Standesverhältnisse auf dem Lande und in der Stadt*, Freiburg i. B., 1886. Život rytířský důkladně vylíčili Jac. Falke, *Die ritterliche Gesellschaft im Zeitalter des Frauencultus*, Berlin, 1863 — Ant. Méray ve studiích: *La vie des troubadours*, Paris, 1873; *La vie au temps des cours d'amour, croyances, usages et moeurs intimes des XIe, XIIe et XIIIe siècles*, Paris, 1876 — a Alviu Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, Leipzig, 1879; 2. rozmnožené vydání tamtéž, 1890.

²⁾ *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. 247—248; obrázky rytířského odění vedle všech jiných knih, kterých se budeme dovolávat, u Heideloffa ve zvláštní sbírce *Costüme d. d. Ritterthums* (seznam literatury, č. 35).

³⁾ Následující toho doklady jsou vesměs vypsaný z bohaté snůšky příslušných zpráv v knize Dra. A. Krause, Jan z Michalovic, I. c., str. 31 ad.

⁴⁾ O rytířství v Čechách viz stat Vocelovu, *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*, I. c., str. 167 ad.

⁵⁾ *Fontes rer. bohém.* III. 214.

⁶⁾ Rada Otce, vyd. Hanka, *Starobylá skládání*, 1823 (díl opozdělý) str. 173, 175.

⁷⁾ *Fontes rer. bohém.* III. str. 177.

⁸⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. str. 9: „Mox iuvenes discunt pugnas hostique resistunt strenue, dum erubescunt, illata opprobria ab extraneis sustinere. In torneamentis inceptit gloria gentis istius augeri; sese mutuo revereri omnes ceperunt, quod tunc ruditatis irretiti laqueis haud dubium antea nescierunt.“

⁹⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. str. 152: „Erat namque hasta spissa Bohemicalis in longitudine et fortitudine aliis dissimilis, cumque aliquis tyro Bohemicus hasta vibrata ad medium theatri saltante equo cum impetu prosiliret, populus omnis, qui aderat, clamabat: Ecce Bohemus, ecce Bohemus!“

¹⁰⁾ Nová rada, vyd. Dr. J. Gebauer, 1876, str. 91, v. 866—871.

¹¹⁾ Palacký, *Dějiny národa českého*, II., str. 150.

¹²⁾ Palacký, *Dějiny*, II. str. 193—194; Tomek, *Dějepis Prahy*, I., str. 350—352.

¹³⁾ *Chronicon Colmariense* (r. 1298), Pertz, *Monumenta (Scriptores)*, XVII. 267.: „Rex vero Boemus cum pretiosissima veste et equo, qui ad mille marcas estimabatur, sedens, vinum in scypho aureo sibi (Alberto) porrexerat.“ Dudík, *Dějiny Moravy*, VIII., str. 238.

¹⁴⁾ *Rerum austriacarum scriptores*, ed A. Rauch, Vindobonae, 1793, 341—342

„... Do cham der bochk von rosenberch,
der fuert einen liechtin halzperch
daz in dewschen reichen
im nicht mocht gleichen
der het vil guet ringe

er waz pracht von cherlinge
vnd des halzpergez ein dekhe
die fuert der selb rekhe
vnd einen roten sameit
den er uber den harnasch leyt

mit weizzen rosen pestrewt
der helt sich des vast vrewt
die rosen warn von perlen weizz

geworcht mit guten fleizz
sein schilt sein dekch warn sam
als es dem ritter wol gezam..."

Tamtéz další jiné popisy. Srov. Palacký, Dějiny nár. českého, II. 150.

¹⁵⁾ Fontes rer. bohém. III. 201 str. (k r. 1293).

¹⁶⁾ S úvodem a vysvětlivkami vydal básně Dr. A. Kraus, Jan z Michalovic, r. 1888. Poněvadž se pak často dovoláváme jednotlivých závažných svědectví a podrobností, v básni uvedených, otiskujeme tu příslušný popis rytířského úboru. Str. 103 ad :

„...uf einem tepich der edel barn
mit vriem mute sazte sich;
dô wart der helt ritterlich
in sine hosen in geschüt....
ein spaldenier glanz sidin
was im prislich dâ bereit,
dar ob im schöne wart an geleit
ein silberwizer halsberc,
dar an lac meisterlichez werc
von kleinen sarringen.
den begonen twingen
ein plate meisterlich beslagen;...
si wère meisterlich genûc
geworcht von richen blechen.
dem éren richen vrecken
zû dem selben mâle
von rôtem zindâle
wart gesant ein wâfenkleit
dâ riche kost het an geleit
ein vrouwe mit ir wizen bant,
dar in der tûre wigant
wart gar ritterlich gekleit.
ouch was des heldes urs gereit
wol nâch sines herzen gir;
kovertûr und lankenir
dar uf geleit gar wunnencliche,
dem wâpenrocke geliche,
und meisterlich gerietet,
prislich gefurrieret

mit nûwen vederen hermelin.
ouch gap von golde liechten schin
des herren satel wunnenclich....
von golde wunnenclichen erklauc
sin zoum und sin gereite gar.
sin helm von brûnem stahel klâr
gap liechten spiegelvarwen schin;
ein kranz prislichen guldin
glest uf des helmes krône,
dar in gesteket schöne
vergulter gires vederen vil,
dar an gehangen âne zil
von golde wunnenclich talier.
der minnen zeichen, ein slogier,
vlouc ob des gires vedern
den man dâ sach vledern
gelsidin unde wol geworcht.
der tûre degen unervorcht
den helm gar ritterlichen bant.
einen schilt der wigant
gevie gar prislichen,
gevazzet wunnenclichen
mit grünen borten sam ein gras;
des schildes velt bezogen was
mit nûwen rôten marderkeim....
...dar in wiz hermelin
ein ginender lewe was gesniten...
sin banier, glich dem schilde,
die snurren in dem winde."

II. Odění nohou.

§. 1. Brněné nohavice. Pláty. — §. 2. Ostrohy.

§. 1. Nejdříve chystá si rytíř, pokud se může ještě volně ohýbati odění na nohy. Maje nohy opatřeny **brněnými nohavicemi** (slovo tvoříme analogií doložených „brněných rukavic“, o nichž bude jinde pověděno), přikládá si ještě **pláty** a je uvazuje nad kolenem. Tak usu-zujeme z cizích obrázků odění rytířského ¹⁾, z textu básně o Janu z Mi-chalovic a z obrázků Velislavovy bible (na př. č. 67). Oděnci mají na nohách nejdříve nohavice, které, jak zřejmě malíř naznačil, jsou urobeny stejně jako brnění ostatní. Mimo to (viz na obou vousatých bojovnících) zespoda pancíře na koleně vyčnívá plát, poněkud vyzdobený. Poněvadž

malíř pravidelně (srv. č. 70, jezdec přední) tak kreslí v bibli Velislavově oděnce a bible, jak všeobecně od odborníků jest uznáváno, je domácího původu českého, není jiné možnosti, než že tu věrně znázorněn rytířský

Čís. 67. Z Velislavovy bible.

Čís. 68. Z Passionalu Kunhutina.

kroj století XIII. a, poněvadž řády rytířské ještě ve století XIV. nepozbyly u pánů českých obliby, jistě ze začátku století XIV. Mívali tedy čeští oděnci tehdejší na nohách úbor, nahoře vylíčený a od malíře bible Velislavovy jasné a názorně nakreslený.

S tím shodují se obrazy na pečetích. Odění nohou tu ovšem není tak význačně a názorně vystiženo jako při jemné kresbě bible Velislavovy; přes to však nákolienky, pláty železné, jimiž rytíř nohu bezpečněji chránil proti ranám, jsou na pečetích královských (viz č. 65, 85, 100) i na pečeti Bavora ze Strakonice (č. 69) docela patrně znázorněny.

Také v Passionálu Kunhutíně (čís. 68) na obrázku rytíře jak probodá lotrovi krk, vyobrazen plát, jenž oděnci pokrývá svrchní část nohy,

Čís. 69. Pečeť Bavora ze Strakonice a Bavorova (r. 1312).

opatřené brněním, až ke kolenu. Rovněž sv. Jiří na hradě Pražském má nohy chráněny pláty (viz čís. 71.).

§. 2. Rytíř jezdec připínal si k noze ostrohy. Na potvrzenou toho nebylo by ani potřeba dovolávat se staročeských dokladů, sem příslušných, ze skládání o podkoní a žáku,²⁾ o Jetřichovi Berúnském,³⁾ z Alexandreidy Svatovítské,⁴⁾ ze Štítného⁵⁾ a jiných pramenů.

Souhlasně s památkami písemnými dosvědčeno je nošení ostruh na dávných vyobrazeních. Na pečeti pana Bavora ze Strakonice, jejíž obraz tu pod čís. 69 klademe, docela zřetelně je naznačena ostroha. Podobně tomu na obrázku z Velislavovy bible (čís. 70), kdež ostrohy jezdců jsou znázorněny ještě jasněji. Zejména možná si tu dobře představit, kterak ostrohy bývaly k noze připevněny. Podoba jejich shoduje se s podobou ostruh na jmenované pečeti Bavora ze Strakonice.⁶⁾

Na konec dlužno dodati, že ostrohy robili jezdcům staročeským řemeslníci, po česku nazvaní „ostrožníci.“

¹⁾ Srv. Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, str. 111, obr. čís. 120.

²⁾ Vyd. J. Jireček, str. 9: „také bieše vpal ostrohy.“

³⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slav. Phil. 1890, I, 12: „v kuon ostrohama udeři.“

⁴⁾ Vyd. Patera-Hattala, str. 43, 1763: „za ostrohu visí mnohý.“

⁵⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign 17 C 15, l. 147a: „netbal's na drahé ostrohy na tvé božé svaté nohy.“

⁶⁾ O tom, jak se vyvíjela podoba ostruhy, vydali právě nádherné dílo R. Zschille a R. Forrer, Der Sporn in seiner Formenentwicklung, Strassburg, 1891.

III. Hlavní odění.

§. 1. Spalnieř. — §. 2. Brně, pancieř, kruněř. — §. 3. Pláty (plechy). — §. 4. Vafnrok, varkoč, kursit, zbrojné roucho. — §. 5. Obojek. Náramek.

§. 1. Po té odívá si pan z Michalovic, jak německá báseň líčí, „spaldenier“. Název „spaldenier“, „spalier“ beze vší pochyby je totožný se staročeským názvem „spalnieř“, ¹⁾ utvořeným ze slova, známého s příslušnými obměnami všude po západní a jižní Evropě: u Vlachů (spalliera), u Francouzů (éspalière), v latině středověké (spalleria, spallarium) atd.²⁾ Spalnieř — Poláci jej nazývali szpaler, szpalier³⁾ — byl oblek pod drasnaté brnění; pokrýval rámě, plece a vůbec hořejší část těla. Jej oblekal rytíř nejdříve. Teprve na něj přišlo brnění.

Staročeské slovo doloženo ve slovníku Bohemáři⁴⁾ a mimo to v zajímavém líčení Alexandreidy (zlomek svatovítský).⁵⁾ S chvatem se páni odívají do bitvy.

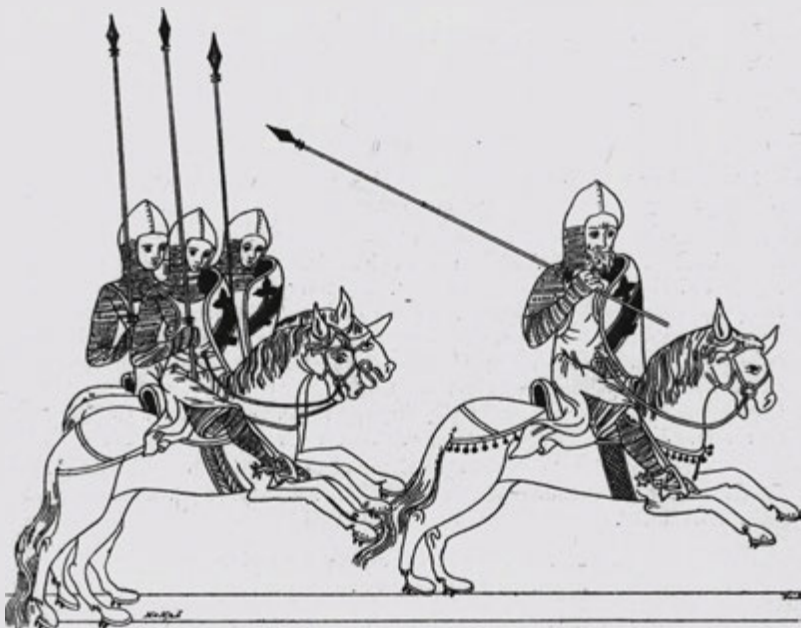
„... on spalnieř juž na sě vleče
a sen potřebuje meče...“

Kreseb a pečeti staročeských se tu ovšem dovolávati nemůžeme, poněvadž spalnieř byl oblek spodní, zakrytý brněním a tedy patrně na kresbě neviditelný. Z dokladů staročeských se nedozvídáme, z čeho a jak byl zhotoven. Jan z Michalovic podle německé básně měl spalnieř hedvábný.

§. 2. Rytíř Jan z Michalovic obléká si dále „halsberc“.⁶⁾ Ve starších dokladech bývá za slovo to užíváno⁷⁾ názvu „brünne“, kteréžto slovo má ve staročestíně význam „brně“ (staroslov. brnĭja, doložený v Bohemáři⁸⁾ a v Alexandreidě svatovítské.⁹⁾ V latinských pramenech staročeských bývá za to zapsán název lorica.¹⁰⁾ Byl to podle analogie cizích dokladů oblek, z drobných kroužků spletený, na způsob sukně nebo košile, sahající až po kolena. Zase velmi názorně objasňují věc obrázky v bibli Velislavově. Na kresbách, jež tu připojujeme (č. 67 a zvláště č. 70) docela jasně čtoucí vidí, jak sahá vyličené odění,

„brně“, až po kolena, přikrývajíce ruce i všecko tělo hořejší. Opět pravidelně jsou tak oděnci nakresleni. Podobně oděni rytíři Passionalu Kunhutině (viz č. 68).

Beneš Krabice z Weitmile položil v latinské kronice svojí¹¹⁾ vedle významu lorica (totožného s něm. halsperc, brünne) slovo souznačné „panzeria“. Podobně zaznamenány oba významy vedle sebe v řádech starobrněnských a zápisech staropražských.¹²⁾ Slovo to i v češtině bylo známo, vykládá-li po česku Bohemář slovo „lorica“ — „pancier“.¹³⁾ V latin-

Čís. 70. Z bible Velislavovy.

ských a německých pramenech staročeských čteme pravidelně „panzerium“, „pantzier“¹⁴⁾ nebo „panzer“.¹⁵⁾ Název „pancier“ pochází ze slova známého ve středověké latině („pancerea“), ve vlaštině (pancier), u Francouzů (panciere) i jinde.¹⁶⁾ Původně slovo značí tu část odění, jež chrání břicho (pantex). Původní význam slova pak se různě mění. V dokladech českých, jak již napověděno, odpovídá slovo „pancier“ latinskému lorica, totožnému s uvedeným již německým halsperc, brünne (brně). Vedle Bohemáře vyskytá se již slovo pancíř ve smyslu lat. lorica v Letopisech Trojanských¹⁷⁾ a v památkách počínajíc koncem stol. XIV.¹⁸⁾ pravidelně. Slovo „brně“ zaniká.

Vedle slova pancieř bylo také známo souznačné slovo „kruněř“.¹⁹⁾ Mistr Hus považoval „kruněř“ za význam původu českého, vytýkáje Pražanům, že „mluvie odpoly česky a odpoly německy, říkajíc ... pancieř za kruněř“.²⁰⁾

1373

Čís. 71. Socha sv. Jiří (z r. 1373) na hradě Pražském.

Krátce jen ještě dodáváme, že rytířské brně a pancieře původně kupovány byly v cizině, zejména z Itálie, z Florence a kromě toho z Augšpurku.²¹⁾ Na začátku století XIV. je hotovili zvláštní řemeslníci domáci, nazvaní odtud brníři nebo pancieřníci,²²⁾ v lat. listinách loricatores nebo lorifices.²³⁾

§. 3. V popisech válečného odění u kronikáře Petra Žitavského²⁴⁾ i v rádech starobrněnských²⁵⁾ a staropražských²⁶⁾ bývá vedle pancíře (lorica, panzer) zapsán ještě jiný jakýsi druh odění, v textu latinském „thorax“, v textu německém „platen“. Pozorujice pana z Michalovic, jak se v rytířský úbor obléká, shledáváme, že na spalniér oblekl si pancíř a na pancíř pak ještě si připevňuje „plate“, část odění uměle prý zhotovenou z drahocenných plášků,²⁷⁾ řemeny k tělu přivázanou.²⁸⁾ Jak vysvětlitelno, měla chrániti prsa a vůbec hořejší přední polovici těla před ranami nepřátelskými Bohemář poučuje,²⁹⁾ že thorax, vyskytující se v pramenech latinských, odpovídající něm. „platen“, dlužno po česku překládati „pláty“. S tím shodují se překlady Rozkočaného³⁰⁾ a Nomenclatoru.³¹⁾

Z toho všeho vysvítá, že pláty byly odívány přes brnění na přední, hořejší části těla. Souhlasně a přímo tomu nasvědčují některé doklady staročeské. Rýmuje-li skladatel Alexandreidy svatovítské,³²⁾ že král řecký probodnul syrskému vévodovi „štíť, pláty, brně“, je pochopitelno, že vévoda držel před sebou štít, ten byl nejdříve proboden; pak mu král protknul „pláty“, jež zase pokrývaly známé již nám odění „brně“. Podobně v Letopisech Trojanských³³⁾ meč prorazil „pláty jeho i pancíř až do holého těla“ — tedy nejdříve pláty a pak teprve pancíř, jenž byl pod nimi.

Ve zprávě o krádeži výslovně vedle pancíře psáno o plátech, že prý zloděj pobral „odění pancířův, plátův“.³⁴⁾ Ve skladbě o Jetřichovi Beránském se dočítáme, že rek měl na sobě také „předrahé pláty“.³⁵⁾

Vedle významu „pláty“ bylo také užíváno významu ještě jiného, rovně podle německého názvu, „plechy“.³⁶⁾ V Nomenclatoru totéž značí také z němčiny vzaté slovo „prussplech“,³⁷⁾ kteréžto slovo tedy doloženo je tím již pro století XIV. Osamocený je též souznačný nejspíše název z Alexandreidy svatovítské³⁸⁾ „kabát tvrdý nebo pláty“.

Pláty hotovili řemeslníci, zvaní v latinských pramenech thorifices, podle německého po česku³⁹⁾ i po polsku⁴⁰⁾ platněři (platnerze).

Jak si dlužno představití pláty na oděnci, dobře znázorňuje obraz sochy sv. Jiří na hradě Pražském, lité roku 1373 od Mart. a Jiřka z Klussenbergu (čís. 71.). Pancíře i pláty bývaly zakryty ještě jinou částkou rytířského odění, totiž — vafnroem.

§. 4. „Vafnrok“ (něm. Wäfenrok, Wäpenrok⁴¹⁾) byl oděv buď bez rukávů (viz pečeť č. 69., 83., 100.) nebo s rukávy (viz č. 67., voutsatý muž na levé straně), dosti dlouhý, aspoň vždy delší než pancíř (viz na oděních č. 67., 70.). Po stranách byl pro pohodlnější ježdění rozstřihnout (viz tamtéž). U kroje nádherného byl skvostně ozdoben, bohatě lemován (viz č. 65.).

Původně bylo jeho účelem, aby chránil železná brnění před všelikou pohromou, jednak před mokrem, vlhkostí, jednak proti žhavému úpalu slunečnému.⁴²⁾ Později vedle napověděného praktického účelu využítkoval ho rytířský duch k účelu ještě jinému. Vafnrok byl skvostně ozdobován, zhotovován z látek drahých, nádherně lemován a — za všeobecného nošení rodových znaků opatřen vyvolenými barvami rodinnými a někdy pří-

slušným erbem neb aspoň figurkami z toho kterého erbu (srv. něm. wappenroc), na př. lvíčky, orlicemi, liliemi atd. Nosili jej v pozměněných někdy podobách, ale celkem vždy stejného základního tvaru rytíři ve Francii,⁴³⁾ v Anglii,⁴⁴⁾ v Německu,⁴⁵⁾ v Polsku⁴⁶⁾ a všude, kde rytířský mrav bujel. Není potřeba široce o tom psát, že za tehdejších poměrů rytíř honosil se často skvostným vafnrokiem se třpytivou okrasou ze zlata a drahokamů, ozdobeným lepě a nákladně od něžné ruky zbožňované paní. Skladatel německé básně prozrazuje to na př. o Janu z Michalovic při zmínce, že si český pán obléká přes brnění drahocenný vafnrok.

Jako všude jinde, tak i v zemích českých nosili oděnci podle všeobecného rytířského zvyku přes brnění vafnrok. Některé doklady obrázkové jsme již uvedli. Tuto ještě přidáváme, že uvedené již kresby úplně shodují se s obrazy všech jiných památek současných.

Na zámku Jindřichohradeckém zachována poměrně dosti neporušeně nástěnná malba z první polovice století XIV., vyobrazující legendu o sv. Jiří. O její původ zde nejde. Tolik však je jisté a nepopíratelné: Kdo jen poněkud se rozhlédne po dějinách kroje západoevropského ve století XIII. a začátku století XIV., hned pozná, že tu kreslen šat, s jakým se na sklonku století XIII. a na začátku století XIV. všude a všude po západní Evropě setkáváme.⁴⁷⁾ Hrdina legendy, sv. Jiří, pravidelně je tam namalován v odění rytířském, jak již jsme je vylíčili, maje na sobě přepásaný vafnrok s několika laloky (srv. č. 72., 90., 103. Drobná čísla nad jednotlivými výjevy na tomto obrázku i na dalších vypravování legendy o sv. Jiří).

Dr. Čeněk Zbort: Dějiny kroje.

Čís. 72. Z malby legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

Podobně v *Passionalu Kunhutina* má na sobě rytíř jezdec (viz č. 68.) vafnrok bez rukávů, po straně rozstřížený. Oděnc, tamtéž vyobrazený, jak tepe Krista, rozpřáhaje se na něho pěstí, nosí také na brnění vafnrok bez rukávů, podobný vafnrokům na kresbách jiných (viz čís. 73.).

Sv. Václav, vyobrazený na zajímavé pečetí Starého Města Pražského (čís. 74.)⁴⁸⁾ jest oblečen v odění, jaké nosili vrstevníci toho, kdo pečel zhotovil, tedy asi tak, jako jsme již poznali ve statích předchozích. Na odění je tu znázorněn vafnrok, jehož vlající část dolní zejména docela jasně od umělce zobrazena. Přirovnáme-li toto vyobrazení sv. Václava ku všem vyobrazením

Čís. 73. Z *Passionalu Kunhutina*.

odění rytířského na souvěkých památkách jiných ať již druhu jakéhokoli, hned uvidíme, že celková shoda je tu nepopíratelná.

Je doloženo nade vší pochybnost uvedenými již všemi kresbami i vyobrazeními, jež v dalším pásmu líčení úboru rytířského v zemích českých budou uvedena, že nosili rytíři a oděnci čeští v době, o kterou nám jde, vafnrok přes odění brnění. Nosili tak po vzoru rytířského odění západoevropského. Celková podoba je vždy táž. K obrázkům již uvedeným připojujeme kresbu z rukopisu o Zjevení sv. Jana, chovaného v kapitolní

knihovně svatovítské. Srv. o něm v poznámce.⁴⁹⁾ Nakreslen tu souboj dvou rytířů, oděných brněním a vafnroky, jenž nemá rukávů (viz č. 75.).

K dokladům obrázkovým dlužno přidati doklady z památek písemných. Že nosili čeští páni podle řádů rytířských vafnroky a nosili vafnroky skvostné, potvrzuje docela jasně cizí svědectví německého letopisce Enenkela.⁵⁰⁾

Velmi zajímavý doklad domácí zapsal bezděky rozhorlený mravokárce, skladatel rýmování „Desatero kázání Božie“.⁵¹⁾ Napomíná pyšné, fintivé ženy, aby si tvář neličily a hlavně aby nechodily s tvář naličenou před Pána Boha do kostela. To prý se podobá, jako kdyby rytíř dopustil se zrady na svém králi, oděl by se vafnroky, označenými barvami, znaky nepřátel králových a v bitvě pobil by svému králi mnoho šlechticů. Potom troufal by si jíti před stolec královský a měl by na sobě ještě patrné znamení svojí pronevěry — totiž vafnrok s barvami nepřátel králových. Král by ho za zrady přísně potrestal. Ženy vedou si podobně, když jdou do kostela před krále nebeského s tvář naličenou, nesouce na sobě zřejmý odznak nepřitele krále nebeského, vafn-

rok „ďáblův“, majíce na tváři líčidlo. O tom rýmuje skladatel mravokárce, jak jde zrádný rytíř po bitvě před krále, s jehož nepřítelem se spojil, v ten rozum:

Čís. 74. Pečeť Starého Města Pražského.

„I jde (rytíř) před král, toho tajě,
a ješče na sobě jmajě
vafnrok neb tvář nepřátelskú
a prosie u něho daru.
Nezdá mi sě, by jmu co dal,
snad by sě více rozhněval,
i kázal by jeho jieti
a potom jmu hlavu stieti.
Taktěž ty, ježto sě líčie,
v ďáblův sě vafnrok obláčie . . .
Hubená ženo, znamenaj
a ďáblov tváři nechaj.
Když jmáš ten vafnrok na sobě,
věrně jmáš buoží hněv k sobě.“

Text básně je tak jasný a srozumitelný, že není možná pochybovati, jako by tu snad slovo „vafnrok“ v souvisu s oděním rytířským značilo něco jiného než příbuzné slovo německé „waffenrock“.

Zdá se, že vedle názvu poněkylého užívali Čechové jména ještě jiného. V nejstarších překladech starého zákona přeloženo po česku místo z Knihy Soudců: „opásal se mečem pod **varkočem** na pravém bedře“.⁵²⁾ Slovo varkoč je tu překladem latinského významu „sagum“. Není to osamělý výmysl překladatelův. Že bylo v české řeči známo, svědčí bez-

Čís. 75. Z rukop. kapit. knih. svatoříské:
Scriptum super Apocalypsim.

Kromě „vafnroku“ byl nošen od rytířů přes brně šat, nazvaný „kursit“.⁵⁶⁾ Byl to vlastně svrchní oděv, opatřený kožešinou. Čechové také jej znali a nosili pode jménem „**kuršit**“. Svědectví toho zapsáno v Alexandreidě Jindřichohradecké.⁵⁷⁾ Popisováno tu nádherné válečné odění. Každý

„s drahotů přieliš nemalú
vypraviv se na přechvalu
svým oděním i svým ščitem
i pak předrahým kuršitem...“

Název nějaký ryze český pro vylíčený oděv, nošený přes válečné odění, se neujímal. Bylo někdy užíváno významu „sukně na odění“, jako při popisu soudního klání v Hradci Králové, kdež „Rudoltovici jmiechů na oděniu sukně zelené a Věnkovici červené“.⁵⁸⁾

Slovo „vafnrok“ zdomácnělo v zemích českých, ačkoli přirozeně podrobilo se rozvojem časovým některým proměnám. U Rešela setkáváme se později s názvem pozměněným „bappmrok“, jež vykládá též slovníkár jakožto „**zbrojné roucho**“⁵⁹⁾ a jinde „vojenské roucho na zbroj“.⁶⁰⁾ Veleslavín zná význam podobný, překládaje po česku slovo „Wafenrock“ — „**oděv na zbroj**“.⁶¹⁾

pečně to, že slovníkár Klen Rozkochaný ve století XIV. je přibírá ze zásoby souvčké české řeči do své sbírky slov, značících oděv. Klade vedle latinského významu „pallium“⁶²⁾ patrně souznačné slovo české — „**varkoč**“!

J. Jireček přirovnával slovo staročeské „varkoč“ k anglickému „war-coat“, jež značí válečný, vojenský kabát.⁶⁴⁾ Podobá se, že slovo uvedené souvisí se slovem latiny středověké *vardecocium*, *varkocum*, jež v různých obměnách jakožto název oděvu svrchního kolovalo ve středověku po západní Evropě.⁶⁵⁾

§. 5. Ta část odění, která pokrývala hrdlo, byla nazývána v latině středověké *collare*, *collarium*, starofranc. *colier*, německy podle francouzského *kollier*.⁶²⁾ Čechové pojmenovali ji „**obojek**“.

Bezpečný doklad zachován v slovníku Bohemáří.⁶³⁾ Potvrzuje to také vedle všech dokladů pozdějších popis boje v *Letopisech Trojanských*, kdež líčeno: „... nad štít v u obojček silně jeho hrotem uhodí — a obojček protasiv v hrtdlné žfly jej smrtelné pobode“.⁶⁴⁾ Ze slov uvedených patrně, že obojček chránil hrdlo. Vhodné vyobrazení viz na kresbě z Velislavovy bible (čís. 101.).

Při dalším zdokonalování odění válečného chráněno bylo rámeč zvláštním, přiměřeně upraveným plechem, „**náramkem**, (náramníkem“). Pro dobu, o níž tu jde, zachován doklad v listině z r. 1362.⁶⁵⁾ Vyobrazení vidí čtoucí na obr. čís. 71., kde sv. Jiří má ramena pokryta chráničnými plechy.

¹⁾ Srv. Matzenauer, *Cizí slova*, 410; J. Jireček, *Světlozor*, 1877, 15; Kraus, Jan z Michalovic, I. c., 104, pozn.

²⁾ Viz Viollet-le-Duc, *Armes de guerre offensives et défensives*, I. c., VI. 278 ad; A. Schultz, *Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters*, I. c., 55—57.

³⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II. 11.

⁴⁾ Vyd. Hanka, 44: „*loreernium spalnic*“.

⁵⁾ Vyd. Hattala-Patera, 1881, str. 34, v. 1392—1398.

⁶⁾ O názvu i věci viz obšírně A. Schultz, *Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters*, I. c., 33 ad.

⁷⁾ Kraus, Jan z Michalovic, I. c., 104.

⁸⁾ Vyd. Hanka, 51: „*armatura*, brně.“

⁹⁾ Vyd. Hattala-Patera, I. c., 34, v. 1394—1395.

„... na nom již železa brnie,
a sen tepruv usypá brně.“

I. c., 38 str., v. 1560—1561:

„Štít, pláty, brně jmu protče,
on spade, kón sě mu potče.“

¹⁰⁾ Na př. *Zemské desky*, č. 28, l. 9 a (k r. 1402): „*subtraxit uni clienti unam lorica*“; archiv král. města Prahy, č. 987, l. 30 (r. 1353): „*lorica*“; pod. l. 36 a, l. 38 b (1354), l. 255 b (1359) atd. Čís. 988, l. 132 a (1374), l. 86 a (r. 1374), l. 76 a (1386), l. 108 b (1388), l. 294 a, 295 a (r. 1391) atd. Čís. 317, l. 2 b (k r. 1403): „*exhibuit duas loricas*“; l. 4 b (k r. 1403): „*exhibuit unam lorica*“.

Srv. tamtéž, l. 20 a, l. 24 a, l. 24 b atd.

¹¹⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. 543 (k r. 1371): „*Insuper et loricas seu panczeria militum et curiensium domini imperatoris laniabat et a summo usque deorsum*“.

¹²⁾ Rössler, *Stadtrechte von Brünn*, 1852, 50: „*Arma vero reliqua, puta panczerium seu lorica*...“ Archiv král. města Prahy, čís. 988, l. 209 b (r. 1372): „*lorica*, quae vulgariter *panczir* dicitur“.

¹³⁾ Vyd. Hanka, 44: „*lorica pancier*“.

¹⁴⁾ Srv. na př. archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 384 a (r. 1365): „*panczorium*“; pod. čís. 988, l. 35 a (1372), l. 117 a (r. 1372), l. 119 a (1373), l. 125 a (1374), l. 230 a (r. 1377), l. 20 (r. 1383) atd.; Rössler, *Stadtrechte von Brünn*, 396: „*Und pei wem der richter begreift ein pantzier*...“

¹⁴) Týž, Das altprager Stadtrecht, 1845, 29 (k r. 1335): „Dar uber wer zu sulchem krigē oder zum gevechte chumt mit eynem panzer. . .“

¹⁵) Viz A. Schultz, Zur Waffenkunde des älteren Mittelalters, 53.

¹⁶) Vyd. 1478, str. 172: „ani pancieř óv. . .“; str. 230: „...neškodně pancieř i oděnie jemu probodí“; l. c. „...meč chybiv sě přilbice ranů spade tak, že pláty jeho i pancieř prorazí až do holého těla. . .“

¹⁷) Liber citationum, vyd. V. Brandl, 1872, I., 193 (k r. 1406): „dva pancieře“; I., 368 (k r. 1410): „pancieř za X. br.“; II., vyd. 1873, 229 (k r. 1411): „e jest ten pancieř mezi nimi byl“ aid.

¹⁸) O slově viz Matzenauer, Cizí slova, 223.

¹⁹) Vyd. Erben, I. 184.

²⁰) Viz Dudík, Dějiny Moravy, VIII., 273.

²¹) Letopisové Trojanští, I. c., 64: „...onde pancieřnsci, onde birnřii.“

²²) Srv. Tomek, Dějepis města Prahy, II. 377; Emler, Regesta, III. 97 (k r. 1314): „...Arnoldus lorifex... Merklinus lorifex.“

²³) Fontes rer. bohēm. IV. 127 (k r. 1309): „O quociens vidi et condolui, quod honestorum civium cohors pacifica, quae prius vestiebatur mollibus, metu virorum discolorum, sociorum sathanae, induta thorace, lorica, casside seu galea premebatur“; l. c., IV. 224 (k r. 1315): „Habuerat autem in eadem expeditione rex Bohemiae viros mille quingentos more Suevico antissime galeatos, sed eorum, qui induti loriceis et thoracibus mitrasque ferreas et cassides gestantes in capitibus. . .“

²⁴) Rössler, Stadtrechte von Brünn, 50: „Arma vero reliqua, puta pancerium seu lorica, galeam, mitram ferream, thoracea. . .“; l. c., 396: „Und bei wem der richter begreift ein pantzier, ein platen. . .“

²⁵) Rössler, Altprager Stadtrecht, 29 (k r. 1335): „...mit eynem panzer oder mit eyner platen.“

²⁶) Srv. Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, 424: „Diese „Platen“ . . . waren eben noch keineswegs Platten im eigentlichen Sinne, d. h. aus dem ganzen getriebene Bleche, sondern . . . nur eine Zusammenfügung von mehreren gewöhnlich länglich viereckig zugeschnittenen Stahlplättchen. Ein vorzügliches Beispiel hierfür aus dem J. 1280 gewährt die Erwähnung der Brustplatte, mit welcher Johann von Michelsperg (t. j. Jan z Michalovic) in einem Turnier vor Paris erschien, von der mittgetheilt wird. . .“ (Viz text str. 144 v poznámce 16.)

²⁷) Srv. více o tom u A. Schultze, Zur Waffenkunde d. d. Mittelalters, 51—52.

²⁸) Vyd. Hanka, 44: „dic torax platy.“

²⁹) Vyd. Hanka, 99: „torax platy.“

³⁰) Vyd. Hanka, 170: „torax platy.“

³¹) Vyd. Hattala-Patera, 38, v. 1560: „štít, pláty, brně j'mu protče.“

³²) l. c., str. 230.

³³) Brandl, Libri citationum et sent., II., 22 (vyd. 1873).

³⁴) Vyd. A. Brückner, Archiv für slav. Phil., 1890, I., 5.

³⁵) Letop. Trojanští, 172: „...a ten lid k boji izádného jest nepožíval oděnie ani plátův neb plechův. . .“

³⁶) Vyd. Hanka, str. 170.

³⁷) l. c., 10, v. 402: „kabát tvrdý nebo pláty.“

³⁸) Archiv král. města Prahy, č. 986, I. 16 a (k r. 1328): platner; Tomek, Dějepis města Prahy, II. 377, 382; Letop. Trojanští, 64: „onde platněři.“

³⁹) Lepkowski, Broń sieczna w Polsce, 39. 60, 61.

⁴⁰) O názvech viz u A. Schultze, Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters, I. c., 39.

⁴¹) Schulz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, vyd. 2., II., 57 ad.; Eljasz, Ubiory w Polsce, II., 11.

⁴²) Quicherat, Histoire du costume en France, 203 ad.; Racinet, Le costume historique, 2. vyd., č. 203; Jacquemin, Histoire générale du costume, I. 27; Lacroix, Vie militaire au moyen âge, 52 ad.; Ary Renan, Le costume en France, fig. 77, 82, 87, 88; Le costumes de guerre du IXe au XVIIe siècle, I. c., č. 6—8.

⁴¹⁾ Fairholt, *Costume in England* 123, 124; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I, str. 491, II, 74, 75, 76; Shaw, *Dresses and decorations of the middle ages*, I., 1. 21.

⁴²⁾ Karl v. Sava, *Bemerkungen über Waffen*, I. c., 327—329; Hefner-Alten-eck, *Trachten*, I., 6 ad.; II., 1. 93, obr. D; II., 1 109, 127, 131, 132, 143 atd.; v. Falke, *Costümggeschichte der Culturvölker*, 248, obrazy č. 182, 183, 184, 185; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 413, 418—419.

⁴³⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II., tab. 17, č. 2, 7, 8, 12—14; tab. 18, č. 2, 4, 5, 8, 10, 11; tab. 19, č. 1, 3, 5 atd.; Matejko, *Ubiory*, tab. I.

⁴⁴⁾ Viz obšírné pojednání Vocelovo, *Die Wandgemälde des St. Georgs-Legende in der Burg zu Neuhaus*, otisk z Denkschriften der kais. Akademie d. Wissenschaften, Wien, 1859, X, str. 27.

⁴⁵⁾ Viz o ní u Beneše, *Pam. Archaeol.*, VII., 487.

⁴⁶⁾ Rukopis byl vydán svétlotiskem s úvodem Dra. A. Friunda, nákladem pražské kapitoly metropolitní za příležitosti jubilea biskupství pražského r. 1873. Tamtéž uvedeny příslušné výklady o původu rukopisu.

⁴⁷⁾ *Rerum austriacarum scriptores*, ed. A. Rauch, 1793, 342:

„Do cham von leuchtenwurch der Zmiel . . .
der waffenrokch waz alsam
als er dem ritter wol gezam“ —
„Do cham her Zmiel von Pilichawe . . .
der waffenrokch“ atd.

⁴⁸⁾ Vyd. Patera, 1881, 290, 291.

⁴⁹⁾ J. Jireček, *ČCMus*, 1864, 165.

⁵⁰⁾ V. d. Hanka, 91.

⁵¹⁾ Světozor, 1877, 15.

⁵²⁾ Viz Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 351—352, 357; Schultz, *Das höfische Leben*, I. c., I, 327; Weinhold, *D. d. Frauen im Mittelalter*, II., 293; Man'ik, *Leben und Treiben der Bauern Südostdeutschlands in XIII. u XIV. Jahrhundert*, I. c., 10.

⁵³⁾ Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II., 289: „Wie die Surkät war auch der Kursit oder Kursät durch Frankreich den Deutschen bekannt geworden . . . Der Kursit war ein Pelzoberrock, eine Kursen, die mit Seide oder Wollenzeug überzogen, einen ziemlich weiten Überwurf bildete . . . Gleich den Waffenröcken wurden die Kursits von den Rittern über den Harnisch getragen.“

⁵⁴⁾ I. c., str. 62, v. 110—113. Srv. Kraus, Jan z Michalovic, str. 105.

⁵⁵⁾ *Fontes rer. boh.* III., 225

⁵⁶⁾ *Dictionarium latin-bohemicum*, Olomucii, 1560, l. vuuu 4: „ephestris, bapmrok, zbrojné roucho.“

⁵⁷⁾ *Dictionarium*, I. c., l. X. xxx: „paludamentum bapmrok, vojenské roucho na zbroj.“

⁵⁸⁾ *Nou enclator quadrilinguis*, 1598, str. 495: „nděv na zbroj, Waffenrock.“

⁵⁹⁾ San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, 57—58.

⁶⁰⁾ *Zbírka nejdáv. slovníků*, 44: „obojek.“

⁶¹⁾ *Letopisové trojanští*, str. 164.

⁶²⁾ Pelzel, *Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen*, 1781, II. Urkundenbuch čís. 273, str. 289 (r. 1362): „Nos iudex iurati et universitas civitatis in Grez recognoscimus universis, nos a serenissimo principe domino Karolo . . . quadringentos thoraces, trecentas barbutas cum appendiciis, brachialia trecenta minus sedecim, golliria sedecim et totidem humeralia percipisse, ad quae nostris pecuniis alia arma, videlicet barbutas, humeralia, chyrothecas et brachialia nostris pecuniis comparavimus . . .“

IV. Rukavice.

Vývoj nošení rukavic, upravovaných podle vzrůstající potřeby praktické, děl se docela přirozeně.¹⁾ Původně bývaly rukávy kroužkovitých brní na konci uzavřeny. Tak poněkud byla ruka oděncova chráněna před ranami. Pohyb prstů byl tu ovšem jen nepatrný. Ruka byla sevřena neohybným pletivem kroužkovým. Aby aspoň trochu měla volnost, nahra-

Čís. 76. Z Passionálu Kunhutina.

Čís. 77. Z rukopisu kapitolské knih. svatovítské (Spec. hum. salv.).

žováno pletivo na dlani a spodní části prstů ohebnější kůží. Mimo to uvolněn palec od prstů ostatních. Pak mohl oděnc rukou třímati zbraň, meč, sudlici a pod.

Že tomu tak, jak tu vylíčeno, svědčí obrazové památky, cizí i domácí. Oděnci v Passionálu Kunhutině (viz vojína na obraze čís. 73., jenž týrá podle slov evangelia Krista a na obraze čís. 76. anděla, válečně oděného, jenž v ruce drží kopí) mají brněné rukávy bez konečných otvorů. Prsty jsou kryty brněným obalem, který netržitě souvisí s rukávy. Malíř dobře znázornil, kterak mohl oděnc rukou pohybovati, kterak mohl v ruce držeti zbraň. Z kresby vysvítá, že pohyb ruky byl neohrabaný.

Názorně také to objasňují vyobrazení z Velislavovy bible (viz obr. čís. 67. a 70.). Palec tu oddělen od ostatního brněného obalu ruky. Tím

dosaženo, že ruka mohla obemknouti a tisknouti kopí a meč pevněji. Malíř pěkně věc znázornil. Na základě jeho kresby vznikne představa úplná.

Potřeba praktická naváděla, aby ochranná pokrývka ruky byla upravena pohodlněji. Posavadní způsob se neosvědčoval. Praktický význam pokrývky rukou oděncových nutkal ku přemýšlení, jak by bylo možná věc zjednodušiti. Ve století XIII. oddělili ve Francii a v Itálii obal ruky od rukávu a tak vznikla zvláštní pokrývka, rytířské rukavice. Bývaly botoveny z tuhé kůže a původně podle starého způsobu, totiž že palec byl od společného obalu ostatních prstů odloučen. Rukopis kapit. knih. *Speculum hum. salv.* (ze 2. polovice XIV. věku, českého původu)

Čís. 78. Obraz v kapli sv. Kříže na Karlově Týně.

(srv. obraz čís. 77.) podává toho doklad. Rozumí se, že pohyb ruky i v těchto rukavicích nebyl příliš volný. Bylo to však předce opatření praktičtější, než dříve, kdy ruka všechna vlezla v rukáv, beze všeho otvoru, jsouc takorba svázána.

Konečně pro čilejší pohyb rozdělena a přizpůsobena byla rukavice jednotlivým prstům.

Aby souvislost této stati o rukavicích nebyla rušivě přetržena, přibíráme již do obrázků i do textu doklady, které bychom mohli uvozovati teprve ve třetí knize prvního dílu. Z obrázků těch poučná je malba na Karlově Týně (viz čís. 78.). Kresba tu jasně ukazuje, že na povrchu rukavice oděncovy, na jednotlivých prstech byly připevněny kovové destičky, kotoučky, šupinovitě seřazené, přizpůsobené obyčejným pohybům prstovým. Všude jinde u západoevropských oděnců setkáváme se ve vývoji rukavic s podobným tvarem.

Čís. 79. Z missálu biskupa olom. (ruk. kap. knih. XIV. věku).

rukavice podoby vy-
líčené často se ob-
jevují v památkách
staročeských. Vojíní,
kteří na obrázku
z rukopisu knihovny
kapitolní (čís. 79.)
střeží hrobu Kri-
stova, mají rukavice
šupinovitě. Malíř jas-
ně tu načrtnul detaily,
jež dobře znázorňují,
jak rukavice s prsty
od sebe oddělenými
sahaly za zápěstí. Pa-
trně byly původně
ušity z kůže a ta
posázena, pošíta byla
pak jednotlivými ko-
vovými částicemi. Srv.
rukavice na obrázku
z téhož rukopisu
(čís. 99.).

V staročeských
památkách, psaných
latinsky³⁾ a něme-

cky,³⁾ bývají zmínky o nošení rukavic od oděvců. Jde však tu více o názvy,
zachované v dokladech českých. Dalimil vypravuje,⁴⁾ kterak český pán
Ojř oděl si ruku „brněnou rukavicí“. Podobá se, že to byl staro-
český význam technický. Aspoň název udržuje se dále a je doložen ještě
ve stol. XVI.⁵⁾ Je-li název jmenovaný doložen již v Dalimilově kronice
a udržuje-li se potom tak dlouho, je nám to spolehlivou zárukou, že název
ten pevně se ustálil a ujal jakožto význam, označující rukavici oděncovu.

Kromě toho zná Štítný⁶⁾ „rukavice železné“, vykládaje
o tom, jak sedláci dávají se na pošetilství. Chodívali prý po krčmách,
po posvíceních s meči a železnými rukavicemi, tropíce rvačky. Snad to
také značí rukavice brněné, ale vlivem názvu latinského (*chirotheca fer-
rea*) a německého (*eysenhantsochen*) užíváno tu významu „železná ruka-
vice“. Vedle toho možná, že názvem „železný“ děje se narážka na ruka-
vice, kde místo šupinovitě pokryvky jednotlivých prstů je rukavice uro-
bena ze železného plechu tím způsobem, že prsty kromě palce kryty
jsou opět pohromadě, bez oddělování, úborem, sestrojeným z jednotlivých
plechů, přiměřeně ohnutých a přizpůsobených pohybům kloubů na ruce.
Objevují se okolo začátku století XV. a slovem franc. *mitons*, německy
Hentze.⁷⁾

Čís. 80. Z Kodexu Johannis notarii
(rukopis městského archivu Brněnského,
XIV. stol.).

více podobné na meč zavěšovány, aby v čas potřeby mohlo jich býti hned užito při držení rukověti mečové. Ve sbírkách zbraní v Národním museu Mnichovském chovány jsou starodávné meče a na nich zavěšeny příslušné rukavice.

Rukavice brněné hotovili řemeslníci domácí, čeští. V staropražských knihách městských jsou toho doklady, že rukavičníci jmenovaní v Praze obývali.⁹⁾

¹⁾ Srv. Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, 73 ad; San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, 80—83; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. str. 199—201.

²⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, 4: „cirotectis ferreis“; týž, *Stadtrechte von Brünn*, 50: „cirothecas concathenatas Srv. V. Prasek, *Světlozor*, 1882. 489. Archiv král. města Prahy, čís. 987 (k r. 1359), l. 255 b: „loricam cum cirotectis“.

³⁾ Archiv král. m. Prahy, č. 986. l. 22 b, (k r. 1335): „mit plechbandsuchen oder mit eysenhantsuchen oder mit verporgen hantsuchen.“ U Rösslera, *Altprager Stadtrecht*, str. 29.

⁴⁾ *Fontes rer. bohém.* III. 175: „Vzděv na ruku brněnou rukaviciu.“

⁵⁾ Na př. v knize archivu král. města Prahy, č. 1173, l. 42 b (k r. 1585): „rukávy brněny... rukavice jedny brněny.“

⁶⁾ Vyd. Vrtátka, 96: „aby svú nemúdrú vedli purnost, v krémách, na posvieceních, v kabátiech, s meči, s rukavicemi železnými v bláznové kakés purnosti.“

⁷⁾ Srv. Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, 80.

⁸⁾ Zemské desky, č. 28, l. 9 a (k r. 1402): „unum gladium cum cirotectis“; tamtéž: „eidem receptit gladium cum cirotectis“; l. 9 b: „recepit gladium cum cirotectis“ atd.

⁹⁾ Tomek, *Dějepis města Prahy*, II. 377: „qui praeparat chirothecas ferreas, ferratas. Srv. str. 382 tamtéž.“

V. Pokryvka hlavy.

§. 1. Názvy: helm, přilbice, šlap, železný klobúk (klobúček). — §. 2. Nánosek. Hledí (helmový okénec). — §. 3. Rytířský helm slavnostní. Jeho „podvázání“. Klenot (okrasa). Fafrnoch (helmojek). — §. 4. Přilbičníci, helměři.

§. 1. Ve století XII. a XIII. nátlakem praktické potřeby vyvíjel se prostý původně tvar přilbice ve formu dokonalejší a dokonalejší. Praktická potřeba nutkala vymýšleti bezpečnější opatření proti ranám sečným i bodným. Obličej byl pouhým nánosem, jak jsme jej poznali v první knize (str. 112.), nepatrně jen chráněn proti poranění. Přilbice, ať již byla kulovitá či konická, přiléhala dosti těsně k hlavě a tudíž rány na ni těžce i bolestně na hlavu dopadaly. Tím dlužno vysvětliti jednotlivé zjevy, jež na vyobrazeních oděnců ve století XII. a XIII. poněkud se objevují. Přibývá jich víc a více. Přilbice mívá formu větší, k hlavě docela nepřiléhající. Z nánosku vzniká bezpečnější, úplnější ochrana obličeje. Podrobnostmi vývoje napověděného obšírně tuto se obrátiti bylo by od místa.¹⁾

V latinských pramenech staročeských často bývá zapsána v době, o kterou jde ve druhé knize, zmínka o nošení přilbic.²⁾ Bývá užíváno významu buď cassis nebo častěji galea. Rozlišoval-li tu kronikář, na př. Petr Žitavský přilbici kovovou (cassis) od přilbice, urobené z kůže (galea), kterýžto rozdíl obyčejně byl v latině naznačován,³⁾ není možná určitě rozhodnouti.

Slovo „galea“ přeloženo je ve slovníku Nomenclatoru po česku „helm“, patrně pod vlivem totožného významu německého.⁴⁾ Název ujal se v staročestíně nadobro. Doklady toho podávají četné skladby staročeské původní i z cizího a podle cizího upravené. Obrazně býval u starých Čechů slovem „helm“ pojmenován také odětec.⁵⁾

Že vedle slova nedomácího „helm“ udržoval se význam původem domácí „přilbice“, svědčí nade vši pochybnost nejstarší slovníky české.⁶⁾ Je to nájisto svědectví neklamné, přidávají-li nejstarší slovníkáři význam „přilbice“ do sbírky slov souvěkých.

Podobně svědčí skladby staročeské. Pro příklad uvádíme, jak v krčmě vykládá podkoní žákovi:⁷⁾

„Ale však pravdu praviece:
Z mladu já na svej hlavici
nosil sem těžkú přilbicí,
doniž sem ryněřem byl,
ale již sem té psoty zbyl.“

Také u Husa⁸⁾ setkáváme se s týmž názvem i v Letopisech Trojanských, přeložených na začátku století XV.⁹⁾ Pomineme-li všech dalších

a pozdějších dokladů, je patrné již z uvedeného, že název přilbice nebyl ve století XIV. a na začátku století XV. vytlačen a vyhlazen od cizího slova „helm“.

Kromě obou zmíněných názvů je doložen pro dobu nejstarší význam „šlap“. Bylo to slovo v staročeštině dobře známé, přibírají-li je tři nejstarší slovníkáři do svých snůšek.¹⁰⁾ Z čista jasna nemohli si ho vymyslet. Byl to obvyklý název válečné pokryvky hlavy. Slovo je totožné s významem „slappa“, doloženým v latinských a v německých pramenech staročeských,¹¹⁾ a totožné s ruským „šljapa“.¹²⁾

Konečně dlužno se zmínit, že v latinském textu píše kronikář staročeský Petr Žitavský jméno „mitra ferrea“ a klade též význam vedle slova „cassis“, chtě v obou případech pojmenovati válečnou pokryvku hlavy.¹³⁾ V starých právních řádech pražských, napsaných po latinsku a po německu, objevuje se souznačný název „pileus ferreus“, „eysenhut“.¹⁴⁾ Po česku byla tato pokryvka hlavy nazývána „železný klobúk“, kteréžto slovo souhlasí doslovně s uvedeným významem latinským i německým. Doklad toho zachován v Alexandreidě Svatovítské, kdež rýmováno o bojovníkovi, jak je oděn.¹⁵⁾

„... Železný klobúk k tomu
hlavy stříhá jako v domu.“

Kromě toho bylo užíváno v témž rozumu také slova „klobúček“, jak svědčí starý zápis odění válečného.¹⁶⁾ Jméno „klobúček“, označující část odění válečného, není asi odchýlné od předchozího „železného klobouku“. Bez pochyby značí totéž.

Rozlišování slov: helm, přilbice (šlap), železný klobúk (klobúček) patrně předpokládá, že jednotlivé každé to slovo značí věc různou. Potřeba důkladnější vyšetřiti, v jakém spojení obvykle v jednotlivých dokladech staročeských slova oznámená se vyskytají. Dobře-li po vyšetření podrobném usuzujeme, byl asi ten rozdíl mezi názvy uvedenými:

Přilbice značí válečnou pokryvku hlavy vůbec, hlavně při oděncích prostých. Téhož významu je název šlap. Jak si dlužno představit přilbice válečných oděnců nevznešených, ukazují obrázky ve Velislavově bibli (viz č. 67., 70.).

Helm značívá někdy totéž, co o přilbici bylo řečeno. Ze souvislosti jednotlivých dokladů staročeských však vysvítá, že zejména tehda bylo voleno slovo „helm“, byla-li v pásmu řeči míněna skvostná, zdobená pokryvka hlavy rytířovy, hlavně pokryvka, určená pro slavnostní kolbu, na turnaj. Obrazy rytířských helem vidí čtoucí skoro na všech pečeti, jež tu v ličení staročeského odění rytířského otiskujeme.

Pokud se týče názvu železný klobúk, podobá se pravdě, že tak byla pojmenována přilbice tvaru zvláštního, lišícího se od přilbice obvyklých, jakž to možná pozorovati na obrázku z Velislavovy bible (čís. 67.), kde vousatý vojevůdce má na hlavě přilbici jiné podoby než nosí jeho družina i vojíní druhé čety. Podobnou pokryvku hlavy má

tamtěž střelec (č. 101.) a odězec v rukopisu kapitální knihovny (viz obrázek čis. 99.). Je to asi podobný tvar, s kterým se setkáváme¹⁷⁾ v současných památkách západoevropských, zejména francouzských, a jenž

Čís. 81. Pečeť Vítka z Krumlova (z Ledenic), r. 1290.

býval pojmenován latinsky capellus, capellina, franc. capel de fer, cape-line.¹⁸⁾ Později nazvali jej Čechové vlivem uvedených tu názvů cizích, romanských — kapalín (někdy také „kapalec“).¹⁹⁾

Čís. 82. Pečeť Vítka z Hradce (1255).

§. 2. Přilbice nebyly hotoveny příliš pevně. Bylo potřeba na ně přidělati silnější pásy kovové, obroučky, které by lépe odolávaly ranám a přilbici činily v seči bezpečnější ochranou hlavy, sesilující její obruubu a povrch.²⁰⁾ V Letopisech Trojanských jsou toho doklady, že také staří Čechové nosili na přilbicích „obroučky“, „obruč ocilivú“.²¹⁾

Tvář, jak již pověděno, chráněna byla původně „nánosem“. V Letopisech Trojanských opět několikrát jest o tom psáno, jak v boji silným úderem na přilbici nánosek je sražen a obličej nejsa pak kryt, je poraněn.²²⁾ Slovo „nánosek“ je tu staročeský význam technický.

Již ke konci XII. století děly se pokusy nahraditi nánosek — až po nedlouhém rozvoji připevněn k helmě před obličej zvláštní úbor buď

válcovitý nebo hranatý, jenž obličej cele obepínal, máje toliko otvory pro oči a obyčejně také pro ústa, aby oděncé viděl a mohl v helmu tvaru hrncovitého volněji dýchat.²³⁾ Francouzsky nazván úbor ten „ventaille“ nebo „visière“ — po česku překladem uvedeného západoevropského názvu — „hledí“. ²⁴⁾ Tak bývá potom pravidelně užíváno. „Helmový okénec“, v staročeštině také doložený,²⁵⁾ je toliko osamělý, doslovný překlad německého slova — „helmes venster“. ²⁶⁾

Čís. 83. Pečeť Jindřicha z Rožmberka (r. 1310).

Kterak si dlužno hledí, „helmové okénce“ a tak zv. „hrncovité“ helmy představití, jasné ukazují pečetě, které tu zařadujeme do textu pod čís. 81., čís. 82. a čís. 83.

V museu království českého chován velmi vzácný helm podoby hrncovité (sign. 139.), o níž tu právě psáno Helm ten podává pěknou představu o tom, kterak bývaly helmy hrncovitého tvaru urobeny a upraveny. Avšak také na pečetích, jež tu připojujeme do textu, znázorněny helmy hrncovité přesně a poučně.

§. 3. V odění rytířském velmi důležitou a podstatnou část tvořil helm. Právem dotýká se toho rýmovník při líčení příprav ke kolbě, že si rytíři helmy svoje chystali.

„... své helmy připravovachú,
chtiec toho dne mieti klánie ...“²⁷⁾

Při boji nejvíce na helm rány směřovaly. Proto bylo potřeba, aby dobře byl na oděnci upevněn, aby pevně souvisel s brněním. Pak nemohl náraz soupeřův jej sraziti a hlavu bezbrannou učiniti. Proto pečlivě byl přivazován.²⁸⁾

Snadno odtud možná vyrozuměti, proč volá Jetřich Berúnský v upraveném rýmování staročeském:²⁹⁾

„Jáť tobě, Vítku, radím lépe,
vstav helm na hlavu, ať se neklepe!“

Vyzvaný řídí se tuto radou a činí po vůli Jetřichově.

„... uposlucha té rady,
podtieže oř, boje se svády,
dosah helmu, kdež se klepe,
uváza jej dobře lépe.“

Podle rytířských řádů značilo „podvázání“ helmu boj — odvázání proti tomu mír, konec pátky.³⁰⁾ Skladby staročeské a rytířské výslovně při popisu oblékání rytířova také se zmiňují o „podvázování“ helmu před bojem. V Alexandreidě, ve zlomku budějovickém³¹⁾ na př. rýmováno:

„Což mu třeba, vše rozkázav,
vzdviže sě, svůj helm zavázav.“

V rýmování o Tandariašovi v pásmu líčení boje popsáno:

„Tu se ihned s ním potkasta,
na se helmy podvázavše hnasta ...“³²⁾

Jindy podle uvedeného rýmování staročeského:

„... Tandariaš se vypravi
s tovařiši svými, svůj helm na se vstaví,
a jej podvázal ...“³³⁾

Rozumí se samo sebou, když rytíř vstavil na se helm, kryjící hlavu kolkolem, že nebylo možná viděti jeho obličej. Bezděčná nárazka zachována v jmenované skladbě, kdež vypisováno, jak

„Tandariaš jede tam,
kdež kláli králi i knížata,
chtiec shořeti všichni od zlata,
a on svůj helm dávno podvázal,
chtě, aby ho nižádný nepoznal.“³⁴⁾

Slavnostní helm rytířský překypoval skvostnou nádherou, ba přepychem. O helmů pana Jana z Michalovic skladatel vypráví, jak skvěle byl okrášlen. Ozdoben byl korunou, pozlacenými péry supími a vyšňožen drahocenně. Zlata při tom nešetřeno.³⁵⁾

Nahodilemu mínění, že snad německý rýmovník tu nadsazoval a v líčení básnickém věrnosti nebo pravděpodobnosti historické nedbal, odporují svědectví jiná, kdež bohatá nádhera helmů rytířského v týž rozum jako u Jana z Michalovic bývá popisována, dále odporují témuž vyobrazení skvostných rytířských helmů, vedle všeho jiného hlavně vyobrazení na pečetích. Pominouce svědectví cizích, uvedeme některé domácí doklady. Třeba tu skladatel upravuje české rýmování podle cizích vzorů, ledaco přibásnil, přece je v jeho výkladu špetka pravdy, zaručená shodnými a obdobnými doklady z různých popisů rytířského odění.

Křídla ze supích per, o nichž píše skladatel básně o Janu z Michalovic, nosil na svém helmů dobrodružný král Jan Lucemburský. V bitvě u Křeščaku (r. 1346), kde rekovně bojuje, zahynul, zachována rýmovaná skladba staročeská. Vedle jiného v ní líčeno, jak hrdinsky král Jan pustil se do boje. Oděn byl v plném odění rytířském, maje na helmů dvě křídla, upravená ze supích per.

Čís. 84. Pečeť Přibíka ze Lhoty.

„Nepřítelé sobě steskú,
když supové křídla bleskú,
pod nimaž ten rytíř drahý
křičíeše své heslo: „Z Prahy.““³⁶⁾

Co tu slovy bylo líčeno, doplňují a potvrzují vyobrazení. Obrázky na pečetí (klademe tu dva různé otisky pod čís. 85. a 101.) názorně ukazují, jak si dlužno ve skutečnosti představití helm rytířský s okrasou pérovou, s oněmi křídly, upravenými z per.

Vyobrazení rytířského helmů na pečetí Jana Lucemburského shoduje se s pérovými křídly na helmů krále Přemysla Otakara II. (viz čís. 65. a srov. čís. 105.). Křídla ta podobají se úplně okrase helmů Jana Lucemburského. Je tím dokázáno, že jmenovaní čeští králové, jsouce odění v plném, slavnostním odění rytířském, skutečně na helmů nosívali podobná křídla pérová.

Nosili je však také čeští páni podle západoevropské mody rytířské. Pravidlost popisu ve skladbě o Janu z Michalovic (že prý byl jeho helm

Čís. 85. Pečeť krále Jana Lucemburského.

ozdoben supími péry) potvrzena jest uvedeným již rýmováním o bitvě u Kreščaku. Mezi jinými bojovníky byly také (jak skladatel obrazně praví podle helmové okrasy):

„Dvoje křídle podle vôle,
pól zlatě a pól sokole,
pod téma dva vlastná bratry
tu té Fleminkové chatry
porazista velmi mnoho.“²⁷⁾

S tím souhlasí četná vyobrazení znaků českých šlechticů. Pro příklad tu vybíráme (čís. 86.) znak pana Petra z Kravař a ze Strážnice (ze začátku století XV.). Nad helmem upevněna pérová okrasa, pečlivě provedená.

O nošení koruny na helmu rytířském, jak prý ji nosil český pán Jan z Michalovic, rozepsal se v souvislosti řeči staročeský rýmovník:

„Helm byl jeho veškeren zlatý.
Na něm koruna zlatá, nová
a v nie kamenie, světlost mnohá.
Karbunkulové tu biechú,
po všem se lese svitiechú.“³⁸⁾

Mohli bychom se tu také dovolati na potvrzenou, že korunou byl ozdobován helm, na př. pečeti Přibíka ze Lhoty (čís. 84.), kde koruna docela jasně je znázorněna. Že nebývala na pečeti jen znázorněna, nýbrž ve skutečnosti také nošena, ukazují uvedené již doklady písemné.

O nošení drahokamů na rytířském helmě také vyklouzla zmínka skladateli Alexandreidy svatovítské. Syrský vévoda Aretas prý

„jmieše na helmě kamen,
pyrop, jenž svietí vniž plamen.“³⁹⁾

Možná, že básníci, chtějíce zvelebiti opěvaného bohatýra, zahalovali jej v kouzelný jas, předváděli v přepychu báchorkovitém, a tudíž neskrbili při popisu jeho odění zlatem, stříbrem, zářivými drahokamy a výzdobou báječnou. Avšak také možná, že popis ať přesycený oslnujícími skvosty, vykouslenými obrazností skladatelovou, přece měl nějaký skutečný podklad. Není neuvěřitelné, že při všeobecné nádheře, která tak význačně charakterisuje duch rytířský, byly také u nás nošeny na helmě rytířském kromě jiné okrasy drahokamy.

Vedle per a jiné ozdoby, kterou čeští páni po rytířském obyčeji nosili (zajímavé je tu svědectví německého kronikáře Enenkela),⁴⁰⁾ uvazován byl na helm kus látky. Boenheim soudí,⁴¹⁾ že látka ta původně byla zavěšována na helm z potřeby praktické. Na druhé výpravě křížácké uvazovali si rytíři na helm lněnou látku, aby mírnili účín rozpalujícího slunečního žáru na železný helm. Látka po čase byla rozedraná, roztřepená a špinavá. To však bylo znakem rytířské udatnosti a rekovného života válečného. Odtud prý se stalo potom obyčejem, že rytíři nosili všeobecně podobné látky zavěšené na helmě. Jsou také zejména v heraldice důležité, kdež se z nich vyvinula zvláštní rázovitá okrasa nad erbem a kolem něho. Slovou „lambrequins“ (Helmdecke).⁴²⁾

Čís. 86. Znak Petra z Kravař a ze Strážnice.

Jindy nosívali rytíři na helmu z ávoj („šlojier“) jakožto znak, že vyvolené svojí paní „slouží“. Jindy zavěšovali si služební rytíři na označenou téhož na štít rukáv nebo nosili na helmu rukavici své paní. Český bohatýr Jan z Michalovic patrně také „sloužil“ paní zbožňované, vlaje-li mu podle básně často uvozované s vyzdobené helmy ávoj (slogier) z hedvábí žlutého.⁴³⁾

Vyobrazení helmu rytířského na pečetích opět souhlasí s písemnými zprávami. Z helmu Jana Lucemburského (čís. 85. a čís. 101.) vlaje větrem látka, ávoj, znak rytířské udatnosti anebo spíše znak milosti, že „slouží“ vyvolené paní.

Čís. 87. Z rukopisu kapitolní knihovny svatovítské, Speculum hum. salvationis. (2. pol. XIII. věku.)

Obraznost vymýšlela rozmanité a přepodivné okrasy rytířských helmů. Vedle křidel pérových zdoben byl helm často jednotlivým peřím pávím. Někdy přidělavány k helmu rohy a parohy. (Srv. na př. obraz čís. 87., vybraný z nečeského (zdá se) rukopisu v kapitolní knihovně svatovítské. Na vrch připevňovány byly napodobené hlavy, polotěla i celá těla zvířecí, buď zvířata opravdová nebo báječná. Někdy také lidské podoby v rozličném kroji znázorněny a staveny na vrch helmův. Krátce pověděno — podivným ozdobám nebylo míry a nebylo konce. Obvyčejně řídila se ozdoba helmová známkem, takže přejímány byly ze znaku jednotlivé zjevy jakožto okrasa na helm. Všechny podrobnosti zde vyčítati⁴⁴⁾ zavedlo by nás od vlastní látky, od líčení rytířského helmu v zemích če-

ských. Tolik však je jisto, že podivné ony okrasy helmové nebyly toliko na pečetích, náhrobcích, malbách a pod. vyobrazovány pro ozdobu, nýbrž skutečně na slavnostní helmě rytířské byly nošeny. Nade vši pochybu tomu nasvědčují četné obrazy turnajů, kde rytíři při kolbě opravdu nosí na helměch rozmanité, řemeslně urobené a vyšňořené okrasy, jež se obvyčejně shodují s figurami z jejich znaků.

Snadno možná uhadnouti, byla-li snaha skvostné i podivné krášlití helm rozšířena u rytířů západoevropských, že snaha ta se všemi jinými řády a zvyklostmi rytířskými také do zemí českých se dostala.

Vábivá nádhera „klenotů“ na cizích helměch rytířských brzy tedy se všemi jinými obyčejí rytířskými došla obliby a bývala rozmanitě na-

podobena. Když byly turnaje od českých pánů, jak o tom nahoře psáno, slavně vystrojovány, snadno se dovítíme, že ta část odění, která při skvostném úboru turnajovém měla největší důležitost, t. j. helm s velikou přípravou a nemalým nákladem byl vyzdoben krásnými „klenoty“ podle všech požadavků a obvyklých řádů rytířských. Obvyčným klenotem bývala figura znaková. Moda tato zdomácněla také v zemích českých. Páni z Rožmberka na př. majíce ve znaku, na štítu růži, nosili na helmu také růži. Nasvědčuje tomu rýmování o bitvě u Kreščaku. Udatně tu bojoval také pan Jindřich z Rožmberka. Byl všecek zahalen oděním rytířským. Skladatel však jako charakteristický znak, po němž je poznán, uvádí růži, kterou patrně podle rytířského mravu nesl na štítu a helmu:

„Tu červená růže ktvieše,
majíc rubínovo stkvěníe.
Jádro jejie podle chtěníe
z arabského zlata stkvieše.“⁴⁵⁾

Kterak růže ve skutečnosti na helmu byla upevněna, ukazují pečete pánů z Rožmberka (viz čís. 83., 88.). Růže tu znázorněná na helmu nejsou pouhým výmyslem. Byly skutečné při slavnostních příležitostech nošeny, jak tomu nasvědčuje analogické nošení „klenotů“ podobných všude u rytířů západoevropských.

Páni z Klimberka (Klingenberka) měli ve znaku zlaté kolo. Jím byl zdoben v bitvě u Kreščaku průvodce krále Jana, mladý šlechtic z Klimberka. Rýmuje totiž skladba uvozovaná: „Tu svietieše zlaté kolo.“⁴⁶⁾ Vysvítá z obrazného tohoto rčení, že nesl svůj znak na oděni rytířském.

Nejde tu o zevrubný výčet znaků staročeských rodin šlechtických. V předchozím jsme chtěli zjistiti faktum, že figury znakové bývaly od českých pánů při slavném turnaji i v boji staveny na helm jakožto okrasa a znamení rytířské důstojnosti. Byly to figury rozmanité. Pro jasnější názor o věci vybíráme tu ukázkou pečete staročeských rodů šlechtických, na nichž jsou vyobrazeny helmy s příslušnými „klenoty“, jak obrázky naše (čís. 89., 90.) ukazují, klenoty druhu rozmanitého. Vyobrazení popisovati není potřeba. Jsou dosti názorně podána. Toliko snad dlužno znova připomenouti, že jako nosili na helmu páni z Rožmberka růži, páni z Klimberka kolo, tak patrně i jiní šlechtici řídíce se mravem rytířským nosili podle zámožnosti helmy ozdobené, opatřené dotýčnými znakovými figurami.

Čís. 88. Pečeť Jindřicha z Rožmberka (r. 1291).

Staročeský technický význam pro okrasu na vrchu helmovém vznikl překladem slova „kleinod“. Byla okrasa ta nazývána podle Bohemáře⁴⁷⁾

Čís. 89. [Pečetí rodů v Budějovicku osedlých.

Čís. 90. Pečetí rodů v Budějovicu osedlých,

a Tandariáše⁴⁸⁾ — „klenot“. Páni čeští nosívali na helmech klenoty jako rytíři všude po sousedstvu. Výslovně tomu nasvědčuje pan Smil Flaška z Pardubic, dáváje radu králi mladému v ten rozum:

„K tomu se měj vždy vesele,
tanec, turnej, časté klánie,
szuova krásné panny, panie,
ať se tím tvé srdce koji,
když se sjeďú páni tvoji
připravie se se bohatě;
mnohý chce shořeti v zlatě,
táhnúc pod svými klejnoty...“⁴⁹⁾

Vedle názvu „klenot“ udržoval se v staročeštině název, důležitý hlavně v heraldice, „fafrnoch, famfrnoch“ a pod., kteréžto slovo Matzenauer přirovnává ku franc. fanfreluche.⁵⁰⁾ Značí to závoj, látku, jež bývala na helm přivazována, jak o tom bylo nahoře psáno (Helmdecke, lambrequin). O „bielém fafrnoše“ na př. je řeč v Tandariášovi.⁵¹⁾ Ve skladbě o Jetřichovi Berúnském popisován „fafrnoch“. Z popisu bezděky vysvítá, jaké bývaly okrasy, taktó zvané. Byly skvostné, ze šarlatu, zlatem vytkávané, hedbávné. Skladatel totiž chtěl napovědět, že rytíř měl okrasu helmovou vzácné a nevidané nádhery, vyčítá, jaké obyčejně fafrnochy drahocenné bývají — avšak to všechno že není nic proti tomu, jak drahá byla ona ozdoba helmová.. Pro tu nedostává se mu slov, aby ji mohl popsat. Líčí:

„Fafurnoch, nevědě, kteraký bieše,
kromě že se divně stkvieše.
Vědě, že nebieše z šarlata,
ani také tkán od zlata,
ani hedbábie, co my známe,
co my za nejdražšie máme.“⁵²⁾

Totožné s „fafrnochem“ slovo „helmodek“, jež zapsáno je ve slovníku Klena Rozkocbaného,⁵³⁾ patrně upraveno po česku z německého významu „Helmdecke“.

Název „klenot“ udržuje se dlouho. K tomu dlužno krátce jen připomenouti, že teprve později, asi od stol. XV. vzniká totožný význam český „chochol“ podle zápisu Bosáka Vodňanského⁵⁴⁾ a pozdějších jiných svědectví.

§. 4. Přilbice a helmy hotovili starým Čechům zvláštní řemeslníci, po česku nazvaní „přilbičníci“, nebo podle německého „helméři“.⁵⁵⁾

Králové čeští Přemysl Otakar II. a Václav II. přáli dovedným helméřům. Jsou zachovány toho doklady, že jim uštěďřovali dědičných poplatků, ujišťovali je přízní a milostí svou, povolávali z ciziny do Prahy, na př. helméře Jindřicha z Vídně.⁵⁶⁾

Nasvědčuje to nejlépe tomu, že byla veliká péče věnována úpravě a umělé výzdobě helmu rytířského, jak o tom již nahore byla zmínka. Rozumí se, že králové jmenovaní, jsouce prodechnuti ideou rytířstva západoevropského, nelenili svoje helmy vypraviti co nejzdobněji. Tudiž obdařili milostí svou a vážili si helměřů, kteří podle vládnoucího obyčeje a uměle dovedli jim helmy robiti. V listině Václava II. zmíněnému Jindřichovi z Vidně jest o tom výslovně psáno.

¹⁾ Viz obrázky u Louandrea, *Histoire du costume*, I. I. 97; Boeheim, *Handbuch der Waffenkunde*, str. 27 ad. Zevrubně v citovaném spisu Suttnerově, *Der Helm von seinem Ursprunge bis gegen die Mitte des siebzehnten Jahrhunderts*, I. c. Kniha, jež specialně se obírá vývojem helmu ve středověku: Allou, *Études sur les casques du moyen âge*, nemohl jsem dopřítí nikdež, ani v cizích odborných knihovnách.

²⁾ Na př. Continuator Cosmae (k r. 1260), *Fontes rer. bohém.* II. 313: „et contra inimicos loricati, scutati et galeati...“; Petr Žitavský, *Fontes rer. bohém.* IV. 127 (k r. 1309): „cohors... induta thorace, lorica, casside seu galea...“; I. c., IV. 172 (k r. 1310): „exercitus pugnatorum, omnes quidem tenentes galeas in humeris“; Emler, *Regesta*, III. 734 (k r. 1332): „Item civibus pro galeis...“; Archiv král. města Prahy, č. 987, I. 384 a (r. 1365): „galeam“; tamtéž, č. 988, I. 38 a (r. 1374): „II. loricas et cassidem“ atd.

³⁾ Schultz (San Marte), *Zur Waffenkunde*, 58.

⁴⁾ Zbírka nejdáv. slovníků, I. c., 170: „helm galea.“

⁵⁾ Emler, *Spisové císaře Karla IV.*, 1878, 60: „A to uslyševše s našimi rytíři, dobře se dvěma stoma helmův a s tisíci helmův...“; str. 65: „měl jest dva tisíce helmův kromě střelcův a jiných počtíve oděných...“; skladba o Arnoštovi, *Archiv für slav. Philologie*, XII. 349 (vyd. A. Brückner): „anoť s nich helmové sršie!“; Alexandreida svatovítská, I. c., str. 41, v. 1686—1689: „udeři jej v helm povrchu, až jiskry vysoko zprchů. Nenderil bieše lehce, pojíde meč s helma, skřehcě.“ atd.

⁶⁾ Zbírka nejdáv. slovníků, str. 44 (Bohemarius): „prielbice“; totéž str. 99 (Rozkochaný); str. 170 (Nomenclator).

⁷⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, str. 22.

⁸⁾ Vyd. Erben, I. 168: „jako pyšné rúcho, pasy, prielbice...“

⁹⁾ I. c., str. 51: „A když nasta boj náramně lýtý, lomoz ratišti a bleskot mečův by brozný, padají terče, rašie prielbice“; str. 230: „meč chybiv sě prielbice“.

¹⁰⁾ Zbírka nejdáv. slovníků, str. 44: cassia „šlap“ (Bohemarius); totéž str. 99 (Rozkochaný); str. 170 (Nomenclator).

¹¹⁾ Archiv král. města Prahy, č. 987, I. 36 b (r. 1356): „slappam“; pod. I. 382 b (r. 1365), I. 383 a, b, I. 384 b atd. Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. c., 29 (k r. 1335): „mit einer slappen“.

¹²⁾ O slově „šlap“, jež má příbuzné významy v řeči německé (srv. poznámku předcházející) „slappe“ a ruské (šljapa) srv. Matzenauer, *Cizí slova*, I. c., 326

¹³⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. 224 (k r. 1315): „mitrasque ferreas et cassides gestantes in capitibus...“

¹⁴⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. c., 4: „excepto pileo ferreo“; 29 (k r. 1335): „mit eynem eysenhut.“ Archiv král. města Prahy, č. 988, I. 344 a (r. 1373): „duo pilea ferrea“.

¹⁵⁾ Vyd. Hattala-Patera, str. 10, v. 400—401.

¹⁶⁾ Rozkochaného slovník, I. c., 99: „calepra klobúček“; Nomenclator, str. 170, totéž: srv. Brandl, *Libri citat. et sententiarum*, II. 22: „klobúčkův“ (je tu řeč o válečném oděni).

¹⁷⁾ Viz Quicherat, *Histoire du costume*, 219, 240, 241; Viollet-le Duc, *Armes de guerre offensives et défensives*, V. 265 ad.; Demmin, *Kriegswaffen*, str. 393 ad.

¹⁸⁾ Srv. V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen-âge et de la renaissance*, Paris, 1887, I. str. 276. Viollet-le-Duc, *Armes*, I. c., V. 265; (Schultz) *San Marte*, *Zur Waffenkunde*, 63; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 306—307.

¹⁹⁾ Srv. Matzenauer, *Cizi slova*, 194; Vodňanský, *Lactifer*, 32: „cassia, galea lebka, kapalin, helm.“

²⁰⁾ Schultz (San Marte), *Zur Waffenkunde*, 61.

²¹⁾ Letopisové Trojanští, str. 202: „mečem na přielbici jeho tak silně udeří, až jemu obruč ocilivů s nie srazí“; str. 230: „silně seče, že obrůček přielbice srazí a přielbice rozrazí v hlavu jej smrtnělně poseče.“

²²⁾ Letopisové Trojanští, str. 52: „mečem svým silně naň tepla, srazí nánosek s jeho přilbice a jej v tvář velmi rani“; str. 53: „zmužile zseka nejprve štít srazí, i přilbice nánosek odtasí, smrtnělně jej v tvář rani“; str. 193: „tak hrdinsky mečem svým na jeho přielbici udeří, že jemu nánosek srazí a jeho v nos poseče.“

²³⁾ San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, 65—66; srv. obrázky na tab. XI., *Planché Cyclopaedia of costume*, I; Demmin, *Kriegswaffen*, str. 365, 378 ad;

²⁴⁾ Letopisové Trojanští, str. 231: „uhodiv jej ostrým v hledi.“

²⁵⁾ „Vyhled z helmového okence užie Kurvenala z druhého konce.“ Tristram. Citát u Vocela, *ČCMus*. 1848, 67.

²⁶⁾ San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, 66.

²⁷⁾ Vyd. A. Brückner, *Archiv für slavische Philologie*, 1888, 500.

²⁸⁾ Srv. San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, I. c., 66—69: „... Der Stoss nach den vier Nägeln wie nach dem Helme war beim Lanzenrennen der Hauptstoss, daher der Helm ein Hauptziel: weshalb es darauf ankam, ihn besonders stark an der übrigen Rüstung durch Rieme, Schnüre und Ketten an Ringen und Schnallen der letzteren zu befestigen...“; Kraus, Jan z Michalovic, 106.

²⁹⁾ Vyd. A. Brückner, *Archiv für slav. Phil.*, 1890, I. 5, 6.

³⁰⁾ San Marte, *Zur Waffenkunde*, I. c., 68: „Den Helm strucken, verbinden, aufbinden heisst: sich zum Kampf rüsten, streitfertig machen... Wenn Ritter sich mit aufgebundenem Helm begegneten, so galt es Kampf; der abgenommene Helm ist Friedenszeichen.“ Kraus, Jan z Michalovic, 106.

³¹⁾ I. c., str. 73, v. 50—51.

³²⁾ Vyd. Hanka, str. 12.

³³⁾ I. c., 66 str.

³⁴⁾ I. c., str. 68.

³⁵⁾ Srv. Kraus, Jan z Michalovic, str. 106.

³⁶⁾ *Fontes rer. bohém.* III. str. 238—239.

³⁷⁾ *Fontes rer. bohém.* III. str. 240.

³⁸⁾ Vyd. A. Brückner, *Archiv für slav. Phil.*, 1890. I. 5.

³⁹⁾ I. c., str. 38, v. 1550, 1551.

⁴⁰⁾ *Rerum austriacarum scriptores*, ed. A. Rauch, I. c., 342: „Do cham von leuchtenwurch der Zmiel... schilt, helm und zimier war gar mit ritterlicher czir...“ O názvu „zimier“ srv. San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde* 76—77.

⁴¹⁾ *Handbuch Der Waffenkunde*, str. 32.

⁴²⁾ Srv. Gourdon de Genouillac, *L'art héraldique*, Paris, 1890, str. 266; Jouffroy d'Eschavannes, *Traité complet de la science du blason*, Paris, 1891, str. 199; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. str. 335; San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, str. 80; Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, str. 32. Srv. výklad v Pam. Archacol. V. str. 123.

⁴³⁾ Kraus, Jan z Michalovic, 106; Kment-Schranka, *Der Handschuh und seine Geschichte*, 1890, 28—29.

⁴⁴⁾ Srv. Schultz (San Marte), *Zur Waffenkunde*, 79; názorné obrázky viz u Hottenrotha, *Trachten*, II. tab. 35; Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II. tab. 17, č. 3, 9; tab. 20, č. 7; tab. 22, č. 16; Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, str. 29—31. Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. str. 145—146; Racinet, *Le costume historique*, 2. vyd., I. 219; Jouffroy d'Eschavannes, *Traité complet de la science du blason*,

Paris, 1891, str. 203. Přechetná vyobrazení viz ve skvostné knize Des Conrad Grünenberg Wappenbuch, nově vydané od R. Stillfrieda Alcantara a Ad. Hildebrandta, Gorlitz, 1875 (v Rudolfské knihovně v Praze, sign. I. A 223), I. l. 4 a, I. 5, 6 b, 7 atd.

⁴⁵⁾ Fontes rer. bohém. III. str. 239.

⁴⁶⁾ Fontes rer. bohém. III. str. 239.

⁴⁷⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, I. c., 44: „crista, klenot“.

⁴⁸⁾ Vyd. Hanka, str. 61: „... na klenoté“.

⁴⁹⁾ Nová rada, vyd. Dr. J. Gebauer, 1876, str. 91.

⁵⁰⁾ Matzenauer. (Jizí slova, 153: „Fairnooch, famfrnooch, fanfrnooch čes. obyč. plur ozdoba, vlastně chochol na přilbici, Helmbusch, Helmkleinod, Helmdecken, Festons... srv. fr. „fanfreluche.“ O slově „fanfreluches“ (farfelucques) srv. Gay, Glossaire archéologique, I. str. 692.

⁵¹⁾ Vyd. Hanka, str. 61.

⁵²⁾ Vyd. Brückner, Archiv für slav. Phil., 1890, I. 5.

⁵³⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, 99 str.: prisca „helmodek.“

⁵⁴⁾ Lactifer, I. c., I. 43 b: „Conus i. e. sumitas galeae, vel curvatura, quae super galeam ponitur, super quam sunt cristae: „helm turnejský, klenot, chochol.“

⁵⁵⁾ Archiv král. m. Prahy, č. 986, I. 160 (k r. 1328): „helmer“; Tomek, Dějepis města Prahy, II. 377, 382; Letopisové Trojanští, I. c., str. 64: „onde přelbničci.“

⁵⁶⁾ Emler, Regesta, II. č. 2369 (listina Václava II.): „... quod nos attendentes fidem et devotionem sinceram, quam Guntherus galeator de Cubito quondam patri nostro, domino Otakaro, inclito reg. Bob. gessit, et attendentes servitia, quae nobis facit ad praesens et facere poterit in futurum...“; Emler, Regesta, II. 1027: „... quod nos cupientes civitatem nostram Pragensem replere frequentia utilium personarum, Henrico, galeatori de Wienna, viro utili et artificio galearum perito, qui transtulit se Pragam ad habitandum in ipsa, ut eo melius ibidem moretur et morari perfectius delectetur, concessimus decem marcas argenti in moneta nostra Praegae sibi et heredibus suis anno quolibet in festo beati Jacobi persolvendas.“

VI. Š t í t.

§. 1. Štít, puklér, tarčě, pavéza. — §. 2. Štítky náramenní (ailettes).

§. 1. Oděnce rytíře v boji i při kolbě chránil štít proti ranám. Nošení štítů v době, o které píšeme, doloženo je četnými zmínkami latinských kronik českých i jiných zpráv souvěkých.¹⁾ Z pouhého latinského názvu málo bychom se dozvěděli, jaké to štíty byly, zda takové, jako v první knize jsme je poznali (srv. str. 120—122) či snad již jiné a jaké podoby. V této příčině velmi poučné jsou názvy české.

Nejstarší slovníkáři znají všeslovanský název „ščit“, vykládající jím souznačné slovo latinské.²⁾ Název vyskytá se často v starých památkách českých, v překladu žalmů v Žaltáři Wittenberském,³⁾ v Alexandreidě svatovítské⁴⁾ atd. Podobá se, že se jménem mohla se udržovati také věc, starodávná podoba a úprava štítu staročeského, hotoveného rázovitým způsobem od řemeslníků domácích, českých, jakž o tom v první knize bylo psáno a zevrubně doloženo starými svědectvími.

Domnění to namane se samo sebou, vyskytují-li se v staročeských pramenech náhle jména štítů, která patrně již zavánějí cizotou. Zjev ten mohl by všelijak býti vykládán. Avšak výklad přirozený beze všech oklik

prostě zní, že s cizím jménem i cizí věc do válečného odění staročeského byla zanesena proudem ze západní Evropy a pak zdomácněla. Cizí slovo tu ovšem doznalo obvyklé proměny, kterou diktovala mu česká výslovnost jako všem jiným významům cizím.

Západoevropský název štítu⁵⁾ franc. bouclier, angl. buckler (ve středověké latině buclerius, buclarius), něm. Puckler (buckelaere a pod.) objevuje se také v památkách staročeských. Pomineme právních řádů, německy psaných.⁶⁾ V českých pramenech koluje název západoevropský, jsa upraven ve slovo „puklér“, značící kulatý štít vypuklý.⁷⁾ Že to byl význam starým Čechům dobře známý, potvrzuje bezpečně to, vykládají-li jím již nejstarší slovníkáři čeští obdobná slova latinská.⁸⁾ Také

zasluhuje tu víry svědectví druhu jiného, totiž starý český překlad žalmů v Žaltáři Klementinském, kdež slovo „puklér“ v souvislosti textové se vyskytá.⁹⁾ Vysvítá odtud, když si překladatel zvolí slovo to a přibírá je do českého textu, že to již nebyl význam novotářský, jeho vrstevníkům nesrozumitelný. Tak byl pojmenován od starých Čechů štít, patrně obdobný štítu západoevropskému, nazvanému „bouclier“, „puckler“. Slovo „puklér“ udržuje se pak v staročeštině, časem podléhající různým hláskoslovným proměnám.

Čís. 91. Pečeť Vítka z Prčic
(r. 1220).

Malý štít, kulatý nebo také podoby trojúhelníkovité byl nazýván v latině středověké „targa“, angl. target, po francouzsku „targe“, německy podle francouzského slova „Tartsche“.¹⁰⁾ Čechové a Poláci poznali také tento druh štítu

vlivem rytířských řádů západoevropských a pojmenovali jej slovem, upraveným podle názvu cizího — „tarčě“ (tarcza). Doklad bezpečný zachován v slovníku Bohemáři, u Klena Rozkočaného a v Nomenclatoru.¹¹⁾

Slovo rychle se ujalo. Užívá ho („terče“) upravovatel Letopisů Trojanských při líčení pětiky¹²⁾ a v rozmanité podobě bývá zapsáno v staročeských památkách přechoť.

Jak si dlužno „tarči“ představití, ukazuje obraz sv. Jiří na nástěnné malbě zámku Jindřichohradeckého. Sv. Jiří malován tu pravidelně se štítem, jaký čtoucí vidí na přiloženém obrázku (čís. 92.).

Podobný štít vyobrazen na pečeti (čís. 91.), kdež dobře znázorněna podoba tarče, zdobené růží.

Aby bojovník pěšec bezpečněji byl kryt před střelami, upraven byl ve století XIV. štít zvláštního druhu. Byl veliký, máje podobu obdélníka, poněkud vydatého, zakončeného na dolejší straně zářezem asi polokruhovitého tvaru. Prostřed mřával od shora dolů vypuklinu. Rozmanitě býval ozdobován a opatřován nápisy nábožnými nebo kouzelnými pro domnělou

ochranu. Západoevropský opět shodný název pro štít vyličený byl franc. „pavais“ (pavois), italský „pavese“, po německu z francouzského „Pavese“.¹³⁾ Čechové utvořili si z názvu západoevropského slovo „pavéza“.¹⁴⁾ Doklady zaznamenané jsou v Letopisech Trojanských¹⁵⁾ a v památkách staročeských pak velmi často. Vzorem, kterak si představiti pavézu staročeskou, jsou známé dřevěné veliké štíty, jichž bylo hojně užíváno hlavně od začátku stol. XV. Pavézu takovou ve skutečnosti možná viděti na př. ve sbírkách musea království českého.

Štíty hotovili starým Čechům a upravovali štítaři, pukléři a pavezníci.¹⁶⁾

Štít rytířský býval nádherný. Ozdobován byl způsobem dvojím:

1. Byl potažen kožešinou a z ní byly uroběny vhodné okrasy, znak rytířův. Jan z Michalovic podle popisu německé básně má štít potažený „červenými krčky kun a v nich lva s otevřenou tlamou, vykrojeného z bílého hranostaje.“ Jiná skladba německá, nazvaná „Böhmschlacht“, popisující bitvu na Moravském poli, líčí podobně znak Přemysla Otakara II., zmiňuje se o hranostaji.¹⁷⁾

2. Jindy býval štít malován. V řádech pražského bratrstva malířského z r. 1348¹⁸⁾ zapsáni (text je německý) „moler und schilder“, v pozdějším textu českém „maléři a štítaři“, v latinských záznamech mezi malíři bývá zapsán „clypeator“.¹⁹⁾ Vysvítá odtud, že mezi malíři někteří výhradně se obírali malbou a úpravou štítů. Sluli „štítaři“, kteréžto slovo značí nejen toho, kdo štít zhruba hotovil, nýbrž také malíře, kdož kresbami, hlavně znaků, štíty okrašlovali.²⁰⁾

Na konec potřeba krátce dodat, že mívali králové a páni svoje štítonoše, oděnce, kteří jim štíty nosili. Přímý doklad zapsal kronikář

Čís. 92. Z malby legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

Čís. 93. Z nástěnné malby zámku Jidřichobrádeckého (legenda o sv. Jirí).

část hlavy po stranách a krk, sahající od helmu až na ramena.²²⁾

Štítky podobné z potřeby praktické rychle se rozšířily do Anglie (nazývány tu „little wings“) a po celé západní Evropě. Tvaru jsou pak rozmanitého, větší, menší. Čtvercovitá podoba ustupuje podobě štítku, na němž si rytíř dal vymalovati svůj rodinný znak. Mimo to byly štítky rozmanitě okrašlovány, podle toho, byly-li zhotoveny z kůže silné nebo z kovu. Kovové štítky objevují se pravidelněji.²³⁾

Záhy uchopila se štítků náramenních moda. Řemen nebo stužka, kterou plášť byl přes

Čís. 95. Z pečeti královny Jitky (1295).

Petr Žitavský, vypravuje, kterak skvostně šatil Přemysl Otakar II. dvakrát do roka svoje štítonoše.²¹⁾

Š. 2. Krk a ramena byly brněným obalem poměrně nejistě chráněny proti sečným ranám. Rána na krk přese všechno chránivé brnění byla nebezpečná. Tím dlužno vysvětliti, že ve druhé polovici století XIII. až do polovice století XIV. objevuje se na oděni rytířském zvláštní opatření. Rytíři francouzští a burgundští nosili na ramenech tak zv. „ailettes“, doslovně po česku „křidélka“. Vhodnější a významu slova bližší název český byl by „štítky náramenní“. Byly to štítky obyčejně čtverhranné, jež si rytíř upevňoval řemenem na obě ramena tak, aby mu kryly dolní

Čís. 94. Z náhrobku Hrona z Pacova.

prsá spojován, okrášlena bývala na ramenech, kde ku plášti na obou stranách byla připevněna, ozdobou štítkovitého tvaru, na niž páni a paní dávali se namalovati jako rytíři svoje rodinné znaky. Moda ta šmahem ujala se rovněž po celé západní Evropě. Štítky byly tu ovšem značně menší, poněvadž jich při plášti v obyčejném kroji nebylo potřeba k původnímu účelu jako při oděni zbrojním.²⁴⁾

Jako v Polsku,²⁵⁾ tak i v zemích českých byly nošeny štítky náramenní vlivem kroje západoevropského. Nasvědčují tomu vyobrazení, která tu klademe.

Odětec, vymalovaný v legendě o sv. Jiří na stěně zámku Jindřichohradeckého, má vedle sebe štít se znakem pánů z Růže (viz obr. č. 93.). Mimo to zdobí jeho ramena podobné štítky, menší, s jakými se na památkách západoevropských v době nahoře již oznámené často setkáváme. Analogií jsme tu vedeni k úsudku, že malíř nekreslil těchto štítků oděnci jen pro ozdobu, nýbrž že v zemích českých jako všude jinde opravdu byly v této a jiné příbuzné podobě nošeny.

Souhlasně tomu nasvědčují štítky na ramenech náhrobku pana Hrona z Pacova (viz obraz č. 94.). Přes to, že rysy náhrobku jsou poněkud otřelé, možná docela zřetelně představit si, jak štítky náramenní byly od staročeských pánů nošeny. Jak odětec z nástěnné malby Jindřichohradecké, tak také Hron z Pacova nese na štítku svůj rodinný znak.

Nosily štítky muži i ženy. Z odění zbrojného byly také v zemích českých štítky náramenní přeneseny na obyčejný plášť. Spínací stužka byla opatřována na ramenech štítky, okrášlenými znakem. Jasný názor o tom podává obraz na pečeti královny Jitky (č. 95.), kdež má králová svrchní oděv spojený stužkou a ta na obou ramenech je zdobena štítky. Že to není pouhý výmysl toho, kdo pečeti robil, a snad jen pro okrasu, potvrzuje nade vše pochybnost shodné svědectví četných památek západoevropských, podle nichž skutečně štítky podobné od mužův i žen bývaly nošeny.

¹⁾ Pokračovatel Kosmy, *Fontes rer. bohém.* II. 313 (k r. 1260): „contra inimicos scutati“; Petra Žitavského kronika zbraslavská, *Fontes rer. bohém.* IV. 127 (k r. 1309): „portantes singuli scutum“; Emler, *Regesta*, III. 365 (k r. 1323): „clipeum in ecclesia suspensuri“ atd.

²⁾ Bohemář, *Zbírka nejdván. slovníků*, 44: „clypeus ščít“; pod. Rozkochaný, I. c., 99.

³⁾ Žaltář Wittenberský, vyd. Dr. J. Gebauer, 1880, 5, 13: „s ščítém“.

⁴⁾ I. c., str. 38, v. 1560: „štit j'mu protče“.

⁵⁾ Viollet-le-Duc, *Armes de guerre offensives et défensives*, I. c., V. 218; V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen âge*, I. c., I. str. 183—184; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 62 s. v. buckler; A. Schultz (San Marte), *Zur Waffenkunde*, 91.

⁶⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. c., 29 (r. 1335): „... mit eynem pugler oder mit eynem schilt.“

⁷⁾ Srv. o významu českém Matzenauer, *Cizí slova*, 284.

⁸⁾ Bohemář, *Zbírka nejdván. slovníků*, str. 44: „scutum puklér“; totéž u Klena Rozkochaného, I. c., 99.

⁹⁾ Žaltář Klementinský, vyd. Patera, 1890, 85: „pukléře sejže ohněm“.

¹⁰⁾ Viollet-le-Duc, *Armes de guerre offensives et défensives*, I. c. VI. 307 ad.; Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, 176; San Marte (A. Schultz), *Zur Waffenkunde*, 102; Gourdon de Genouillac, *L'art héraldique*, Paris, 1890, str. 272; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 501 s. v. target.

¹¹⁾ Bohemář, *Zbírka nejdván. slovníků*, 44: „perma tarčě“; Rozkochaný, str. 99: „terčě“; *Nomenclator*, 170 str., totéž.

¹²⁾ *Letopisové Trojanští*, str. 51: „A když nasta boj náramně lýtý, ... padají terče“.

¹³⁾ Viollet-le-Duc, *Armes de guerre*, I. c., VI. 215 ad.

¹⁴⁾ Srv. Burian, *Objasnění zastaralých názvů ve válečném umění Čechův*, ČČMus. 1836, 46.

¹⁵⁾ Letopisové Trojanští, str. 164: „na pavezě jej do Troje pošlí“.

¹⁶⁾ Srv. Tomek, *Dějepis města Prahy*, II. 377; *Archiv král. m. Prahy*, č. 986, I. 1 b: „clyppearii“; I. 16 a: „puchler“.

¹⁷⁾ Srv. Kraus, *Jan z Michalovic*, str. 21, 107, pozn. 133. Tamtéž citát z básně „Böhmschlacht“: „von hermelin eins lewen war nam ich ůp keln dar gestracht“.

¹⁸⁾ Vyd. A. Patera-Ferd. Tadra, 1878, str. 60, 96.

¹⁹⁾ I. c., str. 91: „Undersik clypeator de Nova civitate. Heynricus clypeator de Nova civitate . . .“

²⁰⁾ Srv. v cechovním zápisu knihy archivu král. města Prahy, č. 994, I. 156 až 163. Jsou tu zároveň s malíři jmenování „štitáři“.

²¹⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. 351: „Milites quoque et scutiferos bis in anno de exquisitis vestibus vestiebat.“

²²⁾ Viz o tom obšírně Demay, *Le costume au moyen âge d'après les sceaux*, str. 118, obraz 69, str. 126—127, obrazy 83, 84; Quicherat, *Histoire du costume en France*, 211; Viollet le-Duc, *Vêtements, Dictionnaire raisonné du mobilier français*, V. 14—20; V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen âge*, I. c., I. str. 18—19 s. v. ailette, str. 23 s. v. aleron; Demmin, *Kriegswaffen*, str. 70, 363; Boenheim, *Handbuch der Waffenkunde*, 136, 176—177; Maur. Maïndron, *Les armes*, vyd. 1891, 153.

²³⁾ Srv. Strutt, *Sports and pastimes of the people of England*, ed. W. Hone, 1841, 136, 142; Fairholt, *Costume in England*, 129, 337; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 4, 5, obraz tab. 2, II. 74; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 423, obr. č. 287.

²⁴⁾ Srv. Falke, *Die deutsche Trachten- und Modenwelt*, I. 170; Heyden, *Tracht der Culturvölker*, 82.

²⁵⁾ Srv. Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II. tab. 18., č. 6; tab. 22, č. 1, 2, 4; Matejko, *Ubiory w Polsce*, tab. II.

VII. Z b r a ě n ě .

§. 1. Rytířský pás. Pasování na rytíře. — §. 2. Meč. Tesák (misericors). — §. 3. Sudlice. Kopí, oštěp, hrále. — §. 3. Praporec. — §. 4. Luk. Samostřil. Prak.

§. 1. Meč zavěšoval si rytíř na pás. Pás rytířský stal se čestným znakem, symbolem rytířské důstojnosti. Býti opásán, zdoben „pasem rytířským“ značí pak pravidelně tolik jako dojití hodnosti rytířské. Slova „cingulum militare, baltheus“ (pás rytířský), jež v latinských památkách se vyskytají, znamenají pak ve smyslu přeneseném rytířskou důstojnost. Tak tomu všude, kde vládly rytířské řády, všude po západní Evropě.¹⁾

V zemích českých, kamž rytířský mrav ze západní Evropy se všemi ustálenými řády se dostal, nebylo jináče. Staré památky české ze stol. XIII. a XIV. latinsky psané, ať listiny či letopisy vesměs shodně potvrzují, že „pás rytířský“ značil rytířskou hodnost, že o všeobecně známém čestném významu „pasu rytířského“ dobře v zemích českých tehda věděli, že při povýšení do stavu rytířského pás měl důležitý význam²⁾

Nejlépe tomu nasvědčuje staročeský význam technický, někoho do rytířství povýšiti — „pasovati“, kteréžto slovo, pomineme-li všech jiných dokladů, zapisuje již Štítný.³⁾ Slovo to zřejmě hlásá, že v obvyklých obřadech při povýšení na rytíře pasu byl vykázán přední úkol.

Obíráti se podrobnostmi při staročeském pasování na rytíře, zejména mečem sv. Václava při korunovaci českých králů⁴⁾ zavedlo by nás od úkolu, vyměřeného názvem této knihy. V předchozím chtěli jsme se jen dotknouti pasu a jeho významu v obvyklých řádech rytířských.

Čís. 96. Pečeť Starého Města Pražského.

Vyobrazen bývá rytířský pás na př. na pečetích způsobem rozmanitým. Viz pás sv. Václava na pečeti Starého města Pražského (č. 96.; srv. jiný otisk téže pečeti pod čís. 74.). Na pečeti Jindřicha z Rožmberka (čís. 88.) také naznačeno přepásání oděnce.

§. 2. Na obšírné líčení všech druhů zbraně staročeské ve druhé polovici století XIII. a ve století XIV. nevydáváme se z důvodů již pověděných při popisu zbraně v první knize (str. 122). Zavedlo by nás daleko od hlavního účelu spisu tohoto, od líčení kroje, kdybychom se obírali podrobně výčtem a všemi detaily jednotlivých zbraní. Poněvadž

tu jde o popis odění rytířského, dlužno si všimnouti zbraně, jež s úbořem rytířovým nezbytně souvisela, totiž meče a kopl. Mimo to potřeba zmíniti se o zjevu, nad jiné důležitém v dějinách zbraně, o zdokonalení luku, o samostřilu. Všechny jiných zbraní (mlatu, nože, bradatice a pod.) zatím jako v první knize pomíjíme, poněvadž obsírný výčet a popis jejich přesahoval by rámec dějin kroje.

Čís. 97. Pečeť krále Václava II.

Pokud se týká podoby mečové, dobře znázorňují hlavně úpravu rukověti jilce mečové na náhrobcích Jistislava z Chlumu (obr. čís. 10.) a Hrona z Pacova (obr. čís. 11.). Oba náhrobky jsou původu českého. Jsouce zhotoveny z kamene, z látky pevné, mohly odolati ničivosti dlouhých věků. Podávají tudíž věrný obraz, kterak dlužno si představiti meče starých Čechů ve století XIII. i (poněvadž nenastal na zač. stol. XIV. nijaký náhlý převrat v podobě mečové) ve století XIV. Náhrobky ty mají pro dějiny zbraně staročeské význam důležitý, poněvadž jistě ten, kdo je tesal, snažil se vyobraziti českého pána v rouchu, jaké tento nosíval,

se zbrání, jaké tento užíval. Tedy nepachtil se po znázornění meče nějakého cizokrajného, v Čechách docela neobvyklého, nýbrž pokusil se věrně vyobraziti meče pánů českých.

Obraz podoby mečové dobře také jest zachován na pečetí krále českého Václava II. Sedí na stolci, drže v pravici meč. Hruška mečová i všecka jeho úprava jasně jsou na pečetí vyobrazeny (čís. 95.).

Z kreseb poukazujeme na Velislavovu bibli (čís. 67.). Mečů je tu na výběr. Obrázky kreslil malíř zřejmě, nezanedbáváje všelikých podrobností. Toho dlužno si vážiti, poněvadž na kresbě znázornil detaily, kteréž zase jinde na př. na náhrobcích a pečetích vystiženy a zachovány nejsou. Upozorníme zvláště na úpravu hrušky na rukověti mečové u bojovníků v čtetě na levé straně.

Ve výjevech legendy o sv. Jiří, malovaných na stěně zámku Jindřichohradeckého (viz obr. čís. 98.) meče několikráte jsou vyobrazeny. Jejich podoba celkem se neliší od obvyklé souvěké podoby mečové, zejména pokud se týče rukověti. Zajímavé je, že tu drží osoby rukověť oběma rukama.

Ve století XII., na sklonku jeho, bývá rukověť mečová prodlužována, až konečně nabývá takového rozměru, že pro snazší ovládnutí dlouhého meče bylo potřeba oběma rukama jej držeti. Podobné dlouhé meče za vlády rytířských řádů pravidelně se pak vyskytují. Aby obě ruce mohly rukověť držeti, byla k tomu zvlášť upravena. Uprostřed býval hrbol, aby s jedné strany mohla býti položena jedna ruka a s druhé strany druhá. Na různých památkách století XIII. velmi často vyobrazeny bývají veliké tyto meče, jež oděnc v pútce oběma rukama držeti musil. Vysvítá z četných vyobrazení, že mečů podobných zhusta bylo užíváno.⁹⁾

Čís. 98. Z nástěnné malby legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

Čís. 99. Z Kodexu Johannis notarii
(rukopis městského archivu Brněnského).

podobnými meči také ve století XIV. a dalších dobách se setkáváme Pro jasnější názor tu připojujeme obrázek z Kodexu Johannis notarii, kdež se dva potýkají. Meče, jimiž se vzájemně ranili, až mají obličejové krví zbrocené, drží oběma rukama. Rukověti jejich jsou dlouhé, patrně zvláště upravené.

Meče, jaké nosili rytíři v zemích českých, dobře jsou znázorněny na pečetích, kde rytíři v plném oruží se objevují na př. na pečeti krále Přemysla Otakara II. (čís. 105.), krále

Jana Lucemburského (čís. 85). Na některých velice zřetelně je naznačena také pochva čili nožnice, jakož i způsob, jak meč byl k pasu zavěšován na př. na jiné pečeti krále Přemysla Otakara II. (viz čís. 105.) a na pečeti krále Jana Lucemburského (jiný otisk, viz č. 101. na str. 189.). Úbor rytířský je na našich pečetích zdařile vyobrazen. Vedle jiného zdařile na nich znázorněny meče, jejich velikost, úprava rukověti i zavěšení. Obrázek sám sebou poučuje o věci s dostatek. Slovných rozvláčných jeho popisů a parafrází na objasněnou představu není tu potřeba.

Dokladů, kde všude slovo meč (v dokladech latinských *gladius*, *ensis*) se vyskytá, pomíjíme. Že rytíři a oděnci meče měli, je jisto. Z pouhého jména však nic určitého o podobě se nedozvíme. Povšimnutí zasluhují ty zmínky, které podávají nějakou zvěst o tom, jaké druhy meče bývaly.

Vedle rytířského velikého meče (Dalimil nazývá meč rytířský⁶⁾ — „meč sedací“, patrně vhodný ke kolbě, k sedání), jehož vyobrazení jsou zachována na pečetích a náhrobcích (byly nahoře uvozovány), nosili čeští oděnci (Dudík se domnívá,⁷⁾ že vojíní pění) meč nazvaný latinsky v listině olomouckého biskupa Dětricha r. 1295 spada, spatha,⁸⁾ meč široký, obousečný, pojmenovaný po česku od Klena Rozkočaného slovem — „rutlink“ (rutník?).⁹⁾ Jiných dokladů posud nemám.

Mimo to někdy nosili staří meč menší, asi na způsob dýky, nazvaný v latinské listině krále Václava z r. 1287, kde zakazováno pražským občanům nošení zbraně, „*gladius fixoralis*“.¹⁰⁾ Podobně krátkou poboční zbraň nositi stalo se rozšířeným obyčejem ve XIII. a hlavně ve stol. XIV. Dělo se to vlivem záliby ve zbrani, šířené rytířským mravem.

Při zmínce o zbrani poboční budiž tu věnován nedlouhý odstavec zvláštnímu, zajímavému zjevu v dějinách zbraní. V českých právních památkách městských (psány jsou latinsky), kde opět a opět zakazováno

nošení zbraně mužům nevojínům, objevuje se několikrátě název „misericors“ s vysvětlivkami, že je to dlouhý nůž, že latinský název je totožný s německým „stechmezzir“. ¹¹⁾

Jde o vysvětlenou divného názvu „misericors“, „misericordia“ (po česku doslovně „milosrdný“, „milosrdenství“). Byla to poboční zbraň nošená po západní Evropě všeobecně, nedlouhý, tenký nůž. Řetízkem býval připevňován i s pochvou ku pancíři, neb obyčejně zavěšován na pravý bok ku pasu. Název vykládají nejčastěji v ten rozum, že při zápasu probodl, dobil nožem, tak pojmenovaným, šťastný vítěz svého soupeře, neprosil-li honem tento, jsa přemožen, za smilování, za milosrdenství slovem: „Misericorde!“ ¹²⁾

Jiný výklad zní: došlo-li při pětce až k této zbrani, že se jí musil rytíř brániti, a vyváz-li pak bez pohromy ze seče tak rozhodné, mohl jen Bohu děkovati za milosrdenství, že v hrozném nebezpečí nezahynul. Proto prý nazvána ona zbraň „misericors“. ¹³⁾

Ještě jinak bývá vykládáno uvedené jméno. Vzniklo prý upomínkou na dávné očisty (Boží soudy, ordalie). ¹⁴⁾

Buď jak buď, vysvítá z uvozovaných právních památek staročeských, že poboční zbraň, nazvaná „misericors“, byla v zemích českých nošena nejen od rytířů, nýbrž také za všeobecné obliby nošení zbraně od měšťanův a lidu obecného. Kterak možná si ji představit, ukazuje dobře připojený obrázek (čís. 100.), kde král, oděný krojem XIV. století, probodává se kopím, maje při pasu na pravé straně dlouhý nůž se střenkou, názorně nakreslenou, nůž, který se objevuje právě pod názvem „misericors“ na četných památkách západoevropských v téže a příbuzné podobě (srv. text a příslušné obrázky v knihách, citovaných v poznámce 12.).

Pokud se týká názvu českého pro slovo „misericors“, „misericorde“ namanula by se tu snad někomu podobnost jakoby zkráceného českého a jinoslavanského názvu, označujícího zbraň podobnou, rozdílnou od meče — kord, kteréžto jméno na začátku stol. XV. již jest v staročestíně doloženo jakožto název zbraně. ¹⁵⁾ Mínění tomu však odporuje správný výklad slova „kord“ vlivem východních řečí, z perského „kard“ anebo podle jiných ze středověké latiny, z názvu „chorda“. ¹⁶⁾

Původní český název pro dlouhý nůž poboční, nošený v pochvě při pasu, jak tomu bývalo při zbrani, pojmenované slovem „misericors“, byl „tesák“. Usuzujeme tak s Dudíkem ¹⁷⁾ z názvu, jenž v době, o kterou tu jde, není doložen, ale v dobách pozdějších s významem napověděným koluje po zemích českých, jak svědčí bojné toho doklady. Z nich jsou zvláště zajímavé ty, které ukazují, že tesák býval „strojen po česku“ ¹⁸⁾

Čís. 100. Z bible, rukop. knihovny kapitoly svatovítské (sign. A 10.).

zvláštním rázovitým způsobem domácím.¹⁹⁾ Od Čechů jej přejali i se jménem Němci,²⁰⁾ nazývající jej již od XV. století „Tesack (Dusack)“.

To však jen mimochodem. Šlo tu hlavně o svědectví, že ve století XIII. a XIV. byla v zemích českých jako jinde po západní Evropě nošena zbraň, nazvaná podivně „misericors“. Svědectví uvozovali jsme z památek písemných a k tomu doplňkem připojili názorný obrázek miniaturní.

§. 2. Sudlice udržuje se v dobách, o něž tu jde, nadále mezi zbraní starých Čechů. Věslovanský její název doložen bezpečně v nejstarších slovnících českých, u Klena Rozkochaného²¹⁾ a v Nomenclatoru.²²⁾ Dovolávající se Kostomarova,²³⁾ ukázali jsme, jak sudlice slovanská lišila se od kopí tím, že byla opatřena hrotem dvojím: jeden větší byl nahoře a druhý menší byl dole na dřevce upevněn. Že podobné rozlišování staročeské sudlice a kopí je pro dobu, které věnován I. díl „Dějin kroje“, správné, potvrzuje domácí svědectví výslovné. V starém českém překladě bible²⁴⁾ docela srozumitelně psáno doslova: „... sudlice na obě straně ostrá jest.“ Doklad tento shoduje se úplně s výsledkem studia Kostomarova. Je tu dokázáno nade vši pochybnost, že staročeská a slovanská sudlice vůbec byla v dobách, o něž tu jde, dvojím ostřím, dvěma hroty opatřena.

Kopí velmi často bývá vyobrazeno v památkách staročeských. Skládalo se z hrotu, tuleje a z tyče dřevěné, (jak staří jmenovali) „ratiště“. Název tento doložen u Klena Rozkochaného,²⁵⁾ u Dalimila,²⁶⁾ v Alexandreidě,²⁷⁾ v Letopisech Trojanských²⁸⁾ a jiných skladbách přechasto. Byl to český název technický.

Pokud se týče podoby kopí, poukazujeme ku kresbám ve Velislavově bibli (viz čís. 70. a čís. 76.), kdež docela názorně kopí jsou nakreslena. Dobrou představu také podá vyobrazení jezdce, an probodává kopím lotru hrdlo, z Passionalu Kunhutina (čís. 68.). Také v iniciále R, v rukopisu knihovny kapitolské (čís. 79.) zřetelně načrtáno kopí v ruce spícího vojína. Srv. též čís. 77.

Pro názvosloví staročeské je důležitá poznámka, že kromě slova „oščep“ (oštěp), velmi často se vyskytujícího v kronice Dalimilově a zapsaného u Klena Rozkochaného,²⁹⁾ vyskytá se tamtéž jakožto souznačné slovo s latinským „lancea“ (kopí) — název „hrále“.³⁰⁾ Slovo, jehož původ je temný (v maďarštině vyskytá se příbuzný název „gerely“),³¹⁾ doloženo je několikrát v památkách staročeských ze století XIV. a začátku století XV. V Alexandreidě, v zlomku budějovickém líčen boj v ten rozum:

„By boj tvrdý s obú stranú,
nejednu smrtelnú ránu
obojie sobě tu dachú,
kdež sě najprve potkachú;
ande bradatice, hrále
ve krvi jakžto vodě kálé.
A král hřecký tam v zástupy
třěl sě, sěka on lud hlúpý,
kdež meče, hrále, bradatice...“³²⁾

V Alexandreidě, zlomku svatovítském popsáno oruží oděnců:

„Každý těch oružíe jmiechú
hráli, meš, puklieš nesiechú...“ 33)

Jinde v témž zlomku při líčení obležení města Tyru vykládá rýmovník, kterak

„jedni se zdi kamen válé,
druzí pak skytú hrále...“ 34)

Čís. 101. Pečeť krále Jana Lucemburského.

Ze všeho vysvítá, že názvu „hrále“ skutečně bylo u starých Čechův užíváno. Jak dlužno lišiti od „hrále“ název „kopí“, nebylo možná na základě pouhých jmen určitě rozhodnouti.

Š. 3. Na kopí zavěšován byl kus látky — tak vznikl praporec (srv. v první knize str. 125). Jan z Michalovic chystaje se v plném odění rytířském na kolbu, na konec bere si podle básně, často již citované, praporec drahocenný, opatřený svým znakem, jaký také na štítu nesl. Praporec podobný patřil k celkovému úboru rytířskému. Zajímavá

zmínka zachována ve skladbě o Jetřichovi Berúnském. Při popisu odění Laurinova líčí rýmovník nádheru jeho a vedle jiného dodává:

„Drahé kopie v rukú nosieše,
všechno se od zlata stkvieše,
tak předraze uděláno bieše;
na němž tak drahý prapořec,
jako by jej zmyslil tvořec,
tak překrásně třepetáše,
vešken se od zlata zdášo.“ ³⁵⁾

Jednotlivých roztroušených zpráv o praporci jako na př. u Tkadlečka ³⁶⁾ a jinde není potřeba tu obšírně uváděti.

Čís. 102. Z Velislavovy bible.

Kterak dlužno si představití rytířský praporec, úplně poučují vyobrazení rytířů hlavně na pečeti. Jsou podoby rozmanité. Bývají někdy beze znaku, toliko skvostně vyzdobeny na př. pečeť krále Přemysla Otakara II. (viz čís. 105. a srv. pečeť kláštera sv. Jiří na hradě Pražském čís. 103.). Častěji bývá praporec okrášlen znakem. Dělo se to také asi z potřeby praktické jako při znaku na štítu, aby rytíři, zahalení oděním od hlavy ku patě, byli podle svých znaků rozeznáváni. Praporec se znakem české země drží v ruce na pečeti král Přemysl Otakar II. (viz čís. 65.) a král Jan Lucemburský (viz čís. 85. a jiný otisk téže pečeti, který tu pod č. 101. znova klademe). Zavěšení praporce ku kopí je tu zřetelně docela jasně.

§. 4. Starodávná zbraň luk udržuje se nadále. Dokladů písemných není potřeba uváděti. Stačí připomenouti, že nejstarší slovníkáři čeští ve výpočtu zbraní souvčké jmenují lučisti, tůl, šíp. ³⁷⁾ Patrně odtud, že s názvem i věc jejich vrstevníkům byla dobře ještě známa. Obrázek z Velislavovy bible, kterak si dlužno představití střelbu z luku, položili jsme již v první knize pod čís. 61., na str. 124.

Pro názvosloví dlužno tuto zmíniti se o některých technických významech staročeských: Střela skládala se z „vřeteníště“, na něž byla nahore zasazena „hlava“ (hrot) čili „železo“. Dole „peřili“ staří šíp „peřím“.³⁸⁾

V dobách, o nichž píšeme, byla v zemích českých již také známa zbraň, která ve XII. století rychle po Evropě západní se rozšířila. Nazvána byla v latině středověké arcubalista, arbalista, franc. arbalète, angl. arbalist, crossbow, italsky balestra, něm. armrust.³⁹⁾ Slovanský název — samostříl.⁴⁰⁾ Místo dlouhých výkladů poukazujeme na přiložený obrázek z Velislavovy bible (čís. 102.). Samostříl v hlavní podstatě, jak se objevuje ve století XIII. a XIV., byl vlastně luk zdokonalený. Bojovník šlápne do kroužku v prostřed lučiště, přidržuje si samostříl levou rukou a jej opíraje hlavou, napíná pravou rukou tetivu. Po pravém boku visí mu tůl se střelami, jejichž hroty železné dobře jsou od malíře naznačeny. Druhý bojovník chystá se právě k střelbě. Míří, levou rukou drží samostříl a pravou má připravenou, aby spoušť stisknul a tetiva, jsouc uvolněna, vymrštila střelu, také jasně na kresbě znázorněnou. Obrázek náš tudíž podává úplnou představu o tom, jak tehda samostříl vypadal, jak před střelbou byl napínán a jak střelec vedl si při spouštění samostřílu.

Jde ještě o písemné doklady. O střelbě ze „samostříla“ bývá zmínka v Alexandreidách.⁴¹⁾ Hojná svědectví o nošení samostřílu zapísána v Popravčí knize pánů z Rožmberka⁴²⁾ a jinde.⁴³⁾ Z nich zasluhuje povšimnutí chlubný výrok podkoního ve skladbě o Podkoním a žáku:

„Pakt neponesu tlumoka,
a'no samostřiel u boka!“⁴⁴⁾

Nasvědčuje to, že samostříl byl nošen po boku. Prostá původně forma samostřílu byla potom zdokonalována a upravována dovedněji.

V latinských památkách staročeských bývá samostříl nazýván obyčejně „balista“,⁴⁵⁾ v německých „armbrust“.⁴⁶⁾

V první knize (na str. 122—123) bylo psáno o napouštění střel jedem, o „nálepu“. Název vyskytá se ještě v Letopisech Trojanských⁴⁷⁾ někdykrát, kde je řeč o smrtelném ranění střelou, kopím.

Na konec jen krátce dodáváme, že v památkách staročeských vyskytují se také zmínky o primitivní zbraní, ode dávná skoro všude známé⁴⁸⁾ — o praku.⁴⁹⁾ V pásmu řeči zapísáno v Alexandreidě svatovítské při líčení boje: „kamen vrhú z praka“. Podobá se ovšem, že primitivní způsob házení prakem jako všude jinde, tak i v zemích českých je patrně starší, než teprva doklad o tom byl zapsán v Alexandreidě a všech jiných dokladech pozdějších.

¹⁾ Viz o tom podrobně K. Roth von Schreckenstein, Die Ritterwürde und der Ritterstand, 1886, 276—312 („Vom Rittergürtel, cingulum militare“).

²⁾ V následujících dokladech jde o „pás rytířský“. Výkladu obšírnějšího o jeho souvislosti s pásmem textovým pominuto. Na př. Emler, Regesta, II. 989 (polovice století XIII.): „procurabimus in honore cinguli militaris“; l. c.: „a nullo alio nisi ab ipso decorabimur vel decorari permittemus aut procurabimus“.

in honore cinguli militaris“; l. c.: „ab ipso rege recipiemus vel recipere volumus honoris cingulum militaris...“; Nově nalezéné rukop. formulářů XIII. a XIV. století, vyd. F. Tadra, 1887, 11: „...ipse tamen de culminis nostri licencia decorari valeat cingulo militari“; kronika Zbraslavská Petra Žitavského, Fontes rer. bohém. IV. str. 54 (r. 1292): (král Václav II.) „militari precinctus balteo“; 78 str. (r. 1297): (král Václav II.) „quadraginta et ducentos barones ac nobiles regni Bohemiae ac multarum aliarum terrarum cinxit balteo militari“; str. 82 (r. 1300): (v Huěždě při korunovaci) „plurimi barones et nobiles per regem militari baltheo cingebantur; str. 176 (r. 1311): (při korunovaci Jana Lucemburského) „duo etiam iuvenes genere nobiles per regem tunc coronandum in ipsa hora facti sunt milites baltheo cincti militari“; str. 232 (r. 1316): „In acie huius certaminis congressione dominus Johannes, rex Bohemiae et Poloniae, baltheo militari cinctus est, et alios plurimos cinxit...“; str. 315 (r. 1332): (Karel IV.) „cinctus ibidem inter acies balteo militari pugnare animo non pueri, sed virili“ a. j. v.

³⁾ Vyd. Vrtátka, str. 314–315: „když rytíře pasují...“

⁴⁾ Srv. Fr. J. Zoubek, Pasování na rytířství mečem sv. Václava při korunování králů českých, Památky Archaeol. IX. str. 2.; Herm. Jireček, Slovanské právo, II. 101–102.

⁵⁾ Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, 244–245. Zevrubně viz s obrázky v citovaných již dějinách meče (The book of the sword) od Rich. F. Burtona. Pěkný názor také podávají příslušné starobylé meče, vyobrazené v knize Ed. de Beaumont, Fleur des belles épées, Paris, 1884.

⁶⁾ Fontes rer. bohém. III. str. 50: „dosáh meče sedacieho“.

⁷⁾ Dějiny Moravy, IX. 226.

⁸⁾ Codex diplom. Moraviae, V. 35 (k r. 1295): „ut non cum dextrario, sed cum spadone servire teneatur“. Srv. Dudík, Dějiny Moravy, IX. 226, poznámka.

⁹⁾ Zbírka nejednávnějších slovníků, str. 99. Jungmann ve Slovníku s. v. uvazuje název „rutník“, meč s obou stran ostrý, dovolává se citátu v rukopisu z r. 1414 a Gloss. (Kinský).

¹⁰⁾ Srv. Dudík, Dějiny Moravy, IX. 226; Rössler, Altprager Stadtrecht, l. c., str. 169: „Et quod enses, gladios fixurales acutos, lanceas, loricas et alia cuiuscunque generis arma nullus civis aut famulus die vel nocte ferre audeat vel praesumat.“

¹¹⁾ Srv. Rössler, Stadtrechte von Brünn, 50: „Item apud quemcumque infra ambitum civitatis cultellus longus, qui dicitur misericor, stechmezzir, cingulo suspensus deprehensus fuerit, dabit iudici talentum et assignabit cultellum, vel ipsius manus transfodiantur cultello. Qui vero cultellum talem in caliga latenter portaverit et furtive, iudici det V. talenta vel manum amittat.“ Pod. tamtéž, str. 350. Srv. tamtéž 256 str.: „scilicet cultello longo, misericors dicto...“ – Archiv král. města Prahy, kniha č. 986, l. 22 a: „swert und stechmezzir.“ Tamtéž, čís. 993 (k r. 1327): „swert oder stechmesser“.

¹²⁾ Srv. obšírně Louandre, Histoire du costume (text), I. 110; Quicherat, Histoire du costume en France, 208; Viollet-le-Duc, Armes de guerre offensives et défensives, VI. 202–205; Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 163 a příslušné obrázky na l. VII.; Demmin, Kriegswaffen, str. 560 ad.; San Marte (A. Schultz), Zur Waffenkunde des Mittelalters, 154–155; Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, 292–293.

¹³⁾ Lepkowski, Broń sieczna w ogóle i w Polsce uważana archeologicznie, l. c., str. 59–60, poznámka: „Sztylet zwano Misericord, bo gdy już rycerz bronił się tym orężem, to jeśli żył wyjdzie, tylko mu zostaje Boga za miłosierdzie dziękować“.

¹⁴⁾ Srv. Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, 292–294 (s příslušnými obrázky).

¹⁵⁾ Srv. Fr. Mareš, Popravčí kniha pánů z Rožmberka, l. c., str. 31: „oštěp a kord“; Winter, Kulturní obraz českých měst, l. c., I. str. 289, pozn. 87.

¹⁶⁾ Viz o tom u Dra. Rud. Dvořáka, Athenaeum, 1885, str. 184.

¹⁷⁾ Dějiny Moravy, VIII. 273, 274.

¹²) Archiv Třeboňský, Fam. Říčan, 1584: „Poznamenání korduov: ... tesáků po česku strojených 36.“

¹³) Veleslavin, Silva quadrilinguis, 705: „český tesák, po jedné straně broušený.“ Srv. Jungmann, Slovník, s. v.

¹⁴) Obšárné čti o tom u Demmina, Kriegswaffen, str. 524, 535.

¹⁵) Zbírka nejdávnějších slovníků, I. c., 99.

¹⁶) I. c., str. 170.

¹⁷) Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, I. 8. Srv. odtud citát v první knize, na str. 126, pozn. 30.

¹⁸) J. Jireček, ČCMus. 1864, 188.

¹⁹) Zbírka nejdávnějších slovníků, str. 99: „hastile ratišče“.

²⁰) Fontes rer. bohém. III. str. 62: „Havel ratištěm polovičného dohyl.“

²¹) I. c., str. 31, v. 1263: „ratiště jich postriebřena“.

²²) Letopisové Trojanští, str. 51: „lmoz ratišti“; str. 201: „ratiště v kusy ztroskota“ atd.

²³) Zbírka nejdávn. slovníků, str. 99: „framea ošcep“.

²⁴) I. c., str. 99: „lancea hrále“.

²⁵) Viz o tom více u Matzenaura, Cizí slova v řečech slovanských, str. 176.

²⁶) I. c., str. 74, v. 98—106.

²⁷) I. c., str. 10, v. 398—399.

²⁸) I. c., str. 49, v. 2030—2031.

²⁹) Vyd. A. Brückner, Archiv für slav. Philologie, 1880, I. str. 4.

³⁰) Tkadleček, vyd. Hanka, 1824, I. str. 19: „... Ty's mi již stalo korúhev mú s třepetným praporcem.“

³¹) Zbírka nejdávnějších slovníků, 44 (Bohemář): „túl, faretra; šíp, telum“; str. 99 (Rozkochaný): „arcus, lučišče.“ — Z dokladů jiných na př. u Dalimila, Fontes rer. bohém. III. str. 21: „káza s lučišti jezdit“; str. 31: „svá lučišče napiechú“ a j. v.

³²) Letopisové Trojanští, str. 172: „braň jich lučiště biechú a své střely dluhým peřiti peřim obyčej mějichú a miesto hlav neb železa na vřeteníšti pilky železné s' uobú stranú zubnaté zasazováchú.“

³³) Viz Boenheim, Handbuch der Waffenkunde, 401—430; Demmin, Kriegswaffen, str. 647 ad.; Leitner, Waffensammlung des öster. Kaiserhauses, I. c., str. 20, tab. XXV; Quicherat, Histoire du costume en France, 241; Maur. Maindron, Les armes, 186 ad.; V. Gay, Glossaire archéologique du moyen âge, I. c., I. str. 41 ad.; Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 10—11.

³⁴) Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды, str. 9, č. 2: „... со самострѣлами...“ Srv. Царскосельскій арсеналъ или собрание оружія... (text od Kämmerera, obrázky od A. Rockstuhla a Mik. Bogdanova), C.-Петербургъ, 1869, výklad k tab. XXXIV. a XXXV.; polsky: „samostrzal“. Srv. Linde, Słownik języka polskiego, s. v.

³⁵) I. c., str. 37 (Zlomek svatovítský):

„ande z lučišť nejedna střela
vynde i z samostřielu.“

(v. 1532—1533); srv. tamtéž, str. 49 (v. 2023): „samostřielu“.

³⁶) Vyd. F. Mareš, str. 2 (k r. 1389): „Vintier ten jest jim k tomu výboji poščil samostřielu“; str. 67 (k r. 1396): „Samostřiel jednomu sůkenníku řečenému Pehm z Borotína jsú vzeli“ a pod.

³⁷) Liber citationum, vyd. Brandl, I. c., I. 193 (začátek XV. stol.): „dva samostřily.“

³⁸) Vyd. J. Jireček, str. 22 (v. 373—374).

³⁹) Emler, Regesta, III. str. 734 (k r. 1332): „Item civibus pro galeis, hastis et balistis“; Archiv král. města Prahy, čís. 937, I. 37 b (r. 1354): „VI. balistas“; I. 376 a (r. 1363): „balistam“; tamtéž, čís. 988, I. 271 a (r. 1373): „tres balistas“; I. 17 a (r. 1383): „balistam“.

⁴⁶⁾ Archiv král. města Prahy, kniha č. 986, l. 22 b (k r. 1335): „mit einem armbrust . . .“

⁴⁷⁾ Str. 208: „Vytah lučístě a s nálepem střelu naloživ;“ 21: „Jedná s nálepem střelů uhodí ho v hrdlo.“

⁴⁸⁾ Viz o tom stat u Bocheima, Handbuch der Waffenkunde, 385—388.

⁴⁹⁾ l. c., str. 37, v. 1524. Srv. tamtéž str. 67, v. 320.

VIII. Dek, kropieř (pokryvka rytířova koně).

Zevrubně tuto obíratí se úpravou koně rytířova bylo by od místa.¹⁾ V památkách staročeských zaznamenány jsou leckteré narážky a zprávy o uzdě,²⁾ o střímenech³⁾ a zejména o sedlu, kteréž bývalo nádherně vyzdobeno. Rýmovník ve skladbě o Jetřichovi Berúnském nadšeně horuje:

„Sedlo bieše vše slonové,
zlatem spojováno nové . . .
Učinil na ně tak drahé kladenie
od rozličného kamenie.
Učinil to sobě hodné.
Tu ležiechú perly vodné.
To vše činil malý Laurin.
Nejeden tu ležal rubin,
iacinkty i smaragdy,
neviem, bych to vypravil kdy,
té krásy, co se tu dalo;
to sedlo za veškeren svět stálo.
Tu ležel zafir nejeden,
mnohý topasius na něm sveden,
pro rozličné kalcedony,
bych já všecky krásy ony
vypravil podle práva,
smyslať mi se nedostává.“⁴⁾

Třeba tu rýmovník nadsazoval a zdobil sedlo rekově jen pouhými výmysly svojí obrazností, jisto je, že sedlo bývalo okrášleno skvostně. Přímý toho doklad podává zmínka v básni o Janu z Michalovic, kde výslovně ve zprávě o úpravě jeho koně jest o tom psáno.

Pouhá slova tu nepoučí čtoucího o stroji a úpravě koně rytířova tolik, jako názorná vyobrazení příslušná na př. pečeť kláštera sv. Jiří na Hradě Pražském (čís. 103.), kdež poněkud naznačeno sedlo a úprava koně, na němž jede světec. Jednotlivé rysy přese všechnu nejasnost pečeti jsou zřejmě naznačeny. Srv. také úpravu na vyobrazení sochy sv. Jiří (čís. 71.).

Poměrně jasněji znázorněna úprava oděncova koně na kresbách rukopisných. Úplnou představu podávají kresby ve Velislavové bibli (č. 67.,

70.), kdež docela jasně od malíře nakresleno sedlo, uzda, střímen i všecek ostatní výstroj. Dlužno si tu povšimnouti, že vojevůdce má patrně úpravu zdobnější než prostí bojovníci.

Skladatel básně o Janu z Michalovic věnuje pozornost vedle všeho jiného pokryvce koně českého pána. Líčí, jak byla skvostná, ozdobená jako vafnrok znakem.⁵⁾

Chce-li kdo mítí úplnou představu o rytířském odění, potřeba, aby si všimnul především nádherné pokrývky, kterou kůň rytířův býval ozdoben a která nezbytně patřila do stroje rytířského. Nejde tu o pokrývku brněnou, ochrannou, jež měla koně před ranami hájiti, jak o tom zachován doklad u cizího letopisce.⁶⁾ Tou oděn byl kůň nejdříve. Na ni

Čís. 103. Pečeť kláštera sv. Jiří na hradě Pražském.

teprve kladena byla svrchní pokrývka veliká, nádherná, zdobená bohatě, okrášlená obyčejně příslušnými znaky rytířskými.⁷⁾ Jak si možná představití podobnou skvostnou pokrývku, ukazuje přiložený obrázek (čís. 104.) z nástěnné malby zámku Jindřichohradeckého, kdež sv. Jiří jsa ozbrojen, sedí na koni, pokrytém vlající látkou, ozdobenou znaky s křížem.

Ze západu dostalo se do zemí českých rytířské odění se vším vsudy přepychem, jenž kromě jiného jevil se v nákladných oněch pokrývkách. Čechové nebyli zvyklí takové nádheře. Postyskuje si Dalimilova kronika:

„Ojier klánie do Čech přinese,
tím chudobu v zemi vnesé.
Od té doby jechú sě na turneje jezdití,
neužitečné ztravy činití.

Jechú sě dětinných rúch a dekóv na koně krájeti,
by sě dali v mnohých rúších viděti.
Múdrí sě jim vždy rúhají,
že s nich lotři deky trhají.“⁸⁾

Setkáváme se tu s názvem „dek“. Varianty rukopisné na témž místě mají souznačné české názvy „krovy, pokrovy, příkrovy“.

Čís. 104. Z legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

Názvy domácí se však neujaly. Slovo „dek“ zapsáno jest od nejstarších slovníkářův a tedy je tím potvrzeno, že ho bylo užíváno.⁹⁾ Témuž svědčí rýmování o Tandariašovi, kdež na začátku vpleten je popis koně v ten rozum :

„... mimochoďník tak bohatě
okován jako vešken hoří v zlatě,
dek jeho i všeliké přikrytí,
jehož nižádný nevidal na světě...“¹⁰⁾

Bylo však vytlačeno slovo „dek“ názvem jiným, upraveným po česku také ze slova cizího, po západní Evropě kolujícího, „croupière“ (franz.), grupera (špan.), groppiera (it.), grôpiere (něm.) — po česku **kropieř**,¹¹⁾ tedy podobně jako po polsku „kropież“.¹²⁾

V památkách staročeských jsou někdy obě jména („dek i kropieř“) položena vedle sebe. Snad tu kropieř značí v původním smyslu pokrývku zadní části koně (lat. cropa, franc. croupe) nebo je tu rozlišován „kropieř“, pokrývka skvostná pro ozdobu, — od „deku“ pokrývky ochranné. V rýmování staročeském o Ezopovi vyprávěno :

„Kdasi kuon pyšný tecieše,
na kterémž kropieř s dekem bieše,
sedlo, uzda stkvúcie také,
jíž dražšieho viec nikake...“¹³⁾

Tamtéž v pásmu řeči vykládá rýmovník:

„kropieř, dek s něho složichú“. ¹⁴⁾

Jindy a velmi často bývá jmenován toliko „kropieř“ jakožto pokrývka koně, vypraveného do kolby i boje. V Alexandreidě Svatovítské a Jindřichohradecké líčí básník, jak komonstvo rytířů bylo „pod kropieři“. ¹⁵⁾ Ve skladbě o Arnoštovi, po česku upravené podle cizí skladby, popisuje rýmovník rekovné činy, vypráví, jak

„tu mnohý člověk i rytieři
pod helmy i pod kropieři
své hrdinstvo ukazovali.“ ¹⁶⁾

Kropieř býval skvostný. Skladby staročeské, které se obírají líčením rytířského života, podávají narážky a toho doklady. Skladba o Arnoštovi na př. v souvislosti vypravování líčí:

„k tomu přípravní biechú
od kropěfův i od oděnie.“ ¹⁷⁾

V rýmování o Jetřichovi Berúnském rozepsal se skladatel o nádheře Laurinově v ten rozum:

„Plav po bocích jeho ořík,
dobře jako srna velik;
na němž byl tak drahý k(r)opieř,
že ijeden král ani rytieř
tak drahého nikdy nevidal.“ ¹⁸⁾

V letopisech Trojanských čteme o bohatýrovi, jak „sedě na oři kropieřem ostřeném smrtnými ranami lidi poráže“. ¹⁹⁾ Jinde se dovídáme, že byli „koni... přesilní a velicí zapraženi a kropieři přikryti zelenými“. ²⁰⁾

Z toho všeho patrně, že název „kropieř“ v češtině se ustálil jakožto technický význam pro označení nádherné pokrývky rytířova koně.

Co tu bylo pověděno slovními doklady, doplňují vyobrazení králův a pánů staročeských, zejména vyobrazení taková, kde osoba byla vyobrazena v plném slavnostním odění rytířském. Míjme tu především pečete, jež velmi jasně ukazují, že rytíři čeští podle vzoru západoevropského pokrývali své koně drahocennými a uměle krášenými kropíři. Jediný pohled na pečeť Přemysla Otakara II. (viz čís. 105. a srv. jinou pečeť téhož panovníka pod čís. 65.) poučí o tom nade vší pochybu. Kropíř je posázen jakoby květy, hvězdicemi, ozdoben znaky. Dole vroubí jej zvláštní lem.

Podobný kropíř vlaje na koni krále Jana Lucemburského (viz č. 85. a čís. 101.). Jest ozdoben také nádherně a opatřen znaky.

Nejen králové čeští, řídíce se rytířskou modou západoevropskou, odívali svoje koně při slavnostních příležitostech skvostnými kropíři. Také čeští páni, přichytivše se rytířských obyčejů, kromě jiného v dobách, o něž tu jde, tak sobě oblíbili drahocenné kropíře, až to není po chuti Dalimilovi, jak svědčí káravý jeho výrok, nahoře již uvedený. Shodně

Čís. 105. Pečeť krále Přemysla Otakara II.

tomu nasvědčuje zpráva cizího kronikáře Enenkela o nádherných kropířích českých pánů²¹⁾ a pečetě některé na př. pánů z Rožmberka (viz čís. 66. a čís. 83.), na nichž jsou pokryti koně vyzdobenými kropíři. Podobně na pečetí pana Bavora ze Strakonice sedí rytíř na koni, s něhož splývá v četných záhybech větrem vlající kropíř (viz čís. 69.)

²¹⁾ Viz o tom obšírnou stať u Boeheima, *Handbuch der Waffenkunde*, str. 193—223. Zajímavé podrobnosti jsou také sneseny v knize L. Vallet, *Le chic à cheval, Histoire pittoresque de l'équitation*, Paris, 1891.

²⁾ Srv. Archiv für slav. Philologie, 1890, I. 4. (vyd. A. Brückner):

„u z da, jenž na koni ležieše,
tať z ryzieho zlata bieše.“

Kniha třetí.

Kroj v zemích českých ve druhé polovici století XIII. až do příchodu královice Karla a jeho choti Blanky do Čech.

I. Vliv odění a mravu rytířského.

§. 1. Vyrůstající nádhera a pestrost. Francouzská moda všeobecně oblíbena —

§. 2. Všeobecné nošení zbraně.

§. 1.

sloužící nádhera, jaká se rozmohla všude mezi rytířstvem, působila svým příkladem při utváření se kroje také nerytířského. Pestrost vloudila se odtud do kroje vůbec. Starodávná prostota při výběru látek a při střihu neodolala vábivé nádhře odění rytířského. Drahocenných látek, dovážených z daleka, jichž potřeboval rytíř na vafnrok a na kropíře při skvostném úboru svém, používáno bylo také při kroji urozených a boháčů, hlavně od panen a paní.

Mrav rytířský nabádal zejména ženy k sličnější úpravě krojové.

Romantické horování o ženě přivedilo nezbytně změnu v posavadní prosté, jednotvárné úpravě kroje ženského, jenž měl nyní ženě zbožňované barevnými látkami i střihem dodati něžného půvabu, ztepllosti, vděku.)

Rytířství vzniklo na půdě francouzské. Tím dlužno vysvětliti, že řada technických názvů, zejména názvů rytířského odění je původu romanského. Původu toho nezaprou, i když pod zkomolenými názvisky kolují takorůzka u všech národů, kde rytířský mrav se ujímal. Jako tomu s oděním rytířským, tak i s krojem francouzským vůbec. Moda francouzská převládá všude. Z Francie šíří se na všechny strany. V sousedství zemí českých, v Německu, doznává obliby všeobecné. Kroj německý je napodoben podle vzorů francouzských, jak svědčí sami badatelé němečtí.²⁾

Mýlil by se, kdo by soudil, že nádhera a cizokrajnost oděvu posedla toliko vrstvy urozené, že snad lidé prostí v západní Evropě šmahem houževnatě se přidrželi přese všechnu lákovou vzrůstající nádhery svého starodávného kroje prostého. Pro doklad zase nikam jinam nejdemo, než k sousedům nejbližším, do Němec. Objevuje se tu hejno stesků a výčitek, že sedláci němečtí slepě napodobí cizí mravy, cizí kroje, měníce svoje věkovité podání vlivem vábivé nádhery, jež víc a více neodolatelně se vluzuje v způsob jejich života, v obyčeje, mravy, kroj. Touží na neutěšené zjevy napověděné a velmi trpce hartusí mravokárci a ostrými výčitkami i jizlivými posměšky tepe vrstevníky novotáře Seyfrid Helbling.³⁾

Nyní již snadno se dovtpíme, ujalo-li se v zemích českých rytířství s veškerou skvělou nádhrou, se všemi řády a mravy života rytířského, že tu mohlo jako v zemích jiných také značné působiti při vývoji a úpravě kroje. Mohlo a skutečně působilo. Francouzská moda západoevropská dostala se přirozeným pochodem do zemí českých. Cesta mohla býti dvojitá: buď přímo z Francie nebo nepřímo ze sousedství, prostřednictvím Němců. Buď jak buď, jisto je, že moda francouzská či (lépe pověděno) západoevropská v zemích českých v dobách, o které tu jde, silně se zakořeňovala.⁴⁾

Vzrůst krojové nádhery a cizokrajnosti byl účinně podporován od králů českých, milovníků západoevropských obyčejů. Dvůr královský skvěl se nádhrou posavad v zemích českých neslýchanou a nevidanou. Král Přemysl Otakar II. chtěl být obklopen družinou pánů, skvostně ošacených, štědře jim rozdával drahocenné látky, šarlat, zlaté okrasy, roucha se trpytivými trásněmi. Výslovně o tom píše Pokračovatel Kosmových letopisův.⁵⁾ I kdyby snad trochu přeháněl, přece potvrzuje svým truchlozprávem nad smrtí Přemysla Otakara II. a zapisuje faktum, že nešťastný král skutečně odíval české pány skvostným, drahocenným šatem patrně podle vzorů západoevropských.

Lesk dvoru královského nevybledl za Václava II. Stačí jen vzpomenouti, že korunovace jeho (r. 1297) v Praze byla vypravena s takovou slávou a nákladným přepychem, až snad po věky před tím i potom není vůbec paměti.⁶⁾ Kolik jen drahých, vzácných látek s podivnými jmény bylo prý nakoupeno, jak čtoucí zevrubně se dozvídá v popisu Otakara Horneka.⁷⁾

Příklad českých králův a příklad českých pánů najisto zasahoval mocí přitažlivou kolkolem do vrstev společenských. Mízelo již, kde mohlo, starosvětské přilnutí k řádu a mravu domácímu, slovanskému. Živel ně-

mecký vnikal do zemí českých několikerým proudem. Záliba dvora královského ve způsobu života po západoevropsku, nával přichozích Němců, jež čeští králové hostili a při svém dvoře chovali, hromadné osazování německých kolonií, obdařených výsadami s podmínkami velice příznivými — vše to v zápětí přivodilo mohutnění žilvu německého v zemích českých a tím bezděky zároveň soustavné šíření západoevropských obyčejů. Kroj domácí patrně nemohl se šmahem vymknouti z vyličených poměrů, vznikajících přirozeným postupem. Jak bude uvedeno dále na vhodném místě, jednak odolával vlivu cizímu, nepozbýváje obliby — to mezi lidem prostým — jednak úplně se přizpůsoboval nádhře kroje západoevropského —

§. 2. Ve století XIII. a XIV. objevují se často v právních rádech záповědi nošení zbraně s přísnými výhrůžkami o pokutování těch, kdož nejsouce oprávněni buď rodem vznešeným nebo svým povoláním, nosili rozmanité druhy zbraně buď veřejně nebo skrytě. Záliba v nošení zbraně byla ve středověku podněcována a udržována vedle zřízení manského⁶⁾ příkladem ozbrojených rytířů. Rytířský obyčej byl napodoben. K pasu připínali si i nerytíři meče, zejména dýky, nože v pochvách.

Moda vyličená tak se rozmohla, že i v zemích českých bylo potřeba proti ní důrazně vystoupiti, jakož tomu nasvědčují četné zákazy nošení zbraně (bývá obyčejně jmenován „misericors“, srv. str. 186.) v městských rádech staročeských.⁷⁾ Uvážíme-li, že zákazy ty několikráte se opětují a že vyhrožováno v nich tresty přísnými, ba krutými (provinilci měla býti ruka probodnuta), vyrozumíme odtud, že moda nositi zbraň rozšířena byla u starých Čechů ve století XIII. a XIV. hojně a nejspíše až z míry. Vždyť i kněžím častokráte v dobách těch byla zakazována, jak ukáží doklady v knize o rouchu kněžském.

⁶⁾ Srv. Kleinwächter, Zur Philosophie der Mode, I. c., str. 10.

⁷⁾ Srv. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. str. 259: „Der Kleiderschnitt ist durch die französische Mode bestimmt“; Rich. Thiele, Die deutsche Frau im Mittelalter, Bochum, 1878, str. 32: „Von jener Zeit (XII. lht.) an aber ... wirkte Frankreich bestimmend auf die deutsche Kleidertracht ein“.

⁸⁾ Srv. Manlik, Das Leben und Treiben der Bauern Südostdeutschlands im XIII. und XIV. Jahrhundert, I. c., str. 22: „Der Kleiderluxus hatte also im XIII. Jahrhundert wie zuvor den Ritterstand, so auch den der Bauern ergriffen, vor allem die jüngere Generation desselben. Dazu kam eine unselige Nachahmungssucht, infolge deren die Bauern vor allem die österreichischen, in ihrem äusseren Auftreten und ihrer ganzen Erscheinung nach alles Eigenthümliche zu verleugnen und sich ein recht höfisches, wo möglich gar ein ausländisches Ansehen zu geben bestrebt waren. War diese Nachahmungssucht zur Zeit Neidharts nur erst als reicher Same vorhanden, so sehen wir denselben zur Zeit Wernhers schon reichlich aufgegangen, zur Zeit Helblings vollends trug er reife Früchte. Helbling vergleicht seine Landleute geradezu mit Affen und beklagt es bitter, dass sie durch das Aufgeben jeder Eigenthümlichkeit zu Gunsten des angenommenen Fremden soweit hinter allen anderen Stämmen zurückstünden. Auch in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts ist dieses trotzige und hoffärtige Aufstreben der reicheren Bauern noch bemerkbar.“

⁹⁾ Srv. Palacký, Dějiny národa českého IV. 1. str. 465, 466: „Pravda jest, že národ náš, přepychu, zvláště v oděvu, vždy milovný, nepřestával ani tehžáž

vyhledávatikroje a mody nové, dle zdaní lepotvárné; nezřízenému tomu chťi obětoval byl již před věky všechny výhody kroje národního stálého a opíčil se již ode XIII. stol. nejvíce podlé Francie.“

⁵⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 334, 335 (k r. 1278): „Nobiles terrae, in amaritudine cordis flete regem vestrum, qui vestiebat vos coccino in deliciis et praebebat ornamenta aurea cultui vestro, accincti velamine ornamentorum pretiosissimorum, quibus etiam fucatis ostro fimbriis radiantia fila pendebant, quibus seculi aridebat pompa et altitudo mundana tumescebat.“

⁶⁾ *Srv. Palacký, Dějiny národa českého, II. 1., 275 ad.; Schultz, Das hōfische Leben zur Zeit der Minnesger, I. c., I. str. 317.*

7) „Darnach sand man weit
vnd in verrew Lant
nach sogetanen Gewant,
des man zu Flandern vindet nicht
in so chostlicher Angesicht,
als Gewant Seyden
Czendel uund Platigen
Sameit und Siglat

Phelle und Plyat
Achmartein und Tuch von Tasme,
als man bringet uber See
Tuch dem Chost nicht zerint,
das aus Arabisch Gold man spint,
auch bringet man von Tryent
ein hart chostlich Gewant
des hies der König so vil holn.“ —

Srv. Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter (Kostümkunde, II.), str. 340.

⁸⁾ *Srv. Schultze, Modenarrheiten, str. 32.*

⁹⁾ *Viz zvrubně Emler, Regesta, III. str. 532, 533; Rössler, Altprager Stadtrecht, I VI, str. 12—13, 27; týž, Stadtrechte von Brünn, str. 50, 256, 350 a j. v.*

II. Význam barev při kroji.

§. 1. Nošení barev něčích — odznakem oddanosti a služby. Stejnokroj. — §. 2. Oděv pestrobarevný, pruhovaný, „merhovaný“ (harovaný). — §. 3. Barva žlutá — barva panská. Barva černá — barva smutková.

§. 1. Kroj za vlády rytířského romantismu vymanil se z jednotvárnosti, pokud se týče látek a výzdoby.¹⁾ Byla o tom zmínka již ve stati předchozí, kterák přibývá pestrosti do kroje. Jednotlivé části oděvu šity byly z různých barevných látek. K nošení barev na kroji přidružily se záhy a v životě společenském se ujalý výklady symbolické.²⁾

Vyvinul se obyčej, že ten, kdo „sloužil“ některé vyvolené dámě, jakožto veřejný odznak oddané služby svojí nosil vedle jiného její oblíbenou barvu. Za romantismu tehdejšího podobné nošení barev stalo se zvykem všeobecně rozšířeným, jenž i do zemí českých se dostal. Nasvědčují tomu rýmované skladby staročeské, upravené z cizích a podle cizích vzorů, skladby milostné. V nich dějí se patrně narážky na nošení barev — znamení vroucí milosti a oddanosti. Vykládá na př. kdosi v rýmování staročeském:

„Chcít jí s vierú nad jiné slúžiti,
bych sě mohl k ní přiblížiti,
k té, jenž mi veselé plodí,
kteráž v mej barvě chodí,“

Poznal ji v rouše modré barvy — proto si oblíbil modrou barvu, proto nosí barvu tu na důkaz milosti, věrné služby a oddanosti paní zbožňované:

„V modrejť jsem ji barvě poznal,
hned jsem se jí v službu přikázal,
té milé krásné panie,
jáť jí slůžím bez přestání.“³⁾

Podobně se přihodilo jinému panici. Vzdechá po „anjelském rozkošném stvoření“. Slibuje krásné paní ochotně všecku službu svou, horuje o ní:⁴⁾

„Slunce stkvúcie — toť již svietí,
mé srdéčko ktve jako v kvietí,
po té, ježto v modrém chodí,
mému srdci radost plodí.“

Jiný dvoří se paní, která právě chodí „v černém“, ve smutku. Ihned se vzdává dobrovolně všeho veselí — a rád přijímá smutek:

„Ta, jenž v černém chodí, jest má milá panie,
onať svým veselím mé srdéčko raní,
s níť chci v smutku býti, opouštěť veselé,
s níť chci v tom trvati do vuole té panie.“⁵⁾

Až dá paní smutku výhost, bude oddaně dále u veselí sloužiti krásné paní:

„Až ta krásná panie přijme utěšenie,
žalostnému smutku dá odpuštění,
takéť mi to zjeví, smutnému k žalosti,
pro ni vždycky trpím smutek bez radosti.“

Narážka o nošení barev jakožto znamení milosti, věrné oddanosti zachována také v legendě o sv. Kateřině, kdež psáno v ten rozum:

„Toť tu dle svého přitele,
z šesti barev čistá mesla
u věrnej milosti nesla,
jakož věrná milá svého
nositi jmá dle milého.“⁶⁾ —

Rovněž odznakem služby bylo nošení barev pánových na oděvu služebníkův. V době, kdy erbovnictví bylo v plném rozkvětu, kdy rytíři při kolbě jsou od hlavy ku patě zahaleni oděním, označovali sobě vafnrok a helm i kropicí svého oře barvami i figurami svého rodinného erbu, ustálil se obyčej, že rytíř odíval svého panoše, svou družinu týmiž barvami. Z rytířských erbů přejímány barvy na oděvy služebníků, na kroj družiny.⁷⁾

Dělo se podobně i v zemích českých. Působil tu rytířský mrav jako všude jinde při obleku služebnictva, dvořanů. Bezpečně toho doklady zachovány jsou ve zprávách z doby krále Václava I.⁸⁾ a Přemysla Otakara II.⁹⁾ Vysvítá z obou nade vše pochybnost, že panovníci chtíce dokázati sobě přátelskou, dobrou vůli a zvláštní náklonnost sobě osvědčiti, šatili svoje služebníky, svoje dvořany stejnokrojem. Jak odění byli služebníci jednoho pána, tak pán jiný, těšící se přátelským, důvěrným svazkům s oním, kázal chystati šat svým sluhám. Tím na jevo dávali: jako páni spolu mají styky přátelské, společné zájmy, tak ukazuje se vzájemná ona shoda již v stejnokroji jejich služebnictva. Nosí-li služebníci některého pána stejný oděv, týchž barev jako služebníci pána jiného, značí to symbolicky službu a oddanost pána jejich, jenž se snaží i stejným krojem svého služebnictva projevití obzvláštní úctu svému příznivci.

Kromě napověděného zajímavého zjevu je v dokladech výslovně potvrzeno, že jmenovaní králové čeští mívali sluby oděny stejné. V Otakarově formuli zapsán bezděky již technický název „stejnokroj“.

Snadno možná si domyslíti, že i také páni čeští jako králové odívali svoje sluby podle všeobecně rozšířeného mravu rytířského krojem svých rodinných barev, opatřovali jejich šat rodinnými svými znaky. Vyžadovala toho rytířská nádhra. I biskup pražský Tobiáš z Bechyně podle svědectví pokračovatele v Letopisech Kosmových poznamenal r. 1274 stejné všechny svoje dvořany rodinným znakem, jak se o tom letopisec jakožto o zjevu zvláštním zevrubně rozepsal.¹⁰⁾

§. 2. Na vyobrazeních kroje mužského i ženského ze století XIII. a XIV. hemží se řada postav, oděných velmi pestrě. Šat rozdělen bývá na dvě polovice od shora dolů, různobarevné, na př. polovice na levé straně je modrá, na pravé straně žlutá, nebo červená a zelená, modrá a bílá, zelená a bílá atd. Někdy má muž polovici sukně fialové barvy, polovici modré, nohavici jednu červenou a druhou zelenou. Mimo to bývá barevná půda látková pruhována různobarevnými stužkami, nebo šachována pestrými čtverečky a pod. Krátce pověděno, tehdejší kraj panský svou strakatinou liší se rázovitě od kroje za dob, kdy rytířský mrav,

Čís. 106. Z rukopisu kapit. knihovny svatovítské, Spec. hum. salv.

nošení znaků, nošení barev rodinných na oděvu, nošení barev oblíbených některé paní, některé panně jakožto odznak milostné oddanosti byly zjevem nevidaným, docela neznámým.

Vznikl spor mezi Falkem a Weinholdem. Falke soudí, že oděv pestrobarevný, pruhovaný byl nošen toliko od sluhů, manů, že to byla — v moderním slova smyslu — livrej.¹¹⁾ Tomu Weinhold nevěří, dovozuje, že barevné pruhování a dělení roucha, jež bylo poněkud již dříve známé a tak se rozmohlo v kroji století XIII. a XIV., není toliko šatem služeb-

Čís. 107. Z rukop. kapit. knih. svatovítské, Spec. hum. salv.

nictva.¹²⁾ Obrazy tehdejší skutečně ukazují, že také osoby vznešené, urozené paní i muži, vyšňoření modním šatem, nosili oděv pruhovaný, sešitý z látek různobarevných.

Svědčí tomu zprávy i památky francouzské a italské,¹³⁾ souhlasně to potvrzují četná souvěká vyobrazení německá¹⁴⁾ i polská, z nichž zejména jest poučná malba turnaje, pořádaného od Jindřicha IV., knížete Vratislavského, kdež mají dvořané šaty dvojbarevné, pruhované i šachované.¹⁵⁾

Pro příklad upozorňujeme na kresby (čís. 106. a čís. 107.) z rukopisu kapitolské knihovny svatovítské, Speculum humanae salvationis (srv. o něm na str. 170.).

Dobře tu znázorněna oblíbená moda západoevropská. I muži i ženy mají na sobě roucho pruhované buď prostě nebo složitěji. Že to není pouhý výmysl malířův, dokazuje shoda těchto kreseb se všemi jinými také cizími obrazy a dokazuje shoda s nástěnnými malbami legendy o sv. Jirí na zámku Jindřichohradeckém (viz obraz čís. 108., část 26.; čís. 109., výjev 29.; čís. 110., výjev 36., 38., 39.). Osoby mužské i ženské nosí zde šat, pošíť barevnými pruhy, žíhaný rovnoběžně v rozmanitých zase směrech. Šat takto vykrášený nevyskytuje se ve výjevech legendy pouze jednou a tedy jaksi odchylkou, nýbrž několikrát. Je patrné, že malíř schválně tak oděv kreslil. Jako jiné osoby na téže malbě pokoušel se odívati krojem, obvyklým u svých vrstevníků, tak i na osobách, opatřených šatem pruhovaným, pestrobarevným, snažil se vystihnouti rázu kroje souvěkého. Pokusil se namalovati modní šat západoevropský za vlády rytířského mravu.

Oděv vylíčený byl takorůzka požadavkem dvorské slušnosti. Je to svědectví nájisto závažné a samozřejmé, oděn-li je král český Václav II. na miniatuře ve vzácném rukopisu milostných písní německých, podle módy tehda všeobecně známé, šatem s modrými, širokými pruhy.¹⁰⁾ Malíř patrně si tak představoval nádherný oděv panský a kreslí proto krále českého, jenž, jak známo, na svém dvoře pilně si hleděl dvorské uhlazenosti a módy západoevropské a rytířských mravů, v roucho tehda modním, v šatě pruhovaném.

Snad by se zdálo, že všechno to, co posud pověděno o kroji pruhovaném, na oděv v zemích českých se nevztahuje, že u nás byla moda nositi šaty z pasů pestrobarevných toliko výjimkou. Není tomu tak. Ze západu byla moda zanesena také do zemí českých a ujala se tu. Letopisec Petr Žitavský v kronice Zbraslavské¹¹⁾ líčí, kterak prý mla-

Čís. 108. Z nástěnné malby legendy o sv. Jirí na zámku Jindřichohradeckém.

distvý král Václav II. navrátil se z Branibor do své vlasti, byl oděn prostě. Šat jeho že nebyl rozdělen různými

barvami, pruhován. Ze slov letopiscových možná vyčísti jemnou narážku, že barevné pruhování oděvu považoval za znak šatu nikoli prostého, nýbrž šatu nádherného, panského, jakým jiných králevic prý oděn nebyl. Letopisec asi podobný nádherný šat kolem sebe vídal a jej znal. Bylo by nesnadno jinak vysvětlovati jeho výrok o prostinkém šatu králevicově.

Jiný doklad zapsán u Dalimila. Rýmuje v pásmu vypravování v ten rozum:

„... kněz Soběslav zabi
Vacka zlého.
Vacek muž otlustný i krátký
bieše,
merhovné (variant: harované) rúcho nosieše.“¹⁸⁾

Název „merhovati“, „merhovaní“, kterýžto význam, jak doloženo v jiném zlomku Dalimilovy kroniky, je totožný se slovem „harovaný“, značí pasy, pruhy dělati, pruhovaný, žíhaný.¹⁹⁾ Slovo tedy zná Dalimil a je pak doloženo v četných pozdějších památkách staročeských a udržuje se stále pod tímž významem. Z toho všeho světle vysvítá, ať již Dalimilova zpráva o Vackovi je pravdivá či nic, že staří Čechové oděv pruhovaný (jak hovořili) „merhovaný, harovaný“ skutečně nosili. V dobách starších,

Čís. 109. Z nástěnné malby legendy o sv. Jitě na zámku Jindřichohradeckém.

harm
merhovné

jimž věnována byla kniha první, není paměti o kroji, zdobeném barevnými pasy, teprve v době, kdy kroj západoevropský u nás docházel oblihy.

Není pochyby, že moda ta vedle všech jiných nových zjevů byla zanesena vzrůstajícím vlivem ze západu.

§. 3. Ze všech barev byla barva žlutá modní; byla oblíbena hlavně u vznešených panen a paní. Tyto nosily roucha žlutá, zejména závoje barvy žluté. Žlutá byla považována za barvu panskou.²⁰⁾ Zaslужuje tu povšimnutí místo v legendě o sv. Hedvice, kde skladatel chtěje naznačiti, že světice nebyla pyšná a marnivá, líčí, která prý nemívala na hlavě závojů žlutých.²¹⁾ Žlutý závoj, žlutý šat byly nošeny od žen, které chtěly si choditi podle mody.

Moda ta rozmohla se silně. Ženy dopouštěly se přepychu. Ozývají se proti žluté barvě mravokárci.²²⁾ Horlí proti barvení žlutých závojů každého téhodne, až prý šafrán odtud je tak drahý, poněvadž ho ženy při žlutění mnoho a mnoho potřebují.²³⁾

Také v zemích českých ženy si žlutily šat podle mody západoevropské, patrně pokládajíce rovněž barvu žlutou za barvu modní, za barvu nade všechny jiné kráslivou. Doklad toho zachoval bezděky skladatel „Desatera kázání Božie“. Vykládá, že

„v krčmě nebo v tanci ženu
posazují uličenú,
anať obočie vztahuje,
závojíka popravuje,
sukničku svú ztkaničívši
a karnáček užlutivši...“²⁴⁾

Z rýmování jasně vysvítá, že tu míněno barvení oděvu vyšňořené ženy žlutou barvou. Bylo by nesnadno řádně porozuměti, proč právě žlutou barvu při barvení svého roucha volila nastrojená krasavice staročeská z onoho rýmování mravokárného, kdybychom nevykládali zjev ten obdobou téhož

Čís. 110. Z nástěnné malby legendy o sv. Jirí na zámku Jindřichohradeckém.

zjevu v dějinách kroje západoevropského, totiž tím, že barva žlutá byla barvou modní. Názor ten, pochodící ze západu, se všemi jinými v zemích českých zdomácněl.

Mravokárci hartusí na barvu žlutou víc a více. Vyhláší, že je to přepych bujný, že žlut je tu známka fintivosti někdy podezřelé. Konečně bylo nařízeno úřady, že šat, obuv se žlutou obrubou, se žlutými stuhami nositi mají ženy pověsti nekalé jakožto zjevný, potupný odznak nepočetného stavu.²⁵⁾ Nařízení podobné o nošení „šlojřů s okraji žlutými“ vydáno bylo také v Čechách.²⁶⁾ —

Dlužno krátce ještě dotknouti se smutkové barvy u starých Čechů. Původně asi byla smutkovou barvou Čechům jako jiným Slovanům barva bílá. V ten rozum napovídají některé doklady staročeské.²⁷⁾

Nošení smutku bylo dáváno na jevo u různých národův a za různých dob způsobem rozmanitým. Černá barva oděvu konečně stala se nejrozšířenějším znakem smutku,²⁸⁾ také u Čechů (srv. rýmování na str. 204.).

¹⁾ Pěkně o tom vykládá Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. 165; srv. Weinhold, *D. d. Frauen in dem Mittelalter*, I. c., II. str. 268, 269, 273, 274.

²⁾ Srv. o symbolice barev Fr. Portal, *Des couleurs symbolique dans l'antiquité, le moyen âge et les temps modernes*, Paris, 1837 (stať o středověku); W. Wackernagel, *Die Farben- und Blumensprache des Mittelalters*, *Kleine Schriften*, I. 143—240; Symbolika barev u starých Čechů, v naší knize *Listy z českých dějin kulturních*, 1891, str. 48 ad.

³⁾ Otiskl Jul. Fejfalík, *Sitzungsberichte d. Wiener Akademie*, svazek 39, *Altösterreichische Leiche, Lieder...*, XII.

⁴⁾ Fejfalík, I. c., XIV.

⁵⁾ Fejfalík, I. c., XV.

⁶⁾ Život sv. Kateřiny, vyd. Erben, 1860, 131.

⁷⁾ Srv. Joach. Lelewel, *Polska, Dzieje i rzezy jej*, Poznań, 1856, IV. (Herby w Polsce), str. 237—238; Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. 165.

⁸⁾ Emler, *Regesta*, II. 989 (r. 1249): „... Similiter vera fide promittimus dicto regi, quod quocienscunque nos familiam nostram vestire contingerit et ipsum etiam regem suam, nos iuxta formam et qualitatem, qua ipse rex se et suam familiam vestiet, nostram familiam et nos similiter vestiemus.“ Srv. Dudík, *Dějiny Moravy*, str. 227, 228.

⁹⁾ Emler, *Regesta*, II. 990: „Promittimus etiam ex deliberato animo et bona fide dicto domino regi, quod ad hoc, ut benevolencie zelus, qui inter ipsum et nos viget, pateat per actiones extrinsecas evidenter, quandocunque contingerit dictum dominum regem suam vestire familiam et nos nostram, nos iuxta beneplacitum et dispositionem dicti domini regis vestiemus familiam, ita ut tamen familia ipsius domini regis quam nostra uniformibus vestiatur vestibus, ut unio denotetur in familiis, quam sit benevolencie sinceritas in animis dominorum.“ Srv. *Codex diplom. Moraviae*, VII. 959; Dudík, *Dějiny Moravy*, I. c.

¹⁰⁾ *Fontes rer. bohém.* II. (k r. 1279): „Nobiles etiam, milites domicellosque curiae suae superiores, medicos et infimos vestivit ex integro cuiuslibet vestimenta, videlicet sagitta circumflexa in auribus signo progenitorum suorum insignito.“

¹¹⁾ *Die deutsche Trachten und Modenwelt*, str. 146—148; srv. Schultz, *Modenarbeiten*, str. 59.

¹²⁾ *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, I. c., II. str. 274.

¹³⁾ Srv. Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 178—180; Chaillemel, *Histoire de la mode en France*, str. 29; Bonnard-Mercuri, *Costumes des XIIIe*,

XIVe et XVe siècles, II. č. 62; Jacquemin, Histoire générale du costume, Supplément, I. 213; Kretschner-Rohrbach, Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zum XIX. Jahrhundert, tab. 34, obr. 6; tab. 39, obr. 17.

¹⁴⁾ A. v. Eye a Jac. Falke, Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters . . . , I. I. 24; Hefner-Alteneck, Trachten, II. tab. 81, tab. 107, tab. 111; Falke, Costümggeschichte, obraz č. 125 na str. 166; Hottenroth, Trachten, II. tab. 34, 35; Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, str. 354, 355; Heyden, Tracht der Culturvölker, str. 94, čís. 115 atd.

¹⁵⁾ Eljasz, Ubiory w Polsce, IV. tab. 21, čís. 11, č. 22; tab. 22, č. 23.

¹⁶⁾ Viz Jacquemin, Histoire générale du costume, I. 81; Willemin, Monuments français inédits pour servir à l'histoire des arts, Paris, 1839, tab. 129 text na str. 74, 75.

¹⁷⁾ Fontes rer. bohém. IV. str. 21: „Vestis enim plana contexta simplice lana, nunquam partita variove colore polita vestivit puerum.“

¹⁸⁾ Fontes rer. bohém. III. str. 126.

¹⁹⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, str. 253: „merhovati, merhuji čes., virgis distinguere pruhu dělati, merhovaný varie virgatus, virgis varius pruhovaný; srv. lit. margas varius, versicolor, varie virgatus pestrý, pruhovaný, mąrginti pestrým nčiniti.“

²⁰⁾ W. Wackernagel, Die Farben- und Blumensprache des Mittelalters, Kleine Schriften, I. 187 ad.; Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, I. c., II. 24, 326, 327; A. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. str. 241, 242; L. Kotelmann, Gesundheitspflege im Mittelalter, kulturgesch. Studien nach Predigten des 13., 14. und 15. Jhts, Hamburg, Leipzig, 1890 (Kleidung) str. 77, 86, 89, 99.

²¹⁾ Vita sanctae Hedwigis (Monumenta Poloniae historica, IV. 518): „In eius capite non crocea pepla, non crispata videbantur velamina pectusque illius non monilia aurea circumposita gemmis nec digitos eius preciosi annuli decorabant.“

²²⁾ Srv. H. Gildemeister, Das deutsche Volksleben im XIII. Jahrhundert nach den deutschen Predigten Bertholds von Regensburg, Jena, 1889, str. 9.

²³⁾ Srv. Schultze, Die Modenarrheiten, str. 48—49.

²⁴⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 284, v. 282.

²⁵⁾ Viz četné toho doklady Hüllmann, Städtewesen im Mittelalter, IV. 270; Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, II. str. 23; Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. str. 241, 242; Kotelmann, Gesundheitspflege im Mittelalter, I. c., str. 98.

²⁶⁾ Rukopis knihovny ryt. Neuberka, Continuator Benešii, I. 13 a: „Prázdné ženy nemají jinak choditi než v šlojírích s kraji žlutými, aby po tom známy byly.“ Srv. naše Listy z českých dějin kulturních, Symbolika barev u starých Čechů, str. 58—59.

²⁷⁾ Srv. naše Listy z českých dějin kulturních, str. 53—54.

²⁸⁾ Zajímavé zprávy o nošení smutku podávají J. Marquerie, Le deuil, Histoire, règlements, usages, modes d'autrefois et d'aujourd'hui, Nantes, 1877; E. Wasmansdorf, Die Trauer um die Todten bei den verschiedenen Völkern, Berlin, 1886. Zvláštní knížky o černém oděvu psali G. Chr. Goetz, De vestium nigrarum usu, Helmstadii 1726; Mönch, De vestium coloribus praecipue apud veteres, I: De nigro vestium colore, Eisleben, 1843. Srv. náš článek „Oděv smutkový u starých Čechů“, U domácího krbu, 1890, č. 4., str. 29—30.

III. Vzájemný vliv kroje českého a západoevropského.

§. 1. Do zemí českých vnikají oděvy západoevropské s názvy počeštěnými: klok (cloque), čaprún (chaperon), karnáč (garnache) a pod. — §. 2. Kroj český napodoben v zemích sousedních, jak svědčí Seyfrid Helbling a Chronicon Limburgense.

§. 1. Ze západní Evropy byly zaneseny do zemí českých vzrůstajícími styky vzájemnými nové kroje. Některé z nich podržely při tom původní svůj název, jen poněkud přizpůsobený české řeči. Názvy ty podávají svědectví bezpečné, kterak hlavně od polovice století XIII. vlivem kulturního proudu od západu ujímala se vábivá cizí moda u Čechů. Čechové podrželi si tu i věc i název. Následující doklady objasní, co tu jen jaksi všeobecně pověděno.

Ve středověké latině kolovalo slovo „cloca, clocha, cloqua“, značíc roucho svrchní, asi plášť. Odtud vzniklo franc. „cloque“, angl. „cloak, cloke“ atd. a po česku i rusku „klok“ (клок).¹⁾

Ve století XIV. již je „klok“ v řeči české dobře známý a zdomácnělý, zapisuje-li jej Klen Rozkochaný do svého slovníka s výkladem, že značí tolik co lat. clamis, plášť.²⁾ „Klok“ nebo zdrobněný název „kloček“ pod významem plášť vyskytá se pak přechasto v památkách staročeských³⁾ ze století XIV. a ve stoletích dalších. —

V kroji francouzském vyskytuje se v dobách, o kterých tu píšeme, oděv, nazvaný „chaperon“.⁴⁾ Němcům se oděv ten zalíbil a nosili jej také pod názvem, přejatým i s oděvem od Francouzů — „Schaperún, Schaprún, Tschabrún“.⁵⁾ Byl to oděv na způsob krátkého pláštíku, opatřeného kapucí, kuklou. Moda západoevropská zanesla jej také do Čech, kdež mu bylo dáno zkomolené jméno „čaprún“.⁶⁾

Šat tento doložen je bezpečně u nejstarších slovníkůř českých, v Bohemáři a u Klena Rozkochaného.⁷⁾ Zaznamenávají ve století XIV. slovo „čaprún“ v řadě názvů krojových souvěských. Bylo to tehda slovo již patrně zobecnělé v řeči české, když mu sběračel dává místo ve snůšce jiných krojových jmen. Bylo to slovo Čechům známé a se slovem nájisto i šat, který slovem označován, nebyl jim zjevem nevidaným. —

Středověká latina měla mezi jmény krojovými název „garnacia toga, garnachia, garnacha“, vlasky „guarnaccia“, franc. „garnache, garnache“, odtud německy „garnäsch, garnatsch“.⁸⁾ Byl to oděv svrchní, obyčejně bez rukávů. Nošen byl zejména ve Francii.⁹⁾ V Německu byl také znám a podle francouzského názvu pojmenován, ale tolik oblíben nebyl.¹⁰⁾

V seznamu jmen, jimiž staří Čechové oděv označovali, vyskytá se několikráte u slovníkůř staročeských název „karnáč“.¹¹⁾ Výklad tohoto slova českého nemůže zníti v jiný rozum, než že pochodí slovo to z uvedených názvů západoevropských.

Název „karnáč“ a patrně i šat, takto nazvaný, zná Bohemář, Nomenclator a Klen Rozkochaný. Vysvítá ze soubhlasného zaznamenání názvu toho, že to byl šat ve století XIV. Čechům již obecně známý. Byl skutečně tehda nošen. Potvrzuje to skladatel „Desatera kázanie Božie“ v rukopisu Hradeckém.¹²⁾ Líčí, jak se žena v krémě vystrojila, kromě jiného

„karnáček užlutivši,
k tomu do pat zpodlinivši
a podlinky zhedbávnivši.“

Z popisu toho je patrné, že to byl šat úpravný, modní. Byl barven žlutě, jak předpisovala vládnoucí móda (srv. str. 209.). Byl obrouben, jak napovídá zmínka o hedbáví, bohatě, nákladně.

Název oděvu takto vyšňořeného „karnáček“ je docela určité a zřejmě zdrobnělé slovo „karnáč“, přejaté do češtiny ze slova „garnache, garnatsch“, nikoli ze slova „cornette.“¹³⁾

Uvedené tři doklady zároveň s připojenými vysvětlivkami, odkud se vzalo slovo české, dobře charakterisují tehdejší kulturní poměry. Jako v odění rytířském, tak i tuto v kroji vůbec vyrojilo se hejno nových názvů, přejatých i s oděvem ze západu. Uvedené tři doklady zároveň poučně ukázaly, že přejaté ony oděvy byly rozšířeny netoliko v sousedství země české, u Němců, nýbrž že k Němcům zase dostaly se z Francie, jež tenkrát byla, pokud se týče kroje, vzorem sousedům a zase sousedům dalším.

§. 2. Kulturní poměry zemí sousedních a zase dále sousedních působí mezi sebou vzájemně. Bylo ukázáno v předchozím §. 1., že kraj západoevropský vlivem kulturního proudu ze západu byl zanášen do Čech. Obdobně možná souditi, že také český kraj mohl tu působiti, že ze zemí českých kraj byl zanášen bezprostředním stykem do Němec. Úsudek ten je správný. Aspoň v týž rozum psal svědek souvěký. Nebyl to Čech, který by z pohnutek snad vlasteneckých přisuzoval českému kroji domnělý vliv v Německu, nýbrž básník německý, Seyfrid Helbling¹⁴⁾ Čechové prý nosí svůj kraj, jakž obyčejem v Čechách, podobně Sasové, Poláci a jiní národové, avšak Rakušané nosí kraj podle obyčeje českého.

Rozhorlení, s jakým Helbling svou báseň rýmuje, výslovná výtka, že Rakušané pitvoří se po Čechách, sotva asi připouští jiný výklad, než že opravdu tomu tak bylo, že skutečně český kraj byl napodoben od Němců. Mohl Helbling rýmovati, že to napodobí kraj uherský, jenž se mohl dostati také ze sousedství do Rakous. Mohl vytýkati, že nosí Rakušané kraj cizokrajný vůbec. Zatím však výslovně píše o napodobení kroje českého. Tím je potvrzeno, že kraj český měl vzájemný vliv v kroji národů sousedních.

Soubhlasně tomu nasvědčuje Chronicon Limburgense, kdež letopisec vykládá o nošení pokrývky ženské hlavy, nazýváje ji „Behemse kogeln“.¹⁵⁾ Jak bude šíře psáno na místě vhodnějším, byl to najisto šat původem český nebo nošený od žen českých, když jeho název při-

váděn jest ve styk se jménem Čech. Je to doklad shodný s uvedeným svědectvím Helblingovým i s pozdějším ještě výrokem Geilera von Keisersberg († 1510).¹⁶⁾ Potvrzuje, že kroj český měl vliv při kroji sousedů Němců.

¹⁾ Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. str. 98—99, II. str. 87. Srv. Matzenauer, *Cizí slova v řečech slovanských*, str. 206; Braundl, *Glossarium*, str. 92.

²⁾ *Zbírka nejdávnějších slovníků*, str. 91: „klok clamis“.

³⁾ Viz na př. Popravčí knihu p. z Rožmberka, vyd. Mareš, str. 25, 32, 49, 50, 51 a j. v.

⁴⁾ Gay, *Glossaire archéologique du moyen âge*, I. str. 330 ad.; Viollet-le-Duc, *Vêtements, Dictionnaire*, III. 131 ad.

⁵⁾ Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 305; Maulik, *Das Leben und Treiben der Bauern Südostdeutschlands im XIII. und XIV. Jahrhundert*, 1888, str. 11; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II. str. 292.

⁶⁾ Srv. Matzenauer, *Cizí slova v řečech slovanských*, str. 136.

⁷⁾ *Zbírka nejdávnějších slovníků*, Rozkočaný, str. 91: „mantellus čaprún“. Srv. Bohemář, str. 43.

⁸⁾ Srv. Planché, *Cyclopaedia of costume*, II. str. 84—85; Matzenauer, *Cizí slova v řečech slovanských*, str. 197; Brandl, *Glossarium*, str. 88.

⁹⁾ Srv. Quicherat, *Histoire de costume en France*, str. 184; Viollet-le-Duc, *Vêtements, Dictionnaire*, III. str. 388—394 s. v. *ganache* (*garnache*); V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen âge*, I. str. 766—767.

¹⁰⁾ Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II. str. 291; Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 263.

¹¹⁾ *Zbírka nejdávnějších slovníků*, Bohemář, str. 43: „supara karnáč“, totéž na str. 44; Klen Rozkočaný, str. 91: „camisiale karnáč“; *Nomenclator*, str. 174: „camisiale karnáč“.

¹²⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 284, v. 282 ad.

¹³⁾ Výklad slov ve vyd. Rukopisu Hradeckého, str. 458.

¹⁴⁾ Citát u dra. A. Krause, Jan z Michalovic, str. 71:

„die Bêheim tragent ir gewant,
als sit ist in Bêheimlant
die Sahsen und die Pôlan
tragent ouch gewant an,
dâ bi man si erkennet
nâch ir lande nennet...“, ale Rakušané
„sie tragent nâch Bêheim sit
gevant, dâ sie mèrent mit

der Bêheim schar unbillich
und sint doch von Ôsterreich.
ich wollt, swer in Ôsterlant
trûeg nâch Bêheim sit gewant,
swes in frägt ein biderb man,
daz er sprach: „nie rozumie pan“
und mit sinem munde
niht anders reden kunde.“

¹⁵⁾ Vyd. 1883 (k r. 1359).

¹⁶⁾ „Dann es doerfft einer nicht weit ziehen frembde kleider zu beschawen, sonder er funde in einer jeden geringen Statt allerley Nationen kleidunge. Als da sein Ungerische, Boehemische, Saehsische, Fraenckische, Italiaenische, Frantzoesische, Hispanische etc.“ Citát u Kotelmanna, *Gesundheitspflege im Mittelalter*, I. c., str. 105.

IV. Rozdíl mezi domácím krojem lidovým a krojem podle módy západoevropské.

Postupujeme přesně na základě výsledků ve stati předchozí. Do zemí českých vloudily se, jak svědčí názvy upravené z řeči cizích, oděvy původu cizokrajného (§. 1.), avšak ze zemí českých, jak potvrzují cizí zprávy, obdobně zase český kroj byl zanesen do zemí sousedních a dalších (§. 2.). Vysvitá odtud, že nošeny byly od Čechů ve století XIII. a století XIV. oděvy druhu dvojího: Kroj podle módy západoevropské, zdomácnělý pak s názvy po česku upravenými. Vedle něho však také oděv, ve kterém, když jej Němci nosili, poznával Helbling rázovité znaky kroje původem neněmeckého, českého. Byl to tedy oděv rázovité český, domácí. Svědectví básníka německého je jasné a srozumitelné. Netřeba zacházeti oklikami pro jiný, nějak strojený výklad, než jaký se podává čtoucímu sám sebou z textu rýmování Helblingova. A ten světle dosvědčuje, že kroj český, nošený podle domácího obyčeje v zemi české, skutečně existoval.

Toma neodporují zápisy názvů krojových, shodných s lidovými posavadními názvy v krajích, kde starodávňý kroj mohl se udržeti na Moravě a na Slovensku, v nejstarších slovnících českých. Některé jsme již uvedli v první knize, jiné v této knize položíme. Kontinuita slov z doby, kdy je slovníkář jakožto názvy obecně známé a rozšířené z úst tehdejšího lidu staročeského přibírá do snůšky českých jmen, kontinuita až po dobu nynější, kdy tytéž názvy, leda snad pozměněné trochu hláskoslovně, podnes kolují tam mezi lidem českoslovanským, kdež cizí živel nemohl tak pevně kořeny zapustiti a bujeti, — kontinuita ona nezvratně dokázaná vede nás přirozeně a toliko k tvrzení, že přese všecken vnikající přepych kroje západoevropského, jak jsme jej viděli při turnajích na oděvu rytířském a jenž vlivem odění a mravu rytířského objevuje se také na kroji nerytířském u lidí urozených, boháčů, ošacených podle oblíbené módy, nepozbývá stále ještě domácí kroj slovanský všech rázovitých znaků svých a sice v těch vrstvách, jež se nemohly strojiti nákladně, jak toho móda panská vyžadovala. Výrok německého básníka o napodobení kroje českého od Němců jen dotvrzuje to, čeho možná si domyslití docela pravděpodobně na základě kontinuity krojových názvů. Pachtiti se po nějakých pevnějších a více přesvědčivých důvodech bylo by tu od místa.

Ptáme-li se, jaký to kroj byl, není potřeba hledati odpovědi daleko. Pokusili jsme se v první knize načrtati obraz starodávňého kroje českého, domácího, aspoň v hlavních rysech, pokud úsečné, skrovné zmínky v písemných památkách, některá vyobrazení a shoda s krojem jinოსlovanským mohly býti podkladem úsudků pravděpodobných. V době, o kterou nyní jde, t. j. ve druhé polovici století XIII. a ve století XIV. patrně nemohl býti vymyšlen z čista jasna nějaký z brusu nový kroj lidu českého. Kroj onen starodávňý jen dále se udržoval lidovým podáním. Při tom ovšem

dlužno připustiti, pokud se týče látek, úpravy, techniky při hotovení, že byl rozvojem časovým zdokonalován. Avšak význačných zvláštností a rázovitých znaků, jež typicky charakterisují povahu lidu československého, i v tomto období časovém кроj lidu českého nepozbyl. Tak a nejinak možná usuzovati z důvodů nahoře již s dostatek vyložených.

V. O látkách, z nichž oděv byl hotoven.

§. 1. Sukna flanderská. — §. 2. Sukna, dovážená z Itálie. — §. 3. Sukna německá. — §. 4. Sukna z Polska a Mišně. — §. 5. Soukennictví domácí. — §. 6. Abecední seznam všech důležitějších látek.

Chtíce, pokud možná, zevrubně vypsati, jak oděv v zemích českých, počínaje hlavně polovinou století XIII., nabýval rázu cizokrajního, začínáme s látkami, z kterých кроj byl hotoven. Poněvadž v tomto případě líčení knihy třetí úzce souvisí s příslušnou partí knihy čtvrté, přibíráme tu opět doklady, které vlastně patří do století XIV. Činíme tak proto, aby soustavný přehled nedoznal mezer roztrhováním souvislých věcí. Ukázali jsme v první knize (VI. §. 4., §. 5.), že v dobách nejstarších robena byla sukna u starých Čechů po domácku a bývala barvy přirozené, šeré. Vnikajícím vlivem ciziny záhy dováženo bylo do zemí českých hedvábí a některé jiné látky drahocenné. Látek těchto časem přibývá, až konečně obliba jejich vítězí nad posavadními prostými látkami domácími a Čechové řídí se vkusem, jaký zavládá po celé západní Evropě.

§. 1. V době, o níž píšeme, mají po západní Evropě přede všemi jinými látkami přednost znamenitá **sukna flanderská**. Ve století XIII. již daleko široko jsou proslavena.¹⁾ Skoro ve všech zemích západoevropských docházejí rychle obliby a rozšíření. Ve Francii,²⁾ v Německu,³⁾ v Polsku⁴⁾ — jak staré doklady svědčí — byla sukna nizozemská, „flanderská“, obvyklou látkou oděvu vznešených, bohatých, a po jejich příkladě i látkou oděvu prostého lidu, pokud si mohl pořídit drahá sukna, dovážená z ciziny za tehdejších poměrů s nákladem nemalým, s velikou námahou.

Do zemí českých dávali si páni přivážeti sukna flanderská buď sami,⁵⁾ nebo jim je vozili s jinými látkami kupci Norimberští⁶⁾ a Řezní, jak víme ze zápisu o pokutách jim určených pro přestupky obecních řádů měst Pražských.⁷⁾ Bývala to sukna z Gentu, Iperu, Bruselu, Löven (Louvain), Mechelu, Tournay a z jiných měst. Doklady těchto jmen uvádíme v abecedním seznamu látek (§. 6.). Z hojných dokladů těch zachovaných jednak v účtech, jednak v zápisech úředních a zejména v rádech o prodeji suken flanderských nejlépe možná posouditi, že spotřebovali Čechové tehdejší drahocenných suken hodně mnoho, ba z míry moc.

Je to charakteristický zjev pro oblibu flanderských látek, že král Václav II. si vymínjuje v listinách mezi poplatky a dávkami příslušnými

kromě jiného — odvádění dvou „postavů“ sukna Gentského,⁸⁾ jindy čtyř postav téhož sukna⁹⁾ a pod.

Přesně vyměřené řády pozdější, kdo smí sukna flanderská a která z nich prodávati, jaké dávky z prodeje kterého druhu bude platiti — nemíníme jich tu vyčítati, abychom se od věci neodchýlili¹⁰⁾ — poučují nás, bylo-li potřeba řádů tak zevrubně promyšlených a stanovených, že tu obchod byl silný, rozsáhlý. Nač by bylo třeba tak svědomitě a rozvážně věc vyšetřovati, úzkostlivě pak řády obchodní osnovati a do městských knih je zapisovati.

Poněvadž záhy stará se úřad o podání věrohodných průkazů, zda dovážené sukno opravdu pochází od toho kterého obchodníka flanderského,¹¹⁾ vyrozumíme odtud, že se patrně děla se vzácnými sukny šalba. Stávalo se, že draze zaplacená sukna domněle „flanderská“ byla padělána po způsobu flanderské výroby v zemích cizích, kamž soukenníci flanderští, přilákání jsouce všeobecnou oblibou látek, v Nizozemsku vyráběných, se stěhovali, usazovali se a tu své řemeslo provozovali.

Praktické pokusy podobné opětuji se také v zemích českých. Hojná spotřeba látek flanderských přivábila sem nizozemské soukenníky. Byli tu vlídně přijati, opatření rozmanitými výsadami — ale, ač tkali a připravovali sukna tímž způsobem, jako ve své domovině, nedostávalo se jim hlavní věci, která dodávala suknům flanderským jakosti nejlepší a ceny největší, totiž — jemné vlny anglické! Průmysl soukennický v Jihlavě slynul nade všechny jiné; byl zveleben příchodem „Flandrů“. Co však bylo všechno platno, když flanderští soukenníci tamější i jiní, v Čechách roztrovení, vlny anglické pro drahotu, způsobenou hlavně dovozným, kupovati nemohli a vlna česká i uherská, ze kterých látky jinak dovedně a krásně robili, nemohla nikterak závoditi o přednost s vlnou anglickou.¹²⁾ Byla tedy i po usazení soukenníků flanderských v Čechách a na Moravě drahá sukna do zemí českoslovanských dovážena nadále z Flandrie.

§. 2. Mimo to byla do zemí českých přivážena sukna s jiným zbožím z **Italie**. Přemysl II. udržoval přímé styky s předními kupeckými domy ve Florencii a v Benátkách.¹³⁾ Odtud byly mu dodávány drahocenné tkaniny vedle podobných zásilek, jichž se mu podle zprávy kronikářovy dostávalo jakožto celních dávek z hlavní obchodní dráhy středoevropské, z Dunaje.¹⁴⁾

Není divu, že podnikaví obchodníci italští, jsouce vábeni nádhery-milovností českých králů, šlechty a bohatých měšťanů, neváhali pro zisk prokřestiti si cestu přímo hlavně z Benátek a z Florencie až do Čech. Ba vymohli si tu někteří z nich zvláštní výsady, odehlyky z pravidla, vyměřeného cizím kupcům flanderským a italským.¹⁵⁾

Zisk cizích kupců přirozeně nabádal obchodníky domácí, aby sami v cizině zboží nakoupili, do zemí českých dováželi a sami je tu prodávali. Cizí kupci asi měli značný výtěžek z dováženého zboží; obtížný dovoz draze dávali si zaplatiti. Dovozy zboží z Italie do zemí českých byl zajisté znesnadněn pochodem přes horské velikány alpské a spojen s různým nebezpečstvím, jemuž při neschůdnosti cest a při nedostatku

vhodných prostředků dopravných nebylo možná se vyhnouti. Kupci s drahým zbožím kromě toho vydáni byli na pospasy zlým lidem, lupičům.

Jmenované všechny klopoty neodstrašily českých kupců, kteří vedli obchod soukennický na různých stranách v cizině,¹⁶⁾ od obchodních cest do Italie. Aby chráněni byli proti nájezdům a libovolně vymáhaným lecjakým poplatkům, opatřili si zvláštní ochrannou výsadu, která jim zabezpečovala volný průjezd Rakousy a Štýrskem.¹⁷⁾

Tak přicházela do zemí českých z Italie vzácná sukna dvojím způsobem, jednak je vozili italští kupci, ať již přímo, či prostřednictvím cizích překupníků, jednak jezdili si pro ně obchodníci domácí, čeští.

§. 3. Obchodníci němečtí dováželi do sousedních Čech sukna jednak flanderská a italská, jednak sukna urobená v Německu. Vysvitá ze zápisů staropražských na př. o propadlých pokutách kupců řezenských (srv. str. 216.), že měli silný obchod v Praze.

Ze suken **německých** bývají zmínky hlavně o látkách z krajín porýnských. Zejména bylo dováženo sukno cášské („ašské“) a frankfurtské. Oblibě těšil se kment bavorský (tela bavaricalis, paye-rische linwat).¹⁸⁾

§. 4. Velmi rozšířené bylo po zemích českých sukno **polské**. Řády městské často předpisují, kterak a jaké druhy mají býti prodávány, jaká cla při dovozu dlužno dávatí a pod.¹⁹⁾ Podobá se, že bylo také rozšířené, až nemělo valné ceny. Aspoň bývá kladeno na roveň s prostými, domácími sukny českými.²⁰⁾ Bývalo kromě jiných barev obyčejně barvy buď bílé²¹⁾ nebo černé.²²⁾

Mimo to také sukna **mišenská** byla do Čech dovážena.²³⁾

§. 5. V staročeských řádech městských o prodeji a clech suken cizozemských bývají zápisy také o látkách českých, doma tkaných.²⁴⁾ Dovozen suken cizích, látek drahocenných, nezanikala výroba látek po domácku, jak o ní bylo v první knize psáno (str. 38.). Lid po venkově nadále si upravoval prostým, starodávným způsobem látky na oděv. Byla to hlavně „šeřina, šeř neboli šerka“, látka barvy šeré, uměle nepřipravovaná, s níž se často v památkách staročeských setkáváme (viz doklady v §. 6. s. v. šeř).

České řemeslo soukennické bylo zvelebováno podle cizích vzorů. Zvláště Karel IV. horlivě pečoval o rozkvět soukennictví.²⁵⁾

Ze soukenníků českých ode dávná chvalně prosluli soukenníci města Rychnova.²⁶⁾ Také v Králové Hradci kvetlo řemeslo soukennické znamenitě. Až do roku 1337 bylo obyčejem, že královský podkomoří, když do města zavítal, vybíral si darem sukno.²⁷⁾ Kromě jiných ještě měst, kde proslulá sukna byla robena (chrudimské, mýtské, solnické, kostelecké, žlutické, táborské),²⁸⁾ dlužno se zmíniti o soukennickém cechu v Jihlavě.²⁹⁾ Příchodem a činností Flandrů přirozeně posavadní výroba domácí se zdokonalovala.

Při prodeji suken děla se často šalba. Soukenníci prodávali domácí látky za domněle drahocenné, cizí. Sukna předražovali a pod. Živě vyličil lest chytrého soukenníka staročeského skladatel „Desatera kázanie Božie.“³⁰⁾

Soukenník navnadiv strojenou laskavostí svého známého, vychvaluje mu sukno, jak je dobré a pěkné:

„Kmotře, také sukno jmám!
Třeba-liť, ať jeho prodám.
Dávno nebyl lepší šarlat
u městě, jakýž mám brunat,
kropenina přešlechtná,
pruhatina nevidaná.
To velmi krásně odievá.
Té mi s sukni a s pláště zbývá.
Toho zbytku kupovachů,
osmi krošev nedodávachů.
Ač sě, kmotře, líbí tobě,
vezmi to sukence sobě.
Raději příteli svému,
tobě, kmotře, než jinému
těch osm krošev chci spustiti,
z nichž mi budeš děkovati.“

Znamý soukenníkův tomu věří a koupí si drazé vychvalované „sukno zlé“. Rozmarná epizoda zakončena tvrzením, že podobně šidí staročeští soukenníci svoje vrstevníky:

„Takof kradů súkenníci
pohřiechu bez mále věicci.“

¹⁾ Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, I. 78.

²⁾ Quicherat, Histoire du costume en France, 230.

³⁾ Schmoller, Tucher- und Weberzunft in Strassburg, I. c., 21, 77, 78, 83, 367; Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, I. 217 a d.; Weinhold, D. d. Frauen in dem Mittelalter, II. 243; Manlik, Das Leben und Treiben der Bauern Südost-deutschlands im 13. und 14. Jht, I. c., 6.

⁴⁾ Gołębiowski, Ubioro w Polsce od najlawniejszych czasów, 148; Maciejowski, Polska až do polowy XVII. wieku, I. c., I. 152.

⁵⁾ Srv. na př. Palacký, Formelbücher (v souvislosti textové) I. 258: „Notandum, quod dominus etiam dedit super pannos, qui sunt portati de Flandria, primo vectori, qui deduxit de Nuremburg XXIV. stamina L. XXVI...“

⁶⁾ Srv. Emler, Regesta, III. 376.

⁷⁾ Viz Emler, Regesta, III. 306, 375.

⁸⁾ Emler, Regesta, II. 1011, č. 2332: „... pro mille talentis denariorum, duobus scarletis, duobus staminibus de Gent et septem tunicis in quatuor anni temporibus persolvendis, ita quod quolibet quatuor temporum CCL talenta nobis solvere tenebuntur, scarleti vero et de Gent stamina cum tunicis solvent, cum per nos fuerint requisiti...“

⁹⁾ Emler, Regesta, II. 1049, č. 2429: „... et quatuor staminibus de Gent, nobis ab eodem Minhardo persolvendis in terminis subnotatis ... in vigilia vero nativitatis dominicae primo ventura quatuor stamina de Gent nostrae camerae assignabit.“

¹⁰⁾ Obšírně je viz u Rösslera, *Stadtrechte von Brünn*, I. c., na str. 372, 388, 389, 405.

¹¹⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. XXXVIII (listina z r. 1304): „It. statuerunt, quod nullus civium utriusque civitatis mercimoniam aliqua ab aliquo cive de Flandria vel de Venetiis aut de alijs regionibus quibuscunque in praedictas civitates ducere debet ibidem alicui civium assignanda, nisi literam testimoniam habeat eandem, quam civis alicui ex ipsis civitatibus pro mercimoniis hospiti suo ad partes praedictas dinoscitur destinasse; et si alicui civis praedictarum civitatum aliqua mercimoniam sine dicta litera in ipsas civitates de quibuscunque regionibus duxerit, ille idem civis tres marcas argenti et quintum denarium de mercimoniis adductis nomine poenae dare et exsolvere teneatur . . .“

¹²⁾ Obšírně čti o tom všem v pěkné monografii Wernerové, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacher-Zunft*, Leipzig, 1861; o vlně anglické a její konkurenci s českou na str. 5. Srv. *Archaeol. Památky*, VII. str. 92; Dudík, *Dějiny Moravy*, VIII. 271–272.

¹³⁾ Palacký, *Dějiny nár. českého*, 5. vyd., II. 1., str. 195.

¹⁴⁾ *Fontes rer. bohemi*. IV. 351: „... de thelonio, quod habebat in Danubio, multi panni nobiles et diversi fuerunt sibi in Boemiam adducti, ipso vero noluit eos convertere ad proprios usus, sed totum clerum, qui erat in regno Boemiae, decentissime vestivit . . .“

¹⁵⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. XXXVIII. (k r. 1304): „... Praeterea volumus, ut praedicta statuta ad Reinherum de Florentia et ad eius societatem se aliquatenus non extendant.“

¹⁶⁾ Oto, vévoda Brunšvický, na př. se ujímá r. 1304 českých obchodníkův a vedle jiného stanoví: „Pro triginta pannis coloratis sive non coloratis, excilibus sive grossis dabunt fertonem puri argenti pro ducatu et ad thelonem duos solidos, ut est iustum. Si vero ducant dimidios, ex illis duo panni debent pro uno integro computari . . .“ Emler, *Regesta*, II, str. 870, č. 2008.

¹⁷⁾ Palacký, *Formelbücher*, I. 323 (asi z r. 1303): „Nos Rudolfus, dei gratia dux Austriae et Styriae, ad universorum nostrorum fidelium notitiam volumus pervenire, quod dilectos . . . cives Pragenses, Venetias causa merces emendi procedere disponentes, exhibitores praesentium eorumque cum omnibus bonis ac rebus suis per terrarum nostrarum districtus in protectionem nostram recepimus et conductum“ atd.

¹⁸⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, str. 7; *Archiv král. m. Prahy*, č. 993, str. 53; Tomek, *Dějepis města Prahy*, II. str. 395.

¹⁹⁾ Rössler, *Stadtrecht von Brünn*, I. c., str. 372: „Von den Polanischen tuechen . . .“; str. 388: „Wer aber polanischen tuech, geverbteu oder ungeverbteu . . .“; I. c., 405: „Wer Polanisch gewant snidet, geverwet oder ungeverwet . . .“ a j. v.

²⁰⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, I. c., 39: „... ausgenommen grobes gewant oder welcherley farb daz sey, das ym lande gemachet ist zu peheim und allerley Polanisch gewant.“

²¹⁾ Emler, *Regesta*, III. 259: „... qui de hoc debeant vestire viginti pauperes clericos, quemlibet de una tunica panni albi polonialis, cuius ulna ematur pro tribus vel quatuor grossis pragensibus . . .“ Srv. tamtéž, str. 354, 355.

²²⁾ Dvorní knihovna Mnichovská, rukop. lat. č. 23789, přípisky na předešti: „It. fratri Hinconi pro VIII. ulnis panni polonici nigri coloris 48 gr.“

²³⁾ Viz doklady u Emlera, *Regesta*, III. str. 417–418.

²⁴⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, str. 39: „grobes gewant oder welcherley farb daz sey, das ym lande gemachet ist zu peheim.“

²⁵⁾ Srv. Hübsch, *Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels*, I. c., str. 239, 240.

²⁶⁾ Srv. *ČČMus.* 1860, str. 23; *Památky Archaeol.* VII. 92; Aug. Sedláček, *Rychnov*, 1871, 6, 37 ad.

²⁷⁾ Srv. J. Solnař, *Dějepis Hradce Králové*, 1870, str. 645–646.

²⁸⁾ Srv. Dr. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst*, I. c., I. str. 569.

²⁹⁾ Dějiny vyličil Werner, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherei*, Leipzig, 1861.

³⁰⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 330, v. 879 ad.

³¹⁾ O látkách viz Fr. Michel, *Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie, d'or et d'argent*, Paris, 1852, H. Grothe, *Bilder und Studien zur Geschichte vom Spinnen, Weben, Nähen, Vorkommen, Erzeugung, Benutzung, Handel, Verarbeitung, Verbrauch der Gespinnstfasern (Seide, Baumwolle, Flachs, Wolle) in allen Jahrhunderten historisch dargestellt*, 2. vyd.; Berlin, 1875. Stručný přehled podal Weinhold, *D. d. Frauen in dem Mittelalter*, str. 238 ad.; Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. c., I. str. 232 ad.

§. 6. Bylo ukázáno v předchozích statích, že látky, z nichž staří hotovili oděvy, bývaly rozmanité. Abychom laskavému čtoucímu podali přehled jejich a neroztrušovali pak vysvětlivky při jednotlivých názvech látkových,³¹⁾ když se nám potom v pásmu líčení kroje někde vyskytnou, seřadíme tuto abecedně názvy látek starodávných, pokud jsou zapsány v památkách staročeských ve druhé polovici století XIII. a ve století XIV. Dokladů všech (jak samo sebou se rozumí) nevyčerpáváme, vždy jen několik uvozujíce, aby toliko bylo zaručeno, že té a té látky opravdu užívali staří v době řečené. Kde se dočte v dalším textu laskavý čtoucí vedle jména krojového nějaké látky jemu neznámé, snadno se dohledá v tomto seznamu vysvětlivky, jaká to byla u starých Čechů látka.

aksamit. Rozkochaný 91: *examitum aksamit*; Bohemář 43. Tkanina polohedvábná, „šestinitná“ (*ἑξάμυτος*). Srv. více u Matzenauera, *Cizí slova*, 377.

ašské, z města Cách (Aachen). — Palacký, *Formelbücher* (v souvislosti textové), I. 257: „obligati sumus IX sexagenas denarium Prag. minus uno solido gr. pro IV. staminibus longis de Ach provido viro, Nicolao civi Prag. suisque heredibus...“; I. c., I. 258: „Item dedi sibi IX. pannos longos de Ach“; *Nomenclator* (Zbírka nejdávn. slovníků, vyd. Hanka, I. c.), 174: *achské*; Rozkochaný, vyd. Hanka, I. c. 93: *aské*.

baldekinus, baldach, baldachýn, demin. baldásek, baldachýnek, slovo vše-europské, od Baldach, Baldech t. j. Bagdad, kde drahocenná tato látka byla robena. Viz o tom Matzenauer, *Cizí slova*, 103; *Planché, Cyclopaedia of costume*, I. 30. — Emler, *Regesta*, II. 1015: „... octo baldekinos... et duos baldekinos“. Viz nasěč.

barchan, tkanina, jejíž osnova lněná, vetkání bavlněné, Matzenauer, *Cizí slova*, str. 105. V památkách staročeských zapsáno mnoho dokladů: na př. Emler, *Regesta*, III. 306: „C et XXIX parchana, quae vendita sunt pro I sex. et XVIII gros.“ ... „IX parchana, quae vendita sunt pro XXIV sex. gr.“; I. c., 375: „zwen pallen parchan“; I. c., 376: „Der parchan ist gewesen C und II parchan“; I. c. 418: „Pannus parchanus non latus...“; *Archiv král. m. Prahy*, č. 986, I. 116 a: „parchan“. Neuwirth, *Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den J. 1372—1378, 1890*,

str. 29: „Carpentario ... pro barchano...“, str. 148 totéž; str. 193: „Jt. eidem (Parlerio) pro barchano“; str. 235, 240 totéž. Mareš, Popravčí kniha pánů z Rožmberka, I c., str. 21: „6 postavův barchanu“ (tamtéž jinde často). Podle Tomka, Dějepis Prahy, II. 373, 381 bývalo ve XIV. století v Praze barchaníků (barchanistae, barchanorum textores) 14.

bavlna. Rozkochaný 93: bavlna.

blankytné. Rozkochaný, str. 92: „blankyt“; Nomenclator, str. 174: „blankythne“. Sukno barvy blankytné.

broumovské. O soukennictví v městě Broumově již za Přemysla Otakara II. viz Archeol. Pam. II. str. 212, 213.

brunat. Rozkochaný, 93: „brunaticum brunat“. Sukno barvy brunatné. Rukopis univ. knih. pražské, II F 3, I. 85: „jako loutka v brunátu“; Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 332, v. 894: „jakýž mám brunat“.

brusselské, z města Brusselu. Palacký, Formelbücher, I. c., I. 262: „... altero (stamine) de Brychl“; Emler, Regesta, III. 354: „pannos ... de Bruzle“; Rössler, Stadtrechte von Brünn, 388: „gewant ... von Bruchsel“; I. c., 405: „gewant ... von Bruchsel; archiv král. města Prahy, čís. 987, I. 96 b (r. 1355): „pro X ulnis de Bruxello“; I. 376 b (r. 1363): „de Bruxil“; I. 379 b (r. 1365): „... de Bruxel“ atd. Tamtéž č. 317, I. 3 a: „tunicam brichlensem“; I. 26 a: „t. brichelensem“, totéž 27 a, 46 b atd. Rozkochaný, I. c., 93: „brythlské“.

buccramus. Emler, Regesta III. str. 306 (pobrána sukna kupcům řezenským r. 1321): „Conrado Spiczero l buccramos sive czeter...“ Objevuje se pod jmény „bogram, barragan, bocarani, pukeranum, bougran“ a pod. Látka z příze a jemné koží srsti. Srv. Weiss, Geschichte der Tracht im Mittelalter, str. 341—342.

cašské, viz ašské.

cendat. O látce srv. Gay, Glossaire archéologique, I. str. 295. Emler, Reg. II. 235 (1268): (casula) purpurea subducta rubeo cendato; Font. rer. b. II. 367: farratum de ruffo cendato; Emler, Reg. II. 1202: 3 casulas de cendato, ornatum de cendato viridi; 950 (1309): pallium viridi cum cendato. Rössler, Altprager Stadtrecht, 39: „cendalt“; srv. Archiv m. Prahy, č. 986, I. 116 a. Rozkoch. 92: bissus, czendat; srv. Nomenclator 174. — Matzenauer 130: ze sřlat. cendatum, tkanina polohedvábná. Vlasky: zendado, sřném.: cyndāt.

cendelín. Inventář kostela sv. Víta (1387): „omnes (cortinae). de zendalino, quas dedit regina Johanna pro sepulcris patronum tegendis.“ Bock II. 283; ve skladbě o Arnoštovi, vyd. A. Brückner, Archiv für slav. Philologie, 1889, 322: „druhé (prostěradlo) ... cendelínové.“ Matzenauer 130 vysvětluje: tykta lehká, tenká, tkanina polohedvábná ze sřlat. cendalum; pod. franc., špan., vlasky, sřném. Rössler, Altprager Stadtrecht, 39 (k r. 1365): „zendalin“. Archiv

král. m. Prahy, č. 986, l. 116 a: „czendalin“; tamtéž, č. 987, l. 34 a (r. 1353): „czendaly n“.

cvilink. Rozkochaný 93: dupplicium, zwylynk; srv. 92; Nomenclator 174.

czeter, schütter, jemné plátno. Srv. Lexer, *Mittelhochd. Handwörterbuch* II. 714. Emler, *Regesta*, III, str. 306 (r. 1321): „Santmanno XXX czeter... bucramos sive czeter“; str. 375 (k r. 1324): „fund rote czeter... siben czeter weisser.“ Srv. buccramus.

flok. Drobná vlna, sukno z drobné vlny. Srv. listinu Přemysla Otakara II. kláštera Břevnovskému: „ut ipsi abbas et conventus in oppido ipsorum Brumov pannos facere possent de lana minuta, quae vulgariter flok dicitur (korceze wolle, dy man zeu deutsch flock nennit).“ Pam. Arch. II. 212; Listina soukenníků Rychnovských (1378): „kterýžbykolivěk sukenník z jiného města přivezl flok a zde jej dělál, ten propadne viny XX. gr.“ ČČMus. 1860, 24. Srv. Sedláček, Rychnov, 38. — Flokové sukno. výčeskové, z výčesků, krátké vlny, odpadků z přize. Weger, O poctivém řádu a cechu soukenníckém a kroječském v městě Pardubicích nad Labem (program), 1887, 6. Srv. něm. flocke.

gentské, z flanderského města Gentu. Emler, *Regesta*, II. 1011: „duobus staminibus de Gent“; l. c. II. 1049: „quatuor staminibus de Gent“; l. c., III. 354: „pannos de Gent“; Rössler, *Stadtrechte von Brünn* 372: „tuecher... von Gent“; l. c., 388: „gewant von Gent“; l. c., 389: „von einem tuech von Gent“; l. c., 405: „gewant von Gintl“; Rössler, *Altprager Stadtrecht*, 2: „stamen panni gandauienis pro VIII marcis“. Srv. Tomek, *Dějepis města Prahy*, I. 320, 321. Rozkochaný, 93: „gensské“. Srv. Nomenclator, 174.

haras. Rozkochaný 92: bulla, harass; Nomenclator 174: bugla, haraz. Matzenauer 173: tkanina vlněná nebo hedvábná, nazvaná od franc. města Arras. Archiv král. města Prahy, čís. 988, l. 37 b (r. 1374): „nigram tunicam de harrass; l. 361 b (r. 1384): „flaveum de harras“.

hedvábie. Rozkochaný, 93; Nomenclator, 174. Emler, *Regesta* III. 331 (k r. 1322): „Nicolao Bohuslai pro panno sericeo V. sexag. gr.; Meinhardo Rockzaneri pro pannis sericeis...“; (k r. 1321): „Jt. Nicolaus Harrer pro panno sericeo VII sexag“; (týž rok), str. 357: „pannos... sericeos“; Archiv král. m. Prahy, č. 986, l. 116: „seyden gewant“. Tamtéž čís. 987, l. 30 b (r. 1353): „pannum sericeum“, pod. l. 32 b atd.

chrudimské. Rozkochaný 93: chrudimitum, chrudimské. Z města Chrudimě.

jablonské. Rozkochaný 93: pomonitum, jablonské.

iperské, z flanderského města Iperu. Emler, *Regesta*, II. 976: „pro uno stamine de Ypra“; l. c. III. 45: „pro XX. pannis de Ypra“; l. c. 49: „XII pannos de Ypra pro XC sex.“... „pannos de Ypra“... „XII pannos de Ypra pro XC sex.“; l. c., 306: „IV panni de Ypra... III panni de Ypra“... „VIII stamina de Ypra“; l. c., 307: pro XIII staminibus panni de Ypra... unum

pannum de Ypra"; l. c. 354: „pannos de Ipra"; l. c., 375: „XX tuch von Yper"; Tadra, Summa Gerhardi, Archiv für öst. Geschichte, sv. 63, 359—360: „pro staminibus de Ypra"; Rössler, Stadtrechte von Brünn, 372: „tuecher von Eiper"; 388, 389; „gewant von Eiper" ... „tuech von Eyper"; 405: „gewant von Iper". Archiv král. m. Prahy, č. 993, str. 175; Rössler, Altprager Stadtrecht, str. 2. „stamen panni Iprensis pro V. marcis."

kment: „duas ulnas sindonis, quod vulgariter gmenth nuncupatur", Hanka, Zbírka nejdávnějších slovníků, 236. — Proslulé byly druby: kment bavorský a vlaský. Rössler, Altprager Stadtrecht, str. 7 (1348): „gallicae vel bavaricalis thelae 1 gr." Pod. v knize Archivu král. m. Prahy č. 993, str. 53. Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 395 soudí, že „vlaský" tu značí látku z Nizozemska francouzského čili valonského.

kolč. Srv. staropolské golcz, Gołębiowski, Ubiory w Polsce, 155. Rozkochaný, 92: colcia kolč; pod. Nomenclator, 174 (golcea); Bohemář, 43 (adromate). Archiv král. města Prahy č. 343, l. 105 b (r. 1356): „pro C ulnis golcz". Srv. pozdější Lactifer Wodňanského, l. c., l. 24: bissus kolč, kment; l. 77: golcia kolč. Rössler, Altprager Stadtrecht, 7: ligatura pannorum de Golz; 39: Auch schullen sie furwas noch golz... Podle Jungmanna s. v. a Matzenauera 210 = tkanina s modrými pruhami, bílé plátno, něm. Kölsch, Költsch Kölnisch, z Kolína nad Rýnem. Srv. Brandl, Glossarium, 99. Sukno kolínské bývalo proslulé. O tom Schmoller, Strassburger Weberzunft, 21, 190, 366.

kolínské. Rozkochaný 93: colonicum kolínské; Nomenclator 174. Archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 36 a (r. 1353): „duo stamina de Colonia", totéž l. 37 b, 38 a atd.; čís. 988, l. 361 a (r. 1384): „panni colonenis flavei lucidi". Srv. kolč.

kosmáč, sukno kosmaté. Statuta ecclesiae prag. 1350 (vyd. Dudík, str. 447): de panno griseo communi et simplici, qui kosmacz dicitur, tunicam et capucium.

kropenina, Nomenclator 174: kropenina. Rukopis Hradecký, l. c., str. 332, v. 895: „kropenina přěšlechetná". Srv. Jungmann s. v.: kropené, strakaté sukno neb plátno.

loden, hrubá látka vlněná. Srv. Heyden, Blätter für Kostumkunde, II. str. 35—36. Rössler, Stadtrechte von Brünn, str. 388: „Wer auch ainvoltigen tuech, sapt oder loden verscheiden wil..."; str. 405: „loden"; týž, Altprager Stadtrecht, str. 33: „von loden".

lövské, z města flanderského Löven. Palacký, Formelbücher, I. 262: „uno stamine de Lew". Archiv král. m. Prahy, čís. 987, l. 384 a (r. 1365). „duo stamina de louen"; Rössler, Brünner Stadtrecht, 388, 389: „gewant von Louen... tuech von Louen"; l. c., 405: „gewant... von Luven". Zmínka o suknu levském u Husa, Sborník historický, 1886, 233. Rozkochaný, 93: „levbské"; Nomenclator, 174: „levbské". Löven, franc. Louvain. Proto různé znění.

- lukanské.** V seznamu ornátů sv. Vítského chrámu (1387), dar biskupa Jana III.: „integer ornatus in panno Lucano viridi“. Bock II. 121. Hedvábná látka s obrazy podle vzorů orientalských z města Luccy. Více o tom Bock, I. 45, 46.
- mechelské,** z flanderského města Mecheln. Rössler, Stadtrechte von Brünn, 388, 389: „tuech von Mechel“; I. c., 405: „gewant von Mechel“.
- morytné.** Rozkochaný, 93: moritum moryt; Nomenclator 174 = látka moret. Srv. o ní Schultz, Höfisches Leben, I. 352.
- nach purpura.** Rukopis svatovítský, vyd. A. Patera, 82: „rúcha přieliš... ot nachu“; Emler, Regesta III. 331 (k r. 1322): „Elbino de Czaslauia pro IV. naccis XXXII. sexag. gr.“ Srv. tamtéž 370.
- nasěč,** purpura, pak drahocenná látka purpurová. Rukopis svatovítský, vyd. Patera, 82: „rúcha přieliš na všech mých lidech ot nasěči i ot nachu“; Bohemář, 43: „ostrum, nasěč“; Rozkochaný, 91: „ostrum, nasěč“; Emler, Regesta, II. 1202: „Jt. ornatum de baldkino, qui vocatur nacziechz“; ve skladbě o Arnoštovi: „jedno (prostěradlo) bylo nasěčové“, vyd. Brückner, Archiv für slav. Philologie, 1889, 322.
- pavlaka,** drahá látka purpurová. Dalimil, Fontes rer. bohém. III. 195: „Chci Petřín pavlakú přistřieti“ (něm. překlad tamtéž má: „mit purpur“); Rukopis Štítného v univ. knih. pražské sign. 17C15, l. 164 b: „a svezleš s něho jeho rúcho, oblečečú jej v rúcho z pavlaky učiněné a pláškem červeným oděchú...“; l. 165 a: „v královu pavlaku oblečen...“ Jiné doklady viz v článku Hattalové, ČČMus. 1886., str. 144 ad. S českým slovem příbuzný jest ruský název téže látky паволока. Srv. Стрекаловъ-Костомаровъ, Русскія историческія одежды отъ X. до XIII. вѣка, I. str. 18, č. 2.
- plasské planeticum,** Rozkochaný, 93.
- polské.** Rozkochaný 93: polonicum polské; Archiv král. m. Prahy, čís. 987, l. 379 b (r. 1365): „stamen viridi coloris de Polonia“, „duo stamina poloniensia“; l. 384 a: „stamen de Polonia a pod. Č. 988, l. 64 a (k r. 1372): „pannum polonicum“. Srv. jiné doklady uvedené na str. 220, pozn. 19 a d.
- poprinské.** Archiv král. města Prahy, č. 993, str. 175: „stamina de Popring“; č. 986, l. 3 a; srv. Rössler Altprager Stadtrecht str. 2; Emler, Regesta, III. str. 417 (k r. 1325): „unus pannus brevis Renensis vel Poprensis“. Z belg. města Poperinghe.
- porušné sukno,** linostrina, vestis est ex lana linoque contexta, glossa v Mater Verborum, ČČMus. 1877, 386. Látka z vlny a lnu.
- pruhatina,** sukno pruhaté. Rukopis Hradecký, I. c., str. 332, v. 896: „pruhatina nevidaná“. — Totožné se slovem „pruhatec“ (Klen Rozkochaný, str. 93)?
- rychnovské sukno** bývalo proslulé. Srv. str. 221, pozn. 26.
- šamlat.** Matzenauer, 317: tkanina ze srsti velbloudové, něm. Schamlat, sřněm. schamelot, z franc. chameau, velbloud, chlupy velbloudí. Planché, Cycl. of Costume, I 72 naproti tomu považuje posavadní

etymologii slova chamelot za nejistou. Borový, Libri confirmat. II. 240 (r. 1386): „ornatum feriale de panno czamlatico.“

šarlat. Nomenclator 174; Bohemarius 50.; Rozkochaný, 93. — Rössler, Altprager Stadtrecht, 2: „quodlibet stamen scarleti pro XVI. marcis computatur“; Emler, Regesta II. 1015: „duo stamina de scarleto rubeo... unum stamen de skarleto“. Archiv král. m. Prahy, čís. 987, l. 382 b (r. 1365): „III. ulnas scharlati“. Rukopis Hradecký, l. c., str. 332, v. 893: „dávno nebyl lepší šarlat“.

šeř, šerina, šerka. Rozkochaný 93: grisea šeř; Nomenclator, 174 Erben, Regesta I. 464 (k r. 1250): „de curru panni grisei“; Rössler, Altprager Stadtrecht, 7: „panni mixti sive grisei“; „de panno griseo“, Statuta eccl. prag. 1350, vyd. Dudík, 447. Archiv král. m. Prahy, č. 317, l. 12 b (k r. 1404): „duo stamina panni grisei“; l. 46 a: „unum stamen panni grisei per 1½ sexag. gr.“; Borový, Libri erectionum, II. 137: „de V. ulnis panni grisei“; str. 173: „pannos griseos“; Korandův Manualník, vyd. Jos. Truhlář, 29: „šeřina vlčatá“. Sukno barvy šeré. Srv. citáty staročeské v Jungmannově Slovníku s. v.: „Ta smrt rovně dělí ani šarlatsu, ani šeři, všem rovně odměří.“ — „Smrt rovně měří, bez peněz každému věří, tak šarlatsu, jako šeři.“ — Tkanina šeré barvy z tenší příze a vlny, zvláště tkanina z capí vlny slula šerka. Viz Jungmann, Slovník s. v. V staročestíně, hlavně v dobách pozdějších často se vyskytá na př. v archivu král. města Prahy, č. 1174, l. 274: „4 štuky šerky...“, l. 277: „6½ štuky šerky“ a j. v. Srv. také Weger, O cechu soukenickém v Pardubicích, l. c., 6.

tournaýské, z města Tournay (Doornick). Palacký, Formelbücher, I. 260: „pro decem staminibus panni gravibus de Dorn“; Emler, Regesta, III 306: „unum pannum de Dorn gravem pro V. sex. gr.“; Tadra, Summa Gerhardi, Archiv für öst. Gesch., svaz. 63, 359—360: „pro staminibus de Dorna... domino regi in credencia datis...“; l. c., 485: „... pro duobus pannis Dorn (ensibus)...“; Rössler, Stadtrecht von Brünn, l. c., 388: „gewant... von Dorn“; l. c., 388, 389: „von einem tuech von Dorn“; l. c., 405: „gewant... von Dorn“; Archiv král. m. Prahy, č. 993, str. 175: „stamen panni gravis de Dorn pro V. marcis et duo stamina panni levis de Dorn pro V. marcis.“ Srv. Rössler, Altprager Stadtrecht, str. 2.

vlašské. Rozkochaný 93: gallonicum vlaské.

zlatohlav. Bohemáf, 43, Rozkochaný 91: purpura zlatohlav; Nomenclator 174. Srv. nasěč. Původně látka zlatem tkaná, pak značí totéž co šarlat, nach.

Kroj mužský.

VI. Zevnějšek starých Čechů.

§. 1. Úprava vlasů. Palcér. — §. 2. Úprava vousů.

§. 1. Úpravě vlasů mužských věnovali muži za vlády rytířského mravu neméně péče nežli ženy. Rytíři „sloužice“ krásnému pohlaví, upadali tu v zženštilost a ješitnost, modernímu věku skoro směšnou. Krášlili sobě vlasy, uměle barvené i uměle horkými želižky nakadeřeně, podobnými obroučky, stužkami, čelenkami a věnci jako ženy. Ba páni si

Čís. 111. Z Velislavovy bible.

vyměňovali tyto okrasy vzájemně s paními a pak nosili. Vlasy mívali z marnivosti tak dlouhé jako ženy.¹⁾ Trpce touží na nošení dlouhé kštice, na barvení vlasů mužských mravokárce Berthold von Regensburg.²⁾

V zemích českých došel rytířský mrav západoevropský ochotného přijetí. Byl napodoben. Jednotlivé zjevy, s kterými se setkáváme za vlády romantismu rytířského na západě, opakují se u Čechů. Dříve než o tom bude pověděno, dlužno se dotknouti zvláštního staročeského názvu mužské kštice „palcér“, doloženého ve slovníku Bohemáři a v divadelní hře

staročeské.³⁾ Jméno zdrobnělé „palcěřík“ známo je z českého dějepisu politického. Tak nazvána byla šlechtična Anežka z Kuenringu, kterouž si oblíbil Přemysl Otakar II. Název onen zapsal ve své kronice letopisec František Pražský, připojuje výklad, že prý nosila vlasy po mužsku, „palcěř“, a odtud pojmenovali ji „palcěřík“.⁴⁾

Že marnivost a zženštilost při úpravě vlasů rozmáhala se kolem začátku století XIV. také v zemích českých, dosvědčuje Petr Žitavský ve své Zbraslavské kronice.⁵⁾ Opakuje totéž, co vytýkali němečtí mravokárci v sousedstvu. Muži prý hyzdí mužskou důstojnost, nosíce vlasy jako ženy. Zajímavější než zmínka o rozčesávání, úpravě vlasů (prý po soukennicku) je výčitka letopiscova, že si jeho vrstevníci točí, krotí, kadeří vlasy horkým železkiem, jak jej nazývá latinsky „calamistrum“. Slovo „calamistrum“ je název technický. Značilo jehlici kovovou, která byla rozebrána na ohni nebo v popeli a vlasy pak jí byly připalovány a krouceny.

Čís. 112. Z ruk. kapit. knih. svatovítské, Speculum hum. salvationis (2. pol. XIII. věku).

Po česku slula podle pozdějšího zápisu ve slovníku Bosáka Vodňanského „špička, roubík“, podle Veleslavína „jehla, kterouž kadeře krotí“.⁶⁾ Ze všeho vysvítá, že Čechové řídili se tu modou západoevropskou.

Obrázky shodují se a doplňují s doklady slovesnými. Muži ve Velislavově bibli (viz obr. čís. 111.) většinou mají kštice pečlivě upraveny, zkadeřeny. Nosí někteří z nich podle módy západoevropské na vlasech ozdobné stužky (viz na obraze čís. 122. jinocha vedle ženy).

V západní Evropě v dobách těchto bylo ustáleným zvykem, že poddaný lid a služebníci nositi měli kšticí krátce zastříženou.⁷⁾ Snad i v zemích českých bylo cosi podobného. Určitého dokladu posud jsem se nedočetl.

§. 2. Pokud se týče nošení vousů, docházely obluby dlouhé vousy na bradě. Potvrzuje to souhlasně několik docela různorodých zpráv. Překladatel Žaltáře Klementinského tlumočí latinský text žalmový „de populo barbaro“ po česku „z liuda bradatého barbarského“.⁸⁾ Slovo

„barbaro“ opisuje tedy dvěma českými významy. Z celkového smyslu textu zdá se, že rčení „bradatý barbarský“ je pověděno jaksi schválně s příhanou asi tak jako u Dalimila, jenž nazývá nošení „dlouhých brad“ obyčejem pohanským. Popisuje dívčí válku:

„Ta (Vlasta) po všiej zemi k dievkám posla posly,
řkúc: ‚Podbímy pod sé ty bradaté kozly!‘
Neb sé tehdy po pohansku jmiechú,
mužie dlúhé brady nosiechú.“⁹⁾

Jmenuje-li Dalimil nošení dlouhých vousů na bradě pohanským obyčejem, napovídá tím mezi řádky a bezděky, že za jeho doby týž obyčej, nebyl-li snad neznámý, nebyl aspoň oblíbený. Nebyl by ho s příhanou nazýval „pohanským“.

Jiný pro to důvod, shodný s uvedenými, zračí se ve výčítce letopisce Petra Žitavského v kronice Zbraslavské, že prý Čechové neholí brad, nosíce na nich dlouhé vousy „po zvyku barbarském“. ¹⁰⁾ Na jiném místě při zmínce, že na dvůr krále Václava II. scházeli se z daleka a daleka duchovní a čítali mše podle svých liturgií (také obřadem slovanským), vyklouzla opět Petru Žitavskému narážka, že nošení vousů na bradě je zvyk barbarský. ¹¹⁾ I kdybychom tomuto dokladu o neholení brady od kněží nepřičítali veliké důležitosti, máme prvním dokladem zaručeno, že móda nositi dlouhé vousy na bradě u Čechů se ujímala. Byla to novota, poněvadž Petr Žitavský a shodně Dalimil vyhláší podobnou úpravu vousů za obyčej málo asi známý, prý pohanský, barbarský. To je patrné z uvedených dokladů.

Snad tu působil vliv obyčeje uherského. Byly dlouhé vousy na bradě tenkrát tak oblíbeným a rozšířeným zvykem v Uhrách, že sousedé úslovím říkali: nositi vous „po uhersku“ t. j. na bradě. Doklad toho zachoval opět náš letopisec Petr Žitavský vykládaje, ¹²⁾ kterak Otto Bavorský po čtyřletém králování v Uhrách vrátil se do Bavor s dlouhým vousem na bradě, prý podle „mody uherské“. ¹³⁾ Z Němce móda ta do zemí českých se nedostala. Falke se domnívá, že tomu právě naopak, že němečtí páni od Čechů přejali nošení dlouhé brady a v Německu pak rozšířili. ¹⁴⁾

Čís. 113. Z rukop. kapit. knih. svatovítské, Speculum humanae salvationis (2. pol. XIII. věku).

V jaké úpravě Čechové v době, o kterou tu jde, nosili vousy, nka-
zuji kresby z Velislavovy bible (viz čís. 111.) Jsou tu kresleny osoby
pravidelně s plnovousem, kratším, delším. Kníry pod nosem bývají jen
slabě načrtány. V Passionalu Kunhutině jsou vousy celkem podobně malo-
vány. Obrázky tu přiložené, hlavně z Velislavovy bible, poučí s dostatek
čtoucího, kterak dlužno si představití nošení vousů v dobách, kterými se
obírá kniha třetí.

Zajímavý zjev ukazují obrázky, které byly kresleny za doby, kdy
rytířský romantismus bujel v rozkvětu největším, hlavně ve XIII. století.
Rytíři zašli ve zdvořilosti a „službě“ krásným paním tak daleko, že
i zevnějšík svůj přizpůsobovali zevnějšíku vyvolených paní. Nenosili vousů,
majíce tváře holené, hladké jako ženy. Tak aspoň dlužno usuzovati
z četných kreseb, kde na př. oděnci v plné zbroji mají obličej docela
bez vousů (srv. obr. čís. 112. a čís. 113.). Podobá se pravdě, že i ně-
kteří čeští páni se všemi jinými zvyklostmi rytířského mravu přejali vy-
ličený obyčej.

¹⁾ Srv. Jac. v. Falke, *Costümggeschichte der Culturvölker*, str. 176—177;
Kotelmann, *Gesundheitspflege im Mittelalter*, str. 70—71; Schultz, *Das höfische
Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. c. I. str. 287.

²⁾ Citáty u Kotelmanna, *Gesundheitspflege im Mittelalter*, str. 71.

³⁾ V Bohemáři „palceř“ = caesaries“. Srv. Jos. Dobrovský, *Geschichte der
böhmischen Sprache und ältern Literatur*, 1818, II 128. V Drkolenských zbytech
her dramatických (vyd. Patera, ČCMus. 1889. str. 131): „palceř“.

⁴⁾ *Fontes rer. boh.* IV. str. 351: „Rex vero inter ceteras virgines fami-
liares unam elegit, quae habebat tonsuram virilem et ideo palceřezik
vulgariter vocabatur.“ Srv. Palacký, *Dějiny národa českého*, II. 1., str. 43.

⁵⁾ *Fontes rer. boh.* IV. 301: „... Sunt et alii, qui dignitatem deformando
virilem morem secuntur in crinibus per omnia muliebrem; alii crines suos in
tatum more lanificum percuciant in rotundum auretenusque diffundunt; alii calamistro
tornant, ut comis crispantibus et circumvolantibus humeros suos ornent.“ Starý
český překlad srv. v Hájkové kronice k r. 1329.

⁶⁾ Vodňanský, *Lactifer*, I. c., I. 28 a: „calamistrum = instrumentum in simili-
tudinem calami, quo crines obtorquentur, ut crispi fiant „špička, roubík“. Srv.
o „calamistrum“ Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 235.

⁷⁾ Srv. Falke, *Costümggeschichte der Culturvölker*, str. 176—177.

⁸⁾ Žaltář Klementinský, vyd. A. Patera, 1890, 200. Lat. text: „de populo
barbaro“.

⁹⁾ *Fontes rer. boh.* IV. str. 301: „more barbarorum nutriunt longas barbas,
nec has ridentes“. Srv. v. Hallberg, *Zur Geschichte der Sitten, Gebräuche und
Moden*, str. 27—28.

¹⁰⁾ *Fontes rer. boh.* III. 18.

¹¹⁾ „Vidimus... eciam clericos plurimos saeculares, quorum quidam barbam,
alii comam more barbarico nutriendos suo ritu in graeco, quandoque eciam
in slavico idiomate celebrant missarum solemniam saepius coram rege...“ *Fontes
rer. boh.* IV. 70, 71.

¹²⁾ „(Otto, dux Bavariae) anno tercio regni sui de partibus Ungariae latenter
effugit primo in Bohemiam, demum in Bavariam, longam barbam habens
more ungarico...“ I. c. IV. 107.

¹³⁾ Srv. Karajan, *Sitzungsberichte Wiener Akademie* 42 svazek, str. 491.

¹⁴⁾ *Die deutsche Tracht n- und Modenwelt*, I. str. 205 - 206.

VII. Prádlo.

Zmínky o prádle jsou v písemných památkách staročeských i v této době vzácné. Nehylo vždy vhodné příležitosti v zápisech kronikářských, aby letopisec mohl šíře se rozepsati o tom, kdo jaké prádlo nosíval pod šatem svrchním. Někdy text nabádal, aby se kronikář o tom zmínil, ale tu obyčejně kromě jména zase nic více nepoznamenal. Petr Žitavský na př. líčí zavraždění posledního Přemyslovce Václava III. v Olomouci. Vyšel z komnaty jen lehce oděn, v košili, jsa zahalen pláštěm.¹⁾ K r. 1309 zapisuje též letopisec, jak nastalo všeobecné zbrojení, kde kdo chápal se zbraně. Někteří venkované i s nohama bosými a třeba prý jen v košili chystali se na odboj.²⁾

Petr Žitavský užívá tu významu latinského „camisia“. Po česku to přeložiti „sukně“ není možná; latina měla tehda pravidlem za českou „sukni“ název „tunica“. O nějakém „kabátci“ v dobách těch nemůže býti ani potuchy. Slovníkáři nejstarší, Klen Rozkochaný a autor Bohemáře však poučují,³⁾ že „camisia“ znamená po česku „košile“. Není tedy pochyby, že kronikář skutečně v uvedených dokladech v pásmu líčení svého mínil šat spodní, prostý — košili.

V knize první (str. 47—48) zařadili jsme na základě jednak dokladů, jednak pravděpodobných dohadů mezi mužské prádlo: košili, hace, onuce. Nemáme po ruce odnikud dokladů, že se stala v této době, pokud se týče prádla, nějaká změna, že přibyla nějaká novotina. Proto soudíme, že prádlo po způsobu starším dále se udržuje. Obdobou jiných částí oděvu staročeského mohlo by vzniknouti domněnání pravděpodobné, že také výběr látky potřebné i výroba prádla doznávaly rozvojem časovým v této době poněkud zdokonalení.

¹⁾ Fontes rer. boh. IV. str. 108 (o zavraždění Václava III. v Olomouci): „Cum enim aestivo tempore ad refrigerandum se solus esset in palacio, camisia solum indutusset pallio . . .“

²⁾ Fontes rer. boh. IV. str. 165 (k r. 1309): „textores, sutores, pistorcs, subulci et bubulci ad bella minime docti, nudis aliqui pedibus et quidem in camisiis, divina armati virtute, frementi impugnanti in multitudinem se opponunt . . .“

³⁾ Zbírka nejzávažnějších slovníků, Klen Rozkochaný, str. 91: „camisia košile“; srv. totéž, Bohemář, str. 43.

VIII. Pokryvka hlavy.

Na posouzenou, jak rozmanité pokrývky v těchto dobách staří nosili, vybíráme skupinu mužských hlav z Velislavovy bible (viz čís. 114.). Vysvitá odtud, že to byly pokrývky rozličné: klobouky patrně plstěné, všelijaké zase podoby a rozličně okrášlené nebo pokrývky upravené z pleteniny, jasně načrtané od malíře (viz hlavu prostřední v nejhořejší řadě), nebo čepice nebo pokrývky ovinuté, stočené z látky, podobné

pokryvkám i jinde po Evropě známým. Jak ukazují naše obrázky i shodně potvrzují vyobrazení v památkách cizích,¹⁾ byla látka na pokryvkách těch různě upravována, prostě či ozdobněji. Po straně visel s hlavy cíp. Podobá se, že pokryvka tuto vyličená slula po staročesku „točenka“. Slovo je doloženo ve Skladbě o podkoní a žáku, kteráž vypráví, že měl podkoní na hlavě točenku.²⁾

Dokladů písemných, že na př. význam „klobúk“ vyskytá se v památkách souvěkých, česky psaných, jsa totožný s názvem v památkách, psaných latinsky, „pileus“³⁾ nebylo by již třeba uváděti. Obrázky podá-

Čís. 114. Z Velislavovy bible.

vají úplnou představu samy o sobě. Jen jaksi ukázkou zmiňujeme se o Dalimilovi, jak se rozhovořil čerpaje upomínky z vlastní paměti o hospodaření braniborském v Čechách v ten rozum:

„Když vládyky do města přijdiechú,
(Němci) koblúk jim přivrhúce, hlavy jim setniechú.
To sě jim ot měšťan dalo,
mé oko to často vídalo.“⁴⁾

Je tu zřetelná narážka na to, že Čechové do města přichozí nosili „koblúky“.

O tatarských vyzvědačích, „zpytáčích“ vykládá rovněž Dalimil:

„Klobúčky vysoké velmi jmějiechů,
rúcho krátké a tobolky nosiechů.“⁵⁾

Ze slov Dalimilových vysvítá, že Čechové nenosili klobouků „velmi vysokých“. Nebyl by to zaznamenával jakožto nevidaný, podivný zjev u příchozích cizinců.

Čepice jiného tvaru, než jaký malován ve Velislavově bibli, nosí někteří muži v *Passionalu* Kunhutině (viz obr. čís. 115.). Jest končitá

Čís. 115. Z *Passionalu* Kunhutina.

a látka přehrnutá tvoří kolem jakousi obrubu. Nekreslil tu malíř z vlastní obraznosti; nebyla pokrývka podobná Čechům tenkrát neznámá. Shoduje se s kresbou kalendářový obrázek ze žaltáře z polovice století XIV., chovaného v knihovně křížovnického řádu v Praze.⁶⁾ Muž, ohřívající sobě nohu (čís. 116.), má na hlavě čepici nenepodobnou pokrývce hlavy, vyobrazené na skupině, vyňaté z *Passionalu* Kunhutina. Shoda ukazuje, že staří tehda opravdu odívali hlavu čepicemi, jak je malíři ve dvou různých památkách takofka stejně nakreslili.

Mimo to nosili tehda ještě jiného druhu pokrývky hlavy. Ku pláští býval připojován zvláštní úbor asi tak, že v čas potřeby mohl býti dolů spuštěn, jindy ale byl přehrnut přes hlavu. Byl to plášť opatřený kapucí, kuklou. Plášť byl při tom buď delší nebo kratší. Někdy byl tak zkrácen, že jen ramena pokrýval a krk zahaloval. Tak si odívali hlavu po západní Evropě,⁷⁾ Poláci⁸⁾ i také Čechové

Čís. 116. Ze *Žaltáře*
v pražské knih. křížovnické.

Staročeské názvy technické pro vylččený oděv byly utvořeny jako všude jinde z latinských: Ze slova „cappa“ vzniklo „kápě“, kterýžto název je doložen v starém slovníku Bohemáři.⁹⁾ Z názvu lat. „cuculla“

rovněž jako všude jinde slova příbuzná — pochodí staročeská „kukla“, doložená také v Bohemáři a v snůšce slov od Klena Rozkochaného.¹⁰⁾ Kromě toho, ač zřídka, objevuje se v památkách staročeských název, jenž hlavně u Poláků zdomácněl (kaptur)¹¹⁾ „kaptour.“¹²⁾

Čís. 117. Z Velislavovy bible.

Čís. 118. Z Passionalu Kunhutina.

Zejména kukla došla u Čechů obliby ve století XIV. a XV. Ve skladbách staročeských z věku XIV. často jsou toho doklady. Rýmuje na př. skladatel básně o podkoní a žáku v souvislosti textové:

„Črtu nebieše do smiechu,
ano s něho šaty berú,
kuklu i pláště s hrdla derá...“¹³⁾

Pan Smil Flaška z Pardubic dává mluvit v Nové radě:

„Divoceť hledíme z kukly,
na kohož bychom se schukli.“¹⁴⁾

V makaronském popěvku postyskují si dobrodružní žáci:

„Famem, sitim saepe passi
propili jsme kukly i pásy
prac grandí penuria.“¹⁵⁾

Z uvedených dokladů a ze zápisu názvu kukla v seznamu oděvů ve slovnících staročeských nade vši pochybu je patrné, že nošení kukel bylo tehda obyčejem rozšířeným.

Čís. 119. Z rukopisu knihovny musejní „Liber viaticus“.

Obrázky současné shodují se s doklady památek písemných. Posel ve Velislavově bibli (viz obr. čís. 117.) i jiný muž tamtéž (viz čís. 123.) mají zahalenou hlavu kuklicí, úborem podobným, s jakým současně na památkách cizích se setkáváme.

Že prostý lid český nosil ve století XIV. jakožto oděv ochranný proti zimě a nepohodě kápě, pláště opatřené kapucí, souhlasně dokazují kresby pastýřů v Passionalu Kunhutině (obr. čís. 118.) a v rukopisu knihovny musejní „Liber viaticus“ ze druhé polovice století XIV. (obr. čís. 119.). Je tu malován známý výjev, jak anděl zvěstuje pastýřům, pasoucím stáda u Betléma, že se Kristus Pán narodil. Malíř nakreslil udivené pastuchy v šatě prostém, kromě jiného v plášťíku s kuklou.

Také mlatec v kalendářovém obrázku žaltáře křižovnického má hlavu pokrytou asi podobně (viz obr. č. 120.). Z kreseb vysvítá, že prostý lid český tak a podobně tehda si chořoval.

Konečně dlužno připomenouti, že rázovitá čepice slovanská, s obrubou, někdy s obrubou na předu vykrojenou klínovitě (bylo o ní

Čís. 120. Ze Žaltáře Pražské knih. křižovnické.

psáno v první knize na str. 56.—57.) v kroji českém vedle všech jiných pokryvek hlavy, které jsme tu popsali, dále se udržovala v tomto období, ve druhé polovině století XIII. a v první třetině století XIV. Nasvědčují tomu nábrovky ze století XIII. Jistislava z Chlumu a Hrona z Pacova, jejichž vyobrazení jsme již otiskli v první knize pod čís. 10., 11.

¹⁾ Srv. Köhler, *Entwicklung der Tracht während des Mittelalters*, str. 46, obr. XVI. 5; Kretschmer-Rohrbach, *Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte*, tab. 42, obr. 5 a j. v.

²⁾ Vyd. J. Jireček, 1878, str. 9. Srv. Vocel, *ČČMus.* 1844, str. 273, 274

³⁾ Srv. Bohemář. *Zbírka nejdávnějších slovníků*, str. 44: „pileus klobúk“.

⁴⁾ *Fontes rer. boh.* III. kap. 93, str. 199.

⁵⁾ *Fontes rer. boh.* III. str. 172.

⁶⁾ Srv. o něm Zap, *Památky Archaeol.* IV. 2, str. 35 a d.; Dr. K. Chytil, *Památky Archaeol.* XIII.

⁷⁾ Srv. Vocel, *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*, str. 224; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II. str. 292; Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 303—304.

⁸⁾ Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, str. 167; Zebiński, *Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego*, 1889, str. 112, 298, str. 161 s. v. cuculio.

⁹⁾ Bohemář, *Zbírka nejdávnějších slovníků*, str. 50: „cappa kápě“. Srv. Matzenauer, *Cizí slova v řečech slovanských*, str. 194.

¹⁰⁾ Bohemář, I. c., str. 91; Klen Rozkočaný, str. 91. Srv. Matzenauer, *Cizí slova*, str. 226.

¹¹⁾ Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, str. 167; Zebiński, *Roczniki Tow. przyjaciół nauk pozn.*, 1889, str. 294.

¹²⁾ Srv. doklad v našich Staročeských výročních obyčejích, 1889, str. 31, pozn. 51. Jiné doklady u Jungmanna ve *Slovníku*, s. v. kaptour.

¹³⁾ Vyd. J. Jireček, I. c., str. 16.

¹⁴⁾ Vyd. Dr. J. Gebauer, I. c., str. 83.

¹⁵⁾ Otisknul vedle jiných při Skládání o podkoní a žáku, J. Jireček, str. 31.

IX. Sukně.

Sukně mužská, jak jsme ji popsali v knize první (str. 60.) udržuje se dále v kroji staročeském. Nasvědčují tomu vyobrazení i doklady z památek písemných. Ve Velislavově bibli pravidelně jsou muži oděni sukní, sahající obyčejně po kolena, přepásanou a někdy podkasanou (viz na př. obr. čís. 121. a čís. 123. a srv. čís. 125. i č. 6.). Podobně má na sobě v *Passionalu* Kunhutíně na př. poutník (viz čís. 137.) sukní, rovněž přepásanou. Také na malbě nástěnné v zámku Jindřichohradeckém (viz čís. 110. výjev 36, 38; čís. 98., výjev 13, 15) nosí muži sukně.

Sukně, vyobrazené v památkách jmenovaných, jsou buď prostě urobeny, beze vši okrasy, nebo (na malbě Jindřichohradecké) naznačeno, že sukně šita podle vládnoucí mody. Je pruhoována, sešita z různobarevných pasů. Osoby vznešené mají mimo to při krčním otvoru a dole na obrubě sukně i přes prsa od krku až ku pasu neb až dolů skvostné lemy, upravené nádherně. Také konce rukávů jsou opatřeny ozdůbkami poněkud skrovnějšími (viz obr. čís. 122. a čís. 136.).

Podobá se pravdě, že ozdobami napověděnými lišily se od sebe sukně prostého lidu a sukně lidí vznešených. Kde v textu psáno o králi, o lidech vznešených, tam malíř ve Velislavově bibli pravidlem kreslil osobám, jichž se onen text dotýkal, na sukních ozdobné lemy. Jindy tak nečiní, maluje prostým lidem sukni nevykrášlenou, avšak téhož střihu, jakým oděl krále a muže urozené.

S obrázky shodují se zprávy, čerpané z památek písemných. V listinách Václava II., kde je řeč o dávkách, vymínjuje si král někdy odvádění drahocenných látek a sukní.¹⁾

Čís. 121. Z Velislavovy bible.

Čís. 122. Z Velislavovy bible.

Petr Žitavský ve svých letopisech líčí, jak nuzně strojili královici Václava v Branibořích. Byl ubožák oděn prostou sukní.²⁾ Jinde se rozpomíná týž kronikář, jak v čase obecného zbrojení často leckdo máje dvě sukně, jednu prodal a za stržené peníze pořídil si meč.³⁾

V účtech staropražských z doby, o které v této knize píšeme, často kromě jiných zápisů bývá zaznamenáno, kolik bylo dáno za sukně osobám zaměstnaným při správě obecní.⁴⁾

Českých dokladů zapsáno několik v Rukopisu Hradeckém. Skladatel legendy o sv. Prokopu vypravuje, jak po smrti světcově oděv jeho zá- zračně uzdravil chorého:

„A v ty časy onomu pracnému
sukni dachů málomocnému.
Ten jim děkováše poklek
a onu sukni na sě vzvlek.
I vezře ten na své tělo,
ande jako sniežek bielo.“⁵⁾

Sv. Prokop odíval se podle legendy prostě. Neměl veliké zásoby šatstva.

„Rlúcha nemnoho jmějieše,
jedno sukni a kápi nosieše...“⁶⁾

V rýmování „Desatero kázanie Božie“ zbývá soukenníkovi listivé prodávajícímu sukna svému známému — jak dí — ještě „s sukni“.⁷⁾

Kromě sukně obyčejné, krátké, nosili po západní Evropě muži v dobách, kdy dvorský mrav rytířský těšil se rozkvětu největšímu, sukně delší, až přes kolena a ku patě splývající. Sukně mužská podobala se tu sukni ženské. Nosili sukně dlouhé ovšem jen muži urození, podléhající vlivu tehdejšího romantického horování o ženách, jenž se prozrazoval i v kroji mužů vznešených napodobením oděvu ženského.⁸⁾

Podobá se, že také v českých zemích mužské sukně dlouhé nebyly neznámy. Nasvědčují tomu kresby v *Passionalu Kunbutině*. Urozený ženich (viz čís. 127.) i jiní muži vznešení tamtéž pravidelně jsou přistrojeni podobně jako nevěsta a jiné ženy tamtéž. Dlouhá sukně, přepásaná, sahá jim skoro až k obuvi. Snad tu malíř kreslil podle skutečnosti. Aspoň se shodují kresby jeho — jde tu hlavně o délku sukně mužské — s četnými kresbami západoevropskými, kdež nosí muži urození podobné sukně dlouhé po žensku.⁹⁾ Zdá se také, že podkasávání mužské sukně, což docela zřetelně se pokusil malíř ve Velislavově bibli naznačiti (viz čís. 121. a čís. 117.), souvisí s nošením sukně dlouhé. Také na freskách v kostele sv. Jiří na Hradčanech je docela patrné, že světec, jehož obrovská postava nad jiné vyniká, má sukni podobně podkasanou.¹⁰⁾ Když bylo potřeba, byla dlouhá sukně podkasána v pasu a tím nepřekážela v chodu a v práci.

⁴⁾ Emler, *Regesta* II. 1011, č. 2332 (listina Václava II.): „... septem tunicis ... de Gent stamina cum tunicis.“

⁵⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. str. 16: „Contritiss pannis ibi mansit pluribus annis, simplici tunica quandoque induitur et lincis vestibus sibi denegatis, solis laneis contentatur.“

⁶⁾ *Fontes rer. bohém.* IV. str. 127 (k r. 1309): „sicut enim ego tunc saepe vidi in Praga, quod, qui duas habuit tunicas, vendidit unam et emit gladium.“

⁷⁾ Emler, *Regesta*, III. str. 116 (k r. 1315): „Item praeconibus civitatis pro tunicis...“; tamtéž str. 166 (k r. 1317): „Heinricus Glas dedit II. pannos pro tunicis bedellis“; str. 359: „de una tunica“; str. 737 (k r. 1332): „qui dedit pro XI. tunicis praeconum 1½ sexag. et V. gr.“; tamtéž, l. c.: „Item suspensori pro tunica IX. gr. dedit“ atd.

⁸⁾ Rukopis Hradecký, str. 60, v. 867—872.

⁹⁾ Tamtéž, str. 62, v. 915—916.

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 332, v. 897.

⁸⁾ Srv. Jak. v. Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker* str. 170, 171.

⁹⁾ Viz v. Heyden, *Tracht der Kulturvölker*, str. 88, obrázky čís. 101, 105, 106, 110, 112, 113; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, str. 350—351 a příslušné k tomu obrázky.

¹⁰⁾ Srv. obraz u K. B. Mádl, *Památky Archeol.*, XV, tab. VII.

X. Nohavice.

Na nohách nosili staří Čechové i v této době, kterou se obíráme ve třetí knize, ve druhé polovici století XIII. a na začátku století XIV., oděv, jak jsme jej poznali již v první knize (str. 63—64) — nohavice. Nasvědčuje tomu zmínka o „nohavičkách“ u Dalimila.¹⁾ Shodně potvrzuje popis šatstva světce v Legendě o sv. Prokopu v Rukopisu Hradeckém, podle něhož sv. Prokop nosil „na nohách nohavice.“²⁾ Souhlasný doklad zachován ve slovníku Bohemáři,³⁾ kdež slovníkář přibral do řady slov souvěských mezi jinými krojovými názvy také „nohavice“. Z toho všeho patrno, že v těchto dobách, z nichž doklady uvedené pochodí, bývaly nohavice od Čechů nošeny.

V tž rozum ukazují stará vyobrazení. Muži ve Velislavově bibli mají pravidelné nohy oděny nohavicemi různé barvy. Viz na př. čís. 133. a srv. obrázek z téhož rukopisu, který tu do textu pod čís. 123. zařadujeme. Muž, jenž za všeobecné zkázy pokolení lidského před potopou světa vine k sobě ženu, nosí nohavice, jaké malíř pravidelně kreslí skoro všem mužům bible Velislavovy.

Čís. 123. Z Velislavovy bible.

Jde o to, jaké to nohavice bývaly. Podle kreseb bible Velislavovy těsně přiléhaly k noze, jsouce dolů víc a více sžívány. Poněvadž napověděná podoba nohavic na kresbách staročeských z této doby pravidelně se objevuje, usuzujeme, že kresba odpovídá skutečnosti, že opravdu nohavice tehdejší bývaly úzké, přiléhavé. Usuzujeme tak tím spíše, že konec XIII. a začátek XIV. věku je přechodní dobou, v níž se nohavice poněmáhla víc a více uží, až konečně ve století XIV. nabývají těsnosti příslovečné při šatě „miparti“, při nohavicích dvojbarevných, pestrých, tak úzkých, až lidé choditi ani ohýbati se nemohli, jak o tom zevrubně bude psáno v knize čtvrté.

¹⁾ *Fontes rerum boh.* III. str. 172.: „Všichni v nohavičkách chodiechú.“

²⁾ Rukopis hradecký, vyd. Ad. Patera, str. 63.

³⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 43.

XI. Roucho svrchní.

§. 1. Plášť (klok). Krzno. — §. 2. Kozich, šuba (čuba). — §. 3. Svrchní sukně.

Čís. 124. Z nástinové malby legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

§. 1. Plášť nebyl již nošen po starém způsobu. Spona, stuha, jež spínala druhdy na pravém rameni plášť, přehozený přes levé rámě, byla prodloužena a plášť z praktické potřeby posunut byl tak, že stuha přes prsa přidržovala roucho na obou ramenech. Petlice, provázek, někdy řemen, také řetízek, bývaly ku plášti připevněny buď prostě neb ozdobněji. Opatřeny byly totiž konce řetízku nebo petlice na obou ramenech ozdobami kovovými, často uměle urobenými, mimo to také okrášlenými někdy drahokamem, někdy také štítky s rodinnými znaky. Plášť vylíčený je pravidelný zjev západoevropského kroje za vlády rytířských řádů, kroje mužského i ženského.)

Potřeba dotknouti se tuto krátce, že poctivý společenský mrav tehdejší předpisoval hlavně pannám a paním, aby prsty obyčejně levé ruky byly položeny na spojovacím řemeni pláště a tak v čas potřeby řemenem nebo petlicí plášť buď na ramena přitahovaly nebo volně spouštěly. Ruka druhá podle požadavků slušného mravu asi tak u pasu obě strany pláště, s ramen splývající, k tělu přidržela, více či méně nadzdvíhovala. Působila tím na roucho souměrné záhyby a řasy, jež tehdejší moda vůbec předpisovala a kromě toho poněkud odhalovala plášť se šatu spodního, se sukně, kteráž jsou obyčejně jiné barvy než plášť i jeho podšívka a vyčínajíc ze spodních řas nadzdvihnutého pláště, vhodně svou barvou, rozdílnou od barev pláště, přispívala tudíž ku pestré malebnosti při kroji tehda oblíbené.)

Se vším, co o plášti pověděno, setkáváme se také v kroji, zanešeném od vzdělanosti západoevropské do zemí československých. Na

malbách ledendy o sv. Jiří v zámku Jindřichohradeckém docela pravidelně mají osoby plášť, spuštěný s obou ramen, nikoli, jako jsme dříve vidali, přehozený přes rámě levé a sepnutý na rameni pravém. Malíř tu pravidelně kreslí (viz čís. 124.) plášť dlouhý, tak oděný, že přední část těla je volná; pohybu ruky levé již nevadí část pláště, přehozená po starém způsobu na levé rameno. Srv. vyobrazení z téže malby čís. 109, 110, kde plášť podobně je nakreslen.

Ve Velislavově bibli mají podobně muži plášť přehozený přes ramena a sepnutý na prsou, na př. Lamech, jehož vyobrazení pro jasnější

Čís. 125. Z Velislavovy bible. Čís. 126. Ze Žaltáře univ. knih. pražské, sig. 1. H. 7. (XIII. stol.).

názor o věci připojujeme (čís. 125.). Oděn je sukní a mimo to pláštěm, jehož sponu na prsech malíř zřetelně načrtnul. Z obrázku vysvítá, že také Čechové staršího způsobu spínali plášť na rameni pravém ve stol. XIII. již zapomínali, nosíce jej upravený jako jinde.

Potvrzuje to dále kresba v Žaltáři, rukopi-u universitní knihovny pražské, sign. 1 H 7, z konce století XIII.³⁾ Vedle sebe namalováni jsou dva světci z nichž jeden (na pravé straně) má plášť jakoby posunutý podle staršího obyčeje na pravé ramě, kdež při lemu zřetelně sponka je nakreslena. Druhý však (na levé straně) má plášť ozdobnější a sepnutý sponou na prsech asi tak, jako to nakreslil malíř Lamechovi ve Veli-

slavově bibli (srv. obrázek předchozí čí. 125). Shoda obou kreseb je patrná. Pravdy jistě nechybíme, představujeme-li si na základě obou kreseb, dosti poučně znázorněných, jak staří pláště nosívali v těchto dobách.

Vedle sponky spojovala někdy přes prsa plášť petlice, stuha od ramene k rameni. Mimo to býval plášť lemován buď kožešinou neb obrubou bohatě a souměrně vyzdobenou. Ukázkou pro živější představu klademe tu výjev z *Passionalu* Kunhutina (čí. 127.), kde jinoch i panna, kterou korunuje, mají pláště lemované, spojené z předu kolem krku

Čís. 127. Z *Passionalu* Kunhutina.

stuhou. Také na obrázku z uvedeného *Žaltáře* univ. knihovny pražské (čí. 126.) má světec plášť ozdoben lemem skvostným, jak se podobá, posázeným drabokamy.

Pláště takto lemované, nádherně okrášlené, patrně mívaly osoby vznešenější, muži bohatí, šlechtici. Na pečetích králů českých spatřujeme pravidelně pláště bohatě okrášlené, na nichž kromě jiného dlužno si povšimnouti, kterak stuha, jež přes prsa plášť spíná, upevněna jest na obou koncích. Její konce jsou připevněny k plášti zvláštní ozdobou. Vyobrazení pečeti krále Přemysla Otakara II. (viz čí. 128.) podává názor o tom, kterak vyzdobený plášť královský a (jak si domyslíme) pláště vznešených osob vůbec bývaly spínány podle módy západoevropské, vyličené v úvodních slovech této stati.

Konečně třeba upozorniti při plášti ještě na jeden zjev nový. Okraj pláště kolem krku byl z potřeby praktické opatřován límcem, obojkem, který někdy sahál až přes ramena. Často uroben byl z kožešiny. Pláště s límcem takto upraveným nosili muži po západní Evropě.⁴⁾

Moda dostala se také do Čech. Aspoň by tomu nasvědčovalo vyobrazení krále Davida v Žaltáři ze století XIII., v rukopise univerzitní knihovny pražské, sign. 14 E 3.⁵) Vedle odznaků královských oděn jest pláštěm s podšívkou hermelinovou. Kolem krku připojen ku pláští límec také hermelínový, s obrubou trásnitou. Není příčiny, proč bychom nedůvěřovali malíři, že tu kreslil věrně podle skutečnosti, že tu vyobrazil podle tehdejšího způsobu osobu v kroji souvěkém. Podobá se, že pláště s podobným límcem, někdy kožešinovým, nebyly u tehdejších Čechů no-

Čís. 128. Pečeť krále Přemysla Otakara II.

vinkou nikdy nevidanou. Zajímavé svědectví toho zachováno též na postavě Bořivoje II. na náhrobku u sv. Víta na Hradě Pražském (viz čís. 130.). Přese všechno poškození náhrobku patrné, která tu český kníže Bořivoj II. zahalen v plášť, jenž kolem krku až přes ramena podobně asi jest obojkem opatřen, jak již o tom bylo nahoře pověděno.

S obrázky shodují se doklady z památek písemných. O plášti je zmínka v listině z r. 1275.⁶) Petr Žitavský popisuje zavraždění posledního Přemyslovce Václava IV. v Olomouci r. 1306, udává, že byl oděn

jen košili a zahalen pláštěm.⁷⁾ V pásmu líčení kronikářského zapsal zprávu o plášti letopisec František Pražský.⁸⁾

Na obrázku čís. 129. je plášť podšit kožešinou, hermelínem. Listina z roku 1276⁹⁾ potvrzuje, že skutečně pláště bývaly kožemi podšívány. Tedy nekreslil malíř věci smyšlené. Pláště s kožešinovou podšívkou byly od Čechů v této době nošeny.

Kromě pláště doloženého také v českých památkách, na př. Rukopisu Hradeckém,¹⁰⁾ ve Skládání o podkoní a žáku¹¹⁾ a jinde často nosili staří Čechové ještě v této době krzno (srovn. v první knize str. 66). Dalimil rýmuje o Ojífovi, že „v králově krzně obinut meč jmieše“.¹²⁾ V Alexandreidě svatovítské líčí rýmovník, jak vojíní brali paním skvostná roucha, mezi nimi také krzna, kteráž nosili muži i ženy. Skladatel Alexandreidy rýmuje:

Čís. 129. Ze Žaltáře univ. knib., sign. 14. E 3., stol. XIII.

„Potom jidú mezi panie . . .
a ne jedna hořém nyje,
ande s jejie bielé štje
krzno nebo komži drahú . . . táhnú.“¹³⁾

Z obou dokladů vysvítá, že krzno, rázovitý oděv staročeský a oděv slovanský, v těchto dobách nevymizel ze šatnice starých Čechů. Ze však vedle toho vliv cizího kroje a stroje západoevropského do zemí českých zanašels zjevy cizokrajné, nasvědčuje romanský název pláště „klok“, kterýžto význam (srv. str. 212.) doložen záhy v památkách staročeských.

Š. 2. „Kožuch“ a „šubu“, staroslovanský šat, rovněž v této době Čechové nadále nošili. Kromě „kožichu liščího“, zapsaného u Alberta Bohema ve stol. XIII. a kromě „kožucha“, poznamenaného v Bohemáři, jak jsme se dokladů dovolávali v první knize (str. 70), nasvědčuje tomu zpráva u Pokračovatele Kosmových letopisův o „kožiších kuních“.¹⁴⁾ Doklady tyto, zejména onen zápis u slovníkáře, nade vši pochybu potvrzují, že Čechové jako v době starší stále ještě chránili se proti zimě a nepohodě kožichy a šubami.

Pokud se týče podoby jejich, zdá se, že tu nenastal nijaký zásadný převrat, že starodávná podoba dále se udržovala.

Š. 3. V západoevropském názvosloví krojovém ve stol. XIII. objevuje se nové jméno šatu: v latině středověké surcotium, francouzsky surcot, německy podle francouzského surkôt. Byl to šat svrchní. Nosili jej muži i ženy. Možná si jej asi takto představit, že to byl šat obdobný sukni (cotte), přes kterou byl nošen, odtud název „surcot“.

Čís. 130. Hrobka Bořivoje II. v chrámě sv. Víta.

Býval někdy podšíván i lemován kožešinou. Jinak podoba jeho na vyobrazeních bývá rozmanitá.¹⁵⁾ Po česku snad bychom jej mohli nazvat

Čís. 131. Z rukop. kapit. knih.
svatovítské, Spec. hum. salv.,
2. pol. XIII. stol.

Čís. 132. Z Passionalu Kunbutina.

„sukně svrchní“. Aspoň by název ten nejlépe vyhověl smyslu západoevropského významu „surcot“.

Věci proto se dotýkáme, že v latinských památkách staročeských, v závětech z r. 1275. a 1309.¹⁶⁾ jmenován též druh oděvu, který pod názvem „surcotus, surcotium“ nošen byl po západní Evropě. Jak vypadal, pověděno bylo již na začátku této stati. Název stejný vede nás k úsudku, že také Čechové znali též oděv, který v latinské závěti je pojmenován názvem, všeobecně rozšířeným po západní Evropě. S názvem cizím jistě i věc ze západu byla zanesena do zemí českých. Proto bylo potřeba blíže si všimnouti, jaký to asi byl oděv. Dudík počeštil slovo „surcotus“ a překládá jej názvem „svrchník“.¹⁷⁾ Buď již název jak buď, jisto je, že Čechové vylíčený šat nosili. Někdy býval, jak již napověděno, podšíván kožešinou, na př. v uvozané závěti kožešinou liščí a cibetkou.

Čís. 133. Z Pas. Kunhutina.

Na vyobrazeních ze století XIII. a XIV. mívají osoby mužské i ženské přes sukni svrchní šat svrchní tak upravený, aby sukně nebyla úplně zakryta, aby aspoň její část bylo možná viděti. Proto sukně svrchní nemívá rukávů vůbec, nebo má rukávy toliko krátké (srv. obr. čís. 131.). V *Passionalu* Kunhutině dobře malíř znázornil, kterak sukně svrchní bez rukávů byla nošena (viz čís. 132.) i naznačil barvami rozdíl sukně spodní a sukně svrchní na obleku mužském.

Podobně ve Velislavově bibli král má přes sukni oděv svrchní tak urobený, že sukni možná viděti, jak pokrývá ruce, ramena i jak vyčnívá jí kousek prostřed prsou pod hrdlem. Malíř sukni namaloval barvou rozdílnou od oděvu svrchního, jak čárkami naznačeno na kresbě, kterou tu připojujeme (č. 133.). Obě kresby, jež tu klademe, shodují se celkem mezi sebou. Shoda ta vzbuzuje pravděpodobnou domněnku, že svrchní šat takto upravený nosili Čechové a sice podle módy západoevropské, tehda oblíbené.

¹⁾ Srv. Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, 356—357, obrazy tamtéž č. 235, 247; Challamel, *Histoire de la mode en France*, tab. II. čís. 1., tab. III. č. 1.; Violett-le-Duc, *Vêtements...*, *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, IV. 434, č. 11; velmi názorný obrázek na náhrobku viz W. F. Greeny, *A book of facsimiles of monumental brasses on the continent of Europe*, London, 1884, str. 3; Louandre, *Histoire du costume*, I. obraz na l. 90; v. Heyden, *Tracht der Kulturvölker*, 82; Hottenroth, *Trachten*, II. tab. 33, č. 5, 11, 13, 14, 15; Jacquemin, *Iconographie générale du costume*, I. 24; v. Falke, *Costümgeschichte der Kulturvölker*, obr. č. 120—122; Quincke, *Katechismus der Kostümkunde*, 93.

²⁾ Falke, *Costümgeschichte der Kulturvölker*, 164—165, obr. č. 119; v. Heyden, *Tracht der Kulturvölker*, 83, obraz č. 104. Viz také obraz u Louandrea, *Histoire du costume*, I. l. 94, č. 2.

³⁾ Viz o něm u Matějky, *Materialy pro dějiny umění výtvarných v Čechách*, I. str. 13.—14.

⁴⁾ Srv. Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 196, 197.

⁵⁾ Viz o něm Dr. K. Chytil, *Archaeol. Památky XIII.*, str. 2; Matějka, *Materialy pro dějiny umění výtvarných v Čechách*, I. str. 13.

⁶⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 398, č. 956: „servienti meo Tieschoslau pallium iussi dari“.

⁷⁾ *Fontes rerum bohém.* IV. str. 108: „Cum enim aestivo tempore ad refrigerandum se solus esset in palacio, camisia solum indutus et pallio“.

⁸⁾ *Fontes rerum bohém.* IV. str. 850: „Hogerius praedictus involvens gladium et cultellum cum pallio regali viriliter fuit regem subsecutus“.

⁹⁾ *Codex diplom. Moraviae*, IV. 171: „Decem videlicet pallia pellibus subducta, quolibet in valore tertii dimidii fertonis singulis annis largiendo“.

¹⁰⁾ I. c., vyd. Patera, str. 332, v. 898: „s plášč zbývá“.

¹¹⁾ Vyd. J. Jireček, 1878, 16: „plášč s hrdla berú podle obyčeje i práva“.

¹²⁾ *Fontes rer. bohém.* III. str. 176.

¹³⁾ Vyd. Hattala-Patera, str. 45.

¹⁴⁾ *Fontes rer. bohém.* II. 338: „... profectus est Thobias electus assumptis ... et aliis capellanis episcopalis curiae, omnibus pretiosissimo indumento vario subducto vestitis plenarie et pellibus mardurinis“.

¹⁵⁾ Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, str. 365; Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 262; Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II. 289; Matzenauer, *Cizí slova*, str. 816.

¹⁶⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 398, č. 956 (k r. 1275): „Item domino meo et patri surcotum cum vario“; tamtéž II. str. 950 (k r. 1309.): „Milcae, famulae meae, do surcotum brunsarleticum pellicio cum vulpino... Item Nicolao, meo cognato, do... surcotum de lucido mixto...“.

¹⁷⁾ Srv. *Dějiny Moravy*, IX. 269—270.

XII. O b u v.

O nošení obuvi jsou v památkách, jichž se pro tuto dobu můžeme dokládati, zprávy jen skrovné a kusé. Jak již staří letopiscové uměli, všímající si toliko zjevů důležitých a podivných, zapsali pouhá jména. Kronikář Petr Žitavský mimochodem ve svých letopisech zachytil zmínku o spravování střeviců¹⁾ a o tom, jak ubohý králevic Václav v Branibořích neměl peněz, aby si rozedrané střevíce dal opravit.²⁾ Více nepověděl. Z pouhých názvů neshadno v tomto případě něčeho se dohadovati. Podobně v listině krále Václava II., v záležitosti cla, z r. 1288 jest úsečná zpráva o plstěných střevicích.³⁾ Takové⁴⁾ a podobné zprávy, kde zapsáno pouhé jméno, objevují se rovně v textech staročeských, na př. u Dalimila je řeč o „škorňích“.⁵⁾ Legenda o sv. Prokopu líčí, jak prý světec nosil „lehké čřevíce“⁶⁾ a pod. Krátce řečeno: z uvedených dokladů a jiných podobných, kterých schválně pomíjíme, vysvítá, že staří v této době střevíce a škorně nosili — jaké byly, z dokladů těch nevíme a usuzovati nemůžeme.

Avšak půjdeme cestou, vyšlapanou již v první knize. Tam bylo ukázáno, že „postoly“ a „škarbály“ (škrbály) byly obuvi lidu českého, jak svědčí doklady, pokud nejstarší býti mohou, t. j. slovníkáři století XIV. a zápis u Hájka i svědectví Veleslavínovo, že ještě ve století XVI. byly považovány postoly a škrbály za obuv starodávnou, selskou, za obuv prostého lidu. Kontinuita dokladů navádí k tvrzení, že i ve století XIII. a na začátku století XIV. výrok Veleslavínův

a souhlasné svědectví Bosáka Vodňanského nepozbývají platnosti. Tvrzení to sesíleno zápisem obou významů v slovníku Bohemáři a v slovníku Klena

Rozkochaného, kteříž názvy ony, patrně kolující v živé řeči, přibírají do sbírky souvěkých slov (srv. v první knize str. 73—74). Domníváme

Čís. 135. Z ruk. kapit. knih. svatovítské, Speculum hum. salvationis.

se tedy, jako v první knize, že i v této době lid český nosil „postoly“, „škrbály“, obuv, jakou podnes nosívá prostý lid na Moravě a na Slovensku pod názvem „opánky“, „krpce“.

„Třevíce“ a „škorně“, názvy obecně slovanské (srv. str. 75 a d.), zapsány jsou také v nejstarších slovnících českých. Právem tedy se domníváme, že obuv, takto nazvanou, také nosili Čechové v této době.

Obuv ve století XIII. a na začátku století XIV. byla různě vyobrazována. Technika malířská byla poměrně ještě neobratná, neuměla dobře věc znázornit. Přes to však možná si představit, jaká asi obuv tehda byla nošena. Obuv vznešených, bohatých byla, jak se pravdě podobá, porizována v zemích českých podle módy, rozšířené po západní Evropě, asi tak, jak ukazuje výběr obuvi z rukopisu kapitolní knihovny svatovítské z 2. polovice století XIII. (Speculum hum. salvationis), kde vyobrazen кроj západoevropský za vlády mravu rytířského ve stol. XIII. (viz čís. 135.). Cizí móda patrně asi přinesla ze západu tyto druhy obuvi do českých zemí.

Zvláštního povšimnutí zasluhuje, že ve Velislavově bibli kreslil malíř pravidelně střevíce dlouhé, ke konci zúžené (viz obr. čís. 136. a srv. obraz Faraona čís. 133.). Osoby vznešenější mají tam střevíce

Čís. 136. Z Velislavovy bible.

trochu ozdobnější, ale celkem vesměs kreslí malíř obuv špičatou, dlouhou. Pravidelnost, s jakou malíř kreslí obuv důsledně způsobem vyličeným, opravňuje k úsudku, že obuv této podoby skutečně tehda Čechové již začínali nositi. Je to asi zárodek pověstné pak ve druhé polovici stol. XIV. obuvi „se zobáky“, jak o tom bude psáno na místě vhodném.

Podobnou obuv špičatou mají také osoby na malbě nástěnné na zámku Jindřichohradeckém (viz čís. 109, 110.). Mimo to však někde naznačena od malíře obuv, řemínky k noze přivázaná (srv. čís. 134., výjev 9.). Dobře-li usuzujeme, také malíř Passionálu Kunhutina snažil se načrtati obuv řemínkovou pastýři, jenž je překvapen zvěstí o Narození Páně (viz čís. 118.) a podobně sv. Jakubovi (čís. 137.).

Na konec dlužno dodati, že v této době již častěji v listinách čítáme názvy řemeslníků, kteří šili obuv, „ševců“.⁷⁾

¹⁾ Fontes rer. bohem. IV. str. 17: „qui... veteres reparare calceos“.

²⁾ Fontes rer. bohem. IV. str. 16: „Inruptis calciis frequenter apparuit, quia pro emendacione eorundem dare nummis non habuit“.

³⁾ Emler, Regesta, II. str. 1043 (k r. 1288): „...filtratis calceis“.

⁴⁾ Emler, Regesta, II. str. 1113, č. 2576: „...novarum integumentis ocrearum suos pedes possint et tibias tunicare“.

⁵⁾ Fontes rer. bohem. III. str. 55: „tomu škorně sauje utieráše“.

⁶⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 62, v. 920.

⁷⁾ Na př. Emler, Regesta, II. str. 76 (k r. 1258): „...sex stacia sutorum“; str. 335 (k r. 1273): „Habebit... sutorem“; str. 690 (k r. 1293): „Confirmo etiam... sutorem“; str. 702 (k r. 1293): „sutorem“; str. 820 (k r. 1301): „liberum sutorem“; str. 821: „Hermannus sutor“; III. str. 55 (k r. 1313): „... sutorum“; str. 80 (k r. 1314): „(v česk. překl.) ševce“ atd.

XIII. Rukavice.

Rukavice za doby rytířského mravu byly všude se zálibou nošeny. Ba rukavice rovněž jako ostruha byly tehda odznakem rytířství. Páni i vznešené ženy nosili rukavice buď kožené nebo hedvábné, v zimě rukavice podšité kožešinou. Znamenité byly již tehda rukavice benátské.¹⁾

Moda byla tak rozšířená, že i selští šviháci němečtí jdouce k tanci, oděli si ruce rukavicí dlouhou až po loket. Svědčí tomu stesk a výčitky mravokárců. Jako páni nosili drahocenné a modní rukavice benátské.²⁾

Snadno se dovtpíme, byla-li moda nošení rukavic rozšířena v dobách, kterým tato kniha věnována, všude po západní Evropě, zejména také v sousedstvu nejbližším, u Němců, že i do zemí českých proudem od západu mohla býti roztroušena. Míníme tu rukavice nošené jen pro nádheru, pro modu.

Že mimo rukavice modní nosili staří Čechové rukavice prosté pro potřebu, proti zimě, ušité ze šefe, podšité koží, víme z dokladu, bezděky zapsaného v listině z r. 1288., kterou vydává král Václav II. v záležitosti cla.³⁾

¹⁾ Srv. Kment-Schranka, Der Handschuh und seine Geschichte, I. c., str. 14 až 15; Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. c., I. 282.

²⁾ Manlik, Das Leben und Treiben der Bauern Süddeutschlands im 13. und 14. Jahrhundert, I. c., str. 12.

³⁾ Emler, Regesta, II. 1043 (k r. 1288, listina Václava II.): „... sed liberrum eis transitum solito iure beneficiarii antiquitus instituto, dimidio videlicet fertone argenti... et tribus paribus cirotecarum de panno grisco, interius corio furratarum, nostri auctoritate soluto sine contradictione quolibet praebente...“

XIV. P á s .

Muži také v této době mívali sukni přepásanou. Někteří představali na pasu nedrahém, nevyzdobeném. Při něm visela někdy pro potřebu praktickou tobolka, jak názorně ukazuje přiložený obrázek sv. Jakuba z Passionalu Kunhutina (viz čís. 137.).

Boháči a páni pořizovali si patrně pasy drahocennější, okrášlené uměle. Zvláštní oblíbeny doznávaly pasy stříbrné, jak potvrzují četné zápisy, kolik bylo za ně zapláceno zlatníkům ¹⁾ a v seznamu zboží, které pobráno bylo kupcům z Řezna, když se dopustili nějakého přestupku proti řádům pražským.²⁾

Prostí tak skvostných pasů nenosili. Jak již bylo napověděno v první knize (viz str. 83), domníváme se, že široké pasy kožené, podnes nošené v některých krajích na Moravě a zejména na Slovensku, ode dávna byly nošeny od lidu československého. Nasvědčuje tomu posavadní prostá jejich úprava i výzdoba. Soudíme, že i pro tuto dobu, o které píšeme ve třetí knize, nepozbývá domněnka to pravděpodobnosti.

Čís. 137. Z Passionalu Kunhutina.

¹⁾ Emler, Regesta, III. 197 (k r. 1318): „... Nicolao Geuuaher datae pro cingulo XII sexagenae gr.“; 331 (k r. 1323): „Item Ulrico Swap pro cingulo argenteo 4 1/2 sexag. Item Rudlino aurifabro pro II. cingulis argenteis V sexag.“ S: v. 370 str., tamtéž.

²⁾ Emler, Regesta, III. 375 (k r. 1324) „ein silberin gurtel uud ein messer“.

XV. Staročeské řády o kroji židovském ve stol. XIII. a XIV.

Vocel se zmiňuje při popisu pokryvek hlavy o kloboucích, „z nichžto někdy na vrchu roh vystupuje.“¹⁾ Kdo se probírá obrazy památek ze století XIII.—XIV., ať již jsou původu jakéhokoli, skutečně vídá mezi rozmanitými klobouky zvláštní tvar, klobouk, z něhož vyčnívá roh buď

ostře zakončený (viz na př. na obr. čís. 138., kdež mezi různými pokrývkami hlavy, vybranými z rukopisu kapit. knihovny svatovítské, klobouk s hrotem zřejmě se liší od ostatních) nebo roh s hrotem tupějším (viz na obraze čís. 139. dva klobouky, které od jiných pokrývek hlavy

Čís. 138. Z rukop. kapit. knih. svatovítské, Spec. hum. salvationis.

v témž rukopisu docela svým tvarem se odchyľují). Potřeba všimnouti si textu, jenž je provázen oněmi obrázky — a tu vysvětluje, že malíři kreslili klobouky, opatřené hrotem, těm osobám, jež podle textu představovaly židy. Namane se přirozeně otázka, proč malíři tak pravidelně označují židy kloboukem zahroceným.

Čís. 139. Z rukop. kapit. knih. svatovítské, sign. A 32.

vede ke správnému porozumění snad podivných a nesnadno předem vysvětlitelných zjevů na kroji některé doby. S krojem židovským tomu také tak.

Jak známo, byly za středověku v životě společenském některé stavy, některá řemesla a zaměstnání vyloučeny z kruhu lidí počestných. Aby mohli býti lidé oněch stavů rozeznáni veřejně od lidí poctivých, nosili zřejmý odznak potupný obyčejně na šatě. Zevrubně věc vylíčili se zajímavými podrobnostmi ve zvláštních monografiích O. B e n e k e ²⁾

V knize této bylo již několikrát poukázáno, že v kroji za doby určité rázovitě se objevuje obraz kulturních poměrů souvěškých. Kroj jest ohlasem souvěškých názorů, snah, řádů souvěské kultury. Teprve známost všeobecného stavu kulturního

a Robert t.³⁾ Mezi těmi, kdož byli postiženi příznakem nečestným, místo přední zaujímají židé, jak oba spisovatelé dovozují příslušnými doklady. Zjev ten dlužno vykládati v ten rozum, že tu působily jednak motivy náboženské, snaha církve středověké, aby židé jakožto odpůrci víry Kristovy, byli rozlišováni od křesťanů pravověrných, jednak mělo tu vliv jejich zaměstnání, neblaze proslulé lichvaření.

Nejde tu o kroj židovský vůbec — pokud se toho týče, upozorňujeme na spis E. d. Brülla⁴⁾ — toliko dlužno na konec stati o kroji mužském připojití krátkou zprávu, jak také židům v zemích českých bylo nařizeno, aby nosili na oděvu odznaky nečestného svého stavu. Všeobecně rozšířeným odznakem podobným byl klobouk buď kuželovitého tvaru nebo klobouk, z něhož vyčníval hrot. Barva jeho podle nařízení bývala buď bílá neb obyčejně žlutá. Kromě toho nositi měli na sukni žlutou obrubu nebo stuhu. Oděv takto opatřený znaky potupnými nosili židé všude po Evropě, jak svědčí staré doklady, čerpané ze řádů, jimiž oděv židovský stanoven,⁵⁾ a jak svědčí četné památky, kde skutečně jsou židé vyobrazeni s oněmi znaky, jež jim řády ony nakazovaly.⁶⁾

Čís. 140. Z Passionalu Kunhutina.

Zejména církev vydávala a obnovovala přísné řády toho rozumu. Pro dějiny kroje v zemích českých důležitá jest encyklika kardinala Quidona z koncilu vídeňského, ve které jménem papeže Klimenta III. r. 1267 nařizuje a zároveň o tom zprávu podává biskupovi pražskému vedle jiných, aby staré řády o kroj židovském, vydané od papežů, byly obnoveny. Židé nechtě jsou po znaku na kroji rozeznáni od křesťanů. Nechtě nosí klobouk s hrotem. Který žid bude postižen, že klobouku takového nenosí, bude pokutován od vrchnosti světské.⁷⁾

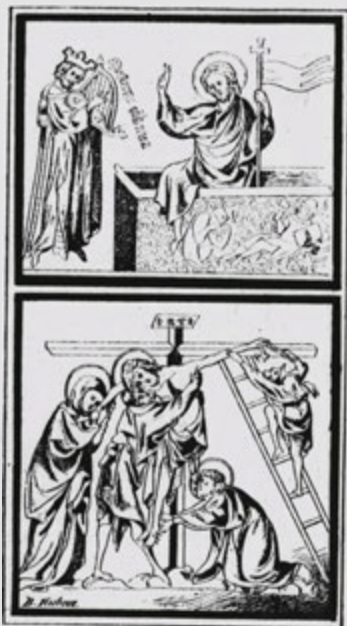
Že nařízení toho bylo v zemích českých šetřeno, svědčí doklady písemné i doklady obrázkové. Staří Čechové dobře znali „klobouk židovský“. Vždyť rod jeden přijal jej na svůj štít. Zkazka staročeská vypravuje, že Vojslav (dle jiného znění Vseslav nebo Zdislav) byl zabít pro podání židovky. Jeho příbuzní se pomstili na židech. Byli za to potrestáni, se židy vzali úmluvu a z pokuty přijali na štít „klobouk židovský“.⁸⁾

Nejlépe nasvědčuje tomu, že židé v zemích českých klobouky s hrotem nosili, zápis, kterak i při popravě odsouzcenci židovi byl pro

rozlišení od křesťanů zároveň popravených klobouk upravený podle „obyčeje židovského“ ze dřeva vtisknut na hlavu.“) Zjev ten jasně vysvětluje, jak hluboce byl obyčej u nás zakořeněn. I židovi na popravišti vtačují dřevěný klobouk židovský!

Kromě tohoto odznaku potupného nosívali židé v zemích českých na šatech „žluté kolečko“, čerpali mistr Veleslavín z pramene spolehlivého, již za krále Vratislava I.¹⁰⁾

Ve XIV. století znova obnovil staré řády o kroji židovském arcibiskup Arnošt z Pardubic přísným rozkazem, aby židé nosili klobouky,

Čís. 141. Z Passionale Kunhutina.

Čís. 142. Falešný prorok v kapli sv. Kříže na Karlově Týně.

jaké za starodávna nosívali, a kromě toho aby také ženy židovské závoj nebo vůbec pokrývku hlavy upravili si nad čelem tak, že každý mohl je poznati. Arcibiskup rozhodně nařizuje, aby židé uposlechli toho rozkazu a vyhrožuje tresty, kde rozkaz vyplněn nebude. Obšírný rozkaz Arnoštův, který pod čarou v původním a plném znění klademe,¹¹⁾ potvrzuje neklamně, že židé u nás byli čas po čase znova upomínáni a donucováni, aby se podrobili řádu, také všude jinde po Evropě ustálenému. Řád byl zase a znova v různých obměnách obnovován také od úřadů

světských na př. usnesením Pražanů: ¹²⁾ „Nižáduj žid nemá v svém rúše choditi s obojkem než s ožidlím. Pakli by nalezen byl v rúše s obojkem, tehdy rúcho má spadnouti na rychtáře“. Pozdější všecka podobná nařízení vymykají se z osnovy tohoto prvního dílu.

S doklady písemných památek shodují se obrázky. V *Passionalu Kunhutině* pravidelně židé nosí na hlavách klobouky se hrotem. Viz na př. žida, týrajícího Krista Pána (čís. 140.) nebo obrázek, jak vojíní spí u hrobu Kristova. Z nich jeden má na hlavě židovský klobouk a jiný na štítě. Podobně žid, který kleštěmi vytahuje hřeb při snímání Pána Ježíše s kříže, má hlavu pokrytou židovským kloboukem (čís. 141.). V *Antifonári králové Alžběty „Rejčky“*, vdovy po Václavu II. a Rudolfovi, z r. 1317 v rukopisu knihovny kláštera Rajhradského, na l. 286 vyobrazeno narození Páně. Sv. Josef na označenou, že je žid, má na hlavě klobouk židovský ustálené již podoby, jako v jiných souvěkých památkách bývá vyobrazen.

Hrot na pokryvce hlavy židovské bývá někdy ostřeji zakončen, někdy jen tupě, jako na př. na malbě na Karlově Týně, kde rázovitě kreslená postava židova má klobouk tvaru napověděného (viz čís. 142.).

Jiných vyobrazení není potřeba se dokládati. Z uvedených vysvítá s dostatek, že židé v českých zemích nosili podle všeobecného obyčeje zahrocené klobouky „židovské“ a sice, jak jsme ukázali bezpečnými doklady z písemných památek původu různého, jistě ve stol. XIII. a XIV.

¹⁾ Č. Č. Mus. 1844., str. 273, 274.

²⁾ Von unehrlichen Leuten, Leipzig 1889.

³⁾ Les signes d'infamie au moyen-âge, Nogent le-Rotrou, 1890.

⁴⁾ Trachten der Juden im nachbiblischen Alterthume, Frankfurt 1873.

⁵⁾ Eljasz, *Ubiory w Polsce i u sąsiadów*, I. 4.; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder im Mittelalter*, I. 350, 351; Schultz, *Das hofische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. c., I. 331.

⁶⁾ Srv. P. Lacroix, *Moeurs, usages et costumes au moyen âge*, 464—487; Hottenroth, *Trachten*, II. 24 tab. XI. č. 22, 24, 27; Hefner-Alteneck, *Trachten*, I. 114, 115, obr. 86, II. tab. 121, 125; Scheible, *Das Schaltjahr*, Stuttgart, 1816, 626; II. Grädl, *Geschichte des Egerlandes*, Eger, 1886, I. str. 183; Gołębiowski, *Ubiory w Polsce*, 99., 109.; Matejko, *Ubiory w Polsce*, tab. 2.

⁷⁾ Emler, *Regesta*, II. 1175.: „ . . . Item cum in tantum insolentiae Judeorum excreverint, ut per eos in quam pluribus christianis iusticia et puritas catholicae sanctitatis dicatur infici, non tam nova condentes, quam summorum pontificum statuta vetera renovantes districte praecipimus, ut Judei, qui discerni debent in habitu a christianis, cornutum pileum, quem quidem in istis partibus consueverunt deferre et sua temeritate deponere praesumpserunt, resumant, ut a christianis discerni valeant evidenter, sicut olim in generali concilio exstitit diffinitum. Quicumque autem Judeus sine tali signo deprehensus fuerit incedere, a domino terrae poena pecuniaria puniatur. . . “ Srv. Hartzheim, *Concilia*, III. 635., XV.

⁸⁾ *Fontes rer. bohém.* III. 184.:

„Ale židy že bítí směli,
proto sú koblúk židovský na štít vzéli.“ —

Srv. *Památky archeol.* X. 638.

⁹⁾ *Judaeus* „...abiudicatus et pileus de scutella ligno quodam elevato superius scutellae more iudaico imposito, factus cum pice ardente crinibus et capiti iudaei impressus, cum eodem pileo, ut a christianis suspensis discernetur,

patibulo catenis et ferraementis cum collo, ventre et pedibus est affixus.“ Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, 202. Srv. Dudík, Děje Moravy, IX. 87.

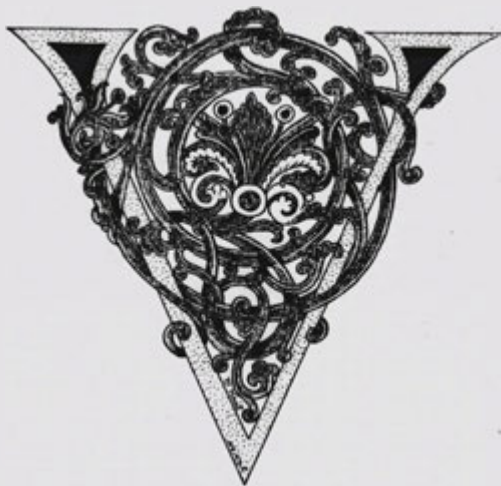
¹⁰⁾ Historický kalendář, 1590., k 1. lednu: „Dne 1. měsíce ledna 1551 židé v království českém z rozkazu krále Ferdinanda oděv změnili a na levém křídle svých plášťův žluté kolečko nositi začali, které také za Vratislava krále českého prvního na svých šatech vyšitě nositi musili.“

¹¹⁾ Rukopis univ. knihovny pr., sign. 6 B 21, l. 11a: „De habitu Judeorum. Forma, similitudo exterioris habitus, quem Judei cum Christianis in distinctu deferunt, plerumque tamen inducit periculum, quod per errorem Christiani Judeorum et Judei Christianorum mulieribus commiscuntur, ne igitur tam dampnatae commixtionis excessum per velamen erroris huiusmodi quandoque simulati ulterius excusari possint, statuimus, ut masculi Judeorum in capitibus suis pilea lata, ut antiquitus consueverant, et non capucia deferant. Mulieres vero super pepla sive alio velamine capitis orarium sive . . . eminentem super frontem ponant, sicque omni tempore per huiusmodi signa a Christianis discernantur. Quae signa si Judei infra duorum mensium spacium a publicatione praesentium non assumpserint, nihil est dictum, extunc eis per excommunicationis sententiam Christianorum communio subtrahatur et in poenam temporalis domini loci, qui ipsos ad hoc non compellet, clericus saecularis et religiosus civitatis, oppidi seu villae, in quibus Judei taliter indistincti morantur, eo ipso generalem cessationem faciant a divinis, donec per Judeos statuto praesenti fuerit obeditum“.

¹²⁾ Rukopis v knihovně svob. p. Neuberka (přípisky při letopisech „Continuator Benešův de Hořovic“), l. 7a.

Kroj ženský.

I. Úprava kštice a pokrývka hlavy.

rozumí čtoucí snadno, proč si ženy upravovaly kštice za doby rytířského mravu pečlivě, skvostně. Vlasy sobě kadeřily, ozdobnými sítkami je zastíraly, na hlavu si přikládaly vínky, obroučky rozmanité podoby a ovažovaly kolem drahocenné závoje. Nasvědčují tomu četná vyobrazení a kromě toho souhlasně potvrzují hlasy horlivých mravokárců, kteří nešetrně prozrazují, jak marnivé byly souvěké ženy, pokud se týče výzdoby

kštice a hlavy vůbec.¹⁾ Vyžadovala toho doba, ve které ženy žily. V nákladné úpravě vlasů ženských zračí se světle opět duch tehdejší doby.

Do zemí českých zanesl všeobecný proud, tehda vládnoucí, se všemi novotinami krojovými také pečlivější úpravu hlavy ženské, chystanou uměle a nákladně. Doklady toho podávají písemné památky i vyobrazení souvěká.

Obvyklý německý název vlasové ozdoby ženské „gepent“ (gebende) doložen na př. v řádech staropražských.²⁾ Z německého rovněž

jména ozdobné pokrývky hlavy „hārpānt“³⁾ (haarband) vznikl totožný název český „harban“, zapsaný v Žaltáři Wittenberském.⁴⁾ V latinských památkách také bývají zmínky o ženských ozdobách vlasových.⁵⁾ Mezi nimi často se objevuje název „vitta“, kteréžto slovo tři nejstarší

Čís. 143. Z Velislavovy Bible.

slovníkáři čeští vykládají po česku souznačným slovem „závoj“.⁶⁾ Dосvědčují tím, že to byl starý český technický význam pro roušku na hlavu ženskou, zejména roušku ozdobnou.

Čís. 144. Z Antifonáře Sedleckého, rukopisu univ. knihovny Pražské, století XIII.

Později vedle názvu ryze českého objevují se jména z cizí řeči upravená, pochodicí hlavně z němčiny. Za doby Štítného zdomácněl již u českých žen „pentlík“, název ozdoby vlasové, jak svědčí zápisy v jeho skladbách.⁷⁾ Slovo to často pak je doloženo v památkách staročeských a je známo v lidovém názvosloví českém podnes.

Aby kadeře vlasové do obličeje nepadaly, zadržovaly je ženy obroučkem, loubkem, který býval skvostně a bohatě ozdobován, posázen hvězdicemi, drahokamy a pod. Po francouzsku slul chapel, chapelet. Německé ženy přichytivše se mody francouzské, pojmenovaly jej podle původního názvu — „Schapel“.⁸⁾

Že také české ženy jej na kšticí nosily, svědčí doklad ze řádů staropražských.⁹⁾

Názorný obrázek, jak si dlužno představiti vyličené ozdoby hlavy ženské v zemích českých, podává skupina z Velislavovy bible (č. 143). Z kreseb vysvítá, jak ozdobně si ženy staročeské tenkrát chodily, majíce kšticce upraveny úplně podle mody západoevropské. Obrázky tuto

připojené nejsou osamoceny. Podobné i na jiných památkách se vyskytují, na př. na freskách u sv. Jiří na Hradčanech mají ženy podobně hlavu vystrojenou jako ženy na připojeném obrázku.¹⁰⁾

Ženy vdané ovinovaly si jako v dobách starších hlavu „rouchou“, rozmanitě upravenou. Technický název její v latinských skladbách bývá „peplum“. Mnich Fürstenfeldský, jenž asi v letech 1284—1287 dlel v Praze, vypravuje na př., jak prý Záviš z Falkenšteina poslal královně Jitce darem rouchu, napuštěnou kouzlem. Jitka z obavy hodila ji do

Čís. 145. Z Velislavovy bible. Čís. 146. Z Passionalu Kunhutina.

plamenů.¹¹⁾ Německy byla roucha podobná nazvána buď „Riese“¹²⁾ nebo „Schleier“,¹³⁾ kteréžto slovo z němčiny Čechové záhy přejali. Vyskytáť se již v Knize Rožmberské za souznačné slovo s názvem „roucha“ cizí jméno „šlojieř“.¹⁴⁾ Jméno to zapsáno i v latinských památkách staročeských, na př. u kronikáře Neplacha,¹⁵⁾ v starobrněnských zápisech¹⁶⁾ i v německých památkách jako v zápisu, že pobráno v Praze r. 1324 kupcům ze Řezna 40 šlojieřů a pod.¹⁷⁾ Že dlužno latinský název „peplum“ na konci věku XIII. a ve století XIV. po česku překládati slovem tehda obvyklým „šlojieř“, totožným s německým názvem téže věci, potvrzuje docela určité a jasně slovník Bohemář.¹⁸⁾

Jakou takou představu, jak nosily ženy prostě na hlavách rouchy, podává vyobrazení žen z Antifonáře Sedleckého (viz čís. 144.), kdež se malíř snažil znázorniti pokryvku hlavy ženské za doby souvěké, t. j. ve století XIII.

Ženy vznešenější nosily rouchy čili šlojře úpravnější. Nejdříve potřeba zmíniti se o tom, že šlojř vznešených žen byl cípatý a naškrobený. Někdy na způsob čepce nakladly si ženy různobarevných šlojřů takto upravených, cípatých na sebe několik a všechny souměrně vlnkovitě načerily.¹⁹⁾ Moda tak zle se rozmohla, že úřad ve Štrassburku rozkázal, aby ženy nosily toliko čtyři proužky nakadeřených šlojřů.²⁰⁾ Četná vyobrazení žen tehdejších, zachovaná na různých památkách západoevropských, shodně ukazují, že popsaná moda byla silně zakořeněna. Mají kolem hlavy šlojře nakadeřené, vlnkovitě zohybané, a to pravidelně několik, takže jim obepínají hlavu jako čepce.²¹⁾

Čís. 147. Z Velislavovy bible.

Moda ujala se také v Polsku²²⁾ i v zemích českých, jak hned dovodíme. Především bylo pověděno, že šlojře byly opatřeny cípy na okraji. Že také české ženy nosily šlojře cípovaté, názorně ukazují kresby žen ve Velislavově bibli. Pro jasnější představu upozorňujeme na obrázek přiložený, kde cípy na šlojřích zřetelně jsou od malíře načrtány (č. 145. Srv. z téže bible obrázek pod č. 148.).

V Passionalu Kunhutině podobně znázorněn bývá šlojř. Na obrázku připojeném (čís. 146.) má svěťice hlavu zahalenou šlojřem cípovitým, nenepodobným roušce, kterou nosí ženy ve Velislavově bibli. Úplná shoda kreseb je nám zárukou, že malíři obou jmenovaných památek staročeských snažili se zachytiti na vyobrazeních pokrývku hlavy žen současných, кроj rozšířený všeobecně, jaký vidáme všude jinde na souvěkých památkách cizích.

Kromě toho strojily si ženy staročeské pokrývku hlavy podle módy ještě jiným způsobem, vylíčeným nahoře. Totiž nakladly několik cípatých a pak souměrně načerěných, vroubkovaných šlojřů na sebe, takže vznikla čepcovitá pokrývka s okrajem kolem obličeje rozvlněným. Pěkně nakreslil ženy takto oděné malíř ve Velislavově bibli (viz čís. 147. a srv. čís. 151.).

Moda ta udržuje se po celé století XIV. Proto snad již na tomto místě mohli bychom se dovolati trochu pozdějšího svědectví druhu ještě jiného, t. j. náhrobku Kateřiny, dcery Karla IV., choti Rudolfa Zakladatele. Jak zřetelně na náhrobku naznačeno, má vytesaná postava Kateřiny na hlavě čepcový úbor, upravený z několika šlojřů způsobem již pověděným.²³⁾

Písemné doklady shodují se s obrázky. Podle zprávy kronikáře Petra Žitavského prchala Eliška Přemyslovna, jsouc přestrojena, zahalena jako stařena.²⁴⁾ Je to bezděčná nárazka na nošení šlojiře od žen vdaných, starších.

Že nosily ženy bohaté vznešenější měšťanky šlojiře úpravnější, potvrzuje zpráva u Tkadlečka, jenž ve své skladbě uvozuje „měščku s svým škrobeným šlojiřem.“²⁵⁾ Ženám českým zalíbilo se v nádherné pokrývce hlavy. Vymyslily si později zvláštní její úpravu, pro kroj český tak rázovitou, že pode jménem „české kukly“ rozšířena byla i po zemích sousedních. Doklad velmi zajímavý zachoval budoucí paměti cizí letopisec, jenž touží na nošení „českých kuklí“, říká v ten rozum, že prý ženy v nich chodí, jako by měly kolem hlavy diadem, zář, s jakou svatí bývají malováni.²⁶⁾

²⁴⁾ Srv. Viollet-le-Duc, *Vêtements, Dictionnaire*, III. str. 196—197; Planché, *Cyclopaedia of costume or Dictionary of dress*, I. 103; Shaw, *Dresses of the middle ages*, I. 24 (text, inicialka); Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 160; Challamel, *Histoire de la mode en France*, tab. éls. 1.; Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. 168, č. 120, str. 167—168, č. 127; Weiss, *Geschichte der Tracht im Mittelalter*, str. 367—368; Gildemeister, *Das deutsche Volksleben im XIII. Jht.*, I. c., str. 10; Стрекаловъ-Космомаповъ, *Русскія историческія одежды*, I. str. 19.

²⁵⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, str. 41: „ir gepent“.

²⁶⁾ Srv. Kotelmann, *Gesundheitspflege im Mittelalter*, I. c., str. 76.

¹⁾ „Požehnáš harbanu“ Žaltář Wittenberský, vyd. Dr. J. Gebauer, str. 861, 12, str. 219.

²⁾ Rössler, *Stadtrechte von Brünn*, str. 227: „In venditionibus et emtionibus rerum, ornatum muliebrem respicientium, cuiusmodi sloieria pepla sunt, vittae, crinalia et consimilia“.

³⁾ Zbírka nejdávnejších slovníků, Bohemář, str. 36: „vitta závoj“, totéž str. 44; srv. Klen Rozkočaný, str. 92.

⁴⁾ Rukopis univerzitní knihovny Pražské, sign. 17. C 15, I. 37 a: „V ten den odejme Hospodin . . . jich pentlíky“. Srv. pod. text u Štítného, vyd. Vřátko, str. 120. O jménu pentlíky srv. Brandl, *Glossarium*, str. 227.

⁵⁾ Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 160; Falke, *Costümgeschichte der Culturvölker*, str. 167.

⁶⁾ Rössler, *Altprager Stadtrecht*, str. 148: „schapeil von scheiden geworcht, di frawen pflegen zu tragen“.

⁷⁾ Viz u K. B. Mádl, *Památky archaeol.* XV. str. 129 a d., tab. VII.

⁸⁾ Palacký, *Dějiny nár. českého*, II. I. str. 286 (srv. str. 253) cituje z *Bohmera I.—II.*: „... pepium arte magica infectum“.

⁹⁾ A. v. Heyden, *Tracht der Culturvölker Europas*, 86.

¹⁰⁾ Weinhold, *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*, II. 324—325.

¹¹⁾ Vyd. Dr. J. Gebauer, *Listy filologické*, 1880, str. 286: „majúc krvavý šlojiř nebo rúchu na svej hlavě“.

¹²⁾ *Fontes rer. boh.* III. 481: „devoverat slogerium proprium plusquam medium“. Srv. naše Staročeské výroční obyčeje, 1889, str. 211.

¹³⁾ Rössler, *Stadtrechte von Brünn*, str. 227: „cuiusmodi sloieria pepla sunt“.

¹⁴⁾ Emler, *Regesta*, III. str. 375 (k r. 1324): „vierzehn sloger... zwen sloger“.

¹⁵⁾ Zbírka nejdávnejších slovníků, str. 44: „peplum šlojiř“.

¹⁶⁾ Falke, *Die deutsche Trachten- und Modenwelt*, I. s. r. 215.

¹⁷⁾ V. Heyden, *Tracht der Culturvölker*, str. 109.

²¹⁾ Viz obrazy žen u Hottenrotha, Trachten, II. tab. 36, č. 17, 19, 21; A. v. Eye a v. Falke, Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters bis zu Anfang des XIX. Jhts., Nürnberg, 3. vyd., 1868—1869, I. 64; v. Heyden, Tracht der Kulturvölker, str. 109, č. 129; Jahrbuch der kön. preus. Kunstsammlungen, Berlin, 1890, I. 1., „Togenburg-bibel“, obraz za str. 62.

²²⁾ Viz Matejko, Ubiory w Polsce, na tab. II.; Kossak, Dawne ubiory, Tygodnik ilustrowany, 1862, str. 104.

²³⁾ Viz Eye-Falke, Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters, I. c., I. 1. 59.

²⁴⁾ Fontes rer. bohém. IV. 130 (r. 1310): „...more velata unius vetulae“.

²⁵⁾ Vyd. Hanka, Starobylá skládání, díl II. str. 55.

²⁶⁾ Chronicon Limburgense, vyd. 1883 (k r. 1389): „...Item frauwen drugen Behemse kogeln, di gingen da an in disen Landen. Di kogeln storzete ein frauwe oben ir heubt, unde standen in vorn uf zu berge oder dem heubte, als man di heiligen malet mit den diadematen“.

II. Ráz ženského kroje v této době.

Zbožňování žen za vlády rytířského romantismu vzbudilo a přivodilo nové názory o pojmu o podobě ženského šatu. Přirozeně vyvinovala se snaha zdokonaliti ženský кроj, aby ideal ženské krásy nebyl jako posud znešvařen šatem nesličným, zhotoveným z hrubé látky, jenž beze všeho ladu tělo svíral nepřiměřeně i nesouměrně a tím působil, že něžná ztepllost byla stísněna nepřirozenými záhyby a řasami. Zbožňování žen bezděky nutkalo, aby si ženy pořizovaly šat působivější z látek jemnějších, pestrobarevných. Napověděná změna kroje ženského děla se všude po západní Evropě.¹⁾

Snaha, aby se ženy svým krásným zjevem líbily, sváděla ku prostředkům umělým, vymýšlela ozdobu strojenou, padělanou. Mníme tu vedle všeho jiného barvení vlasů, umělé jejich kadeření a líčení tváří, rtů, obočí a řas očních, voňavky. Vše to za vlády romantismu rytířského rychle se ujalo a všude rozšířilo. V knize o dějinách kroje v zemích českých patrně dlužno podrobností ukrátiti, ač by látka vábila ku výkladům obšírnějším, zejména proto, že v hojných spisech sneseno plno překvapujících detailů. Literaturu příslušnou zaznamenáváme v poznámce.²⁾

Do proudu, kterým vnikala kultura západoevropská do zemí českých, připlýnaly se jako nezbytný příměsek rozmanité výstřelky, jež za příznivých poměrů vypučely nejdříve u národů románských a odtud zanášeny byly k Němcům i sousedům jejich. Uhlazený mrav za vlády rytířských řádů přinášel zároveň tam, kde se ujímal, rozmařilost, přetvářku, ba titěrnost, před nimiž prostota starodávná ustupovala, mizela. Ze sídel panských vnikal dvorský mrav a vše, co s ním sdruženo bylo, pokud bylo možná, do okolí.

Do zemí českých se západoevropskou kulturou poněkud vnikala i stinná její stránka. Při kroji byla vítána příležitost ku všelikým marinivostem a prostředkům uměle strojeným, ku přetvářce. Ženy staročeské seznámily se se strojenými okrasami, o nichž neměly jejich pramatě

ani potuchy v dobách starších. Seznámily se s krášením padělaným, na něž v sousedstvu všude mravokárci tak hořce touží.³⁾ Tvrzení své opíráme jasně svědčími doklady.

Je na pováženu, že již ve století XIII. z ciziny bylo do Čech zaneseno umělé šlechtění a barvení tváří — líčení.⁴⁾ Zachován je list, kde „císař“, předseda zábavného družstva, vyzývá družky, aby se ozdobně vystrojily, aby se nalíčily červeným líčidlem.⁵⁾ Doklad docela určitě a jasně potvrzuje, že ve století XIII. líčidlo nebylo v Čechách věcí neznámou.

Ve století XIV. ozývají se již výstražné hlasy mravokárné. Mravokárci toužili trpce na líčení žen, vyhlašující je za veliký hřích. Pro příklad uvozujeme skladatele „Desatera kázanie božie“, jenž s příhanou rýmuje:⁶⁾

„V krémě nebo tanci ženu
posazují ulíčenú,
anať obočie vztahuje...“

Z pásma vypravování vysvítá, že již tehda nabylo líčení pověsti nechvalné, ba že budila žena, která se nalíčila, podezření. Rozhovořil se týž mravokárci o líčení ještě jinde.⁷⁾ Hartusil zejména na ženy, které se neostýchají s tváří nalíčenou jíti ke mši. Volá, jsa rozhorlen:

„Slyšte, ješto se líčíte,
by v tom hříech byl, vy nemníte.
Když také s pýchú ke mši jdú,
s věčším, hříechem ot nie přídú...“

Nazývá líčidlo „vafnrokom ďablovým“ (Srv. nahoře str. 152—153). Mastičkář ve staročeské divadelní hře vychvaluje paním líčidlo, dodávaje však, že hříšné líčidlo krásí obličej, ale duši neprospívá:

„Líčíte-li se, panie, rády,
táto mastiú pomažete líčka i brady.
Tať se mast k tomu dobře hodí —
ale dušit' velmi škodí.“⁸⁾

Z uvedených dokladů je patrné, že české ženy neodolaly vábívé strojivosti žen západoevropských a po jich příkladu krášlily se ozdobou padělanou, nepřirozenou. Rozumí se, že prosté ženy, zejména ženy po venkově neměly příležitosti ani vhodných prostředků, aby si tváře líčily a upravovaly účes vlasový nákladně, pečlivě podle mody. Co bylo tu pověděno, padá na vrub žen bohatých, urozených, měšťanek.

Šat ženský skvěl se nádherou, skvostnými výzdobami. Nebude snad od místa, zmíníme-li se o tom, že ženy české v této době uměly již samy po modě nádherné oděvy sobě šíti. Dojemná, tklivá je vzpomínka letopisce Petra Žitavského, jak ubohá Eliška Přemyslovna sama si ušila a okrášlila slavnostní háv, ve kterém při svém sňatku ve Štýru r. 1310

budila všeobecné podivení. Letopisec velebí nadšenou chvalořečí Eliščinu pilnost a dovednost, s jakou v zátiší uměla štít roucha pro potřebu církevní i oděv krášlit zlatem, stříbrem, perlami a drahokamy. Chvalořečí té věnuje Petr Žitavský delší stať, vřele vzpomínaje, jak všickni se divili skvostnému úboru české králové a ještě více tomu, že sama tak krásně a tak uměle oděv sobě ušila i vyzdobila.⁹⁾

Z dokladu tohoto možná usuzovati, že Eliška patrně se od někoho naučila tak pěkně štít. V cizině se tomu naučiti nemohla ani sama od sebe přese všechno nadání a schopnost. Vzniká tu domněnka pravděpodobné, uvážíme-li životní poměry Eliščiny před sňatkem, že se tomu asi naučila od žen českých. Zároveň napovídá bezděky zápis letopiscův, že oděv tehdejších žen českých vznešenějších byl chystán, třeba ne tak bohatě jako měla králová, avšak podobně nákladně, skvostně.

¹⁾ Srv. Kleinwächter, Zur Philosophie der Mode, I. c., str. 10.

²⁾ Literatura o líčení a vůbec zdobení žen: G. E. Kletten, Versuch einer Geschichte des Verschönerungstriebes im weiblichen Geschlechte (nebst einer Anweisung die Schönheit ohne Schmincke zu erhöhen), Gotha, 1792; A. Hartmann, Die Hebräerin am Putztische, 1810; C. A. Böttiger, Sabina oder Morgenscenen im Putzzimmer einer reichen Römerin, 1803, opravené vyd. 1878 od K. Fischera; Joh. H. Krause, Plotina oder die Kostüme des Haupthaars bei den Volckern der alten Welt, Leipzig, 1858; M. Dupin, Luxe exagéré de la toilette des femmes, Paris, 1865, mnoho látky roztroušeno v těchto třech spisech: A. Widmer, Le luxe des femmes et ses dangers, Bruxelles, 1865 — E. Feydeau, Du luxe des femmes, Paris, 1866 — C. Aubert, Encore le luxe des femmes, Paris, 1865; Arnold J. Cooley, Toilet and cosmetic arts in ancient and modern times, Hardwicke, 1866, London, 1878; M. Winter, Kleidung und Putz der Frau nach dem altfranz. Epos, 1886; G. d' Eze a A. Marcel, Histoire de la coiffure des femmes en France, Paris, 1886. Zajímavé doklady o přepychu ženském vedle všeho jiného podává H. Baudrillart, Histoire du luxe privé et public depuis l' antiquité jusqu'à nos jours, Paris, 1886 (4 svazky); Friedrich v. Hellwald, Ethnographische Rösselsprünge, Kultur- und volksgeschichtliche Bilder und Skizzen, Leipzig, 1891, str. 248 a d.: „Das Schmincken und die Schminke“. Srovnej stať v naší knize, Listy z českých dějin kulturních, 1891, str. 1 a d.: „O líčení a šlechtění tváří u starých Čechů“. Kulturně-historické studie o užívání věcí vonných, voňavek, jimiž hlavně ženy ode dávna šat napouštěly: E. Rimmel, Le livre des parfumes (předmluva od A. Karra), Bruxelles, 1870; Euphrosine von Kudriaffsky, Wohlgerüche, Kulturgeschichtliche Studie, Wien, 1872. — Mimo to plno zpráv zapsáno v jednotlivých dějinných kroje, kterých se v knize dovoláváme.

³⁾ Viz Raumer, Geschichte der Hohenstaufen, VI. 569; Jac. Burckhardt, Kultur der Renaissance, str. 368 ad. Srv. Kotelmann, Gesundheitspflege im Mittelalter, I. c., str. 66 a d., kde nakupena řada hlasů mravokárných.

⁴⁾ Srv. naše Listy z českých dějin kulturních, str. 2—3.

⁵⁾ Emler, Regesta, II. str. 1114, č. 2577: „... rogamus, quatenus prout vobis melius possibilitas suffragatur, vestra corpora comitis ornatis decorantes et ficticii coloris rubedine ad facilem deceptionis videntis tam maxillas quam labia purpurantes“.

⁶⁾ Rukopis Hradecký, vyd. Ad. Patera, 285.

⁷⁾ Rukopis Hradecký, I. c., 290—291.

⁸⁾ Vyd. Dr. J. Gebauer, Listy filologické, 1880, str. 102.

⁹⁾ Fontes rer. bohém. IV. str. 130: „Quidam tamen de hoc sunt saepe stuporati, quod virgo haec virginittatis et egestatis suae tempore nullius amniculo suffragante tam preciosum et decorum comparare et aptare apparatus et muliebre

ornamentum et indumentum sibi praeparare potuit. Ipsa enim in eiusdem induviis in nuptiarum suarum solempniis astitit ut regina, a dextris dominae Margarethae, reginae Romanorum, in vestitu deaurato circumdata varietate, quod omnibus, qui aderant, stupor erat et adhuc earundem decor et preciositas vestium decorem superat omnium in vestibus dominarum, quas ego adhuc nunquam vidi in regionibus quarum libet terrarum. Ego vero de precioso habitu ipsius virginis non stupeo, nec alter potest stupere, qui eius consuevit curiam visitare. Ipsa namque arte subtiliter instructa frequenter non videtur nisi propriis operari manibus . . . quidquid ad cultum Dei et hominum ex auro et argento, margaritis et gemmis preciosis consuevit fieri, ipsa scit et facit . . .” Srv. tamtéž, str. 145: „Venit itaque regina, regis Bohemorum filia, cum apparatu satis copioso in vestitu deaurato, circumdata varietate . . .“

III. Oděv žen českoslovanských.

§. 1. Ženy prosté a vznešené. — §. 2. Sukně. — §. 3. Plášť. — §. 4. Obuv.

§. 1. Oděv žen prostých v době, o které píšeme, neodchyluje se od oděvu doby první. Rubáš i oplečie posavad patří mezi hlavní

Čís. 148. Z Velislavovy bible.

Čís. 149. Z Passionalu Kunhutina.

částky kroje žen prostých. Doklady toho uvozovali jsme již v první knize (str. 91). Z nich vysvítá docela jasně, že jmenované oděvy byly nošeny od žen českých a sice, jak si domýšlíme, od žen prostých, poněvadž se ozývají stesky, že i selky zbavují se starodávného rubáše. Věc je tak jista, že není potřeba slov tu šfíti.

Ženy vznešené nosily kroj modní, obvyklý po západní Evropě. Ušit byl z látek drahocenných. Vzorem byla moda francouzská, jak

Čís. 150. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 14 E 3, z XIII. věku.

Čís. 151. Z Velislavovy bible.

Čís. 152. Z nástěnné malby legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém.

určitě poznamenal letopisec Petr Žitavský. Nevěsta Eliška Přemyslovna prý měla r. 1310 ve Špýru oděv dlouhý, upravený po francouzsku.) Je

to doklad zajímavý, zapsaný od souvěkého kronikáře, kterým je bezpečně potvrzeno, že moda francouzská měla u nás důležitý vliv.

Kolem okraje šatu svého nosily ženy vznešené „podliny“ čili „podlinky“. Slovo „podlina“ doloženo jest u Klena Rozkochaného a v Nomenclatoru.²⁾ Podle popisu v rýmování „Desatero kázanie božie“ upravila si nastrojená žena šat, jej „zpodlinivši a podlinky zhedvábnivši“.³⁾ Podlinky byl staročeský technický význam pro obruhu řasnatou, třepení při kroji ženském. Bývaly to třásně z látek skvostných, drahých, jimiž vznešené ženy okrašlovaly okraj svého roucha⁴⁾

Š. 2. Na vyobrazeních z doby, o kterou tu jde, nosí ženy sukně přiléhavé, přepásané. Nastupuje pohnatá doba, kdy ženský oděv jako

Čís. 153. Z *Passionalu Kunhutina*.

šat mužský byl zúžován, aby těsně k tělu přiléhal. Obrázky žen již z této doby nasvědčují tomu, že moda ta ujímá se silně mezi českými ženami. Zmínka mravokárce v Rukopisu Hradeckém, jak prý si žena „ztkaničila“ sukni,⁵⁾ tuším, napovídá, že si stáhla šat, aby k tělu přiléhal.

Kresby z Velislavovy bible (čís. 148.) a z *Passionalu Kunhutina* (čís. 149.) podávají čtoucímu jasný názor, jak dlužno si představití sukni ženskou v této době.

Sukně žen vznešených opatřeny jsou již v tomto období na rukávě přívěskem, který pak ve století XIV. i ženy prosté nosí, jak mravokárci na ně touží a jak šíře bude vyloženo na místě vhodném. Přívěsek ten je pruh látky, jenž buď od zápěstí dolů visí nebo již od lokte jakožto prodloužený rukáv je dolů spuštěn. Názorně vyobrazen je první druh v žaltáři univerzitní knihovny pražské ze století XIII, kdež panna v řadě

kalendářských kresb má při rukávech na konci dlouhé visutiny (viz čís. 150.). Ve Velislavově bibli vyobrazena jest žena v nádherném kroji modrým. Od lokte zúžen rukáv v dlouhý cíp, jak ukazuje obrázek tu připojený (čís. 151.).

Podobá se, že to byla moda u tehdejších žen vznešených oblíbená a rozšířená. Shoda obou našich obrázků to potvrzuje. Také na nástěnné malbě legendy o sv. Jiří na zámku Jindřichohradeckém vyobrazeny jsou ženy s visutými polorukávy při svrchním šatě. Pro příklad upozorňujeme na čís. 152., kdež ve výjevu č. 16. oděna žena vylíčeným krojem.

§. 3. Za svrchní oděv nosily ženy plášče, pláštěček.⁶⁾ Celkem se málo lišil plášť ženský od pláště mužského. Byl spínán páskou přes prsa na obou ramenech. Poučný jest obrázek z *Passionalu* Kunhutina (čís. 153.), kdež vyobrazen jinoch a panna v pláštích. Je patrné, že nebylo rozdílu mezi pláštěm, jaký muži nosili, a mezi pláštěm, jakým se odívaly ženy staročeské v této době.

Konce pásky spojovací bývaly někdy opatřeny štítky náramenními se znakovými kresbami. Představu o tom podává pečeť královny Jitky z r. 1295, kdež zároveň znázorněno, jak ženy, řídíce se požadavkem tehdejšího uhlazeného mravu (srv. str. 240.), položily prsty na pásku, kterouž pak podle potřeby stahovaly neb uvolňovaly, takto plášť nazdvihující či jej spouštějící. (Viz obr. čís. 95.)

Mimo to (srv. opět str. 240.) přidržovaly si plášť, jak také moda tehdejší vyžadovala, rukou nebo loktem k nadřím nebo v polovici těla, takže splýval pak v malebných řasách, čímž zároveň barvou svojí, různou od barvy sukně, dojem postrojení. (Srv. obr. čís. 149.)

§. 4. Pokud se o buvi ženské týče, neumíme mnoho pověděti. Zprávy písemných není a vyobrazení nepoučí skoro ničehož nic. Z nich můžeme jen usuzovati, že obuv ženská podobala se souvčké obuvi mužské. Ženy vznešené nosily (srv. obr. čís. 151.) obuv špičatou, dlouhou. Ženy prosté, jak se domníváme, nosily jako muži prostou obuv starodávnou, krpce, opánky.

¹⁾ *Fontes rerum bohém. IV. 150:* „Procedebat enim tunc sponsa de thalamo suo sparsis et dissolutis hinc inde super scapulas suas crinibus sine erto penitus et corona, capitis ornamentis, nudo vestitu totaliter longissimo gallico indumento.“ Srv. Hauff, *Moden und Trachten, Fragmente zur Geschichte des Costüms*, str. 200.

²⁾ Srv. Jungmann, *Slovník*, s. v. podlína.

³⁾ *Rukopis Hradecký*, vyd. Ad. Patera, str. 284. Srv. nahoře str. 209.

⁴⁾ Matzenauer, *Cizí slova*, str. 154. Srv. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów*, str. 146.

⁵⁾ *Rukopis Hradecký*, vyd. Ad. Patera, str. 284: „sukničku svú ztkaničivši“.

⁶⁾ *Fontes rerum bohém. III. strana 33:* „Ale že ste vy směly v nevěrný pláštěček se odieti“.

IV. O z d o b y.

Vyžadovala toho doba tehdejší, aby kroj byl nádherný, aby skvostně byl okrášlen. Není divu, že ozdobám roucha byla věnována péče veliká. Zejména ženy pořizovaly sobě okrasy drahocenné. Jak byly v tomto období zlaté a stříbrné ozdoby oblíbeny, svědčí nejlépe časté zápisy o zlatnicích v tehdejších památkách ¹⁾ a svědčí zároveň záznamy o kle-notech, jež bývají jmenovány jakožto dárky štedrovečerní a pod.²⁾

O prstenech s drahokamy, na př. se smaragdem bývá dosti často zmínka u staročeských letopisců.³⁾ Zapsán je také u slovníkáře staročeského v Bohemáři.⁴⁾ Vyobrazení prstenu z této doby zachováno ve Velislavově bibli (viz obr. čís. 45) a v Passionalu Kunhutině (čís. 153.). Zejména tento obrázek podává názornou představu, jak si dlužno mysleti prsten, nošený za doby, které věnována kniha třetí. Dobře je tu naznačeno, jak byl prsten okrášlen drahokamem.

Mezi okrasami ženskými zachována zmínka u Pokračovatele Letopisů Kosmových,⁵⁾ u Petra Žitavského⁶⁾ a v Rukopisu Hradeckém⁷⁾ o náramcích, řetězech, naušnicích a záponách. Naušnice nakresleny jsou na téměř obrázku z Velislavovy bible (čís. 45), jehož jsme se dovolávali při prstenech.

Ženy vznešené a fintivé nosily při pasu úpravný „měšček“ a podle příkladu mužů „nožík“, jak oznamuje skladatel mravokárné básně, často již uvozované „Desatero kázanie božie“. ⁸⁾ Podobá se, že moda z míry se rozmáhala, když mravokárce na ni touží.

¹⁾ Viz Emler, Regesta, II. 1018, č. 2342; tamtéž, II. str. 1028, č. 2372: „... quod nos (Václav II.) attendentes labores, quos dilectus aurifaber noster Gotfridus pertulit tam in fabricatione sigillorum nostrorum, quam etiam in aliis operibus...“; tamtéž II. str. 1215 (k r. 1309): „Thomlinus aurifaber“. Srv. Dudík, Dějiny Moravy, VIII. 274 str. a j. v.

²⁾ Emler, Regesta, III. str. 49 (k r. 1312): „Item primo dedimus nostro regi et reginae et dominis suis pro clenodiis ad coronacionem suam centum et XX. sex. — Item ad Nativitatem domini dedimus domino nostro regi, reginae et dominis suis pro clenodiis lXXX. sex.“; str. 141, tamtéž (k r. 1316): „Item dedit Rudlino aurifabro IX. sexag. gr. pro clenodiis ad Nativitatem Christi. Item Nicolao aurifabro III. sexag. eciam pro clenodiis...“; tamtéž, str. 142: „Item Nicolao aurifabro pro clenodiis regi et reginae...“; tamtéž, str. 271 (k r. 1321): „... pro clenodiis emptis pro honoracione reginae et aliorum dominorum scilicet l VII. sexag. gr. ... scilicet lXXXII. sexag. gr. pro clenodiis, quae accomodaverant ad Nativitatem Christi pro honoracione regis et reginae ac nobilium.“; str. 331 (k r. 1322): „... de qua pecunia solverunt pro clenodiis datis reginae, duci, Heinricho de Lupa et aliis dominis, ad Nativitatem Christi CXXV. sexag. gr.“; tamtéž (k r. 1323): „... pro clenodiis ad Nativitatem Christi.“

³⁾ Continuator Cosmae, Fontes rer. bohém. II. 326 (k r. 1271): „remunerat nuncios muneribus magnificis in auro, argento gemmis pretiosis, annulis, dextra-

riis, palefridis et diversis ac variis clenodiis, vestiens ipsos et totam curiam eorum.“ Fontes rer. bohem IV. 366: „Donavitque dominus rex domino electo annulum aureum cum preciosissimo lapide smaragdo pro DCCC marcis aestimatum“; Fontes rer. bohem. III. 146: „...pól tretieho tisiuce prstenóv z ruk zbitých rytieřóv.“

⁴⁾ Zbírka nejdávň. slovníků, str. 44: „annulus prsten“.

⁵⁾ Fontes rer. bohem. II. 356: „...vendebant de uxoribus suis armillos, inaures, monilia et omnem ornatum, qui cultui femineo competebat in vestitu“.

⁶⁾ Fontes rer. bohem. IV. str. 99: „...cum omni cultu nobilium vestium, monilium, annulorum et regalium apparatusum...“

⁷⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 293, v. 385: „záponku prodávající.“

⁸⁾ Rukopis Hradecký, vyd. Ad. Patera, str. 285 (nožík, měšček).

Cizí moda nabývá obliby všeobecné.

§. 1. Káravý hlas letopisce Petra Žitavského. — §. 2. Výčitky kronikáře Františka Pražského.

§. 1. Závěrem knihy třetí a zároveň přechodem ke knize čtvrté budiž zpráva, kterak hlavně od začátku století XIV. mody, jež jsme viděli u vznešených, bohatých lidí, i jiné mody cizí, nově zanášené do zemí českých, z měst a tvrzí panských vtírají se o překot do okolí a těší se všude značné oblibě. Politický dějepis český za této doby poučuje s dostatek, jak styky Čechů s cizinou nabývaly rozměrů větších a větších. Po vymření Přemyslovců zapřádány byly Čechy do úzkých svazů s cizinou. Příchozí cizinci zanášeli do zemí českých cizí mravy, cizí kroje. Západoevropské řády všude tlačily se v popředí na újmu starých řádů českých, slovanských. Obšírnou zprávu o vlivu cizí mody zapsali kronikáři, mravokárci tehdejší. Hlasy jejich pohromadě a v doslovném znění klademe pod čáru. Zaslouhují pilného povšimnutí. Nejdříve dáváme místo steskům letopisce Petra Žitavského.)

Novotiny, které se do Čech vloudily živým stykem mezi Čechy a západem, zejména ať již přímo či nepřímo stykem s uhlazenými mravy francouzskými, nikterak se nelíbily rozšafnému, starosvětskému mravokárci. S povzdechem vzpomínal raději starých českých mravů domácích, jichž se vrstevníci šmahem odříkají a po nových, cizích, bohužel, se jen shánějí. Rozmohlo prý se podivné novotářství v obyčejích, mravech a kroji po Čechách i všude po sousedstvu. Rozvázní kárají a tepají zhoubné ony novoty, ale se špatnou se potáží. Dostane se jim za to šeredné odměny. Novotáři nosí po barbarsku dlouhé brady, neholíce jich. Jiní strojí si dlouhé vlasy po žensku, kadeřavice je horkým želízkiem. Tak si upravují pečlivě kštice nakadeřené, splývající na ramena. Obyčej nositi starodávné čepice skoro již vyhybnul. Rozmanitý kraj zpotvořilý víc a více se rozmáhá. Kdo vymyslí kraj nový, pokládá se za šťastného. Kabátec je krátký, uzounký a má na loktech dlouhé cípy, visutiny, jež visí jako uši oslovské. Trpce hořekuje Petr Žitavský i na lid prostý. I sedlák na poli nosí kápě dlouhé, široké. Z úzkých, těsných nohavic a střeviců, jimiž vrstevníci Petra Žitavského odívají svoje

nohy, tropí si starci, pamětníci kroje starodávného, a kdo vůbec rozvážný jest, jenom šašky a nemálo se diví novému, směšnému kroji. Kněží i lidé světšší zaměňují si roucho vzájemně. Kronikář nechce vydati se na další líčení. Po vymření starého královského rodu vlády cizí zanesly do Čech různé cizí zvyky a mravy. Čechie osiřela a za vlády příchozích cizinců bezděky přijímala cizí obyčeje, jež rozborlený mravokárce tepe nelichotivými slovy, že prý již úslovím se stalo: „Čechie si vede jak opice. Opičí se po jiných, čini. co tito dělají.“

§. 2. Stesky Petra Žitavského jednak opakuje doslovně kronikář František Pražský ve své kronice k r. 1529, jednak přidává k nim jiné, shodné zprávy. Oděv nosí prý muži těsný s visutinou při lokti. Bývá oděv tak úzký, že sotva vtěsnají s námahou dva slubové pána do něho. Široké kápě mají cípy až téměř k zemi. Zahalují si jimi hlavu, jiní jako blázni zavěšují na ně uzlíčky, trapečky. Pasy nosívali široké, setkané z ovčí vlny, s kovovými ozdobami. Jiní nosí oděv upravený jako řeholníci.

Ženy a panny zvláště si vykračují pyšně. Mají závoje drahocenné, hedbávné, jak jsme poznali při líčení oděvu ženského (srv. str. 260). Na pláštích a sukních jejich jsou široké lemy. Sukně nahoře jsou úzké, přiléhavé, dole při lemech roztřepené. Obuv nosí také těsnou, úzkou.²⁾

Obě uvedené zprávy starých českých kronikářů bývají často opakovány v pozdějších kronikách a skladbách s různými přídávky pozdějšího původu. Srv. na př. v rukopise dvorní knihovny vídeňské, kde je starý německý popis nových mod v Čechách, zanesených od cizinců po příchodu Jana Lucemburského.³⁾

Co popisují oba kronikáři, shoduje se s obrázky i s četnými doklady z písemných památek z doby po příchodu královice Karla a jeho choti Blanky do Čech, kdy moda francouzská, západoevropská vlivem Karlovým, blavně však vlivem choti králevicovy, vychované po francouzsku, dosáhla u nás obliby největší, jak o tom bude psáno ve čtvrté knize.

Začátek XIV. století tvoří přechod k novému, naznačenému období v dějinách kroje v zemích českých. Poučují nás o tom zajímavé zprávy uvozovaných letopisců. Stesků podobných přibývá.

²⁾ *Fontes rer. boh.* IV. 301: „His temporibus et in annis incepit notabiliter et mirabiliter fieri in cunctis hominibus et praecipue in Boemiae et circumadiacencium terrarum partibus quaedam nova curiositas et curiosa novitas tam in vestibus, quam in consuetudinibus et moribus suboriri; nec desunt de sapientum numero, qui huiuscemodi cum admiratione considerant et eas in suis dictaminibus et carminibus redarguunt et subsannant. Unus ex istis reprehensoribus nuper in montibus Kuthne est occisus. Sunt quidam istorum mirabilium inventorum, qui more barbarorum nutriunt longas barbas, nec has radentes. Sunt et alii, qui dignitatem deformando virilem morem secuntur in crinibus per omnia muliebrem; alii crines suos in latum more lanificum percuciant in rotundum auretenusque diffundunt; alii calamistro tornant, ut comis crispantibus et circumvolantibus humeros suos ornent. Mitrarum usus, qui fuit primitus, modo penitus est abrasus... In vestibus tanta est divisa deformitas, quanta deformium mencium diversitas intus dicitur. Se quisque reputat feliciorum, qui excogitat novum morem. Curta est vestis et arcta cum quadam menda circa cubitum dependente in tunica, quae quasi auris circumvolat asinina, iam iam videntur plurimum vestimenta. Pileae longa, super usque

acuta, diversimode colorata portantur in urbibus, plus in via. Nullum iam cernimus tam contemptum in agris arantem rusticum, qui non deferat latum capucium et oblongum. De caligis et sotularibus, crura et pedes stringentibus, senibus et prudentibus saepe admiratio fit et risus. Nunc clerici parvas crinibus suis tectas deferunt in capitibus coronas, magnos vero in lateribus gladios et cultellos; e contra raro videmus laicum, qui in cingulo zonam non habeat ad orandum. Tanta ac talis surrexit abusio ac novitatum detestabilium invencio, quod eas non solus, sed cum pluribus reprehendo et describere ipsas nolo. Non enim cernentem aut legentem ista novitas aedificat, sed maximam mutacionem regni Boemiae significat et declarat. Nam post naturalium regum interitum passa est Boemia diversum multiplexque dominium, de quo accepit morum consuetudines diversorum. Exiit nunc proverbium generale: Ad modum simiae Boemia habet se; facit enim, quidquid alios viderit exercere.²⁾

²⁾ Fontes rer. bohém. IV. 404: „... Curta est vestis et arta circa cubitum quasi auris asinina aliquibus dependens usque ad terram; duo famuli induunt dominum propter vestis artitudinem cum labore. Capucia vero sunt lata, quorum fines a tergo ad terram protenduntur, quibus multi capita sua circumvolvunt, quidam nodulos in eis ligant more fatuorum. Unde et rustici lata capucia deferunt et oblonga... Cingulis vero utuntur latis, lana ovina contextis et metallis decoratis, et alii cordas ferunt instar fratrum Minorum. Ferunt quoque tracto cingulo dorsum circa femorale. Feminae quoque et virgines specialiter in ornatu suo superbiam demonstrabant; pepla namque preciosa sericea deferebant cum multis finibus sive extremitatibus densis et crispatis. In paliis quoque et tunicis maximas et latas fimbrias deferebant et eorum tunicae superius erant valde strictae, inferius in fimbriis multis plicis dilatatae et ad terram protensae et in calceis etiam strictis et artis ambulabant. Verum tamen sapientes et seniores in Boemia cum admiracione despexerant has multiformes novitates, ipsas vanas reputantes.“ Srv. Vocal, ČCMns. 1844, 274, 275.

³⁾ Rukopis dvorní knihovny vídeňské, sign. 10, 100 k, III. 1. 7 a.

Kniha čtvrtá.

Kroj v zemích českých od příchodu Karla IV. s Blankou do Čech až po války husitské.

I. Vzájemný vliv mody západoevropské a krojů v zemích českých.

§. 1. Vliv mody západoevropské. — §. 2. Hlasy staročeských mravokárců. — §. 3. Ze zemí českých zanášen kroj do zemí sousedních a do Francie i do Anglie.

rstka jen dokladů málomluvných a bezděčných, kusých narážek bývala nám posud podkladem při líčení dějin kroje v zemích českých ve statích předchozích. Na začátku knihy čtvrté dlužno krátce povědět, že na základě četnějších a výraznějších zpráv možná tu podati obraz celistvější a malebnější než v knihách předchozích. Pro jednotlivé oddíly, kde budou popisovány části úboru staročeského ve druhé polovici století XIV. a na začátku stol. XV., mohli jsme již použiti vedle výřitek starosvětského mravo-

kárce, vedle zrněk z různých skladeb staročeských, buď tištěných nebo ještě rukopisných, také pramenů archivních, kdež za rozličných příležitostí úředně zapisovány byly názvy oděvu a někdy stručné jeho popisy. Četba vzácných památek archivních z doby napověděné, psaných neuměle a po latinsky, neláká příliš — avšak výtěžek je přece milou odměnou za únavnou četbu. Dlužno uvážiti, že potřeba každinkého drobtu vybraného z nemnohých podobných památek tehdejších a těch, jak známo odborníkům, není tolik a tak na výběr, jako v dobách pozdějších.

Byly mi tedy velice vítány doklady, kterých jsem se dočetl v zápisech z věku XIV. a začátku stol. XV., uložených zejména v archivu

královského města Prahy*) a v Zemských deskách. Pokud se týče městského archivu pražského, chodil jsem v pramenech cestou, vyšlapanou od dějepisce král. města Prahy, V. V. Tomka. Šlo mi tu patrně, pokud možná, o záznam každý, kdekoli se mi namanul a který poučoval o detailech takového jakého druhu kroje staročeského v tomto období. Z nejstarších knih pražských pokusil jsem se tudíž vyčerpati látku naznačenou až na dno, vypisuje odtud kromě jiného takofka všechny doklady o kroji souvěkém.

§. 1. Obliba mody západoevropské, jak jsme se o tom zmínili na konci knihy třetí (na str. 271. a d.), silně se rozšiřovala v zemích českých ve století XIV. Moda západoevropská [mohli bychom říci určitéji francouzská] ') rázem podmaňovala si u nás všecken vkus. Vzrůstaly řady jejích ctitelů ve všech stavech, zejména ve společenských vyšších vrstvách. Do řad ctitelů těch hlásili se četné i kněží, kteří domnělému půvabu modního šatu, všeobecně rozšířeného, odolati nemohli přese všechny záповědi, a probřešovali se tím proti důstojnosti svého vážného stavu. Nosili modní kroje přese všechny výstrahy a pokuty, slibované s výhrůžkami od vrchnosti duchovní, zejména na synodách. Záповědi tyto velice přísné a často obnovované nejlépe svědčí, že pevně zakotveny byly mezi Čechy kořeny záliby v modě cizí, francouzské. Nejvíce to potvrzuje zajímavý zjev, že často a brzy po sobě byly vydávány i kněžstvu zákazy nošení šatu podle "ody.

Odkud se vzala vzrůstající záliba tato, snadno nhodneme. Vzešla, rychle se ujala a bujela nutným důsledkem kulturních poměrů souvěkých. Karel IV. již vlivem své výchovy ve Francii přilnul k tamějším obyčejům a mravům. Byv odkojen vzdělaností tamější, jež mladistvému, vnímavému pacholetu na francouzském dvoře královském pečlivě byla vštěpována, nesl si přirozeně po celý život tradice, stopy oné výchovy. Namane se tu domnění, že potom zaujímaje skvělé postavení svoje v Čechách, mohl ať úmyslně či bezděky s výše svého prestolu královského šířiti francouzský mrav do okolí nejbližšího a přispívati, že pak prouděním mezi jednotlivými vrstvami společenskými roznášen byl francouzský mrav ode dvora Karlova do kruhů dál a dále se vlnících.

Věci všimneme si blíže, aby bylo náležitě osvětleno, odkud a proč nabrala se u Čechů tehdejších takofka náказа, pokud se týče nošení cizích krojů. Křivdili bychom Karlu IV., obviňující jej, že snad jeho nemírná nádhěra krojová, pořizovaná podle stíhu francouzského se všemi výstřednostmi, zhoubně pů-obila u Čechů vrstevníků a přilákala je, aby šmahem sedali na vějičku modě cizí, všude tehda neomezeně panující. Vyslechneme souvěké svědky cizince, jak píší o prostotě roucha Karlova a hned v nívěč se rozplyne domnění, že snad Karel IV. přímo svým přepychem nítíl a rozdmýchoval oblibu kroje cizokrajného u svých vrstevníků po zemích českých.

*) Používám tu vhodné příležitosti, abych poděkoval panu archiváři prof. Dru. Jos. Emleerovi a p. adjunktovi téhož archivu prof. Dru. Jar. Čelakovskému za všecku laskavost a ochotu.

S Petrem, králem Cyperským, zavítal do Prahy návštěvou Guillaume de Machaut a líčil pak vedle jiného zevnějšek českého krále těmito jasnými slovy:²⁾ „Oděv jeho není drahý; onť slušně se chce držeti, ale nádheru nedbá, jen když je mu šat dobrý a teplý.“ Se svědectvím tímto shodují se výroky Florenčana Matouše Villaniho. Shledal je Dr. J. Kalousek v knize o Karlu IV.³⁾ a odtud dovolujeme si je opakovati na tomto místě. Villani popisuje devětatřicetiletého Karla IV., jak vypadal při první výpravě římské, v ten rozum: „Po tle toho, co vyrozumíváme od těch, kdož obcují s císařem, jest postavy prostřední, ano malé dle náhledu Němců; nosí se shrbeně, kloně krk a obličej do předu, však ne příliš; obličej má široký, tváře přitloustlé, oči veliké, vlasy a vousy černé, hlavu z předu lysou. Odívá se v šat počestný beze vši ozdoby, vždy zapatý, sahající toliko po kolena.“ Podle téhož letopisce vjížděl Karel r. 1355 dne 18. ledna do Pisy „jsa oděn v šat hnědý beze vši ozdoby od zlata, stříbra nebo drahých kamenů, šel velmi pokorně, pozdravuje veliké i malé s laskavým pohledem.“ Také dne 2. dubna téhož roku měl prý v Římě šat hnědé barvy. Kromě toho zachována zpráva, že byl dne 22. prosince r. 1377 při vjezdu do města Cambrai oděn pláštěm a kloboukem ze šedého sukna; obojí oděv byl podšit kuninou. Uvozované zprávy, zapsané od věrohodných svědků souvěkých, podávají bezpečný podklad k úsudku, že Karel IV. nechodil si v rouše nádherném, skvostně, s přepychem nějak oslňujícím. Abychom zakončili s výroky prof. Kalouska: „Dle toho arcibiskup Jan Očko zajisté mluvil pravdu, řka v pohřební řeči o Karlovi, že „v šatech, hodech, jídle a pití, vždy, pokud mu bylo lze, přijímal na sebe způsob chudých a tudy všecku domýšlivost od sebe zapuzoval.“

Působení Karla IV. při zdomácnění kroje cizího v zemích českých dalo se spíše nepřímě. Zájmy at politické, at církevní přiváděly jej jakožto císaře německého do čilých, neochabujících styků zejména s Evropou západní a jižní, kde moda nová se všemi výstředními titěrnostmi bujela právě v rozkvětu největším. Konce všech nitek a zápletek, které rozprávěl a osonoval Karel IV. s důvtipem rozvážného státníka po jmenovaných končinách, sbíhaly se v Praze, v městě, jež si vyvolil za svoje oblíbené sídlo a kam z daleka a daleka soustředil se kolem vznešené jeho osoby ruch současného života politického. Jsa příznivcem i štedrým podporovatelem souvěkého snažení na poli věd, umění a kulturní činnosti, vábil k sobě Karel IV. do Čech, do Prahy umělce a vůbec vzdělané vrstevníky z cizích krajů. Přichozí cizinci odění jsouce svým krojem domácím, budili a rozšiřovali mezi Čechy touhu po modním rouchu, které potom Čechové napodobili o překot.

Kromě toho dlužno si připamatovati, že zase naopak týmž důsledkem tehdejších poměrů politických, vlivem různých cest, podnikaných v záležitostech církevních a státních a při doprovodu cestujícího císaře, poznávali Čechové za doby Karlovy v sousedních Němcích a hlavně přímo ve Francii, odkud do Němec nová moda vnikala, i ve Vláších tamější kroje. Balbín dobře tu poukazuje⁴⁾ na vysvětlitelnou ješitnost, jak šlechtici a vůbec ti, kdož z Čechů do jmenovaných zemí byli vysláni nebo

Karla IV. tam provázeli, vrátivše se pak, chtěli se chlubit, kde všady byli, a ukázati na sobě novotu, neznámou krajanům, kteří daleko nikdy se nevypravili, ukázati, jak si tam v cizích krajích lidé, v jakém úboru chodí. Proto vraceli se domů, do Čech v šatě cizokrajném, jsouce sličné vyšňoření podle cizí mody, aby vzbudili svým novotářským krojem podiv svých krajanů, kteří nemajíce týchž zkušeností, šatili se jen po domácímu, prostě, jak po svých otcích zdědili starodávné způsoby a mravy.

Kromě toho všeho veliký vliv měla choť Karla IV., Blanka z Valois, sestra krále francouzského. Se svým manželem přišla do Čech r. 1334. Jsouc úplně vychována po francouzsku, zanesla ze své otčiny do nové vlasti řadu francouzských obyčejů, šířila tu mody francouzské. Nevyslovujeme zde smyšleného dohadu a domnění pravděpodobného o své újmě — je to zjev historicky doložený od letopisce Petra Žitavského, jemuž nutno dopřáti víry plné. Petr Žitavský výslovně zmiňuje se o tom,⁵⁾ že Blanka přinesla z Francie do Čech ženský кроj podle obyčeje svého národa.

Rázovitost kroje u jednotlivých národů v této době působením vzmaňajících se styků mezi národy, utužovaných různými svazky politických zájmů, ustupuje pod vládou kroje francouzského novému vkusu. Z toho vyvíjí se pestrá směs oděvu, složená z různých částek cizích krojů a z ostatků původního kroje domácího. Kroj tento hyne zejména ve vrstvách vyšších a v městech, kdež se nejčastěji a nejvíce příležitosti naskytovalo pro poznávání cizích kroje, pro zatoužení po cizí módě. Kroj domácí, původní, pokud ještě se z dob dávných udržel v rázovité podobě, třeba zdokonalené vývojem časovým, doznává proměny n pánů a měšťanů n značeným vlivem cizího kroje. Pověst a zpráva o nové módě vkrádá se ponenáhlu ze středisek hlučného života městského do okolí, vtírá se i do chat ve vsích sousedních a třeba tu hned neobrátila všecko na ruby, působí rušivě, znevažuje кроj domácí nebo aspoň vtrhuje v кроj posavadní nové příměsky, cizorodé.

Ve století XIV. ustaluje se v jednotlivých zemích ponenáhlu přirozeným postupem protiva mezi krojem — řekli bychom — „modním“, rozšířeným po všech zemích západní Evropy u panstva, po městech a mezi krojem domácím, „národním“, jenž stává se nyní pravidelně a skoro výlučně charakteristickou známkou lidu venkovského, zvláště lidu odlehlého v těch končinách, kam svůdná moc vládnoucí mody nemohla svými domnělými půvaby a novotou proniknouti, lid lákáti, aby se zřekl starého dědictví po otcích, a kam nemohla zasáhnouti tak účinně, jako se jí poktěstilo za kvetoucího blahobytu u panstva a v kruzích bohatých měšťanů, vůbec v těch vrstvách, do nichž mocný proud od západu nejdříve mohl zanášeti cizí zjevy kulturní.

§. 2. Cizí mody nelíbily se všem Čechům. Mravokárci obrali si bujnou pýchu v oděvu za terč břitkých vtipů a trpkých výčitek. Po varovném hlasu Petra Žitavského a Františka Pražského (srv. str. 271.) postyskuje si v kronice při r. 1367 Beneš Krabice z Veitmile,⁶⁾ že se Čechové opičí podle cizozemců, vzdávající se kroje svých předků. Nosí oděv krátký a úzký, těsný, až sotva mohou dýchat. Muži mají na

prsou umělé vydutiny hedvábné, jako nádra ženská. Oděv tak je stažen, že mohou sotva jítí. Hlavu pokrývají kukličkami tak malými, že z jednoho lokte možná zrobí čtyři. Kolem hrdla mají obojky s literami, široké, jež spisovatel přirovnává ku páskům, které nosívali psi na ochranu proti útokům vlčím, aby jich vlci na krku nemohli pokousati. Střevíce jsou zobákovité, opatřené dlouhými výběžky, nosy, které v chůzi překázejí. O jiných novotářských obyčejích nechce rozhorlený letopisec mluvit.⁷⁾

Poznáme, že obrázky z památek staročeských původu různorodého potvrzují docela pravdivost slov, pronesených v rozhořčení od Beneše Krabice z Veitmile. Bláznovská moda, jejíž výstřednosti jmenovaný letopisec kárá, došla u Čechů tehdejších záliby, kteréž nevybladily ani výčitky vážných mravokárců, než nábožné rozjímání na kazatelkách o hříšnosti cizí, nové mody.

Zajímavé je, že se v dějinách kroje v zemích českých pro dobu, o kterou nám jde v knize čtvrté, opakuje totéž, co všude jinde současně možná pozorovati. Dlužno vysvětliti zjev ten, že кроj modní v českých zemích jest ohlasem mody západoevropské a tudíž přejímá i všechny její zvláštnosti. Mníme zde to, že кроj mužský je poměrně mnohem titěrnější a bláznivější než кроj ženský.⁸⁾ Proto také mravokárci staročestí zejména mří ve svých vyčítavých slovech proti mužskému oděvu, proti bláznovským jeho titěrkám. O ženách tolik řeči nebývá. Také bývá jejich oděv tepán, ale přece nikdy tolik, jako mužský кроj. Čtoucí přesvědčil se o tom při stesku Beneše Krabice z Veitmile, uvozovaném o několik řádek výše.

Stesků tohoto rozumu přibývá. Rozšafní mravokárci zle hartusili na podivný, nákladný i nepočetný кроj, který nosili pyšní jejich vrstevníci a některé marnivé vrstevnice. Odkládáme zde trpké výčitky kazatele Konrada Waldhausera, Vojtěcha Rankova a Jana Miliče, kteří ostře tepali souvěký кроj, důrazně ukazující na jeho hříšnost, na jeho pychu i leckdy na jeho ohavu a neslušnost. Vykládali z kazatelen shromážděným posluchačům, kterak hrozně hřeší ti, kdož si pyšná roucha taková pořizují a je na pohoršení všemu světu nosívali. Výčitky jmenovaných kazatelů poznáme pak na jednotlivých místech, ve statích o těch částech kroje, proti kterým brojili.

Tuto poslechneme na chvilku, jak soudí o kroji souvěkém ctihodný Štítný a mistr Hus, svědkové to, pokud se věrohodnosti v tomto případě týče, jistě bezpeční.

Štítný si postyskuje, že vrstevníci nenosí kroje, upraveného pro potřebu, nýbrž jen pro pychu. „Hrdí krajčí své řemeslo ku přílišné chlípě obracejí a ne ku potřebě lidské.“⁹⁾ Vymýšlejí a robí nové mody, nové kroje jen z pýchy. Odtud „pocházie leckakých dvorností nových vymýšlenie, tak v krojch rúcha, jako v tancích skokův nových.“¹⁰⁾ Štítný dokazuje, že „rúcho krásné jistě jest znamenanie hrdosti.“¹¹⁾

Nejvíce vyšňorili se lidé v neděli nebo ve svátek, když šli na mši do kostela. Kde jaký šat pěkný měli a nový, oděli se jím, chtěce se pochlubití a škodolibě vzbuditi u jiných závist. „Jakž vidíme“ —

rozkládá Štítný — „ež lidé tělesně světiec svátky, v dobrých rúšich jdú do kostela.“¹²⁾ Štítnému prisvĕďuje Hus,¹³⁾ že do kostela „světští jdú, aby se v pyšném rúše okázali.“

Hřích plodí hřích, pýcha skvostně ošacených budila závist těch, kdož přišli na mši v úboru obnošeném, vystrojeném podle staré mody. Tvrdí Hus: ¹⁴⁾ „Těž kdy více lidé padají v závist než v svátek? Onen nebo ona uzřiec jiného nebo krásnú jinú na vlasech, na tváři, závidí jí; uzřiec u nie rácho krásné, závidí jí. Přijdúe domów, s jedné strany kvieli na muže, žalujíc: ‚Ona má rácho krasšie‘ — a s druhé strany hanějíe onu, že jest pyšná, škaredá, frejovná. Vidúci rácho krásné, chce míti též. A taktéž i knězie i mistři, studenti, panoše i žáci, i chudší řemeslníci závidie jiným.“

Štítný podobně se vysmívá pitvoření jedněch po druhých. Praví doslovně: ¹⁵⁾ „Jakož pohřiechu často bývá, že uzřiec, ano se jiní lidé (mají) v drahém rúše a v novém kroji, ihned chcem témuž; . . . uzřiec ony, ani smínie rúchem anebo tak se připravie, jakž k tomu slušie svú postavú, inhed diemy: ‚Pěkněť jim slušie; učíňme též!‘ Uzřiec ony, ani vymýšlejí nové kunšty a dvornosti, téhož se přijmúc, nad to budem vymýšleti ještě novějšie.“

Úsloví Petra Žitavského, opakované (srv. na začátku této stati) od Beneše Krabice z Veitmile, že Čechové vedou si jako opice, nosíce kroj, jaký v jiných vidí, asi již u nás zdomácnĕlo ve století XIV., dává-li skladaťel Nové rady pan Smil Flaška z Pardubic mluvíti opici před králem lvem tato jizlivá najisto slova, patrnĕ ostře namířená proti pychu souvĕkému v kroji:

„Nad to, což kto kdy učiní,
nebo kterak chodie jiní,
spatře stříhy i všeecky kroje,
nemějž nikakěž pokoje,
až téhož dobudeš sobĕ.“¹⁶⁾

Z četných narážek, zapsaných od tehdejších mravokárců, vysvítá, že pýcha krojová přivádĕla mnohé marnivé lidi na mizinu. Krásný šat, draze zaplacený, ochuzoval měšec, zejména měšec těch, kdož v něm nemĕli mnoho nazbyt. Přepych pánd a bohatců vábil zemany, měšťany, řemeslníky, ba posednul i lid prostý, a zavádĕl, ty, kdož penĕž nemĕli, v osidla dluhů, zavĕšoval jim na bedra mošnu žebráckou.

Štítný dotýká se ve svých spisech několikráte věci této, napomínaje pyšné vrstevníky a varuje před chudobou a dluhy, kteréž si sami svou nádhrou na sebe přivozují. Dí na př.: „Často mezi mužem a mezi ženú vztrne se nechut, ana chce nákladu snad většiemu k svým tancóm a k svej chlípĕ, nežli statčiti mohú jich úroci a též snad i muž bude činiti pro svú chlípú také náklady, až se i přemóž' a v chudobu upadne.“¹⁷⁾ Jiude táže se s rozhořčením: ¹⁸⁾ „Kak-liž' to pravĕ po hrdém rúchu stojiec přieliš zajíti v dluhy, pro něž dlúho bude lkáti, nezaplátĕ, jakož' slíbil?“

Hus v týž rozum kárá zbytočné množstvá a nádheru v kroji. V Postille pta se: ¹⁹⁾ „Co prospěšná jsou tak mnohá, rozličná rúcha, jenž na bidlách visie nebo v tlumocích ležiel?“ — Štítný prozrazuje, že tak se rozmohla pýcha všude, mezi všemi stavy, až není možná jich od sebe rozeznati. Lidé prostí strojí se podle módy vznešenějších. Druh druhá chce překonati: ²⁰⁾

„Z té pýchy to také jest mezi vládycstvem a rytierstvem, že druh druhá chce přetrávití, aneb rúchem přepýchatí. Dosti by ku pocti na tom bylo, že by špatně živ nejša, hůževnatosti do sebe neukázal, tak v rúše jako v ztravě podle duostojenství svého stavu, nad nižšie sebe a podle rovných. Ale když ta žádost jest v srdci, že nad své rovně vždy tiehne, tu krojem novým, nechtě býti rovně s lidmi pořád, coj' to než pych a závist? . . . Pakli kto drabostí rúcha svého neb ztravů, neb čeledí velikú chce bohatější přepýchatí aneb rovně, nenie to řád způsobem Božím. Jakož sedláci a sedlky nemají se vrovňati rúchem, ztravů neb čeledí, neb kterůžkolivěk takovou věc vладыkám: tak vладыky i s ženami svými, nemají se pánům vrovňati chtietí, ani kniežatům páni. Ale vídáme často pány, ani pokornější postavy než vладыky, a každého pak vie Bóh srdce. Bych pak mnoho o rúšiech mluvil, na krátce toť jest mój úmysl: že rúcha jsou často znamení člověčíe mysli; protož písma hyzdí rúcha hrdá, žej' znamení a podnět hrdosti a smilstva. Avšak jich nebrání kostel pod kletvú; neb ne vždy jest hřiech smrtedlný rúcho drahé a kostel nesoudí tajných věcí, ale sám se sud každý, chce-li býti prázděn božího soudu . . .“

V dalším pásmu řeči znova a znova jako zlatou nit Štítný vplétá výstrahu před „libostí přielišnú v rúše krásném“, hůžbu tomu, kdo „v drahém rúše hledá přielišné rozkoši tělu svému . . .“

Konec konců soudí tamtéž Štítný, že nejlépe choditi si v šatě, jaký stavu přísluší, přiměřeně. Pán se nemůže strojiti šeredně — to by si zadával u svých poddaných; nechť však zase naopak nenosí kroje příliš skvostného z pouhé pýchy. Pověděl to Štítný těmito slovy: „Nad jiné aneb s najhelmbrechtnějšími chtietí rúcha drahá aneb kraj mieti, jistě nemůž bez hřiechu býti; a také přielíš se sprostně mieti, ež by snad skrz to poddaní jeho netbali, nenie dobré, neb lidé podlé obecného nedostatku, jakž koho vidie, tak jej mají.“ Podobně zní jeho napomenutí pyšné ženy: „Avšakf nevelím choditi v rúše šeredně, ale prostě, počestně choď v rúše podle položení stavu svého, ne velmi hrdě, ani špatně, rúchem nehledajíc se lidem slíbíti, ale aby se nenelíbila, varujíc se v onom i v onom okázání mimo jiné znamenitého.“ ²¹⁾

Vedle jiného i v této době toužili mravokárci na nošení zbraně od těch, kdož jí nositi neměli. Obyčej ten rozmohl se u Čechů již ve století XIII. a na začátku století XIV. (rv. str. 202.). Ve století XIV. tak se zakořenil, že jaksi z módy pro ozdobu nosili meče a dýky v ozdobných nožnicích, pochvách mužů vznešených i prostých, starých i mladých, ba i ženy zavěšovaly si ku pasu nožík vyzdobený podle všeobecně rozšířené módy. Nelíbilo se to Husovi, jenž vykládá zjev ten za známku krutosti mysli těch, kdo zbraň bezpotřebně nosí. ²²⁾

§. 3. Cizí moda přibírala v zemích českých některé zvláštnosti rázovitě a s nimi se směřovala, jejich vkusem jak tak se upravovala. Jinak neuměli bychom vysvětliti, proč popis tehdejšího kroje v zemích českých bývá zařadován od nestranných historiků kulturních, cizích mezi zvláštní odrudy kroje, obecně tehda rozšířeného po Evropě západní. A. v. Hayden soudí právem,²³⁾ že za politických poměrů ve stol. XIV. docházel asi kroj, sestojený v zemích českých pod vlivem panujícího kroje francouzského, oblíbený a rozšířený v zemích sousedních, zasažených vlivem a styky vlády císaře Karla IV., krále českého. Domněnka německého historika podobá se pravdě, uvážíme-li, že vliv Karla IV. v sousedstvu království Českého byl mocný, že styky vzájemné byly rozprádaný v míře hojnější než jindy, za dob starších, kdy hlava krále českého nebývala ještě zdobena korunou císařskou.

Přicházela tedy moda cizí od západu do českých zemí, zdomácněla zde, přibírala na se rázovitě příměsky, upravena byla v kroj zvláštní po českém způsobu — a vracela se pak v této podobě, zanášena jsouc proudem, jenž důsledkem politických poměrů vnikal z Čech na západ, k sousedům země české, k Němcům i dále do Francie, ba pronikla vlivem rodinných poměrů královského rodu českého až do Anglie.

Co tu pověděno, není lichý dohad ani snad naše libovolně sestrojená smyšlenka, nýbrž tvrzení cizích spisovatelův odborníků. Quicherat v dějinách kroje francouzského výslovně píše,²⁴⁾ jak prý se Karel VI. sháněl po cizích modách, zejména po českých a německých. Výrok francouzského historika podává nám zajímavé svědectví, že ve Francii znám byl ve druhé polovici století XIV. kroj, současně obvyklý v zemích českých. Quicherat najisto měl důvody a doklady pro tvrzení svoje, kteréž v poznámce doslova uvádíme.

Náhodou zaneseny byly mody žen českých, jak je potom poznáme na vhodném místě při líčení kroje ženského, do Anglie. Známé, že dcera Karla IV. Anna byla snáta s anglickým králem Richardem II. V Anglii získala si záhy svou povahou šlechtitou všeobecné přízně. Památka „dobré královny Anny“ udržovala se dlouho.²⁵⁾ Královna Anna strojila se v Anglii podle požadavků mody, jaká se všemi podivnostkami vládla v zemích českých. Nasvědčují tomu stará vyobrazení.²⁶⁾ Historikové angličtí, dovolávající se starých svědectví, přiznávají, že královna Anna zavedla v Anglii modu, kterou si z Čech přinesla. O jednotlivosti je spor, ale celkem bývá přičítán královně Anně nepopíratelný vliv, pokud se týče ženského kroje v Anglii ve věku XIV. Uvozujeme v poznámkách, co praví Shaw²⁷⁾ a vykládá Planché.²⁸⁾

Opakuje se tu známý zjev v kulturních dějinách, jak vzájemně působí kulturní poměry. Do českých zemí vnikala moda cizí, západoevropská, a byvši tam přizpůsobena domácímu vkusu, roznášena byla potom zase nazpátek po západní Evropě.

¹⁾ Rázovité obrázky kroje tohoto viz na př. Lacroix, *Moeurs, usages et costumes au moyen âge*, za str. 146., 175.; Quicherat, *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés*, str. 227. ad.; Racinet, *Le costume historique*, 2. vyd., l. 205 a d. Podrobnosti dovoláme se v dalších statích.

¹⁾ Dr. Konst. Jireček, ČČMus. 1878, str. 87.

²⁾ Karel IV., Otec vlasti, 1878, str. 169.—170.

³⁾ Miscellanea III. lib., dec. I., 292: „Cum Carolus IV., imperator et Bohemiae rex, in Gallia olim puer educatus, in Galliam saepius aut ad reges, aut ad pontifices, tum Avenione sedentes, cum nobilitate Bohemica commearet, aulici proceres, ut caeteris, domi manentibus, cultum etiam vestium ostenderent, ubi fuissent, aliquam ex eo gloriolam sibi nascituram existimantes, una omnes cultum et vestitum gallicum in patriam retulere.“

⁴⁾ Fontes rer. boh. IV. str. 320. (k r. 1334): „... habitum muliebrem secundum suae gentis consuetudinem secum attulit.“ Srv. Palacký, Dějiny národa českého, II. 2, str. 10.

⁵⁾ Fontes rerum boh. IV. 536: „Hiis temporibus more simearum, quae quidquid ab hominibus fieri conspiciant, facere et imitari conantur, usurpaverunt sibi pravam et dampnosam aliarum terrarum consuetudinem et in habitu vestimentorum recesserunt a vestigiis morum praedecessorum, facientes sibi breves et curtas, immo verius turpes vestes, ut plerumque femoralia ac posteriora viderentur, et strictas, ut vix anhelitum possent habere. Circum praecordia de bombace magnam spissitudinem ut mamillas mulierum habere viderentur. Circa posteriora ita se pluribus ligaminibus constringebant, ut vix lento gressu incedere possent. Capuciolis etiam parvissimis, quorum de una ulna panni quatuor fiebant, utebantur, cum praetextis latis vel litteris magnis circum colla more canum caespitium, qui hac cautela a luporum morsibus praeservantur. Simili modo calceos rostratos et cum longissimis nasibus deferebant, ut male possent incedere vel ambulare. Et contaminata est terra Bohemiae in hiis adinventionibus et malis consuetudinibus aliis ac supersticionibus plurimis, plus quam loqui expedit.“ Srv. Voel, ČČMus. 1844, str. 274.

⁶⁾ Srv. starý, volný překlad tohoto místa od letopisce Hájka v Kronice k r. 1367 (slova v závorkách značí přídavky Hájkovy): „Na ten čas Čechové vzali na se jiných cizích národuv škodlivý obyčej v oděvu i v mravích a daleko odešli od cesty svých předků; neb (před tím málo majíce oděv poctivý, sukne až dobře pod kolena, aneb od kolén až napoly k zemi vzdýli) i kázali sobě dělati sukničky krátké a velmi obyčdné, neb se v ní nižádný nikterakz nemohl poctivě sehnúti. Byly také úzké a tak velmi těsné, že jedva mohl, když se do ní utáhl, dýchat. Někteří pak měli ty otáhlé sukničky s zadu svázané stuhami velmi husté (a s předu zapnuté hustými knoflíky, též i rukávy velmi utáhlé a upnuté knoflíky tak husté, že byl knoflík jeden vedle druhého. Nětko zajisté — a zvláště ten, kdož chtěl býti znamenitějším — měl na sobě pět neb šest kop knoflíkův a ten byl tak velmi utáhlý, že nikterakz se nemohl sehnúti, ani země rukú dosáhnúti. Rytíři pak kázali sobě štrýchy soukenné barvy jiné na bedrách jako pasy rytířské přisívati). Někteří pak mivali na prsech puntý, bavinou vycpávané, že se zdálo, že muži mají takové prasy jako ženy, (a ty prasy i břicha velmi těsně utahovali. Málo před tím bajvala kukla poctivá, z šesti neb z sedmi loket sukna, ale na ten čas) kukličky malické mivali, takže z jednoho lokte sukna mohl čtyři udělati. A okolo hrdla dali sobě dělati texty z liter (stříbrných a chudší z cajnových) a tak měli hrdla obklíčená jako pastajřovi psi okovy, aby jich více nezdávali. (Někteří pak mivali od laloku přes ústa a přes nos až k samým očím a ty kukličky zapnuté knoflíky neb spinadly stříbrnými a tak ustavičně chodili, neodpínajíce, leč když měli jísti neb pít. Potom ty kukličky na vrchu hlavy vzhůru třapci obracující nosili). Střevíce kázali sobě dělati (z kuože červené) s dlhými špič jako (čapí) nosy, takže jedva mohl pro ně choditi. A tak jest na ten čas země česká těmi cizími kroji a obyčej se porušila a pajcha, o kteréž prve slajchati nebylo, více a více se rozmáhala.“ Otiskujeme schválně tuto Hájkův text úplně. Bývá v pozdějších skladbách uvozován a rozmanitými, dalšími ještě, libovolnými přídavky pozměňován. Čtounci z výkladu tuto otistěného a opatřeného závorkami (jejichž význam na začátku této poznámky vysvětlen) poznává, co na něm původního z letopisů Krabice z Veitmile a co přidáno od Hájka.

⁷⁾ Srv. Weinhold, D. d. Frauen in dem Mittelalter, II. 232, 234.

⁸⁾ Vyd. Erben, str. 171.

- ¹⁰⁾ Vyd. Erben, str. 242.
- ¹¹⁾ Vyd. Erben, str. 124.
- ¹²⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 17. C 15, l. 204 a.
- ¹³⁾ Vyd. Erben, I. str. 180.
- ¹⁴⁾ Vyd. Erben, I. str. 124.
- ¹⁵⁾ Vyd. Erben, str. 199.
- ¹⁶⁾ Vyd. dr. J. Gebauer, str. 187.
- ¹⁷⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 17. C 15, l. 118 a.
- ¹⁸⁾ Vyd. Erben, II. str. 222.
- ¹⁹⁾ Vyd. Erben, str. 163 a d.
- ²⁰⁾ Vyd. Vrtátko, str. 21.—22.
- ²¹⁾ Vyd. Erben, str. 165.
- ²²⁾ De horrenda abominatione, vydání latinských spisů v Norimberce, 1558, l. 428 b: „... considera, quod in tempore praesenti regno huic bestiae coaptato, gladios solum ad bella exercenda pro republica gerenda et defendenda fabricatos et concessos, omnes passim secundum crudelitatem suorum volunt et de facto deferunt semper fr̄e et ubique iuvenes de annis tredecim, pueri sicut senes de annis amplius quam octodecim, sacerdotes, clerici et monachi, rustici, servi et milites, sed mirabilius his video, quod et mulieres transformato animo et hinc gladios portant impudenter et crudelissime.“
- ²³⁾ Tracht der Kulturvölker Europas, str. 105.: „Eine zweite Schilderung bringt uns aus dem Jahre 1367 das Bild der böhmischen Trachten, die aber bei der Bedeutung des luxemburg-böhmischen Herrscherhauses in der Politik gewiss eine viel allgemeinere Verbreitung in der damaligen Welt hatten.“
- ²⁴⁾ Histoire du costume en France, str. 247.: „Avoir le goût des habits étranges n'est pas avoir le goût des beaux habits. Tel fut le cas de Charles VI. (1380—1412). Le costume royal, auquel son père et ses ancêtres étaient restés si scrupuleusement attachés, lui était insupportable; il ne le mit jamais que dans les occasions où il ne put pas faire autrement. Il affectionnait les modes étrangères, surtout celles des Bohémiens et des Allemands qui étaient alors le plus bizarres de l'Europe.“
- ²⁵⁾ Srv. Palacký, Dějiny národa českého, II. 2. str. 246. (2. vyd.).
- ²⁶⁾ Viz vyobrazení Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 27., 28.
- ²⁷⁾ Dresses and decorations of the middle ages, I. l. 56 a. v. gown: „Many of the gay female fashions of the reign of Richard II. are said to have been introduced by Queen Anne of Bohemia.“
- ²⁸⁾ Cyclopaedia of costume, II. str. 88: „The poet Gower in his „Confessio Amantis“ alludes to „the new guise of Beme“ (Bohemia) ... Camden also expressly asserts that Queen Anne of Bohemia brought in high head attire piked with horns and long-trained gowns for women...“

Kroj mužský.

Čís. 154. Z rukopisu Štítného
univ. knihovny pražské,
sign. 17 A 6.

II. Zevnějšek starých Čechů.

§. 1. Úprava vlasů. — § 2. Úprava
vousů.

ývalo i v tomto období obyčejem, strojiti si vlasy pečlivě, uměle je nakadeřiti. Výčitka Petra Žitavského,¹⁾ že muži nosí vlasy dlouhé po žensku a že si je horkým želižkem nakrucují, nepozbývá posud platnosti.

Obrázky poučují, že byla věnována úpravě kštice mužské veliká péče. Jde nám tu především o ty, kdož se strojili podle módy všeobecně rozšířené po západní Evropě. Podíváme-li se na př. (čís. 208.) na

postavu muže, rozmlouvajícího vládnoucí módy, jak vysvítá z textu, kterým provázen je tento náčrtek), poznáváme, že panic staročeský před rozmlouvou bedlivě si kroj upravil, postaral se, aby dlouhé vlasy — ličně v kadeřích na obě strany z prostředka hlavy se linuly. Postaral se o ladnou úpravu kštice. Přirovnáme-li k této úpravě účesy mužů, přistroyených bezvadně podle všech požadavků módy souvěké, ve Václavově bibli ve dvorní knihovně vídeňské (viz čís. 172.), objevuje se nepopíratelná shoda mezi nimi. Shoda tato vede nás k tvrzení, že vyličeným způsobem upravovali si vlasy ti Čechové, kteří přivábění všeobecnou módou, chtěli si choditi věrně podle ní a rozčesávali si a kadeřili kštici tak, jak obrázky uvozované názorně ukazují.

Umělé kadeření vlasů mužských kovovým, rozehrátým „roubikem“ (srv. str. 228.) nevymizelo v dobách, o kterých tu píšeme. I kdyby obrázků nebylo, kdež nakadeřené vlasy bývají jasně znázorněny, máme toho doklady písemné. O vlasích nakadeřených horkým želižkem, které slulo „calamistrum“ (odtud v latinském textu „calamistratis crinibus“) děje se zmínka v listáři arcibiskupa Jana z Jenšteina.²⁾ Narážka tato zapsána poněkud s příhanou v souvislosti, ze které vysvítá, že kadeření to bylo známkou nádhery, fintivo-ti.

Mravokárcům se nelíbila fintivost podobná. Vyhlášovali kadeření vlasů za hřích. V divadelní hře staročeské žaluje na sebe duše člověka, jenž takto hřešil,

„čině sobě kadeřavé vlasy:
Protož musím do pekla jíti,
toho mi nelze zbýti.“³⁾

Světlo ukazuje výrok tento, že kadeření kšice u lidí starosvětských, rozvážných netěšilo se oblibě. Potvrzují to shodně obrázky. Přirovnáme hejskovitou úpravu vlasů mužských z uvozovaného obrázku číslo 208.

Čís. 155. Obraz Karla IV. ve svatováclavské kapli chrámu sv. Víta.

a účes vážné postavy, představující ctihodného myslitele Štítného, jak v kruhu rodinném poučuje svoje děti, v iniciálce B z téhož vzácného rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 17 A 6 (viz čís. 154.). Štítný má tu vlasy také dlouhé, ale sčesané prostě na zad. Poněvadž Štítný sám důrazně horlival proti modě cizí, proti přílišné nádhře, namane se tu domnění pravděpodobné, že chodil oděn a ustrojen nikoli podle kroje vyšňořených hejsků tehdejších, nýbrž podle poctivého mravu a obyčeje, obvyklého u Čechů, nepřívábenných a nepomatených lákavou nádhrou vládnoucí módy. A v počestném kroji a stroji tomto, jak asi ve skutečnosti chodíval, je tu vyobrazen se svými dětmi. Nasvědčuje tomu text příslušný. Podává nám tedy vyobrazení Štítného věrohodnou ukázkou, jaký účes mívali muži, kteří se neřídili předpisy výstřední módy souvěké.

§. 2. Vedle bezvousých mužů bývají na památkách staročeských v této době muži vyobrazení nejčastěji s obličejem zarostlým. Vousy na bradě někdy jen bývají delší. Pravidelně jsou přiměřeně zastřiženy. Plnovous takto upravený má

na př. Štítný (čís. 154.) a nosí jej většinou osoby mužské v téměř rukopisu (srv. čís. 176.).

Neváháme tvrditi, že podobná úprava vousů byla v tomto období u Čechů nejvíce rozšířena. Rukopis Štítného zdoben je zdařilými, roztočilými obrázky výjevů ze souvěkého staročeského života. Není pochyby, že malíř snažil se zachytiti na obrázek vedle vědního děje jednotlivé detaily, pokud se týče okolí výjevu, že se pokusil věrně vyobraziti nářadí, případné zjevy z domácností staročeských, vyobraziti věrně i kroj

osob, které vplétá do pásma mravoučných výkladů podle znění textu. Podobá se proto pravdě, že časté vyobrazení plnovousu v rukopisu tom není nahodile, ledabyly vymyšleno, že skutečně tehda muži mívali podobně obličej zarostlý.

V plnovousu vždy zobrazen bývá Karel IV., jak svědčí připojený obrázek jeho ze svatováclavské kaple chrámu svatovítského (viz čís. 155.) nebo jeho postava na malbách na Karlově Týně, na pečetích a mincích (srv. dukát Karla IV. čís. 156.). Shodně nasvědčují rukopisy souvěké vůbec, že po zemích českých obyčejně nosívali tehda obličej plně zarostlý. Viz na př. čís. 167. na obrázku rukopisu musejní knihovny „Liber viaticus“, kdež plnovous onoho muže se psem dobře je naznačen. Souhlasně potvrzují to vyobrazení ve Zlaté bulle v rukopisu dvorní knihovny vídeňské (viz čís. 177.), kde vymalován Karel IV., jak jest obklopen muži vesměs s plnovousem. Všechny jiné doklady není již potřeba se dovolávat. Z předchozího jasně vysvítá, že plnovous byl tehda se zálibou nošen. Věci povšimnul si již Balbín.⁴⁾

Kromě toho jednotlivci mívali někdy jen kníry pod nosem. Tvzení, že prý kníry nosili tehda toliko Čechové a Slované vůbec a pak Uhři⁵⁾ ničím v. Heyden nedokazuje a nedovolává se žádného dokladu ni písemného ni obrázkového. Bylo by zajímavé zvěděti, odkud čerpal důvody, zda snad z nějakých zpráv západoevropských.

Čís. 156. Dukát Karla IV.

Jisto je, že v památkách staročeských vidáme v tomto období vedle plnovousu, nejvíce rozšířeného, někdy také kníry pod nosem. Poukazujeme pro příklad na pérokresbu ze začátku věku XV., kdež má písař Sezema z Hořešovic hořejší ret zarostlý silnými kníry (viz čís. 174.). Také moravští sedláci, vyobrazení v iniciálce R v rukopisu městského archivu brněnského, mají jen kníry pod nosem, jiní plnovous a ostatní jsou holobradí, bezvousí (čís. 187.). Nošení knírů nebylo tedy u Čechů zjevem neznámým, ač se zdá (vyobrazení mužů s kníry totiž nevyskytá se tak často jako vyobrazení mužů s plnovousem), že u nás tolik rozšířeno nebylo jako u sousedních pobratimců, u souvěkých Poláků.

Vousy holili lazebníci, holiči, jak svědčí zápisy v knihách staropražských.⁶⁾

Na konec budiž krátká zmínka o nošení vousů uměle připravených. Šlo tu o přestrojení, aby muž, jdoucí na lup, nebyl poznán. Přidělal si bradu z koňských vlasů a kozí srsti.⁷⁾ Dokladu tomu však netřeba nijaké zvláštní váhy přičítati.

⁴⁾ Srv. doklad na str. 272, pozn. 1.

⁵⁾ Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein, vyd. J. Loserth, Archiv für österreichische Geschichte, 55. svazek, str. 326: „quare nec in calamistratis crinibus debes habere gloriam.“

⁶⁾ Hanuš, Die lateinisch-böhmischen Osterspiele des 14—15. Jahrhunderts 1863, str. 87.

¹⁾ Miscellanea, l. c., dec. I., lib. III., str. 234: „Vetustissimi barbam alebant non maximam, sed mediocre, maiorem tamen quam nostra ferat aetas, qualem in vetustis imaginibus Caroli, Wenceslai et Sigismundi Caesarum videmus...“

²⁾ Sr. v. Heyden, Tracht der Kulturvölker Europas, str. 124.: „Schnurbärte allein trugen nur die Böhmen, Slaven und Ungarn.“

³⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 317, l. 8 a (r. 1404): „Niclas barbitonsor.“ Sr. Tomek, Dějepis m. Prahy, II. 373.

⁴⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 23. (k r. 1409): „Item retulit, že Beneš z Heršálku s střelcem svým Václavem učiniv sobě bradu velikú z vlasuov koňských a kozích, u Vyšnového Brodu na silnici zlúpil jest vozy.“

III. P r á d l o.

§. 1. Košile. — §. 2. Hace. — §. 3. O způsobu praní v této době.

§. 1. Košile i v tomto období, o které jde v knize čtvrté, byly nošeny za roucho spodní. Dovolávali jsme se (na str. 231.) ve třetí knize souhlasného svědectví nejstarších slovníků českých, kdež český název „košile“ položen je za souznačné, totožné slovo latinské „camisia“. Dotýkáme se toho proto, že v archivních zápisech z této doby, v archivu král. města Prahy a v knihách uložených v Zemských deskách¹⁾ bývá též latinský název často zaznamenán. Vedení jsouce výkladem staročeských slovníků, překládáme po česku onen latinský název oděvu camisia — košile a máme tedy zde doklady, bezpečně svědčící, že se staří odívali košilí v této době.

Svědectví shodného dočteme se i v jiných památkách. Vyčítá-li mistr Hus v Postille některým kněžím,²⁾ že jest jejich „košile rozkošnější než mešná košile“ (alba), je nám to dokladem, že patrně kněží a jistě i jiní Husovi vrstevníci nosívali košile.

Rozumí se samo sebou, že vznešení, bohatí nešetřili nákladu, pořizující si šat, a že i jejich roucho spodní, vedle jiného také košile byly upraveny nádherně, nákladně. Pro příklad uvozujeme ze skladby o Arnoštovi, po česku zřymované. líčení, kde zachováno přímé svědectví o nošení košile, a sice košile prý hedvábné. Zároveň dozvídáme se tu, že šat, roucho bývalo v domácnostech staročeských přehazováno na bidlo a zde, když ho nebylo potřeba, visávalo. V též rozum zapsal zmínku Hus, že oděvy „na bidlách visie“ (sr. str. 281.). Nepatrná zprávička tato je dosti zajímavá. V chatách venkovských je dosud obyčejem, že zavěšují, uschovávají roucho na bidle. Líčí tedy staročeský rýmovník:³⁾

„Tuť s lože oba snidesta,
veliké bidlo uzřesta,
ano na něm rúcha mnoho,
hedbábného i také jiného.
Dvě košili sniesta,
od hedbábie, jenž viděsta,

každý z těch jednu obleče
a na to kabátec vzleče
aksamitový, jenž tu bieše
a na tom bidlě visieše . . .“

Kdybychom třeba připustili, že rýmovník, chtě reka své skladby oslaviti, vyvýšiti, vymysli si a přidal mu košili, z hedvábí ušitou, napovídá přece doklad tento, že bohatí, vznešení pořizovali si patrně i spodní roucho nádhernější než lidé prostí.

§. 2. Že staří Čechové nosili v této době „hace“ (srv. str. 48.), je zjištěno nade vší pochybu. I když pomineme názvů, odvozených ze slova „hace“ na př. „hacník“ [doložen v Bohemáři⁴⁾] a u Klena Rozkočaného⁵⁾ „hacní pas“ (doložen⁶⁾) v Drkolenských zlomech her dramatických), kterážto významy patrně souvisí s jmenovanou částí kroje, máme po ruce řadu dokladů přímých.

Hus vytýká v Postille, že si mnozí hledí více sebe samých než kostela, že mají svoji „košili rozkošnější než mešní košili (albu), a ještě hůře, že jich hacé jsú čistější než korporalové, t. j. než rúšky, na nichž Božie tělo leží. Takť Hugo praví, mne za zlé nemějte.“⁷⁾

Podle toho, že název „hace“ tu souvisí s pásmem textovým vedle obdobného a patrně schválně zároveň s hacemi uvedeného prádla jiného, vedle košile, že je tu řeč o cídění, praní, vysvítá, že to bylo prací roucho spodní, jakž o tom bylo již nahoře pověděno (str. 48.).

Kromě dokladů, kde „hace“ jsou zapsány ve věcném souvisu beze všeho zvláštního účelu jako v Knize Rožmberské⁸⁾ a jinde,⁹⁾ užívá tohoto názvu spodního roucha neomalený herec na divadle staročeském s příděchem čtveračivosti či spíše rozpustilosti.¹⁰⁾

§. 3. Neopomíjme také zmíniti se o tom, jak dlelo se za této doby praní roucha. Věc není pro účel naší knihy příliš důležitá. Zdá se však, když už vyklouzly staročeskému spisovateli bezděčně narážky a popis způsobu praní, že nebude od místa ve statí o prádle dopřáti narážkám oněm místa nepřilíš velikého.

Jednotlivých zmínek o cídění oděvu a pod. není potřeba tuto vyčítati. Kromě holého jména a zprávy rázu všeobecného, neurčitého, nic nepovědí. Pochvaluje si na př. podkoní v rýmování staročeském:

„(rúcho) pěkně vytru,
aby na mně stálo čistě.“¹¹⁾

Zajímavější jsou zprávy, jimiž propleti mravoučné rozjímání svoje štitný. Rozhovořil se o tom, jak souvěké ženy právájí. Píše doslova takto: „Ženy mají v hospodářství ten obyčej, ež zpierají svá rúcha k hodóm . . . vidáme od žen, ež, bude-li na rúchu taká poškvrna, ež sama v o d a jie nemóž' snieti, popela přičině, neb mýdla, piestem tepú.“¹²⁾

Jinde podobně popisuje způsob praní, opět jasnými slovy, názorně:¹³⁾ „Veď, rúcha plátna ušlechtilého, ačť bude pošpiněna, však když vyprána

bude, krásně bude i počestnější, než rúcha z křečného, hrubého plátna, ač by i nebyla nikdy pošpiněna. Ale však řkúť: Těžkéť jest trpěti piestové rány, lůh lýtý, var, mýdlo, aby to špínu vyleptalo.^a

Ze slov Štítného vysvítá, že kromě mýdla, louhu, připravovaného z popela, a vaření prádla špinavého tepaly ženy tehdejší prádlo „piestem“ (piestem), patrně nástrojem asi dřevěným, aby zbaveno bylo nečistoty.

Žena, která právala, slula podle svědectví Bohemáře¹⁴⁾ „pradlé“ (pradlena).

¹⁾ Kniha archivu král. m. Prahy, čís. 988, l. 50 a (r. 1375): „camisias“. — Zemské desky, čís. 28, l. 8 a (r. 1402): „duas camisas“; tamtéž, l. 9 b (r. 1402): „duas camisas“ a j. v.

²⁾ Vyd. Erben, II. str. 66.

³⁾ Vyd. Brückner, Archiv für die slavische Philologie, XII. str. 324.

⁴⁾ Zbírka nejdávnejších slovníků, vyd. Hanka, str. 44.: „braccale hacník“.

⁵⁾ Zbírka nejdávnejších slovníků, l. c., str. 91.: „lumbale hacník“. Srv. tamtéž, na str. 183 s. v. lumbale.

⁶⁾ V Drkolenských zlomcích her dramatických: „Pustrpalku, dámt hacní pas“. Vyd. Ad. Patera, ČCMus. 1889, str. 132. O významu slova srv. Vodňanský, Lactifer, l. c., l. 99 b: „Lumbare et hic lumbaris idem cingulum circa lumbos: hacní pas...“ Srv. Alvin Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. 249, pozn. 4.

⁷⁾ Vyd. Erben, II. str. 66.

⁸⁾ „... neb s něho vzieti až do hac“. Kniha Rožmberská, vyd. dr. J. Gebauer, Listy filologické 1880, 290.

⁹⁾ Dudík, Forschungen in Schweden na str. 201. cituje z rukopisu XIV. stol. český příspěvek „hac“.

¹⁰⁾ Srv. ČCMus. 1889 str. 186., 187., vyd. A. Patera.

¹¹⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, str. 21.

¹²⁾ Rukopis univerzitní knihovny pražské, sign. 17 C 15, l. 67 a.

¹³⁾ Vyd. Vrtátka, str. 104.

¹⁴⁾ Zbírka nejdávnejších slovníků, vyd. Hanka, str. 52.: „pradlé lotrix.“

IV. Pokryvka hlavy.

§. 1. Čepice. Točenka. Koblúk (klobúk). Biret. — §. 2. Kukla, kápě.

§. 1. Z pokryvek hlavy, jaké muži nosili v této době, všimneme si nejdříve čepic. Že tehda jimi staří pokrývali hlavu, svědčí docela určité řada dokladů, vybraných z písemných památek původu různého. Vedle názvu „čepic“ totožného s latinským „mitra“ překládají nejstarší slovníkáři čeští též význam latinský po česku „čepice“.¹⁾ Podobá se, že oba názvy udržovaly se vedle sebe. Slovo „čepice“ mimo doklady, čerpané ze slovníků, vyskytá se jako jméno vlastní v archivních zápisech století XIV.²⁾

Kromě toho bývají v archivních zápisech přímé doklady, t. j. bývá v souvislosti textové zaznamenán název pokryvky hlavy mužské, čepice. Pro příklad dovoláme se archivu král. města Prahy³⁾ a Zemských desk.⁴⁾ Z Popravčí knihy p. z Rožmberka dozvídáme se, že bývaly čepice někdy bílé, jindy jinak barevné.⁵⁾

Čepice robili starým řemeslníci, zvaní „čepičníci“, jakž patrně ze záznamů v knihách staropražských.⁶⁾

Jde o to, jakou podobu čepice měly. Rázovitá čepice s obrubou, na předu obyčejně klínovitě vykrojenou (srv. o ní na str. 56.—57., 235.) i v této době se udržuje. Náznorné obrázky vybíráme z rukopisů univerzitní knihovny pražské, sign. VII. C 8 a sign. 13. C 1. Dělník, jenž pracuje rýčem, má hlavu oděnu čepicí kulatou, která kolem vrubena je pásovitou obrubou, opatřenou nad prostředkem obličje výkrojkem (čís. 157.). Kresba jasně poučuje, kterak dlužno si představití pokryvku tuto, která je pro domácí kraj starých Čechů velmi charakteristická. Podobnou čepicí oděna je hlava osoby, zahřívající se při ohniisku (čís. 158.). Obrubu, jež se vine kolem čepice, případně tu malíř načrtnal, vyznačí zároveň docela zřetelně klínovitý výkrojek nad čelem. Z obou vyobrazení vysvítá, že čepice této podoby nebyly v dobách, kterým věno-

Čís. 157. a 158. Z rukopisů universitní knihovny pražské:
sign. VII C 8 **sign. 13 C 1.**

vána kniha čtvrtá, zjevem neznámým, nedošly ještě zapomenutí. Patrně se udržovaly z dob starých přese všechnu vábivu cizotu a novotu v kroji i ve století XIV. a na začátku století XV.

Obruba čepic bývávala často kožešinová. Kožešin měli staří po ruce nazbyt a nebylo asi opatření proti zimě vhodnějšího než kožešinové podšívky a obruby. Památky tehdejší podávají četné toho doklady, že také čepice s kožešinovou obrubou byly tehda u nás rozšířeny. Malba na skle na Karlově Týně (viz čís 159.) ukazuje vhodné, jak některé osoby z těch lidí, které malíř sestavil ve skupinu pod ukřížovaným Kristem a oděl je podle tehdejšího způsobu krojem souvěkým, mají čepice s obrubou kožešinovou. Malba provedena je docela názorně. Není pochyby, že zejména vousatý setník, ukazující pravou rukou na Pána Ježíše, a jiný na druhé straně, probodávající podle slov evangelia jeho bok, mají hlavy pokryty čepicí, s huňatou obrubou. Podobá se pravdě, že tehda nosili muži takové a podobné čepice.

Souhlasné svědectví jiné podává uvedený již rukopis universitní knihovny pražské, sign. VII C 8 (čís. 160.). Tesař, jenž osekává širočinou břevno, má na hlavě čepici s obrubou, jak malíř v rukopisu jasně naznačil, kožešinovou, nenepodobnou čepicím na malbě čís. 159.

Jak se zdá, nosili čepice vyličené lidé spíše prostí, neshánějící se po půvabech cizí mody. Usuzujeme tak odtud, že malíři obyčejně lidem prostým, robotcím kreslí čepice s obrubou ať již jakkoli upravenou. Pominouce kreseb jiných, dovoláváme se pro doklad slov předchozích a zároveň jako zvláštnosti pokryvky hlavy prostého muže, jenž krmí koně, z téhož rukopisu universitní knihovny pražské (viz čís. 167.). Široká obruba homolovitě pokryvky této znázorněna na iniciálce zřetelně.

Čís. 159. Malba na skle v kapli sv. Kateřiny na Karlově Týně.

Zejména tedy lid odíval si hlavu čepicí, vroubenou kolem kožešinou. O tom zmínili jsme se již na str. 55.—56. a opírajíce se o stará svědectví písemná i obrázková, tvrdili jsme, že čepice podobné rozšířeny byly vůbec u Slovanů a že do nedávna i místy podnes po českém venkově nosívali mužští čepice kulovité, upravené jednoduše, obroubené buď kožešinou pravou „beránkem“ a pod. nebo z látky napodobenou. Starý obrázek podobné čepice, který jsme tamtéž slíbili, zařadujeme pod čís. 187. Jak text napovídá, jde tu o sedláky; text začíná Rustici a místo prvního písmena R dána iniciálka, v níž nakreslen sbor sedláků radících se. Vyobrazení jsou tu sedláci odkudsi z Moravy. Kulaté čepice jejich mají kožešinovou obrubu. Na základě obrázku tohoto možná si docela jasně a živě představit, jakou pokryvku hlavy nosívali sedláci, český lid prostý ve století XIV. a XV.

Někdy bývala ovinuta hlava „točenkou“ (srv. str. 232). Jindy mívali muži na hlavách klobúky, [u Husa doložen „koblúček“,⁷⁾ v Popravčí knize p. z Rožmberka „koblúčec“⁸⁾ a pod.]. Pěkné vyobrazení staročeského klobouku ze století XIV. zachováno na ozdobném okraji rukopisu muzejní knihovny „Liber viaticus“ (viz čís. 119.). Pastýř, pasoucí stáda u Betléma, nosí klobouk, jehož znázornění od kresliče obrázku věrně je na našem obrázku zachyceno snímkem fotografickým. Klobouk této podoby mají na hlavách i jiné osoby v témž rukopisu. Srv. na př. obrázek muže, jenž nese na zádech putnu (čí. 7.). Klobouk jeho neliší se od klobouku pastýřova na obr. čís. 119. Shoda a pravidelnost, s jakou malíř rukopisu „Liber viaticus“ kreslí tyto pokrývky hlavy mužské, nasvědčují, že klobouky tohoto tvaru bývaly ve století XIV. rozšířeny u Čechů tehdejších.

V Praze bývalo tenkrát dosti řemeslníků, kteří hotovili klobouky z plsti. Sluli po staročesku „klobúčníci“.⁹⁾

Vedle toho nosívali muži na hlavě biret, jak dosvědčeno zápisy v knihách Zemských desk,¹⁰⁾ v nařízení arcibiskupa Jana z r. 1366¹¹⁾ a ze synodální řeči Vojtěcha Rankova z r. 1385.¹²⁾ Birety šli Čechům „biretníci“.¹³⁾ Ze souvislosti textové, kde se název „biret“ vyskytl v památkách staročeských, vysvítá, že to byl odznak stavu vznešenějšího, pokrývka hlavy žákův a mistrů vysokého učení a úředníků. Podoba biretu, nošeného od Čechů,

Čís. 160. Z rukopisu universitní knihovny pražské, sign. VII. C 8.

nelišila se pravděpodobně od ustálené podoby, která byla známa tehda všude po západní Evropě a udržuje se, jak známo, podnes při zvláštních, slavnostních příležitostech jako přežitek starých řádů středověkých.

§. 2. V knize třetí (na str. 233. a d.) ukázali jsme, že mívali staří na hlavách kápě a kukly. Ve století XIV. a XV. často byla kukla nošena. Byl to úbor oblíbený v kroji tehdejší. Názvy oba udržují se dále i v tomto období. Dlužno jen přidati, že vedle významů uvedených bývá někdy naznačován modou předpisovaný malý tvar kápě a kukly zdobněnými názvy „kapice“ a „kuklička“.¹⁴⁾

Nošení kukel doloženo je pro tuto dobu četnými zprávami. Husovi do proudu náboženského výkladu zabloudila zmínka, že krejčí robí ze sukna kuklu.¹⁵⁾ V rýmovaných skladbách staročeských leckde vyskytl se také zpráva o nošení kuklic, jako na př. ve skladbě o Jetřichovi Beránském,¹⁶⁾ nebo v rýmování o podkoní a žáku, podle něhož kryla hlavu zuboženého žáka

„kukla zelená —
ta také zedraná bieše.¹⁷⁾“

V archívních zápisech¹⁸⁾ často čítáme slovo kukla, kápě (v latin-ském textu capucium, cappa). Časté záznamy jména oděvu tohoto svědčí nejlépe, že to byl oděv rozšířený a oblíbený.

Podle Krabice z Veitmile¹⁹⁾ bylo modou ve druhé polovici věku XIV. nositi kukličku malou, jakých bylo možná z lokte sukna čtyři ušiti. Rýmuje podobně staročeský letopisec:²⁰⁾

„Kuklice divné, krátké mějiechů,
ti k bláznovství podobni biechů.“

Mimo to všímáme si Krabicova výroku o lemech, prýmech na kuklici. Že byly nošeny podobné kukly s prýmem, potvrzuje shodně doklad ze staropražské knihy.²¹⁾ Jak se podobá, byly robeny kukly nádherně, bohatě. Bývaly různých barev, žluté, červené, bílé, a nešetřeno zlata ni stříbra, aby byly skvostné. Tak usuzujeme z bezpečných najisto dokladů, nasbíraných ze souvěkých zápisů v archivu král. m. Prahy.²²⁾

Nádhera tato rozmáhala se v zemích českých i po západní Evropě až z míry. Takového rozsahu nabyla, že byly vydávány proti ní zvláštní přísné řády. Usnesla se na př. městská rada v Chebu, jak svědčí starý zápis v archivu tamějším,²³⁾ aby měšťané ani členové jejich rodin nenosili kukel skvostné zhotovených. Zakazovali zlato, stříbro i omezovali šířku prýmů na nich.

Ku podivnástkám mužské mody západoevropské ve století XIV. patří kuklice, které tepe již František Pražský,²⁴⁾ opatřené dlouhými visutinami, cípy. Na ně někteří přišivali knoflíčky, jiní zahalovali jimi svou hlavu jako točenku. Ve statích dalších bude se opakovati několikrát zajímavý zjev, jak rychle Čechové přichytili se všech podivnástek mody západoevropské a jak houževnatě pak se jich přidržovali. Tuto naskytá se příležitost ukázati, jak byly kuklice s cípy, s dlouhými přívěsky, s knoflíčky oblíbeny. Když bylo muži libo, svlékl kuklu s cípem, která zahalovala původně hlavu, obepínala těsně krk knoflíčky hustě posázenými a poněkud i ramena pokrývala, a svinul ji v závit, pokrývající téměř hlavy jako biret nebo čepice. Vylíčená moda patrně byla velmi rozšířena u Čechů ve století XIV., když důtklivě zakazují církevní řády duchovním nošení její prý podle kroje a stroje světsky oděných lidí. Snadno se dovtipíme odtud, přivábila-li moda ta i kněžstvo přese všecka napomenutí a výstrahy, že to byla moda silně u tehdejších Čechů zakořeněná. Zapovídá ji arcibiskup Arnošt z Pardubic r. 1357²⁵⁾ a zá-pověď obnovuje přiostrřenými slovy r. 1366 arcibiskup Jan Očko.²⁶⁾ V zá-povědích jejich bezděky zachovány budoucnu podrobnosti, jak kukla modní vypadala, podrobnosti, kterých jsme užili při jejím popisu o několik řádek výše. Touží na modní kukly také Hus.²⁷⁾

Přívěsky na kukli nazvány jsou v uvozovaných církevních řádech, latinsky psaných, „leripipia, liripipia“ (capucia cnm . . .), kteréžto slovo v slovníku Bohemáři přeloženo po česku „cíp“. ²⁸⁾ Podobá se pravdě, že tedy „kukla s cípem“ byl technický význam pro tento kroj.

Vyčísti všechny podrobnosti a podivné způsoby kuklice s cípem nebo její úpravy, kdy kolem hlavy jako čepice byla obtočena, není možná.

Čís. 161. Z téhož rukopisu universitní knihovny pražské.

Ze základní myšlenky vyrostlo hejno bujných výstřelků, které moderního pozorovatele překvapují svou rozmanitostí při vymýšlení podoby, délky a závěsu cípu, na zad vlajícího. Staré památky anglické, francouzské, italské, polské, německé atd. podávají všeho toho pestrý výběr. ²⁹⁾ —

Pro jasnější představu, jaké kukly staří Čechové nosívali ve století XIV. a XV., dlužno si prohlédnouti stará vyobrazení souvěká. Dobrý

názor o věci podává náčrtek z rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 17 A 34 (viz čís. 178.). Muž, který se rozpřáhá s kopím, má hlavu oděnu kuklicí, jakou asi malíř vidal na vrstevnících. Podobnou patrně tito nosívali. Jiné vyobrazení připojujeme z rukopisu téže knihovny, sign. 13 C 1 (viz čís. 162.). Muž na kalendářském medailonku, osekávající stromoví, chrání si hlavu proti nepohodě kuklí, která má dole na okraji laločky vykrajované.

Pokud se týče uvedených již zpráv, že mívali někdy Čechové kukličky malé, pramalou pokryvku hlavy, zachován zajímavý toho doklad na kresbě kalendářské v žaltáři pražské knihovny křižovnické (viz č. 180.), kdež má panic na hlavě nepatrnou, malinkou pokryvku.

Jak bývala kukla přehrnuta a upravena na hlavě v pokryvku tvaru čepicovitého, znázorňuje obrázek ve Zlaté bulle, v rukopisu dvorní knihovny

Čís. 162. Z rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 13 C 1.

Čís. 163. Z rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 17 A 34.

vídeňské, kde má jeden z mužů, kteří se kupí kolem Karla IV., podobně hlavu pokrytou (viz čís. 177.). Malíř dobře tu naznačil, jak byla kukla přehrnuta.

Zdá se, že podobným závitkem pokryli si hlavy dva muži ve výjevu z bible v rukopisu universitní knihovny pražské, ze začátku století XV. (sign. 17 A 34). Mají na hlavách (viz čís. 163.) čepice, upravené asi tímž způsobem, jakým podle uvozovaných cizích kreseb a památek muži kolem hlavy si ovinovali vyhrnuté kukly. —

Ze všeho, co tu pověděno, vyplývá, že mívali Čechové v tomto období rozmanité pokryvky hlavy. Moda západoevropská zanesla ve století XIV. do českých zemí plno podivných zjevů. (Srv. na př. muže, vedoucího psa na obrázku z rukopisu musejní knihovny, Liber viaticus, čís. 167.). Je skoro nemožné podati tu přehled přesné roztříděný, jaké druhy čepic, klobouků a kukel starí nosívali. V památkách staročeských

na vyobrazeních hemží se všeho toho pestrý výběr. Přes to pokusili jsme se na základě písemných dokladů stanovit hlavní asi druhy a znaky tehdejších pokrývek hlavy mužské.

¹⁾ Bohemarius, Zbírka nejdávnejších slovníků, vyd. Hanka, str. 44.: „mitra čepice“. Tamtéž zapsán název „čepec“. Srv. Klen Rozkochaný, Zbírka nejdáv. slovníků, I. c., str. 92.: „mitra čepec“.

²⁾ Kniha čís. 988 archivu král. m. Prahy, I. 4 a (r. 1383): „Čepicě“; tamtéž na I. 13.

³⁾ Kniha čís. 987 archivu král. m. Prahy, I. 380 a (r. 1365): „mitram“. Tamtéž, čís. 988, I. 20 b (r. 1383): „mitram“.

⁴⁾ Zemské desky, čís. 28, I. 7 b (r. 1402): „Item passus est, quod receperunt... mitras“.

⁵⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 12—13 (r. 1398): „chodí v bielej čepici.“ Tamtéž dále četné doklady jiné.

⁶⁾ Zemské desky, čís. 4, I. 31 b (r. 1390): „Nicolaus čepičník“. Podle Tomka, Dějepis m. Prahy, II. 372, 380 bylo čepičníků ve století XIV. 9 (latinsky sluli „mitrarii, mitratores, mitrifices“).

⁷⁾ Vyd. Erben I. str. 338: „... mnoho koblůčkuov“.

⁸⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. F. Mareš, str. 45 (začátek XV. věku): „koblůčec“.

⁹⁾ Tomek, Dějepis m. Prahy, II. str. 372, 380: kloboučníků 25 (koblůčníci, pileatores, huter).

¹⁰⁾ Zemské desky, čís. 28, I. 9 a (r. 1402): „Item recepit unum biretum uni studenti“; I. 9 b (r. 1402): „recepunt bireta“.

¹¹⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 11 C 2, I. 145 b: „... ad modum mitrae seu bireti...“

¹²⁾ Rukopis univ. knihovny pražské, sign. 10 A 2, I. 62 a d.: „Clerici nempe sine capuciis cum almuciis et buretis magistralibus per thabernas incedant...“

¹³⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372, 380: biretník I. (biretarius).

¹⁴⁾ Srv. Lactifer, I. c., I. 46 a: „cucullus i. e. vestis capuciata et lata humeros tantum et caput tegens kukla“; I. c., I. 30 a: „capucium kukla — cappa kápé — capella kapice neb kuklička“.

¹⁵⁾ Vyd. Erben, III. str. 213: „A krejčí dá způsob suknu, aby bylo to sukno pláště, neb sukně, neb kukla“.

¹⁶⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, 1890, I. 6: „kukly s hrdla der.“

¹⁷⁾ Skládání o podkoní o žáku, vydal J. Jireček, v. 20.

¹⁸⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 987, I. 30 a (r. 1353): „pallium et capucium“; I. 36 a (1353): „capucia“; I. 36 b (týž rok): „capucium“; I. 253 b (r. 1359): „capucium“; I. 380 b (r. 1365): „capucium“, totéž na I. 381 a, 382 b, 383 a. — Tamtéž čís. 988, I. 50 a (r. 1375): „capucium“, totéž na I. 112 (r. 1377); I. 231 b (r. 1379): „cum uno capucio“; totéž na I. 361 a. — Tamtéž, čís. 317, I. 15 a (r. 1405): „capucium“. — Zemské desky, čís. 28, I. 8 a (r. 1402): „recepit capucium“; I. 9 b (r. 1402): „recepunt capucia“. — Archiv král. m. Prahy, čís. 317, I. 15 a (r. 1405): „exhibuit cappam griseam“ atd.

¹⁹⁾ Srv. dohlad na str. 283, pozn. 6.

²⁰⁾ Starí letopisové čeští III. 493—494.

²¹⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 317, I. 1 b (r. 1403): „capucium cum p̄rmetexta“.

²²⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 988, I. 47 b (r. 1372): „capucium flaveum cum argento factum“; I. 102 a (r. 1373): „duo capucia ruffa una, alia vero alba cum textulis aureis“; I. 362 b (r. 1384): „unum capucium aureum“ a j. v.

²³⁾ Podle výpisků p. prof. dra. Jar. Čelakovského z knihy archivu města Chebu čís. 41: „Auch wellen wir daz kein vnser purger noch purgerinne noch ir kinder kein kappen von golde noch von silbere tragen schol danne mit einem porten der dreier twerhen vinger prait sei on geuerde“.

²⁴⁾ Srv. doklad na str. 273, pozn. 2.

²⁵⁾ Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana (1355 až 1377), vyd. Ferd. Menčík, 1882 str. 14: „... nec non capitia cum leri-pipiis more saecularium vel federata deferre per monachos districcius prohibemus.“

²⁶⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 11 C 8, l. 145 b: „... Simili modo praecipitur, ne capuciis botonatis seu modulatis aut alias ad modum saecularium in superficie capitis liri-pipiis obvolutis et circumductis ad modum mitrae seu bireti utantur...“ Srv. rukopis téže knihovny sign. 6 B 21, l. 26 a. Text z obou rukopisů v jedno vybraný u Höflera, Concilia Pragensia, str. 11.

²⁷⁾ De hrenda abominatione, l. c., l. 428 b: „cornu, quod formatur ad capucium in summitate capitis“.

²⁸⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 44.: „relipipium cfp.“ Srv. Fairholt, Costume in England, str. 93, 108, 161, 185, 524; Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 342.

²⁹⁾ Srv. Jacquemin, Histoire générale du costume, l. 214, 215; Planché Cyclopaedia of costume, I. str. 118; Bonnard-Mercuri, Costumes des XIIIe, XIVe et XVe siècles, I. str. 91. č. 32; Matejko, Ubiorum w Polsce, I. I., II.; Kretschmer-Rohrbach, Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte, tab. 41. obr. 3, tab. 43. obr. 1., 2., 5.; Hottenroth, Trachten, II. tab. 36., č. 8, 18.; Hefner-Alteneck, Trachten des christl. Mittelalters, III. l. 174, e; v. Heyden, Tracht der Kulturvölker Europas, str. 101 a j. v.

V. S u k n ě.

§. 1. Sukně rozmanitých barev. — §. 2. Sukně letní, zimní, podšitá kožešinou. — §. 3. Sukně úzké, krátké a „zstříhané“. — §. 4. Kytle.

§. 1. Starodávný oděv, sukně mužská, i v této době, které věnována kniha čtvrtá, nemizí ze šatnice tehdejších Čechů. Prohlédneme si vyobrazení at drůhu jakéhokoli z této doby. Všude takofka vedle krátkého kabátce, zaneseného od západu novou módou, (viz o něm v další stati VI.) objevuje se jednoduchý oděv, starodávná sukně, dlouhá buď až po kolena nebo kratší a pravidelně přepásaná.

V Žaltáři knihovny křižovnického řádu v Praze nosí žnec sukni s rukávy zahrnutými (viz čís. 164.). V rukopisu Štítného v universitní knihovně pražské (sign. 17 A 6) lidé prostí, rozšafní odění jsou též sukni přepásanou, jako na př. čtoucí vidí na připojeném obrázku (č. 165), kde mužská sukně tehdejší jasně je znázorněna i opásání s váčkem. Podobně má na sobě sukni muž (viz čís. 166.), jenž ovoce česá a do košíku ukládá, v rukopisu téže knihovny (sign. VII. C 8) z konce panování Karla IV.¹⁾

Z těchto i všech souvěkých jiných shodných obrázků nade vši pochybu vysvitá, že muži nosili sukně, jaké tu na obrázcích vidíme před sebou, ještě v tomto období.

Potvrzují to četné doklady z památek písemných. Jednotlivých nárazek, kde všude jméno „sukně“ se vyskytá (na př. u Husa²⁾ a jinde) není potřeba si všimati. Pro knihu čtvrtou máme již po ruce hrstku zpráv zevrubnějších o barvě a úpravě sukně mužské. Z Popravčí knihy pánů z Rožmberka³⁾ dozvídáme se, že nosili mužové po venkově sukně černé, červené a často šeré.

Lidé chudí, prostí — jak se podobá pravdě — mohli si opatřiti a mívali na sobě sukně jen prosté, šeré, z laciné látky, ušité ze šefí,

Čís. 164. Ze Žltáře pražské knihovny křižovnické.

Čís. 165. Z rukopisu Šestého v univ. knihovně pražské (sign. 17 A 6).

šefiny (viz o ní na str. 226.). Usuzujeme tak ze zápisův o sukních, které bývaly udílěny chudým, špitálníkům⁴⁾ Nosili je též žáci nuzáci, jakož skladba rýmuje o žáku, přichozím do krčmy:⁵⁾

„Z těch jeden člověk bieše mladý,
nejmějše známě hrady.
na němž sukně šerá umlená ...“

Souhlasně svědčí zápis archivní, že žákům bývala šefina rozdělována, aby si z ní šat opatřili.⁶⁾

Bohatí, zejména po městech chodili v sukních drahocennějších a úpravnějších. Z knih archivu král. města Prahy a Zemských desk nabýváme poučení, že mívali staří Čechové v této době hojný výběr sukní mužských. Vedle pouhých zápisů jména „sukně“ často připojen stručný popis jejich.⁷⁾ Odívali se sukněmi žlutými, plavými, červenými, černými, šerými, bílými, ze sukna brusselského (srv. o něm str. 222.) a pod.

§. 2. Na léto bývala sukně ušita z látky lehčí — na zimu z látky teplejší. Věc snad se rozumí sama sebou. Dotýkáme se jí proto, že v památkách výslovně bývá zapsána mužská sukně s označením, že v létě

je nošena, tedy sukně „letní“ — na rozdíl od sukně „zimní“. Svědectví zachováno v účtech o stavbě chrámu svatovítského⁸⁾ a jinde.⁹⁾

Sukně na zimu podšívána byla kožešinou. Pro jasnější názor vybíráme ze zápisů staropražských knih¹⁰⁾ některé sukně tohoto druhu na ukázkou. Nosívali muži tehda sukně podšité vlčí kožešinou, sukni červenou s kožešinovou podšívkou, sukně šeré, žluté a zelené s liščí kožešinou, sukni černou s beránčím kožíškem, červenou sukni z látky brusselské, opatřenou kuní kožešinou, a jinou téže barvy z téže látky, podšitou

chřbety, a jinou černou také z látky brusselské s podšívkou z kožešiny beránčí, sukně červenou a žlutou, podšité kožešinou beránčí, sukně žluté barvy, podšité kuninou, sukni zelenou, podšitou popelícemi a sukni žlutou, podšitou kožešinou z blánek, jinak bělizenami atd.

Čís. 166. Z rukopisu unív knih. pražské (sign. VII. C 8).

Uvedený výběr sukní, podšitých kožešinami rozličnými, stačí na posouzení, jak rozmanité sukně tohoto druhu muži tehda nosívali. Světle vysvítá, že převládala rozmanitost a že nešetřeno kožešin, patrně asi proto, že stále ještě mívali jich Čechové hojnost.

Že jsou v dokladech uvozovaných míněny sukně mužské, nikoli ženské, napovídá jednak souvislost textová, kde jsou zapsány, jednak přímé svědectví přípisů: sukně „mužská“ („virilis“), t. j. na rozdíl od sukně ženské.

§. 3. Nová moda zanesla do zemí českých některé nové zjevy, zejména v kroji vrstev bohatějších, vznešenějších. Jde nám o sukni mužskou. Vedle staré podoby její (srv. obrázky posud uvedené v této stati) ujímaly se nové tvary, nové střihy.

Rozhlédneme-li se třeba jen letmo po souvěkém kroji v Evropě, shledáváme, že sukně mužská poněkud doznává proměny. Stává se modou, že prosté původně rukávy jsou zvětšovány, rozšiřovány, obyčejně již od ramene, takže visí kolem volné ruky dolů, nabývajíce u zápěstí šířky největší, vlajíce tu jako visutina daleko přes pás, ba přes kolena.¹¹⁾ Jiná moda, která tak rázovitě charakterisuje tuto dobu, o které píšeme, je řezání, třepení oděvu na okraji okolků, hlavně střihání obruby popsaných právě zvoncovitých rukávů. Látka bývala rozstříhována v pravidelné, ozdobně provedené cípy. Někdy cípy nařezány byly z látky jiné, barevné, aby se lišily od jinobarevné látky oděvu. Moda zacházela až do krajností. Na šatě rozstříháno tolik cípů a tak pečlivě i titěrně,

že to činí podivný dojem. Není divu, že mravokárci tak zhusta obořovali se na ty, kdož v oděvu tomto si vykračovali.¹²⁾ Mimo to oblíbili si mužové kroj, pokud možná, zcela úzký, těsně přiléhavý, takže mnozí sotva sami mohli se obléci. Potřebovali pomoci někoho, aby si tělo vtěsnali do šatu modního.¹³⁾ Sukně podobně úzké záhy došly všeobecné obliby a rozšíření u mužů.

Po malé oklice jdeme do zemí českých. Snadno předem vyrozumíme, že čilé styky Čechů se západní Evropou přivodily do zemí českých a zde rychle poměrně roznesly i rozšířily oblibu módy vylíčené. Chutě ujali se Čechové nových úprav sukně, jak jim je zanášel vliv módy západoevropské do vlasti, a nebudiž nikdo překvapen, že již v první polovici stol. XIV.

Čís. 167. Z rukopisu musea král. českého „Liber viaticus“.

jeví se náhlý obrat v kroji mužů tehdejších. Na dohady se tu nevydáváme. Svědkové spolehliví o tom vyprávějí. Byla již zmínka o tom (str. 271.—272.), jak letopisec Petr Žitavský¹⁴⁾ a po něm František Pražský¹⁵⁾ tonují vyčítavě na těsný, úzký šat svých vrstevníků a na to, že jim od lokte visí rukáv dlouhý.

Moda těšila se mezi Čechy takové zálibě, že i kněží neváhali odložiti oděv počestný svého stavu a také se přichytili nové módy. Nebyl by jim r. 1357 zapovídal Arnošt z Pardubic nošení sukní těsných, zřezaných a opatřených knoflíčky, t. j. sukní (jak patrně z popisu, bezděky jen a šťastnou náhodou zachovaného budoucí paměti ve snůšce nařízení arcibiskupů pražských) upravených úplně podle všeobecné tehdejší módy západoevropské. Ze zapovědi Arnoštovy nade vši pochybu se dozvídáme, že tehdejší Čechové nosili sukně tyto a že móda byla rozšířena značně, ba již z míry, uznával-li ctihodný arcipastýř za vhodné a církvi prospěšné, zapověděti kněžím tento světský úbor.¹⁶⁾

Krátké, přiléhavé sukně dlouho nelíbily se také lidem, kteří duchovním řádům poddání nebyli. Starosvětští Čechové, milovníci starých obyčejů, trpce odsuzovali nový šat, krátké sukně. Vyhlašovali je za oděv nepočetný, jak o tom srozumitelně rýmuje staré skládání:

„Také divné rácho mějiechú,
sukně krátké nosichú,
že jim zadku nepřikrýváchú.
Dobří lidé za to se stydiechú.“¹⁷⁾

Často hartusil na nový кроj mistr Hus. Zejména tepal stříhání oděvu na cípy. Rozřezávají prý vrstevníci jeho šat na tolik cípovitých výběžků, kolik snese jakost látky, z které je zhotoven Rozřezávají okraje

Čís. 168. Z rukop. univ. knih. pražské,
sign. VII. C 8.

Čís. 169. Z rukop. univ. knih.
pražské, sign. VII. C 8.

šatu, tak zv. „ožidlé“; rukávy rozstřihají tak, až ruka nemůže se volně pohybovati. Roucho rozstřihají všude a všude vylíčeným způsobem. Aby rozstřihané cípy spíše při kroji vynikly, pořizují si je ze suken různobarevných a k oděvu pak zavěšují.¹⁸⁾ V Postille volá Hus s pohrůžkou: „Běda těm, kteříž pyšné rácho pro chlůbu nosie, kteří je divně stříhají...“¹⁹⁾ Zle se odievají nyní lidé, že z dalekých vlastí toho dobývají a dobudouce těžce a drazě, pak šeredně, marně a sobě škodlivě stříhají.“²⁰⁾ Napomíná s výstrahou ty, kdož „střihání rúcha za hřiech nemají.“²¹⁾

Husovo svědectví poučuje s dostatek, jak si dlužno představití sukně s okrajem rozřezaným. Narážka jeho, že zvláště rukáv bývá rozstřihán,

až to skoro pohybám ruky překáží, není ledabyly zaznamenána. V úvodních slovech této stati dotkli jsme se stručně, že to bývalo požadavkem tehdejší módy, všeobecně oblíbené a rozšířené podle dokladu z Husových spisů také u Čechů.

Další, shodné doklady o podobě mužských sukní modních čerpáme opět ze záповědí světského šatu duchovním. Arcibiskup Jan Očko r. 1366 zakazuje duchovenstvu nošení podle módy ušitých, příliš velikých rukávů. Kdo neposlechne, bude mu sukně vzata.²²⁾ Vojtěch Rankov na synodě r. 1385 kárá kněžstvo, že se neostýchá veřejně na pohoršení chodit v sukních, rozřezaných napřed i vzadu.²³⁾

Nešetřeno však těch a podobných zákazů. Aspoň r. 1406 znova synodalní usnesení přísně zapovídá duchovenstvu nošení rukávů širokých, dlouhých, skvostné podle módy upravených.²⁴⁾ Z toho patrně, že ještě tehda móda ta silně byla zakořeněna u Čechů tehdejších a tak oblíbená, že i kněží přese všechny vyhrůžky, znova a znova obnovené od církevní vrchnosti, neodolali domnělému původu vládnoucí módy tehdejší a nosili visuté, široké rukávy, jak požadavek její předpisoval.

Jde ještě o název vyličené úpravy oděvu, jak pojmenovali staří onen způsob, kdy látka na okraji sukně a na rukávech byla cípovitě rozřezána. Pro název výjimkou zajdeme do období, které se vymyká z rámce prvního dílu,

k Chelčickému. Usuzujeme z narážek v Postille Husově, nahoře již uvozovaných, a ze zápisu v Postille Chelčického, shodujícího se s názvem u Husa, že slul oděv naznačený i v této době, které věnována kniha čtvrtá, „zkrájený, zstříhaný“. Pověděl totiž Chelčický o oděvu tomto v ten rozum:²⁵⁾ „Ktož nosí rúcho hesovné a dvornostmi rozličnými krájené a zstříhané, ten svú poběhllost vnitřní okazuje, že jest v myslí své takový, jakož způsob oděvu jeho ukazuje.“

Obrázky, vybrané z různorodých památek staročeských, shodují se úplně s doklady písemnými. Na krásných malbách rukopisu musejní knihovny „Liber viaticus“ vyobrazení jsou muži v sukních nedlouhých, úzkých, přiléhavých, jejichž okraj cípovitě je zkrájen. Fotografický snímek z téhož rukopisu (zařadujeme jej tu do textu pod čís. 167.) poučuje, jak oděv napověděným způsobem byl upraven. Oba muži, které tu malíř nakreslil na výjevu ze života souvěkého, nosí suknice krátké, těsné, dole cípovitě.

Čís. 170. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 17 A 34.

Není to libovolná smyšlenka malířova. Šat podobně upravený byl všeobecně nošen. Shodují se s úpravou okraje u sukně mužské v rukopisu „Liber viaticus“ kresby téhož oděvu v rukopisu universitní knihovny pražské ze druhé polovice věku XIV. (sign. VII. C 8). Připojené dva obrázky z rukopisu tohoto podávají toho doklad. Muži, z nichž jeden na střeše je zaměstnán a jiný váží vodu v okovu ze studně (viz obr. čís. 168.) i jezdec, jenž na koni a s ohaři jede na lov (viz čís. 169.) vesměs mají sukně s okrajem cípovým podle módy. Srv. též cípato sukni na vyobrazení čís. 170. a čís. 188.

Bylo dále ukázáno doklady, že při sukni i při jiném oděvu nosili Čechové ve století XIV. a na začátku století XV. široké, vlající rukávy a ty že bývaly na okraji také zřezány, rozstříhány cípovitě. Svědectví písemných památek provázíme opět souhlasnými doklady obrázkovými.

Čís. 171. Ze Zlaté bully, rukopisu dvorní knihovny vídeňské.

V rukopisu dvorní knihovny vídeňské ve „Zlaté bulle“ vyobrazen kurfirst, posluhující císaři při hodokvasu, v oděvu s rukávy širokými, jejichž cípovitý lem názorně malíř načrtnal (viz čís. 171.). V proslulé biblí Václavově (též ve dvorní knih. vídeňské) nosí muži rázovitý кроj z doby Václava IV., jak jej líčíme v této knize. Vedle jiného znázorněna dobře podoba rakávů zvoncovitých, visutých. Pro příklad uvádíme obrázek, vpletený do inicialky, do jejíchž sloupců lázebnice spoutala muže, oděného šviháckým krojem tehdejším. Visí mu při sukni krátké, těsně oděné na ruce, kterou drží lázeňský škopík, rukáv široký a cípovitý (viz čís. 172.). Kresba je provedena tak, že si docela jasně odtud můžeme představit úpravu kroje podobného, jenž byl od Čechů tenkrát nošen přese všechny stesky rozšafných mravokárců i přese všechny zákazy vrchnosti církevní od světských i od kněží se zálibou vzrůstající.

Záliba kroje „zstříhaného“ tak se rozmohla, zejména počínajíc sklonkem století XIV., že byla sukně rozřezána nejen na okraji a ru-

kávech, nýbrž také na obojku, všude a v cípy dlouhé. Názorný obrázek (čís. 173.) z rukopisu univ. knih. pražské (sign. 17 A 34) dobře o tom poučuje. Král oděn je sukní, jež vedle obyčejného rukávu má ještě dlouhou visutinu na ruce, visutý rukáv opatřený četnými výšěžky, laločky. Podobně ustrojena sukně dole na okraji a na obojku.

Vybrali jsme schválně tento obrázek, poněvadž podává zajímavý příklad kroje, o který tu jde. Obrázků jiných, jako na př. ze Zaltáře řádu křižovnického v Praze (viz čís. 180.), kde panic také oděn sukní cípovitou, není již potřeba se dovolávat. Uvedená vyobrazení vhodně doplnila představu, vzniklou z dokladů písemných památek, o modní sukni starých Čechů v této době.

Ku předchozímu výkladu o podobě rukávů dlužno krátce připojit zprávu o podivném, příbuzném zjevu v kroji na konci století XIV. a na

Čís. 172. Z Václavovy bible, rukopisu ve dvorní knih. vídeňské.

Čís. 173. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 17 A 34.

začátku století XV. Po západní Evropě stalo se místy zvykem nositi rukávy visuté, avšak beze všech otvorů cípatých, jak jsme je poznali. Na ruku zavěšen od ramene dlouhý rukáv podoby pytlovitě. Jen pro ruce byly úzké skuliny v nich urobeny asi v ohbí loktové. Malými otvory těmito prostrčil muž ruce, nesa na obou stranách těla místo rukávů pytlovitý úbor, visící od ramene.²⁶⁾

Jak byla moda tato u Čechů rozšířena, neumíme z nedostatku zpráv pro tuto dobu, kterou se obíráme v knize čtvrté, blíže udati. Že však nebyla neznáma, svědčí oblek místosudího Sezemy z Hořešovic na pérokresbě (viz čís. 174.). Sedí s písánským náčiním, maje ruku, ve které drží péro, vystrčenu z otvoru podobného rukávu, jaký byl právě vyličen. Kresba světle ukazuje, že to nevyčnívá ruka ze řas šatu jeho, nýbrž z otvoru vyříznutého v rukávě, jenž po straně visí.

Čís. 174. Obraz Sezemý z Horešovic, místosudího a písaře při deskách
dvorských, na 1. listě knihy XV. týchž desk (z r. 1414).

Vyobrazení z rukopisu univ. kaihovny pražské, sign. 13 C 1 (viz čís. 175.) svědčí, že také ženy české nosily rukávy téže podoby. Malíř nakreslil pannu, jejíž ruce s květinami vyčnívají z pytlovitých rukávů podobných, jaké vidáme jinde na cizích památkách v kroji mužském i ženském.

Podobá se tedy pravdě, že tato úprava obleku také byla Čechům známa, třeba nebylo toho dokladů přímých z písemných památek. Uvedené obrázky tomu nasvědčují neklamně.

§. 4. V nejstarších slovnících českých v Bohemáři²⁷⁾ a v Klena Rozkochného²⁸⁾ čteme za název oděvu jméno příbuzné s německým slovem téhož asi znění, „kýtě“. Obdobou německého i polského názvu „kitel, kitlik“ a jeho výkladu²⁹⁾ soudíme, že tak bývala nazývána hrubá sukně mužská, plátěnná. Že ji Čechové nosili na sklonku století XIV., víme z přímých dokladů, zapsaných v Popravčí knize p. z Rožmberka. Psáno tam o krádeži oděvu mužského, mezi jiným o kytli.³⁰⁾ V XV. věku dokladů přibývá. Nařiká sobě na př. čeledín pohonič ve skladbě o manželství souzenému hospodáři: „... však košile, ani kytle nemám.“³¹⁾ Byla to patrně sukně nošená od lidu prostého do práce.

Kytle hotovili starým „kyltělři“ podle svědectví zápisů v knihách staropražských, jak Tomek podává zprávu o tom.³²⁾

Čís. 175. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 13 C 1.

¹⁾ Viz o něm u Dra. K. Chytila, Archaeol. Pam. XIII. 154.

²⁾ Vyd. Erben, III. str. 213: „A krejčí dá způsob suknu, aby bylo to sukno plášť neb sukně“.

³⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 1 (r. 1389): „Ob lúpili jsá jednoho sedláka podle Mnichovic, vzali jemu sukni a plášť“; str. 2 (r. 1389): „měnil se jednu v černú sukni, druhé v červenú“; str. 25 (r. 1409): „sukni šerú“; l. c.: „sukni černú“ atd.

⁴⁾ Borový, Libri erectionum, I. (1875), 13 (listina z r. 1359): „infra duos annos unicuique infirmorum sex ulnae grisei panni de lana facti pro tunica vel pro pallio in festo beati Wenceslai tribuantur“.

⁵⁾ Skládání o podkoni a žáku, vyd. J. Jireček, str. 8.

⁶⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 317, l. 46 a (zač. XV. věku): „unum-stamen panni grisei per 1½ sexag. gr. pauperibus scholaribus dari et distribuere debet“.

⁷⁾ Archiv král. m. Prahy, čís. 987, l. 376 a (r. 1363): „tunicam“ — — Čís. 988 v též archivu, l. 83 a (r. 1372): „tunicam flaveam virilem“; l. 238 a (r. 1372): „tunicam flaveam“; l. 117 b (1372): „flaveam tunicam lucidi coloris“; l. 101 b (r. 1373): „tunicam flavei coloris“; l. 148 a (r. 1373): „tunica“; l. 149 a (r. 1374): „tunica ruffi coloris“; l. 231 b (r. 1379): „tunicam virilem“; l. 295 a (r. 1391): „tunicam flaveam“; l. 295 b (r. 1391): „duas tunicas, unam nigram et aliam albam“. Zemské desky, čís. 28, l. 9 a (r. 1402): „furatus est tunicam grisei coloris“; tamtéž: „Item aliam tunicam“; l. 9 b (r. 1402): „Item tunicam recepit Girzykoni de Longa platea“. Archiv král. města Prahy čís. 317, l. 4 b (r. 1402): „duas tunicas“; l. 5 b (r. 1404): „duas tunicas“; l. 27 a (r. 1407):

„tunicam brichelensem“; l. 40 b (r. 1409): „tunicam exhibuit brunatici coloris“; l. 42 b (r. 1409): „tunicam“; l. 42 b totéž. Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 523 uvozuje vedle jiného k r. 1414 „sukni bílou mužskou“.

⁹⁾ Vyd. Dr. Jos. Neuwirth, Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372—1378, 1890, str. 25 (r. 1372): „Item eidem (fabro) unam sexag. pro tunica estivali“; str. 96: „Item magistro Wenceslao fabro pro tunica estivali unam sexag. gr.“ Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 523 uvozuje k r. 1375: „sukni barchanovou na léto“.

⁹⁾ l. c., str. 125 (r. 1373): „Item eidem (carpentario) pro tunica hiemali dedimus XXX. gr.“; tamtéž: „Martino, qui funes facit ad totum laborem, pro tunica hiemali dedimus XX. gr.“; str. 262: „Item Wiczemilo pro tunica grisea hiemali XV. gr. dedimus“. Srv. u Tomka, Dějepis města Prahy, II. str. 523 (k r. 1375): „sukně šedá na zimu“.

¹⁰⁾ Archiv král. města Prahy, č. 988, l. 344 a (r. 1373): „tunicam cum subductura lupina“; l. 360 b (r. 1383): „tunicam rubeam virilem subductam pelibus“; l. 108 b (1388): „unam griseum tunicam cum pelibus vulpinis“; — — Čís. 317 v témž archivu, l. 1 b (r. 1403): „tunicam nigram cum pellicio agnelino subductam“; tamtéž: „tunicam viridem pellicio vulpino subductam“; l. 2 b (roku 1403): „tunicam ruffam brichlensem cum pellicio mardurino“; l. 3 a (r. 1403): „duas tunicas, ruffam et flavei coloris aliam subductas agnelinis pelliciis“; tamtéž: „tunicam flavei coloris cum pellicio vulpino“; tamtéž: „tunicam ruffam brichlensem pellicio chrzeby subductam“; l. 4 a (r. 1403): „duas tunicas, unam ruffam subductam pellicio anili et aliam flavei coloris similiter subductam pellicio anili“; l. 7 b (r. 1404): „tunicam flavei coloris subductam pellicio mardurino“; totéž na l. 8 a (r. 1404); l. 14 a (r. 1405): „tunicam agnelino pellicio subductam albo“; l. 26 a (r. 147): „tunicam brichelensem nigri coloris subductam pellicio agnelino nigro“. — — V témž archivu čís. 986, l. 191 b (r. 1409): „den swarczen rok mit einem fuchszsen pellicz underczogen“. Srv. doklady u Tomka, Dějepis m. Prahy, II. st. 524.

¹¹⁾ Viz Ferrario, Il costume antico e moderno, IV. tab. 72 č. 2, 75 č. 2, 76 č. 4, 77 č. 3, 78 č. 2, 3; Matejko, Ubiory w Polsce, na l. 1, 2; Gay, Glossaire archéologique du moyen âge, I. str. 173; Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, III. str. 276—277.

¹²⁾ Srv. Bonnard-Mercuri, Costumes des XIII., XIV. et XV. siècles, II. č. 94; Jacquemin, Histoire générale du costume, I. 41, 42; týž, Supplément, l. 218; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 164—166; Weinhold, D. d. Frauen im Mittelalter, I. c., II. 275; Hottenroth, Trachten, II. tab. 36, č. 7; Schultze, Modenarrheiten, 56; Hefner-Alteneck, Trachten, druhé vyd., IV. tab. 223 A, B; Quincke, Katechismus der Kostümkunde, str. 124; v. Heyden, Tracht der Culturvölker Europas, str. 115—117.

¹³⁾ Srv. Hauff, Moden und Trachten, str. 199.

¹⁴⁾ Fontes rerum bohemicarum IV. 301: „Curta est vestis et arta cum quadam menda circa cubitum dependente in tunica, quae quasi auris circumvolat asinina...“

¹⁵⁾ Fontes rerum boh. IV. 404: „Curta est vestis et arta circa cubitum quasi auris asiina aliquibus dependendes usque ad terram...“

¹⁶⁾ Několiik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana (1355 až 1377), vyd. F. Menčík 1882, str. 14: „...strictas autem tunicas plicatas et nodulatas, illa tunica dumtaxat excepta, quae immediate circa corpus portatur aperta, ut commodius valeat recipi regularis disciplina, ... deferre per monachos districtionis prohibemus“. — Srv. Cancellaria Arnesti, vyd. F. Tadra, str. 329: aby trestání byli kněží „curtas tunicas plicatas et nodulatas deferentes“.

¹⁷⁾ Starí letopisové čeští, III. str. 493—494.

¹⁸⁾ De abhorrenda abominatione, souborné vyd. lat. spisů v Norimberce, 1558, l. 429: vestis nulla placet talibus nisi tota cornuta vel cornuata et tota peregrina praeter doctrinam Christianae rationis, honestatemque religionis Christianae. In tantum namque, in quantum natura panni potest

sustentare, supportare, scindunt ubique in vestimentis cornua. Et enim cornua formant in fimbriis, cornua in orificiis, cornua in manicis per totum ita, ut manus compositas impeditasque sibi faciant, cornua in plicis uudique, cornua aute, cornua retro et quatenus cornua magis appareant, pannos ad hoc aptant colorum variorum“.

¹⁹⁾ Vyd. Erben II. 18.

²⁰⁾ Vyd. Erben II. 240.

²¹⁾ Vyd. Erben III. 108.

²²⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 6. B 21, l. 145 b: „... Et quod plebani, prelati et clerici non deferant nimis largas manicis et liri-pipia sub poena praedicta et receptionis tunicarum...“ Srovnej str. 298, pozn. 26.

²³⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 10. A 2, l. 62 ad. „... illi clerici cum fissis tunicis ante et retro in vituperium cleri palam et publice ubique procedunt...“ Srv. Ferd. Tadra, ČCMus. 1879, str. 557.

²⁴⁾ „Item mandat omnibus clericis ordinatis et non ordinatis ac ecclesiasticis servientibus et ministrantibus, qui privilegio clericali gaudere volunt, ut assumant et deferant tousuram coronam et habitum, vestes clericales... nec manicis latas, nec longas, nec nimis amplas...“ Srv. Höfler, Concilia pragensia, str. 55.

²⁵⁾ Postilla, l. 168.

²⁶⁾ Srv. Planché, Cyclopaedia of costume, I. 466; v. Heyden, Tracht der Kulturvölker Europas, str. 114—115.

²⁷⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 43.

²⁸⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, l. c., str. 91.

²⁹⁾ Srv. Gołębiowski, Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów, str. 169.

³⁰⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. F. Mareš, str. 5 (r. 139): „Také pravil jest, že s Petrem Vojslavovým synem ukradl jest Kuklikovi z Libořovic kabát, (ocreas et togam) škorně a kytli...“; str. 47 (začátek XV. věku): „Toma syn Mikulášův z Plesovic, kterýž jest na Táboře, vyznal bez mučení, že Keblovi v Mysletíně, jako u něho slúžil, pokradl kytli“.

³¹⁾ O manželství, vyd. Hanka, str. 142—143.

³²⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 330: „3 kytléři“.

VI. K a b á t.

§. 1. Kabátec. — §. 2. Pachy při jeho rukávech.

§. 1. V tomto období přibývají mezi částky oděvu mužského některé zjevy nové. Sukně mužská rozvojem časovým zdokonalena je ponenáhlu a dává vznik úboru novému, příbuznému. Vzniká z ní kabát, kabátec.¹⁾ Byla totiž sukně zkrácena a ze předu od krku až po okraj dolejší přes prsa rozstřížena a pak dle potřeby zapínána. K ušíti takto upraveného kabátce bylo již potřeba větší zručnosti, jaké neměli ještě krejčíři v dobách starších.

Úpravy kabátce chopila se vládnoucí moda a přizpůsobila ji svým názorům a zásadám, kterých jinde používala. Mínilo zde snahu, aby кроj těsně přiléhá k tělu a třeba násilně je svíral. Se snahou tou setkáváme se při popisu nohavic a obuvi. V dobách, o něž tu jde, jasně zračí se táž snaha v podobě modních kabátců. Nosívali muži tehda kabáty krátké, těsně k tělu přiléhavé. Krejčíři docílili toho, aby úzký ka-

bátec těsně obepínal tělo a zejména rukávy, hustou řadou drobných knoflíčků, jimiž posázen byl otvor prsní a mimo to rukávy, kteréž byly rozstříženy, obyčejně od lokte a pak spínány četnými malými knoflíčky, aby látka, pokud možná, nejtěsněji byla sevřena a tak přiléhavě ovinovala ruce i prsa. Mravokárci zle toužili na nošení knoflíčků těch, prozrazujíce, že mnohý muž i žena mají jich na svém kabátci až do několika set. Stesky podobné nezakládaly se patrně na pohnutkách jen lichých. Mravokárci nepřeháněli. Vyobrazení souvěká podávají hojný výběr dokladu toho, jak zakořeněna byla moda nositi kabátce úzké, přiléhavé, posázené a sepjaté spoustou knoflíčků. Dlužno si všimnouti dále, že ani sepnutí četnými knoflíčky nestačilo některým a stahovali proto kabátce k tělu tkanicemi, jimiž hustě spřádali okraje kabátce od krku až přes pás. Doklady opět zachovány jsou na vyobrazeních z této doby. Ne-

mohouce odchýliti se ku výřtu podrobností, pokud se týče věci stručně tu napověděné, dovoláváme se různých památek, vyobrazených v cizích dějinách kroje.²⁾

Čís. 176. Z rukop. Štútného v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

Snadno možná vyrozuměti, že oblékání kabátce tak úzkého, zapínání pak knoflíčků a ztkaničkování vyžadovalo mnoho času a námahy, než se kdo obléknul.³⁾

Snaha, aby kabát beze všech záhybů těsně a hladce přiléhal k tělu, nejsa nikde zmačkán, zaváděla krejčíře k umělým prostředkům. Vycpávali kabátce, hlavně ze předu. Tím dlužno vysvětliti, proč mají muži, odění kabátkem, na vyobrazeních tehdejších prsa neobyčejně a nepřirozeně mohutná a tak vydutá, že hned možná pozorovati, jak je kabát uměle vycpán, aby dobře k tělu přiléhal.⁴⁾

Vylíčený oděv zanesen byl modou také do českých zemí a brzy zdomácněl. V latinských památkách staročeských počínajíc začátkem století XIV. objevuje se název modního kroje, který jsme v předchozích řádcích popisovali — „ioppa, ioppula“. Tento význam podle slovníka Bohemáře znamenal po česku „kabát“.⁵⁾ Název kluje ve století XIV. i v osobních jménech.⁶⁾

Četná svědectví souhlasně potvrzují, že Čechové tehda nosívali kabáty (ioppa), kabátce (ioppula). V souvislosti textové čteme ve skladbě o podkoní a záku:

„Mát mi nový kabát dáti,
netáhneť jeho zedratí.“⁷⁾

Z četných archivních zápisů vysvítá, že měšťané pražští a (jak si dovzpííme) i jiní Čechové, kteří modní кроj mohli si poříditi, nosívali kabátce. Barva jejich bývala rozmanitá, žlutá, červená, černá a zhotoveny byly z látek různých, na př. z barchanu a pod.⁸⁾ Že kabáty byly nošeny i po venkově českém, nasvědčují doklady v Popravčí knize p. z Rožmberka, kde bývá řeč o kabátu⁹⁾ a jindy o kabátci.¹⁰⁾

Všimneme si, jak vypadaly kabátce tehdejší. Byly podle předpisu vládnoucí módy přiléhavé a krátké. Ve skladbě o podkoní a žáku, často již uvozované, má na sobě podkoní „kabátec úzký, krátký“.¹¹⁾

Čís. 177. Ze Zlaté bully, rukopisu dvorní knihovny vídeňské.

Jako jinde, tak i u nás ozývaly se hlasy mravokárců proti nerozumné těsnosti šatu. Štítný táže se trpce: „I kak jest dobré, aby se nikdež rúcho nemraštilo, tak se svázati, ež by sebu nemohl vlásti? ...“¹²⁾ S povzdechem vyčítá, že „sú se svázali tak svým krojem rúcha svého divného“, až nemohou kleknouti před Bohem, ohnouti se.¹³⁾

Ze záporův nošení úzkého oděvu, sepnatého knoflíčky, ze záporův, které vydávali arcibiskupové pražští kněžstvu,¹⁴⁾ vysvítá, která móda ta byla rozšířena u Čechů tehdejších. Patrně velice byla oblíbena, když bylo potřeba zakazovati ji i duchovním. Cizí móda zavedla tedy také u nás kabátce, svírající tělo a těsně upjaté knoflíčky, háčky. Oděv po-

dobný nebyl u Čechů zjevem nevidaným, jak ukazuje zápis z knihy staropražské¹⁵⁾ a zpráva ze skladby o podkoní a žáku o sukni čisté, „na niejž haklíkóv na tři sta“.¹⁶⁾

Oděv, zvláště kabátec býval tak úzký, že to budilo veřejné pohoršení a že se často oděv roztrhával při rychlejším pohybu, sehnutí a pod. k nemalé výtržnosti přítomných lidí. Obšírně líčí to Hus, tepaje důtklivě (jak z jeho líčení patrné) necudný oděv svých vrstevníků.¹⁷⁾

Zajímavé doklady, jak dvořané Karla IV. nosili kabátce neslušné krátké, zachovány jsou v archivu vatikánském v rotulech Karla IV., které předložil r. 1365 papeži v Avinioně. Při žádostech jejich o absoluci in mortis articulo připsány jsou podmínky, s jakými papež uděluje onu milost. Podmínky týkají se nápravy neslušného oděvu. Podmiňuje papež udělení milosti, aby ti, kdo chtějí býti účastni odpustků, nosili kabáty dlouhé aspoň po kolena. Poněvadž připsávek tohoto rozumu několikrát se opakuje, dlužno usuzovati, že kabátce dvořanů Karlových asi byly hodně krátké, když papeži tolik o to šlo, aby je aspoň po kolena prodloužili. Bylo-li potřeba užívati tak důrazného prostředku, jakým je podmínka změny roucha neslušného při udělení odpustků, snadno vyrozumíme, že moda ta silně byla zakotvena mezi žadateli, provázejícími Karla IV. do Aviniona.¹⁸⁾

Čís. 178. Z rukopisu univ. knih. pražské, sign. 17 A 34.

Stesky mravokárců a záporů, vydávané od vrchnosti duchovní neodvrátily Čechův od oblibené mody. Roku 1366¹⁹⁾ znova zapovídá kněžím arcibiskup Jan nošení kabátců světských. Roku 1385 kárá Vojtěch Rankov na synodě krátký oděv kněží sesvětačilych²⁰⁾ a důtklivě arcibiskup Volfram zakazuje připouštěti k oltáři kněze, oděné sukni nebo kabátkem krátkým, s knoflíčky.²¹⁾ V záporových těch zajímavá nás hlavně, že to svědčí, jak moda ta byla u Čechů světských tehda rozšířena, když mezi kněžstvem již tolik se rozmáhala, až bylo nutno záporův za záporův vydávati a hroziti tresty.

Na důkaz, že moda cizí zanesla do Čech všechny novotiny, uvádíme, že také po Čechách vycpávali krejčí kabátce, aby těsně přiléhaly. Výslovně píše o tom Beneš Krabice z Veitmile v uvozovaném již popisu kroje (srv. str. 279.), že prý nosí muži na prsou vydutiny jako ženská ňadra.²²⁾ Podobně se posmívá Hus souvěkým mužům: „Také v tom hřešie, jenž z sebe dělají obrazy; jako ten, jenž kabátu vlny přidává, aby mněli, by byl prsatý a tak silný a smělý.“ Oba výroky jasně potvrzují, že také po Čechách znali mužové tehda umělé vycpávání kabátů.

Četná vyobrazení v památkách staročeských z této doby shodují se úplně s popisem, sestaveným ze zpráv, vybraných z památek písemných. Muži nosí kabátce krátké, přiléhavé, jimiž bořejší část těla těsně je obepjata. Upozorňujeme na obr. čís. 80. z rukopisu městského archivu brněnského, kdež oba muži před soudcem i soudce oděni jsou kabátcem, sepnatým hustě posázenými knoflíčky, jak malíř zřetelně na kresbě znázornil. V rukopisu Štítného v universitní knihovně pražské sign. 17 A 6 pravidelně vymalováni jsou muži v kabátcích úzkých, sevřených kolem těla knoflíčky. Pro příklad uvádíme svatební výjev, kde jest oděn ženich přiléhavým kabátcem zeleným (viz obr. čís. 176.). Kresba provedena je pečlivě, takže podává jasnou představu, jaké asi kabátce tehda muži nosívali.

Jak bylo pověděno, mnozí toužili na to, že kabátce jsou příliš krátké, přesahující jen málo přes pás. Ukázkou, jak si dlužno představit kabátec tohoto druhu, kratičký kabát, jenž byl rozšafným mravokárcům solí v očích pro pohoršlivou úpravu, klademe tu obrázek ze Zlaté bully, kdež je vladař obklopen skupinou, v níž jest jeden muž, právě rozprávající hovor, oděn kabátcem krátkým, bohatě okrášleným, se širokým, vlnitým závěskem rukávovým (srv. nahoře str. 177.).

Zmínili jsme se také o tom, že vedle knoflíčků býval někdy kabátec ztkaničkován. Pro jasnější představu povšimnutí zasluhuje obrázek z universitní knihovny pražské, sign. 17 A 34, ze začátku věku XV. (viz čís. 178.), kdež je dobře načrtáno, jak má odětec kabát dole stažený tkanicí.

Kabáty šili krejčíři zvaní kabátníci, jak patrně ze zápisů knih staropražských.²⁴⁾ Povšimnutí zasluhuje, že v krejčovských řádách ze začátku XIV. věku rozlišován je kabát „český“ od kabátu „švábského“, německého.²⁵⁾ Rozlišení to budí domněnku, že se asi vyvinul napověděný rozdíl mezi kabátem, jenž byl nazýván patrně pro nějaké znaky rázovité „českým“, a mezi kabátcem, jež pojmenoval pražský řád cechovní „švábským“. Přesné vymezení rozdíl ten přese všechnu snahu posud se mi nepodařilo.

§. 2. Vodňanský uvozuje ve svém slovníku název oděvu „pachy připnuté penžlíkem“ čili, jak vykládá po latinsky: ozdobné přívěsky, které nosí muži i ženy při rukávech připjaté.²⁶⁾ Že kroj tento byl znám Čechům již v období, o které jde v této knize, a nikoli teprve za času Vodňanského, svědčí zřejmě též název, zapsaný již od Klena Rozkochaného ve slovníku.²⁷⁾

Poněvadž to byl zjev nově se vyskytující v kroji, obvyklém po zemích českých, zjev zanesený do Čech modou cizí, pokusili jsme se hledati v cizích dějinách kroje, zda bychom nenašli na vyobrazeních cizích památek podobné součástky krojové, jakou popisuje Vodňanský. S popisem Vodňanského shoduje se řada vyobrazení, kde muži i ženy mívají vedle rukávů, souvisících s kabátcem nerozlučně, ještě zvláštní visutiny, přívěsky — kdybychom mohli říci — parukáry, kteréž jsou

Čís. 179. Votivní obraz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě.

zavěšeny při rukávu buď již na rameni nebo na lokti a visí jako uzounký látkový pruh od ruky. Někdy nabývá takové délky, že bylo potřeba, aby byl přehozen přes rukáv, aby se nevláčel po zemi.²⁸⁾

Prohlížejíce pak památky staročeské, vídali jsme podobné přívěsky na rukávě, totožné s oněmi cizími, vyobrazenými na památkách západoevropských. Žádný jiný zjev v kroji století XIV. neshoduje se s popisem Vodňanského, co to jsou „pachy“. Podobá se tedy pravdě, že přívěsky ty byly takto pojmenovány od starých Čechů.

„Pachy“ znázorněny jsou na votivním obraze Jana Očka z Vlašimě (viz čís. 179.), kdež sv. Václav ochraňuje mladistvého králevice Václava,

Čís. 180. Ze Žaltáře pražské knih.
křižovnické.

Čís. 181. Z rukop. kapit. knih
svatovítské, sign. A 10.

syna Karlova. Králevic má vedle obyčejných rukávů od ramene dlouhý přívěsek, ozdobený hermelínem, nenepodobný přívěskům znázorněným na souvěkých, cizích památkách.

Že není kresba zmíněná pouhým fantastickým výmyslem malířovým, nýbrž že skutečně vrstevníci jeho podobné přívěsky nosili při rukávech, potvrzují souhlasně jiné památky staročeské. V kalendářském medailonku v Žaltáři pražské knihovny křižovnické (viz obr. čís. 180.) přivěšen je k rukávu podobný cíp, pruh k lokti připjatý a dolů visící.

Také na malbě na stěně kostela sv. Jakuba v Libiři (ze stol. XIV.) má jeden ze sv. Tří králů rukáv prodloužen v dlouhou visutinu, sáhající až na zem, zdobenou rovněž hermelínem.²⁹⁾ Podobá se odtud, že ozdoba hermelínová při pachu rukávovém často bývala nošena.

Zároveň dovoláváme se ještě náčrtku z rukopisu kapitolní knihovny svatovítské (viz obr. čís. 181.), kdež hudoící mladík má při uzounkém kabátci „pachy“, docela podobné přívěskům při rukávech králevice Václava na votivním obraze (čís. 179.).

Ze shodných obrázků tu položených patrně, že tehda Čechové nosili při kabátcích „pachy“ se zálibou. Výslovně toho svědectví zacho-

váno jest u Husa, jenž kárá nošení „rohů“ při lokti t. j. podivných rukávových přívěšků.³⁰⁾ Nosili je muži i také ženy, jak bude ukázáno na příslušném místě ve statích o kroji ženském.

¹⁾ O českém názvu srv. ve stati J. Jirečka, Světozor, 1877, str. 15.

²⁾ Bonnard-Mercuri, *Costumes des XIIIe, XIVe et XVe siècles*, II. č. 18; Jacquemin, *Histoire générale du costume*, I. 35, 36; Quicherat, *Histoire du costume en France*, 183 190; Racinet, *Le costume historique*, I. 210, č. 4, 9; I. 211 č. 8; I. 212 č. 7, 8 a j. v.; A. v. Eye a Jac. Falke, *Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters bis zu Anfang des 19. Jahrhunderts*, I. c., I. 1. 39, I. 48, I. 61, I. 63; Hefner-Alteneck, *Trachten... vom frühen Mittelalter bis Ende des XVIII. Jahrhunderts*, III. tab 145, 174; Kretschmer-Rohrbach, *Trachten der Völker*, tab. 14, obraz 1; Hottenroth, *Trachten der Völker*, II. tab. 36, č. 9, 10, 13, 14, 21; Matejko, *Ubiory w Polsce 1200—1795*, tab 2

³⁾ Hauff, *Moden und Trachten*, 199; Schultze, *Modenarrheiten*, 60.

⁴⁾ Srv. Jacquemin, *Histoire générale du costume*, I. 49; v. Heyden, *Tracht der Culturvölker Europas*, str. 115; W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie w Łądzie nad Wartą*, *Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce*, III. 4. seš. (1887), Kraków, na obrazu na str. 134.

⁵⁾ Zbírka nejdván. slovníků, str. 43: „ioppa kabát“.

⁶⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 988, I. 221 b (r. 1375): „super Jesconem Kabat“.

⁷⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, I. c., str. 22.

⁸⁾ Čís. 987 archivu král. města Prahy, I. 260 a (r. 1360): „ioppulas flaveas“; I. 360 b (r. 1365): „duas ioppas“; I. 382 a (týž rok): „ioppam“. — Čís. 988 téhož archivu, I. 127 b (r. 1374): „ioppam ruffam“; I. 347 (r. 1374): „ioppam flaveam“; I. 363 a, I. 363 b (r. 1385): „ioppam“; I. 292 b (r. 1391): „ioppam rubeam cum barchano nigro...“; I. 294 b (r. 1391): „ioppam nigram de barchano“. Čís. 317 téhož archivu I. 20 a (r. 1405): „exibuit ioppam“ a j. v.

⁹⁾ Vyd. Fr. Mareš, str. 2 (r. 1389), str. 5 (r. 1391): „kabát“.

¹⁰⁾ I. c., str. 25 (r. 1409): „kabátec“. Srv. str. 32, 42.

¹¹⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, str. 9.

¹²⁾ Vyd. Erben, str. 165.

¹³⁾ Vyd. Erben, str. 215.

¹⁴⁾ Několik statutů a nařízení arcib. pražských Arnošta a Jana (1355—1357), str. 14: „...strictas autem tunicas plicatas et nodulatas... deferre per monachos districtius prohibemus“; Cancellaria Arnesti, vyd. Ferdinand Tadra, str. 349: „...Inhibeatis eciam eisdem clericis, quibus et nos presentibus inhibemus quod tunicis et paliis nodulatis vel vocenatis, nec non saecularibus... non utantur“.

¹⁵⁾ Kniha archivu král. města Prahy čís. 988, I. 300 b (r. 1373): „tunicam flaveam cum nodulis“.

¹⁶⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, str. 23.

¹⁷⁾ De abhorrenda abominatione, vydání lat. spisů v Norimberce, I. c., I. 429 a.

¹⁸⁾ Doklady vypsál Dr. V. J. Nováček v archivu Vatikánském: „Čteme při rotulech Karla IV. předložených papeži dne 5 a 8. června: „Volumus, quod praedictae gratiae factae de indulgenciis valeant, si raubas faciendas de cetero longas portaverint adminus usque ad genu B.“ (f. 76) a „qui petunt indulgencias in mortis articulo, habeant, dummodo raubas de cetero faciendas longas portent adminus usque ad genu B.“ a ku konci rotulu, jímž 29letý hrabě Ludvík mladší z Oettingen prosí za udělení indulgenci celé řadě svých příbuzných, připsal papež (f. 86): „fiat pro omnibus et singulis, salvo quod de cetero portent raubas faciendas longas usque ad genu adminus, alias nullius siut momenti, B.“ Císaře Karla IV. pobyt při dvoře papežském v Avinioně r. 1365 (otisk z ČCMus), 1889, str. 19, pozn. 78.

¹⁹⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. 11 C 2, l. 145 b: „Item ne clerici cuiuscunque condicionis, status, dignitatis aut praeeminenciae existant, ioppis de retro scissis et apertis et signanter albis ad modum saecularium tiuctis nigredine utantur“. Srv. rukopis tamtéž, sign. 6 B 21, l. 26 a.

²⁰⁾ Z rukopisu univ. knih. pražské 10 A 2, l. 65 b otiskl F. Tadra, ČCMus., 1879, str. 557: „... illi clerici vestibus decurtatis et truncatis in choreis nedum simiae (Tadra čte „synice“) saliant...“

²¹⁾ Vyd. Dr. Jos. Emmler, Věstník král. č. u.č. společnosti, 1889, str. 299: „Item ex parte nostri mandetis omnibus et singulis altarisistis sub poena duorum grossorum pro qualibet vice pro fabrica ecclesiae solvendorum, quod nullum peregrinum vel ignotum presbyterum vel habentem inordinatam nodulatam vel brevem tunicam seu ioppulam pro superiori habitu... admittant officiare in altaribus suis...“

²²⁾ Fontes rer. bohém. IV. 536: „Circum praecordia de bombace magnam spissitudinem ut mamillas mulierum habere viderentur“.

²³⁾ Vyd. Erben I. str. 68.

²⁴⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372, 380: kabátníků 19, ioppatores, ioppulatores, jopner, wambaser, togatores.

²⁵⁾ Rössler, Altprager Stadtrecht, str. 32: „... sol haben nur zwei wambais, ein behemisch und ein swebisch“. Srv. Dudík, Dějiny Moravy, VIII. str. 267.

²⁶⁾ Lactifer, l. c., l. 50: „Dextralia sunt ornamenta quaedam communia viris et feminis larga et ampla et ante manicas portantur et iunguntur uno clavo pachy, připnuté penžlíkem“. Srv. Brandl, Glossarium, str. 212; Matzenauer, Cizí slova, str. 400.

²⁷⁾ Srv. Jungmann, Slovník s. v. pachy.

²⁸⁾ Viz Demay, Le costume au moyen âge d'après les sceaux, str. 96, obr. 36; Bonnard-Mercuri, Costumes des XIIIe, XIVe et XVe siècles, I. str. 30, tab. 11, II. č. 2, č. 38; Jacquemin, Histoire générale du costume civil, l. 36; Lacroix, Mœurs, usages et costumes au moyen âge, str. 71; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 117–118, 463, II. 95; Fairholt, Costume in England, str. 99, 100, 108; Heffner-Alteneck, Trachten des christl. Mittelalters, III. 145, 166; Schultze, Modenarrheiten, str. 60–61.

²⁹⁾ Viz Pam. Archaeol. I. obr. č. 8.

³⁰⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 428 b: „... duo cornua in cubitis manuum, de panno sibimet monstrosas manicas figurantes...“

VII. N o h a v i c e.

Četné záznamy archivní potvrzují, že staří odívali nohy v této době nohavicemi. V knihách staropražských ze století XIV. často čítáme latinský jejich název.¹⁾ Podobně v řádech starobrněnských děje se zmínka o nošení nohavice.²⁾

Pokud se týče názvu českého, dlužno připomenouti, že ve stol. XIV. trvá ještě původní název domácí „nohavice“ a že neujalo se ještě slovo kalhoty (kalihoty), upravené z latinského jména „caligae“ (srv. str. 63.). Štítný vesměs píše v souvislosti textové název „nohavice“. Dokladu „kalihoty“ pro věk XIV. nikde jsme se nedočetli. Proto usuzujeme, že původní český název koloval v řeči české ve století XIV., nejša ještě vytlačován cizím slovem.

Nosívali tehda muži nohavice rozličné. Boháči mohli si opatřiti nohavice flanderské, t. j. ušité z drahých látek flanderských, tenkrát

oblíbených.⁴⁾ Jindy bývá psáno o nohavicích černých⁵⁾ a pod. Rozumí se, že nohavice byly náležitě krášleny, bohatě ozdobovány. Rýmuje-li skladatel staročeský o nohavicích, ozdobených drahokamy a zlatem, možná to čítati na vrub jeho obraznosti. Líčí v ten rozum:

„... nohavice jmějieše,
jakž jemu všecko slušieše,
s drahým kamením vzdělané,
ryzím zlatem osnované...“⁶⁾

Podobá se však, třeba výzdoba nohavic nebývala tak zářivá, tak bohatá, jak rýmovník popisuje, že nebyl tento oděv u bohatých a vznešených prostý veškeré ozdoby.

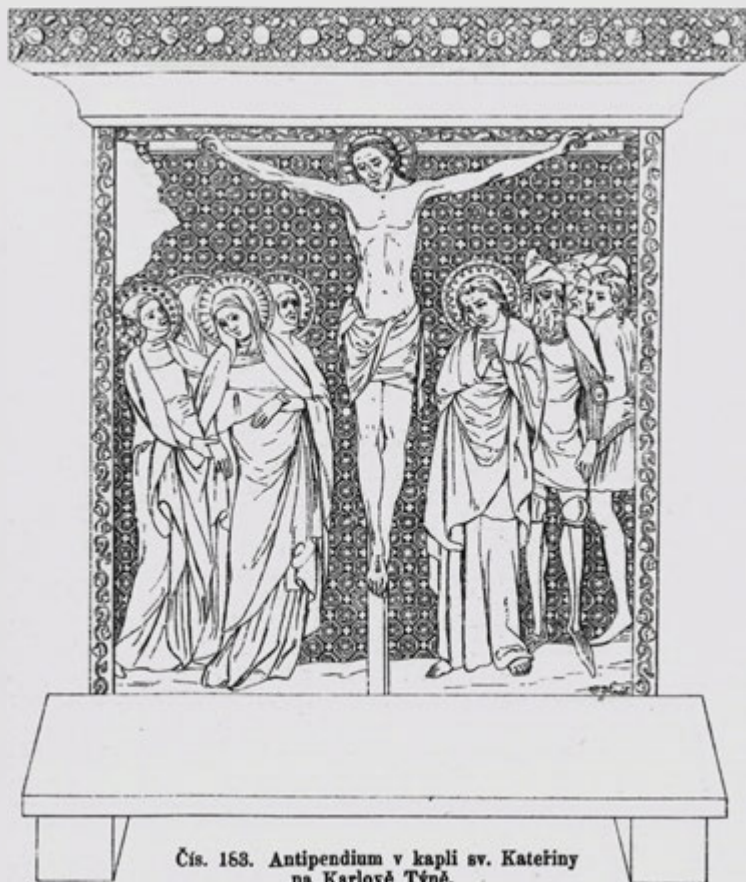

Čís. 182. Ze Zlaté bully, rukop. dvorní knih. vídeňské.

Moda předpisovala, aby nohavice byly, pokud možná, úzké, aby těsně opejaly nohu. Moda tato rozmohla se u nás silně, ba z míry. Hus obšírně vykládá, jak budily nohavice a jejich úprava při pasu veřejné pohoršení. Děly se případy, že při náhlém pohybu pro přílišnou těsnost a napjetí nohavice se roztrhly. Hus touží zle na tuto modu, uvozuje příslušné podrobnosti.⁷⁾

Se stesky mravokárců tehdejších shodují se souvěká vyobrazení. Pro příklad uvádíme obrázek ze Zlaté bully (čís. 182.). Náhorně jsou

tu nakresleny nohavice přiléhavé, jež těsně svírají nohy. V uvedeném již rukopisu Štítného v universitní knihovně pražské (sign. 17 A 6) pravidelně vyobrazil malíř muže, kteří podle textu jsou oděni modním šatem, v uzounkých nohavících (viz na př. čís. 176). Tak obvyčejně bývají muži

Čís. 163. Antependium v kapli sv. Kateřiny
na Karlově Týně.

znázorňováni v tomto období. Podobně úzkou nohavici má muž na antependiu na Karlově Týně ve skupině na pravo. Zároveň dlužno si povšimnouti (viz čís. 183.), že modu přizpůsobili si také oděnci a upravovali si podle ní zbrojný svůj oděv, jak ukazuje odění setníka pod křížem

vedle sv. Jana Evangelisty. Je patrné, kterak také zbrojné odění nohou je hodné sůženo a obkličuje těsné nohy. Vysvítá z toho, že vylíčená móda měla silnou moc přitažlivou.

Kromě toho přivodila móda západoevropská do Čech ještě jiný zjev. Muži po západní Evropě oblíbili si nošení nohavic dvojbarevných, na př. jednu nohavicí měli modrou, druhou červenou, nebo bílou a zelenou a pod. Mimo to ještě barevné nohavice byly pošívány pruhy, kolečky i jinými tvary opět jinobarevnými, nebo šachovány byly čtverečky různobarevnými a pod. Móda vymýšlela si tu podivnůstky všeho druhu. Doznávala obliby v zemích romanských⁸⁾ i v Německu⁹⁾ a v Polsku.¹⁰⁾

Byla-li dotčená móda všude po sousedstvu rozšířena, není divu, že také do Čech se dostala. Svědčí tomu vedle narážky v usnesení synodálním z r. 1406¹¹⁾ a vedle nejistého zápisu v knize Zemských desk¹²⁾ o nohavicích, jedné žluté a druhé bílé (mohla by to býti také zmínka o dvou druhích nohavic) výslovný a jasný doklad z usnesení pražského provinciálního koncilu r. 1349, kdež ustanoveno, aby kněží nenosili nohavice šachovaných, t. j. čtverečkových, červených a zelených. Koncil vyhrožuje přísnými tresty, ba hrozí zbavením důstojnosti kněžské, kdo po třikráte jsa napomenut, neuposlechne a neodloží bláznovský onen šat.¹³⁾

Výslovné toto svědectví určitě dokazuje, že nošení nohavic šachovaných, pestrobarevných bylo u Čechů hojně rozšířeno. Zvláštního povšimnutí zasluhuje zmínka o nohavicích červených a zelených. Na nohavicích dvojbarevných často se objevuje právě tento výběr barev, červené a zelené.¹⁴⁾ Zdá se, že také u nás výběr tento nebyl neznámý. Na potvrzenou domněnku vyslovené potřeba na tomto místě jaksí výjimkou dovolati se pozdějšího svědka Chelčického, jenž se jinak ovšem vymyká z rámce knihy čtvrté. Postyskuje si na pých svých vrstevníků, že přý umějí sobě „nohy utáhnúti, jednu zelenú, druhú červenú.“¹⁵⁾ Výrok Chelčického dokazuje, že napověděný výběr barev na nohavicích u Čechů zdomácněl. Zajímavé je, že se shoduje s písemnými doklady obrázků ženicha v rukopisu Štítného (viz obr. čís. 176.). Jednu nohavicí má červenou a druhou zelenou. Z toho všeho plyne, že Čechové dvojbarevné tyto nohavice nosívali ve věku XIV. i ve věku XV.

Mohli bychom snad ještě zevrubně vyčítati, že vedle naznačeného výběru barev (červené a zelené) vyskytují se v památkách staročeských ještě jiná složení, na př. v uvozovaném rukopisu Štítného¹⁶⁾ nohavice jedna modrá, druhá zelená a podobné složeniny barev, není však potřeba šíře jednotlivé barvy vedle sebe jmenovati. Jen ještě krátce poznamenáváme, že při barvách nohavic působily někdy vyvolené erbovní barvy takového jakého rodu šlechtického.

Nohavice robili zvláštní řemeslníci, nohavičníci (jak zachován doklad¹⁷⁾ u Pavla Židka) nebo podle Tomka nazvaní hacníci.¹⁸⁾

¹⁾ Kniha čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 261 b (r. 1360): „XVI. paria caligarum“. — Čís. 988 téhož archivu, l. 231 b (r. 1379): „calligas II.“; l. 24 a (r. 1384): „exhibuit XXVIII. paria caligarum“; l. 295 b (r. 1391): „caligas“. — Čís. 317 téhož archivu, l. 4 b (r. 1403): „caligas“; l. 40 b (roku 1409): „exhibuit caligas“; l. 42 a (týž rok), l. 42 b (týž rok): „caligas“ atd.

⁷⁾ Rössler, Stadtrechte von Brünn, str. 50: „Qui vero cultellum talem in caliga latentem portaverit...“

⁸⁾ Vyd. Erben, str. 257: „s nohy nohavicí“.

⁹⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 524, uvozuje doklad z r. 1392.

¹⁰⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 524. Mluví se „o nohavicích černých (1379) jakožto ku počtě dávaných mistru quodlibetariovi v učení Pražském“.

¹¹⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, 1889, str. 325.

¹²⁾ Srv. De abhorrenda abominatione, I. c., I. 429 a.

¹³⁾ Pauquet, Modes et costumes historiques, I. 5; Bonnard-Mercuri, Costumes des XIII., XIV. et XV. siècles, II. 91, výklad příslušný na str. 181.

¹⁴⁾ Hefner-Altenack, Trachten, IV. tab. 223, A, B; tab. 224, C, D; Hottenroth, Trachten, II. tab. 36, č. 11, 18; v. Heyden, Tracht der Kulturvölker Europas, 104.

¹⁵⁾ K. Raczyński, Znaczniejsze ubiory starożytne polskie, Wilno, 1838 č. 7, 19. Srv. Kossak, Dawne ubiory i uzbrojenia, Tyg. illustrowany, 1862 str. 225.

¹⁶⁾ Stat. synod. 1406: „Item mandat omnibus clericis ordinatis et non ordinatis ac ecclesiasticis servientibus et ministrantibus, qui privilegio clericali gaudent volunt, ut assumant et deferant tonsuram, coronam et habitum, vestes clericales non nimis longas nec nimis amplas, non dicatas, non partitas, non bipartitas, non tripartitas...“ Höfler, Concilia Pragensia, str. 55.

¹⁷⁾ Zemské desky, čís. 28, I. 9 b (r. 1402): „Item caligas unam flaveam et aliam albam“.

¹⁸⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. G B 21, I. 4 b: „Clerici insuper maxime beneficiati caligis scacatis, rubeis ac viridibus uti non debent, nec ioculatores se faciant, et si per annum vel post trinam monitionem artem illam ignominiosam exerceant, eo ipso privati sunt omni privilegio clericali“. Dudík, Statuten des ersten Prager Provinzial-Concils (1349), Brünn, 1872, 47.

¹⁹⁾ Hefner-Altenack, Trachten, II. 81 tab.; 107, C.

²⁰⁾ Postilla, str. 216.

²¹⁾ Srv. Vocel, ČCMus. 1854, str. 277.

²²⁾ Srv. Jungmann, Slovník s. v.

²³⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372, 380: „hacníci“ (caligatores, hosler, hosenmacher).

VIII. Roucho svrchní.

§. 1. Plášť (klok), krzno. — §. 2. Kozích, šuba (čuba).

§. 1. O nošení pláště děje se často zmínka v památkách českých z této doby. Rýmovník ve skladbě o podkoní a žáku v souvislosti textové na př. pověděl:

„... panoše každý zvláště
pacholku podává pláště...“¹⁾

Zmínek podobných ve skládání o Jetřichovi Beránském,²⁾ v Alexandreidě Svatovítské, kde je psáno o pláští aksamítovém,³⁾ v Husových spisech,⁴⁾ v Popravčí knize pánů z Rožmberka,⁵⁾ v zakládací listině špitálu v Bavorově r. 1365⁶⁾ a pod. ukrátíme. Vysvítá, že plášť často býval nošen, když tak hojně narážky a zmínky o něm jsou roztroušeny po památkách tehdejších obsahu různorodého.

Zejména hejno archivních zpráv ukazuje, jak často odívali se muži pláštěm. V archivních zápisech bývá zaznamenáno buď pouhé jméno „plášť“, nebo také stručný jeho popis. Na základě zápisův oněch ⁷⁾ možná si představit, jaké pláště staří tehda nosívali.

Nejdříve si prohlédneme, jaké barvy pláště byly a z jaké látky. Pestrosti, která došla vlivem rytířského mravu a kroje všude veliké záliby, nebylo, ba spíše přibývá. Záznamy v městských knihách ve století XIV. a ze začátku století XV. podávají četné doklady toho. Podávají pestrý výběr plášťů rozmanité barvy. Z nich patrno, že muži nosívali plášť červený, šerý, žlutý, plavý, zelený, černý, brunatný z látky brusselské, bílý a pod. Patrno z jednotlivých zápisů, že látka pláště byla někdy drahocenná, že mívali muži bohatí pláště ze skvostných suken flanderských.

Čís. 184. Z rukopisu Štítného, v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

Náhdera napověděná zračí se jasně v tom, že plášť opatřován byl obyčejně podšívkou hedvábnou barvy červené, zelené a pod. Hojně doklady ⁸⁾ výslovně svědčí, že měli staří pláště s podšívkami drahými.

Proti zimě chránil plášť huňatý ⁹⁾ nebo plášť podšíitý kožešinou. V knize staropražské zapsány jsou ¹⁰⁾ opět všelijaké pláště tohoto druhu, na př. plášť žlutý s kožešinou, červený plášť s podšívkou kožešinovou, plášť brunatný podšíitý kožešinou, plášť šerý podšíitý kuninou, plášť černý s kožešinou a pod.

Na souvěkých vyobrazeních vidáme muže, oděné pláštěm rozmanitě. Podobu prostého pláště, jaký asi nosili muži, nepřivábení cizí modou, patrno pokusil se znázorniti malíř staročeský v kresbách rukopisu Štítného, na př. v začáteční písmeně B (viz čís. 154.), při výjevu, jak duchovní poslouchá zpověď muže, zahaleného řasnatým pláštěm (čís. 184.), nebo (viz čís. 185.) na náčrtku muže, zbožně klečícího s páteříkem (růžencem) Podobné pláště nosí muži i v jiných památkách tehdejších.

Čís. 185. Z téhož rukopisu.

a malbě výjevu ze života sv. Václava ve schodišti velké věže na Karlově Týně vyobrazen světec, nesoucí chudým pokrm, v plášti, z jehož záhybů vyčnívá spodní přiléhavý oděv na ruce (viz obr. čís. 186.).

Na vyobrazeních, která jsme uvozovali, i na všech jiných souhlasných kresbách z téže doby zřetelně jsou načrtány řasy a záhyby, při čemž malíř naznačoval, jak místy možná viděti zespona látku jinobarevnou. Snažil se tím znázorniti podšívku, rozlišuje povrch plášťový od podšívky různými barvami.

Bylo to modou (srv. str. 240.) přidržovati si vlající plášť v malebných záhybech. Na vrub toho, že byla spatřována podšívka odhrnutého takto pláště, dlužno nejspíše počítati, proč si tehda muži pořizovali podšívky hedvábné, barevné, jak o tom bylo psáno nahoře.

Jak vypadal plášť, podšitý a lemovaný kožešinou, vyobrazeno je na zajímavé malbě výjevu z rodinného života Karla IV. (viz čís. 187.). Karel IV. vymalován tu s chotí Blankou a králevicem Václavem. Otec i syn jsou oděni pláští, jejichž kožešinová, hermelínová podšívka rázovitě je naznačena.

Dlužno ještě povšimnouti si nového zjevu při úpravě pláště. Soudce, vyobrazený v rukopisu městského archivu brněnského (viz obr. čís. 80.) má na sobě plášť, jenž je ze předu sepat pět knoflíčky. Kresba shoduje se s doklady památek písemných. Z knihy staropražské¹¹⁾ vybíráme svědectví, že nosili muži pláště sepaté knoflíčky, nikoli, jako za dob starších, sponou. Zapsán je totiž „plášť plavý, podšitý hedvábím, se čtyřmi knoflíčky stříbrnými a pozlacenými a zlatými stuhami kolem krku“ a „plášť červený se třemi knoflíčky“. Z popisu pláště prvního patrné, že to byl oděv nákladně ušitý a bohatě vyzdobený.

Záhy rozšířila se moda vylíčená tak, že opět ožívají se hlasy káravé v kruzích duchovenstva. Arcibiskup Arnost z Pardubic zapovídá nošení pláště s knoflíčky.¹²⁾ Nasvědčuje zřejmě tato záповěď, že moda značně byla oblíbena, když i někteří kněží, jsouce vábeni zálibou všeobecnou, také se jí přichytili.

Vedle plášťů dlouhých došly obliby pláště krátké, pláštětky přehozené na ramena spíše pro ozdobu, než pro potřebu. Pláštětkem podobným oděm je panic staročeský v rukopisu Štitného (viz čís. 210.).

Zdá se, že vedle obyčejných plášťů byly nošeny pláště se zvláštními odznaky, význačnými pro některý stav. Řády cechu malířského, kde psáno o pohřbu, vedle jiného stanoví, aby členové cechu doprovázeli mrtvolu svého druha ke hrobu: „ti bez odpieranie hned své pláště

s sebe mají svrci a v bratrské se oblekúce, to tělo mají k hrobu nésti¹³⁾. Z textu vysvítá, že byl rozdíl mezi pláští, jaké obyčejně nosili, a mezi pláští, jakými se měli odít, kdy vystupovali při výkonech, obřadech cechovních, na př. při pohřbu svého druha, mezi pláští „bratrskými“. Jiných dokladů podobných jsme se nedočetli, ale obdobou usuzujeme, že snad se opakoval také u jiných společenstev podobný zjev.

Rázovitý oděv starodávný, krzno, přese všecken vliv cizí mody i ve století XIV. bylo ještě od Čechů nošeno (viz doklady na str. 244.).

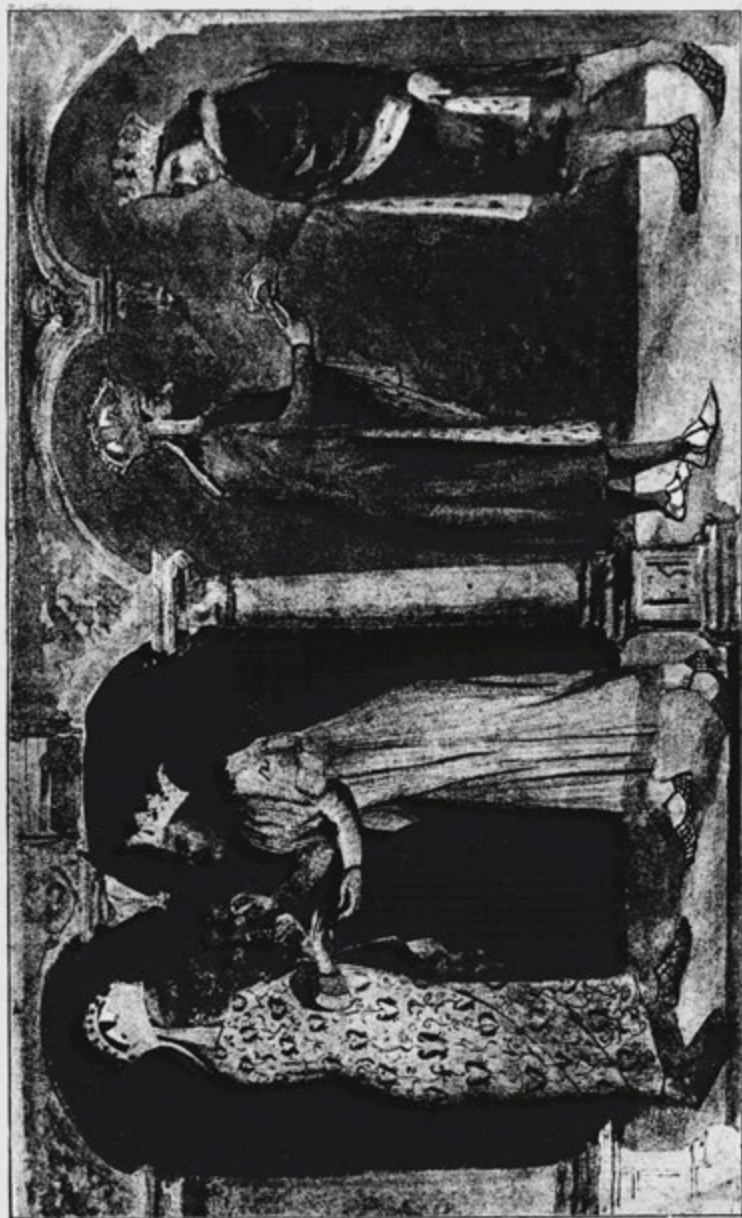
České jméno „plášť“ vlivem ciziny bylo ve století XIV. zaměňováno západoevropským názvem „klok“, „kloček“ (srv. str. 212.) a na-

Čís. 186. Vyobrazení sv. Václava na schodišti velké věže na Karlově Týně.

hrazováno německým slovem „mantel“. Touží Hus na nešvary v souvěké češtině a kromě jiného dotýká se poněmčeného názvu pláště. Píše: ¹⁴⁾ „Také mají se postaviti, aby česká řeč nehynula . . . Též nyní hodní by byli mrskánie Pražené i jiní Čechové, jenž mluvie odpoly česky a odpoly německy, říekajíc . . . mantlík za plášťík“. Výrok Husův opět ukazuje, jak s novými střihy a novou modou, zanášenou ze západní Evropy do českých zemí, vnikalo z ciziny nové názvosloví, po česku jak tak upravené a přizpůsobené řeči české (srv. str. 212.).

Š. 2. Dotekli jsme se toho již několikráte, jak Čechové rádi podšívají a vroubíli oděv kožešinami. Zálibu tuto kárá Hus často ve svých

Čís. 187. Karel IV. s chotí Blankou a synem Václavem v kolleg. chrámě na Karlově Týně.

spisech, vytýkaje nemírny přepych svým vrstevníkům, pokud se týče nošení kožešin vlčích, medvědích, levhartových a jiných.¹⁵⁾ Zmiňuje se o nošení kožichu proti zimě¹⁶⁾ a při výkladu v *Postille* o přepychu v oděvu zevrubně jmenuje, že vrstevníci jeho nosívali „kožich sobolový, kuní, hranostajový, běliznový“.¹⁷⁾

Z častých archivních záznamů rovněž je patrné, že starý kroj, kožich, s oblibou udržuje se dále ve století XIV. a na začátku století XV. Bývá zapsáno buď pouhé jméno nebo někdy také naznačeno, jaký to kožich je, na př. kožich z liščí kožešiny, kožich bílý, z jehnětiny a pod.¹⁸⁾

Doklady uvedené a všechny jiné, podobné na př. zapsané v účtech při stavbě chrámu svatovítského,¹⁹⁾ ukazují, že starodávný kožuch vyhovuje praktické potřebě, těšil se stále oblibě.

Čís. 188. Z Kodexu Wenceslai Notarii, rukopisu
v městském archivu brněnském.

Také čuba (šuba), oděv urobený podle Vodňanského z kožešin vzácnějších,²⁰⁾ bývá zapsán v památkách věku XIV.²¹⁾ a tedy nadále od Čechů nošen. — —

U spisovatelů z dob dalších, které nepatří do rámce knihy této, objevuje se krojový název „blány“, značící oděv kožešinový, kožich, pláštěk.²²⁾ Věci proto se dotýkáme, že v památkách českých XIV. věku týž název již se vyskytá na př. v Bohemáři,²³⁾ u Klena Rozkočaného²⁴⁾ a u Štítného, jenž líčí, jak o masopustních radovánkách staré ženy se přestrojí, oblékají se „na ruby v blány“.²⁵⁾ Podobá se, že v uvozovaných dokladech míněn původní význam slova (v obou slovnících ztotožňovány jsou blány s lat. slovem pellis, t. j. kůže), totiž kožešina a nikoli oděv kožešinový, ač by proti tomu poněkud svědčil doklad ze Štítného, kde jde o oblékání snad jen kožešin, obrácených na ruby, nebo spíše oděvu, určitě doloženého pod týmž názvem „blány“ v pozdějších památkách.

Jak vypadal staročeský kožich, dobře znázorňuje kresba, jak se radi sedláci moravští, v rukopisu městského archivu brněnského, v Kodexu Wenceslai notarii (viz čís 188.). Rukopis pochází ze století XV., avšak snadno se dohodneme, že při konservativnosti prostého lidu, zejména v dědinách moravských, které nebyly tak účinně zasaženy vlivem módy cizí, stará podoba kožichu z věku XIV. a věků předchozích udržuje se se všemi rázovitými znaky podáním lidovým ve století XV. Usuzujeme, že kožichy, jimiž sedláci při poradě jsou na obrázku oděni, věrně jsou vyobrazeny podle skutečnosti. Vždyť se snažil malíř zachytiti na kresbě i zevnějšek tváře, úpravy kštiny, podobu čepice, lemované beránkem, a patrně tedy také kožichy pokusil se znázorniti věrně podle skutečnosti. Zvláštního povšimnutí zasluhuje úbor bezvousého muže, jenž má kožich bez rukávů, lemovaný kolem otvorů, z nichž ruce vyčnívají, kožešinou. Obrazek podává jasný názor, kterak si máme představit kožichy prostého lidu českého v těchto dobách.

¹⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, I. c, str. 167. Srv. str. 16: "... plášť s hrdla berů".

²⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, 1890, I. 6: "plášť s hrdla der".

³⁾ Alexandreida Svatovítská, vyd. Hattala-Patera, v. 1341.

⁴⁾ Vyd. Erben, III. str. 213: "aby to sukno bylo plášť".

⁵⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 1 (r. 1389), str. 25 (r. 1409) atd.: "plášť".

⁶⁾ Borový, Libri erectionum I. 55 (zakládací listina špitálu v Bavorově r. 1365): "Item cuilibet infirmorum seu pauperum secundum exigentiam... dentur sex ulnae panni de lana facti singulis annis circa festum beati Galli pro tunica vel pallio". Srv. tamtéž, I. 18 (o špitálu v Kamenici).

⁷⁾ Kniha města Německého Brodu "Liber sententiarum" (z r. 1415, excerpta vypsál jsem s laskavým dovolením p. Dra Jar. Čelakovského): "quod nullam credentiam faceret vigili super gladio, pallio..." — Zemské desky, čís. 28, l. 7 b (r. 1402): "Item fessus est, quod receperunt palia..." — Archiv Zemský. Kniha kolínská, Liber contractuum, II. l. 30 a (r. 1380): "pallium". Čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 97 a (r. 1355): "pallium"; l. 258 b (r. 1360): "pallium ruffum"; l. 260 a (r. 1360): "pallium virile"; l. 376 a (r. 1363): "pallium ruffum"; l. 379 a (r. 1365): "pallium griseum". — Čís. 988 téhož archivu, l. 64 a (r. 1372): "duo pallia ruffum et mixtum cum pannis sericis"; l. 143 a (r. 1372): "pallium griseum virile"; l. 187 b (r. 1372): "pallium flavei coloris"; l. 145 a (r. 1373): "pallium flaveum et griseum"; l. 148 a (r. 1374): "pallium viridum"; l. 166 a (r. 1378): "pallium griseum"; l. 4 b (v. 1383): "cum duobus palliis flaveo et griseo"; l. 19 a (týž rok): "duo pallia unum flaveum cum pellicio"; l. 19 b (týž rok): "pallium nigrum"; l. 293 b (r. 1391): "pallium flavei coloris"; l. 294 b (rok týž): "pallium brunaticum de Bruxel"; l. 295 b (týž rok): "pallium duplicem brunaticum et album". — Čís. 317 téhož archivu, l. 7 b (r. 1404): "pallium grisei coloris"; l. 40 b (r. 1409): "pallium nigri coloris"; l. 48 b (roku 1410): "pallium flavei coloris". — Srv. také výčet rozmanitých plášťů u Tomka, Dějepis města Prahy, III. 523.

⁸⁾ Čís. 987 téhož archivu, l. 379 a (r. 1365): "pallium mixti coloris cum subducto serico". — Čís. 988 téhož archivu, l. 187 b (r. 1372): "pallium brunetum cum panno serico subductum"; l. 363 b (r. 1385): "pallium brunaticum subducto ruffo serico"; l. 364 a: "pallium ruffum subducto virido serico" a j. v.

⁹⁾ Čís. 987 téhož archivu, l. 382 a (roku 1365): "pallium (h)irsutum" (dvakrát).

¹⁰⁾ Čís. 987 téhož archivu, l. 254 b (r. 1359), l. 255 b (týž rok), l. 260 a (r. 1360): „pallium cum pellibus“; l. 260 a (r. 1360): „pallium cum pellibus, quae vulgariter dicuntur rukkeyn“; l. 262 b (týž rok), totéž; l. 261 a (týž rok): „pallium viri flaveum cum pellibus“; l. 376 b (r. 1363): „pallium ruffi coloris cum pellibus“; l. 378 a (r. 1364): „pallium brunaticum cum pellibus“; l. 120 b (týž rok), totéž; l. 360 b (r. 1383): „pallium cum pellibus madrinis griseum“; l. 365 a (týž rok): „griseum pallium cum pellibus subductum“; l. 292 a (r. 1391): „pallium brunaticum cum albis pellibus“; l. 292 b (týž rok): „pallium flaveum cum pellibus variis“; l. 294 a (týž rok): „pallium nigri coloris cum pellibus“ atd.

¹¹⁾ Kniha archivu král. města Prahy čís. 988, l. 149 b (r. 1374): „pallium flaveum cum panniculo serico subductum et cum IV. nodulis argenteis et deauratis et praetextis aureis in collo“; l. 19 a (r. 1383): „aliud (pallium) ruffum cum III. nodulis“.

¹²⁾ Cancellaria Arnesti, vyd. F. Tadra, str. 349: „Inhibeatis etiam eisdem clericis, quibus et nos praesentibus inhibemus, quod tunicis et paliis nodulatis vel vocenatis ... non utantur“.

¹³⁾ Kniha cechu malířského, vyd. Ad. Patera-Ferd. Tadra, str. 63—64: „vnd welchir vier namen man begreift, dy vier schullen czv hant yer mentil von in tun vnd schulln mantillaz dy leych czv kirchen tragen“.

¹⁴⁾ Vyd. Erben, I. str. 133—134.

¹⁵⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 429: „In vestimento vero simplici et de panno eodem formato ambulare iam nude videntes, communiter reputarent, sed tota vestis varia et discolor esse oportet, quod si adsit pellis lupina, vel ursina, vel leopardina et alia huiusmodi, ut pilis sic prout sunt foras eiectis se ostentent, ut, quanto magis possint, forent similiores bestiae, hoc eisdem supra modum videtur esse bonum et honestum“.

¹⁶⁾ Vyd. Erben, I. str. 428: „Jich zima nepřeschně, neb mají kožichy...“

¹⁷⁾ Vyd. Erben, II. str. 240.

¹⁸⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 100 a (r. 1355): „pro pelicio“. Čís. 988 tamtéž, l. 300 b (r. 1372): „pellicium album“; l. 20 b (r. 1383): „pellicium vulpinum“; l. 362 b (r. 1384) totéž; l. 294 a (r. 1391): „pellicium de variis“. Čís. 317 tamtéž, l. 2 b (r. 1403): „pellicium agnelinum“; l. 6 b (r. 1404) totéž. Zemské desky, čís. 28, l. 9 b (r. 1402): „pellicium curtum“; l. 10 b (r. 1408): „emendo eis ... pellicia“. Srv. v Životě Miličových, Fontes rer. bohém. I. 422: „p. vulpinum“.

¹⁹⁾ l. c., str. 327: „... item eidem (Parlerio) pro pelicio XXX. gr. sol.“; str. 365: „Item Parlerio ... pro pellicio LXXX. gr. sol“.

²⁰⁾ Lactifer, l. c., l. 12 a: „andromedes, vestis facta ex pellibus nobilibus — čuba“.

²¹⁾ Archiv Zemský, Kniha kolínská, Liber contractuum, II. l. 30 a (r. 1380): „X. Schawben“.

²²⁾ Viz doklady u Jungmanna, Slovník, s. v. blána.

²³⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 43: „pellis blány“.

²⁴⁾ Zbírka nejdávn. slovníků, l. c., str. 91: „pelles blány“.

²⁵⁾ Rukopis univerzitní knihovny pražské, sign. 17 C 15, l. 120 b: „baby zoblácejíc se na ruby v blány“.

IX. O b u v.

§. 1. Škarbály (škrbály), škorně, střevíce. — §. 2. Boty, ščibaly (štibaly). — §. 3. Střevíce „se zobáky“, špičaté.

§. 1. Z výkladu na str. 248. patrně, že prostý lid český, nezasažený vlivem cizí mody, nosil ještě ve věku XIV. a XV. starodávnou obuv „škarbaly“. Slovem tímto je přeložen v Bohemáři po česku totožný latinský název obuvi „sotular“. ¹⁾ V latinských zápisech archivních ze za-

čátku století XV. bývá týž název zaznamenán jako jméno obuvi, pořizované posluhám, sluhám městským, krátce pověděno, lidem prostým.²⁾ Podobá se, že písař tu nepoužil názvu prosté obuvi „sotular“, totožného s českým slovem „škarbal“, jen bezděky. Jak hned uvidíme, byly tehda již určitě rozlišovány rozličné druhy obuvi rozličnými názvy. Naznačen tu patrně názvem oním druh obuvi, po česku pojmenované podle slovníka Bohemáře „škarbal“. Uvozovanými archivními zápisy doloženo je nošení „škarbalů“ pro dobu, kterou se obírá kniha čtvrtá.

Také „škorň“, stará domácí obuv, nevymizely v tomto období. Staročeská satyra v Hradeckém rukopisu líčí náruživost lehkomyšlného ševce kostkáře, jenž

„... povědě ženě dvorně,
řka: „Jmám prodajné čtvery škorň,
ty škorň za věrdunk prodám“...“³⁾

Z láce, s jakou vášnivý milovník hry kostečné prodává čtvery škorň, vysvítá, že škorň byly i v této době obuv jen obyčejná, nedrahá, nošená od lidí.

Shoduje se s tím popis obuvi podkoního ve známém již rýmování Podle rýmovníka

„... bieše obut v škorň.
Tyť biechú drahně pošetěly,
avšak okolo děr cely,
skrže něž viděti nohy...“⁴⁾

V Popravčí knize p. z Rožmberka je zapsána zpráva o vyšetřování krádeže škorň.⁵⁾ Zápis ten shoduje se s oběma předchozími. Podobu škorň znázornil malíř v rukopisu univ. knih. pražské (sign. 17 A 34) na vyobrazení (čís. 170.). Muž rozmlouvající s králem jest obut ve škorň.

Latinský název „třevíců“ (calcens) je vedle českých dokladů (srv. str. 248.—249.) zaznamenán v archivních zápisech.⁶⁾ Svědčí to souhlasně s doklady českými o nošení střevíců.

Š. 2. Vedle starodávné obuvi domácí, s názvy všeslovanskými, obuvi, která z věků dávných, jsouc ovšem vzrůstajícími zkušenostmi praktickými zdokonalována, udržovala se nadále i za vlivu módy cizí, dlužno poukázati na stopy často již dotčeného vlivu z ciziny, ze západní Evropy.

Obuv sahající nad kotníky, podobná asi staročeským a slovanským škorňm, byla nazývána v latině středověké „botta“, po francouzsku „botte“, po anglicku „boot“, německy podobně podle jmenovaných názvů.⁷⁾

Moda západoevropská zanesla kromě jiného i tento název a druh obuvi do Čech. Počínajíc věkem XIV. objevují se v různých památkách staročeských, psaných latinsky a česky, jména příbuzná. Klen Rozkochaný uvádí ve svém slovníku „boty“.⁸⁾ V latinských pramenech bývá zapsán

latinský význam „botti“⁹⁾ nebo „bottae“ s výslovným přídavkem, že to značí druh obuvi.¹⁰⁾ O nošení bot proti zimě zmiňuje se Hus.¹¹⁾ V Popravčí knize p. z Rožmberka vyšetřován je kdosi pro krádež „botek“.¹²⁾

Ze všeho jisto je, že Čechové přichytivše se ve všem všudy mody cizí, nosili podle mody také boty, obuv cizokrajnou, jak již ukazuje název, souhlasný se jmény západoevropskými, kterýžto záhy se v řeči české ujal, ba zdomácněl brzy tak, že vytlačoval původní slovo české „škorně“, pokud se věci týče, přibuzné s významem cizím.

Zdá se, že byla obuv hotovena někdy ze vzácné kůže kordovanské. Aspoň tomu nasvědčuje slovo, přibrané do slovníka od Klena Rozkočného, t. j. „kordovanek“.¹³⁾ —

Z latinského názvu lehké obuvi letní aestivale, stivale, stivalus vznikly názvy západoevropské estival (franc.), estibal (špan.), stivali (ital.), stival (srněm.) a pod. Byla to, jak se podobá, obuv z měkké, jemnější kůže, vysoká, kryjící holeně.¹⁴⁾ Čechové poznali ji u sousedův a pojmenovali názvem upraveným podle ustálených názvů cizích „ščibal, štibál“. Že obuv tato byla již ve XIV. století Čechům známa, nasvědčuje skladba Desatero kázanie božie v Hradeckém rukopisu, kdež skladatel rýmuje o šalbě souvěkých řemeslníků, mezi nimi o hotovitelích obuvi „ščibalů“:

„Těž činie všichni konieři,
kotcovníci i ovnieři,
ščivalníci i valcháři,
všichni kupci i kramáři;
věrujice přisahají
,toto mi za to dávají',
mnoho tak vypřisahají,
a proto těžký hřiech jmají.“¹⁵⁾

Bylo-li potřeba, aby mravokárce vytýkal zlořád, šidbu „ščivalníkům“, rozumí se odtud, že to byli řemeslníci dobře již známi.

§. 3. Kolem začátku století XIV. oblíbeny byly téměř všude po západní Evropě úzké střevíce s dlouhými špicemi či, jak s příhanou mravokárci staročeští je pojmenovali, střevíce se „zobáky“ nebo „nosy“.

O původu střeviců těchto vznikaly rozličné dohady. Bylo dokazováno, že střevíce podobné nosili již Římané.¹⁶⁾ Výklad tento znali také starí Čechové.¹⁷⁾ Jiné výklady zněly v ten rozum, že si ve druhé polovici věku XI. hrabě Fulko z Anjou vymyslel obuv s dlouhou špicí z praktické potřeby. Měl prý na prstu hlizovatý vyrůstek. Aby jej zakryl před světem, pořídil si obuv zvláštní, s velikým výběžkem, do něhož vyrůstek vhodně vtěsna. Vrstevníkům se to líbilo a ponenáhlu z toho vznikla moda. Podle jiné pověsti žil ke konci století XI. v Anglii jakýsi Robert, kterýž ohnul u obuvi dlouhé konce a byl proto nazván „Cornardus“. Od něho pochází prý moda, která později tak se rozmohla. Opět jiní vypravují, že anglický král Jindřich II. ve druhé polovici věku XII. měl dlouhou nobu a proto nosíval střevíce, upravené podle

tvaru nohy, dlouhé. Pomineme však těch a podobných zvěstí,¹⁸⁾ všímajíce si, že ve století XIV. moda ujala se všeobecně. Všude v zemích románských, německých a u Poláků¹⁹⁾ nosili muži i také ženy podle módy vládnoucí střevíce špičaté, s podivnými výběžky, „se zobáky“, jak tomu nasvědčují vyobrazení tehdejší, staré doklady kronikářské i přímé zápovědi vrchnosti světské i duchovní, jakož i výměry, jak dlouhý výběžek u střevíce smí býti podle stavu (vznešení nosili delší „nosy“, prostí mívali na střevících „zobáky“ menší).

Střevíce vylíčené docházely brzy na začátku století XIV. také u Čechů nemalé obliby. Poznamenal již Petr Žitavský ve svých letopisech, že vážní starci tropí si šašky z těsných, uzounkých střevičů (srv. str. 271.). Podobně touží kanovník František Pražský na úzkou, dlouhou obuv (srv. str. 272.). V týž rozum rozhorlil se Beneš Krabice z Veitmile, že prý vrstevníci mají na nohách střevíce se zobáky a s předlouhými nosy (srv. str. 279.).

Stesky jmenovaných letopisců jasně vysvědčují, že moda západoevropská záhy se rozšířila mezi Čechy, milovnými novoty v kroji.

Opakuje se tu známý již zjev, že novota zle se zakořenila i mezi duchovenstvem. Vábivá moda přese všechny výčitky podporovala oblibu střevičů zobákovitých. Zapovídá přísně kněžím nošení střevičů zobákovitých arcibiskup Arnošt z Pardubic²⁰⁾ a znova záповěď obnovuje s vyhrázkami arcibiskup Jan Očko z Vlašimě r. 1366.²¹⁾ Obě záповědi světle ukazují, jak moda silně se rozmohla tehda u Čechů, když i kněžstvu tak se zalíbilo v lákavé novotě.

Že záповědi jmenovaných arcibiskupů málo prospěly, svědčí určité dále řeč rozvážného mravokárce Vojtěcha Rankova r. 1385, jenž ve své synodální řeči kárá souvčké duchovní, aby nenosili po světsku střeviců se zobáky.²²⁾ Marně proti špičatým střevicům horlil vyčítavými slovy kazatel Konrad Waldhauser.²³⁾

Kárali podivnou modu také mravokárci světské. Štítný vyčítá ševcům, že si nové módy vymýšlejí. „Zamýšlejí škodné dvornosti. Jako vidíme to dobře, že spíše by švec dospěl (dříve udělal) škorní bez tak dlouhých čípek.“²⁴⁾ Jinde podobně se rozhovořil,²⁵⁾ že prý řemeslníci „vymýšlejí cos luď dvorného a škodného, jakož ševci biechú vymýšleli tak dlouhé u třevíc štipce, v nichž škoda byla, ale ne užitek“.

Štítný poukazoval na nepraktičnost této obuvi. Vtipně pověděl:²⁶⁾ „Byť Buoh kázal tak dlouhé čípek u třevíc nositi, řekl by: Šlomil bych hlavu!“ Podobně jinde se diví, proč vlastně vrstevníci nosí tak dlouhé výběžky při střevících:²⁷⁾ „... veliká jest přiekaza u škorně tak dlouhý nos; neb pěš nemóž' s nimi pracovati a přes plot ovšem nikame nelze.“

Výčitky a záповědi v různých variantech znova se opakují u Husa. S nevolí vyčítá vrstevníkům pýchu v kroji, kromě jiného „křivé nosy“ u střevičů.²⁸⁾ Jindy trpce hovoří o střevících se zobáky, urobenými z kůže.²⁹⁾

Četná vyobrazení dosvědčují, jak podivné střevíce staří nosívali. Co mravokárci slovy trpkými vyčítají svým vrstevníkům, spatřujeme věrně zobrazené v tehdejších památkách. Pro příklad uvádíme z Václavovy bible

obrázek (viz čís. 172.) muže, jehož střevíce zakončeny jsou dlouhým, úzkým výběžkem. Podobné střevíce špičaté nosí muži podle módy odění, v rukopisu Štítného v univ. knihovně pražské na př. ženich (viz čís. 176.) nebo muž klečící při zpovědi (viz čís. 184.) nebo panic rozmlouvající s dívkou (viz čís. 210.). Střevíce zobákovité mají také muži v rukopisu univ. knihovny pražské sign. 17 A 34 (na př. viz obr. čís. 163, 173.), nebo ve Zlaté bulle, rukopisu dvorní knihovny vídeňské (obr. čís. 171., 177., 182.). Při tom dlužno si povšimnouti, že střevíce zobákovité bývají přizpůsobeny dvojbarevnosti nohavic, t. j. jako nohavice bývají jedna barvy jiné než druhá, podobně střevíce na př. v rukopisu Štítného (srv. obr. čís. 210.) jsou dvojbarevné, jeden modrý, druhý růžový. Krátce po-

Čís. 189. Z rukopisu knihovny musejní „Liber viaticus“.

vědění: byla to moda tehda nošená se zálibou také od Čechů, jak svědčí obrázky (srv. obuv obr. čís. 189., 190.) i jiná vyobrazení souvěká.

Dlouhé výběžky na konci střeviců „nosatých“ byly nadívány, tak upravovány, aby se neměnila poloha jejich, t. j. aby se zahnutý do výše „zobák“ nevlácel po zemi, nýbrž trval v stejné poloze neustále, při chůzi i jindy vždycky. Střevíce tyto byly ovšem pro chůzi velice nepohodlné a neobratné. Bylo potřeba chrániti je před poškozením a znečištěním kromě jiného³⁰⁾ zvláštními podešvy, kteréž byly upevňovány na chodidlo, aby jednak chránily střevíce a jejich výběžky při chůzi, jednak aby si mohl vystrojený podle módy volněji vykračovati na pevnějších podešvích ve střevicích tenkých, neprakticky podle módy urobených, které svíraly nohu a překážely při chůzi. Nosívali tedy muži pod střevícem zobákovitým podešve dřevěné a ženy podešve ze silné kůže. Podešve ty

byly přizpůsobeny tvaru střevíců a zároveň bohatě po okrajích vyzdobeny, zejména u žen. Také pásky, jimiž podešve bývaly ke střevícům připevňovány, byly okrašlovány a malovány.³¹⁾ Po latinsku byly nazvány podobné podešve dřevěné „patinus“ nebo „calopodium“.³²⁾ Ve Francii sluly střevíce špičaté takto upravené „patins“ nebo „poulaine“³³⁾ a v Anglii podobně narážkou na polskou modu (jako název francouzský „poulaine“) „crackowes“, kterýžto název odvozují historikové kroje od polského Krakova,³⁴⁾ čítající rozšíření mody takto nazvané na vrub vlivu královny Anny, choti Richarda II., dcery Karla IV. (srv. str. 282.). Němci nazvali podešve pod střevíce špičaté „Trippen“.³⁵⁾

Čís. 190. Vyobrazení ve schodišti velké věže na Karlově Týně
(Život sv. Václava).

Nová moda vylíčená asi nebyla Čechům, kteří se zálibou nosili střevíce s nepohodlnými výběžky, zjevem neznámým. Domníváme se tak na základě archivních zápisův staropražských³⁶⁾ o řemeslnících (calopedifex, calopediator), kteří hotovili „calopedes“, kterýmžto názvem (srv. o několik řádek výše) označovány bývají po latinsku podešve dřevěné pod střevíce. Zpráva o existenci řemeslníků těch v Praze vnuká domněnku, že, jak potvrzuje název jejich i název věci, od nich hotovené, robili též úbor, jaký pod tímž názvem jinde byl znám, t. j. dřevěné, ochranné podešve pod střevíce se „zobáky“. Jinak nemohli bychom nikterak vysvětliti shodu názvů v archivním záznamu staropražském s názvy latinskými, jinde obvyklými.

U Čechů ustálilo se za název podešvu dřevěného, páskem připevněného k střevíci, k noze, slovo „trepky“, upravené z německého „Trippen“, jak svědčí Vodňanský³⁷⁾ a jiné pozdější souhlasné prameny,³⁸⁾ nebo slovo „patnochy“. Význam tento zapsal Ctibor Tovačovský z Cimburka jako totožné pojmenování vedle názvu „trepky“ s opětnou náarážkou, že je to moda polská, polských paní, jak již jsme se nahoře toho dotekli, kde francouzský a anglický název ukazuje podobně. Tovačovský píše o vystrojené ženě, že má „pod nohou patnochy neb trepky, zlatem a mnohým ozdobem po královsku, jako paní Polky nosí“. ³⁹⁾ Výslovný výrok tento navádí k dohadu, že snad moda

Čís. 191. Z rukopisu univ. knih. pražské, sign. 17 A. 34.

ta byla skutečně pro kraj polský tak rázovitá a že z Polska byla roznesena po západní Evropě.⁴⁰⁾ Pokud se názvu „patnochy“ týče, bývá etymologie slova toho rozličná.⁴¹⁾

Jak byla moda nositi střevíce s výběžkem dlouhým rozšířena a zakotvena, potvrzuje podivný nový zjev na rytířském odění. Rytíři, oděnci nezabavili se „zobáků“ ani tehda, když se válečně oděli. Při pokryvce nohou nosili dlouhé, hrotité výběžky, zhotovené ze železa na způsob „zobáků“ při obyčejné obuvi kožené. S kovovými „zobáky“ těmito chodili do boje, nedbajíce nepohodlí a nepraktičnosti jejich. Staré летописи a zprávy vyprávějí, které prý r. 1386 po známé bitvě u Sempachu naplnili Švýcarové plný vůz železnými

„zobáky“, jež si uřezali od obuvi rytíři pro snazší boj. Podobně téhož roku prý po obležení města Kasselu bylo odvezeno několik vozů zahrocených „zobáků“, uřezaných od obléhajících oděnců.⁴²⁾

I tato moda se všemi jinými novotami byla do českých zemí zanesena. Štítný diví se slovy vyčítavými rytířům vrstevníkům, jak se mohou vydati na boj s obuví, opatřenou dlouhými výběžky, „nosy“. Ptá se: ⁴³⁾ „To-li také k rytířstvu sluší tak dlubé nositi čiepy, tak rozličnými řemeny uvázati, ež pro ně nemůž rytíř býti hotov postihnúti neb utéci, aneb letí-li, vstáti spěšně.“ Srv. vyobrazení čís. 191.

Zajímavá je zpráva Beneše Krabice z Veitmile, jak skutečně páni čeští v boji zle pochodili, protože se nemohli volně pohybovati, majíce

nohy stísněny dlouhými „nasy“. Poznamenal k r. 1367 zprávu o krvavé porážce pánů českých, kteří kdesi v Sasku v potyčce byli nuceni sednouti s koní a pěšky bojovati. Nemohli však odolati nepřátelům, protože měli nemotorné střevíce s nosy a tak byli ubožáci zajati a pobiti. Letopisec užívá této příležitosti a dává výstrahu těm, kdo jdou do boje, podle mody jsouce vyšňofeni, v oděvu přiléhavém, s obuví zobákovitou.⁴⁵⁾

Jiade znova se rozepsal letopisec Krabice z Veitmile, jak Bůh pohrozil těm, kdož nosí hříšné modní střevíce. Na výstrahu obšírně líčí, jak r. 1372 v měsíci červenci přihodila se věc podivná, pamětihodná. Na hradě Košťálu u Litoměřic prý urazil hrom jednou ranou tanějšimu purkrabímu a jeho manželce „nasy“ u střeviců, ač nikterak neublížil jmenovaným osobám. To že Bůh, jemuž se protiví pýcha lidská, chtěl ukázati, jak se mu moda ta nelíbí. Výstražnou událostí tou nebyli prý lidé, oddaní pyšnému kroji, postrašení a nepolepšili se, nosíce nadále šaty krátké a střevíce se „zobáky“.⁴⁶⁾

Posvěmnutí zasluhuje také zpráva, kterak rozšafný Milič z Kroměříže vida, že pisár, jenž mu opisoval skladbu Tomáše Aquinského, nosí střevíce se zobáky, prosil jej, aby kroj pyšný odložil, ba dal mu za to peníze, aby se dal pohnouti a nenosil střeviců špičatých. Zpráva tato⁴⁶⁾ je charakteristická na posouzení, jak moda byla rozšířena, když se i nutný opisovač snažil, aby si pořídil „zobáky“ na střevicích.

Ze všech dokladů tu uvozovaných vysvítá, že silně byla moda zakořeněna mezi Čechy. Proti střevicům se „špicemi“, se „zobáky“ neunavně horlí mravokárci světské i duchovní, avšak s nepořízenou.⁴⁷⁾

Obuv šili „ševci“ a opravovali, podšívali t. zv. „prtáci“.⁴⁸⁾

⁴⁵⁾ Srv. str. 74 s příslušnou poznámkou 10.

⁴⁶⁾ Kniha čís. 989 archivu král. města Prahy, I. A 14 b (začátek XV. věku): „Johanni ingrossatori II. gr. pro sotularibus“; I. A. 19 a: „Nicolao nuncio pro sotularibus II. gr.“, „Duchkoni pro sotularibus II. gr.“ a j. v.

⁴⁷⁾ Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, str. 271, v. 19—21.

⁴⁸⁾ Skládání o podkoní a žáku, vyd. J. Jireček, str. 9.

⁴⁹⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. F. Mareš, str. 5 (r. 1391): „ukradl jest Kukulíkovi z Liborovic škorně“.

⁵⁰⁾ Kniha archivu král. města Prahy č. 986, I. 94 a (r. 1355): „sutor antiquorum calceorum“; tamtéž kniha čís. 989, I A 2 (r. 1411): „Nicolao et Henrico nunciis VII. gr. pro calceis“.

⁵¹⁾ Planché, *Cyclopaedia of costume*, I, 46—48; Gay, *Glossaire archéologique*, I. str. 179; A. Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. 294—296.

⁵²⁾ Vyd. Hauka, *Zbírka nejdávnějších slovníků*, str. 92, „boty“.

⁵³⁾ Několik statutů arcib. pražských Arnošta a Jana I, I. c., str. 14: „In vestitu vero ... bottis“; Emier, *Regesta*, III. str. 453: „... ut dominabus, quae indigent, pellicia comparentur et botti“.

⁵⁴⁾ Tomek, *Dějepis města Prahy*, II. 524: „calciamenta sive bottae“.

⁵⁵⁾ Vyd. Erben, I. str. 428: „Jich (kužlí) zima nepřeschne, neb mají boty ...“.

⁵⁶⁾ Popravčí kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 47 (začátek XV. stol.): „pokradl sukni, oštěp, kytli, botky“.

⁵⁷⁾ Vyd. Hauka, *Zbírka nejdávnějších slovníků*, str. 92.

¹⁴⁾ Srv. Lacroix, Duchesne, Seré, *Histoire des cordonniers*, str. 33, 60 61; Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 198, 199; de Linas, *Antiens vêtements*, III. str. 65 ad.; Schranka, *Culturhistorisch-etymologisches Lexikon der Fussbekleidungen*, str. 8 s. v. *aestivale*, str. 36 s. v. *estivaux*; A. Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 295. Srv. Matzenauer, *Cizí slova v řečech slovanských*, str. 312–313; J. Jireček, *Světlozor*, 1877, str. 15.

¹⁵⁾ Rukopis Hradecký, vyd. Ad. Patera, str. 335, v. 917.

¹⁶⁾ Kirchmann, *Geschichte der Arbeit und Cultur*, Leipzig, 1855, str. 71.

¹⁷⁾ Srv. Mart. Carchesius (Kraus z Krausenthalu), *Knížka obsahující stav městský*, 1602, str. 241–242 (o Římanech): „Střevíce pak, kteréž na svých nohách mivali, zpředu špičaté, k měsíci v první aneb poslední čtvrti připodobněné, což od jiných národů za obyčej jsou vzali, býti musily...“

¹⁸⁾ Srv. Schultze, *Modenarrheiten*, str. 81–82; Hottenroth, *Trachten*, II. 44.

¹⁹⁾ Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 66; Shaw, *Dresses and decorations of the middle ages*, I. l. 31; Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, III. 164 a d.; Eljasz, *Ubiory w Polsce*, II. str. 8; Matejko, *Ubiory w Polsce*, II. tab.; Falke, *Costümggeschichte der Culturvölker*, str. 232 až 237; Kretschmer-Rohrbach, *Trachten der Völker*, str. 201; Hefner-Alteneck, *Trachten des christl. Mittelalters*, III. tab. 174 a j. v.

²⁰⁾ Cancellaria Arnesti, vyd. F. Tadra, 349: „Inhibeatis etiam eisdem clericis, quibus et nos presentibus inhibemus, quod... calceis incisus et rostratis omnino non utantur“.

²¹⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. II C 2, l. 145 b: „... Calceis rostratis omnimodo non utantur“.

²²⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. 10 A 2, l. 65 b: „illi cum rostratis calceis... tanquam nupcias celebrantes in medium vulgi prosiliunt...“ Srv. F. Tadra, *ČCMus.* 1879, str. 557.

²³⁾ Vyd. F. Menčík, 1881, 4.

²⁴⁾ Vyd. Erben, str. 170.

²⁵⁾ Vyd. Vrtátka, str. 97.

²⁶⁾ Vyd. Erben, str. 18.

²⁷⁾ Vyd. Erben, str. 170.

²⁸⁾ Vyd. Erben. III. str. 179.

²⁹⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 428 a: „in pedibus rostra de corio facientes“.

³⁰⁾ v. Heyden, *Tracht der Kulturvölker Europas*, str. 119–120.

³¹⁾ Jacquemin, *Histoire générale du costume*, str. 45; Fairholt, *Costume in England*, str. 383, 384; Kretschmer-Rohrbach, *Trachten der Völker*, str. 202; Köhler, *Entwicklung der Tracht in Deutschland*, str. 18, 25.

³²⁾ Srv. K. Štrekelj, *Archiv für slavische Philologie*, 1890, XII. str. 464.

³³⁾ Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 235; de Linas, *Antiens vêtements*, III. 73; Racinet, *Le costume historique*, l. 206; A. Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. str. 297.

³⁴⁾ Viz obšírně o tom Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. str. 142, 460; Fairholt, *Costume in England*, str. 110, 429, obrázky na str. 483; Shaw, *Dresses and decorations of the middle ages*, I. při listě C.

³⁵⁾ Srv. Weinhold, *D. d. Frauen in dem Mittelalter*, II. str. 267.

³⁶⁾ Tomek, *Dějepis města Prahy*, II. str. 372, 380: „calopedifex, calopediator, qui calopedes parat“.

³⁷⁾ Lactifer, l. c., l. 152 a: „... pantofle jim nyní (kolem zač. věku XVI) říkájí; ale jest obuv, ještě toliko podešvy sů a nahore jediný řemen jako trepky“.

³⁸⁾ Excerpt Bočkův u Jungmanna, *Slovník*, s. v. *trepky*: „Abychom nových střevíc nezmazali, trepky sobě kupujem“.

³⁹⁾ *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží*, vyd. 1539, str. 72.

⁴⁰ Srv. Jul. Kołaczkowski, Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce, Kraków, 1888, str. 377.

⁴¹ Matzenauer, Cizí slova, str. 273 přirovnává s novořeckým „πατοδχα, πατοδχα“; Štrekelj, Archiv für slavische Philologie, 1890, XII. str. 464 přirovnává název v latině středověké „patinus, calopodium“.

⁴² Srv. Planché, Cyclopaedia of costume, I. 472—473; Quicherat, Histoire du costume en France, str. 236, 237, 239; Falke, Trachten- und Modenwelt, 247—248; týž, Costümggeschichte der Culturvölker, str. 235; Hauff, Moden und Trachten, str. 179—180.

⁴³ Vyd. Erben, str. 170.

⁴⁴ Fontes rer. bohém. IV. 536: „Accidit itaque, ut de mense proxime praeterito huius anni (1367) quidam nobiles regni Boemiae congregatis aliquibus gentibus suis properarent Saxoniam contra dominum de Wedrow, et instante proelio uterque exercitus descendit de equis et inceptum proeliari pedestres more illius patriae et propter strictas et rostratos calceos Boemi devicti sunt ab inimicis et capti ac immaniter cruciati. Sibi imputent, qui ad bellum properantes, artas ac strictas vestes et rostratos calceos domi non reliquerunt“.

⁴⁵ Fontes rer. bohém. IV. 546 (k r. 1372): „Eodem anno de mense Junii accidit unum notabile et dignae memoriae commendandum. Cum enim quasi omnes iuvenes nobiles vanitati dediti, communiter deferrent calceos rostratos seu cum longis nasis, Deus omnipotens, cui superbia hominum displicet, volens ostendere sibi et hanc vanitatem non placere, permisit, ut fulmen de coelo veniens rostra huiusmodi calceorum sive nasus in pedibus cuiusdam nobilis Alberti de Slavetin junioris, purchavii in castro Cosczal prope Luthomericz, et suae coniugis simul et semel in eodem castro uno ictu amputaret in amborum pedibus et nihil noceret personis eisdem, nisi quod perterritae amplius in castro eodem permanere non praesumpserunt. Sed maxima hominum pertinacia, licet hoc grande miraculum omnibus hominibus evidenter pateret, nullus tamen huiusmodi vanitate cessavit, sed contra Deum cervices elevantes, deferebant amplius curtas vestes et calceos rostratos.“ Srv. český překlad v Hájkové kronice k r. 1372.

⁴⁶ Život Milče z Kroměříže, Fontes rer. bohém. I. str. 409: „... Sicut semel contigit in suo quodam scriptore, qui pro pretio sibi Thomam de Aquino super Lucam scribebat, talis vero rostra in calceis et torquem in pallio, qui vulgariter dicitur obojek deferebat, quem nimium rogabat et pretium XLII. gr. vel paulo plus sibi dedit, ut talia deponere debebat“.

⁴⁷ Srv. náš článek „Staročeské střevíce se zobáky“, Národní Listy, 1889, 27. ledna.

⁴⁸ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372: „Ševci (sutores, schuster), dělali obuv, jedni novou, jiní toliko spravovali, podráželi a podšívali starou; těm se říkalo prtáci (sutores, cosolari, renovatores sotularium)“.

X. Rukavice.

Nošení rukavic doloženo jest i pro toto období různými svědky. Rozeznáváme opět (srv. str. 250.) rukavice nošené z potřeby praktické, proti zimě, a rukavice jemnější, nošené pro modu.

O prvním druhu rukavic zapsal bezděčnou zmínku Štítný v pásmu rozjímání náboženského. Píše: „Ktož by u mráz, maje dosti rúcha na hlavě, ano jí teplo, senma rukavici s ruky, aneb s nohy nohavici přioděl hlavě...“¹⁾ Míněna tu patrně podle textové souvislosti rukavice na ochranu proti zimě.

Jednotlivé doklady o rukavicích jsou roztroušeny po archivních zápisech.²⁾ Z nich vybíráme zprávu, že konšelé při slavnostních obřadech nosili rukavice, jak se podobá, rukavice zvláštní, snad jako odznak svého stavu.³⁾

Také četné záznamy řemeslníků, kteří hotovili rukavice, „rukavičníků“, v knihách městských nasvědčují tomu, že starší nosili rukavice často, když tolik řemeslníků účastnilo se jejich výroby.⁴⁾

¹⁾ Vyd. Erben, str. 257.

²⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 989, I. A 2 (zač. XV. stol.): „pro cirotecis... XVI. gr.“

³⁾ Tamtéž, čís. 993, str. 209—210: „... consules quilibet habens baculum de argentatum in manu et cirothecas novas.“

⁴⁾ Na př. Zemské desky, čís. 27, I. 44 b (koniec XIV. věku): „Jacobus cirotecarius“. Tomek jich napočítal 27 (chirothecarii), Dějepis města Prahy, II. str. 372, 380.

XI. P á s y.

§. 1. Pasy a jejich úprava. — §. 2. Pás královny Alžběty, vdovy po Karlu IV. — §. 3. Závěsky u pasů. — §. 4. Modní pasy ze zvonci.

§. 1. Pasy, nošené původně z praktické potřeby, aby sukně byla přepásána, staly se v tomto období vlivem módy západoevropské vlastně pouhou okrasou roucha mužského i ženského, ozdobou, hotovenou ze stříbra a zlata, skvostně vyzdobovanou. Vyobrazení tehdejší ukazují, jak bohaté bývaly pasy hotoveny, skládány z destiček, uměle okrášlených vyuklinami, posázených drahokamy a pod.¹⁾

Že móda vylíčená také u Čechů nabyla přízně, svědčí nejlépe pozoruhodný zjev, jak přechásto v archivních zápisech bývají zapsána jména řemeslníků, kteří robili pasy, „pasířů“.²⁾ Tomek jich napočítal v Praze 107.³⁾

Jednotlivé zmínky o nošení pasů roztroušeny jsou jednak ve skladbách staročeských, na př. v popěvku studentském, kde hořekují zbědovaní žáci, že propili pasy,⁴⁾ jednak v knihách staropražských, kde bývá často zapsáno slovo „pás“.⁵⁾

Archivní doklady zevrubně poučují, jaké pasy tehda Čechové nosili. Nosili je muži i ženy. Zařadujeme sem také již zmínky o pasech ženských, jež se nelišily od pasů, které nosili muži. Četné záznamy svědčí, že to byly nejčastěji pasy stříbrné.⁶⁾ Stříbrem bylo asi plýtváno při hotovení pasu. Tak aspoň napovídá usnesení v městských rádech Chebských, kdež je přísně stanoveno, kolik stříbra smí na pasu býti, více nic. Z usnesení toho zároveň patrné, že drahocenné pasy nosili muži, ženy a jejich děti, že to byla móda rozšířená všeobecně.⁷⁾ Někdy bývaly pasy stříbrné pozlacovány, jak dokazuje řada záznamů archivních.⁸⁾

Čís. 192. Náhrobek Bítislava II. v chrámě svatovítském na hradě pražském.

Ozdoba pasů byla rozmanitá. Často krášlily pás perly, posázené po stříbrných nebo pozlacených destičkách. Z jednotlivých dokladů vysvítá, že byl pás ozdobován skvostně. Nasvědčuje tomu také přese všechnu náhderu vybájenou rýmování staročeské:

„Pás mu vzechú okovaný,
vešken drahým zlatem tkaný.
Ten od drahého kamenie
jmějieše své okrášlenie,
neb ničímž pobijan bieše,
jedno drahým kamením se stkvieše,
což kde bylo najdražšieho
a na světě slovutnějšíeho.
Přezka se tak drahá zdáše,
že za celú zemi stáše.“¹⁰⁾

Nošení pasů skvostných tak se rozmohlo, že i kněžstvu se v nich zalíbilo. Kárá vrstevnky Vojtěch Rankov na synodě r. 1385.¹¹⁾ Také Hus touží na „pyšné rúcho, pasy“.¹²⁾

Prohlédneme si nyní, jak byly pasy nošeny. Z polohy pasu, jak bývá na památkách znázorněna, patrno, že byly pasy ozdobné nošeny trochu níže než za doby starší. Poloha ta světle ukazuje, že pro potřebu praktickou pasy tohoto druhu nošeny nebyly. Byly poposunuty na přílehavé suknici neb úzkém kabátci dolů, jak ukazují obrázky z „Liber viaticus“ (č. 167), nebo z universitní knihovny pražské sign. 17 A 34 (čís. 170, 173). Nasvědčuje témuž socha na náhrobku Břetislava II. v chrámu svatovítském na Hradě pražském (viz čís. 192.).

Sepnutí pasu dělo se buď prostě (srv. nahoře dotyčné místo v rýmování) přezkou (srv. obr. čís. 173, kde přezka dobře je naznačena), nebo sponou ozdobnější, skvostně upravenou.

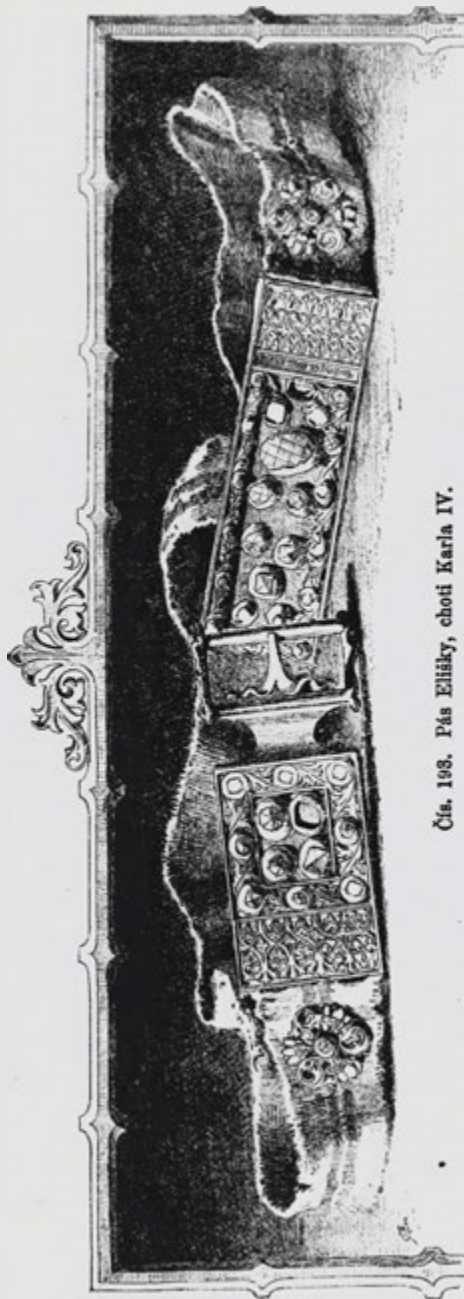
§. 2. Názorněji než zachovaná vyobrazení poučuje o podobě a výzdobě pasu staročeského vzácná památka ze XIV. věku, k níž víže se upomínka na Karla IV. t. j. pás po královně Alžbětě, vdově Karla IV., která žila v Hradci Králové († 1393), kdež podnes v museu jako drahocenný skvost je chován. Připojujeme tu jeho vyobrazení (obr. čís. 193.) a zároveň podrobný jeho popis. Zaslouhuje historickou památností svou, aby mu v dějinách kroje věnováno bylo náležitě povšimnutí, zejména také proto, že podává jasnou představu, jak bývaly pasy tehda upraveny a jak nádherně vyzdobeny i nápisy opatřovány.

Podle důkladného vyšetření a popisu vypadá pás Alžbětin takto:¹³⁾ „Silná to hedvábná stužka, do níž 20 těžkých, stříbrných arabesek jest vetkáno; na jednom konci připevněn jest stříbrný plíšek se sponkou, na druhém podobný, ale ještě delší plíšek jakožto kování druhé a převěsa. Šířka stužky obnáší $1\frac{3}{4}$ (65 mm.), barva její jest černá, jen uprostřed běží rudožlutý (někdy červený) pásek, mezi modrými pásky. Stříbrné arabesky mají $1\frac{1}{2}$ (55 mm.) v průměru a složeny jsou ozdobně z žaludův a lupenův (srv. obr. čís. 194.); pět arabesek má uprostřed kulatou

dirku, aby se jazýček sponky prostrčiti mohl; ostatních patnáct arabesek posázeno jest uprostřed hranitkováním, t. j. do mnoha hran leštěným českým granátem.

Největší ozdoby pasu jsou oba konce jeho. Sponka totiž na jednom konci ode dvou lvíčků držena souvisí se stříbrným plíškem ztlouští jedné čtvrti palce, takže celá tato stříbrná ozdoba $4\frac{3}{4}$ " (174 mm.) zdělí jest. Plíšek jest na povrchu potažen emailem modré a fialové barvy, z něhož gotické stříbrné okrasy ke stužce vybiňhají, a též drahými kameny posázen. Uprostřed čtverce zasazeny byly čtyři drahé kameny, z nichž jeden schází: ostatní jsou: hranitkovaný tyrolský granát, do kulata vyleštěný safír a jasný karneol. Okolo těchto kamenů spatřují se ve fialovém emailu čtyři stříbrné hvězdičky, mezi kterými se uprostřed plíšku gotické písmeno A pozoruje, což bezpochyby znamená jméno Alžběta. Po krajích plíšku schází jen jeden drahý kámen a pozůstávají tu ještě čtyři granáty a v rozích tři ametysty.

Ještě pěknější nežli plíšek se sponkou jest plíšek na druhém konci pasu, který při oblékání pasu sponkou u dobře prostrčiti se může a pak s velikým kusem pasu svobodně dolů visí. Jest $5\frac{1}{2}$ " (205 mm.)

Čís. 103. Pás Elišky, choti Karla IV.

dlouhý, 1³/₄" (65 mm.) široký; drahými kameny, gotickými ozdobami, zeleným a modrým emaillem, na kterém se stříbrné hvězdičky objevují, bohatě okrášlen. Drahé kameny jsou tyto: v rozích čtyři české granáty, každý z pěti kouskův sestavený, z nichž však jeden schází; po krajích osm hranitkovanych českých granátův, jeden do kulata leštěný safír a jeden plosko leštěný smaragd, uprostřed veliký, nahoře plosko leštěný velmi čistý rubín a hranitkovaný chryzopras, ježto zase čtyřmi ametysty a čtyřmi tyrolskými granáty obklíčeny jsou. Na té straně plíšku, kde se se stužkou spojuje, čtou se v modrém emailu slova:

„Na tom světě žádná jiná“ (srv. obr. čís. 195.).

Na vyobrazení pasu, jež Bienenberg k svému dílu o starožitnostech českých připojil, jeví se na tomto plíšku jako na sponce ještě nějaké písmeno, kteréž ale od těch dob vyškrabáno bylo.

Celý pás má délku 4' 6" (1'48 m.) a váží 1 libru 15 lotů víd. váhy (622 dkg.).

Na hladké spodní ploše druhého stříbrného plíšku čte se několik staročeských veršů, nějakou jehlou tence do stříbra vrytých a to na straně, která ke stužce přiléhá:

„Neniet div, že tůžím,
neb ze všech najkrasšie slůžím.
Mój milý, netuž mnoho,
ač chceš, však máš pro koho.“

Na dolejším okraji stojí:

„Miluji tě než
nemohu p(ro) tvů lež.“

Obšírný popis, který jsme tu schválně v doslovném znění položili, i názorná vyobrazení celkové podoby vzácného pasu i jednotlivých jeho ozdůbek, které do textu zařadujeme, poučují, kterak si dlužno představit pasy tehdejší skvostně zdobené, různými drahokamy posázené, s nápisy milostnými.

§. 3. Při pasu nosili muži i ženy podle vládnoucí mody (srovnej str. 281.) vkusně ozdobenou zbraň, „nožík“, „dýku“. Touží někdy krátce na nošení zbraně Hus.¹⁴⁾ Pochva bývala bohatě okrášlena a nožík často upraven ze stříbra, jak svědčí doklady v knihách staropražských.¹⁵⁾

Že také ženy, vystrojené podle mody, nosily při pasu „nožík“, vysvítá z narážky v mravokárném popisu Desatera kázání v Hradeckém rukopisu.¹⁶⁾

Vyobrazení z rukopisu univ. knihovny pražské (viz obr. čís. 163.) znázorňuje, kterak byla přivěšena při pasu poboční zbraň, nošená podle požadavků mody.

Mimo to zavěšovali si staří ku pasu měšec, váček. Váčky bývaly skvostné, barvy nachové, jak patrně z narážky v listáři Jana z Jenšteina.¹⁷⁾ Nošení váčků, tobolek u pasu doloženo jest u Husa,¹⁸⁾ v Popravčí knize p. z Rožmberka¹⁹⁾ a jinde. Zmínka v Desateru kázání božie potvrzuje, že také ženy nosily při pasu „váček“.²⁰⁾ Robili je tobolečníci, měšečníci, vačkáři.²¹⁾

Pro jasnější názor upozorňujeme na obrázky ze souvěkých památek, na př. z rukopisu Štítného, kde má hospodář sukni přepásanou prostým pasem, při němž zavěšena tobolka (obr. čís. 165.) nebo z rukopisu universitní knihovny pražské sign. VII. C 8 (obr. čís. 166), kde muž, česající ovoce, rovněž má při pasu váček. Také sedláci na obrázku v rukopisu městského archivu brněnského (viz obr. čís. 188) mají pasy s kabelkou.

Čís. 194. Okrasa z pasu královny Alžběty.

Ku pasu zavěšovali si muži vůbec potřebné věci, jako na př. student přivěsil si k pasu „deščky“. Podle Skládání o podkoní a žáku

„mošnu na hrdle jmějieše,
v níž by vložil, což mu třeba;
mním, že knihy, také chleba.
Deščky jmějieše u pasu,
jakž jej viděch v tom času,
i jinú k tomu přípravu,
vše biele školskú postavú.“²²⁾

§. 4. Tomek na základě četby staropražských knih městských uvádí mezi různými druhy pasů „pasy stříbrné pozlatité se zvoncí“.²³⁾ Zdánlivě nepatrný zápis tento má pro dějiny kroje v zemích českých nemalý význam; svědčí, kterak cizí moda kromě všech jiných zjevně nových zanesla do Čech také nošení zvonců, rolníček na oděvu.

Pro jasnější názor potřeba aspoň stručně blíže si věci všimnouti. Často opakuje se v dějinách kroje případ, že vrtkává moda to, čím zdobila jakožto význačnou okrasou roucho panské, za nedlouho věsí na oděv bláznovský jako směšný odznak. Podobně dalo se s rolníčkami. E. F. Kürschner vydal zvláštní spisek o tom, že staří se zálibou nosívali zvonečky na roucho.²⁴⁾ Flögel soudí, že moda ta byla zanesena z východu do Evropy a to nejdříve do Řecka. Domnívá se dále, že obřadné roucho křesťanské v dobách nejstarších přejalo z obřadného roucha starozákonného ozdobné zvonečky. Z roucha náboženského prý se dostaly pak zvo-

nečky na šat světský.²⁵⁾ Obširné jiné dohady o původu rolničků na šatu podávají Schultze a Falke. Bylo by od místa jimi se tuto probíratí zevrubně.²⁶⁾

Jisto je, že nošení rolničků na šatě ve století XIV. a XV. bylo výhradou stavu vznešeného. Obliba šířila se rychle mezi panstvem a odtud napodobena byla od měšťanů, až proti tomu úřady brojily. Proč páni nosili rolničky, vysvětlují mnozí tím, že chtěje sobě v tlačenici zjednatí místo, zazvonili při každém kroku rolničkami, kterými šat měli vyzdoben. Tím prostí prý vyrozuměli, že to jde pán urozený a činili při-

Čís. 195. Český nápis z pasu královny Alžběty.

chozímu volný průchod, rozestupující se, kde se rolnička ozvala. Vzniklo přísloví s patrnou narážkou, že jsou rolničky ozdobou kroje panského: „Kde jsou páni, tam zvoní rolničky.“²⁷⁾

Podoba rolničků byla buď prostá, jako podnes je vidáme, neb umělá, ozdobně urobená, nádherně všelijak okrášlená. Podrobnosti zachovány jsou na rozmanitých památkách s obrazy šatu rolničkového. Pro přirovnání s uvozovaným dokladem staročeským o pasu se zvonci dlužno si všimnouti, že často právě pasy jsou ověšeny rolničkami, připjatými řetízkem ku pasu.²⁸⁾

Podivná móda byla tedy, jak zaručeno výslovným svěděním, známa také u Čechů, kteří podle západoevropského obyčeje nosili zvončky při pasech. Zdali také na šaty si je zavěšovali, posud nikde s určitostí²⁹⁾ jsme se nedočetli.

²⁵⁾ Srv. Viollet-le-Duc, *Vêtements, Dictionnaire raisonné du mobilier français*, IV. str. 27 ad.; Quicherat, *Histoire du costume en France*, str. 183, 188, 193, 197, 231, 234; Challamel, *Histoire de la mode en France*, III. tab., č. 3 a j. v.

²⁾ Zemské desky, čís. 27, l. 2 a (1388): „Ješek cingulator“; l. 56 b: „Bohunek cingulator“; srv. l. 10 a, 25 a, 32 a, 33 a, 123 a atd. Čís. 4, tamtéž, l. 38 a (1390): „Henricus cingulator“; l. 46 a: „Wenceslai cingulatoris“; l. 183 a (r. 1398) atd.

³⁾ Dějepis města Prahy, II. str. 380, srv. str. 372.

⁴⁾ Srv. J. Jireček, Skládání o podkoní a žáku, str. 31.

⁵⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 97 a (r. 1355): „cingulum“ a j. v. čís. 968, l. 9 a (r. 1372): „cingulum“ a tamtéž často.

⁶⁾ Čís. 987 téhož archivu: „cingulum argenteum“ na l. 32 a, 32 b (r. 1352), l. 28 a, 29 b (r. 1353), l. 23 b (r. 1357), l. 255 b (r. 1359), l. 236 a, 256 b (r. 1359), l. 258 b (r. 1360), l. 261 a (týž rok), l. 262 b (týž rok), l. 376 a (r. 1363) atd. — Čís. 988: „cingulum argenteum“ na l. 35 a (r. 1372), na l. 48 a (r. 1372), na l. 237 b (r. 1372), l. 119 b (r. 1373), l. 317 b (r. 1373), l. 343 b (r. 1373) l. 240 b (r. 1374), l. 149 a (r. 1374), l. 39 a (r. 1375), l. 43 a (r. 1376), l. 191 a (r. 1377), l. 165 (r. 1378), na l. 17 a (r. 1383), l. 18 a l. 20 b (1383), l. 360 b atd. Zemské desky, čís. 28, l. 8 b (r. 1402): „cingulum argenteum“; tamtéž: „argenteos cingulos“; l. 10 b (r. 1408), totéž. — Srv. Rössler, Altprager Stadtrecht, l. XXXVI. (přípisky v rukopisu Kapit. knih. K XIX.): „Item cingulus latus ad peram in ieiunio anno l. XXXXIII. (1394) . . . Item cingulus argenteus cum marca . . .“

⁷⁾ „Auch seczen wir daz kein man noch frowe, die vaser purger oder purgerinne sein noch ir kinder kein gurtel tragen schol die mer silber habe dann zwo marck minner mag man sie wol tragen vnd sol nur ein gurtel tragen, vnd welche gürtel mer hat, dann zwo marck silbers, die schol dem Rate veruallen sein an der stat nucz“. Výpisky Dra. Jar. Čelakovského z archivu chebského, č. 41.

⁸⁾ Čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 37 b (r. 1363): „cingulum argenteum deauratum“; l. 378 b (r. 1365): „cingulum argenti cum auro tecto“. — Čís. 988 téhož archivu, l. 270 a (r. 1372): „cingulum deauratum“; l. 270 b (r. 1373): „cingulum argenteum deauratum“; totéž na l. 344 a (r. 1373), l. 347 b (r. 1374) atd. — Čís. 317, l. 1 b (r. 1403): „cingulum argenteum deauratum“; l. 3 a (r. 1403): „cingulum deauratum in praetexta sericea“ atd.

⁹⁾ Čís. 987 téhož archivu, l. 381 b (r. 1365): „cingulum argenti deauratum cum margaritis“. — Tamtéž, l. 377 a (r. 1364): „cingulum cum perlis“. l. 378 b (r. 1365): „cingulum cum perulis“. Pod. l. 379 a (r. 1365). — Čís. 988 téhož archivu, l. 63 b (r. 1372): „cingulum cum perlis factum“.

¹⁰⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, XII. (1889), str. 325

¹¹⁾ Srv. F. Tadra, ČČMus. 1879, str. 557: „illi cum . . . auratis baltheis tanquam nupcias celebrantes in medium vulgi prosiliunt“.

¹²⁾ Vyd. Erben, I. str. 168.

¹³⁾ Pam. archaeol. II. str. 180—181. Sedláček, Hradý, II. 215.

¹⁴⁾ De abhorrenda abominatione, l. c. . . l. 428 a: „ . . . considera istorum cultellos, quales habent, vel qualiter solent eos deportare, quos solent dycam, captum a teutonico, nuncupare . . . totum est teres a manubrio uniformiter difformi . . .“

¹⁵⁾ Archiv král. města Prahy čís. 987, l. 30 b (r. 1353): „cultellum argenteum cum aliis clenodiis“. — Tamtéž, čís. 988, l. 236 b (r. 1372): „cultellum longum cum argento factum“.

¹⁶⁾ Vyd. Ad. Patera, str. 287, v. 285.

¹⁷⁾ Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johannes von Jenzensteinr, vyd. J. Loserth, Archiv für österreichische Geschichte, 55. svazek, str. 383: „Soro-mea carissima. Nescio cur bursam purpureo rubore nitentem trans. misistis . . .“

¹⁸⁾ Vyd. Erben, I. 211: „ . . . miešky neb váčky mějieše . . .“

¹⁹⁾ Mareš, Popravčí kn. p. z Rožm. 5 (1391): „ . . . ukradl v Hóse sukni a pás s tobolkú“; 32 (začátek XV. století): „ . . . opásanie s tobolkú a X. grošív v tobolce“ atd.

²⁰⁾ Rukopis Hradecký, vyd. Ad. Patera, str. 287, v. 285.

²¹⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 372: „tobolečníci peratores“; II. 372, 380: „měšecníků 61 (bursifices, bursarii, bursatores); II., 372, 380: „vačkáři“ 1 (tlumočník).

²²⁾ Vyd. J. Jireček, str. 8, v. 22—28.

²³⁾ Dějepis města Prahy, II. str. 524.

²⁴⁾ Ch. Schoettgenius praes., resp. et autor E. F. Kürschner, Dissertatio de nolis in vestitu, Sturgadiae, 1725. Doklady, že rolničky byly nošeny na oděvu ve stol XIV. a XV., na str. 8 ad.

²⁵⁾ C. Fr. Flögel, Geschichte der Hofnarren, 1789, 63.

²⁶⁾ Schultze, Modenarrheiten, 75—81; Falke, Costümggeschichte, 207 až 211.

²⁷⁾ Srv. Fairholt, Costume in England, str. 142; K. Hauff, Moden und Trachten, 201, 202; v. Eye a J. Falke, Kunst und Leben der Vorzeit vom Beginn des Mittelalters ..., I. c., I. 65.

²⁸⁾ Shaw, Dresses and decorations of the middle ages, I. I. 33; Hefner-Alteneck, Trachten, IV. tab. 224, C, D; tab. 234; Eye-Falke, Kunst und Leben der Vorzeit, I. c., I. obr. 66; Falke, Costümggeschichte, obrazy č. 155, 156. Srv. v. Heyden, Blätter für Costümkunde, II. str. 51—55, kde vylicena zevrubně slovem i obrázky moda s rolničkami; W. F. Greeny, A book of fac-similes of monumental brasses an the continent of Europe, London, 1884, str. 24 a příslušný obrázek.

²⁹⁾ Zajímavá je tato zpráva: Petr Drážďanský, jehož jméno je známo v dějinách doby Husovy (byl vrstevníkem Husovým a dlel nějaký čas v Praze jakožto profesor universitní) složil píseň, kde líčí plesání nebešťanů. Představuje si radost v nebi vedle jiného asi tak, že v jásootu všeobecném zvoní rolničky na oděvu vznešených nebešťanů. Je to známá píseň:

In dulci jubilo ...
Da die Schellen klingen
in regis curia.“

Srv. E. F. Kürschner, De nolis in vestitu, str. 14; v. Heyden, Blätter für Costümkunde, II. 51 ad. Pro Čechy povšimnutí zasluhuje tvrzení Schreiberovo, ať již odkudkoli čerpané, že prý skladatelem této písně podle některých byl Čech, známý Petr z Mladenovic (srv. Jac. Thomasius praes., J. Ch. Schreiber resp., De Petro Dresdensi, Lipsiae, 1678, I. Eb: „Cantilenae huius autorem M. Petrum de Mladenowicz haberi frustra nobis persuadere conatur Zach. Theobaldus ...“

XII. Výzdoba a nádhera kroje mužského.

Končíme líčení kroje mužského ve věku XIV. a ze začátku věku XV. Odkládáme péro právě v dobách, kdy nádhera a podivnůstkám v kroji mužském nebylo míry a nebylo konce. V předchozích statích byly již popisovány podivné výstřelky mody západoevropské. Výstřelky ty počínajíce věkem XV. rozmáhají se u nás a docházejí záliby větší a větší.

Rytířský úbor nepozbývá skvělé nádhery a pestré malebnosti, jak jsme ji poznali na příslušných místech. Touží na rytíře a jejich obyčeje, pokud se týče nádhery v odění, vyčítavými slovy Hus.¹⁾

Oděv kráslen bývá na obrubě tkanicemi drahocennými, při krku skvostnými obojky, jak svědčí příhoda Miličova s opisovačem sv. Tomáše Aquinského.²⁾ Pláště tohoto druhu, zdobené při krku tkanicemi zlatými, doloženy jsou zápisy archivními.³⁾ Vše to vysvětluje z popisů v roz-

manitých skladbách staročeských. I když nevěříme všemu, co nadšeně hlčí rýmovník o kroji svého bohatýra, pravdě se podobá, že zejména nošení tkanic na okraji bylo oblíbeno. Doklady toho vybíráme ze skladby, kde je popisována s přepychem vybájeným skvostná košile, všímající si tu jen věci, o kterou jde, t. j. zmínky o tkanicích, jimiž roucho bylo zdobeno:⁴⁾

„Hedbábnůt košili vzechú,
v tuť jej najprve oblečechú;
zlateml bieše prošívaná,
tkanicemi obkladena,
vše okolo ryzie zlato,
bylo jest kladené na to,
tak jakž každý král veliký
i k tomu ciesař všeliký
mohl by ji za klenot mieti,
ktož by jie mohl dosieci.“

V týž rozum zmiňuje se dále rýmovník o výzdobě sukně mužské, že byla ošita rovněž tkanicemi. Potvrzuje tím, že to byla ozdoba, nošená se zálibou:

„V sukni jej oblečechú na to,
anať stkvie se jako zlato,
tkanicemi ošívána,
přebohatě obdělána
všecka od drahého kamenie,
jehož v těch zemiech nenie . . .“

Kromě toho vyvinula se zvláštní výzdoba vlivem symboliky barev, která za nejbujnějšího rozkvětu idey rytířství na kroji znázorňovala rodné odznaky a prozrazovala milostné tužby horujícího nositele barev vyvolené paní. Moda ta nabádala, aby byl šat sešíván z látek různobarevných, pestrých a mimo to ještě označován různými symbolickými značkami, slovy, ornamenty, jejichž významu, obyčejně milostnému, snadno mohlo být porozuměno. Znaky, symbolické ornamenty i písmena bývaly buď vyšívány hedvábním nebo přišity na oděv jako částice kovové, písmena obyčejně stříbrná.⁵⁾

Moda rozšířila se také u Čechů. Nosili nejen sluhové odznaky svých pánů,⁶⁾ nýbrž vůbec stalo se modou u panstva a boháčů nositi na kroji rozličné odznaky, zejména též písmena všelijaká, jak výslovně svědčí Beneš Krabice z Veitmile.⁷⁾ Tím je zaručeno, že podivná moda také u Čechů doznávala přízně se všemi jinými zjevy, které nosili staří pro okrasu na oděvu a jejichž podrobné líčení bylo uváděno na vhodných místech při popisu jednotlivých částí kroje mužského.

⁴⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 429 b, 430 a: „Accedit adhuc opus plumarum, quo procurant sibi formari per artifices capita bestiarum, aves, canes,

lepores et similia infinita, hoc tamen rationabiliter ad propositum accedit admirandum, quod huiusmodi ut plurimum et quasi per omnia malum in formis bestialibus vel avium aut aliorum irrationabilium similitudinibus se depingere, quam aliis quibuscumque figuris, quae bestias non signant . . . Inde etiam quod et tales nobiles et rectores quatenus maxime et supramodum exprimant illam bestiam monstruosam, quod quasi sua signa, quae in vulgo Bohemorum dicitur klenot et in lingua teutonica erb, quod in latino dici potest signum haereditarium vel paternum, talia adinvenerunt et elegerunt, ut quasi per omnia videantur illam bestiam notam inter se divisisse. Unus namque portat canem vel caput eius, alius lupum vel pedes, alius aprum vel caput ipsius, item alius equum medium, vel caput ipsius, alius ursum, alius leonem vel caput ipsius, alius aquilam aut caput aut pedes ipsius. Alius horrendum serpentem, vel caput ipsius, alius cornua bovis, alius cornua servi, alius alas aquilarum vel caetera huiusmodi⁴.

²) Doklady viz na str. 337, pozn. 46.

³) Na př. v knize archivu král. města Prahy, čís. 988, l. 149 b (r. 1374): „pallium cum praetextis aureis in collo“.

⁴) Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, 1889, XII str. 325.

⁵) Srv. Jacquemin, Histoire générale du costume, l. 45; A. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I. 316; Eye-Falcke, Leben der Vorzeit, I. l. 66; Schultze, Modenarrheiten, str. 60; Hauf, Moden- und Trachten, str. 199.

⁶) Srv. Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein, vyd. J. Loserth, Archiv für österreich. Geschichte, 55. svazek, str. 357: „... qui profecto more heroldorum sive ioculatorum ea (signa) gestavit, qui diversi arma ferunt, quae diversorum sunt insignia dominorum“.

⁷) Srv. str. 283, pozn. 6. a 7.

Kroj ženský.

I. Úprava kštice a pokrývka hlavy.

§. 1. Úprava kštice podle vyobrazení. — §. 2. Umělé kadeření vlasů. Nošení vlasů cizích. — §. 3. Vínek. — §. 4. Roucha čili šlojier. — §. 5. „Chomouty“, „rohy“, „roskop“.

Čís. 196. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

nímek inicialky z rukopisu Štítného v universitní knihovně pražské (obr. čís. 196.) podává názor, kterak dlužno si představiti úpravu kštice ženské a pokrývku hlavy ve druhé polovici věku XIV.

Panny mají v témž rukopisu vesměs vlasy rozpuštěné. Kadeře vinou se dolů po šíji. Kolem skrání a přes čelo svírá kadeře loubek, vínek (srv. účes dívek při oltáři na obr. čís. 197., čís. 205., čís. 207., čís. 209.).

Ženy mají hlavu někdy zahalenu obyčejně „rouchou“, „šlojierem“, závojem rozmanitě upraveným,

na př. viz krajní ženu na levo v rukopisu Štítného (obr. čís. 196.) nebo z téhož rukopisu skupinu žen nábožně se modlících v pozadí při slibu panenském (čís. 197.) a srv. zavítí hlavy ženské v inicialce P z téhož rukopisu (čís. 198.) a úpravu hlavy u žen, které jsou kmotry při biřmování, při čemž zejména je zajímavá páska, která na způsob šatky rouchu přes čelo víže (čís. 205.). Pozornosti také zasluhuje způsob, jak si ovinula a pokryla hlavu žnečka v kalendářském medailonku z rukopisu univ. knih. pražské, sign. 13 C 1 (čís. 206.). Poněvadž podle tendence malířovy je tu vyobra-

zena žena prostá, robotící na poli, nechybíme snad pravdy, prohlášující znázorněný tu způsob zavítí hlavy ženské za rázovitý pro poznání pokrývky prostých žen tehdejších. Mimo to odívaly si ženy vdané hlavu čepcem, bohatě lemovaným, srv. z téhož rukopisu Štítného na př. na vy-

obrazení prostřední ženy v inialce (čís. 196.) a ženy se sepjatýma rukama (čís. 197.). Někdy kladly ženy ještě na zavítl obyčejné čepici, obroubenou kožešinami, jako na př. v témž rukopisu oděna je podobně hospodyně při četbě písma sv., majíc na hlavě čepici červenou s obrubou kožešinovou (čís. 199.). Čepice ta podobá se čepicím mužským téhož druhu (srv. str. 291.). Kreseb jiných není již potřeba se dovolávat.

V rukopisu Štítného vyobrazen je кроj souvěký v Čechách věrně a spolehlivě. Obrázky které jsme odtamtud vybrali, i všechny ostatní, které jsou mimo vybrané v rukopisu, ukazují, že úprava kšice a pokrývka hlavy řídila se tím, byla-li žena svobodná či vdaná a že podle toho no-

Čís. 197. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

sila buď kadeře nepokryté, zdobené rozmanitě, s vrkoči, splývajícími po šíji, nebo hlavu zahalenou závojem nebo pokrytou čepcem, někdy také čepicí. Obrázky, názorně kreslené, jasně poučují o věci.

Zprávy o visitacích bezpečně svědčí, že kšice prostovlasá, nezahalená příslušela výhradně pannám. Pokládáno to bylo za přečin, když si žena neprávem osobovala úpravu téhož druhu.¹⁾

§. 2. Úpravě vlasů věnovaly ženy české tehda péči velikou. Svědkem toho je Štítný, jenž často brojí proti pečlivému účesu žen vrstevnic. Kárá je, napomíná,²⁾ aby upustili „od žádosti rúcha přieliš krojem lepým, od klizení pilného svých vlasův“. Zmiňuje se vedle jiného, že nerada zba-vuje se panna svých vrkočů, „vlasóvf sa nechce ustřihnutí“ (t. j. při vstupu do kláštera, srv. obr. čís. 197.).

Jinde ostře tepe úzkostlivou péčí při strojení, kárá umělé kroucení kadeří.³⁾ Píše s pobružkou: „Skoroť jim mine ta útěcha, kteráž mají snad v hrdosti aneb v lehkosti myslee světské, sveličejíc se v svých přípravách svú ozdobú, svú krású, svú bujností, svá těla s velikú pilností připravujíc a své tváři k hrdosti, k freji, vlasy krútíec a rozličně je připravujíc, ulízajíc se, ano snad smiech na mysli nenie, jedné že v zrcadle opatřiti, že jim to k líbeznosti dobře slušie, hlavy vzvedše, chr̃bet zkřepčivše, s velikú pamětí klanějí se neb kráčejí...“ Jinde hrozí, že Bůh marnivost a pýchu potrestá; budou míti pyšné ženy „místo zkrútilých vlasův holice.“⁴⁾ Také Hus kárá umělé kadeření vlasů.⁵⁾

Nakroucené kadeře, kučery, sluly „lilíky“. Název ten zapsán je v starém slovníku.⁶⁾ Zná jej také Štítný vytýkaje „světským helmbrechticím“, že si pyšně chodí, „lilíky strojiec, vlasův chovajíc...“⁷⁾ Rovněž u Husa je zmínka o lilících⁸⁾ a v Belialu, kde je výslovně psáno o umělém kadeření „lilíků“.⁹⁾

Cís. 198. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

omáhaly si ženy uměle, když jim kštice prořídla. Opatřily si vlasy cizí a z nich upravovaly sobě vrkoče padělané. Prozrazuje to Štítný výčitkou, že je věc nehezka „cizie vlasy na se cpáti“¹⁰⁾ a že pyšná žena majíc vlasy krátké, „nafalšujeť je vacúnem dlouhým“, t. j. svítkem vlasů spletených.¹¹⁾ Také Hus varuje ženu, která „vlasy sobě cizie strojí, neb jest jich pilna více, aby se jimi více lidu než Bohu líbila“.¹²⁾ Z výroku obou mravokárců staročeských je patrno nade vši pochybu, že moda nositi vlasy cizí, uměle připojené ke kšticí, byla mezi ženami rozšířena z míry hojně. Nebyli by ji mravokárci souhlasně kárali.

§. 3. Vlasy okrašlovaly si panny v tomto období nejčastěji ozdobou, jež slula „věnček“,¹³⁾ „věnec“ nebo „vienek“ (ve spisech Husových)¹⁴⁾ čili také podle názvu německého „kranec“, kterýžto význam zapsal do svého slovníka Klen Rozkochaný.¹⁵⁾

Že často panny vínky nosily, potvrzuje řada dokladů, vybraných z knih staropražských, kde bývá zapsáno pouhé jméno¹⁶⁾ „vínku“ (po latinsky: crinale) nebo někdy naznačena ozdoba a látka, z čeho byl uroben. Mívaly vínky, upravené z perel,¹⁷⁾ „perlovce“, a někdy ozdobené drahokamy.¹⁸⁾

Pravděpodobně tedy popisuje staročeský rýmovník ve skladbě o Arnoštovi skvostné vínky nošené při taneční kratochvíli:¹⁹⁾

„... potom u večer by tanec,
a by tu rozličný kranec
od stříbra i od zlata také
i od perel a drahého kamenie —
ondeť se v zlatě zelenie —
byl uzřel, ktož chtěl hledati.“

Moda ta byla oblíbená. Mravokárci tepali nošení vínků nádherných. Přihodilo se, že známý kazatel Milič z Kroměříže, vida při kázání pannu s vínkem, přistoupil k ní, strhl vínek s hlavy přede všemi a roztrhal i zahodil.²⁰⁾

Zápisy o visitacích potvrzují, že nošení vínků bylo přísně vyhrazeno jen pannám.²¹⁾

Vínky hotovili muži a ženy. O „věnečnicích“ dějí se zmínky v knihách staropražských,²²⁾ Později byli nazýváni podle slova „kranec“, přejatého z němčiny, „kranecníci“.²³⁾

Čís. 199. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražské, sign. 17 A. 6.

§. 4. Vdané ženy, jak již bylo ukázáno na začátku této stati na základě vyobrazení z rukopisu Štítného, zahalovaly si hlavu „rouchou“ čili „šlojierem“. Vedle slova domácího „roucha“ ujal se název utvořený z německého významu a objevuje se již v Knize Rožmberské (srv. str. 259.). Avšak nebylo nadobro vyhlazeno slovo české od názvu cizího, zobecněného, nevymizelo ve stol. XIV.

a XV., jak svědčí Bosák Vodňanský, překládá po česku latinský význam „peplum“ — „roucha, šlojier“.²⁴⁾ Název „šlojier“ vyskytá se ovšem častěji, na př. v Rukopisu Hradeckém,²⁵⁾ v Drkolenských zbytcích her dramatických,²⁶⁾ ve skladbě o Ezopovi,²⁷⁾ u Husa.²⁸⁾ V Popravčí knize p. z Rožmberka často bývá psáno o krádeži šlojírů, na př. r. 1397 „pokradli jsú šlojieré a jiné klenoty paní židové“,²⁹⁾ nebo lupič „strhl jedné šlojier s hlavy“³⁰⁾ a pod.

V archivních zápisech také často zaznamenán je název „peplum“ — „šlojier“.³¹⁾ Je tím dosvědčeno, že byly šlojieré nošeny všeobecně.

Pokud se týče látky, z níž byly šlojieré hotoveny, zdá se, že prosté ženy nosily rouchy jen z látek prostých, bohaté měšťanky však ovinovaly si hlavu šlojířem obyčejně hedvábným. Často bývá totiž zapsán „šlojír hedvábný“ v archivních záznamech.³²⁾ Podle Husovy Postilly nosily ženy „šlojier tělný“ (t. j. barvy tělné), bavlnný neb hedvábný.³³⁾

Šlojírů spotřebovaly ženy mnoho. Robili je zvláštní řemeslníci „šlojírníci“ i také ženy, zvané „šlojírnice“.³⁴⁾

V slovníku Klena Rozkochaného³⁵⁾ zapsáno jako slovo totožné s lat. „redimiculum“ počeštěný název „feflík“. „Redimiculum“ ve středo-

věké latině značil o okrasu hlavy ženské.³⁶⁾ Značí tedy „fesslik“ cosi podobného. Původně znamená „stužku na přilbici“, pak přívěsek k šlojíři ženskému, k pokryvce hlavy vůbec.³⁷⁾

§. 5. Mezi výstřelky módy západoevropské ve věku XIV. dlužno čítati podivnou úpravu pokryvky hlavy ženské. Ženy vznešené kladly si na hlavu vysoký úbor podoby kuželovité, vyběhající v ostrý hrot, nebo také často úbor zvláštní, rozvětvený ve dva výběžky po stranách hlavy. Základní forma byla zhotovena z tenkého dřeva, pak otáčena látkou drahocennou buď hladce nebo řasovitě a posléze ovinuta jemným šlojířem, jenž buď po celé délce kuželovitého výběžku, nebo teprve z konce

Čís 200. Obraz Anny Falcké, choti Karla IV.

jeho, s hrotu visel a vlál dolů. Moda ta — někteří historikové kroje ji pokládají za „burgundskou“ — rychle se ujala po západní Evropě, jak svědčí narážky a stesky v památkách písemných i vyobrazení souvěká původu různého.³⁸⁾

Moda vylíčená nebyla také v českých zemích neznáma. Vyobrazení manželek Karla IV. Anny Falcké (viz obr. čís. 200.) a Anny Svidnické (viz obr. čís. 201.) ukazuje (hlavně úprava pokryvky hlavy Anny Svidnické), jak po obou stranách pokryvky vyčnívají výběžky, jimž podle jejich podoby pozdější mravokárci čeští ve věku XV. přezdívali „chomůty“.

Moda tato těšila se vlastně největší oblibě teprve ve století XV., avšak již kolem sklonku věku XIV. zalíbilo se v ní českým ženám.

Proti námitce, která by se tu mohla namanouti, že manželky Karla IV. mohly znáti a nositi modní úbor ženské hlavy, ale ženy jiné že toho nenosily, svědčí káravý hlas Miličův. Ve své postille ostře tepe přílišnou výzdobu hlavy ženské.³⁹⁾ Staré glossy, připsané k jeho mravokárnému výkladu, svědčí, že mnil vedle závojů a hedvábných šlojefů, vedle čepců a „patlíků“ (pentlíků) vysoké úbory na hlavě, bohatě vyzdobené, které prý slovu obecně „roskopij“.⁴⁰⁾ Že osten výčitek Mi-

Čís. 201. Obraz Anny Svidnické, choti Karla IV.

ličových vedle jiného právě byl obrácen proti nošení vysokých čepců, vyzdobených skvostně, potvrzuje životopisec jeho, tvrdě, která prý ženy po jeho vyčítavých kazáních odkládaly tyto nádherné mody.⁴¹⁾

Mravokárci XV. věku pojmenovali úbor ten, jak naznačeno již, „chomouty“. Zdá se, že s tímto názvem souvisí ona glossa připsaná k výčítkám Miličovým, lidový název „roskopij“. Zdá se, že Čechové pak nazývali onen úbor podle jeho podoby k rohatině na chomoutu „roskop“ podle německého „Roskopf“. Název, v glossách zapsaný, doložen je také ve skladbě staročeské o bekyních, jak prý⁴²⁾

„zavíjejít se v roskop,
jako v německý hunskop“.

Snad to byl technický název tehdejší. Že české ženy nosily „chomouty“, „rohy“ svědčí dále výčitky Husovy, jenž důtklivě kárá vrstevnice své, kterak si uměle a pečlivě staví na hlavu „rohy“, vyčínající nad čelem i na zadu hlavy, kterak si z vlasů upravují „rohy“.

Podobá se pravdě, že kolem sklonku XIV. věku nebyla ještě moda tato rozšířena tolik, jako potom ve století XV. Nebyla však naprosto neznáma, jak svědčí vedle vyobrazení manželek Karla IV. výslovné svědectví, které bezděky vyklouzlo Husovi z pera při líčení pyšného kroje souvěkého.

¹⁾ Acta visitationis (vzdávám díky vedle jiných upozornění za výpisky z tohoto rukopisu kapit. knihovny svatovítské p. prof. Dr. Jos. Kalouskovi), zpráva o visitaci v Svěmšvicích, 29. ledna, 1380: „... quadam vice duxit quandam mulierem nudo capite per oppida et villas circumsedencia, dicens ipsam esse virginem“; l. 83 b, visitace v Nehvizdech, 29. l. dva: „... Maretham concubinam ipsius discoperto capite duxit per oppida et villas et ad ecclesias discoperto capite, ad coreas“.

²⁾ Vyd. Erben, str. 75.

³⁾ Vyd. Vrtátko, str. 119.

⁴⁾ Vyd. Vrtátko, l. c.

⁵⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 428 b: „fronte per medium cornuum caesaries contorquentes suam naturam...“

⁶⁾ Vocabul lat.-boh, Zbírka nejdávějších slovníků, vyd. Hanka, str. 184.

⁷⁾ Vyd. Vrtátko, str. 167.

⁸⁾ Vyd. Erben, III. str. 59: „Hlava cierkve svaté, jakož die svatý Pavel, jest Kristus, ale lilíkové jsú tajná myšlenie svatých...“

⁹⁾ Belial, rukopis musejní, 182: „Stupašte (panny pyšné) složeným krokem, lilíkův sobě nadělajíc, ale já olýsím pleť hlavy vaší a vlasy hlav vašich“. Srv. Jungmann, Slovník s. v. lilík.

¹⁰⁾ Vyd. Erben, str. 99.

¹¹⁾ Srv. o slově facūn Matzenauer, Cizí slova v řečech slovauských, str. 386.

¹²⁾ Vyd. Erben, l. str. 68.

¹³⁾ Lactifer, l. c., l. 20 b: „crinale věnček“.

¹⁴⁾ Vyd. Erben, l. str. 206: „slož věnec s hlavy, jenž znamená panenskú odplatu, neb jinak lbáti budeš vieukem...“; l. 208: „druhdy věnec nese“.

¹⁵⁾ Zbírka nejdávějších slovníků, vyd. Hanka, str. 92: „sertum kranec“.

¹⁶⁾ Kniha čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 383 b (r. 1365): „crinale“; l. 376 a (r. 1366): „crinalia“. — Čís. 988 téhož archivu, l. 43 b (r. 1377): „crinalia“. Zemské desky, čís. 28, l. 8 a (r. 1402): „crinale de penis nigris“; l. 10 b (r. 1408): „crinalia“ a j. v.

¹⁷⁾ Čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 382 b (r. 1365): „crinale de perlis factum“. — Čís. 988 tamtéž, l. 253 b (r. 1372): „crinale de perlis factum“; l. 117 b (rok týž): „unum crinale cum perlis factum“.

¹⁸⁾ Táž kniha, l. 20 b (r. 1383): „crinale de gmmis“; l. 361 b (r. 1384): „unum crinale pulchrum preciosis geminis ornatum“.

¹⁹⁾ Vyd. A. Brückner, Archiv für slavische Philologie, 1883, str. 590.

²⁰⁾ Articuli Milicii (vyd. Palacký, Formelhücher, II. 181): „Item quod ipse habitum mulierum decentem et honestum prohibet et reprobat, quantum in ipso est, deberet (sic). Et ad confirmandam suam rationem quadam die, dum prædicaret, et vidit unam ex virginibus in crinali sive serito in suo sermone sedentem: statim accessit et eidem virginii sertum vel crinale de capite in publico violentè traxit et in frusta minuta discerpens coram populo proiecit.“

²¹⁾ Acta visitationis, l. c., l. 63 b, r. 1379, visitace v Chlumčanech: „... quam defloravit, de quo erunt duo anni in carnisbrivio, quae tamen adhuc in crinali incedit...“; visitace v Třebotově, 9. května, 1380, l. 107 a: „quae tamen, antequam peperit, semper ambulavit in crinali“.

²²⁾ Srv. Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 373, 524.

²³⁾ Srv. Zbírka nejedlévších slovniků, vyd. Hanka, str. 148: „sertarius, kranečník“.

²⁴⁾ Lactifer, l. c., l. 11 a: „fascia, peplum roucha, šlojier“.

²⁵⁾ Vyd. Ad. Patera, l. c., str. 293: „šlojier nesúc“.

²⁶⁾ Vyd. Ad. Patera, ČCMus. 1889, 129: „svój šlojier“.

²⁷⁾ Vyd. A. Bruckner, Archiv für slavische Philologie, 1888, str. 210: „nejie šlojere nové“.

²⁸⁾ Vyd. Erben, I. str. 78: „před šlojierem Panny Marije“; I. 220: „balérk poslední, jež jest babička v šlojierku zavázala“.

²⁹⁾ Vyd. Mareš, l. c., str. 10 (k r. 1379).

³⁰⁾ l. c., str. 94.

³¹⁾ Kniha čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 33 b (r. 1352): „cum II. peplis“; l. 31 a (r. 1353): „pepla“; pod. l. 35 b (rok týž); l. 36 b (r. 1354): „peplum“; pod. l. 381 b (rok 1365), l. 382 a, 382 b, 384 a, b atd. — Čís. 988 téhož archivu l. 113 a (r. 1379): „sloyr“. — Rössler, Altprager Stadtrecht, l. XXV., 37 (k r. 1360): „auszgenommen... ayns sloyerz“.

³²⁾ Téhož archivu čís. 987, l. 376 b (r. 1363): „peplum sericeum“. — Čís. 988 tamtéž, l. 262 a (r. 1360): „peplum sericeum“; l. 47 a (r. 1372): „peplum sericum“ a j. v.

³³⁾ Vyd. Erben, II. 240

³⁴⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372, 380: „šlojifník 7 (peplatores), šlojifnice (peplatrices, textrices peplorum)“.

³⁵⁾ Zbírka nejedlévších slovniků, l. c. str. 92: „redimiculum feflík“. Srv. tamtéž, str. 92: „flameum feflík“.

³⁶⁾ Srv. Du Cange, Glossarium s. v.

³⁷⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova, str. 155 odvozuje z něm. Fächel, Fechel; Brandl, Glossarium, str. 47, přirovnává s mithd. faile, vèle, lat. velum; Jungmann, Slovník s. v. odvozuje z lat. peplum.

³⁸⁾ Srv. Racinet, Le costume historique, IV. l. 207, 208; Challamel, Histoire de la mode en France, tab. III. č. 3, tab. IV. č. 1, srv. text na str. 39 až 40; Gay, Glossaire archéologique, I. 195—196; Bonnard-Mercuri, Costume des XIIIe, XIVe et XVe siècles, IX. č. 36, text str. 71; Pauquet, Modes et costumes historiques, I 11; Shaw, Dresses and decorations of the middle ages, I. před l. C.; Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 272—275; Fairholt, Costume in England, str. 147 ad; Köhler, Entwicklung der Tracht, str. 60; Kretschmer-Rohrbach, Trachten der Völker, tab. 48 č. 19—21, tab. 55 č. 14, tab. 56 č. 12, 14, 15; v. Heyden, Tracht der Kulturvölker Europas, str. 109—110 a j. v.

³⁹⁾ Miličova Postilla, rukopis univ. knih. pražské, sign. 12 D 1, l. 63.

⁴⁰⁾ Vyd. A. Patera z rukopisu kapit. knihovny, ČCMus. 1890, str. 535: „Nota de superbo ornato. Milicius dicit in sua postilla: Superbus ornatus, puta alta pepla, auro et argento margaritis capucia muliebría vlgariter roskopi fabricata... Et mitras czepce et disternalia patlikij et perichlides powijesitskij... vittas zawogkij et teristia slogerze gedwabne...“

⁴¹⁾ Fontes rer. bohém. I. 406: „Crescente itaque praedicatione eius incoeperunt mulieres superbae pepla alta et gemmis circumdata capucia...“

⁴²⁾ Vyd. Jul. Fejfalík, Sitzungsber. d. Wiener Akademie, 39 svaz., 672 str.

II. Ráz ženského kroje v této době.

Náhdera ženského kroje, jaká došla záliby vlivem rytířského mravu (srv. str. 262.), udržuje se nadále ve věku XIV., jsouc ovšem přizpůsobena nově a nově vznikajícím požadavkům vládnoucí mody.

Výstřednostem, jež se přidružily k mužskému kroji, neodolal také oděv žen souvěkých po západní Evropě. Býval rovněž rozdělován na plochy různobarevné, opět různobarevnými pasy převlačován a jednotlivá pole okrášlena byla ještě všelijakými ozdůbkami, ptáčky, korunkami, liliemi a pod. Šat ženský rovněž jako mužský těsně k tělu přiléhá, jsa proto ztkaničkován a hustou řadou knoflíků sepnat. Vyobrazení žen, oblečených podle mody věku XIV., podávají rázovité ukázky, jak podivné šaty, pestrobarevné, přiléhavé tenkrát ženy nosily.¹⁾

Ženy české ve druhé polovici věku XIV. a na začátku věku XV. nemávaly oděvu tak výstředně upraveného, jako jiné ženy západoevropské, které přilnuly nadobro k modě tak zv. burgundské, nemávaly oděvu tak pestrobarevného, rozděleného na několik různobarevných polí, avšak přece kroj jejich nese některé aspoň známky všeobecně oblíbené mody západoevropské. Budou v jednotlivých statích uvozovány podrobnosti, jak cizí moda u nás zdomácněla.

Rozumí se opět, že moda cizí mohla v zemích českých zapustiti kořeny jen ve vrstvách, které měly příležitost poznati všeliké zjevy mody cizokrajné a mohly je pak napodobiti, mohly si je pořídití nákladem nemalým.

Umělé šlechtění obličejů, zejména malování tváří, jež se vloudilo do Čech již ve XIII. století (srv. str. 263.), nabývá ve druhé polovici stol. XIV. a ve stol. XV. obliby víc a více vzrůstající. Nasvědčují tomu stesky mravokárců, kteří trpce žalují, jak pyšně se ženy strojí, shánějíce se po líčidlech. Mravokárci výslovně se zmiňují (jak s příhanou líčidlo nazývají) o „mazadlech“. Tím je zjištěno, že si šlechtily ženy barvičkami, mastmi tváře a obličej.²⁾

Štítný prozrazuje nešetrně, jak se lidé posmívají nastrojené ženě: „Aj kakť je hrdal majic rúšce, nevie, co jest. Ulčičat se, nenief tak jindy.“³⁾ Podává návod, jak dlužno tupiti líčení před podobnou ženou nastrojenou: „Líčf-líč se, mluv před ní o tom, kak jest to stydká věc, tak šeredně mazati se . . . a kak také často v hanbě bnde proto, chtiec čest mieti. Když to do nie uzřie múďřf, za bláznici budú ji jmieti a jiné panie, ježto snad závidie, by ji chválily, pronesú na ni. a budú ji smiech váleti a často své vlastní čeledi musí se krýti, stydiec sě jie v tom, chtiec také mlada se zdáti, skoro sstará těmi líčidly . . .“⁴⁾

Kde se namanula příležitost, všude slovy jizlivými i pohrůzkami snaží se štítný odvrátiti vrstevnice od padělaného okrašlování. Bez obalu a trpce pověděl v knížce o šachu:⁵⁾ „Řkuť o líčidle, žeť jest to věc

velmi stydká, s těmi se mazadly působiti; a k tomu, kteráž působí se těmi líčidly, ztratí barvu přirozenú a bude jako vařená, vytáhnúc barvu z lící přirozenú.“

Nebyla u Štítného příčinou horlení proti líčidlu nějaká nevrlost nebo starosvětskost. Že pravdu měl, káraje souvěké panny a paní, potvrzují souhlasné výčitky jiné. Napomíná na př. Hus ženu, „jenž se líčí“⁶⁾ a jinde vyčítá pyšné ženě s příhanou „zmazání líčidlem obličej.“⁷⁾

Patrnó ze všeho, že tehdejší ženy se zálibou velikou uměle si obličej malovaly.

Mívaly ženy tehda při sobě také již voňavky, „povoňky“ na př. pižmo, jak dosvědčeno glossami k mravokárnému výkladu Miličovy Postilly.⁸⁾

Zdá se, že nošení oděvu aspoň dvojbarevného, rozděleného od shora dolů na dvě pole barev různých, nebylo u nás neznámo. Bývaly totiž nejčastěji při nošení oděvu dvojbarevného voleny podle módy západoevropské barva červená a zelená (srv. str. 320.). Téhož asi dotýká se Konrad Waldhauser, kazatel u sv. Havla v Praze, horle proti ženštinám, které se strojily v šaty červené a zelené a pobíhaly pak dnem i nocí po ulicích, lidem dávající zlý příklad.⁹⁾

Štítný přechasto a široce rozhovořil se o marnivosti svých vrstevnic, které, chtěje zalíbiti se mužům, vymýšlely nové a nové střihy, pečlivě obličej i kšticí upravující a sličným rouchem se odívající. Tlumočí po česku výklad sv. Augustina v ten rozum: „Což pak rozkoši v dívání krásy ženské, spatřujíc jich oči jasné, čelo krásné, nos sličný, líce pořádné, ústa libá, vlasy rozkošné, a když se k tomu sličné mají v rúšiech svých se ozdobívše.“¹⁰⁾

Jinde vytýká ženám, že se nestrojí nádherně (jak se vymlouvají) pro muže, aby se jim líbily, nýbrž pro světskou pýchu, aby se líbily při tanci. Doslovně praví,¹¹⁾ jak heimbrechtné panie „almužny zapomenúc a druhdy cizieho zadrúc, vše na rúcha nakládají. Pakli takové omluvu sobě vezmú, řkúc: 'Svým mužóm mosíme se tak připraviti, abychom se jim slíbily', ne vždyj' to pravda; neb často se o to některá s mužem svadí, chtiec ráda jmieti mnoho rúcha. Protož ne pro muže to činí, ale aby vesele mohla skákati na masopust neb na posvícenie, aby se slíbila mladým bláznóm, mniec, by to za nejlepší bylo, že jie tu snad v oči pochválí někto, a potom o ní nic dobrého nepovědie, ale nětčím ji i přitvořie aneb dějí: 'Dlúhý má nos aneb krátký' neb 'Zelená jest' aneb 'Zlé jest červenosti aneb s očima zapuchlýma aneb hrdá' aneb dějí 'Pravý jest bíč' . . .“

Čís. 202. Z rukop. Spec. hum. salvationis v kapit. knih. svatovítské.

Štítný bez obalu vyčítá, že výmluva jakákoli nic neomlouvá přílišné pýchy ženské. Dí: ¹²⁾ „Kdyby se jí v kvasu kterém událo býti, mohla by dobře míla býti svému muži v počestném rúše, ne v rúhavém a podobném ku prázdným ženám.“ Jinde rovněž kárá liché vytáčky žen pyšných, které jsou „pilny pyšných okras. Budeť řeci taková žena, a jako kakás modla připraviec sě: „Věru, nejsem já pyšna; coť jest na

Čís. 203. Obraz Žofie, choti krále Václava IV.

rúchu, když dobré jest srdce.“ Zatím prý má přípravu a ozdobu od vrchu až do pat skvělou, jest okrášlena zlatem, perlami, kamením drahým, úpravou kšice.¹³⁾ Chce každá míti roucha drahá, jaká nosí ženy „najhelmbrechtnější“.¹⁴⁾

Nádhera tak se rozmohla, že podle Štítného na př. i vdovy nosí kroj barvy smutkové, ale upravený lepě podle vládnoucí mody. Líčí věc bystrý onen pozorovatel života souvěkého takto: ¹⁵⁾ „Vídál sem to, že všie věci odkládaly se některé za muž jíti i vlasy sobě po muži uře-

zavše a když jim bylo mlo k světu, chovaly sebe rozkošně, píc a jedúc jen což lahódku, až sobě opět vlasy odchovaly, řkúc: „Drastie se nám, lezú nám v oči,“ až pak rúcho, ač barvy vdovie, ale krojem lepým činily sobě a líbiec se v něm sobě, vzhlédajíc na se, tázaly se čeledi, řkúc: „Dobře-li mi toto slušie?“, až se i jiným potom líbiti žádaly v přímlovách dvorských a v klásiech.“

Není bezvýznamné pro strojivost a pýchu v kroji, že v této době často objevují se již zmínky o zrcadle, na př. u Miliče, v glossách v Postille mezi výčtkami, tepoucími ženskou pýchu¹⁶⁾, u Husa.¹⁷⁾

Kromě líčidel zanesla moda západoevropská do zemí českých ve století XIV. ještě jiné výstřelky tehdejšího vkusu. Trpce vyčítají mravokárci staročestí ženám, oděným podle mody, že jejich кроj není počestný. Zejména souhlasně tepou přílišné vystřížení šatu, obnažení šije a ňader. Touží na oděv toho druhu Vojtěch Rankov v synodální řeči r. 1385,¹⁸⁾ kárá panny a paní Štítný¹⁹⁾ a hlavně Hus²⁰⁾ Ostře brojí proti neslušnému oděvu ženskému, v němž neostýchají se choditi veřejně, po ulicích, ba i do kostela.²¹⁾ Bylo to napodobení mody západoevropské.²²⁾

Mimo to jako muži uměle si podkládali vlnou kabátce ze předu, aby byl zjev jejich mohutnější, aby měli prsa vydutá, tak i ženy podobným asi způsobem upravovaly si oděv jednak střihem oděvu, jednak látkami vtěsnanými, jakž Hus o tom šíře vykládá.²³⁾

Vyobrazení se shodují se stesky mravokárců. Oděna je tak žena v rukopisu kapitální knihovny svatovítské (viz čís. 202.), podobně panny v rukopisu Štítného v univ. knih. pražské (čís. 207.) nebo vyobrazení Žofie, choti krále Václava IV. (čís. 203.).

¹⁾ Srv. Jacquemin, *Histoire générale du costume*, I. 40; Racinet, *Le costume historique*, I. 212; Pauquet, *Modes et costumes historiques*, I. pl. 7.; Schneider, *Galerie der Costume*, I. 13; Quincke, *Katechismus der Kostümkunde*, str. 111, obr. 66, b a j. v.

²⁾ Srv. náš článek „O líčení a šlechtění tváří u starých Čechů“ v knize *Listy z českých dějin kulturních*, 1891, str. 3—4.

³⁾ Vyd. Vrtátka, str. 14.

⁴⁾ Vyd. Erben, str. 99.

⁵⁾ Vyd. Ferd. Menčík, 1880, str. 25.

⁶⁾ Vyd. Erben, I. str. 68.

⁷⁾ I. c., III. str. 168.

⁸⁾ „... Et olfactoria powonkij: jako pijzmo...“ Vyd. Ad. Patera, *ČČMus.* 1880, str. 535.

⁹⁾ Vyd. Menčík, I. c., str. 4.

¹⁰⁾ *Abhandl. der kön. böhm. Ges. der Wissensch.* 1843, V. 2, str. 144.

¹¹⁾ Vyd. Erben, str. 103.

¹²⁾ Vyd. Erben, str. 104.

¹³⁾ Vyd. Vrtátka, str. 117—118.

¹⁴⁾ I. c., str. 165.

¹⁵⁾ Vyd. Erben, str. 84.

¹⁶⁾ „... et specula zwiřczigedla.“ Vyd. Ad. Patera, *ČČMus.* 1880, str. 535.

¹⁷⁾ Vyd. Erben, I. str. 169: „... nejlepší zrcadlo, v němž máme rozumem hleděti“; I. str. 473: „v něho jako v zrcadlo hledmy“.

¹⁹⁾ Vyd. Erben, 163: „... panie neb panny své prsy strojie okazujic“.

¹⁹⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. 10 A 2, l. 62—66: „... habitus, qui cetera velat, pectora develat aperitique abscondita morum“. Srv. F. Tadra, ČCMus. 1879, str. 557.

²⁰⁾ Vyd. Erben, III. 168: „... neb otevřené prsy tvé a odkrytá šíje tvá...“.

²¹⁾ De abhorrenda abominatione, l. c., l. 429 a: „Nam est nunc videre mulieres et paulo ante multo amplius impudice ita vestitas procedere communiter omnes in publicum, ut quasi impossibile est vel fuit, quando inspector earum non efferberet in luxuriam per carnem earum denudatam concitatus“; l. c.: „Mulieres suas vestes a superius ita praecisas, in orificiis atque latas publice deportabant et deportant, quod paene usque ad medietatem denudatorum uberum earum carnem splendidam quilibet conspexerit manifeste et ubique ita in templis Dei coram sacerdotibus et clericis, sicut et in foro, sed multo tamen in domo amplius.“

²²⁾ Srv. Racinet, Le costume historique, IV. l. 207, 208, č. 9, 20, 22; Bonnard-Mercuri, Costumes des XIIIe, XIVe et XVe siècles, II. č. 36 a j. v.

²³⁾ De abominatione, l. c., l. 428 b: „Et dehinc duo alia cornua in pectore de subactis uberibus suis magis eminentia earum ingrossata, et si alias tantundem eminentiae ex natura non habebant, tamen saltem ex forma tunicarum et additione vanitatis et vestium aliarum eadem cornua sui pectoris in altum erigebant“; l. c., l. 429 a: „... illud, quod erat in eis residuum uberum coopertum, hoc erat, ut paulo ante dictum est, ita eminens ingrossatum artificiose et subactum, quod quasi duo cornua in pectoribus apparerent“.

III. S u k n ě.

Sukně pořizovaly si ženy v této době z látek rozmanitých, a jak vkus tehdejší vyžadoval, z látek barevných, podle zámožnosti ze suken drahocenných, dvozářných z ciziny, zejména z oblíbených tehda modních látek flanderských.

Podle zápisů archivních¹⁾ nosily ženy sukně černé, červené, zelené, brunatné, černé harassové, plavé, šeré, podšíité kmentem žlutým, červeným a pod. Na zimu byla sukně podšívána kožešinou. Z knih staropražských vybíráme pro příklad sukni barvy zelené, podšíitou kožíškem kuním nebo sukni axamítovou, podšíitou hřbety, nebo sukni červenou, podšíitou kuní kožešinou.²⁾

Že bývaly sukně hotoveny z látek flanderských, svědčí zápisy o sukni z látky brusselské, ozdobené tkanicemi, o sukni žluté ze sukna brusselského, podšíité kmentem červeným.³⁾ Shoduje se s tím bezděčné svědectví v listě, kde slibuje muž své choti, vrátí-li se do jeho domácnosti, že jí koupí za to plášť a sukni z dobrého sukna gentského.⁴⁾ Z dokladu toho zároveň patrno, že sukně z látky té byla pokládána za drahocennou, když se má za dar takový rozhněvaná žena udobřiti.

S doklady archivními souhlasí zprávy, roztroušené po rozmanitých skladbách a památkách souvěkých, na př. v Popravčí knize p. z Rožmberka je psáno o krádeži blankytné sukně, červené, černé.⁵⁾ Jednotlivých zmínek o sukni a suknicí na př. u Husa⁶⁾ a jinde⁷⁾ pomíjíme, poněvadž kromě jména nepodávají žádné zvláště zajímavé zprávy.

Prohlížíme-li vyobrazení souvěká, vidáme sukně obyčejně přiléhavé s rukávy úzkými. Vysvítá odtud, že moda, která mužům vrstevníkům předpisovala kroj těsný, také při ženském oděvu řídila se zásadou po-

Čís. 204. Sv. Kateřina, malba na pravé straně antependia oltáře v kapli sv. Kateřiny na Karlově Týně.

Čís. 205. Z rukop. Štítného, v univ. knih. pražské (sign. 17 A 6).

Čís. 206. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 13 C 1.

dobnou. Na malbách na Karlově Týně oděny jsou ženy suknicemi, jaké čtoucí vidí na připojeném vyobrazení sv. Kateřiny (čí. 204.). Také v rukopisu Štítného nosí ženy pravidelné sukni téhož druhu (srv. obr. čís. 209.), někdy bývá opatřena širokou obrubou kožešinovou (čí. 205. a srv. čís. 207.).

Sukně si ženy přepasovaly. Ženy při práci nosily pasy pro potřebu praktickou (srv. žnečku na vyobrazení čís. 206.) a ženy bohaté nosily pasy, nákladně okrášlené, jen za ozdobu (viz obr. čís. 207.), jak již patrně z polohy pasu. Bývá totiž spuštěn dolů (srv. str. 340.).

¹⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 523; Archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 30 b, l. 31 a (r. 1353): „tunicam“; l. 33 b (r. 1352): „tunicam muliebrem“; l. 260 a (r. 1360): „tunicam mulieris“; l. 261 a (r. 1360): „tunicam mulieris mixti coloris“; l. 262 b (r. 1360): „II. tunicas mulieris“; l. 378 a (r. 1364): „tunicam mulieris ruffi coloris“; l. 379 a (r. 1365): „viridam tunicam mulieris“; tamtéž: „tunicas mulieris“; l. 379 b (r. 1365): „II. tunicas viridi coloris“; l. 379 b (r. 1365): „tunicam mulieris brunaticam“. — Čís. 988 v též archivu, l. 47 b (r. 1372): „tunicam flaveam muliebrem“; l. 48 a (r. 1372): „ruffam tunicam muliebrem“; l. 236 a (r. 1372): „tunicam flaveam harras...“; l. 212 a (r. 1373): „tunicam ruffam muliebrem“; totéž na l. 344 a (r. 1373), na l. 122 b (r. 1373); l. 37 b (r. 1374): „nigram tunicam de harras“; l. 164 b (r. 1378): „tunicam muliebrem flaveam“; l. 362 a (r. 1384): „tunicam ruffam muliebrem“; l. 363 b (rok 1385): „tunicam griseam muliebrem“. Zemské desky, čís. 28, l. 8 a: „duas tunicas griseas“; l. 9 b (r. 1402): „tunicam nigram“; tamtéž: „tunicam subductam tela“.

²⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 317, l. 11 b (r. 1404): „tunicam viridi coloris subductam pellicio mardurino“; l. 6 b (r. 1404): „duas tunicas unam axamiti subductam chrzebti et aliam ruffam, subductam pelicio mardurino“ a j. v.

³⁾ Tamtéž, l. 46 b (r. 1410): „tunicam brichelensem cum praetextis“; Tomek, Dějepis města Prahy, II. 523.

⁴⁾ Codex epistolaris Jobannis regis Bohemiae, vyd. Jacobi, 1841, str. 75 (č. 188): „...scitura secure, si veneris in proximo, quod te de bono panno de Gynth vestiam pallio et tunica...“

⁵⁾ Popravci kniha p. z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš, str. 3 (r. 1389: „Ten Jan pravil jest, že Bláha kostečník a nějaký Martin ukradli jsú... sukni blankytnú...“; str. 4 (r. 1391): „Také jest pravil, že Kus, Zedranec, Krychl s ním červenú sukni... v Újezdci ukradli jsú a sukni prodali jsú za třimezčitma grošov“; str. 25 (začátek XV. věku): „Item pravil, že ukradl černú sukni p ní Klímové v Protivíně“ atd.

⁶⁾ Vyd. Erben, I. str. 223: „dá suknici za několik kop“.

⁷⁾ Brandl, Liber citationum et sententiarum, 1872, I. 192 (zač. XV. stol.): „ostavila dvě sukni k věrné ruce“ a j. v.

IV. K a b á t e c.

Moda nositi kabátce těsně přiléhavé k tělu, jak jsme je poznali při oděvu mužském, došla záliby všeobecné také u žen, které se podle módy chtěly šatiti. Zmínky o nošení kabátců od žen českých ve věku XIV. a na začátku věku XV. zachovány jsou v archivních zápisech.¹⁾ Ze souvislosti, v jaké bývají tyto doklady zaznamenány, jasně vysvítá, že je tu řeč o kroji ženském, třeba podle názvu totožném s příbuzným oděvem mužským, s mužskými „kabátci“.

Jak vypadal kabátec ženský, podávají jasný názor kresby v rukopisu Štitného, na př. obr. čís. 197., kde panna klečící před oltářem oděna je kabátcem, těsně sepiatým k tělu knoflíčky. Na jiném obrázku (viz do textu připojený obrázek čís. 207.) téhož rukopisu vymalována

sličná dívka v modním půvabném kroji z věku Štítného. Vedle jiného má na sobě kabátec, jenž těsně obepíná tělo. Aby lépe přiléhal, posázen a sepat je řadou drobných knoflíčků.

Ze všeho patrno, že kabátce ženské podobaly se kabátcům, nošeným od mužů. Knoflíčky na kabátci mužském, svírajícím tělo, proti nimž mravokárci brojili (srv. str. 311.), spatřujeme rovněž na příbuzném oděvu ženském, jenž podobně přiléhá k tělu, takže kromě jiných Hus touží při mravokárném výkladu o ženském kroji na „přílišné obtažení“.²⁾

Čís. 207. Z rukop. Štítného, v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

Obrázek připojený poučuje ještě o jiné věci. Ve stati o kabátu mužském bylo ukázáno, že muži při něm nosívali dlouhé přívěsky na rukávech, často vyzdobené kožešinami (viz str. 315.) a bylo zároveň podotčeno, že také ženy nosívaly přívěsky tohoto druhu,³⁾ pojmenované ustáleným názvem staročeským „pachy“. Dívka na obrázku čís. 207. má při rukávech úzce přiléhavých se širším koncem při zápěstí, upraveným podle tvaru ruky, „pachy“ podobné, jaké nosili muži podle obrázkových svědectví souvěkých (srv. čís. 181.). Pachy jsou tu při rameni zavěšeny a splývají až k zemi.

Nošení „pachů“ rozšířilo se asi mezi ženami tehdejšími z míry. Soudíme tak z gloss staropolských v rukopisu kapitolské knihovny svatovítské, několikrát již uvozovaných, podle nichž káral Milič mezi okrasami šatu ženského „pachy“.⁴⁾ Ať již je glossa tato polská nebo česká, shoduje se s doloženými názvy staročeskými totožnými.⁵⁾

¹⁾ Kniha archivu města Prahy čís. 988, l. 361 b (r. 1384): „ioppam“; l. 365 b (r. 1386): „ioppam“. — — Čís. 317 téhož archivu l. 11 b (r. 1404): „iopolam de atlas“. — — Zemské desky, čís. 28, l. 10 b (r. 1400): „emendo eis yoppulas“.

²⁾ Vyd. Erben, III. str. 168.

³⁾ Srv. Alvin Schultz, Deutsches Leben im XIV. u. XV. Jht, Leipzig, 1892, I. díl tab. II. č. 3, tab. V, XI. č. 2, 4, XIII., XV. a j

⁴⁾ Vyd. Ad. Patera, ČČMus. 1880, str. 535.

⁵⁾ U Klena Rozkočaného, Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 92: „pachy“.

V. P l á š ě .

Nošení pláště od žen pro dobu, o kterou tu jde, potvrzeno je četnými zprávami v rozličných skladbách i v dokladech z pramenů archivních. Tkadleček obrazně líčl, jak poslala králová Čest Adličce „plášť, rozličným kvietím neposvadlým vydělaný . . . byl jest nevýmluvným dílem

Čís. 208 Malba fresková za oltářem kaple sv. Kateřiny na Karlově Týně.

ozdoben, dělán . . .“¹⁾ Štítný vedle jiných dokladů píše o plášti, jenž je „zlatem tkaný“.²⁾ Skladatel „Desatera kázanie“ v Hradeckém rukopisu vykládá o šalbě řemeslníků, prozrazuje, že krejčí ukrádá sukna, z něhož robí oděvy, krade i svému příteli. Při tom zmiňuje se bezděky o ženském plášti:

„Jako jeden krejčí bieše,
když plášť své ženy krájieše,
nemohl otrpěti toho,
ukrade jeho nemnoho.
To uzřev syn, otcí vece:
„Nekraď, ten plášť krájieš matce.“
Krejčí jemu odpovédě:
„To jáz, synu, dobře vědě;
kromě pro paměť činím to,
abych vezdy pomněl na to.““³⁾

Z archivních záznamů se dozvídáme, že nosily ženy v této době pláště rozmanitých barev a z různých látek, na př. zelené, brunatné,

Čís. 209. Z rukop. Štítného, univ. knih. pražské, 17 A 6.

šeré, červené, žluté, nachové, plavé světlé barvy, temné barvy, černé, hedvábné červené barvy, harrasové, bílé a j. v.⁴⁾

Často bývaly pláště podšívány látkami rovněž barevnými, nejčastěji zeleným hedvábím, jindy červeným a pod⁵⁾ Podšívání pláště hedvábím opět vysvětlíme tím, že při záhybech pláště, rukou přidržovaného, bylo možno viděti rub jeho a tudíž i podšívka byla pořizována z látky hebké, barevné, z hedvábí.

Také v Popravčí knize p. z Rožmberka⁶⁾ roztroušeny jsou zmínky o nošení ženských plášťů různobarevných, na př. v zápisech o krádeži pláště bílého, zeleného, šerého, modrého, blankytného atd.

Pláštěm z látky skvostné, jejíž umělé vzorky podnes na malbě jsou poněkud zřejmé, oděna je choť Karla IV. na obraze na Karlově Týně (viz obr. čís. 208.). V rukopisu Štítného přechasto vyobrazeny jsou ženy s pláštěm, který bývá sponkou opatřen, na př. na obr. čís. 197., 205. Viz též při pojený obrázek čís. 209., kde dívka čtoucí z knihy na podstavci má na sobě přehozený plášť, jež si přidržuje levou rukou.

Proti zimě nosily ženy plášť, vroubený a podšitý kožešinami, na př. bílý, červený nebo zelený plášť s hermelínem, žlutý plášť liščí koží podšitý, plášť žlutý světlé barvy podšitý kožešinou a pod.⁷⁾ někdy také kožíšek⁸⁾ a podle gloss při výčítkách Miličových kromě „pláštiku“, jako muži nosili čuby (šuby) — „šubky“.⁹⁾ Pro příklad dovoláváme se obrázku ze svatováclavské kaple v chrámu svatovítském, kde vyobrazena choť Karla IV. Alžběta Pomořská v plášti, jehož výzdoba látky opět zřetelně posavad je zachována, s obojkem a podšívkou i obrubou hermelínovou (viz obraz čís. 210.).

Sponka, kterou bývá plášť ženský sepiat, bývala podle vyobrazení staročeských z této doby upravena někdy jen prostě, jindy však uměle, byla okrašlována drahokamy, robena ze zlata a stříbra, jak ve stati o ozdobách bude pověděno.

Čís. 210. Obraz Alžběty Pomořské, choti Karla IV., na stěně kaple svatováclavské.

⁶⁾ Vyd. Hanko, I. str. 14.

⁷⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. 17 C 15, l. 49 a.

⁸⁾ Vyd. Ad. Patera, str. 335—337.

⁹⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 987, l. 30 b (r. 1353): „pallium muliebre“; pod. na l. 31 a, l. 31 b, l. 33 a (r. 1352), l. 33 b, l. 31 a (r. 1353), l. 260 a (r. 1360), l. 377 a (r. 1363), l. 379 a (r. 1365) atd., l. 261 a (r. 1360): „II. pallia mulieris viridum et brunatium“; l. 378 a (r. 1364): „pallium griseum“.

mulieris“; l. 378 b (r. 1365): „pallium muliebre brunaticum“; l. 379 a (týž rok): „pallium rufum mulieris“; l. 379 a, b (r. 1365): „pallium mulieris flaveum“; l. 379 b (týž rok): „duo pallia mulieris flaveum et brunaticum mixti coloris, pallium mulieris flaveum obscuri coloris . . .“; l. 382 a (týž rok): „pallium de scharlach“. — Čís. 988, l. 8 b (r. 1372): „unum pallium flaveum muliebre“; l. 34 a (týž rok): „pallium mixtum flavei coloris muliebre“; l. 35 a (týž rok): „pallium griseum muliebre“; l. 116 b (týž rok): „pallium rufum et flaveum et pallium lucidi coloris“; l. 235 b (týž rok): „pallium brunetum muliebre“; tamtéž: „pallium flaveum lucidi coloris muliebre“; l. 238 b (týž rok): „viridum pallium muliebre“; l. 316 a (týž rok): „pallium rufum muliebre“; l. 316 b (týž rok): „pallium nigrum muliebre“; l. 83 b (r. 1373): „pallium sericum rufi coloris“; l. 231 b (r. 1379): „rufum pallium muliebre“; l. 362 a (r. 1384): „pallium brunaticum“; l. 365 a (r. 1385): „pallium griseum muliebre“; l. 292 b (r. 1391): „pallium de harras“; l. 295 a (r. 1391): „pallium mulieris brunaticum“. Zemské desky, l. 8 a (r. 1402): „Unum pallium de harras“; l. 9 a (týž rok): „pallium dictae Bobiconissae“; l. 9 b (týž rok): „pallium de harras flavei coloris“; l. 9 b (týž rok): „pallium album“.

²⁾ Čís. 987 archivu král. města Prahy, l. 379 b (r. 1365): „pallium mulieris flaveum obscuri coloris cum subductu sericeo“. — Čís. 988 téhož archivu, l. 64 a (r. 1372): „pallium brunetum muliebre cum panno serico viridis coloris“; l. 176 b (týž rok): „pallium rufum cum subductu viridi“; l. 119 a (r. 1373): „pallium brunetum muliebre cum ruffo serico panno“; l. 344 b (r. 1373): „pallium rufum cum panno serico viridi coloris“; l. 7 a (r. 1383): „pallium flaveum subductum serico virido“.

³⁾ Vyd. Fr. Mareš, str. 2 (r. 1389): „ženský plášť bílý“; str. 3 (týž rok): „ženský plášť zelený . . . prodalí Petrové krémáťové ženě z Libkovy vody, z kteréhožto pláště udělala jest sobě sukni“; str. 4 (r. 1391): „šerý plášť ženský“; str. 34: „Item pravil, že oblépili tři ženy, any jdú do Velešína ke mši . . . a vzali jim tři pláště, jeden modrý, druhý blankytný a třetí šerý atd.“

⁴⁾ Kniha čís. 988 archivu král. města Prahy, téhož archivu, l. 35 b (r. 1372): „pallium album muliebre cum pellibus hermlin“; l. 209 a (týž rok): „pallium rufum muliebre cum pellibus hermelin“; l. 147 b (r. 1373): „pallium rufum muliebre cum pellibus“; l. 300 b (týž rok): „viride pallium muliebre cum pellibus hermelin“; l. 176 b (týž rok): „pallium flaveum cum pellibus rukkeyn“; l. 216 a (r. 1374): „pallium muliebre flavei lucidi coloris cum pellibus“; l. 103 b (r. 1377): „pallium viridum muliebre cum pellibus albis“; l. 229 a (týž rok): „pallium flaveum muliebre cum pellibus vulpinis“.

⁵⁾ Tamtéž, l. 294 b, r. 1391.

⁶⁾ „... et palliola plaszcziykij, subkij“. Vyd. Ad. Patera, ČČMus. 1880, str. 535.

VI. O b u v.

Vedle obuvi prosté, urobené po starodávném způsobu domácím, zalíbilo se ženám bohatým po městech a tvrzích v střevecích modních, jaké nosili také muži, ve střevecích se „zobáky“, střevecích vyzdobených, opatřených trepkami čili patnochy (srv. str. 334.).

Nasvědčuje tomu zpráva Beneše Krabice z Veitmile.¹⁾ Moda také mezi ženami rozmohla se z míry. Také ženám staročeským mravokárce vytýkají, že nosí střevice zobákovité, okrášlené. Káral podle gloss, již několikrát uvozaných, Milič ve své Postille obuv vyzdobenou, táhlé barvené střevice,²⁾ a přizvukuje mu Hus, hartuse na ženy vrstevnice, že nosí na nohách rohy, střevice zobákovité.³⁾

Prohlížíme-li souvěká vyobrazení, poznáváme, že stesky mravokárců byly docela oprávněné. Choť Karla IV. Blanka na malbě na Karlově Týně (viz čís. 187.) má obuv zakončenou výběžkem dosti ještě mírně dlouhým. Za to ženy v rukopisu Štítného v univ. knih. pražské, nosí již obuv s „čiepy“ dlouhými, tenkými, jako na př. panna, oděná přesně podle módy, na vyobrazení čís. 207.

Vysvítá odtud, že v tomto případě také české ženy, ač celkem vedly si mírněji, pokud se týče oděvu výstředního, bláznovského, než souvěcí muži, shodně s muži vydali se na podivnou modu západoevropskou.

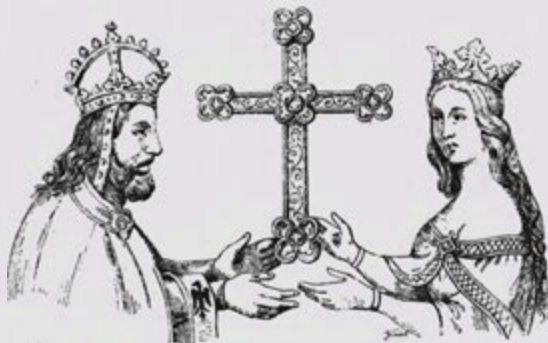
¹⁾ Doklad viz na str. 337 pozn. 45.

²⁾ De abborrenda abominatione, l. c., l. 428 b: „... quomodo mulieres in pedibus et cornua deferant longis et rostratis calceis multiplicatis, adhuc est notum hodie intuitu“.

³⁾ „Ornamenta calciamentorum vcijagle (t. j. ciagle) trzewiki barwijone...“ Vyd. Ad. Patera, ČCMus. 1880, str. 535.

VII. Výzdoba šatu ženského.

Jako mužský кроj (srv. str. 347.), tak i oděv ženský často byl ozdoben tkanicemi na obrubě. Ozdoba tato prováděna byla nákladně,

Čís. 211. Karel IV. s choťí Annou na Karlově Týně.

Čís. 212. Z rukop. kapit. knih. „Spec. hum. salv.“

drahocenné tkanice byly po okrajích přišívány, takže znova zavadala nádherná podobná podnět mravokárcům, na př. Miličovi, jenž toužil na pýchu ženskou, na nošení tkanic.¹⁾

Název „tkanice“ doložen také u slovníkářů, v Bohemáři²⁾ a u Klena Rozkochaného.³⁾ Vedle něho koloval název „prýmy“, nebo také „ple-

tenice“ podle zápisu u Vodňanského.⁴⁾ Z německého jména téže věci vznikl název totožný „šňórka“.⁵⁾ Tkanice, přímý bývaly rozličné barvy, černé, bílé, tkané zlatem, stříbrem a pod.⁶⁾

Čís. 213. Sv. Cecilie
na oltáři v kapli sv.
Kříže na Karlově
Týně.

Lem vyšívaný, obojek pojmenován byl také někdy ustáleným názvem staročeským „fryže“, zapsaným u Klena Rozkochaného.⁷⁾ Počínajíc věkem XV. vyskytá se název ten často v památkách staro-českých na př. v přídešti rukopisu pražské univerzitní knihovny,⁸⁾ u Rokycany, jenž touží na „fryžky vobojky“⁹⁾ atd. Název patrně souvisí se slovem latiny středověké „frisium“. Staří znali pověsti, že prý vyšívaní umělé vynalezli Frygové v Malé Asii a uváděli národ ten ve styk s latinským pojmenováním.¹⁰⁾ Název přizpůsobil se a zdomácněl v české řeči jako v názvosloví také jiných národů evropských.¹¹⁾

Tkanice byly vyšívány bohatě, často zlatem.¹²⁾ Z něm. krumpen, krumpeln vznikl také český technický význam pro vyšívaní — „krumpovati, krumplovati, krumplovany, krumplíř“¹³⁾, ale nevytlačil slova domácího „vyšívaný oděv“, „vyšívač“, jež doloženo ještě od Vodňanského.¹⁴⁾

Hlavní péče při výzdobě roucha věnována byla obojku, „okružíf“ čili „ožidlí“,¹⁵⁾ obrabě při krku. Jméno „ožiedlé“ zapsáno jest již v Bohemáři¹⁶⁾ a u Klena Rozkochaného¹⁷⁾ a patrně příbuzné je se souznačným slovem polským „orzedle“.¹⁸⁾

Pro okrasu býval někdy přým roztřepen, šat olemován byl na okraji dole „třepením“, kterýžto význam zaznamenán u Klena Rozkochaného¹⁹⁾ a opakován od Vodňanského.²⁰⁾

Zpotřebovali tehda při své nádheře ženy i marniví muži hodně tkanic a mívali šat vyšitý, vykrášený bohatě. Nasvědčuje tomu to, že v Praze podle archivních zápisů mnoho bylo tkaničníků, šňorařů a šnorečníků, krumplářů, hedvábníků a pod., kteří pořizovali výzdobu šatu a stuhy k tomu potřebné.²¹⁾

Vedle jmenovaných řemeslníků objevují se v knihách staropražských názvy „hotovitelů skleněného šmelce“.²²⁾ Vysvítá odtud, že také šmelce upotřebovali tehdejší Čechové na výzdobu svého oděvu.

Přímý, tkanice, „fryže“ a „ožidlí“ jsou na vyobrazeních, jež do knihy čtvrté a zejména do této stati připojujeme, zřetelně naznačeny. Na př. choť Karla IV. na malbě na Karlově Týně má plášť opatřený přýmem, upraveným pečlivě (viz obr. čís. 211.). Jinak okrášlena je tkanice, která zdobí roucho na vy-

obrazení čís. 212. Šat sv. Cecílie na pěkném obraze v kapli sv. Kříže na křídle oltáře (viz čís. 213.) ušit je z látky skvostně vyzdobené a lemován je při krku a po délce i dole na obrubě prýmem zlaceným.

Na konec budiž vzpomenu, že prým na okraji šatu býval někdy také upraven ze vzácné kožešiny (srv. str. 362., vyobrazení čís. 205. a čís. 207.).

¹⁾ „... mimemillas tkanice“. Vyd. Ad. Patera, ČČMus. 1880, str. 535.

²⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, I. c., str. 43: „praetexta tkanice“.

³⁾ I. c., str. 91. Srv. tamtéž, str. 183.

⁴⁾ Lactifer, I. c., I. 97 a: „prýny, tkanice, pletenice“.

⁵⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, I. c., str. 92.

⁶⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 986, I. 116 a: „... der portleyn, sie sint swarz oder weisz, silwereyn oder guldeyn, ains fingers prait“. Srv. Rössler, Altprager Stadtrecht, str. 39 (r. 1365).

⁷⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, I. c., str. 92.

⁸⁾ Přidešti rukopisu universitní knihovny pražské, sign. 9 B 9: „friže hedvábné, vobojky“.

⁹⁾ Na př. v Postille, I. 43 b: „Ba matka samať vylže ..., aby dcerku, synáčka pripravila, fryžky vobojky perlové věnce zjednała“.

¹⁰⁾ Viz obšírně Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, I. str. 125—127. Srv. další poznámku 14.

¹¹⁾ Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, str. 161: „Friž srb. limbus, lemování čes. friža, collare, srv. sřlat frisium limbus, fimbria — quidquid ornatus causa vesti assuitur, vlask. fregio lemování, obruba, něm. freise, fraise collare plicatile, okruží, oždílí“.

¹²⁾ Archiv král. města Prahy, čís. 988, I. 17 a (r. 1383): „praetextas cum auro crumpatas“.

¹³⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, str. 222; Brandl, Glossarium, str. 110.

¹⁴⁾ Lactifer, I. c., I. 6 b: „acupicta vestis = vyšíváný oděv eadem et frygia dicitur, quia in frygia inventa, unde artifices illius vestis frygiones dicuntur vyšíváči“.

¹⁵⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova, I. c., str. 264.

¹⁶⁾ I. c., str. 44: „orificium ožiedlí“.

¹⁷⁾ I. c., str. 92.

¹⁸⁾ Viz Gołębiowski, Ubiory w Polsce, str. 200.

¹⁹⁾ I. c., str. 93.

²⁰⁾ Lactifer, I. c., I. 93 a: „prýmy vel vestis lacerata votřpenie“.

²¹⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. 372, 380, 382. Srv. Borový, Liber erectionum, IV. 377 (r. 1392): „Annam praetextricem praetextarum aurearum“.

²²⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 377.

VIII. O k r a s y.

§. 1. Stesky mravokárců. — §. 2. Prsteny. — §. 3. Zápony, spinadla, řetězy (halže) a pod. — §. 4. Páteříčky (růženečky).

§. 1. Nádherná moda vyžadovala toho, aby vedle skvostného roucha okrašlovali se muži a zvláště ženy ozdobami drahocennými, zlatými a stříbrnými. Jako toužili mravokárci na přepych v kroji, tak nelíbilo se jim,

že vrstevníci věsili na se okras příliš mnoho a okras příliš nákladných. Připomíná zbožný rýmovník fintivým lidem marnosti světské a lidské pomtjejenosti slovy:

„O, člověče, pomni na to,
ježto lepáš na sě zlato,
až tě opět vložie v bláto,
co's učinil, staněť za to.
Tam pychosti všem ukrátie,
před Buoh nelzě jíti v zlatě,
podle jiných lebněš v blátě,
ande žádný netbá na tě.“¹⁾

Ostře vyčítali mravokárci zbytečné nošení okras zlatých a stříbrných. Konrad Waldhauser prozrazuje,²⁾ že chodí ženy do kostela, jen aby „ukázaly své krásné šaty a pasy složené ze zlata a stříbra a drahých kamenů, na které několik kop grošů vynaložily“; neboť i „lecjaká ševcová“ nebyla spokojena jednoduchým šatem, ale chtěla mít šaty z drahého sukna a pás stříbrný.“

Také Milič z Kroměříže podle gloss kapitolní knihovny káral ověké ženy pro nošení řetězů, knoflíčků, záušnic (naušnic), přezek, pasů, sponek, záponek, prstenů, drahokamů a jiných okras.³⁾

Přečasto napomíná ženy Štítný, aby nechodily v ozdobách pyšných, stojíce „po lepém kroji rúcha, po rúškách lepých, po klenótcích...“⁴⁾

Také Hus brojí proti přílišným okrasám, vyčítá na př. „opásání zlatem bedr tvých“⁵⁾ a pod.

Krátce pověděno: vysvítá z hlasů staročeských mravokárců, třeba místy přeháněli a barvili věc příliš tmavě, že marniví jejich vrstevníci a vrstevnice, kdož podle mody chtěli si choditi, nosili okras, pořizované nákladem neskrblivým, a že jich nosili dosti, až to zavadávalo příčinu k stesku a výčtkám.

Š. 2. Z okras nejčastěji bývá zmínka o prstenu. O „prstenu“, „prstencích“ zapsány jsou zprávy v památkách staročeských často, na př. ve Svatovítském rukopisu, v Legendě o sv. Kateřině, u Štítného⁶⁾ a j. v.

Podle záznamů v knihách staropražských byly nošeny v této době prsteny stříbrné, zlaté, stříbrné pozlacené.⁷⁾ Někdy opatřen byl prsten drahokamem. Doloženy jsou na př. prsteny „s kamenem drahoceaným safírem“, skvostný prsten s kamenem vzácným, zeleným, a také r. 1365 zapsán doklad o prstenu zlatém s kamenem, nazvaným „diamant“.⁸⁾

Poněvadž záznamy o prstenech tak často se objevují v knihách staropražských, dlužno právem odtud usuzovati, že prsteny patřily mezi okras nejčastější, docela obvyklé.

Š. 3. „Spony“ (spinadla) a „zápony“ robeny bývaly uměle, ze zlata a stříbra. Ve skladbě o Sedmeré radosti Panny Marie je řeč s okrase „záponami, zlatem ryzím i perlami“.⁹⁾ Podobná je zmínka u Štítného.¹⁰⁾ V latinských zápisech staropražských doloženy jsou po-

měrně dosti často „zápony“, někdy zlaté. Vedle latinského názvu (*monile*) často při nich bývá český význam „zápona“, ¹¹⁾ ačkoli podle Vodňanského býval tu také technický název „spinadlo“. ¹²⁾

Jako prsteny, tak i zápony posázeny byly drahokamy a perlami, jak svědčí přímý toho doklad. ¹³⁾

Vyobrazení v památkách tehdejších ukazují, že zejména pláště bývaly sepyjaty záponami zlatými různé podoby. Srv. 196, 209, 211.

Hrdlo zdobené bylo řetězy, ¹⁴⁾ tak zv. halžemi, jak svědčí toužení Štítného, že „mnohé panie svá srdce hrdosti . . . ofěrovavše, pojdu bujně k oltáři s krošem a některá snad s haléřem v svých kuklíkách okovaných, v obojciech, jako v halžích“.

Také křížky nosily ženy v této době na hrdle, jak vysvítá ze zápisů, kde mezi ženskými okrasami vedle prstenů vyjmenovány jsou „křížky“. ¹⁵⁾

§. 4. Moda nositi pěkné růženečky čili páteříčky, ozdobné zhotovené, moda známá po západní Evropě, ¹⁶⁾ také ženám českým se líbila. Výslovně nasvědčují tomu výroky Štítného. V pásmu řeči opět mravokárné rozhovořil se o rozkoši „v jedení, v pití . . . v nožíkách nebo lžičkách okovaných, v páteříčkách, v měséčkách, v čepečcích . . .“ ¹⁷⁾ Při jiné příležitosti píše: ¹⁸⁾ „Uzře někdo pannu neb vdovu, ana stojí po rozkošech, po rúchu k světskej leposti, po pěkných rúškách na šperk připravených, a aby bylo měkce ruce, líčko mlado, vlasy krásny. po rozkošných páteříčkách, a chce, aby to vše, což jmá, rozkošné bylo: porozumie jejie myslece nestatečnosti . . .“ Trochu dále vykládá o prohlížení sobě „pásků, páteříků“ ¹⁹⁾ a jinde znova tepe marnivou ženu, která „kochá se v rozkošných klenótcích, v páteříkách, v rúškách . . .“ ²⁰⁾

Ze souvislosti, v jaké píše Štítný o nošení páteříků, světle se ukazuje, že nosily ženy páteříky „rozkošné“ nikoli z pobožnosti obzvláštní jako spíše pro okrasu. Proto podle záznamů archivních mívaly páteříky pěkně upravené z koralů, ²¹⁾ jantarové ²²⁾ a pod. Z té příčiny zařadili jsme páteříky do okras, jimiž se ženy české šlechtily v dobách, o které šlo v knize čtvrté.

¹⁾ Rukopis svatovítský, vyd. Ad. Patera, str. 94.

²⁾ Vyd. F. Menčík, 1881, v úvodní stati.

³⁾ „... cinguli torques terista calceorum, noduli wigariter aftkij... lunellas mijeskij et torques panostwo et monilia záponkij, knaflijkij, sponkij... et insures zauskij zencle et annulos et gemmas cz(ą)tkij et linteamina rucho barwij roslicznej zarschtuchij... Et acus et przenskij et specula zwijrczijadla (zrcadla)... et pro sona za gedwabnige paskij“.

Vyd. Ad. Patera, ČCMus. 1880, str. 535

⁴⁾ Vyd. Vrtátka, str. 31.

⁵⁾ Vyd. Erben, III. str. 168.

⁶⁾ Rukopis svatovítský, vyd. A. Patera, 1886, ve skladbě Sedmerá radost P. Marie, str. 83, v. 689: „prsteny ozdob ručící“; Legenda o sv. Ka-

teřině, vyd. Erben, 1860, 63: „sněm prsten z svéj pravici... svým mě prstenem obvěnil... prsten nebeského zlata“; Štítný, rukopis univ. knih. pražské, sign. 17 C 15, l. 51 a: „dá jí prsten na její ruku“ a j. v.

⁷⁾ Archiv král. města Prahy, kniha čís. 987, l. 29 b (r. 1353): „IV. annulos argenteos“; l. 31 a (týž rok): „III. annulos“; l. 37 a (r. 1354): „annulum aureum“; l. 100 b (r. 1355): „III. annulos“; pod. na l. 101 a, 101 b, 102 a; l. 238 a (r. 1357): „annulum“; l. 376 a (r. 1363): „annulos aureos“; l. 376 b (r. 1364): „annulum aureum“. — — Čís. 988 téhož archivu, l. 83 a (r. 1372): „annulum aureum“; l. 209 b (r. 1372): „duos annulos aureos“; l. 87 b (r. 1376): „annulis“; l. 165 a (r. 1378): „annulum deauratum“ l. 19 b (r. 1383): „annulos duos aureos et unum argenteum“; l. 20 b (r. 1383): „III. annulos argenteos“; l. 363 a (r. 1385): „annulum aureum“; pod. l. 295 a (r. 1391). — — Čís. 317 téhož archivu, l. 3 a (r. 1403): „duos annulos aureos“; l. 55 a (r. 1411): „unum annulum aureum“; pod. l. 55 a. Zemské desky, čís. 28, l. 8 a (r. 1402): „annulum argenteum“; l. 8 b (týž rok): „annulos“; l. 8 b (týž rok): „II. annulos, unum aureum, secundum argenteum“; l. 9 a (týž rok): „recepit annulum argenteum deauratum“; l. 6 b (týž rok): „III. annulos bonos“; l. 10 b (r. 1408): „emendo... annulos aureos“. Brandl, Libri citationum et sententiarum (vyd. 1873), I. 35 (r. 1406): „rozličné klenoty, peníze, koflíky stříbrné, prsteny zlaté a perly“.

⁸⁾ Kniha čís. 987 archivu král. m. Prahy, l. 380 a (r. 1365): „annulum aureum cum lapide dyamant nuncupata“. — — Čís. 988 téhož archivu, l. 39 a (r. 1372): „III. annulos aureos cum lapidibus“; l. 121 b (r. 1373): „annulum aureum cum lapide precioso saphiro“. — — Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johannes von Jenzenstein, vyd. J. Loserth, Archiv für österr. Geschichte, svaz. 55, str. 380 (píše o daru své matky): „... attulit annulum preciosum, annulum quidem aureum... Gemma eciam in praedicto annulo nobilis erat viridis...“

⁹⁾ Rukopis svatovítský, vyd. Ad. Patera, str. 83, v. 687—688.

¹⁰⁾ Rukopis univ. knih. pražské, sign. 17 C 15, l. 49 a: „mnoho záponami okrásl mě“.

¹¹⁾ Kniha archivu král. města Prahy, čís. 988, l. 50 a (r. 1375): „monilia“. — — Čís. 317 téhož archivu, l. 3 a (r. 1403): „monile aureum“; l. 42 a (r. 1409): „exhibuit monile“; l. 41 b (r. 1409): „monile seu záponu“; l. 44 (r. 1410): „unum monile aureum seu záponu“ a j. v.

¹²⁾ Lactifer, l. c., l. 107 a: „monile: spinadlo“.

¹³⁾ Kniha archivu král. města Prahy, l. 5 b (r. 1404): „unum aureum monile cum lapidibus preciosis et margaritis“.

¹⁴⁾ Kniha čís. 987 téhož archivu, l. 378 b (r. 1365).

¹⁵⁾ Zemské desky, čís. 28, l. 8 b (r. 1402): „Item dixit, quia Habarthonissa suscepit a mulieribus crucea, annulos...“

¹⁶⁾ Srv. Quicherat, Histoire du costume en France, str. 181; Viollet-le-Duc, Vêtements, bijoux de corps, objets de toilette, Dictionnaire, IV. str. 170.

¹⁷⁾ Vyd. Erben, str. 78.

¹⁸⁾ Vyd. Vrtátka, str. 21.

¹⁹⁾ l. c., str. 23.

²⁰⁾ l. c., str. 28.

²¹⁾ Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 525.

²²⁾ Zemské desky, čís. 28, l. 8 a (r. 1402): „pater noster de achateyn“.

IX. Kroj žen prostých.

§. 1. Vedle mody cizokrajné udržuje se lidový kraj domáci. — §. 2. Rubáš, čechel. — §. 3. Oplečí (rukávce), loktuška. — §. 4. Podvika. — §. 5. Kasanka.

§. 1. Přes to, že poměrně zřídka namanula se pisateli staročeských památek vhodná příležitost, aby se dotekl kroje lidu prostého, venkovského, zachováno je pro dobu, o které píšeme, několik drobtů, tím zajímavějších a důležitějších, že jest jich tak poskrovnu. Zpráv tohoto druhu třeba si vážit.

Jimi znova je potvrzena theorie, o které bylo již několikráte psáno, t. j. že vedle oslňujícího přepychu, trpytivé nádhery oděvu, nákladně upraveného podle cizokrajných vzorů, nevzdával se lid český kroje svého domácího, prostého. Vedle toho, že přirozeně nebyl by lidu prostému stačil měšec na drahé roucho modní, působilo tu také, že lid dosti byl vzdálen směru proudícímu od západu do vrstev a ve vrstvách vyšších a nemohl se tudíž tak hned najednou odciziti starodávnému podání svému.

Zjev ten zasluhuje povšimnutí bedlivého. Je to důležitá věc, že již ve věku XIV. a na začátku věku XV. doloženy jsou v památkách tehdejších české názvy kroje lidového, jež podnes kolují po venkově mezi lidem a to hlavně jde nám tu opět o lid v krajích, které poměrně v nejčistší neporušenosti dochovaly nynějšímu ještě věku starodávné tradice, významné pro svéráznost lidu československého, v některých krajích na Moravě a zejména na Slovensku.

Netvrdíme ovšem nikterak, že nynější rázovité názvy lidového kroje, jsou-li historicky doloženy a zapsány v památkách věku XIV., již předpokládají, jakoby tím zároveň zjištěna byla docela určitě naprostá totožnost nynější podoby takového jakého kroje s podobou kroje téhož názvu, historicky doloženého ve věku XIV. Řada věků svým tokem asi ledaco tu změnila, zahladila i nanasila, přidala, rozvojem časovým tvar původní zdokonalovala. Avšak přese všechnu střizlivost čím dále, tím bezpečněji utvrzován je každý, kdo věci poněkud si všímá, že základní tvar takové jaké části kroje lidového nynějšího neliší se od tvaru téže části krojové, vyobrazené na památkách staročeských. Tím nabývá věrohodnosti pravděpodobná shoda nynějších krojových názvů, kolujících mezi lidem v krajích odlehlých od působení proudu západnického, s názvy týmiž, zapsanými v památkách staročeských. Příklady lépe objasní, co tu bylo povděčno úvodem jaksi jen všeobecně.

§. 2. Ženy odívaly se ještě v této době rubášem, starodávným oděvem žen slovanských. Z výčitky Husovy (srv. str. 91.) patrně, že některé ženy prosté, selky, rubáš odkládaly, pořizovaly si šat modní, ale za to svědčí jiné doklady, že rubáš nevymizel na čisto. V dramatické

hře staročeské věku XIV. je zmínka o „jakéms bílém rubáši .¹⁾ V jiné hře velikonoční vyznává lupič svou vinu, svoje hříchy:

„Já bych lapka plné zlosti,
bralať sem bez milosti . . .
nenechalť sem té chvíle,
bych nejel na braní v noci,
úfaje v své pouhé moci;
nebyloť věčňho dráče,
pobrach ženám i rubáše
když sem dosiehl posteľe.“²⁾

Je tu patrná narážka, že byl rubáš spodním oděvem ženským, ná-
rážka shodná s dokladem již uvozovaným (str. 91.) ze Štítňého, z roz-

Čís 211. Lazěnská služka na klenbě
Staroměstské mostecké věže.

právky o nevěrném choti. Na str. 92. vysloveno bylo domněnání a opřeno důvody, čerpanými z různorodých památek staročeských, že asi byl oděv nazvaný „rubáš“, který za starodávna v Čechách ženy nosily, té podoby a té úpravy, jakou na Slovensku má podnes ještě nošený „rubáš“ ženský. Domněnání to podobá se pravdě tím spíše, že pan prof. Koula dospěl téhož výsledku při svých studiích o kroji, přímo na Slovensku konaných. Je to věc zajímavá, kterák oba jsme se dobrali přesvědčení toho, jdouce různými cestami a druh o druhu nevědouce.³⁾ Pan prof. Koula dovola-
lává se maleb XIV. století a ukazuje, že rubáš, jaký podnes nosí-
sívají ženy na Slovensku, shoduje se s hávem téhož druhu, jakým oděna na př. lazebnice na minia-
tuře v bibli krále Václava IV. ve

dvorní knihovně vídeňské (viz obr. čís. 172.) nebo lázeňská služka v klenbě Staroměstské mostecké věže (čís. 214.). —

V Podkrkonoší podnes vedle názvu „rubáš“ koluje totožný význam „čechel“.⁴⁾ Věci dlužno si všimnouti opět bedlivě. Také Vodňanský již ztotožňuje obě slova uvedená⁵⁾ a zároveň na jiném místě napovídá, že „čechel“ značí tolik jako „košile“.⁶⁾

Je to název všeslovanský, prastarý.⁷⁾ „Czechel“ v polském názvo-
sloví krojovém znamená „košili“ i také „rubáš“ v nynějším slova smyslu,
jak v Čechách jemu rozuměno, t. j. oblek do rakve.⁸⁾ Týž název, hlásko-
slovně obměněný, znají Rusové.⁹⁾

U Čechů doloženo je slovo to záhy, již v glossách Mater Verborum dvakrát,¹⁰⁾ v nejstarších slovnících v Bohemáři a u Klena Rozkochaného.¹¹⁾ Vyčítal nošení „čechlíků“ souvěkým ženám Milič z Kroměříže.¹²⁾ Také Husovi vyklouzla bezděky při výkladu mravokárném zmínka o nošení „čechlíků“. Klade název ten vedle slova „košilky“. ¹³⁾ Podle Popravčí knihy p. z Rožmberka byli vyšetřováni lidé zlodějské pro krádež „čechlů“. ¹⁴⁾ Vzpomínáme tu zároveň platu, nazvaného právním názvem staročeským „čechelné“. ¹⁵⁾

Z toho všeho patrné, že vedle názvu „rubáš“ nebyl Čechům znám název slovanský „čechel“, název podnes známý mezi lidem českým.

§. 3. Jako podnes nosí ženy na Moravě a na Slovensku oplecko (rukávce), tak i ženy všude po Čechách podle bezpečných svědectví (srv. str. 92.) za starodávna odívaly se týmž oblekem. K dokladům již uvozaným přidáváme vyčítku Miličovu, jemuž se nelíbilo, že vrstevnice ženy vyšňořovaly se „oplečkami“. ¹⁶⁾ Tím znova je zajištěno, že také po Čechách a (poněvadž Milič v Praze kázal a brojil proti marnivosti ženské) v samé Praze oblékaly si ženy oděv, jaký podnes po letech a letech udržuje se v některých krajích moravských a pravidelně na Slovensku. ¹⁷⁾

Vedle názvu „oplecko“ doloženo je v památkách staročeských slovo souznačné „rukávce“ (srv. str. 92.). Vyslovujeme tu domněni, že snad tento druh oděvu mínil Dalimil, když líčil, kterak uviděl Oldřich Boženu, ana stojí při potoce, perouc, bosa a neměla na sobě „rukávkův“. Rýmuje doslovně:

„uzřě, že sedlská dievka na potocě stáše,
bosa i bez rukávkův rúcho práše.“ ¹⁸⁾

Podobá se, že si představoval Dalimil, kterak prostá dívka Božena při prádle byla oděna jen rubášem, základním šatem ženským, bez „rukávců“, totiž bez roucha, kterým ženy jindy pokrývaly obnažená ňadra a šíji, t. j. nezahalenou horější část těla, ježto rubáš, zavěšený petlicemi na rameni, sahá jen asi pod paže, nezakrývá ňader, ramene a ruky. Srv. obr. čís. 172. a čís. 214.

V glossách, připojených ke steskům v Miličově Postille, připsáno k názvu „oplečky“ slovo „loktušky“. Původ slova toho dlužno bez pochyby odvozovati z něm. „Lakentuch“. ¹⁹⁾ Přes to je to však odvozenina stará, známá Polákům ²⁰⁾ i Čechům. Název „loktuše“, „loktuška“ doložen jest již v nejstarších slovnících českých. ²¹⁾ Odtud patrné, že to bylo slovo v češtině již zdomácnělé, obecně známé, když shodně je slovníkáři nejstarší zapisují.

„Nošení „loktušek rozkošných“ několikrát vytyká Štitný českým ženám věku XIV. ²²⁾ Opět a opět se vyskytující stesk v jeho skladbách zřejmě nasvědčuje tomu, že nošení oděvu, proti němuž horlí, bylo rozšířeno a oblíbeno mezi ženami tehdejšími.

Známo je, že podnes v lidovém kroji českém objevuje se roucha, pojmenované starodávným názvem „loktuška“, doloženým již ve věku XIV.

§. 4. Koula ve své studii o kroji slovenském popisuje zvláštní druh „šatky“ v několika vesnicích u Čičman v Trenčiansku, pruh látky vyzdobené, kterým si ženy ovijí hlavu. Nazývají tuto šatku „podvika“.²³⁾

Doklady staročeské svědčí, že také tento druh obleku byl po zemích českých obecně znám. V Mamotrectu zapsány jsou „loktuše neb podviky“ a ještě Komenský mezi rouchem ženským jmenuje „čechlík, roušky, šlojife, podviky“.²⁴⁾ Staročeský název, souhlasný s názvem polským, nasvědčuje, že nosily ženy české podobný asi šat, jehož přežitek podnes dochoval se na Slovensku se všemi jinými kroji starobylými. Uvádí-li ještě Komenský týž název mezi jmény, označujícími šat ženský, je nám to svědectvím, že oděv ten v dobách dřívějších, než Komenský teprve název onen zapsal, se udržoval.

§. 5. Ještě o jednom šatě ženském budiž zmínka. Opět prof. Koula líčí, kterak ženy slovenské kladou na rubáš dvě zástěry, z předu a ze zadu. Tím vytvoří si šat, jenž asi předcházet vznik sukně, při níž byly pak zástěry ty sešity. Z názvů těchto zástěr zajímavý je název zadní části „kasanice“ a název přední „zástěrka (šorec)“.²⁵⁾

Název podobný opět doložen v staročestíně. Vedle „kasanek hedvábných“, uvozovaných ve skladbě o manželství²⁶⁾ zasluhuje pozornosti zvláštní výklad Vodňanského, že roucho bez rukávů, splývající až po kotníky, slove „kasanka“²⁷⁾ a že oděv ženský, kterým se odívají ze předu od pasu až dolů nazývá se slovy skoro týmiž, jaké Koula uvádí, t. j. „vokasnice, šorc“.²⁸⁾ Pomineme všech jiných dokladů, kde „kasanka“ se vyskytá, všimajíce si toliko, jak již Hus vytýká souvěkým Čechům, že užívají místo původního praslova českého „zástěra“ názvu poněmčileho „šorc“²⁹⁾ tedy téhož názvu, jaký zapisuje do svého slovníka Vodňanský a jaký v též slova smyslu přibírá do názvosloví slovenského kroje s příslušným popisem p. prof. Koula.

Shoda ta nutká k domněnku, že také týž způsob oděvu ženského, který podnes na Slovensku je znám, znaly ženy po Čechách a to asi ženy prosté, které se neřídily modou západnickou.

¹⁾ Vyd. Ad. Patera, ČČMus. 1889, str. 187.

²⁾ Hanuš, Osterspiele, vyd. 1863, str. 87.

³⁾ Viz o tom v přednášce jeho „O kroji lidu slovenského“, otištěné ve sborníku „Český Lid“, I. 28—25.

⁴⁾ Srv. Koule, ČČMus. 1864, str. 54.

⁵⁾ Lactifer, I. c., I. 80 b: „hemitogium, dimidia toga, puol čechlíku, rubáš e“.

⁶⁾ Lactifer, I. c., I. 8 b: „camisia linea čechel, košile“. Srv. tamtéž, I. 22 a: „balnear čechel“.

⁷⁾ Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum s. v. уекал.

⁸⁾ Gołbiewski, Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów, str. 139: „Czechel, czechio, koszula osobliwie niewieścia, brana i za śmiertelną koszulę“.

⁹⁾ Rusky: Чехоль. Srv. v článku Savčenkova „Старое и новое въ народномъ убранствѣ и одеждѣ“, Живая Старина, 1890, I. str. 104.

¹⁰⁾ „Sudarium, sveiztuch čechel“ (dvakráte), ČČMus. 1877 (vyd. Ad. Patera), str. 378.

¹¹⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, Bohemát, str. 43: „sudarium čechel“; totéž u Klena Rozkočaného.

- ¹²⁾ "... sindones czechlikij" ČČMus. 1880, str. 535, vyd. Ad. Patera.
- ¹³⁾ Vyd. Erben, II. str. 240 "... nyní nosí košilky a čechlíky"; tamtéž: "čechlík, prostěradlo".
- ¹⁴⁾ Kniha popravčí p. z Rožmberka, vyd. Mareš, str. 25: "paní Anně v Protivíně Hošové ukradl čechlí"; str. 27: "vzala čechel kmentový".
- ¹⁵⁾ Srv. Kniha Drnovská, vyd. Brandl, str. 128: "čechelní neb čechelné" od slova čechel ...
- ¹⁶⁾ "armillas opleczkij, loktusskij". Vyd. Ad. Patera, ČČMus. 1880, str. 535.
- ¹⁷⁾ Srv. článěk Koulův a obrázky příslušné, "Český Lid", I. str. 25.
- ¹⁸⁾ Kronika Dalimilova, vyd. Dr. V. E. Mourek podle rukop. Cambridgeského, 1892, str. 78. Rukopisy ostatní mají "rukávón". Srv. Fontes rer. bohém. III. 82.
- ¹⁹⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, str. 244.
- ²⁰⁾ Gołębiowski, Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów, str. 188: "Łoktucha. Płachta, jak gdyby rantuch lub szal, w którą się proste kobiety obwijały a w opasanej na ramie i dziecię nosiły".
- ²¹⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, str. 36: "fascia loktušě"; str. 44: "fascia loktuše"; str. 92: "fascia loktuška"; srv. str. 183: "fascia loktuše".
- ²²⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 17 C 15, I. 37 a: "V ten den odejme Hospodin ... jich loktušky, a tak ten prorok (Isaiáš) i více tu jmenuje těch věcí, ješto se ženy jimi okrašlují, a die potom: A budú jmieti ... miesto rozkošných loktušek zíněné pytle". Srv. jiné místo podobné u Štítného, vyd. Vrtátko, str. 126: "... jich loktušek".
- ²³⁾ "Český Lid" I. str. 182.
- ²⁴⁾ Doklady viz u Jungmanna, Slovník, s. v.
- ²⁵⁾ "Český Lid", I. str. 26.
- ²⁶⁾ Vyd. Hanka, str. 145.
- ²⁷⁾ Lactifer, I. c., I. 89 b: "Collobium dicitur pallium virginale usque ad talos dependens et sine manicis: kasanka".
- ²⁸⁾ I. c., I. 97 a: "limas vestis, quae praetenditur ab umbilico usque ad pedes vokalnice, šorc".
- ²⁹⁾ Vyd. Erben, I. str. 133

Korunovační roucho králův a královen českých.

okračovatel Kosmových letopisů zapsal k roku 1249 zprávu, z níž se dozvídáme, že se král Václav I. objevil téhož roku v den Nanebevzetí Panny Marie v kostele sv. Františka v plné královské velebnosti, máje na hlavě korunu, jsa zahalen pláštěm královským, rukou třímaje žezlo a jablko. Učinil tak proto, aby ve svádě se synem svým dokázal, že posud je králem.¹⁾

Zpráva tato potvrzuje, že měl již král Václav I. svoje odznaky korunovační, pořízené patrně podle jiných, cizích odznaků královských.

Královské pečeti Přemysla Otakara II. (viz č. 215.) a Jana Lucemburského (viz č. 216.) podávají názor, jak dlužno si představiti slavnostní roucho českých králů. Koruna s liliovitými ozdobami, plášť, jeho výzdoba na lemu a jeho sepnutí na obr. č. 215. stuhou, na obr. č. 216. sponou, jablko s křížem a žezlo nahoře rozvětvené — vše to na pečetích poměrně dosti dobře zachovaných jasně je naznačeno. Podobá se pravdě, že ten, kdo pečeť ryl, snažil se zobraziti krále věrně podle skutečnosti, na jedné straně ve skvostném hávu rytířském (dovolávali jsme se vyobrazení těchto v líčení rytířského odění) na straně druhé v královské velebnosti, na trůnu. Máme zde patrně před sebou věrné vyobrazení, v jakém rouchu vystupovali králové čeští v dobách, z kterých pečeti se datují, když šlo o výkon slavnostní, o roucho obřadní, kterým měla býti projevena královská důstojnost.

Zabočili bychom z rámce této stati, chtíce snad zevrubně líčiti, že čeští králové vyrovnali se leskem své repraesentace panovníkům cizím. Vzpomínáme krátce, s jakou nádherou dal se korunovati král Václav II. (srv. str. 201.).

Dobrodružný král Jan Lucemburský zaprodal korunovační klenoty. Karel IV. za to pořídil korunu novou, svatováclavskou. V starém inventáři z r. 1368 obšírně je popsána s výčtem všech drahokamů a zároveň připojen dodatek, že nařídil Karel IV., aby byla chována v chrámě svatovítském na hlavě sv. Václava, jehož posvátné, nedotknutelné ochraně byla svěřena pro budoucí věky, věkův.³⁾ Tamtéž zapsána zpráva také

Čís. 215. Pečeť krále Přemysla Otakara II.

o ostatních klenotech korunovačních, o žezle stříbrném, pozlaceném, o jablku s křížem a zlatém prstenu i o meči svatováclavském³⁾ v pochvě, posázené drahokamy a perlami.⁴⁾

Vyobrazení památného skvostu, české svatováclavské koruny, připojujeme do textu pod čís. 217.

Karel IV. postaral se nejen o klenoty korunovační, nýbrž zároveň o „Řád korunování krále českého a královny“. Podle domnění Dra. J. Emlera, jenž spisy Karla IV. vydal, „jest velmi pravdě podobno, že Karel jako mnohé jiné věci i korunování králů českých podle vzoru korunování králů francouzských zavést si předsevzal.

Tomu zdá se nasvědčovati i ta okolnost, že korunovační obřady české, jak se od druhé polovice XIV. věku v rukopisech naskytují, až na nevalné odchylky, které pro rozličnost místních poměrů nezbytny byly, srovnávají se s ritualem při korunování králů francouzských obvyklým, ale od obřadů ku korunování krále a královny v pontificale secundum ritum ecclesiae Romanae předepsaných naskrze se liší. Řád korunování krále českého sepsán jest zajisté původně v latinském jazyku . . . Bezpochyby již za živobytí Karla IV. byl do češtiny přeložen.“⁵⁾

Čís. 216. Pečeť krále Jana Lucemburského.

Z obšírných obřadů korunovačních všímáme si na začátku, jak arcibiskup pražský a biskupové, preláti „přijdouce na místo, tu kdež kníže leží v komnatě, oblečen bude skrzě najsvrchnějšího království českého komorníka v třevicích králové, v sukni a plášť otevřen.“⁶⁾

Arcibiskup po modlitbách při korunovací žehná roucho královské i meč „náramky“, prsten, žezlo, jablko.

Zároveň zachoval se při korunovačním řádu zevrubný popis, jak se má král český odívati, když chce vystoupiti s odznaky svého důsto-

jenství. Popis ten podrobně líčí, kterak při podobných příležitostech král býval oděn. Jednotlivé části roucha a odznaky jsou zde vyjmenovány zevrubně.

„Tuto pak počíná se řád obléčení králového, k jeho velebnosti ukázání neb k sídu . . . A najprve obléčeje se v sukni, die: ‚Abych miloval pravdu . . .‘

Čís. 217. Svatováclavská koruna.

Potom obuje se v střevíce králové, říkáje tento žalm: ‚Sviecenie nohám mým . . .‘

Potom vezme náramky, říká: ‚Jenž učí k šermování ruce moje a prsty mé k bojování a položil jest jakožto lučišče mosazné ramena má.‘

Potom vezme dalmatiku říkáje: ‚Oblec mě, Hospodine, u pancíř spravedlnosti a dielem síly obklič mě.‘⁷⁾

Potom vezme rukavicě, říká: „Nalezl mě Hospodin, slůhu svého; olejem svatým svým umazal ruce moje, ruka pak jeho pomáhati bude mně.“

Potom vezme prsten, říká: „Vezmu králového důstojenství prsten a křesťanské víry znamení.“

Potom plášť s záponou vezme, říká: „Oblekl mě Hospodin v rúcho zlatem tkané a nemiernými záponami okrášlil mě.“

Vstaví potom korunu na hlavu, říká... Potom žezlo vezme... Potom jablko vezme...“ —

V památkách staročeských z doby, o které píšeme, jsou roztroušeny jednotlivé zmínky a narážky o rouchu královském, ale celkem nic

Čís. 218. Zlatá bulla Karla IV.

důležitého v sobě nechovají, ledaže tlumočí všeobecný názor, že král se má odívati přiměřeně vznešené důstojnosti své, skvostně, s látkami drahými, zdobiti se zlatem.

Vykládá Štítný v knize o šachové hře:⁸⁾ „Rúcho krásné na králi ukazuje, že, jakož král má v své velebnosti krásné rúcho mimo jiné, takéž má v svých mravích a obyčejích mimo jiné zřídlen býti v slušné kniežecie tichosti.“

V Nové Radě Smila Flašky z Pardubic radí strojivý páv, aby se šatil král důstojně:⁹⁾

„Králi, choď vždy v krásném rúše;
toť tobě dobře příslušie,
aby vždy byl v rozeznání,
kdož jsi ty a tvoji poddaní.“

Podobně dále vybízí rýmování, aby král bohatě se strojil,

„v kráse se rúcha kochaje,
libost toho v srdci maje,
že's tak povýšen nad lidi.“ ¹⁰⁾

Kůň připomíná králi, aby roucho jeho zářilo zlatem :

„neb to, králi, slušie na tě.
aby chodil v ryzém zlatě.“ ¹¹⁾

V pásmu souvislosti textové rozhovořil se o „zlatohlavu“ královským také Hus, nevěda si rady, jak po česku přeložiti latinský význam „purpura“. Píše: „To věz, že položil jsem „zlatohlav“, latíně stojí purpura, jenž, jak dří svatý Beda, jest rúcho barevné rybí krví; a ta barva neslušie na jiného jedné na krále a jest velmi spůsobná barva a šlechtí rúcho. A že v Čechách nebývá, neumíme ho právě jmenovati — protož položil jsem zlatohlav, že na nich na-bohatých zde vidáme za nejlepší rúcho.“ ¹²⁾

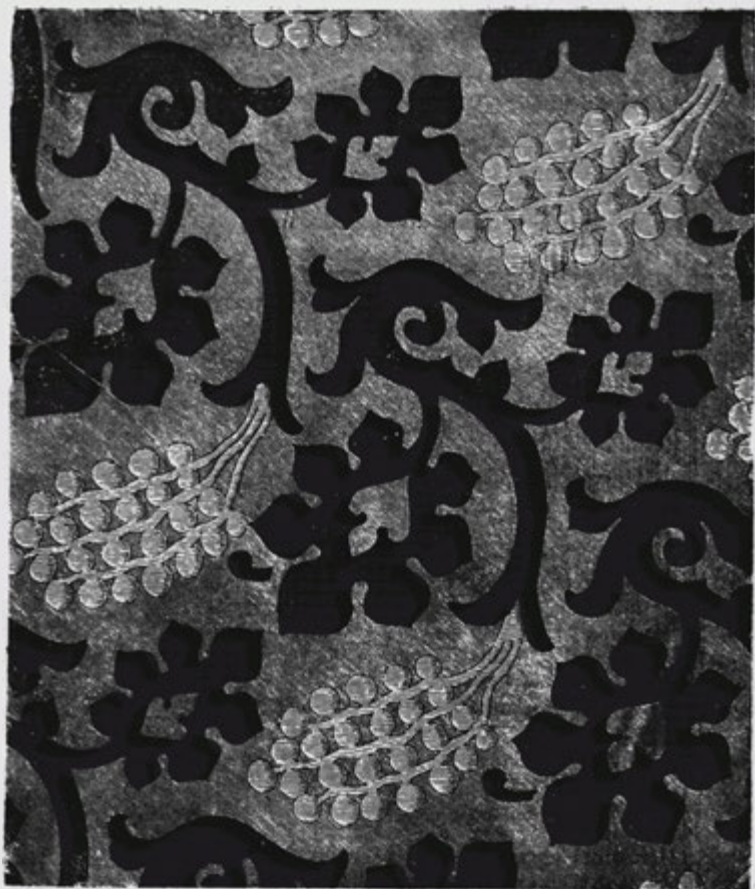
Lépe než pouhá slova v těchto a podobných zmínkách poučují památky výtvarné, jak vypadali králové Karel IV. a Václav ve svém rouchu královském.

Karel IV. bývá vyobrazen na památkách buď v odznacích důstojnosti císařské nebo v odznacích krále českého. Pro příklady dovoláváme se pěkně zachované malby na stěně svatováclavské kaple v chrámu sv. Víta na hradě pražském (viz na str. 286. obr. čís. 155.). Karel IV. vyobrazen tu s korunou královskou, oděn jsa pláštěm drahocenným, na němž si všímáme, jak dobře zachována posud podoba látky, jejíž ozdobné vzorky, květy vyrůstající z rozvilin, pravidelně seskupených vedle sebe, a výzdoby kruhové ze předu, malíř dosti názorně napodobil na malbě nástěnné, na zlaté půdě.

Na dukátu (viz na str. 287. obr. čís. 156.) pokryta je hlava Karla IV. korunou císařskou, pravou rukou drží žezlo a levou jablko obyčejné podoby s křížkem nahoře.

Na votivním obraze Jana Očka z Vlašimě (viz na str. 314. obr. čís. 179.) má Karel IV. klečící před Bohorodičkou s dítětkem, na hlavě korunu s přívěsky, na konci roztřepenými. Oděn je sukní a pak pláštěm, jehož vzorky opět poněkud jsou od malíře načrtány. Králevic Václav má za odznak toliko korunu; jinak je přistrojen podle vládnoucí mody, opásán a maje při rameni dlouhé „pachy“, vyzdobené hermelínem (srv. str. 315.).

Také v kollegiatním chrámě na Karlově Týně vyobrazení jsou pospolu Karel IV. a králevic Václav i vedle nich choť Karlova Blanka (viz na str. 325. obr. čís. 187.). Ve skupině, kde královští manželé jsou namalováni, zdobí hlavu Karlova koruna opět s přívěsky obvyklými. Kromě obuvi názorně nakreslen je nádherný plášť jeho se vzorky vždy dvou ptáků, hlavami k sobě obrácených. Ve skupině druhé má Karel tutéž

Čís. 219. Zbytek látky pohřebního roucha Karla IV.

korunu, ale plášť jiný, podšitý hermelínem. Mladistvý Václav má husté, dlouhé kadeře pokryté korunou královskou a zahalen je pláštěm také s podšívkou i obrubou hermelínovou. Celkem podává toto vyobrazení jasný názor o věci, zejména proto, že malba je posavad zachována poměrně dosti neporušeně.

Povšimnutí také zasluhuje obraz královice, jemůž šašek bubenník, oděný rouchem bláznovským, na buben hraje a jiný hudec troubí (viz

inicialku čís. 189. na str. 332.). Namalován je v rukopisu knihovny muzejní „Liber viaticus“. Hlava zdobena je korunou liliovitou téže podoby, jakou na vyobrazeních souvěkých vidáme. V pravé ruce drží žezlo, jehož rozvětvení dobře je zachyceno na tmavší půdě baldachinu na zadu královského stolce. Podobá se, že malíř při kresbě odznaků královských skutečně znázornil podobu souvěkých klenotů královských.

Podoba Karla IV., jakožto císaře oděného se všemi odznaky řečené důstojnosti, znázorněna je na pečeti Zlaté bully (viz obr. čís. 218).

Z vyobrazení, která jsme uvozovali, vysvítá, jak dlužno si představit císaře i krále českého Karla IV. v obřadním rouchu královském

Čís. 220. Karel IV. s Václavem IV. ve Zlaté bulle rukop. dvorní knihovny vídeňské.

i císařském. Přidáme-li k představě vzniklé na základě vyobrazení, popis obléčení roucha královského z koronovačního řádu, upraveného od Karla IV. podle francouzského vzoru, bude jasno, jaké bývalo rouchu krále českého Karla.

Pro příklad, jakých látek bylo užíváno při slavných obřadech, a zároveň jako vzácnou památku na Karla IV.¹³⁾ přibíráme do textu zbytek ozdobné látky pohřebního roucha, pláště Karla IV. (viz obr. čís. 219.).

Václav IV. bývá vyobrazen s odznaky královskými jednak s otcem Karlem (jak jsme toho doklady již uvedli a připojujeme vyobrazení obou v rukopisu dvorní knihovny vídeňské, ve Zlaté bulle, čís. 220.), jednak sám o sobě, hlavně na mincích a pečetích. Na pečeti čís. 221. vyobrazen s korunou na hlavě, v plášti, s jablkem a místo obvyklého žezla třímá

pravici meč. Na jiné pečeti, ozdobnější, sedí na stolci, okrášleném gothicky, podobně v plášti, s korunou, se žezlem a jablkem v levici (viz čís. 222.). —

V Karlově korunovačním řádu připojen zároveň „Řád na požehnání králové“, kdež zapsáno několik jen drobných zmínek o královském rouchu české královny. Poznámáno je, že „sukně králové i košile mají býti otevřené napřed i nazad až do pasu“, patrně proto, aby ji mohl arcibiskup podle předpisu pomazati svatým olejem na prsech i na pleci.¹⁴⁾ Po modlitbě dá králové žezlo a sice „jiného

Čís. 221. Pečeť Václava IV.

Čís. 222. Pečeť Václava IV.
při privileji manů Loketských r. 1388.

způsobení než královo žezlo, ale prut podobný prutu královu, bez modlitv, a pak vzloží prsten na prst její arcibiskup.“ Pak se jí vstavuje na hlavu požehnaná koruna, kterou šlechtici čeští po stranách „vzdržují“.¹⁵⁾

Že byl tento řád opravdu zachováván, dokazuje popis korunovační slavnosti královny Žofie, manželky krále Václava IV., zaznamenaný v knize archivu král. města Prahy.¹⁶⁾

Nejde v této stati nám tolik o obřady korunovační, jako spíše o zprávy, pokud se týče kroje. V průvodu na rozkaz krále Václava šli konšelé a úředníci Starého Města, jsouce vesměs oděni stejným šatem barvy brunatné ze sukna brusselského, šla tovarišstva cechovní atd. Konšelé nesli hálky postříbřené, patrně odznak svého úřadu,¹⁷⁾ majíce na rukou rukavice nové. Za duchovenstvem, za opaty a preláty s infulemi a ber-

lami konečně kráčela choť králova Žofie [jak rád korunovační předpisoval] „prostovlasá a s votkřutý hlavú“,¹⁸⁾ s vínkem skvostným z perel. Šaty měla obřadní i obuv a plášť, zářící zlatem. Šla pod nebesy, která nesli šlechtici čeští. Jiní nesli korunu, žezlo a jablko s křížem. Po českém kázání o klenotech korunovačních arcibiskup pomazal Žofii svatým olejem na prsech a na pleci, rozhrnuv sukni, kteráž — opět podle předpisu Karlova řádu — byla tak upravena, aby snadno mohl královnu na jmenovaných místech pomazati. V dalších řádcích je zmínka, že koruna byla vyzdobena drahokamy a perlami.

Podává tedy zápis řečený aspoň jakou takou zprávu o korunovačním rouchu české královny v době, kterou se tu obíráme.

¹⁾ Fontes rerum bohém. II. str. 306, 307 (k r. 1249): „... Quoniam ipso die omnibus indutus ornamentis regalibus ad ecclesiam sancti Francisci venit et coronam regalem per manus episcoporum, Pragensis videlicet et Olomucensis, capiti suo impositam suscepit, et sic clamide regali indutus ac pomum ac sceptrum in manibus gestando, sacra missarum solemnia ecclesiam intravit...“ Srv. Herm. Jireček, Slovanské právo, II. 102.

²⁾ Otisknul Tomáš Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, Praga, 1678, 474: „Rubrica insignium regalium: Primo corona preciosa multum reformata de novo, s. Wenceslai, habens quatuor lilia, quorum primum continet 4 rubinos et unam perlam magnam, unum magnum sapphirum et duos rubinos pallasios. In secundo lilio sunt septem sapphiri magni et unus rubinus pallasius et una perla magna in summitate. In tertio lilio sunt quindecim rubini et inter eosdem sunt rubini pallasii et in summitate magna perla et in medio magnus sapphirus. In quarto lilio perla magna in summitate, septem sapphiri, tres magni et quatuor minores et in medio partis infimae unus pallasius. Item in iuncturis iungentibus lilia quatuor pallasii, crux in summitate coronae, habens in medio sculptum sapphirum ad modum crucifixi, duos pallasios ad latera; in summitate crucis unus sapphirus parvus, rotundus et in pede crucis unus sapphirus magnus. Item supra mitram sub cruce praedicta in transversali linea a principio primi lilii usque ad crucem sunt tres pallasii et octo smaragdi et quatuor perlae; a secundo lilio in linea usque ad crucem sunt quinque pallasii et sex smaragdi et quatuor perlae; a tertio lilio usque ad crucem in linea sunt quinque pallasii et sex smaragdi et quatuor perlae; a quarto lilio in linea usque ad crucem sunt sex pallasii, quinque smaragdi et quatuor perlae. Item claviculi sunt tres aurei, cum quibus clauditur crux in superficie coronae et quartus claviculus deficit, qui deperditus est coram domino imperatore. Quam coronam praefatus d. imperator donavit ecclesiae pro ornamento capitis s. Wenceslai, et decano ecclesiae Pragensis, custodi item et sacristae, qui omnes natione et lingua Bohemi esse debent, custodiendum commisit in perpetuum et cum hac reges Bohemiae coronantur ac deinceps coronari debent“.

³⁾ l. c., 473: „Gladius eiusdem (s. Wenceslai) cum vagina, quae in parte inferiori est fracta, gemmis et perlis donata“.

⁴⁾ Srv. popisy korunovačních klenotů českých Bock, Die Kleinodien d. h. röm. Reiches, I. c., Přídavek; Adámek, Z pamětí korunování českých králů, 1890, 9—11 a j.

⁵⁾ Spisové Karla IV., vyd. Dr. Jos. Emler, 1878, str. 73.

⁶⁾ l. c., str. 106—108.

⁷⁾ V inventáři Pokladu svatovítského z r. 1387 zapsána zpráva o dalmatice, v které byl Karel IV. korunován. Srv. Bock, Kleinodien, I. c., Přídavek, str. 19: „dalmatica, in qua fuit coronatus imperator“.

⁸⁾ Vyd. Menčík, I. c., str. 12.

⁹⁾ Vyd. Dr. J. Gebauer, I. c., str. 89.

¹⁰⁾ l. c., str. 91.

¹¹⁾ l. c., str. 91.

¹²⁾ Vyd. Erben, II. str. 239.

¹³⁾ Srv. Bock, Kleinodien, I. c., Přídavek, str. 24.

¹⁴⁾ Spisové Karla IV., vyd. Emler, I. c., str. 100.

¹⁵⁾ l. c., str. 101.

¹⁶⁾ Archiv král. města Prahy, čis. 993, str. 209—210. Otiskl Pelzel, Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenzeslaus, 1790, II. str. 59—61, čis. 165: „... ex mandato praedicti regis Wenceslai consules et iurati cives maioris civitatis pragensis cum prothonotario et notariis ipsorum indumentis brunatici coloris vestiti fuerunt de bruxellis, qui consules sic uno colore vestiti cum communitate et senioribus dictae civitatis et candelis czecharum et artificum universis ascenderunt ecclesiam pragenssem circum chorum sancti Viti. Demum consules quilibet habens baculum deargentatum in manu et cirothecas novas... demum abbates cum ipsorum baculis et infalis... postremo vero Zophia discrinato capite, in crinali decenti de margaritis, induta vestibus pontificalibus et sandaliis et cappa deaurata sub coelo sive tectura deaurata, quod coelum proportionarunt barones Bohemiae quidam Ulricus Hass et alii secum, coronam vero, qua debuit coronari, portavit dominus Henricus de Rosemberg, sceptrum dominus Berka de Hoenstein, pomum cum cruce portavit dominus Joannes de Michelsperg... Ibi magister Johannes Zophista in idiomate Bohemicali fecit ante exhortationem, exponens insignia regalia, coronam, lapides pretiosos, sceptrum et pomum... archiepiscopus accepit crisma sanctum, et crismavit sibi pectus facta cruce et in dorso, quia tunica erat ipsius sic sartita, ut ante in pectore et retro in dorso erat aperta... quia corona aurea ornata lapidibus et margaritis gravis fuit...“

¹⁷⁾ Srv. Tomek, Dějepis města Prahy, II. str. 525. O nošení holí vůbec byla již zmínka na str. 80 v pozn. 34. Pro tuto dobu doloženo je na př. v Skládání o podkoní a žáku, I. c., str. 19 („já jej ranil svú holí“) nebo u Tingla, Acta iudiciaria, str. 77 při zápovědi, aby kněz nenosil holi: „Ibidem eciam dominus Johannes vicarius mandavit eidem Blasconi, quod non ambulet cum baculo“.

¹⁸⁾ l. c., str. 98.

Kniha pátá.

Roucho církevní v zemích českých až do začátku XV. věku.

Úvod.

Čís. 223. Z rukopisu roudnické knihovny.

oucho, jež nosilo české duchovenstvo, bylo patrně totožné s rouchem, které jinde církev zaváděla. Tak aspoň mohl by každý předem již usuzovati, třeba neměl pro své tvrzení dokladů historicky zajištěných. Připouštíme, že tvrzení toto, jde-li o nejstarší doby českých dějin, částečně je správné, ale jen částečně. Církevní poměry českých zemí v dobách nejstarších liší se poněkud

od církevních poměrů po Evropě západní. Dlužno tu uvážiti, že světlo víry Kristovy nebylo u nás původně rozžato tímž způsobem a spojeno se zavedením týchž řádů, jako při šíření Kristova učení v sousedstvu zemí českých. Známo, že hlásali předkům našim pravdy Kristovy nauky věrozvěstové slovanští z východu s liturgií slovanskou. Podobá se naदे vší pochybu pravdě, když si představíme prvotní šíření křesťanské víry v českých zemích, že blahodárná činnost našich světců Cyrilla

a Methoděje zůstavila četné rázovité stopy a památky a že měla vliv v dalším pak rozvoji církevním v českých zemích. Zdárně vzkvétající ruch na poli náboženském, který byl rozvícen slovanskými věrozvěsty, záhy ovšem sváděn byl cestou odchýlnou od původního směru, kterým šli slovanští hlasatelé Kristova učení. Vliv činnosti jejich však nebyl hned vyhlazen ani připojením Čechů k diecési řezenské, ani organisovanou potom snahou, aby obřadu latinskému ustoupil obřad slovanský. Vznikal spor mezi oběma směry, spor živěný tradicemi činnosti cyrilomethodějské, které rázem neutuchaly a naprosto z čista jasna nemohly vymizeti.

Pomíjíme širšího rozboru, k němuž úvaha předchozí vábí, všímajíce si jen toho, co patří do rámce této knihy, t. j. církevního roucha obřadního. Věrozvěstové slovanští jistě s novými obřady křesťanskými přinesli do českých zemí také roucho obřadní. Ptáme-li se, jaké to roucho bylo, není možná jinak odpověděti, než že takové, jakého sami před příchodem na Moravu užívali podle obyčeje a řádu ustáleného ve vlasti své a jaké tedy i v zemích pokřesťených zaváděli zároveň s obřadem slovanským. Patrně přinesli roucho obřadní z východu, roucho upravené podle vzorů byzantských, řeckých. Věc je samozřejmá. Liturgie slovanská, jak kromě všech jiných nejnověji přesvědčivě dokazuje a o nejstarších poměrech církevních českých uvažuje náš historik církevní P. Fr. Vacek,¹⁾ udržovala se vedle latinských obřadů.

Jisto je, že obřady latinské kromě tradic jiných bledly také rázem a šmahem neznížily obřadního roucha, které u nás zavedli sv. Cyrill a Methoděj. Dlouho ještě vyskytují se podle dokladů historicky zajištěných památky s nápisy řeckými, roucha, urobená „prací řeckou“. Některé z památek těchto jsou snad původu novějšího, ale proto, že i ve XIII. a XIV. věku se objevují, zasluhují pozornosti, podávajíce doklad, že vedle nápisů latinských udržovaly se také nápisy řecké, věci, roucha „prací řeckou“.

Na potvrzení toho uvádíme z inventáře pokladu chrámu svatovítského z r. 1368 prsten Ondřeje biskupa pražského prý s řeckými písmeny,²⁾ pectorale stříbrné pozlacené rovněž s řeckým nápisem.³⁾ Mezi dary biskupa olomuckého Brunona kapli sv. Jana (roku 1268) jmenován čaloun řecký nový.⁴⁾ V seznamu rouch a předmětů církevních, obřadních, které koupil na sklonku věku XIII. Bavor, opat kláštera v Břevnově, uvedeno jest mešní roucho červené „řecké práce“. Seznam sv. ostatků na Karlově Týni mezi jiným jmenuje kost velickou, zasazenou ve stříbre „s nápisem starým řeckým, jenž nemohl býti přečten.“⁵⁾

Tím je potvrzeno, že církevní úbory a různé reliquiáře ve věku XIII. a XIV. porůznu ještě vedle latinského rázu nezbavily se v zemích českých nadobro nápisů řeckých. I když bychom nápisy řecké na prstenu biskupa Ondřeje vysvětlovali v ten rozum, že týž biskup dlel v Itálii a měl za tehdejších poměrů příležitost opatřiti si tam předměty tohoto druhu, zasluhuje pozornosti, že vedle dokladu toho zachována jsou výslovná svědectví ještě jiná, právě uvozovaná.

Připojujeme k dokladům o řeckých nápisech, výslovně zaznamenaným, doklady ještě o nápisech jiných. Podle seznamu památek pokladu svatovítského⁷⁾ byla tam chována také infule jmenovaného již biskupa pražského Ondřeje, z červeného axamitu, okrášlená bohatě drahokamy a zlatem, „s písmeny (prý) nějakými cizími“ (exoticis). V inventáři církevních rouch, uložených v pokladu chrámu svatovítského, z roku 1387⁸⁾ jmenován plášť (cappa), bohatě zdobený, prý s „nějakými písmeny pohanskými“ (gentilibus).

Z obou přívlastků „cizí“, „pohanský“ (jak v inventářích jsou připojeny při popisu rouch jmenovaných) vysvítá, že písmena na nich vyšíť nebyla srozumitelná zapisovateli. Nebyla to patrně písmena ani latinská ani řecká. Bock soudí, že to snad byl nápis „saracenský“. Není vyloučena možnost, že dovozem drahých látek z východu mohla se dostat i do českých zemí látka s nápisem nesrozumitelným, s nápisem, jehož původu dlužno hledati tam, odkud látka byla dovezena, snad s nápisem arabským. Ale vedle toho také mohla by se namanouti domněnka, že nesrozumitelná „cizí“ a „pohanská“ písmena, kterých ve věku XIV. duchovní neuměl již na památkách z dob starších rozluštit, naučiv se podle tehdejších požadavků toliko latině a částečně po řecku, byly nápisy, které se udržely na obřadním rouchu z dob starších. Zprávy o nápisech těchto nutkají k dalšímu ještě pátrání, aby původ nápisů těch najisto byl rozluštěn.

Vznikne tu otázka, zdali se podnes zachovala vedle uvozovaných svědectví písemných nějaká skutečná památka, nějaké roucho obřadní, k němuž by se družila upomínka vzorů východních. K nejvzácnějším zbytkům starých církevních rouch tohoto druhu patří zachovaná část tak zvané kasule biskupa Ondřeje. Již jsme se dvakrát dovolávali památek po tomto biskupu, t. j. prstenu s řeckým nápisem, infule s písmeny „nějakými cizími“ (exoticis) a tuto — není to asi čirá náhoda — vzpomínáme kusu látky se známou symbolickou ozdobou rázu byzantinského, t. j. s křížem, jenž je kruhem obklíčen. Znalec odborný Dr. Bock pokládá látku tohoto starého mešního roucha za látku původu čistě byzantinského, východního. A jako onen prsten s řeckým nápisem, jako infule s písmeny „cizími“, tak i tato kasula, jejíž zbytek podnes se zachoval, patřila podle zbožné tradice biskupu pražskému Ondřejovi.⁹⁾

*
*
*

Rídě se vzorem cizích skladeb o dějinách kroje přibírám do tohoto dílu také nástin roucha církevního v dobách, o které tu jde. Za laskavé pokyny odborné a poučení vzdávám díky p. redaktorovi „Methoda“ Msgr. Ferd. J. Lehnerovi. Postupoval jsem v jednotlivých statích asi touto cestou: Na začátku stručně poukazuji k odborným spisům (spisy, jichž se tu dovolávám, jsou vesměs uloženy po knihovných pražských), kdež obšírně a všeobecně slovem i obrazem znázorněn vznik a vývoj, krátce řečeno dějiny takové jaké části roucha církevního, kterou pak sleduji na základě dokladů českých, vybraných z památek písemných i obrázkových,

jak kde v českých zemích se objevuje, z jaké látky byla zhotovena a jak okrášlena. Při tom v textu uvozují doklady jen některé, zvláště charakteristické, řady jiných, vyjmenovaných v poznámkách, pomíjíje, aby čtoucí příliš dlouhým jednotvárným výčtem nebyl unaven. Tím objasněn postup a místy snad zdánlivá úsečnost následujících statí.

¹⁾ „Method“ 1891, čís. 10, str. 116.

²⁾ Tom. Pešina, *Phosphorus septicornis*, I. c., str. 473: „*Alius (annulus) B. Andreae secundus cum litteris graecis*“.

³⁾ I. c., str. 470: „*Pectorale argenteum inauratum cum graecis litteris*“.

⁴⁾ Emler, *Regesta*, II. 235: „*Tapete graecum recens*“.

⁵⁾ Emler, *Regesta*, II. 1202: „*Item ornatum ruffum de graeco opere*“.

⁶⁾ Pešina, *Phosphorus septicornis*, I. c., str. 427, čís. 5: „*Os magnum argento inclusum, cum scriptura veteri graeca, quae legi non potest*“.

⁷⁾ I. c., str. 486: „*Infula B. Andreae episcopi Pragensis de axamit rubea cum litteris quibusdam exoticis ex gemmis et auro, cuius fimbria in circuitu est gemmata quibusdam floribus*“.

⁸⁾ *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. cappa: „*Item cappa de nachone in blaveo cum gryphonibus et quibusdam litteris gentilibus, circulis inclusis, subducta viridi, qua utitur dominus Woytiessius de Moravia*“.

⁹⁾ *Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder*, I. 203 a příslušný barvotiskový obrázek. — Památku tuto choval ve své sbírce Dr. F. Skřejšovský a napsal o ní delší stať v časopisu *Východ*, 1887.

Podjáhén a jáhén.

§. 1. Subtille. — §. 2. Dalmatica.

§. 1. Podjáhénové nosili při slavnostních obřadech přes podkasanou albu zvláštní suknici (*tunicella*), kteráž byla zhotovena z látky jemné (*subtilis*) a proto nazvána „*subtile*“.¹⁾

Z dokladův o rouchu českého duchovenstva uvozujeme nejdříve výčet darů biskupa Tobíáše, o němž zapsal Pokračovatel Kosmových letopisů k r. 1283, že daroval *casuli*, *dalmaticu*, tedy rouchu kněžské mešní, dále rouchu, které nosil jáhén, přislubuje při mši svaté, t. j. *dalmatiku*, a pak „*subtile*“, t. j. onen oděv, kterým se při obřadech odíval podjáhén.²⁾ Tato tři roucha pravidelně vedle sebe bývají zaznamenána jakožto oděv kněze, jáhna a podjáhna. Proto jen krátce o věci se zmíníme, neodvolávající se dokladů, které budou uvedeny při zprávě o *dalmatice* a rouchu mešním.

V inventáři kláštera břevnovského, kde jde o církevní roucha probošství v Polici r. 1390, zaznamenána řada téhož roucha podjáhna zároveň s příslušnými vždy oděvy kněžskými a jáhnovými, na př. *subtile* barvy bílé, zelené, červené, sivé atd.³⁾ V Broumově⁴⁾ měli r. 1393 „*subtile*“ rozmanité barvy, na př. brunatné, s podšívkou zelenou.⁵⁾

§ 2. Rouchem, příslušným důstojnosti jáhenské, oděvem obřadním, jest „*dalmatica*“.⁶⁾ O *dalmatice* zapsána kusá zpráva opět u Pokračovatele Kosmových letopisů k r. 1278, kdež jmenovány části obřadního roucha královské kaple.⁷⁾

V řádech, vydaných kněžstvu r. 1349, prikazuje arcibiskup Arnošt z Pardubic, aby jáhnové a podjáhnové nosili svůj příslušný oděv, t. j. tuniku a dalmatiku.⁸⁾

Jak asi vypadaly dalmatiky ve věku XIV., vysvítá poněkud z několika souvěkých zpráv inventáře břevnovského. V Břevnově měli na př. bílou dalmatiku s obrazem sv. Vojtěcha,⁹⁾ v Polci kromě jiného vyjmenovány jsou čtyři, jedna zelená s lvíčky, jiná s ptáčky, bílá, pak cendatová s podšívkou plavou a červená bez podšívky.¹⁰⁾ V Broumově inventář vyčítá dalmatiku červenou, zlatoskvělou, sivou, zelenou s tkanicemi zlatými na obrubě, bílou, nedělní.¹¹⁾

V inventáři pokladu chrámu svatovítského z roku 1387 zapsáno mnoho dalmatik různé barvy a různé výzdoby, na př. dalmatika sívá, zelená s malými růžičkami s podšívkou sivou (dar krále Přemysla), dalmatika z drahocenného sukna lukanského, dalmatika s tkanicemi zlatými a podšívkou zelenou a pod.¹²⁾

Poznáme v dalších statích, zejména při popisech kasulí, že dalmatiky botoveny byly pravidlem podle barvy příslušného oděvu mešního jiného, a že jejich výzdoba bývala často skvělá.

Pokud se týče vyobrazení dalmatiky, upozorňujeme na nástěnnou malbu sv. Štěpána v kostele sv. Jakuba v Libiři ze XIV. věku, jehož kreseb již jinde jsme se také dovolali. Světec vyobrazen tu jako jáhen, jsa oděn dalmatikou.¹³⁾ Není pochyby, že tu malíř kreslil roucho jáhnovo věrně dle skutečnosti, jak je vídal.

⁸⁾ Viz Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*. I. 448, II. 85, 278.

⁹⁾ *Fontes rerum bohém.* II. str. 367: „Quarum rerum collatio talis est: casula, dalmatica, et subtile de axamito albo cum limbis magnis. Item contulit alium apparatus nigrum cum auro textum“.

¹⁰⁾ *Věstník král. české spol. nauk*, vyd. Dr. Jos. Emler, 1889, str. 298: „Primo ornatus albus solempnis cum praetextis bonis factis per imagines cum dalmatica et subtili et cappa de eodem stamine sive colore. Item casula ... de nascto flavea deaurata cum dalmatica et subtili viridis coloris ... Item ornatus rubens de atlas cum ... subtili“ atd., viz jiné doklady ve stati „Ornatus“; str. 294: „Item subtilis claucus sine subductura superfluus“.

¹¹⁾ *l. c.*, str. 298: „Item dalmatica et subtile brunatici coloris, subductura eorum viridis coloris“. Jiné doklady viz v pozn. 12 na str. 396, vždy vedle příslušné dalmatiky.

¹²⁾ Také laikové, zaměstnaní při službách Božích, nosili zvláštní roucho. Zvonici v chrámu svatovítském nosili bílé sukně podle nařízení arcibiskupa Wolframa r. 1390. *Srv. Statuta arcibiskupa Wolframa*, vyd. Dr. Jos. Emler, *Věstník král. společnosti nauk*, 1889, str. 302: „Item quia campanarii non differunt in ecclesia ab aliis laicis, ideo, ut possint discerni, mandamus vobis domino custodi, quatenus ipsius campanatoribus aliquas togas albas de lino supra tunicas fieri facietis, per quas possint discerni ab aliis laicis, quas ipsi deferre mandetis, quociens et quando supra divina in ecclesia fuerint instituti“.

¹³⁾ *Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 103–106; de Linas, *Anciens vêtements sacerdotaux*, II. 83–84; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 83 a d.; Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, III. 326 a d.; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 167–169.

¹⁴⁾ *Fontes rerum bohém.* II. 335: „in ... dalmaticis“.

⁸⁾ Statuten des Metropolitens von Prag Arnost von Pardubitz für den Bischof und das Capitel von Olmütz um das Jahr 1349, vyd. Dudík, str. 213: „vicarii et ministri, praesertim diacones et subdiacones . . . sed tunicis et dalmaticis, ut consuetum est, induti“.

⁹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., 286: „Item dalmatica una cum alba ad imaginem beati Adalberti“.

¹⁰⁾ I. c., str. 204: „Item dalmaticae quatuor superfluae, una cum rotulis et leonibus intrinsecus in viridi campo, secunda cum rotulis et aviculis intrinsecus in alba campo, tertia de czendato cum flavea subductura, quarta rubea simplex sine subductura“.

¹¹⁾ I. c., str. 298: „Primo dalmatica rubea, tota deaurata cum subtili. Item dalmatica tota glauca cum subtili. Item dalmatica viridis cum subtili habens inferius in fimbria praetextas aureas. Item dalmatica alba mixta rubeo cum subtili. Item dalmatica dominicalis glauca cum subtili“.

¹²⁾ „Item integer ornatus, qui confessorum fuit in rubeo zameto, nunc de patronis, qui est subductus, una cum dalmatica de glauco, sed subtile caret subductura. Item integer ornatus de viridi zameto, qui est viduarum antiquarum: est casula in reformationem cortinarum destructa et ex cappa, in qua ambulavit dominus Joannes Polonius canonicus, facta est alia casula subducta rubeo et dalmatica et subtile subducta glauca. Item dalmatica et subtile in viridi nachone cum parvis rosulis, una et alia cum maioribus subducta glauco, quae dominus Przemysl rex dedit una cum casula. Item integer ornatus de nachone subbrunato, casula et subtile subducta viridi, dalmatica glauco . . . Item integer ornatus in panno Lucano . . . dalmatica est de eodem sicut casula, subtile de albo cum avibus in viridi, subductura de glauco, quem dedit dominus Joannes episcopus Pragensis . . . Item ornatus integer de bysso albo cum praetexta magna aurea ante et retro cum cappa et praetexta similiter aurea cum dalmatica, habente praetextas aureas et subductus viridi“. Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. str. 283.

¹³⁾ Viz Pam. archaeologické, I. tab. 8, čís. 6.

Roucho mešní.

I. Humerale.

Kněz zahaluje si krk a ramena šatem zvaným „humerale“.¹⁾

V inventáři pokladu svatovítského z r. 1354 zapsána jsou čtyři humeralia biskupská a několik jiných „dobrých“.²⁾ V pozdějším inventáři z r. 1387 je zpráva o humerali, zdobeném perlami, s nápisem „Maria virgo“, dar Beneše z Kravař, a dar císařovny tři humeralia, též perlami zdobená, vždy s vyšitými třemi korunkami a s písmeny *K. E. K. B.*³⁾ V jiném inventáři téhož druhu⁴⁾ zaznamenáno humerale s perlovou okrasou, s nápisem „Sv. Václav“, jiné s obrazy Spasitele, Panny Marie, sv. Jana, sv. Kateřiny, sv. Markéty a humerale jiné krásné, se čtyřmi obrazy, „grumpované“. V břeňovském inventáři zaznamenána dlouhá řada téhož roucha.⁵⁾

Bohatý výběr mělo probošství v Broumově: humerale axamitové se zlatými lvíčky a orlicemi, zlaté barvy s výzdobou bílou, zelenou a černou, červené se zlatými písmeny, axamitová černá také s písmenami zlatými, z látky zlatoskvoucí, humeralia s červenými, zlatě tečkovanými okrasami a černé aksamitové, humeralia axamitové s vložkami zelenými, červenými a plavými, s pruhy zlatými, červené s třemi ptáčky zlatými, zlaté, pestře zdobené se dvěma zelenými ptáčky, jiné se zelenými tkanicemi a uprostřed červené, jiné s ozdobou plavou, červenou a sivou, jiné barvy bronzové (?) s nápisem: „Ave Maria“, s liliemi, bílé se dvěma růžemi, zelené s bílými zvířaty, plavé, okrášlené pěti kameny, černé s nápisem červeným, sivé, zlatem ozdobené, černé s květy zlatými, hedvábné, černé, pruhované, zelené, nedělní, zdobené révovím, humeralia malovaná zeleně.⁶⁾

V klášteře u sv. Tomáše na Malé Straně podle inventáře z věku XIV. měli humerale se stříbrnými písmeny pozlacenými na půdě aksamitové, červené, a humerale s písmeny perlovými na aksamitu plavém.⁷⁾

Z dokladů uvozovaných vysvítá, že humeral býval bohatě vyzdoben. Výzdoby té všimáme si blíže. Krášlila humeral obyčejně uprostřed při obrubě. Někdy byla tato část humeralu vyšita ornamentikou různých vzorců,

jindy vetkány postavy a symbolické zjevy, často také přidány nápisy, jména svatých a světic i krátké vzývání jich. Výzdoba tato slula „parura“ nebo „plaga“.³⁾

Ozdoba tato často byla urobena z perel. Poklad chrámu svatovítského chová ve svých sbírkách vzácnou památku tohoto druhu. Jsou to čtyři proužky, bohatě vyšívané perlami, které Bock zevrubně popsal i jeden z nich věrným barvotiskem vyobrazil.⁴⁾ Na každém znázornění jsou tři světci. Rasy roucha jsou naznačeny zlatými nitkami, roucho na líci je upraveno z perliček, kde jeho rub se vyskytá, vyšito je hedvábím. Jeden proužek na př. znázorňuje uprostřed žehnajícího Spasitele a po stranách patrony země české, sv. Václava a sv. Zikmunda (?) Bock chválí vřelými slovy jemné, umělé vyšívání perlové na těchto, jak dokazuje, okrasách kněžského roucha „humeralé“. Proti tomu však Msgr. Ferd. Lehner pokládá proužky ty za slavnostní ozdoby predelly oltářní.⁵⁾

¹⁾ Viz Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 19 a d.

²⁾ „Item humeralia episcopalia IV. et alia bona sufficientia omnino XXVI.“ Srv. Bock, I. c., II. str. 22.

³⁾ „Primo tres albae cum tribus humeralibus donatae per dominum Benessium de Cwar, quorum humerale est de perlis magnis habens istas litteras: Maria Virgo . . . et tria humeralia de perlis donata per dominam imperatricem, quodlibet continet tres infulas imperiales et IV. litteras K. E. K. B.“ Srv. Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder*, II. str. 22.

⁴⁾ Rukopis kapitální knihovny svatovítské, sign. XX. 24 (výpisky Histor. Spolku): „cum homierali de nachone deaurato in rubeo campo . . . cum duobus humeralibus, uno de perlis, in quo scriptae sunt literae ‚Sanctus Wenceslaus‘, secundum omirale cum imaginibus: imago Salvatoris, Beatae Virginis, Sancti Johannis, Sanctae Katharinae et sanctae Margaretae . . . Item humerale pulcrum cum quatuor imaginibus ‚gruppovane“.

⁵⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 285: „Item humeralia 45“; I. c. str. 294: „10 humeralia optima etiam in summis festivitatibus, . . . sex humeralia, . . . 6 humeralia . . . 4 humeralia et quinta in nova ecclesia. Item 8 humeralia superflua“.

⁶⁾ I. c., str. 299: „Primo omerale de axamito habens leones et aquilas de auro. Item omerale aureum ornatum cum albo, viridi et nigro. Item omerale rubeum habens litteras aureas. Item omerale de axamito nigrum habens litteras aureas. Item omerale totum aureum. Item tria omeralia habencia loca rubea cum aureis punctis et nigra de axamito absque punctis. Item omerale de axamito habens loca viridia, rubea et flavea et in longitudine tres aureas lineas et aliud hincinde simile, sed habens quinque aureas lineas, et tertium fere huius simile habens per obliquum 12 aureas lineas. Item duo omeralia alba mixta cum rubeo. Item tria omeralia fratris Hermanni. Item 6 omeralia rubea, tota deaurata. Item omerale rubeum habens tres aureas avicular. Item omerale aureum cum diversis coloribus habens duas virides aviculas et alterum huic simile. Item omerale habens duas praetextas virides et in medio rubea. Item omerale habens loca flavea, rubea et glauca. Item omerale de auricalco habens scriptum ‚Ave Maria‘. Item omerale iterum de auricalco habens quasi lilia. Item omerale album habens duas rcsas. Item omerale viride habens quaedam alba animalia. Item omerale flaveum habens quinque bonos lapides. Item omerale nigrum habens scriptum rubris litteris: ‚Ihesus, Maria, Christus‘. Item omerale glaucum totum deauratum. Item omerale nigrum habens aureas flores. Item omerale flaveum cum auro. Item omerale sericeum nigrum habens per obliquum lineas. Item omerale viride. Item omerale dominicale habens vites, Item duo omeralia depicta viridi colore“.

²⁾ Codex Thomaus (opis Histor. Spolku), I. 113 ad.: „Item humerale cum silabis argenteis perauratis in rubeo axamito. Item pro eadem cappa humerale cum silabis de perlis in flaveo axamito“.

³⁾ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. str. 20—21 a příslušné obrázky.

⁴⁾ Geschichte der liturgischen Gewänder, I. str. 239—240, vyobrazení na tab. IX.

⁵⁾ Srv. Katalog retrospektivní výstavy, 1891, str. 239, čís. 20.

II. Alba. „Žarek“.

Alba, roucho spodní, dlouhé, na způsob sukně tehdejší, bývalo v dobách, o kterých píšeme, vyzdobeno na konci rukávů a pak při dolejší obrubě ze předu.¹⁾

Mezi dary, jež věnoval olomucký biskup Bruno r. 1268 kapli sv. Jana, byly tři alby se stolami příslušnými.²⁾ V seznamu církevního roucha ze sklonku věku XIII. je zmínka o albě, zhotovené v Dubravniku.³⁾ Podobných zmínek, kde jméno „alba“ se objevuje, roztroušeno je v odkazech a zápisech inventárních dosti.⁴⁾

Zajímavější jsou zprávy, kde zároveň podle jména udán popis, z čeho alba je zhotovena a která ozdoba. Z inventáře pokladu svatovítského z r. 1354 na př. se dozvídáme, že měli tehda alby kmentové, z jemného hedvábí, s lemy a pruhované.⁵⁾ Z pozdějšího inventáře, z r. 1387 patrně, jak bohatě bývaly alby zdobený. Zaznamenány jsou kromě jiných v též inventáři alby kmentové s lemy a tkanicemi, z jemného hedvábí, se sametem plavým na rukávech mající na jednom rukávu 14 růží a dvě písmena S z perel vyšíť a na druhém rukávu 13 růží a tři litery S, vyšíť z perel, s lemem plavým, s vyšíťmi liliemi, alby darované od císařovny s lemy z nachu brunatného a pod.⁶⁾

V klášteře břevnovském měli hromadu téhož roucha, úpravnějšího, pro svátek, i prostějšího.⁷⁾ Na probošství v Polici byl také veliký výběr. Kněz odíval se albou, která (a i podle výzdoby) byla přiměřena svátku takovému jakému. Aspoň jsou v inventáři zapsány alby pro dni sv. apoštolů, mučedníků, vyznavačů, panen, zesnulých.⁸⁾ Podobá se, že památka jmenovaných světců a světic byla na albách jednotlivých nějak naznačena, snad nápisy, či spíše výšivkami a ozdobami.

Také broumovský klášter honosil se řadou podobnou. Inventář jmenuje albu s třásněmi axamitovými, zdobenými zlatem, albu s třepením zeleným, krášleným též zlatem, hedvábnou s obrubou čárkovanou, tři alby s obrubou černou s tečkami, tři alby s třásněmi bílými a červenými, nebo s černým třepením, zlatem ozdobeným, dále s třásněmi

Čís. 224. Z Passionalu Kunhutina.

zelenými, nebo s červeným a zeleným třepením. Z dalších všímáme si alby s okrasou hedvábnou, šachovanou jako pole šachovnice a alby s harassovým lemem zeleným.⁹⁾

V klášteře u sv. Tomáše na Malé Straně měli podle inventáře již uvozaného¹⁰⁾ řadu téhož roucha, mezi nimi s ozdobou květovanou a pod.

Alba jakožto oděv spodní vyčnívá na vyobrazeních z řas oděvu svrchního, na př. v *Passionalu Kunhutiné* (viz obr. čís. 224.), kde je biskup oděn albou, dalmatikou atd. Alba tato zdobena je způsobem, jehož jsme se nahoře již dotekli, t. j. při dolejší obrubě ze předu uprostřed. Okrasa čtvercovité podoby neliší se polohou i úpravou od okras, obvyklých na albách, vyobrazených na památkách cizích.

Za latinský název roucha církevního „subucula“ vyskytá se v českých skladbách jméno „žarek“.¹¹⁾ Podle Bocka, jenž se dovolává starého výkladu *Amalariova*,¹²⁾ značí „subucula“ tuniku barvy hyacintové. V inventáři kláštera břevnovského zapsáno pět kusů oděvu, nazvaného (po latinsku) „zarkones“,¹³⁾ kterýžto význam patrně je totožný se zápisem inventáře probošství v Polici, kde mezi názvy opatova oděvu uveden „žarek“,¹⁴⁾ podobně jako v inventáři církevního oděvu v klášteře Broumově.¹⁵⁾ Je-li správný výklad Bockův, pak „žarek“ značí roucho barvy hyacintové, jak nahoře bylo pověděno.¹⁶⁾

⁹⁾ Viz Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 4–8; Planché, *Cyclopaedia of costume*, I. 5, 9 (obrázek); Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 31 a d.

¹⁰⁾ Emler, *Regesta*, II. 235; „tribus albis, ad quamlibet albam cum suis stolis et apparatus...“

¹¹⁾ I. c., II. str. 1202: „Item albam cum stolis in Dubrawnik factam pro IV. marc“.

¹²⁾ I. c., II. str. 1204: „Item pro V. albis VII. marc. Item pro duabus albis viaticis IV. marc“.

¹³⁾ Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. str. 44: „Item albarum de bysso paria II. et unum par de serico subtili. Item albarum cum limbis paria VI. et VII. unum est dilineatum“.

¹⁴⁾ „Item IV. albae de bysso cum limbis et praetextis. Item alba de tenui serico vetus volens pro emendatione aliarum rerum. Item alba cum flaveo zametho hirsutho in manicis habens in una manica XIV. rosas et duas litteras S de perlis et in secunda manica XIII. rosas et tres literas S de perlis Item alba cum flaveo limbo habens ad modum liliorum cum auro insutum. Item tres albae per dominam imperatricem donatae habentes limbos de brunatico nachone“. Srv. Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder*, I. c., II. alba.

¹⁵⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 285: „Item albae festuales meliores et viliores, sunt omnes 31“; I. c., str. 287: Item quatuor albae festuales“.

¹⁶⁾ I. c., str. 294: „Primo 9 albae solempnes in summis festivitibus... Item 3 albae solempnes, quas frater Hermanus dedit, etiam in summis. Item 6 albae de apostolis... Item 6 albae de martiribus... Item sex albae de confessoribus... Item sex albae de virginibus... Item 3 albae defunctorum... Item 8 albae superfluae... Item 4 feriales albae“.

¹⁷⁾ I. c., str. 298: „Primo alba habens fimbriam de axamito distinctam cum auro. Item alba habens fimbriam viridem ornatam cum auro et secunda eiusdem formae. Item alba sericea habens fimbriam cum lineis. Item tres albae habentes fimbrias nigras cum punctis admodum halensium. Item tres albae habentes fim-

brias albas mixtas cum rubeo. Item duae albae fratris Hermanni habentes nigras fimbrias cum auro. Item alba cum fimbria viridi. Item alba cum fimbria rubra et viridi. Item alba cum fimbria rubra, toto deaurata. Item alba cum viridi fimbria cum aliqua mixtura. Item alba cum rubra fimbria mixta flaveo. Item alba cum flavea fimbria. Item alba cum fimbria sericea habens lineas ad modum asserum scacorum. Item alba habens fimbriam viridem de harass¹⁴⁾.

¹⁴⁾ Codex Thomaeus, I. c., I. 113 ad: „Item albae feriales pro missis cantandis, legendis et diacono et subdiacono septem... Alba habet plicas simili modo, panno (paganico) et campo (flaveo), sed flores sunt aliae materiae“.

¹⁵⁾ Srv. Kottář Slovník s. v.

¹⁶⁾ Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 85.

¹⁷⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286: „Item zarkones quinque“.

¹⁸⁾ I. c., str. 297: „Item zarek unus... zarek“.

¹⁹⁾ I. c., str. 300: „Item zarek“.

²⁰⁾ Za význam totožný s albou uvádí Bock „poderis“. Zmiňujeme se proto o slově tomto, že je uvádí Klen Rozkočaný ve svém slovníku (I. c., str. 92) a překládá po česku „kzlo“.

III. Stola. Cingulum. Phanon (manipulus).

Z dokladů staročeských o stole, kterou si kněz zavěšuje kolem šíje přes ramena a přes prsa,¹⁾ vybíráme nejdříve ze seznamu obřadních rouch, které koupil na sklonku XIII. věku opat kláštera v Břevnově Bavor, řadu stol.²⁾

Z jakých látek byly stoly hotoveny a jak bohatě i zlatem ozdobovány, svědčí inventář kláštera broumovského z konce věku XIV. Podle něho měl klášter stolu „všecku zlatou“, stolu s červenými a zlatými růžemi na poli bílém a plavém, stolu malou, zlatitou, podobnou s křížem na obou koncích, stolu hedvábnou s pruhy s podšívku sivou, stolu červenou, zlatitou, stolu s červenou a zelenou ozdobou, stolu s ozdobou plavou a bílou, stolu s ozdobou zelenou a červenou, zlatitou, stolu s pruhy černými a bílými, stolu bílou, zlatem okrášlenou, stolu zelenou podobně zdobenou, stolu zelenou s révovím, stolu s bílými lvíčky, tři stoly ze zeleného harassu.³⁾

Jako v Polici tak asi všude jinde mívali kněží stoly sváteční a všední, prostější.⁴⁾ Jednotlivých zmínek, kde pouze stola jmenována, jako v inventáři v Břevnově,⁵⁾ v Chcebusi⁶⁾ a pod. pomíjíme.

* * *

Alba přepásána je cingulem.⁷⁾ V uvozovaném již seznamu církevního oděvu, koupeného od opata Bavora, zaznamenány čtyři cingula hedvábná.⁸⁾

Že cingula pravidelně byla hotovena z hedvábí, ukazuje seznam rouch v Břevnově⁹⁾ a v Polici.¹⁰⁾

* * *

Na levou ruku zavěšuje si kněz phanon, vedle kteréhožto slova vyskytá se známější nyní název totožný „manipulus“. ¹¹⁾

Roucho toto doloženo jest opět v seznamu oděvu opata Bavora ze sklonku XIII. věku. ¹²⁾

Břevnovská šatnice chrámová měla podle jednoho údaje inventárního 14 fanonů, ¹³⁾ podle jiného při sváteční plavé kasuli příslušný fanon ¹⁴⁾ atd.

V inventáři kláštera v Broumově připsáno v rubrice o stolách, že každá stola má svůj „fanon“ téže barvy a téže formy a že je tolik fanonů, kolik stol. ¹⁵⁾ Podobně podle inventáře kapitolní knihovny svatovítské ¹⁶⁾ upraven bývá fanon podle látky roucha mešního, ze šamlatu, nachu.

Zprávy uvedené svědčí, že bylo ustáleným obyčejem poříditi a vyzdobiti fanon podle barvy a výzdoby, jakou měla stola příslušná k téže casuli. V inventáři kláštera u sv. Tomáše na Malé Straně (z věku XIV.) zachován doklad, že vedle významu „fanon“ užíváno bylo souznačného názvu „mapula“. ¹⁷⁾

¹¹⁾ Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, str. 194—195; Barbier de Montault, Traité pratique de la construction de l'ameublement et de décoration des églises selon les règles canoniques et les traditions romaines, avec un Appendice sur le Costume ecclésiastique, Paris, 1878, II. 343—347; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 62 a d.; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 486—487.

¹²⁾ Emler, Regesta, II. str. 1202: „Item octo paria stolarum pro XV. marc.“

¹³⁾ I. c., str. 299—300: „Primo stola tota aurea. Item stola habens rosas rubeas et aureas in locis flaveis et albis. Item stola parva et deaurata. Item stola deaurata habens in utroque fine crucem de capillis. Item stola sericea cum lineis subducta glauco. Item stola rubea deaurata. Item stola habens loca rubea et viridia. Item stola habens loca flavea et alba. Item stola habens loca viridia et rubea deaurata. Item stola diversi coloris. Item stola habens nigras et albas lineas. Item stola tota alba cum auro antiquo. Item stola tota viridis habens loca aurea. Item stola tota viridis cum vitibus. Item stola cum albis leonibus. Item tres stolae de harass viridi.“

¹⁴⁾ I. c., str. 294: „Primo stolae quatuor solempnes et 12 stolae satis bonae. Item 10 simpliciores.“

¹⁵⁾ I. c., str. 285: „Item stolae 14.“

¹⁶⁾ I. c., str. 302: „Item duae stolae pro funeribus.“

¹⁷⁾ Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, 136; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 50 a d.

¹⁸⁾ Emler, Regesta, II. str. 1202: „Item sex paria albarum cum quatuor sericeis cingulis pro VIII. marc.“

¹⁹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 285: „Item cinguli sericeí 12.“

²⁰⁾ I. c., str. 294: „3 cinguli sericeí.“

²¹⁾ Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, str. 120, 150—157; Barbier de Montault, Traité pratique, I. c., II. 347—348; Shaw, Dresses and decorations of the middle ages, I. stat. „Figures ecclesiastica“, fig. 12; Planché, Cyclopaedia of costume) I. 354—355; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, I. str. 441; II. str. 71, 79.

²²⁾ Emler, Regesta, II. str. 1202: „Item tres fanones (patrně míněna tu tato část oděvu, jsouc jmenována, jako jinde, vedle stoly) pro III. marc. arg.“

¹³⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, l. c., str. 285: „Item phanones 14.“

¹⁴⁾ l. c., 287: „Item casula festivalis flavei coloris cum stola et phanone“.

¹⁵⁾ l. c., str. 300: „Et notandum, quod quaelibet stola habet fanonem eiusdem coloris et formae, et tanta est summa fanonum, quanta et stolarum“. Srv. výčet stol v poznámce 3.

¹⁶⁾ Rukopis kapitolní knihovny svatovítské, sign. XX. 24, l. c.: „ornatus integer de blawio czamlato subductus rubeo taphato, stolae et phanon de eodem czamlato. Secundus ornatus integer festivalis de nachone... cum stolis et phanone“.

¹⁷⁾ Codex Thomaeus, l. 113 ad., l. c.: „stola et mapula sunt de taffath virido“.

IV. Casula (paenula, planeta).

Casula za dob, o kterých píšeme, byl oděv mešní, obdobný nynějšímu ornátu, nikoli však s ním totožný. Možná si jeho tvar představit asi tak, že to byl kus látky podoby ellipsoidu, v jehož středu byl otvor pro hlavu a krk, kudy roucho na kněze bylo oblékáno. Při pohybech ruky, při žehnání, obřadech mešních patrně nadzvíhoval kněz přední část casule. Okrasa casule byla upravena po obou stranách ozdobnými pruhy na způsob písmena Y nebo T. Oboje okrasy stýkaly se na rameni. Tím asi v hlavních rysech popsáno mešní roucho, pojmenované „casula“.¹⁾

Pro příklad nejdříve se dovoláváme starých vyobrazení. Světec, vymalovaný v rukopisu universitní knihovny pražské z věku XIII. (viz čís. 225.) oděn je casulí, z jejíž řas vyčnívá levá ruka s knihou a pravá žehnající. Casula ozdobena je způsobem vylíceným, širokou stuhou, opatřenou po okraji drobnými ozdůbkami. Podobně biskup v rukopisu kapitolní knihovny svatovítské (viz obr. čís. 226.), jenž oddává snoubence, oděn je casulí, vyzdobenou týž způsobem, tkanicí kolem krku a pak středem od krku dolů v podobě dvou písmen Y.

Casulí oděni jsou pravidelně kněží a biskupové v *Passionalu* Kunhutíně. Rozumí se, že ozdobou skvostnější či skrovnější byla označována důstojnost nositele casule bohatě okrášlené či prostější. (Srv. na obr. čís. 230.).

Jak vysvítá z obrázku v rukopisu Štítného z konce věku XIV. (viz. čís. 227.) byla tehda původní ozdoba nahrazována křížem na zadní části casule. Obrázek ten představuje kněze tehdejšího při oltáři, jak podává věřícím Tělo Páně.

Inventáře opět zachovaly zevrubné zprávy o tom, jak byla casula upravena a vyzdobena. Mezi dary biskupa Brunona kapli sv. Jana v Olomouci r. 1268 jmenována casula ze zlatohlavy, jiná šarlatová s podšívkou červenou, cendatovou a jinou z látky bílé.²⁾ V uvedeném již seznamu roucha koupěného od opata Bavora z konce věku XIII. je zpráva vedle jiného o třech casulích cendatových.³⁾

Památný jest inventář casulí ze svatovítského pokladu z r. 1387, jehož zpráv již několikrát jsme použili. Poklad honosil se štědrými dary biskupů, královen českých Blanky, Anny Svidnické, Karla IV. a j.

Poklad svatovítský choval ve svých šatnicích kromě jiného casuli z plavého sametu se zlatými literami a liliovitými ozdůbkami, dar královny Blanky, casuli ze sametu fialového s obrazy, dar biskupa Daniela, sváteční casuli z černého sametu s perlovými kříži, dar Karla IV., casuli červenou s ozdobou zlatou, tkanou s podšívku zlatitou, krásnou casuli

Čís. 225. Z rukopisu univ. knihovny pražské, sign. 1 H 7.

Čís. 226. Z rukop. kapit. knih. svatovítské, Spec. hum. salvat.

s drahocennými pruhy, urobenými z perel na způsob dubových listů se žaludy stříbrnými, pozlacenými, se dvěma stříbrnými pozlacenými okrasami, z nichž na jedné jest obraz sv. Václava, na druhé obraz sv. Vojtěcha, dále mešní roucho ze sukna lukanského, casuli axamitovou s liliemi a vyšitými erby stříbrnými, dar královny Blanky, casuli axamitovou zelenou s ozdobou perlovou a s vyšitými rybkami, dar královny Anny Svidnické.⁴⁾

V týchž sbírkách uložena byla také vyličená již ozdoba roucha mešního zvláště, t. j. onen kříž, jenž krášlil casuli ze předu i ze zadu. Zaznamenán tu kříž perlový, pořízený od arcibiskupa Jana, s obrazy,

na jedné straně Kristus na kříži, za hřeby v nohách byl křišťál, pod křížem obraz zmíněného arcibiskupa, na druhé straně obraz Panny Marie s Ježíškem a pod tím obraz sv. Kateřiny.⁵⁾

V Břevnově podle inventáře měli casuli bílou pro svátky Panny Marie, casuli zelenou, zlatem tkanou, casuli s křížem, osm casulí pro zvláštní svátky, černou casuli smutkovou, sváteční casule, bílé casule postní z kmentu,⁶⁾ casuli sváteční plavé barvy⁷⁾ atd.

V Polici vyjmenovány jsou⁸⁾ casula s plavého naseče, zlatem zdobená, casula z téže látky, zelená, zdobená stříbrem i zlatem, mešní šat atlasový s tkanicemi, červený se zavilínami květovými, plavý atlasový, a řadu jiných, z nichž dále všímáme si casule s listy vinnými a ptáčky barvy červené, s podšívkou červenou, casule s květy bílými, plavými a červenými, tkanicemi zdobené, casule s podšívkou cetrovou, casule barvy

Čís. 227. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

zelené, „vyrazievané“, s kohoutky a lvíčky, casule z postavu zeleného a tkanicemi, casule s pávy mezi kolečky, casule zlaté s květy, casule černé smutkové šamlatové, casule ze zeleného cendatu atd.

V kostele u sv. Tomáše na Malé Straně měli casuli, ozdobenou listy zlatými s perlovým křížem se znakem (bílá holubice v plavém poli), s podšívkou brunatnou šilhéřovou a pod.⁹⁾

Z uvozovaných dokladů, při jichž výčtu nikterak nám nešlo o vyčerpání úplné, světle se spatřuje, jak bohaté, jak nákladné byly casule upraveny.

Potvrzují to zřejmě casule z věku XIV., z nichž se některé jako vzácná památka podnes dochovaly. Pro příklad vzpomínáme tu casulí, vyložených v retrospektivní výstavě na loňské Zemské jubilejní výstavě. Ze sbírky Adolfa Josefa knížete Schwarzenberga byly vybrány dvě památné casule: Casula modrá „s přišitým křížem, pocházejícím ze staré

casule, která bývala v kostele ve Veselí; na širokém kříži, vyšívaném hedvábím, zlatem a perlami, vyobrazena jest svrchu nejsvětější Trojice Boží, pod ní Vykupitel na kříži, u rukou rozpjatých poloviční postavy sv. Petra a Pavla; pod křížem Matka Boží s Ježíškem a Abraham Isaka oběťující¹⁰⁾ a casule zelená, „na níž přišit jest vyšívaný kříž ze staré casule ze XIV. věku, figurálně vyzdobený, z kostela blanického; pod křížem zeleným s Vykupitelem stojí Matka Páně a sv. Jan, u rozpjatých rukou jsou postavy sv. Petra a Pavla; nad křížem spatřujeme světce s mečem a knibou, dole pak tři jiné postavy, jejichž jména již určití nelze.“¹¹⁾

Také Akademie křesťanská v Praze honosí se krásnou památkou téhož druhu, z věku XIV., kterouž také v retrospektivní výstavě vyložila. Je to casule „ze zeleného sametu, oživeného granátovým vzorkem, s našitým křížem, figurálně zdobeným; na pozadí hedvábím závitkovitě vyšívaném spatřuje se Vykupitel na kříži, pod nímž s jedné strany stojí Matka Boží s dvěma ženami, s druhé strany sv. Jan Miláček s Josefem z Arimathie a Nikodemem, u rukou rozpjatých sv. Petr a sv. Pavel; pod křížem a nad křížem dva světci.“¹²⁾

¹⁰⁾ Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, str. 58—67; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 93—95; Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, III. 142.; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. 101 a d. Zevrubné viz Tapin, De l'origine de la chasuble, Revue de l'art chrétienne, tom XI.; týž, La forme de la chasuble, tamtéž XII. Srv. de Montault, Traité pratique, I. c., II. str. 340—343.

¹¹⁾ Emler, Regesta II. 235: „casula de aurifrisio et alia purpurea, subducta rubeo cendato, tertia de alba saga“.

¹²⁾ I. c., II. str. 1202: „Item tres casulas de cendato pro III. marc. Item casulam pistatam pro III. marc.“

¹³⁾ „Primo casula in plano de flaveo sameto cum litteris aureis et liliis, quam donavit domina Blanca, Romanorum et Bohemiae regina. Item casula in violatico sameto cum imaginibus, quam dedit dominus Daniel, episcopus Pragensis. Item casula in nigro sameto solempnis cum crucibus de perlis per totum, donata per dominum imperatorem. Item casula rubea cum fibulis textis de auro in dorso, aurea subductura. Item integer ornatus, cuius casula est aurea in rubeo sameto, habens duas pretextas de perlis ad modum foliorum de quercu cum glaudinibus argenteis deauratis, habens a parte posteriori duo monilia argentea deaurata, in uno imago sancti Adalberti et in alio Wenceslai. Item integer ornatus in panno Lucano viridi cum magna praetexta ante et retro, cum imaginibus per modum crucis. — Item casula de axamito cum liliis et scutis aureis insutis, quam dedit domina Blanca marchionissa Moraviae. Item casula de axamito viridi cum piscibus et perlis cum alba, stola et humerali, quam dedit regina Romanorum et Bohemiae domina Anna.“ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. 120—121, 244—245.

¹⁴⁾ „Item crux de perlis super ornatum, quam fecit dominus Johannes archiepiscopus modernus, cum imaginibus, a parte una Crucifixus, habens loco clavorum in pedibus crystallum album et subtus crucem imago archiepiscopi praedicti, ex alia parte imago Virginis gloriosae cum Parvo et subtus imago sanctae Catharinae, nova, sine defectu.“ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. str. 121.

¹⁵⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c. str. 285. „Primo casula alba cum suis dalmaticis, quae datur in festivitatibus sanctae Mariae. Item secunda alba villior ad easdem dalmaticas. Item casulas viridis auro intexta

cum suis dalmaticis. Item alia viridis modice tamen vilior ad easdem dalmaticas. Item casula cum crucifixo, quae fuit Alsonis, sine dalmaticis. Item aliae casulae chorales, quae dantur in praecipuis festis, meliores et veliores, habentes omnes dalmaticas, sunt octo. Item casula nigra defunctorum cum suis dalmaticis. Item casulae festivales sine dalmaticis ad missas privatas, sunt septem . . . Item casulae quadragesimales de tela albae 5.⁴

⁷) l. c., str. 287: „Item casula festivalis flavei coloris cum stola et phanone.“

⁸) l. c., str. 293: „Item casula domini Theodrici abbatis de naseto flavea deaurata cum dalmatica et subtili viridis coloris. Item casula valde bona de naseto, id est nasecz, viridis coloris, deaurata simul et deargentata. Idem ornatus rubeus de atlas cum praetextis et dalmatica et subtili. Item alius rubeus cum rotulis florum sine praetextis et dalmatica et subtili. Item ornatus flaveus de atlas cum praetextis, dalmatica, subtili. Item ornatus de binstincto flaveo cum rotulis florum cum subductura glauca, id est zlute, cum dalmatica et subtili. Item ornatus stufeus albus cum dalmatica et subtili. Item ornatus stufeus viridis cum dalmatica et subtili. Item ornatus claucus cum dalmatica et subtili. Item casula cum imaginibus diversi coloris cum rubea subductura. Item casula cum foliis vineis et aviculis rubei coloris cum flavea subductura. Item casula cum floribus albis, flaveis et rubeis cum praetextis. Item casula stufea diversi coloris cum subductura de czatr. Item casula viridis coloris clavata, id est vyrazyevana, cum gallis et leunculis. Item casula de simplici auro. Item casula de stamine viridis coloris cum praetextis. Item duae casulae de binstincto flaveo, una cum pisciculis, alia cum praetextis. Item casula de binstincto cum rubea subductura. Item casula cum pavonibus inter rotulas. Item casula cum rotulis et leonibus intrinsecus. Item casula cum aviculis et subtili eiusdem coloris. Item casula antiqua aurea cum floribus absque subductura. Item casula nigra defunctorum de czamlat. Item casula de czendato viridi cum dalmatica et subtili. Item casula clauca cum dalmatica et subtili. Item casula stufea simplex dominicalis cum dalmatica et subtili. Item casulae duae feriales et tercius niger ornatus in nova ecclesia.“

⁹) Codex Thomaeus l. c.: „Primo una casula de panno paganico foliis aureis sparsis in campo flaveo cum cruce de perlis cum signis insertis domini Johannis dicti Kluc militis videlicet columba alba in campo flaveo. Subductura illius ornati brunatica, quod dicitur schylher. Una casula de diversis mutacionibus colorum de axamito per modum virgultum liniate positis, cum alba, stola, mapula, subductura de serico virido“. Silbér, tkanina z barasu. Jungm. Sl. s. v.

¹⁰) Popis z katalogu retrospektivní výstavy, str. 240, skříň XLI. čís. 21.

¹¹) Popis z katalogu retrosp. výstavy, str. 241, skříň XLI. čís. 27.

¹²) Popis z katalogu retrosp. výstavy, str. 240, skříň XLI. čís. 22.

V. O r n a t u s.

Celkový mešní úbor kněze byl pořízen pravidelně z jedné látky a vyzdoben stejnými okrasami. Rovněž patřila k němu z téže látky dalmatika pro jáhna a subtilé pro podjáhna, někdy zároveň míněn plášť (cappa). Úbor tento všechen dohromady nazván bývá pravidelně v latinských zápisech „ornatus“. Teprve vývojem časovým nazvána casula po latinsku i z latiny po česku „ornatus“ (ornat).

Pro doklad vypisujeme z jmenovaného již inventáře věcí, koupených od opata Bavora na sklonku XIII. věku, zprávu o ornatu z látky „nasěč“, o ornatu červeném „řeckým dílem“, o jiném pruhovaném, dále o ornatu

kostela v Polici ze zeleného cendatu, o ornatu kostela rajhradského ze sivého cendatu.¹⁾ Ornat kaple královské, t. j. casula, dalmatiky, pláště a pod. zhotoveny byly podle záznamu letopiscova z látek velice drahých.²⁾

Podle souvňké zprávy měl r. 1386 kostel u sv. Leonardi v Praze 3 ornaty, hedvábný brunatné barvy, humerale z téže barvy, jiný sváteční šamlatový a třetí casuli s humeralem.³⁾

Kostel sv. Havla v Praze — jak dosvědčuje inventář z r. 1390 — oplýval šatnicí bohatou. Prohlížíme si tu zejména ornat červené barvy s pásy na způsob kříže z perel a se dvěma znaky na zadní části, ornat sametový plavé barvy s lemem zlatým, ornat se zlatými lvíky, vyšitými na půdě červené, ornat hedvábný s květy na půdě barvy sivé, starý ornat zlatý, pruhovaný na půdě červené a plavé, se dvěma dalmatikami s květy zlatými, ornat stříbrný hedvábný barvy zelené, ornat hedvábný brunatné barvy s květy zelenými, pávy a jelínky s dalmatikami, které jsou ozdobeny kohoutky, ornat červené barvy, t. j. dvě dalmatiky a casula s obrazy Krista na kříži, Panny Marie s anděly, k tomu alba, humerale, stola . . . , ornaty sametové zelené, ornat sametový s dalmatikami, pruhovaný na způsob mřížování barev bílé, plavé, tmavo- a světlózelené, brunatné a červené.⁴⁾

Mimo to byly tamtéž uloženy rozmanité „ornaty“ bez dalmatik, z nichž opět aspoň některé ukázkou tu položíme, totiž ornat plavý s obrazem Panny Marie a zlatými lvy, se dvěma znaky, ornat plavé barvy, se dvěma obrazy draků a lvů s podšívkou brunatné barvy, ornat hedvábný s obrazem sv. Kateřiny a se zlatými i zelenými psíky na půdě červené, ornat sametový plavé tmavé barvy, s červenými pruhy, ornat hedvábný brunatné barvy s vyšíváním květy a ptáky zlatem, ornat hedvábný plavé tmavé barvy s květy zelenými a psíky na řetězích plavé světlé barvy, ornat hedvábný červený s vyšívkami na způsob zajíců s květy barvy tmavé, plavé, ornat hedvábný rovněž červený s obrazy lvů a s německým nápisem zlatým, ornat nachový se zlatými květy a mřížovím červeným, ornat hedvábný barvy tmavé, plavé s obrazy nohů a zlatých květů, ornat hedvábný, červený s obrazy bažantů a květů barvy bílé a zelené, ornat červený s obrazy zlatých lvů, kohoutů a psíků barvy plavé, bílé a zelené, ornat s obrazy zlatých lvů, ježků, a pod., ornat červený s obrazy zlatých lvů a ptáčků zelených se zlatými křídly⁵⁾ atd.

Co pod významem slova „ornatus“ původně bylo rozuměno (srv. začátek této stati), shodně svědčí zápis o mešním rouchu u sv. Havla z r. 1390, kdež zaznamenán „ornatus“ červené barvy, t. j. dvě dalmatiky, casula, alba, humerale, stola.⁶⁾

V Kostelci u Olřika podle inventáře kláštera břevnovského z roku 1393 měl tamější duchovní správce Filip v zásobě tato roucha mešní: ornat nedělní zlatý, jiný barvy zelené, opět jiný barvy bílé, a dva sváteční, pak ještě dva ryšavé barvy.⁷⁾

Mniši v klášteře broumovském podle téhož inventáře odívali se ornatem plavým s tkanicemi na zadu s orlicemi zlatými, ornatem zeleným s tkanicí zlatou, ornatem barvy bílé a červené s ozdobou na způsob

révová, ornatem do červená s obrazy ptáků s hlavami nazad obrácenými, ornatem šachovaným, ornatem červeným harassovým s dvěma bílými pruhy na zadu⁸⁾ atd.

V kostele v Chcebusi (nyní v okresu štětském) měl duchovní podle záznamu z r. 1394 ornat zelený se vším, co patří k mešnímu rouchu, ornat axamitový zelený, jiný barvy plavé, ornat černý harassový⁹⁾ atd.

V kostele v Libici na začátku věku XV. (r. 1406) kromě jiného oděvu byl mešním rouchem ornat z černého axamitu s dalmatikou z černého hedvábí a ornat hedvábný, nazvaný (jak česká glossa napovídá v latinském textu) „pruhatý“.¹⁰⁾

Budiž zde také uveden dar, který věnoval markrabí Jošt chrámu v Olomouci na začátku věku XV., t. j. čtyři ornaty, jeden barvy plavé s křížem ze zlaté tkanice s obrazy napřed i zadu, zdobený perlami, k tomu dvě dalmatiky téže barvy a tři alby; druhý barvy červené, k němu dvě dalmatiky téže barvy a tři alby, na casuli je kříž z tkanice zlaté s obrazem Panny Marie; třetí ornat, t. j. casuli plavou s Kristem na kříži, s obrazy evangelistů, k tomu dvě dalmatiky téže barvy; čtvrtý ornat, t. j. casuli bílou, s křížem ze zlaté tkanice, k tomu dvě dalmatiky z téže látky, tři alby a tři humeralia, ozdobená perlami.¹¹⁾

Bohatý výběr mešních rouch měl také klášter sv. Tomáše na Malé Straně, podle zachovaného inventáře v rukopisu již uvozovaném. Úprava i výzdoba jejich celkem se shoduje s mešními oděvy již popisovanými podle inventářů jiných. Vybrali jsme z inventáře Tomášského z dlouhé řady pestrého roucha aspoň význačnější a otiskujeme popisy jednotlivých, zajímavějších ornatů v poznámce¹²⁾ doslovně. Podávají opět názor, jak bohaté bývaly šatnice klášterní, jak roucha obřadně, urobené z látek drahých, skvostných, zářilo uměleckými ozdobami, trpělo se zlatem. Pro doklad aspoň některých si všimneme, rouch axamitových zelené a červené barvy, atlasového se zlatými liliemi, rouch s ozdůbkami na způsob ptáků, zvířat, pávů, lvíčků, leopardů, čápů, psíků, orlic, zajíců, růží, lilí a jiných květů, listů, harassových bílých, červených s květy jakoby zlatými zrcátky, s obrazy Panny Marie, sv. Jana evangelisty, ornatů barev žlutých, lazurových, nachových, z látky „pokošinu“, „palikánu“ atd. atd.

Na konec ještě zmiňujeme se o seznamu mešních rouch při jednotlivých oltářích chrámu svatovítského, opět v inventáři kapitolní knihovny svatovítské, ze sklonku věku XIV. Jednotlivé oltáře měly ornaty barvy černé, zelené, dvojbarevné, červené, bílé, atlasové, krumpovaný zlatem, šamlatový, hedvábný zelený a červený s bílými růžičkami a pod.¹³⁾

Celkem světle vysvítá ze seznamů, jichž jsme se dovolávali schválně dosti obšírně, aby bohatost a nádhera mešních rouch vynikla, že šatnice chrámové v dobách, o které tu jde, bývaly zásobeny nadmíru skvěle, mívaly pestrý výběr roucha, zdobeného krásně, s nákladem často velikým.

Ve věku XV. ustaluje se název „ornatus“ za název roucha mešního „casule“. Vodňanský již ve svém slovníku překládá po česku latinský význam „casula“ — „vornát“.¹⁴⁾

Z popisů uvedených v této stati je na novo potvrzeno a shoduje se s doklady ve statích předchozích, že mešní roucha tehdejší bývala nádherná, z látek drahých, s pestrými vzorky a skvostně ozdobená.

¹⁾ Emler, Regesta, II. 1202: „Item ornatum de baldkino, qui vocatur nacziech, pro XXIII. marc. arg. Item ornatum rufum de graeco opere. Item alium ornatum pistatum pro XV. marc. arg. Item ornatum virgultum pro XVII. marc. Item ornatum ecclesiae Policensi de cendato viridi pro VI. marc. Item ornatum ecclesiae Reyhradensis de cendato glauco.“

²⁾ Fontes rerum bohém. II. 335: „Ornatus capellae regiae non nisi de pretiosissimis balkinis, purpura et bysso contextus erat in casulis, dalmaticis, cappis et aliis ornatibus.“

³⁾ Borový, Libri erectionum, II. str. 240 (k r. 1386): „3 ornatu cum suis apparatus integris: unum sericeum brunatici mixti coloris, humerale de eodem colore, secundum ornatu feriale de panno czamlatico, tertium solum casulam et omerale.“

⁴⁾ Borový, Libri erectionum, IV. str. 347—348: „Primo ornatu integer cum dalmaticis. Item ornatu rubei coloris habens praetextas per modum crucis de perlis et duos clipeos in parte posteriori. It. ornatu de sameto flavei coloris cum una praetexta aurea. Item ornatu aureus in rubeo campo cum leonibus aureis. It. ornatu sericeus cum floribus in campo glauci coloris. Item ornatu antiquus aureus virgatus mixtum in rubeo et flaveo campo, habens duas dalmaticas cum floribus aureis. It. ornatu aureus mixtum rubei, flavei et albi rubei coloris. Item ornatu argenteus in serico viridis coloris. Item ornatu sericeus brunatici coloris, habens flores virides, pavones et cervos cum dalmaticis habentibus gallos. It. ornatu rubei coloris cum duabus dalmaticis et casula cum imaginibus crucifixi Domini, B. Mariae et angelis, habens unam albam, humerale, stolam... It. ornatu de sameto viridis coloris integer. It. ornatu de sameto similiter viridis coloris... habens tres albas et alias integrum apparatus. It. ornatu sericeus quasi glauci coloris habens subducturam brunatici coloris et duas dalmaticas consimilis coloris. It. ornatu de sameto cum suis dalmaticis virgatus ad modum cancellorum coloris albi, flavei, obscuri et lucidi viridis, brunatici et rubei mixtorum colorum...“

⁵⁾ I. c., IV. 348: „Primo ornatu flaveus cum imagine B. Virginis et leonibus aureis, habens duos clipeos Rotlebi. It. ornatu aureus cum subductura flavei lucidi coloris. It. ornatu flavei coloris, habens imagines aureas draconum et leonum cum subductura brunatici coloris. It. ornatu sericeus in rubeo campo, canes aureos et virides ac imaginem S. Katharinae habens. It. ornatu de sameto flavei obscuri coloris, virgas coloris rubei habens. It. ornatu sericeus brunatici coloris, textus floribus et avibus de auro. It. ornatu sericeus flavei obscuri coloris cum floribus viridis et canibus catenatis flavei lucidi coloris. It. ornatu sericeus rubei coloris continens in se lepores seu animalia cum floribus flavei obscuri coloris. It. ornatu sericeus rubei coloris cum leonibus et rikmis aureis has dictiones in se continentibus: „Ych hoff.“ It. ornatu de nacco cum floribus aureis et cancellis rubeis... It. ornatu sericeus in campo obscuri flavei coloris, grifones et flores aureos in se continens. It. ornatu sericeus in campo rubeo aves ad imaginem faziani et flores albi et viridis coloris habens... It. ornatu rubei pallioli coloris cum leonibus aureis et gallis ac caniculis flavei, albi et viridis coloris. Item ornatu cum leonibus aureis, erinacis, asperiollis albis... It. ornatu rubeus leones aureos et aves virides cum alis aureis habens...“

⁶⁾ Borový, Libri erectionum, IV. str. 348: „Item ornatu rubei coloris cum duabus dalmaticis et casula, habens unam albam, humerale, stolam.“

⁷⁾ Zlomek inventáře kláš. břevnov., I. c., str. 29C: „Primo unus ornatu dominicalis de auro, secundus viridis coloris, tercius albi coloris et feriales duo, item ruffi coloris duo.“

"1) l. c., str. 298: „Primus ornatus flavescens habens in dorso praetextam cum aureis aquilis. Item ornatus alius rubeus totus deauratus. Item ornatus viridis cum praetexta aurea. Item ornatus albus mixtus cum rubeo habens praetextam cum imaginibus. Item ornatus claucus cum praetexta aurea mixta cum rubeo. Item ornatus albus mixtus cum rubeo habens praetextam cum vitibus. Item ornatus viridis habens duas praetextas, unam maiorem et alteram minorem. Item ornatus flavescens habens praetextam cum imaginibus. Item ornatus claucus habens praetextam albam mixtam cum rubeo. Item ornatus quasi rubeus habens aves insertas capitibus retroversis. Item ornatus habens hincinde lineas admodum asserum scacorum. Item ornatus totus viridis. Item ornatus totus quasi rubeus. Item ornatus dominicalis claucus habens praetextam auream. Item ornatus rubeus de harass habens in dorso duas albas lineas. Item ornatus de harass viridis similiter habens duas albas lineas. Item ornatus de tela depictus. Item ornatus flavescens habens praetextam auream. Et notandum, quod ubi posui praetextas vel lineas, hoc intelligi debet, quod sunt in dorso positae.“

"2) l. c., str. 302: „Item ornatus viridis coloris cum toto apparatu. Item ornatus de axamito viridis coloris cum apparatu. Item ornatus flavei coloris cum apparatu. Item ornatus rubeus habens mixturas blancas cum apparatu. Item ornatus distinctus cum toto apparatu. Item ornatus rubeus habens mixturas albas cum apparatu. Item ornatus niger de harass.“

"3) Borový, Libri erectionum, V. str. 682: „ornatum de axamito nigro cum dialmatica e serico nigro . . . item ornatum sericeum vulgariter dictum pruhaty.“

"4) „Item quatuor ornati, quos serenissimus princeps dominus Jodocus marchio Moraviae et electus rex Romanorum dedit pro ecclesia Olomucensi, quorum primus est flavei coloris cum cruce de aurea praetexta cum solempnibus imaginibus retro et ante cum margaritis decoratus et factus cum duabus dialmaticis eiusdem coloris et tribus albis. Item secundus vero et rubei coloris cum duabus dialmaticis eiusdem coloris et tribus albis, in cuius casula est crux de praetexta aurea cum imagine beatae virginis. Tercii vero ornati est casula flavea cum crucifixo de aurea praetexta ante et retro cum evangelistis et duabus dialmaticis eiusdem coloris. Quarti sero ornati casula est alba, cum cruce de aurea praetexta solempni cum duabus dialmaticis eiusdem materiae cum tribus albis et tribus humeralibus cum margaritis ornatis.“ Bock, Geschichte der liturg. Gewänder, I. 245—246.

"5) Codex Thomaes, l. c.; „ornatus de axamito viridi coloris integer cum dialmaticis et omnibus albis, stolis, mapulis, in quo est crux cum imaginibus similiter et duabus dialmaticis: subductura illarum est rubea . . . ornatus de rubeo axamito cum dialmaticis et omnibus attinentiis suis, quem ornatum dedit domina Smydlinissa ciuissa Antiquae civitatis, sed praetextam in eodem ornatu auream et flecones cum aquilis, qui sunt in dialmaticis, dedit domina Anna dicta Metczel, regina Bohemiae; subductura illarum est flavei coloris de czendalino . . . Item unus ornatus flavei coloris de attlas sparsis cum liliis aureis et in cruce imagines diversae, cum una alba et dialmaticis, quae sunt subductae cum tela rubea . . . Item alius ornatus domini Johannis dicti Kluc militis in flaveo campo medius aureus et medius argenteus cum cathabultis aureis et argenteis desuper contextis cum dialmaticis et omnibus attinentiis suis. Subductura illius de flaveo czendalino sive taffat . . . Item alius ornatus domini Hinkonis episcopi suffraganei ecclesiae Pragensis . . . de panno pallicano rubeus campus, aves et ferae viridi literaeque et rosae aurei desuper contexti, cum alba, stola et mapula eiusdem coloris . . . Item alius ornatus aureus in rubeo campo de panno nachonico, cuius materia sunt rotulae et flores diversae aureae cum dialmaticis et albis et aliis attinentiis. Subductura illarum de tela flavea. Item alius ornatus aureus diversis coloribus integer cum albis, stolis et mapulis . . . Item alius ornatus flavei axamiti fratris Thoemlini de Noua domo cum praetexta cum imaginibus. Cui addimus duas tunicas de flaveo attlas de panno oblati in obsequiis dominae Lukarthae Pellesskye . . . Subductura ornati de serico gilwo, subductura dalmaticorum

de serico rubeo... Item alius ornatus sericeus rubei coloris cum foliis flaveis et floribus intermixtis cum cruce contexta de auro et argento de diversis coloribus domini Johannis dicti Kluc et uxoris suae Margarethae. Cui addimus duas tunicas quasi eisdem coloris de panno oblato conventui in exequis domini Henrici dicti Kyratud ducis Litwaniae... (Pozdější rukou:) Item ornatus domini Alexandri alias Vitoldi ducis Litwaniae sericeus in flaveo campo et albis floribus intextus cum omnibus attinentis albis, fleconibus, stolis, mapulis cum subductura de tela rubea... Item ornatus sericeus viridi coloris cum foliis viridis intextis cum cruce aurea fratris militis, cui addimus duas tunicas viridi coloris cum insertis foliis et botris rubei coloris... Subductura earum sericum rubeum... Item unus ornatus viridi coloris cum praetexta aurea in campo albo... Cui addimus duas tunicas eiusdem coloris de czendalino... Item ornatus viridi coloris cum ruffis foliis intermixtis cum alba et dialmaticis... Subductura de guglerio flaveo... Item unus ornatus de rubeo atlas cum praetexta aurea in flaveo campo cum alba, stola et mapula... Cui apposimus duas tunicas eiusdem coloris de panno taffat... Item unus ornatus de panno harras albo cum dialmaticis sine albis. Item unus ornatus de rubeo harras sine albis cum tunicis... Item ornatus niger de atlas cum praetexta cum crucifixo... Item ornatus de rubeo axamito cum cruce et in cruce habentur imagines septem liberalium artium. Subductura guglers flaveus... Item ornatus fratris Petri de Vok aureus in rubeo campo cum pawonibus et leonibus sedentibus in rotis aureis cum omnibus attinentiis suis; subductura de tella flaua... Item ornatus domini Angeli apotekarii aureus in campo flauo cum leopardis sedentibus in floribus cum omnibus attinentiis de eadem; subductura rubeum czendalinum... Item ornatus fratris Nicolai de Ferrea platea olim sacristani aureus in rubeo campo cum draconibus... Primo ornatus fratris Hanae dicti Kanczek de flauo atlas superaparsis liliis aureis cum praetexta aurea... Item ornatus dominae Margarethae Meinhardi in campo obscuro brunnatico cum aureis animalibus et ciconiis et floribus... Item ornatus eiusdem dominae Margarethae in campo flauo cum foliis et floribus quasi speculis aureis... Item ornatus... in flauo campo aureus cum foliis magnis aureis et in foliis supersunt quatuor animalia aurea ut caniculi et quatuor pawones parui... Item ornatus aureus in flauo campo cum foliis aureis et in foliis maioribus duo leones contra se sedentes... Item ornatus... aureus in flauo atlas cum aquilis aureis et flaneis tenentes (sic!) litteras in rostris... Item ornatus... in campo rubeo cum leonibus aureis et apris nigris, canibus albis ceterisque animalibus et auiculis diversimode mixtus... Item ornatus de axamito laterico coloris oczadly cum duobus leonibus... ornatus... sericeus rubei coloris cum aurea praetexta consita cum imaginibus beatae virginis et sancti Johannis ewangelistae..., subductura brunatica obscura de czendalino. Item ornatus sericeus in rubeo campo cum praetexta parua serenissimi imperatoris Karoli, quod datum est conventui post mortem suam cum omni apparatu, subductura flaua tela... Item ornatus sericeus crocei coloris, quod dicitur zlutý (gilvus) cum rubels pro parte floribus... Item ornatus sericeus palican in rubeo campo cum floribus multipliciter sparsis et animalibus et praetexta... Item ornatus sericeus... in campo rubeo cum floribus viridis et leonibus parvulis albis et auiculis flaveis et albis cum praetexta... Item ornatus... sericeus in rubeo campo cum animalibus viridis et avibus habentes capita et pectora et pedes aureos... Item ornatus de atlas lazurii coloris... cum cruce lata de panno nachonico aureo in rubeo campo cum apparatu suo; subductura rubeus guglers... Item ornatus sericeus in brunnatico campo cum leporibus aureis et albis et draconibus aureis, rubels et flaneis et floribus viridis cum praetexta... Item ornatus... de guglerio nigro cum liliis albis intextis cum praetexta et liliis aureis... ornatus flavi coloris de panno pokossyn... cum praetexta aurea, in quo sunt litterae E diversi coloris... Item ornatus de flauo pokossyn cum sericea cruce... Item alius ornatus de flauo lucido pokossyn cum praetexta aurea... Item unus ornatus de rubeo topelharass cum cruce... Item unus ornatus de nigro pokossyn... cum cruce rubea de nachone... Item alius ornatus nigri coloris cum cruce de panno palikan... Item alius ornatus niger de panno taffatico. Item ornatus de nigro guglerio."

¹³⁾ Inventár kapitolní knihovny svatovítské, sign. XX. 24, l. c. „... duo ornatus integri nigri et viridi coloris... Item ornatus bipartitus, media pars flavei coloris de axamito, altera rubea pars deaurata... Duo integri pulchri ornatus albus et niger... duo ornatus integri viridi et nigri coloris... duo integri ornatus rubei et albi obscuri coloris... duo ornatus integros viridi rubei diversi coloris... ornatus integer glauci serici diversi coloris... Unus integer ornatus quasi nigri (připisek: blauei cum praetexta habente leopardos albos et aviculas albas) coloris... Item unus ornatus integer domini Wlachnikonis de athlass lazurei coloris, in quo sunt angeli portantes nomina Virginis gloriosae krumpovany de filis aureis... Item unum ornatum de czamlath sericea subductura rubei coloris... duo ornatus integros viridi et blauei coloris... duo ornatus integros athlas blauei coloris et alius textus diversi coloris... duo ornatus integros sericeos glawci coloris diversi et alius glawci obscuri coloris... duo ornatus integros, primus athlas viridi obscuri coloris, secundus sericeus lunatici diversi coloris... Ornatus novus de serico viridi et rubeo cum rosis albis parvis...“

¹⁴⁾ Lactifer, l. c., l. 32 a.

VI. Pomum calefactorium.

Na konec zmiňujeme se ještě o tak zv. jablku zahřívacím (pomum calefactorium, ad manus calefaciendas). Bývalo duté, kovové, dirkované, někdy vyzdobené. Dovnitř dán byl kus žhavého železa. Jablkem takto upraveným ohříval si kněz při mši v zimě skřehlé ruce.¹⁾

Věci proto se dotýkáme, že v starém seznamu předmětů, uložených v pokladu svatovítském, uvedeno jest „ohřívací jablko“.²⁾ Bylo-li ho skutečně užíváno u nás při bohoslužebných obřadech způsobem vyličeným jako jinde, z dokladu tohoto určitě nevysvítá. Podobá se však, že jako jiné předměty z téhož pokladu nebylo chováno toliko pro památku, nýbrž že snad skutečně v některých případech kněz při mši, kteráž (zejména slavnostní) podle tehdejších předpisů dlouho trvala, si jím ruce zahříval za času zimního.

¹⁾ H. Havar, Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration depuis le XIIIe siècle jusqu'à nos jours, Paris, 1888—1891, I. str. 761—765. Uveden kromě jiného citát z inventáře starého: „Pomum argenteum, deauratum, foratum in plerisque locis, habens receptaculum etiam argenteum, in quo solet poni ferrum candens, ad calefaciendas manus sacerdotis celebrantis tempore hiemali“. Srv. Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, II. str. 67—69; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. 145.

²⁾ Tom. Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, str. 404: „unum calefactivum pomum“.

Superpellicium (rochetum).

Čís. 228. Z rukopisu Štítného
v universitní knih. pražské,
sign. 17 A 6.

ěkdy odívali se kněží při výkonech svého úřadu, při obřadech pohřebních a pod. bílým rouchem na způsob suk-nice s rukávy širokými, t. zv. super-pelliciem (rochetem). Pro příklad uvá-díme kromě inicialky s vyobrazením čtoucího nebo zpívajícího z rukopisu Štítného (viz čís. 228.) výjev z téhož rukopisu (čís. 229.), jak biskup světí na kněžstvo. Podobá se, že prostřední z novosvěčenců oděn je rouchem, jaké spatřujeme všude jinde na souvěkých vyobrazeních a které slove „super-pellicium“. ¹⁾

Jako v předchozích statích, tak také při superpelliciu uvádíme ně- které doklady slovné. V uvozovaném již seznamu rouch, koupených od opata Bavora, ze sklonku XIII. věku zapsáno je sedm superpellicií. ²⁾ V nařízení o obřadech pohřebních z r. 1327 prikazuje se, aby preláti a kanovníci pěli hodinky v superpelliciích. ³⁾ O témž druhu roucha kněžského dějí se zmínky v rozmanitých nařízeních v Statutech metropolitních z r. 1350, ⁴⁾ v řádech o přítomnosti duchovního při slavnostní mši, o průvodech pohřebních ⁵⁾ atd.

Jednotlivé kusé zprávy, pouhé zápisy, jména s udáním počtu kusů, zaznamenány jsou po inventářích, na př. v inventáři kláštera břevnovského, ⁶⁾ chrámu v Kostelci u Orlíka, ⁷⁾ probošství v Břev-nově, ⁸⁾ kláštera v Broumově, kdež měli vedle jiných superpellicium sešité nitmi plavými, černými a žlutými. ⁹⁾ Zmínky jednotlivé roztroušeny jsou také v Zlomku účtů v kapitolní knihovně, ¹⁰⁾ v inventáři kláštera u sv.

Tomáše na Malé Straně¹⁾ atd. Vedle jména zřídka bývá také popis nebo určitější nějaké označení. Vysvětlíme to tím, že superpellicium, upravené z látky bílé, nebylo vyzdobeno, nemělo barev tak pestrých a

Čís. 229. Z rukop. Štítného v univ. knih. pražské, sign. 17 A 6.

okras, jejichž zevrubným popisem při jiných částech oděvu kněžského zapisovatel v inventárních seznamech široce a pilně se obíral, vyčítaje, z jaké látky roucho zhotoveno, jak ozdobeno. K tomu neměl přfležitosti při záznamu roucha prostého, jakým bylo superpellicium.

¹⁾ Srv. Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 117—200; de Montault, *Traité pratique de la construction de l'ameublement et de Décoration des églises*, I. c., II. 382; Jacob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, Landshut, 1885, str. 357—359; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder*, II. 329 ad.

²⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 1202: „Item septem superpellicia pro IV. marc. arg.“

³⁾ Emler, *Regesta*, III. str. 534 (k r. 1327): „omnes prelati et canonici... teneantur ad cantandum vigilia eidem ibidem in superpelliciis...“ Srv. tamtéž, III. 562 (k r. 1328): „pro superpelliciis cuilibet mediam sexagenam.“

⁴⁾ Statuten der Prager Metropolitankirche vom J. 1350, str. 428: „Praepositus Pragensis ad certas cappas et superpellicias... ipsi decano, canonicis et ministris ipsius olim tenebatur.“

⁵⁾ Borový, *Libri erectionum*, I. str. 34 (k r. 1361): „Insuper volumus, quod... altaria... cantare indutis superpelliciis teneantur;“ str. 90 (k r. 1373): „in festivitatibus solemnibus matutinis in superpellicio interessendo missamque sanctam... peragat;“ II. str. 186 (k r. 1381): „superpelliciatu debet interesse... et aliis quibusque funeralibus processionibus vigiliis omnium defunctorum superpelliciatu interesse...“; II. str. 204 (k r. 1383): „superpelliciis indutus interesse debet;“ srv. tamtéž, IV. str. 352 (k r. 1390); IV. str.

375 (k r. 1892); IV. str. 389 (k r. 1392); IV. str. 396 (k r. 1393); IV. str. 421 (k r. 1395); „habitu sacerdotali, videlicet superpellicis induti intersint“ atd. (pravidelně).

⁹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, l. c., str. 286: „Item superpellicium pro abbate I.“

¹⁾ l. c., str. 290: „Item superpellicia duo.“

²⁾ l. c., str. 294: „Item 2 superpellicia bona et 4 simplicia.“

³⁾ l. c., str. 300: „Primo superpellicium superius consutum filis flaveis, nigris et glaucis. Item alia quatuor superpellicia.“

¹⁰⁾ Zlomek účtů v kapitolní knihovně svatovítské, rukopis sign. XX. 21 l. 7 a (přepis „Histor. spolku“): „Item dominus Riwinus vicepraepositus reposuit 80 marcas graves pro superpelliciis.“

¹¹⁾ Codex Thomaeus, l. c.: „Item superpellicia in numero XI.“

C a p p a.

Plášť kněžský (asi nyníšší pluvial) slul cappa, cappa choralis.¹⁾ Jednotlivé zmínky zapsány jsou na př. v závěti kněžské z r. 1275,²⁾ v často citovaném seznamu rouch, koupených od opata Bavora,³⁾ ve zprávě o oděvu v kapli královské z r. 1278,⁴⁾ v závěti Vojslavově z r. 1309,⁵⁾ v nařízení o pohřebních obřadech prelátův a kanovníků z r. 1328⁶⁾ a pod.

Na obrázku z Passionalu Kunhutina, který připojujeme do textu, znázorněna je skupina světců, z nichž někteří jsou oděni casulemi, jeden pak (na levo na kraji) má na sobě plášť, oděv nazvaný „cappa“ (viz čís. 230.). Srv. obrázek arcibiskupa, oděného pláštěm v inicialce čís. 323.

V statutech metropolitních z r. 1350 je zaznamenána „cappa“ hedvábná⁷⁾ Pominouce pouhých zmínek, kde toliko jméno zapsáno, jako na př. v rádech Arnošta z Pardubic,⁸⁾ v listáři biskupa Jana ze Středy,⁹⁾ v útech ze druhé polovice věku XIV.¹⁰⁾ a pod., prohlédneme si raději blíže, jak pláště vypadaly. Bývaly hotoveny z látek drahých a byly jako jiná roucha obřadní podle zámožnosti vyzdobovány. V pokladu svatovítském podle inventáře ze druhé polovice věku XIV. měli plášť zelený bez kapuce s ozdobou na způsob ptáků zlatých, s písmeny zlatými v zobáku, plášť červený s labutěmi, s podšívkou zelenou, se zlatými tkanicemi, plášť s růžemi bílými a květy modrými s věžemi a v nich psíky, plášť z nachu s ptáky nohy a jakýmsi nápisem prý pohanským (srv. str. 393.). s podšívkou zelenou, plášť se znaky na kapuci; plášť s kruhy červenými a v každém kruhu dvě zvířata červená, s ptáčkem zeleným, s podšívkou cendelinovou, s květy zelenými a lvíky, tkanými zlatem¹¹⁾ atd. Inventář latinský, který mezi poznámkami doslovně otiskujeme, svědčí, že také při tomto druhu kněžského roucha bývala úprava skvostná.

Potvrzuje to také inventář kláštera u sv. Tomáše na Malé Straně, kdež vedle roucha jiného zapsány jsou plášť ozdobený zlatými zvířaty a tkanicí zlatou s obrazy, jiný ze zeleného axamitu, ozdobený tkanicí zlatou a obrazy, se štítkem, t. j. ozdobným závěsem na zad plavé barvy s 29 záponkami stříbrnými, pozlacenými, plášť okrášlený ptáky a zvířaty, jiný s křížky zlatými na černé půdě, s obrazy pávů, lvů, ptáků v pletivu,

plášť s hvězdami a zlatými růžemi, jiný s listy zelenými, zvířaty, ptáky a květy bílými a pod.¹³⁾ Plášťe různobarevné opět třpytí se tu zlatými tkanicemi. Okrasa jejich uměle je zrobena na způsob zvířat symbolických, květů, podobajíc se úpravě plášťů z pokladu svatovítského.

Také v kostele u sv. Havla podle inventáře z r. 1390¹³⁾ měli bohatý výběr obřadních plášťů, na př. plášť sametový, zelené a červené barvy, pruhovaný zlatými pruhy, se sponou zdobenou perlami (pectoreale?),

Čís. 230. Zápissionalu Kunhutina.

plášť s kapucí, na níž vyobrazen Kristus, pohřížený v modlitbách na Olivetské hoře, plášť z brunatného sametu, mřížovaný pruhy zlatými, bílými a černými.

V zápisech kostelních z věku XIV. často dějí se při různých příležitostech zmínky o plášti obřadních.¹⁴⁾ Zaznamenán bývá často také v inventáři kláštera břevnovského, často již uvozovaném.¹⁵⁾ Podle téhož mělo probošství v Polici plášť nasěčový s cendelinovou podšívkou, jiný nachový, červený, černý s podšívkou cetrovou, plášťe žluté a pod.¹⁶⁾ Broumovský klášter měl vedle jiných plášťů, okrášlený ozdobou, o které již byla řeč, t. j. ptáky s hlavami nazpět obrácenými, plášť hedvábný s kapucí plavou, ozdobený tkanicí zlatou a pod.¹⁷⁾

U Kosmy je zmínka k r. 1107,¹⁸⁾ že byly zastaveny v Řezně u židů plášťe kostelní. Snad jsou tu míněny plášťe „cappae“.

¹³⁾ Srv. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français*, III., 90 a d.; Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 73—78; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 287 a d.; Planché *Cyclopaedia of costume*, I. 131—132; de Montault, *Traité pratique*, I. c., II. 354 ad.; Jacob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, I. c., str. 351—357

³⁾ Emiler, Regesta, II. str. 398: „cappa cum vario subducta.“

⁴⁾ I. c., II. 1202: „Item dua pastoralia (pectoralia?) ad cappam choralem de perla et subductum cappae et praetextas pro III. marc.“

⁵⁾ Fontes rerum bohém. II. 335: „in . . . cappis.“

⁶⁾ Emiler, Regesta, II. 950: „Item capa cum vario.“

⁷⁾ Emiler, Regesta, III. 562: „pro cappa tres fertones.“

⁷⁾ Statuten der Prager Metropolitankirche vom J. 1350, vyd. Dudík, str. 436: „cappam sericam.“

⁸⁾ Cancellaria Arnesti, vyd. Ferd. Tadra, str. 116: „cappa“; Dobner, Monumenta Boemiae historica, III. 319: „Volentes quod minores mansionarii maioribus illis diebus, quibus cappis uti consueverunt, cappas ministrant, ordine subnotato, videlicet quod diaconus et subdiaconus in ebdomada eorum ebdomadaram immediate sequenti, quae occurrerit, cappas porrigant et eas ad locum debitum reponant officio expedito.“ O sporech z toho vzniklých srv. tamtéž str. 446 (k r. 1407).

⁹⁾ Cancellaria Johannis Noviforensis, vyd. Ferd. Tadra, str. 115: „super cappa chorale.“

¹⁰⁾ Rukopis kapit. knih., sign. XIII. 21 (přepis „Histor. spolku“): „exceptis capis . . . reposuit 80 marcas pro capis“.

¹¹⁾ „Item cappa in viridi cum aviculis aureis, tenentibus litteras aureas in rostro, quam dedit dominus Pribyslaus de Porzessyn decanus Pragensis, subducta viridi sine capulo. Item cappa in rubeo cum aviculis albis, qui dicuntur cygni, subducta viridi cum praetextis aureis, quam dedit magister Fridmannus et etiam utebatur eodem. Item cappa alba in rubeo cum rosis albis et floribus blancis habentibus turres, quarum turrium quaelibet continet unum canem, subducta blaveo kuklerz, quam dedit idem dominus Radetz Wenceslaus, et ante pectus sunt arma eius. Item cappa de nachone in blaveo cum griphonibus et quibusdam litteris gentilibus circulis inclusis, subducta viridi, qua utitur dominus Woytiessius de Moravia. Item cappa in albo nachone, habens pennas pavonum, et in capulo arma domini archiepiscopi Pragensis, subducta blaveo, habens praetextas aureas, quam dedit dominus archiepiscopus modernus, interim quod erat canonicus, qua utitur dominus Wenceslaus, frater archiepiscopi . . . Item cappa de baldachino in blaveo habens circulos rubeos magnos et in quolibet circulo rubeo duo animalia rubea et in alia nigra circulos minores, rubeos cinctos, in albo et in medio cuilibet aviculam viridam, subducta viridi zendalino cum praetextis aureis, quam dedit dominus doctor Cunso, custos Pragensis nomine custodias et praebendae. Item cappa de nachone in rubeo ad modum stolarum, habens flores virides et leunculos de auro intextos cum praetextis aureis, in capulo clipeus cum flammis argenteis et rubeis sericeis ac modo serico viridi subducta, quam dedit dominus Wolframus. Item cappa de nachone in blaveo lucido, rubei coloris habens aviculas aureas cum parvulis praetextis, in capulo habens arma Ecclesiae et arma Arnesti et aquila cum duobus capitibus, subducta rubeo taffato laniato, quae fuit Imperatoris.“ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. cappa.

¹²⁾ Codex Thomaes, I. c., I. 113 a.d.: „Prima cappa aurea in flaveo campo cum diversis animalibus aureis et cum praetexta aurea cum imaginibus . . . Subductura cappae de tela rubea. Item alia cappa in virido axamito cum praetexta aurea et cum imaginibus domini Meinhardi . . . et ad eandem cappam clypeus flaveus cum XXIX. monilibus argenteis perauratis. Subductura cappae de flaveo serico . . . Item cappa de stamine aureo in fusco campo virgulis aureis, animalibus et avibus intermixtis . . . Subductura de nigro guglerio . . . Item cappa aurea cum crucibus aureis in nigro campo . . . subductura rubea tela. Item alia cappa aurea cum pavonibus et leonibus et aviculis insertis in cratis . . . Item cappa aurea in campo rubeo cum stellis et rosis aureis, subductura flavea tela. Item alia cappa aurea in rubeo campo de panno nachonico cum rotundis floribus et aliis parvis mixtis . . . Item duae cappae de panno nachonico in virido campo cum virgulis aureis et floribus rotundis . . . Item una cappa de palicano in campo rubeo cum foliis viridis et animalibus et avibus immixtis et albis floribus . . . Item secunda cappa de palicano in rubeo campo cum foliis viridis et de foliis manus albas extendentes . . . Item cappa de axamito stryfei coloris . . . Item

cappa sericea in rubeo campo cum animalibus intextis . . . Item aliae V. cappae corales pro cantoribus diebus festivis sericeae de diversis campis rubeis et viridis et floribus intextis . . .“

¹³⁾ Borový, Libri erectionum, IV. str. 348: „Primo (cappa) de zameto viridis et rubei coloris virgata aureis virgis, habens pectorale acquillam cum perlis. Item cappa aurea cum campo viridi habens capellum (caputium) cum imaginibus de materia orante Jhesu in monte Oliveti . . . Item cappa aurea in campo viridi. Item cappa de zameto brunatico, cancellata virgis aureis albis et nigris. Item cappae aliae communes in numero quindecim, quorum colores non erat necesse describere propter vetustatem et exilitatem earum.“

¹⁴⁾ l. c., IV. str. 692 (k r. 1406): „cappam similiter de axamit nigro;“ l. c., V. str. 522 (k r. 1400): „(Zdeněk Kostka z Postupic Minoritům v Benešově) pannum pro cappis et vestibus in valore summae eiusdem.“

¹⁵⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, l. c., str. 285: . . . „Item cappae pro domino abbate, pro cantoribus, quae dantur in festis praecipuis, sunt septem. Item defunctorum una nigra.“

¹⁶⁾ l. c., str. 294: „Primo cappa de solempni naseto cum czendalina subductura. Item cappa de nach rubea sine subductura. Item cappa cum floribus, secunda cum leonibus eiusdem coloris. Item cappa nigra cum subductura de czatr. Item 2 cappae claucae, id est zlute.“

¹⁷⁾ l. c., str. 300: „Primo cappa alba mixta cum rubeo habens quaedam animalia et aves capitibus retroversis. Item cappa sericea habens capucium flaveum cum praetexta aurea. Item cappa antiqua quondam deaurata.“

¹⁸⁾ Fontes rerum bohém. II. 156—157: „Item eiusdem ecclesiae V. pallia cum limbis Ratisbonae apud Iudaeos sunt posita pro vadimonio pro D marcia argenti“.

A l m u t i u m.

Základní tvar oděvu kněžského (nosili jej zejména kanovníci), nazvaného „almutium“ byla kapuce, podšitá kožešinou, kukla, k níž byl připojen široký límec, rovněž s podšívkou kožešinovou, který pokrývá šíji a částečně prsa. Původně byl to oděv kněžský.¹⁾ Líbil se však také světským a nosili jej, vhodně si jej upravivše.²⁾ Poláci nosili jej též a nazvali „almuzye“.³⁾

Že také u nás duchovní nosili „almutium“, vysvítá světle ze závěti vikáře Šalamouna z r. 1275, jenž odkazuje kromě jiného oděvu, vedle sukně, kabátce, pasu, caputia⁴⁾ také „almutium“. Byl-li tento kněžský oděv nošen od duchovních v Německu, ve Francii, v Anglii, v Polsku, snadno vyrozuměti možná, že mohl býti také od duchovních v českých zemích nošen. Přímý toho doklad zachován v oné závěti. Zdali také světští nosívali tento druh oděvu kněžského, nemám posud svědectví bezpečného.

¹⁾ Srv. o tomto kněžském oděvu Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 352—354.

²⁾ Viz Pugin *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 33; Planché, *Cyclopaedia of costume or Dictionary of dress*, I 6—7 s obrázky příslušnými; Viollet-le-Duc, *Vêtements*, III. 31 a d.; Gay, *Glossaire archéologique du moyen âge*, I. 85—86; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. I. c.; Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, I. c., I. 305.

³⁾ Gołębiowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów*, str. 114.

⁴⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 398, č. 956 (k r. 1275): „Item domino meo et patri... almutium“.

Biretum. Mitra.

Pokud se týče vývoje tvaru biretu a mitry i řádů, komu kdy příslušela ta či ona pokrývka hlavy, odkazujeme opět k odborným studiím.¹⁾ Birety a mitry, jaké nosili duchovní v zemích českých, patrně podobaly se mitrám i biretům,²⁾ jaké vyobrazeny jsou na památkách starých, které

uváděny jsou ve studiích, na něž v poznámce předchozí upozorňujeme. Doklad český vybíráme z nařízení Karla IV. r. 1344, aby duchovní při výkonech bohoslužebných nosili v létě superpellicia a birety, v zimě pak pláště a mitry.³⁾ Statut metropolitní z r. 1349 prikazuje kanovníkům, aby při obřadech neměli kapucí, nýbrž mitry nebo birety.⁴⁾ Ve fundační listině věčné mše u oltáře sv. Václava, založené r. 1378 od králové Elišky, stanoveno, aby směl nositi ten, kdo mši koná, zvláštní mitru.⁵⁾

V inventářích bývají zapisovány mitry, na př. v seznamu rouch obřadních v klášteře břevnovském.⁶⁾ Bývá to však zápis pouhého jména bez označení určitějšího. Proto jich pomíjíme.

Na sklonku věku XIV. nařizuje arcibiskup Wolfram, aby také altarisťe a vicarii nosili v chrámu svatovítském malé birety barvy šeré, když jsou při službách Božích. Nosívali prý je již dříve, ale pak jim to bylo zakázáno. Arcibiskup obnovuje starodávny řád.⁷⁾

³⁾ Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, 157—161; Planché, Cyclopaedia of costume; Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, IV. 137 a d.; de Linas, Anciens vêtements sacerdotaux, II. 135 a d.; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 148 a d.

⁴⁾ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 342.

⁵⁾ Dobner, Monumenta Boemiae historica, III. str. 325—326: „Ordinans idem Karolus, quod omnes mansionarii praedicti in habitu, processione et officiis suis sive horis in eadem ecclesia tempore aestatis decentibus superpelliciis et biretis, tempore quoque hiemali cappis et mitris de vario infra divinum officium admodum installatorum ecclesiae Pragensis uterentur. Et quod hoc ipsum faceret de summa pro cappis, superpelliciis, mitris et biretis semel tantum infra annum, eisdem maioribus mansionariis assignanda.“

⁶⁾ Statuten Metrop. von Prag Arnost von Pardubitz für den Bischof und das Capitel von Olmütz, um J. 1349, vyd. Dudík, I. c., str. 211: „Hortamur insuper canonicos, ut divinis officiis frequenter intersint in religione debita, et non in capuciis, sed in mitra vel biretis, sub poena duorum grossorum pro vice qualibet prebendatis clericis deputandis.“

⁷⁾ Borový, Libri erectionum II. 151 str.: „Volumus et etiam rogamus, quod idem minister (rector missae) tanto se plus sentiat oneratum, quanto excellentiori et insigniori altari deservit, ut videlicet habeat mitram de vario et stallum ac locum cum aliis in Pragensi Ecclesia insallatis.“ Srov. také výklad Dra Borového: „varium, certis canonicorum, a voce vares seu varii, species murium Ponticorum, qui ventre tantum albi sunt, dorso fuscusculo seu coloris cinerei.“

⁸⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286: „Item mitra 1 canonicalis.“

⁹⁾ Statuta arcibiskupa Wolframa, vyd. Dr. Jos. Emler, Věstník král. společnosti nauk, 1890, str. 306: „Item comperimus, quod quondam domini altarisťae et vicarii ecclesiae Pragensis biretis parvis in eadem ecclesia Pragensi utebantur et ex certis causis per dominos de capitulo usus eorundem biretorum fuit ipsis et est hucusque prohibitus. Unde cum usus huiusmodi biretorum nulli possit nocere aut esse praeiudicialis, ex speciali gratia indulgemus praesentibus, ut dicti domini altarisťae et vicarii possint uti huiusmodi biretis et hoc de colore griseo et non alio, dum sunt infra divina in praedicta ecclesia Pragensi constituti.“

Roucho biskupské a arcibiskupské.

§. 1. Sandalia. — §. 2. Chirothecae. — §. 3. Annulus. — §. 4. Rationale. — §. 5. Intula. — §. 6. Baculus (curvatura). Pannisellus. — §. 7. Pallium archiepiscopale.

Dříve než se budeme dovolávat slovných svědectví o jednotlivých částech roucha biskupského,¹⁾ uvedeme některá aspoň vyobrazení česká, jak biskupové byli oděni. Vedle nejasných črt, jimiž vyobrazen bývá biskup na rozličných denarech českých,²⁾ důležitá je pečeť biskupa pražského Pelhřima,³⁾ na níž znázorněn biskup v plném úboru svém, sedě na stolci. Roucho jeho dosti jasně je na pečeti vyobrazeno. Jednotlivosti v dalším se dotkneme. (Viz čís. 231.)

Také v Passionalu Kunhutině (viz obr. čís. 230.) vyobrazení jsou biskupové v obřadním oděvu. Vedle kreseb na Karlově Týně, kdež mezi jinými světci vymalován jest také biskup (viz obr. čís. 232.), upozorňujeme na votivní obraz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě (viz obr. čís. 179.), kdež světec v rouchu biskupském běře v ochranu jmenovaného arcibiskupa, oděného s odznaky jeho důstojnosti.

Kromě obrazů, které jsou přibrány do textu této knihy, zachováno plno maleb, o něž tu jde, t. j. roucha biskupského a arcibiskupského v uvozovaném již Missalu Albrechta ze Šternberka v knihovně kláštera Strahovského⁴⁾ a ve vzácné památce po prvním arcibiskupovi pražském, Orationale ctihodného Arnošta z Pardubic, kteréž jest uloženo v knihovně musea král. českého.⁵⁾

§. 1. V následujících statích všimáme si roucha biskupského potud, pokud se liší od obyčejného roucha kněžského. Nezmiňujeme se tudíž o částech, které oděvu kněžskému i biskupskému jsou společny, na př. humerale, alba, cingulum, dalmatica atd.

Podle příkladu Welby Pugina začínáme se sandaly.⁶⁾ Zmínka o sandalech biskupských je zachována v inventáři pokladu svatovítského ze druhé polovice věku XIV. Kromě jména však zápis nic určitějšího neuvádí.⁷⁾

Připojujeme tu hned záznamy o sandalech opatových z inventáře kláštera břevnovského. V seznamu roucha opatova v klášteře břevnov-

ském vedle jiného zapsány jsou sandaly.⁸⁾ V šatnici opatově v probošství polickém chovány byly podle inventáře z r. 1390 sandaly, které daroval opat Diviš.⁹⁾

§. 2. Poklad svatovítský choval odedávna mezi rukavicemi biskupskými¹⁰⁾ vzácnou památku, s níž uvádí ve styk starodávná víra jméno prvního biskupa pražského sv. Vojtěcha. Již v inventáři z věku XVI. zaznamenána je jako zázračná reliquie po jmenovaném

Čís. 231. Pečeť biskupa Pelhřima.

světci, o níž nábožná zkazka vyprávěla, že ji zanechal v Libici při pohřbu svých zavražděných bratří.¹¹⁾ Rukavice tato jest ozdobena na povrchu deskou s emailovaným vyobrazením biskupa. Širší vrstvy českého obecenstva měly příležitost ji spatřiti ve výstavě retrospektivní zároveň s hřebenem biskupským ze slonoviny, okrášleným polovypuklou prací, představující beránka v kruhu, podpíraném dvěma anděly.¹²⁾

V účtech ze sklonku XIII. věku a začátku XIV. věku je zpráva o koupených rukavicích.¹³⁾ V šatnici arcibiskupa pražského podle inventáře z druhé polovice věku XIV. uloženy byly rukavice třpytící se zlatem, s ozdobným vyobrazením beránka a biskupa, jiné s obrazem Kristovým a Panny Marie.¹⁴⁾ Bock přisvědčuje, že úprava těchto rukavic byla nádherná a vynikala nad rukavicemi, zaznamenanými v inventářích cizích.

Budiž tu zároveň uveden doklad o rukavicích klášterních opatů. Břevnovský klášter měl rukavice ozdobnější, okrášlené tkanicemi, a rozličné rukavice prostější, bez ozdoby.¹⁵⁾ Také v seznamu kostelních rouch probošství v Polici z r. 1390 je zmínka o rukavicích.¹⁶⁾

Rukavice biskupská vyobrazena je na výjevu, jak biskup biřmuje dívku, v rukopisu Štítného (viz obr. čís. 205.). Rukavice tato má na povrchu uprostřed ozdůbku nějakou. Také v Passionalu Kunhutíně (viz

Čís. 232. Obraz v kapli sv. Kříže na Karlově Týně.

obr. čís. 230.) má biskup uprostřed skupiny rukavici, zřetelně od kresliče naznačenou. Jasně také znázorněna rukavice světcova na Karlově Týně (viz obr. čís. 232.).

§. 3. Z dokladův o prstenech¹⁷⁾ uvádíme položku v účtech o rouchu církevním ze sklonku věku XII. (1296—1306), kdež zapsána zpráva o koupi čtyř prstenů.¹⁸⁾

V pokladu svatovítském chován jest ode dávna prsten sv. Vojtěcha z konce X. věku. Byl vyložen s jinými památkami, s nimiž jméno sv. Vojtěcha je spojováno, ve výstavě retrospektivní.¹⁹⁾ Inventář téhož pokladu z druhé polovice věku XIV.²⁰⁾ již se o něm zmiňuje vedle řady jiných prstenů, na př. vedle prstenu z části pouta sv. Petra, zasazené ve zlatě se dvěma drahokamy, se safírem, diamanty. Prsten ten poněkud byl již tehda poškozen. Byl darován kapitole od císaře Karla IV. Tamtéž

zapsány prsteny s velikým saffrem, s prostým safirem, prsten biskupa pražského Ondřeje, jiný pečetní prsten téhož biskupa s písmeny řeckými, prsten okrášlený četnými drahokamy, dar biskupa Tobiáše, prsten stříbrný, pozlacený, s velikým granátem a drahokamy, opět jiný zlatý s velikým topasem, opět veliký s chalcedonem, ještě jiný zlatý s nějakým nápisem.

Připojujeme opět prsteny opatské z inventáře probošství polického,²¹⁾ kdež jsou zaznamenány dva prsteny veliké s drahocennými kameny a jiné, uschované v nádobce. — —

Čís. 293 Arcibiskup Jan Očko z Vlašimě.

§. 4. Pokud se týče rationale biskupského,²²⁾ zachovány jsou staré doklady v inventáři svatovítském z r. 1387, často již uvozovaném. Jedno bylo upraveno z drahocenných perel. Podle dodatku dal je obnoviti arcibiskup Arnošt z Pardubic z rationale staršího. Druhé rationale daroval kapitole císař Karel IV. Zrobeno bylo rovněž z perel a ozdobeno černými křížky.²³⁾

Vyobrazení rationale, jaké má na sobě přes casuli na pečeti biskup Pelhřim (viz obr. čís. 231.) podobá se starému vyobrazení téže části roucha u Bocka.²⁴⁾

§. 5. O infuli biskupské²⁵⁾ v dobách, kterým tato kniha věnována, vedle kusé zmínky v účtech z l. 1296—1306²⁶⁾ (kdež snad mí-

něna infule opatova) podávají opět poučení inventáře pokladu svatovítského. Byly skvostně upraveny a okrášleny. Popisována²⁷⁾ tu infule s obrazy vetkanými, s dvěma zafíry na konci, ozdobená drahokamy a perlami. Královna Eliška darovala kapitole ozdobnou infuli, upravenou

Čís. 234. Arcibiskup Arnošt z Pardubic.

z perel, s přívěsky, jakými obyčejně byla infule opatřována²⁸⁾ a jaké znázorněny jsou také dosti zřetelně na pečeti biskupa Pelhřima (viz obr. čís. 231.).

V seznamu pokladu svatovítského, jenž byl pořízen při vypuknutí bouří husitských, když vzácné památky z obavy odváželi na Karlův

Týn,²⁹⁾ čteme o infuli černé, drahocenné, s drahými kameny, se čtyřiceti diamanty. Tamtéž zapsána infule sv. Vojtěcha s obrazy pozlacenými, jiná téhož světce axamitová, vyšitá perlami. Vedle nich odvezeny byly na Karlův Týn infule z látky skvostné zlaté, jiná plavá vyzdobená stříbrem pozlaceným.

Infule sv. Vojtěcha axamitová, perlami vyšitá, o níž právě zmínka učiněna, chována je podnes v pokladu svatovítském a byla vyložena na výstavě retrospektivní. Je na ní vyšit monogram Kristův. Dole při obrubě je tkanice zlatá, pošíta ozdobně perlami.³⁰⁾

Z inventářů klášterních čerpáme doklady o infuli opata břevnovského³¹⁾ a o infuli opata v Polici.³²⁾

Vyobrazení podává názor o tom, jak infule vypadaly, kresba z rukop. univ. knih. pr. (čís. 225.), Passionalu Kunhutina (obr. čís. 230.), z rukopisu Štítného (viz obr. čís. 205. a čís. 229.), z rukopisu kapitolské knihovny svatovítské, Speculum humanae salvationis (viz obr. čís. 171.). Zejména bohatě vyzdobena jest infule na votivní malbě Jana Očka z Vlašimě (čís. 179.) a na malbě v kapli sv. Kříže na Karlově Týně (čís. 232.). Způsob ozdoby infule arcibiskupské znázorněn také na vyobrazení arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě (čís. 233.).

§. 6. Ke zprávám o rouchu biskupském přibíráme krátkou stat o berlách.³³⁾ Pominouce stručné zmínky v účtech ze sklonku XIII. věku, několikrát již nvozoovaných,³⁴⁾ pohledme opět na berly, uschované v pokladu svatovítském.³⁵⁾ Vyjmenována je nejdříve berla sv. Vojtěcha, v níž je částice holi sv. Petra, kterou pořídil císař Karel IV. Je okrášlena zlatem, perlami a drahými kameny. Berla jiná je stříbrná, pozlacená, s ozdobou na způsob dračí hlavy, držící v tlamě pallasius. Daroval ji kapitole biskup pražský Tobiaš. Jiná také stříbrná, pozlacená, jest ozdobena vyobrazením biskupa. Věnoval ji kapitole biskup Přibislav. Dále berla sv. Pavla zasazená ve stříbře pozlatitím s brunatným drahokamem. Jiná berla ze slonové kosti biskupa pražského Ondřeje.

V seznamu památek a rouch, odvážených z chrámu sv. Víta po vypuknutí válek husitských na Karlův Týn, zaznamenány jsou tři berly stříbrné a v dalších seznamech téhož pokladu svatovítského zapsána řada berel rozmanitých, jichž kapitola svatovítská používala při svých obřadech.³⁶⁾

Z inventářů klášterních uvádíme zprávy o berle opatské v klášteře břevnovském, která byla měděná, pozlacená³⁷⁾ a o berle stříbrné v klášteře v Broumově, zapsané v inventáři z r. 1593.³⁸⁾ — —

Na berlu zavěšovány byly ozdobné visutiny, vyšíváné, trásnité.³⁹⁾ Jak vysvitá z inventáře pokladu svatovítského,⁴⁰⁾ slula visutina na berli pásnice. Jedna byla upravena z perel a opatřena knoflíčky, závěsky stříbrnými, pozlacenými, s obrazem Kristovým. Jiná rovněž perlová se závěsky třemi perlovými.

Také v seznamu roucha opata v klášteře břevnovském jsou zapsány pásnice na berlu, lepší, horší, dohromady 6.⁴¹⁾

§. 7. Oznakem arcibiskupské důstojnosti bylo pallium.⁴²⁾ Je to též ozdoba, která byla krášlena casula kněžská, na způsob dvou T,

neb Y. Nebyla však přiřita ke casuli, jako ona ozdoba casule kněžské, nýbrž volně přehozena, pohyblivá, opatřena křížky.

Zprávu o palliu arcibiskupském zapsali staří letopiscové. Beneš Krabice z Veitmile poznamenal, že papež poslal Arnoštovi z Pardubic, prvnímu arcibiskupovi pražskému, jehož vyobrazení do textu přidáváme (viz čís. 234.), pallium.⁴³⁾ V též rozum poznamenává kronikář František Pražský k r. 1344, že byla v Praze veliká slavnost, kdy poprvé vloženo bylo pallium — odznak arcibiskupské důstojnosti na šlechtetného Arnošta z Pardubic.⁴⁴⁾

⁴¹⁾ O jeho vývoji viz podrobně: Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, 117—118; Shaw, *Dresses and decorations of the middle ages* I.: fig. 16; Planché, *Cyclopaedia of costume*, II. s. v. episcopal.

⁴²⁾ Viz *Archaeol. Památky*, XI. č. 3, 4, 5, 11.

⁴³⁾ *Srv. Archaeol. Pam.* VII. 310

⁴⁴⁾ *Srv. článek* Dra. K. Chytila, *Archaeol. Pam.* XIII. I. c.

⁴⁵⁾ *Srv. článek* též, *Archaeol. Pam.* XIII. 87—88.

⁴⁶⁾ Viz o nich: Linas, *Anciens vêtements sacerdotaux*, III. 62 a d.; Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, str. 184—185; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. 10 a d.

⁴⁷⁾ „Item duo paria zandaliorum . . .“ Bock, *Geschichte der liturg. Gewänder*, II. 229.

⁴⁸⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286; „Item sandalia duplicia“.

⁴⁹⁾ I. c. str. 297: „Item dominus abbas Dyvissius superaddidit caligas et sandalia“.

⁵⁰⁾ Viz o nošení rukavic biskupských: de Linas, *Anciens vêtements sacerdotaux*, II. 211 a d.; Welby Pugin, *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*, 136—137; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder*, II. 131 a d. *Srv. také Kulturgegenstände der Kirche, Vorschriften des heil. Karl Borromäus über Gestalt, Form und Material derselben, übersetzt und mit Noten versehen von einem Geistlichen der Diocese Trier*, Trier, 1874, 35—36.

⁵¹⁾ Tom. Pešina z Čechorodu, *Phosphorus septicornis*, I. c., str. 472—473: „Chirotheca pontificalis (s. Adalberti), quam reliquisse fertur Libicii in fratrum suorum ab ethnicis odio Christianae religionis occisorum exequiis, sacris prodigiöse operans“.

⁵²⁾ *Srv. Katalog retrospektivní výst. vy.*, str. 247, č. 60, 61.

⁵³⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 1202: „Item pro pontificalibus chirothecis III. marci.“

⁵⁴⁾ „Primo chirothecae argenteae deauratae cum limbo circum manicam argentum deauratum habentes, et in parte superiori agnum in fibula et in secunda episcopus sedens in cathedra; item aliae chirothecae cum fibulis, quarum in una Christus et in alia Virgo gloriosa; item duo manicalia pulcra cum crucibus et perlis albis in axamito rubro, quaelibet habet unum monile aureum, in uno deficit unus lapis et habet in circuitu zaphyros.“ *Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, II. str. 142.

⁵⁵⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286: „Item chirothecae cum praetextis quadruplices. Item sine praetextis meliores et viliores sextuplices.“

⁵⁶⁾ I. c., str. 297: „Item chirothecae duae.“

⁵⁷⁾ *Srv. Welby Pugin: Glossaire of ecclesiastical ornament and costume*, 182—183; Bock, *Geschichte der liturgischen Gewänder*, II. 205 a d.

⁵⁸⁾ Emler, *Regesta*, II. 1202 str.: „Item pro quatuor annulis X. marc. arg.“

⁵⁹⁾ *Katalog retrospektivní výstavy*, str. 247., čís. 60.

²⁰⁾ Tom. Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, I. c., str. 472—473: „Annulus de catena sancti Petri circumdatus auro, in quo sunt duae gemmae, unus saphyrus et tres adamantes et quartus est deperditus; duo pallasii et duo sunt deperditi; octo perlae et quatuor sunt deperditae; quem dominus Imperator dedit. Alius sancti Adalberti. Alius magnus cum sapphiro magno et alius parvis gemmis, in quo deficiunt tres parvae gemmae, qui fuit b. Andreae episcopi Pragensis. Alius S. Thomae cum simplici sapphiro. Alius b. Andreae secundus, per modum sigilli, cum litteris graecis. Alius magnus cum multis gemmis, quem donavit Thobias episcopus Pragensis. Alius argenteus deauratus cum magno granato et gemmis. Alius aureus cum magno lapide topasio. Alius quoque aureus cum chalcedonio rotundo. Alius aureus cum quadam scriptura.“

²¹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 297: „Item anuli duo magni cum lapidibus preciosis. Item cistula una depicta, in qua anuli et alia pro domino abbate servantur.“

²²⁾ Viz o něm: Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, IV. 213—214; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. 194 a d.

²³⁾ „Primo rationale de perlis pretiosis, quod ex antiquo reparavit dominus Arnestus archiepiscopus pragensis. Item aliud rationale cum perlis plenum et cum crucibus nigris, donatum per imperatorem, in quo deficiunt multae perlae. Item aliud rationale diaconale cum perlis parvis et capitibus draconum.“ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. 205 a zároveň výklad o rationale jáhnové v tomto zázuamu.

²⁴⁾ Viz Geschichte der liturgischen Gewänder, II. tab. XXVII. a text na str. 200.

²⁵⁾ Srv. Planché, Cyclopaedia of costume I. 367—369.

²⁶⁾ Emler, Regesta, II. str. 1202: „Item infulam pro IV. marci arg.“

²⁷⁾ Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. infula: „Item infula domini cardinalis cum imaginibus textis, habens duos saphyros in summitate, gemmis pretiosis et perlis ornata sine defectibus. Item infula de perlis argentea, quam dedit regina Elisabeth, habens in summitate duo vitra ad modum saphyri, in qua deficiunt XIV. capilli et tres nolae in pendilibus.“

²⁸⁾ Srv. de Linas, Anciens vêtements sacerdotaux, II. 155.

²⁹⁾ Tom. Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, I. c., str. 480: „Infula pontificalis nigra pretiosa cum diversis lapidibus pretiosis et cum quadraginta adamantibus et quadragessimus primus deficit. Infula beati Adalberti cum imaginibus deauratis; alia eiusdem de axamit cum margaritis; alia antiqua deaurata; alia flavea argentea deaurata.“

³⁰⁾ Srv. Katalog retrospektivní výstavy, str. 252, čís. 90.

³¹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286; „Item infula una ad imaginem beati Petri.“

³²⁾ I. c., str. 297: „Primo infula una.“

³³⁾ Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, str. 190 a d.; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. 218 a d.; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 153—154. Srv. též: Kulturgegenstände der Kirche, I. c., str. 41—42.

³⁴⁾ Emler, Regesta, II. str. 1202: „Item baculum pastorem pro III. marc. arg.“

³⁵⁾ Tom. Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, I. c., 472: „Baculus seu curvatura sancti Adalberti, in qua est pars baculi sancti Petri Apostoli, quam decorari fecit imperator, auro, perlis et gemmis preciosis. (Innocentius Papa VI. concessit indulgentiam unius anni et quadraginta dierum omnibus vere confessis, qui missae Archiepiscopi Pragensis pontificantis cum hoc pastoralis interessent, quod hodieque sic observatur.) Alia argentea deaurata cum capite draconis, tenens pallasium in ore, quam dedit dominus Thobias episcopus Pragensis. Alia argentea deaurata, habens imaginem episcopi in medio argenteam deauratam, quam dedit dominus Przbislaus episcopus pro usu suffraganei. Item baculus

sancti Pauli argento deaurato circumdatus, cum gemma in superiori parte brunatica. Alius de ebore superius in capite modicum deaurato, qui fuit b. Andreae episcopi Pragensis."

³⁶⁾ Pešina z Čechorodu, Phosphorus septicornis, I. c., str. 478: „tres baculi argentei seu curvatura-“; str. 479: „viginti baculi argentei, cum quibus canonici processionem visitant“; str. 480: „una curvatura aurea, circumdata cingulo cum lapidibus et gemmis pretiosis; altera simplex.“

³⁷⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 297: „Item curvatura deaurata, sed cuprea.“

³⁸⁾ I. c., str. 301: „Item curvatura sive baculus pastoralis argenteus.“

³⁹⁾ Viz Planché, Cyclopaedia of costume I. 381; Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder, II. str. 226 a d.; Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, IV. 145—146.

⁴⁰⁾ „Item pannisellus dictus pasnyezye pendens in curvatura, primus est de perlis cum nodis argenteis deauratis habens imaginem Christi. Item secundus pannisellus cum perlis et tribus nodulis perlarum.“ Srv. Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters, II. I. c.

⁴¹⁾ Zlomek inventáře kláštera břevnovského, I. c., str. 286: „Item fasciolae ad baculum pastorem viliiores et meliores 6.“

⁴²⁾ Srv. Welby Pugin, Glossary of ecclesiastical ornament and costume, str. 170—171; Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, IV. 164 a d.; Shaw, Dresses and decorations of the middle ages, I. vyobr. fig. 11; Planché, Cyclopaedia of costume, I. 385.

⁴³⁾ Fontes rerum bohém. IV. str. 495: „(papež) mittens eidem pallium archiepiscopale“.

⁴⁴⁾ Fontes rerum bohém. IV. str. 437—438: „Fuitque sollempnitas primae impositionis pallii sive acceptionis in persona praefati domini Arnesti.“

Šat kněžský mimo obřady církevní.

§. 1. Obliba vládnoucí mody. Záповědi oděvu modního. — §. 2. Záповědi nošení zbraně od duchovních.

§. 1. Zpráv o tom, jak se šatili kněží čeští v dobách, kterými se obírá kniha pátá, mimo chrám, mimo obřady církevní, zachováno je mnohem méně nežli zpráv o mešním a obřadním roucho, kteréž bývaly jaksi úředně zapisovány se všemi podrobnostmi, jak vypadalo takové jaké roucho. Dokladů toho s dostatek snesli jsme do statí předchozích.

Nedostatek zpráv o šatu mimo obřady vysvětlíme tím, že nebylo to pokládáno za významný nějaký zjev, kterak ten či onen duchovní se odívá. Je přirozené, že se odívali většinou tak jako jejich vrstevníci a vedle toho že asi nosili ještě odznaky kněžské důstojnosti svojí a hodnosti svojí. Zmínky o tom jsou pro tuto dobu jen nahodilé a kusé. Na př. vyklouzlo z pera Husovi, že mistři svatého písma mají „veliké pláště s bělizinami, s hranostaji, s kunami a s hedvábím, dlúhé a široké“ a o něco dále píše z vlastní zkušenosti: „Pohřiechu! také jsem měl ty taparty, sukně s křídly i kápě s bělizinami; neb tak sú zahradili to mistrství, že nelze k němu přijíti, nebude-li těch přístrojův míti.“¹⁾ Správnost jeho svědectví o „tapartech“ potvrzena je zápisem v rukopisu,²⁾ že mistři vysokých škol pražských chodili „in tabardis“, t. j. v obleku, doloženém u Husa. Název mistrovského oděvu „tapart“ vznikl ze slova latinského „tabardum“³⁾ a podobá se pravdě, že z tohoto názvu pláště, opatřeného na zadu dlouhým pruhem, splývajícím až na zem, „tapart“ — vzniklo později posud známé pojmenování roztřepeného, roztrhaného oděvu „capart“.⁴⁾

Jednotlivé nejstarší zmínky o kněžském oděvu zachovány jsou v závětech, kde umírající duchovní odkazuje svoje šaty příbuzným a sluhům. V závěti vikáře Šalamouna z r. 1275 odkázán je šat svrchní (srv. str. 244.), sukně, kabátec, pás, caputium, almutium.⁵⁾ Roku 1309 odkazuje též vikář Vojslav sukni, plášť z hnědého šarlatu, těžké, hedvábné látky, šat svrchní z téže látky s kožešinou liščí, zelený plášť cendatový, plášť a sukni brunatnou, plášť světlé barvy z kapucí z hnědého

šarlatu, sukni a svrchní oděv světlé barvy s kapucí téže barvy.⁶⁾ Z obou závětí vysvítá, jak se odívali jmenovaní kněží za dob, kdy odkazy ty byly zaznamenány.

Snadno vyrozumíme, že kněží, zaujímající postavení vyšší, odívali se nákladněji, nádherněji nežli kněží, kteří nepožívali hodnosti vysoké. Při tom měla vliv moda vládnoucí. Není divu, že na př. ve XIV. věku za doby, kdy sukna flanderská těšila se všeobecné oblibě, nosili nohavice z látky flanderské.⁷⁾ Chudí žáci, klerikové nosili však oděv z laciné šeriny, suknice a kapuce na zimu, na léto suknice barchanové.⁸⁾

Poměrně nejvíce zpráv zachovalo se v záповědích kroje světského, modního. Tu církevní úřady uznávaly za potřebu, všimnouti si kroje duchovních a kárati jeho výstřednosti, upravované podle vábivých vzorů, jaké nosili světská vrstevníci jejich. Ve věku XIV., kdy moda západoevropská zanesla mohutným proudem z ciziny do zemí českých řadu nových oděvů podivných, opakuje se záповěď za záповědi, aby duchovní nenosili kroje světského.

Záповědi týkají se hlavně toho, že duchovní opomíjeli nositi předepsané pleše. Přísně nařizuje arcibiskup Arnošt z Pardubic kolem r. 1349, aby káral arcijáhen duchovní, kteří nenosili oděvu příslušného a nechali si pleše zarůstati.⁹⁾ Týž arcibiskup znova přikazuje, aby nosili kněží pleše a oděv slušný, nikoli krátké sukně s knoflíčky.¹⁰⁾

Znova v podobný rozum touží r. 1366 arcibiskup Jan, aby duchovní nosili pleše, vlasy tak upravené, aby uši nebyly zakryty kadeřemi kštiny.¹¹⁾

Významná je řeč Vojtěcha Rankova de Ericinio na synodě v Praze r. 1385, kdež trpce žaluje, jak oděv kněží vrstevníků se pokazil vlivem šatu světského, takže není skoro možná po šatě rozeznati duchovního stavu od světského. Ostře tepe výmluvný kazatel tento nešvar a žádá za napravení.¹²⁾

Nepouštíme se tu do podrobného výčtu a opisu uvedených již i všech ještě jiných zákazů, poněvadž jsme se dotekli v knize čtvrté několikrát při vhodné příležitosti jednotlivých zjevů. Stesky znova a znova se vyskytují. Čteme o nich opět roku 1390 ve statutech arcibiskupa Wolframa, kdež kromě jiného přikázáno je, aby kněží nosili pleš.¹³⁾ Roku 1392 opět nová záповěď nošení oděvu světského, neslušného.¹⁴⁾

Záповědi tyto svědčí, že se do kruhů duchovenstva vpluzovala záliba v modě tehda nošené, záliba snad až z míry, bylo-li uznáno za vhodné, tolikrát proti ní brojiti a tresty vyhrožovati, kdo by neuposlechl.

§. 2. K častým steskům, že kněží nosí úpravu kštiny nenáležitou, druží se záповědi nošení zbraně. Zmínili jsme se již na vhodném místě (srv. str. 281.), že podle příkladu rytířů zálibilo se také nerytířům, ba lidu obecnému ve zbraní. Proti tomu ozvala se vrchnost světská a kárala týž nešvar vrchnost duchovní. Zakazovaly nošení zbraně veřejně i tajně. Uvádíme některé toho doklady.

Moravským kněžím prikazuje již ve XII. věku synodální usnesení, by nechodili k oltáři s ostruhami a noži, zavěšenými při boku.¹⁵⁾ V listině o řádech špitalu sv. Františka v Praze z r. 1292 zapovídáno je nošení meče neb nože, když není toho potřeba při cestování.¹⁶⁾

Synodální statuta Arnošta z Pardubic z r. 1350 v podobný rozum nedovolují nositi zbraně prelátům, kanovníkům a vůbec duchovním, leč na cestě, kdy se jim dostane k tomu zvláštního povolení, aby v čas nebezpečí mohli zbraně užiti k sebeobraně. Jinak vyhrožuje synoda, že ten, kdo neuposlechne, na měsíc bude suspendován z důstojnosti, které požívá.¹⁷⁾ Že bylo potřeba zápovědi tohoto druhu obnovovati, svědčí nové a nové zákazy, vydávané od arcibiskupa Arnošta z Pardubic, aby kněží nenosili zbraní.¹⁸⁾

Za arcibiskupa Jana z Jenšteina doloženo jest opět, že duchovní se nosili po světsku, přepásali se po rytířsku,¹⁹⁾ nosili pozlacené ostrухy, jakž svědčí zápověď z r. 1366.²⁰⁾

Rozhlédneme-li se po souvěkém duchovenstvu západoevropském, vyrozumíme, odkud se nabralo tolik stesků a zápovědí mezi duchovenstvem v zemích českých. České duchovenstvo nevymanilo se z mravu, jaký zavládl v sousedstvu zemí českých mezi duchovními a jaký se také odtud vloudil mezi kněžstvo české. Kněží, hlavně v Německu, strojili se po rytířsku, nádherně, účastnili se turnajů a pod. Vzpomínáme tu krátce svědka nad jiné spolehlivého, jenž při své zbožnosti jistě nechtěl potupiti svým výrokem církev, Karla IV., kterýž r. 1359 v Kostnici káral duchovní²¹⁾ a téhož roku v Mohuči na sněmu vypůjčiv si od kanovníka skvostný šat, protkávaný zlatem, rovněž dal na jevo svou nevoli proti rytířské nádhře roucha toho.²²⁾ —

Že ve druhé polovici věku XIV. stále u nás kněží nosili zbraň, potvrzuje na př. zpráva o krvavé svádě, při níž kněz r. 1374, chtě hájiti svého života, vytasil meč.²³⁾ Mimo to roku 1390 opakuje arcibiskup Wolfram staré stesky a napomíná, aby kněží nechodili se zbraní.²⁴⁾ Potvrzuje to dále zápověď děkana Bohuslava ze začátku věku XV.²⁵⁾

¹⁾ Vyd. Erben, I. str. 453—454. Srv. článek Karbowiakův, *Przegląd powszechny*, 1889, Kraków, str. 344—360: „Ubiory profesorów i uczniów w Uniwersytecie Jagiellońskim.“

²⁾ Codex dec. Srv. doklad u Jungmanna ve Slovníku s. v. tapart.

³⁾ Srv. Quicherat, *Histoire du costume en France* str. 196; Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français* s. v.

⁴⁾ Srv. Brandl, *Glossarium*, str. 14. Srv. Jungmann, *Slovník*, s. v. tapart.

⁵⁾ Emler, *Regesta*, II. str. 398: „Item domino meo et patri surtotum cum vario, tunicam, iopulam, cingulum, caputium, almutium... Servienti meo Tiechoslau pallium iussi dare.“

⁶⁾ Emler, *Regesta*, II. 950: „Item sorori meae tunicam et pallium de brunsarieto do et assigno. Item Milcae, famulae meae, do surtotum brunsarieticum pellicio cum vulpino. Item Stranzlawae, sororinae meae, dispono pallium viridi cum cendato. Item Welizlawae pallium et tunicam do de bruneto. Item Gallo, cognato meo, dispono pallium de lucido mixto cum caputio de brunsarieto. Item Nicolao, meo cognato clerico, do tunicam et surtotum de lucido mixto cum caputio eiusdem coloris.“ Srv. Dudík, *Dějiny Moravy*, IX. 269—270.

⁷⁾ Srv. *Acta iudiciaria*, vyd. Tingl, I. c., str. 64: „quod ipse Wenceslaus dare debet pro eisdem decimis omnibus insimul totius anni isto anno provenientibus praefato domino Swiesconi plebano in Krtina octo sexagenas grossorum Pragensem cum caligis flandrensibus valentibus XXIV. grossos...“

⁸⁾ Srv. Dudík, *Statuten der Prager Metropolitankirche vom J. 1350*, I. c., str. 447: „statuimus, quod vicarius noster, qui fuerit pro tempore, pro tempore brumali de panno griseo communi et simplici, qui kosmáč vulgariter dicitur, tunicam et capucium, aestatis vero tempore tunicam barchanam cuilibet ipsorum...“ *Libri erectionum*, vyd. Dr. Kl. Borový, I. str. 107 (záložení špitálu sv. Antonína a Alžběty na Hradčanech, k r. 1375): „pro quibus pecuniis idem vicarius noster comparare clericis choralibus ecclesiae Pragensis, illis praesertim, quibus deficit, tunicas griseas ad hiemem et tunicas barchanicas ad aestatem.“ Srv. K. Konrád, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, 1881, 86.

⁹⁾ *Statuten des Metropoliten von Prag Arnost von Pardubitz für den Bischof und das Capitel von Olmütz um das Jahr 1349*, vyd. Dudík, I. c., str. 208: „... et clericos etiam frequentes tabernarios, taxillorumque lusoires ac tonsuram et habitus debitos non ferentes corrigere.“

¹⁰⁾ *Cancellaria Arnosti*, vyd. Ferd. Tadra, str. 329: „... curtas tunicas plicatas et nodulatas deferentes et tonsuram clericalem non portantes.“

¹¹⁾ *Rukopis universitní knih. pražské*, sign. 6 B 21, l. 4 b: „Decet etiam, ut clerici coronam seu tonsuram clericalem patentibus auribus cum habitu deferant clericali.“ Srv. Höfler, *Concilia Pragensia*, str. 11.

¹²⁾ *Rukopis universitní knihovny pražské*, sign. 10 A 2, l. 165 b: „Clerici enim in statu, in habitu, in incessu, in affatu debent a ceteris popularibus separari et distingui; sed nunc video, quod sicut populus, sic est sacerdos... Videamus nunc habitum in incessu sacerdotum et aliorum clericorum ecclesiasticorum rectorum, in quo discernunt ab habitu et incessu secularium laicorum. Clerici nempe sine capuciis cum almuceis et buretis magistralibus per tabernas incedunt, illi clerici cum fissis tunicis ante et retro in vituperium cleri palam et publice ubique procedunt, illi cum rostratis calceis, auratis baltheis tanquam nuptias celebrantes in medium vulgi prosiliunt, illi clerici vestibus decurtatis et truncatis in choreis nedum symiae saliant... Nam addo, quod a mille annis in clero non fuerit tam scularis habitus, ut nunc est, qui multa attestatur super inordinata clericorum vita, nam mihi non est dubium, quod tales clerici inordinatum habitum exterius ferentes sint in mente inordinati, corrupti et viciati...“ Srv. F. Tadra v *ČČMus*, 1879, 557.

¹³⁾ *Statuta Wolframa arcibiskupa pražského*, vyd. Dr. J. Emler, I. c., str. 299: „Item ex parte nostri mandetis omnibus et singulis altariis sub poena duorum grossorum pro qualibet vice pro fabrica ecclesiae solvendorum, quod nullum peregrinum vel ignotum presbyterum vel habentem inordinatam, nodulatam vel brevem tunicam seu ioppulam pro superiori habitu aut non habentem debitam tonsuram admittant officiare in altaribus suis et volumus, quod hanc poenam ab eis irremisibiliter exigatis.“

¹⁴⁾ Höfler, *Concilia Pragensia*, str. 42: „Item mandatur, ut clerici deferant habitum decentem, prout ad eos pertinet.“

¹⁵⁾ „Nullus cum calcariis, quod sporones rustice dicimus, et cultellis extrinsecus dependentibus missam cantet, quia indecens et extra regulam ecclesiasticam est.“ Z rukopisu Olomucké kapit. knihovny č. 202. otiskl Dudík, *Dějiny Moravy*, IV. 289.

¹⁶⁾ Emler, *Regesta*, II. 678: „Statuimus insuper et mandamus, ne quis fratrum officialium cultellum sive gladium praeacutum habeat, sed in viam processuri non acuminatis cultellis exeant, et reversi ea apud magistrum, quousque iterato exeant, reponentes.“

¹⁷⁾ *Statuten der Prager Metropolitankirche vom J. 1350*, vyd. Dudík, „Archiv für Kunde österreich. Geschichte“, 37 svaz., str. 437: „Nec aliquis eorumdem (praelatorum, canonicorum, ministrorum) seu quorumcunque clericorum ecclesiae nostrae arma offensibilia in ecclesiam vel etiam extra, cum hoc alias iure communi prohibeatur clericis, deferre audeant sine nostra speciali

licentia, nisi extra civitatem foret in itinere constitutus; qui si secus fecerit, semel tantum per decanum, ut arma huiusmodi deponat, requisitus, ab ingressu ecclesiae eo ipso per unum mensem sit suspensus.“

¹⁸⁾ Cancellaria Arnesti, vyd. Ferd. Tadra, str. 323: „corrigere et coercere previa ratione curetis, videlicet habitum et tonsuram clericali statui incongruos gestantes, arma portantes...“; str. 348, 349: „tonsuram et habitum clericalem non habentes seu arma absque causa legitima deferentes;“ str. 350: „arma deferendo videlicet balistas.“

¹⁹⁾ Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenzenstein, vyd. J. Loserth, I. c., str. 379—380: „Quod autem dixi in luxu te peccare vestium, scire volo, quod ille saecularis habitus, qui in te cernitur, meis displicet oculis, qui aut curtus aut longus, artus vel superfluis in te cernitur. Balteo militari lumbos tuos accingis, quos utinam praeccingeres per abstinenciam carnis...“

²⁰⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 6 B 21, l. 4 b: „Clausula insuper deferant indumenta nimia brevitatem non notanda, frenis, sellis, pectoralibus, calcaribus deauratis aut aliam superfluitatem gerentibus non utantur.“ Srv. Höfler, Concilia Pragensia, 11.

²¹⁾ Roth Schreckenstein, Ritterwürde und Ritterstand, I. c., str. 632 cituje: „Quis enim canon cum clericis dispensavit, ut fructus ecclesiarum et praebendarum perciperent et de Christi patrimonio ludos, bastiludia, torneamenta exerceant, militarem amictum cum praetextis aureis et argenteis gestent et calceos militares, comam et barbam nutriant et nihil in se, quod ad ordinem ecclesiasticum spectat, ostendant, miliaribus se duntaxat et saecularibus artibus, vita et moribus, in suae salutis dispendium et generale populi scandalum immiscendo?“ Heinrich von Diessenhofen, Fontes IV. 114. Srv. Böhmer Huber, Regesta Karoli, čis. 2919, čis. 2920.

²²⁾ Viz Dr. Jos. Kalousek, Karel IV., I. c., str. 179.

²³⁾ Borový, Libri erectionum, I. str. 99 (r. 1374): „...ipseque presbyter mortem evitare non valens defensionis causa gladium suum evaginavit...“

²⁴⁾ Statuta arcibiskupa Wolframa, vyd. Dr. Jos. Emler, I. c., str. 297: „Ad quos etiam prospiciatis, ne spacientur in nocte cum gladiis et instrumentis musicis et gerant se clericaliter, deferentes vestem et tonsuram clericalem.“ Srv. str. 298—299.

²⁵⁾ Dobner, Monumenta Boemiae historica, III. str. 447—448: „Item si quis ex dictis mansionariis in alium cultellum vel aliud offendiculum extenderit maliciose quovis modo et hoc in eum probari poterit, prout supra, quod talis extendens pro huiusmodi suo excessu porcione cottidiana trium septimanarum privetur et debet privari et ad ipsum dominum decanum pro ulteriori poena mulctanda et eidem infligenda debet remitti.“

Roucho mnišské.

§. 1. Mniši. — §. 2. Jeptišky. — §. 3. Poustevníci.

§. 1. Na závěrek přidáváme několik zpráv o rouchu mnišském z dob, kterými jsme se obírali v prvním dílu „Dějin kroje“. Není pochyby, že mniši po klášterích českých odívali se podle předpisů, kterými se řídili mniši téhož řádu všude jinde. Nehledáme tedy na mnišském oděvu v zemích českých nějakých celkem z brusů nových zvláštností; na př. Benediktini, které přivedl sv. Vojtěch z Itálie do Břevnova, strojili se u nás patrně dále podle obyčeje, ustáleného v Itálii. Podle černého oděvu asi nazváni byli slovanští Benediktini, žijící v klášteře sázavském dle organisace sv. Prokopa, „černí mniši“.)

Jak si máme představiti v těchto dobách mnišské roucho, podávají poněkud názor některá vyobrazení, na př. vyobrazení jsou mniši v rukopisu pražských zlomků hlabolských (viz čís. 8.), v legendě wolffenbüttelské při výjevu, jak sv. Václav je vražděn (viz čís. 27.), na obrázku z rukopisu universitní knihovny pražské (sign. 14 E 3) z polovice věku XIII. (viz čís. 235.), na dolní části votivního obrazu arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě (viz čís. 179.) a j. Jednotlivé kláštery chovají staré památky, kde bývají vyobrazení mniši takového jakého řádu, jako na př.: Žaltář z věku XIV. řádu křižovnického s červenou hvězdou, kdež namalováni jsou mniši křižovníci.³⁾

O šatě mnišském vyklouzla zmínka letopisci Petru Žitavskému. Vypravuje, že král Václav nosil sukni se širokými rukávy, jako nosívali mniši.⁴⁾

Často bývá zpráva o kukli mnišské. Byla upravena na způsob dalmatiky, ale bez rukávů a opatřena kapucí.⁴⁾ Petr Žitavský při roku 1297 obšírně líčí, kterak královna dala ušiti opatovi kukli bílou.⁵⁾

Čís. 235. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 14 E 3.

Z roucha svrchního plášťovitého, nazvaného po latinsky (srv. str. 417.) „cappa“ (doloženo je⁶⁾) v řádu pro špitál sv. Františka z r. 1292), vznikl český název oděvu „kápě“ „kápička“, kterou byl oděn podle Tkadlečka mnich.⁷⁾ Podobně ve skladbě o Pravdě rýmováno v souvislosti textové o mnišském oděvu:

„Otázał mne jeden z nich,
jsa v černé kápi jakožto mnich.“⁸⁾ — —

Také latinský název „scapulare“,⁹⁾ t. j. oděv, který původně pokrýval plece (scapulos) byl počestěn. „Scapularia“ doložena jsou v klášterních řádech z roku 1238, 1243,¹⁰⁾ v letopisech Petra Žitavského k r. 1310,¹¹⁾ v listině vydané po visitaci kláštera v Břevnově r. 1357, kdež vedle řady názvů kroje mnišského jmenována jsou „scapularia“. ¹²⁾ Po česku ustálil se název „škaplér“, zapsaný ve slovníku Bohemáři.¹³⁾ V Legendě o sv. Prokopu líčen oděv světců kromě jiného v ten rozum:

„... škaplér jmějieše pro dielo,
toť jest rácho (jeho) bylo“. ¹⁴⁾

Vedle toho vyvinulo se slovo bližší názvu latinskému, „škapuláře“ ¹⁵⁾ a později také „kaplér“. ¹⁶⁾

O jednotlivých částech roucha opatova¹⁷⁾ uvedeny jsou doklady ve stati o rouchu biskupském, o infuli, berli a pod.

§. 2. Zpráv o šatě jeptišek zachováno je poskrovnu. V řádu, který r. 1238 poslal papež Řehoř IX. a r. 1243 papež Innocenc IV. abatysi a jeptiškám v klášteře u sv. Františka v Praze, zachovány zprávičky o sukních, škapléri a plášti, podšitém kožešinou.¹⁸⁾ V listině z r. 1325 je také v pásmu textové souvislosti zmínka o kožíších, které jeptišky nosily.¹⁹⁾

V klášteře u sv. Jiří na Hradě pražském vykládal kazatel Vojtěch Rankov o prostotě oděvu, aby byl nošen toliko pro ochranu zdraví, nikoli pro zbytečnou pýchu.²⁰⁾ Podobá se však, že jeptišky nebyly u nás přiváběny modou kroje ženského, jako kněží, kteří pro nošení mody světské tak často byly napomínáni. Aspoň není dokladu, že by jeptišky byly kárány pro nošení výstředního oděvu žen světských.

Hlavu pokrývaly si závojem čili „velem“, z kteréhožto názvu latinského později vzniklo české slovo „veil“. ²¹⁾ Tkadleček vykládá, že jeptiška byla oděna „nabieracím velem“. ²²⁾ Prostotu oděvu jeptišek naznačuje Štítný zmínkou „o šerých kuklách jeptišských a sprostých rúškách neválených.“ ²³⁾

§. 3. Dočetli jsme se v památkách také zprávy o rouchu poustevníkůvě vedle listiny z r. 1256, kterou varuje papež Alexander V. před

žebrařvými mnichy řádu poustevníků sv. Augustina.²⁴⁾ R. 1359 uloženo řediteli špitálu v Kamenici v Tábořsku, aby opatroval poustevníkovi u kaple sv. Maří Magdaleny šerou sukni a kápi.²⁵⁾

¹⁾ Srv. stať od V. Houdka, Moravské ornamenty, III., 1891, str. 17—21.

²⁾ Viz články Dra. K. Chytila, Pam. Archaeol., XIII. str. 83.

³⁾ Fontes rerum bohém. IV. 92: „tunicam vero de panno exili griseo cum amplis manicis, ut habere solent monachi, tunc inducit...“

⁴⁾ Srv. Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, III. 86 a d... Srv. tamtéž III. 324 a d.

⁵⁾ Fontes rerum bohém. IV. 79: „cumque omnes monachos albis vestitos cucullis, ut moris est, conspiceret... Regina tacet, tacite nobilem pannum de scarleto albo sibi portari iubet et cuculam carenti abbati fieri mandat.“

⁶⁾ Emler, Regesta, II. str. 678: „Damus etiam licenciam generalem, ut cappis amodo depositis et amotis omnes in legacionibus vel pro negociis equitantes signatis cruce palliis uti possint.“

⁷⁾ Vyd. Hanka, I. c., II. str. 55: „Tuť jest byl mnich s svým antifonářem a s svou krátkú kapičkú.“

⁸⁾ Staročeská píseň o Pravdě, vyd. Karel Novák, 1888, str. 17.

⁹⁾ Viz popis i vyobrazení Planché, Cyclopaedia of costume, I. str. 444—445.

¹⁰⁾ Erben, Regesta, I. str. 439 (k r. 1238): „scapularia et mantellum cum pelibus...“; totéž na str. 517 (k r. 1243).

¹¹⁾ Fontes rerum bohém. IV. 168: „Sequuntur monachi plures, solis scapularibus induti... In Praga sine cuculla in solis scapularibus per vicos et plateas discurrere“. 1357 Reformatio mon. Brzeňnoviensis post visitationem, vedle jiných názvů krojových.

¹²⁾ Několik statutův a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355—1377), vyd. F. Menčík, I. c., str. 14: „In vestitu vero, videlicet, cappis, cingulis, flogis, tunicis, mitris, scapularibus, pellicis, bottis, calceis, caligis, cincturis, cultellis... et aliis necessariis omnibus et singulis certis temporibus sufficienter provideat secundum praecepta regulae et exigentiam locorum et temporum et etiam personarum, sic tamen, quod regularis disciplina non turbetur...“

¹³⁾ Zbírka nejdávnějších slovníků, vyd. Hanka, str. 50: „scapulare škapléř.“

¹⁴⁾ Vyd. A. Patera, str. 62, v. 917—918.

¹⁵⁾ Rukopis universitní knihovny pražské, sign. 17 F 14, l. 18 a: „škapuláre... sukni kratší.“

¹⁶⁾ Srv. Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, str. 194. O slově „škapulář“ srv. tamtéž, str. 412.

¹⁷⁾ Borový, Libri erectionum, III. 299: „insuper, quod abbas praedicti monasterii, qui pro tempore fuerit, mitra, annulo, sandaliis, baculo pastoralis et aliis insigniis pontificalibus libere uti possit.“

¹⁸⁾ Erben, Regesta, I. 439: „Ceterum habendi duas tunicas, scapularia et mantellum cum pelibus ac subtilares et utendi fiscoibus plenis foeno vel palea, nec non cervicalibus vobis licentiam impertimur.“ Pod. tamtéž, str. 517: „Duas etiam habendi tunicas aut plures, si necessitas exegerit vel abbatiſsa viderit expedire; scapularia et mantellum cum pelibus aut subtilares cum pedulibus et utendi fiscoibus foeno vel palea plenis et cervicalibus vobis licentiam impertimur.“

¹⁹⁾ Emler, Regesta, III. 453: „ut... dominabus, quae indigent, pellicia comparentur.“

²⁰⁾ Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden, 1890, vyd. F. Tadra, II. 295: „... in veste vilis, non dissoluta mentis nutrix et index prodigalitatis, ut in his omnibus non carnis voluptati, sed naturae necessitati servietur et succurrat...“

²¹⁾ Viz doklady u Jungmanna, Slovník, s. v. vel.

²²⁾ Vyd. Hanka, I. c, II. str. 55: „Tu jest také byla jeptiška se svým zatlátem a s svým nabieracím velem.“

²³⁾ Hanuš, Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného, str 242, 243.

²⁴⁾ Emler, Regesta, II. 40, čís. 102: „... apparuisse religiosum ordinem heremitarum ordinis sancti Augustini, qui succincti tunicas cum corrigiis baculos gestantes in manibus, nunc vero dimissis baculis incederent, pecuniam pro elemosinis aliisque deposcentes subsidiis et adeo variantes interdum habitus sui formam, ut dilectis filiis fratribus Minoribus in derogationem multiplicem ipsorum ordinis crederentur.“

²⁵⁾ Borový, Libri erectionum, I. 19: „Insuper volumus, quod magister hospitalis heremitam, qui moratur apud capellam Beatae Mariae Magdalenae, etiam per nos fundatam prope Camenitz, procuret in cibo et potu... et eidem heremitaie infra biennium det 9 ulnas longas de griseo grosso panno pro tunica et pro capa.“ Srv. Jos. Svátek, Obrazy z kulturních dějin českých, 1890, I. str. 275, v článku „Poustevníci v Čechách“.

DODATKY.

K seznamu všeobecné literatury krojové (str. 11.).

Mezi tiskem této knihy vydány byly některé spisy nové, jež dlužno dodatkem zařaditi na jednotlivá místa příslušná. K nim zároveň připojuji spisy starší, kterých jsem se dobral po vytištění těch statí, kam spisy tyto patřily:

Blanc Charles: L'art dans la parure et dans le vêtement, Paris, 1891, nové vydání (5.).

Dally N.: Usi e costumi sociali, politici e religiosi di tutti i popoli del mondo, traduzione riveduta da L. Cibrario, 240 tab., Torino, 1852—1853.

Dozy: Dictionnaire détaillé des noms des vêtements, Paris.

Menin L.: Il costume di tutte le nazioni e di tutti i tempi, 3 svazky obrazů a tři textu, Padova, 1833.

Müller E. a Baumgärtner: Aesthetik der Toilette, oder Winke für Damen, sich nach den Grundregeln der Malerei geschmackvoll zu kleiden, Leipzig, circa 1790.

Pronti D.: Nuova raccolta rappresentante i costumi religiosi civili e militari degli antichi Egiziani, Etruschi, Greci e Romani, Roma, 1858.

Renan Ary: Le costume en France, Paris 1891.*)

Schurtz H.: Grundzüge einer Philosophie der Tracht, Stuttgart, 1891.

* * *

Vedle spisů jmenovaných je ještě dlouhá řada knih o kroji, které se však omezují na stanovisko úzké, na př. kroje neapolské (se stanoviska ethnografického i historického), kroje v Benátkách atd.:

*) Na tuto knihu upozornil mne p. Karel B. Mádl, sekretář a profesor umělecko-průmyslové školy v Praze. Jeho laskavostí staly se mně ještě jiné cenné knihy přístupnými. Vzdávám za to díky srdečné.

E. Rosa, Gridatori ed altri costumi popolari di Trieste, Milano, 1834;
Fr. de Bourcard, Usie costumi di Napoli e contorni descritti e dipinti, Napoli, 1853; *Fabio Mutinelli*, Del Costume Veneziano sino al secolo decimo settimo, Venezia, 1831. Všech knih tohoto druhu neuvádíme.

K seznamu literatury o ornamentice (str. 13.).

Nováková Teréza vydala pěknou monografii: Kroj lidový a národní vyšívaní na Litomyšlsku. Příspěvek k poznání kultury lidu českého, nákladem knihtiskárny Kramáře a Procházky, v Olomouci, 1891.

Вулетић-Букасовић Вид: Српски народни везови, vydala srbská královská akademie v Bělehradě 1891, čtyři tabulky.

Wierzbicki W. (a *W. Rebczyński*): Wzory przemysłu domowego na Rusi, wydane przez Muzeum przemysłowe miejskie, Lwów, 1880 a d. Exemplář (1880—1887) v knihovně umělecko-průmyslové školy v Praze. Ze serií dále vydaných je pro náš účel důležitá *Serja X.*, vyd. 1889.

Шашковская С.: Dessins d'ancienne broderie en Russie, Moskva, 1885.

Pulszky C. v. a Fr. Fischbach: Ornamente der Hausindustrie Ungarns, Budapest, 1878 (40 tabulí). Vydáno také v Londýně: „Magyar ornament, as displayed in the Domestic Industries of Hungary.“

Ke str. 21. Nedopatřením vynecháno, že všeslovanskými názvy látek a oděvu obíral se u nás Dr. M. Kříž, Kůlna a kostelík, Bádání a rozjímání o pravěkém a předvěkém člověku, Brno, 1890, II. 232.

K seznamu literatury o dějinách zbraně (str. 109.).

Maindron Maurice: Les armes, Paris, 1891.

Царскосельскій арсеналъ или собраніе оружія... (text od Kämmerera, obrázky od A. Rockstuhla a Mik. Bogdanova), C.-Петербургъ, 1869.

K seznamu literatury o rytířství (str. 143.).

Gautier Léon: La chevalerie, Paris, 1890.

Giucci G.: Iconografia storica degli ordini religiosi e cavallereschi, Roma, 1836—47.

K seznamu literatury o šlechtění žen (str. 264.).

de Villermont Marie Comtesse: Histoire de la Coiffure Féminine, Paris, 1891. Úvodem list Carmen Sylvy. Obsah: Grèce et Rome. — En Gaule. — Le moyen âge. — Le Règne du Hennin. (Tato část týká se nošení účesu rohovitého a „chomoutá“, na něj staročeští mravokárci tolik toužili. Viz o tom str. 353). — Renaissance. — L'Histoire de la couronne de Roses. — Entre deux régence. — Le XVIIIe siècle. — Du Directoire à la Restauration.

Ke str. 376. V překrásném rukopisu dvorní knihovny v Mnichově (Cod. cum pict. 12. Cod. lat. 826) původu českého z věku XIV. namalována je lazebnice s chvoštištěm v jedné ruce a se džbírskem v ruce druhé, jsouc oděna rubášem, podobně jako na vyobrazení z klenby staroměstské věže mostecké (viz obr. 214.). Reprodukcí kresby té viz u L. von Kobellové, Kunstvolle Miniaturen und Initialen aus Handschriften des IV. bis XVI. Jht., München, str. 58.

Seznam věcný.*)

A

aestivalis tunica viz letní sukně.
aftkij 373 p. 3.
Acbmarlein látka 203 p. 7.
ailettes 56, 180—181.
aksamit 221.
alba 399—401.
Al-Bekriho svědectví o českém kroji a
zevnějšku Čechů 34—36.
alcron viz ailettes.
almutium 421.
almuzye 421.
amiculum 92.
Anna královna anglická, dcera Karla IV.,
šířila kroj č. v Anglii 282.
annulus 374 p. 7. a d
— (roucho cír.) 425—426.
Anny Svidnické dar roucha mešního 404.
Arabisch Gold 203 p. 7. srv. zlato arabské.
arbalète viz samostříel.
arbalista viz arcubalista.
arcubalista 191.
armbrust 191. srv. armrust.
armillae 92, 270 p. 5.
armorum fabri 110, p. 11.
armrust (samostříl) 191.
Arnošt z Pardubic nařídil nošení kroje
židovského 254, dáno mu pallium
archiepiscopale 429.
ašské sukně 218, 221.

B

baculus (curvatura) 428.
baldach, baldachýn 221.
baldekinus 221.
balista 191. srv. samostříel.
balnear 378 p. 6.
balthus militaris viz cingulum militare.
banier 144 p. 16.
baut (na helmu) 144 p. 16.
bapmrok 154. srv. vafurok.
barbutae 157 p. 65.
barchan 221—222.
barva bílá viz bílá b.; barva žlutá viz
ž. b. a pod.
barev něčích nošení — odznak oddanosti
a služby 203 a d.
barvení vlasů, tváří, rtů, řas očních a
obočí 262, literatura o témž 264 p. 2.
básníci němečtí na dvoře českého krále
137.
bavaricalis tela 224.
bavlna 222.
behemisch wambeis 317, p. 25.
behemse kogeln 213—214, 262 p. 26.
z Benátek kupci měli styky s Přemyslem
Ot. II. 217.
benátské rukavice 250.
Benediktini 437.
bidlo, na b. visely šaty 281, 288—289.
bílá barva b. smutková u Slovanů 210.

*) V seznamu uvedena jsou toliko ta vlastní, místní a jiná podobná jména, která jsou zvláště důležitá. Všechny jiné pomínuto. Kde k věci, která zaznamenána v tomto seznamu, více se řada poznámek, nejsou poznámky tyto vyčerpány. Komu přijde o zevrubné poučení, dočte se toho, veden jsa číslem poznámky. Zkratka „p“ při čísle, značícím stránku, znamená „poznámka“. — Příteli svému p. PhC. J. a r. Šťastnému za to, že mi opět pomohl seznam sestavit, děkuji srdečně.
Zbt.

hipartitae vestes viz partitae v.
biret 293, 297, p. 10 a d., 421—422
(kněžský oděv).

biretník 293.

biskupské roucho 423 a d.

Blanka, chof Karla IV., měla vliv při
šíření kroje francouzského str. 278.

Blanka darovala kasuli kap svatovítské
404

blankytné sukno 222.

blány, oděv kožešinový 326

bobří v Čechách, 34, 36.

bobrovina směňována mezi Turky a
Slovany 35, 36.

bobrovníci 36.

boot viz boty.

botta viz boty.

botte viz boty.

boty z lat botta, franc. botte, angl. boot
329—330.

bouclier (bukler) 178 srv. puklér.

braccae 48.

braccale (hacník) 290 p. 3. srv. lumbale.

brachialia 157 p. 65.

brada, bráda viz vousy.

brašna 81.

brně 111, 147, 148, dodávána Slovanům
a Avarům od kupců francských 29.

brněné nohavice 119, 144.

brněné rukavice 160.

brnění 108, 110 a d.

brněný čep 111, 114.

brnění 149.

broumovské sukno 222.

brunat 222.

brünne 147.

brusselské sukno 216, 222.

buccramus (látka) 222.

bucularius (buclarius) 178 srv. puklér.

Bundschuh 48, 53 p. 13.

bursa 345 p. 17.

C

calamistratis crinibus 287.

calamistrum 228, 272 p. 1. srv. roubík.

calceus 76, 250 p. 1 a d.

calcei stricti 273 p. 2.

calceoli 75.

calefactorium pomum 413, srv. zahřívací
jablko.

caligae 48, 63, viz kalihoty, nohavice.

caligatores 321 p. 18.

calopedes 333.

calopedifex (calopediator) 333.

camisia 47, 231, viz košile.

capart 432.

capel de fer 164.

capellina (capeline) 164.

capellum (caputium) 420 p. 13.

cappa 64, 233.

cappa (pluvial) 417 a d.

capuchon 114.

capucium 297 p. 18, cum liripipiis 298

p. 25, 26, capucium latum 273 p. 1

cašské sukno viz ašské s.

cassis 162.

casula 47 (odtud košile), roucho kuželské
mešní a její výzdoba 403 a d.

cendat 222.

cendelin 222.

ciagle (wcijagle) trzewiki barwijone 369
p. 3.

cingulator 345 p. 2.

cingulum 49, 81, 251 p. 1., 273 p. 2,
345 p. 6 a d., 401.

cingulum militare 182, 191, p. 2.

cíp (liripipium) při kukli 295.

circuli (druh koruny) 131.

církevní roucho v zemích českých až
do zač. XV. v. 391 a d.

cirotecae 42, 80, 251 srv. chirothecae.

cizí písmena na infuli biskupa Ondřeje
393.

clamis (plášť) 64, 69.

clipeator 179.

clipeus 181 p. 1.

cloak (cloke) viz klok.

cloca (clocha, cloqua) viz klok.

Clûzenère Heinrich 137.

colier 155.

collare (collarium) 155.

collobium 379 p. 27.

cornette 213.

cothurnus 75.

crackowes (obuv) 333.

crinale 355 p. 13 a d.

cropla lat. kropieř 196.

cro-bow 191 srv. samostřiel.

croupe 196 srv. kropieř.

croupière 196 srv. kropieř.

cruces (křížky pro ozdoby) 374 p. 15.

crumena 81.

curvatura viz baculus.

cuculio 236 p. 8.

cuculla 233.

cvilink 223.

Cyrilomethodějské tradice 25, 391—392.

czecheř (czechřo) 378 p. 8.

Czendel (látka) 203 p. 7.

czeter (látka) 223.

C

čapka ruská a staropolská 56.
 čaprún z franc. chaperon 212.
 Čech při kolbách v cizině budí podiv
 133 srv. z Michalovic Jan.
 čechel 376—377.
 čochelné 377.
 čechlik 30, 377, čechlíků nošení kárano
 od Miliče 377 srv. čechel.
 čelenky 100.
 čepec 290.
 čepece 51, 231 a d. 290, s obrubou, na-
 předu klinovitě vykrojenou 56—57,
 235, 291 s obrubou kožešinou
 55—56, 291—292.
 čepičník 291.
 černý oděv, znak smutku 204, černá
 barva smutková 210, literatura o tom
 211 p. 24.
 český kabát 313.
 český kroj napodoben u Němců podle
 Seyfrida Helblinga 213, podle Gei-
 lera von Kaisersperg 214; český
 kroj měl vliv v cizině, u Němců,
 v Anglii, Francii 282.
 české kukly viz běhemse kogeln.
 čeští kupci jezdili pro sukna do Italie
 218, měli volný průjezd Rakousy a
 Štýrskem 218.
 po česku strojený tesák 187.
 čiepy 334.
 červíce 218 srv. třevíce.
 čuba 22, 69—71, 244, 326.

D

Dalimil touží na novoty rytířské 138.
 dalmatika (při korunovaci českého krále)
 383.
 dalmatika král, ve které byl korunován
 Karel IV. 389 p. 7.
 dalmatika (roucho jáhaovo) 394 a d.
 dek (pokryvka rytířova koně) 196.
 dech 144 p. 14.
 dešky (žakovy) u pasu 343.
 diamant v prstenu 372.
 doorské sukno viz tournayské s.
 drahokamy na helmu 169.
 po Dunaji dovážené tkaniny odváděny
 byly jako celní dávky Přem. Otak.
 II. 217.
 Dusack (tesák) 188.
 dvojbarvné nobavice, nejčastěji červené
 a zelené 320.
 dvojbarvný šat ženský (červený a ze-
 lený) 358.
 dýka 342.

E

Elišky královny pás 340.
 Eliška Přemyslovna ušila si skvostný
 báv korunovační 263—264, její do-
 vednost, umělé vyšívání chváleno od
 letopisce 264, její oděv po francouzsku
 266.
 Etenkel Hans velebí nádheru rytířů
 č. 139.
 erby na vafaroku 150, 151.
 von Eschenbach Ulrich 137.
 esovitý konec kroužků 100.
 éspalière franc. 147.
 eysenhan'sochen 160.
 eysenlut 163.

F

fafrnoch 174.
 fafurnoch viz fafrnoch.
 famfrnoch viz fafrnoch.
 fanfreluches 177 p. 50. srv. fanfrnoch.
 farfelucques viz fanfreluches.
 feflik 352—353.
 femoralia 48.
 fiok (látko) 223.
 z Florencie kupci měli styky s Přemyslem Otakarem II. 217.
 francouzská móda 266.
 frankfurtské sukno 218.
 František Pražský kárá cizí modu 272.
 z Friidberka Ojfr podle Dalimila zavodil
 kolby v Čechách 138.
 frisium 370.
 frygiones 371.
 Frygové prý vynalezli vyšívání 370.
 fryže (ozdoba šatu) 370.
 fryžky viz fryže.

G

galea 163.
 gallica tela 224.
 gallicum longissimum indumentum 268.
 garnacia (garnacha, garnache, garnachia) viz karnáč.
 garnatsch (garnatsch) viz karnáč.
 gaté 48 srv. hace.
 gentské sukno 216, 223.
 z gentského sukna sukni slibuje muž
 ženě na udobření 361.
 gepent (gebende) 257.
 gereite 144 p. 16.
 gerely 188 srv. hrále.
 gires vedern (na helmu) 144 p. 16.
 gladius fixoralis 186.

gòdechse. slov. šat ženský 33 p. 4.
golliria 157 p. 65.
gropiere 196 srv. kropieř.
groppiera 196.
grupera 196.
guarnaccia viz karnáč.
guglerius 412 srv. kuklér.
gurtel silberin 251 p. 2.

H

hace 48, 231, 289.
hacník (hacní pás) 289.
balsberc 144 p. 16.
halzperch 143 p. 14.
halže viz řetězy.
haras 223.
harban 258 srv. hárpant.
hárpant (haarband) 258.
harnasch 143 p. 14.
harované rúcho 203 srv. merhovaný.
hedvábie 39, 216, 223.
Heibling Seyfried tepe nádherný kroj
prostého lidu německého 201.
helm 112, 144 p. 16, 162 a d; jeho od-
vázání 166, podvázání 166, jeho ná-
dhera 167.
helm značil oděnce 175 p. 5.
helmbrechtině paní 358, 359.
Helmdecke 169.
helméri 174, helmér Jindřich povolán
z Vídně do Prahy od Václava II.
174—175.
helmesvenster 165.
hemitogium 378 p. 5.
helmodek 174.
heimový okénec 165.
Hentze (rukavice) 160.
heroldi 348 p. 6.
hiemalis tunica viz zimní sukně.
hlava (hrot na střeše při luku) 191.
hledí 165.
hol'iti (lazebnici) 287.
holí nošení 80 p. 34, 390 p. 17.
humierale viz humerale.
hood of mail 114.
Hornek Otakar popisuje korunovací Vá-
clava II. 201.
hosen 144 p. 16.
hosenmacher viz caligator.
hosler viz caligator.
hrále 188—189.
branostaj okrasa na štítě 179.
broty kopí železné 124.
broty na střele upevňované 124.
humera e a jich úprava, výzdoba (roucho
církv.) 397—399; humeralia (odění
vál.) 157 p. 65.

Hus kára lčidla 358, kára šat vystři-
žený 360, touží na „přilísne obta-
žení“ 364, ženské střevíce zobákovité
360, tepe opásání zlatem 372.
huter (kloboučník) 297 p. 9.

Ch

chapel, chapelet 258.
chaperon viz čaprún.
chirotheca 338 p. 2 a d.
chirothecae ferreae 160, 161.
— (církv. oděv) 424—425.
chochol (na helmu) 174.
chomúty na hlavě 353—354.
chrudimské sukno 218, 223.

I

Ibrahim Ibn Jakub 33 a násl., 108.
inaures 98, 270 p. 5
In dulci iubilo (píseň, její původ) 346 p.
29.
infula 426—428.
iperské sukno 216, 223—224.
interula 47, 92,
ioculatores 348 p. 6.
ioppa 310, 364 srv. kabát.
ioppula viz ioppa.

J

jablko královské 350, 381, 384.
jablko obřívací (při mši) 413.
jablonské sukno 223.
jáhnovo roucho viz dalmatika.
jedem napuštěná zbraň 122 srv. nálep,
toxicare.
jehla, kterouž kadeře krouží 228 srv.
roubík.
jehlice 104.
jeptíšek oděv 438.
jiblavské sukno 218.

K

kabát, kabátec 105, 309 a d, s kno-
flíčky. ztkaničkováný 310, 311, 312,
vypávaný 310, 312, různobarevné
311, úzké, krátké 311, budil pohor-
šení 312, nošení jich čítáno za hřích
(srv. odpustky) 312, český 313, šváb-
ský 313, k. ženský 363—364.
kabátník 313.
kabela 49, 81.

- kadeření vlasů horkými železky 227, 262, 285—286, 351 srv. roubík.
kalabak (turec.) 55, srv. klobouk.
kalhoty 63.
kalpak (tatar.) 55.
kalhoty 63, 317.
kapalec viz kapalín.
kapalín 164.
kápě 233, 238, 293, biskupská chorální 131, mnišská 438.
kapice 298, viz kápě.
kaplér 438.
kappen von golde, von silbere 298 p. 23.
kaptour 231.
kaptur viz kaptour.
Karel IV. popis jeho oděvu 277, jeho vlivem zdomácněl kroj cizí 277.
Karel IV. daroval roucho mešní 404, kárá přepych kněžstva 434.
Karel VI. král franc. napodobil kroje české 282.
karkule 30.
karnáč a jeho původ 212—213.
karneol (jako látka korálků) 104.
kasanice 378.
kasanka 378.
Kassel, po obležení K. odvezli několik vozů „zobáků“ od obuvi rytířské 334.
kazivec (jako látka korálků) 103, 104.
kleinod 171.
klenot (na helmu) 170 a d.
klobouky různé 21, 54—59, 231, 232, 233, srv. klobúk.
klobouk špičatý židovský barvy bílé nebo žluté 252, 253.
klobouk ze slámy 57.
klobúček 163.
klobúčky vysoké 233.
klobúčník 293.
klobúk 232, 293.
klobúk železný 163.
kloček viz kloek.
klok (plášť) z franc. clocque 212, 244, 324.
kment 39, k. bavorský 218, 224.
knađikij 373 p. 3.
kněží nosili vonsy na bradě 229.
kněžský šat mimo obřady církevní 432 a d.
knoflíčky na oděvu 283, p. 7; na kukli 294, na těsné sukni 301.
knoflíčky sepat kabátec 310, 311, 312.
knoflíčky sepatý plášť mužský 323.
kolby 136, jejich začátek v Čechách prý od Ojře z Friedberka 138, 139.
kolč 221.
kolečko žluté na rouchu židovském 254.
kolínské sukno 224.
konopí 21.
konšelní pražských oděv 388.
konšelé nosili rukavice, hálky atd. 338.
kopí 124, svatováclavské 124, 184, 188, 189.
korálky 103.
kord 187.
kordovanek 330.
koruna svatováclavská pořizená od Karla IV. 381, svěřena ochraně sv. Václava 381, její vyobrazení 383, její popis z věku XIV. 389 p. 2.
korunovace Václava II. slavná 201.
kovertúr 144 p. 16.
královny české roucho korunovační 388, korunovace (Žofie, choti Václava IV.) 388—389.
koruna,
— českých knížat.
— královská 131.
— svatováclavská viz svatovácl. k.
— na helmu 167, 169.
korunovační roucho králů a královen českých 380 a d.
korunování krále českého a královny řád od Karla IV. 381 a d.
— staroslovanské 38.
kosmáč 224.
kostelecké sukno 218.
košile srv. čechel.
— (camisia) 21, 47, 48, 92, 96, 231, 288, 347, košile drátěná 111.
kozzos (kůže) 29 (v lat. pramenech).
koželuzi 36.
kožešiny v Praze směňovány 35, 36.
kožešinami podšíť oděv, sukné mužská 300.
kožešinou podšíť sukně ženské 361, plášť 367.
kožešinou podšíť plášť mužský 322.
kožešinami podšíť oděvu 326.
kožichy různé 21, 23, 26, 49, 69, 70, 71, 117, 214, 326, sedláků moravských 327, k. biskupský 70.
kožišníci, 36, 54.
kožuch viz kožich.
krabatiny (obuv) 74.
Krabice z Veitmile kárá nošení střeviců zobákovitých 368.
krabička na nůž 83.
králé českého korunovace viz korunovace.
královny české korunovace viz korunovace.
královéhradecké soukenictví 218.
kranec 351—352 srv. vienek.
kranečník 352.
krásy ženské velebení 358.
krbce viz krpce.

krejčí (jméno) 36.
 krejčí královský 131.
 krejčí podvodný ukrádá sukna i při šiti
 pláště ženina 366.
 krejčí vymýšlí nové pyšné roucho 279.
 kraj národní nynější, úsudek o něm 30.
 kraj židovský viz židovský kraj.
 krone (na helmu) 144.
 kropenina 224.
 kropieň z grôpiere 196—198.
 kropieň 196 viz kropieň.
 kroužkové odění 111
 kroužky s koncem esovitým, hákovitým
 100
 krpce 49, 73, 249.
 kruhy ozdobné okolo nohou v mobyle
 19.
 kruhy kovové ozdobou hrdla a šije 103.
 krumpovaný 413.
 krumploň 370.
 krumplovati 370 srv. krumpovati.
 krumplovany 370.
 krumpovati 370.
 krunér 149.
 krano 21, 66—68, 70, 130, 244.
 křídélka viz ailettes.
 křídla ze supích a sokolích per na helmu
 167, 168.
 křišťál (jako látka korálků) 104.
 křižáckých výprav vliv na kraj západo-
 evropský 40—41.
 křížky pro ozdobu nošené 373.
 kšice ženské úprava ve věku XIII. 257
 a d., ve věku XIV. 349 a d.
 kukla 234, 261, 293 a d., k. malých
 nošení 294, k. různobarevné 294, k.
 s cípy 294—295, k. se stříbrnými
 lemy 294, jich zákaz 294.
 kukla mnišská 437.
 kuklér (látka) 419 p. 11 srv. guglerius.
 kuklička 293 srv. kukla.
 kupci čeští viz čeští kupci; k. němečtí
 v Praze pokutováni, sukna jim brána
 218.
 kursit 154.
 kuršit 154.
 kürsen 68
 kytel, kytík viz kytile.
 kytlér 307.
 kytile 307.
 křlo (poderis) 401.

L

Lakentuch (odtud loktuška) 377.
 lambrequins 169.
 lancea 188.
 lankenir 144 p. 16.

látky dovážené do Čech 39, z l. jakých
 oděv hotoven 216 a d.
 lazebníci viz holiči.
 len 21.
 lemy na pláštích a sukních 272.
 lem pláště 242.
 letní sukně 300.
 líčení (malování) obličejů 357.
 líčidla 357—358.
 líčidla 262—264, literatura o líčení žen
 224 p. 2, 443, líčidlo prodává Mastičkář
 263.
 z Lichtenburka Remunt v německé
 skladbě 137.
 lílák 351.
 liripipium (cíp) 295.
 lišty, lem na sukni 62.
 little wings srv. ailettes.
 liturgie slovanská a její význam pro
 dějiny círk. kroje 391—392.
 loden (látka) 224.
 lorica 114, 147, 148.
 lotrix (prádlé) 290 p. 14.
 loktucha 379 p. 20.
 loktuše viz loktuška.
 loktuška 377—378.
 lorica 147.
 loricatores 149.
 lorifices 149.
 louvainské sukno viz lóvské.
 lóvské (louvainské) sukno 216, 224.
 lučisíce 190.
 lůh (při prádlé) 290.
 luk 124, 190—191.
 lukanské sukno 225, 404.
 lumbale (hacník) 290 p. 5 srv. bracciale.

M

malíři štítů 179.
 malířského cechu pláště 323—324.
 mammillare 92.
 manicæ largæ 309 srv. rukávy.
 mantellus čaprún 214 p. 7.
 mantillaz 328 p. 13.
 mantlik, poněmčilý název pláštěku (Hu-
 sova výtká) 324.
 mapula 403, 403 p. 17, srv. phanon.
 marsupium 81.
 Mastičkář prodává líčidlo 263.
 mastruga 69.
 meč 108, 123, 184, m. rytířský 186, m.
 sedací 186.
 meč svatováclavský 123, 381.
 mechelské sukno 216, 225.
 menda circa cubitum 272 p. 1.
 mentil 328 p. 13.
 merhovati 208.

merhovné rúcho 208 srv. merhovati.
 měšček 269.
 měšec 81, 843.
 měsčecník 843.
 měsni roucho 397 a d.
 z Michalovic Jan 137, německá básen
 opěvuje jeho kolbu v Paříži 140,
 141, 142.
 mijeskij 373 p. 3.
 Milič z Kroměříže přemluvil písaře, aby
 nenosil střevíců špičatých 235.
 Milič z Kroměříže kárá ženskou obuv
 nádhernou 368, nošení tkanic 369,
 řetězů, knoflíků, záušnic (náušnic),
 přezek, pasů, sponek, záponek,
 prstenů, drahokamů 372, nošení
 čechliků 377.
 miparti viz dvojbarevné nohavice.
 misericors (zbraň) 186, výklady jeho
 názvu 187.
 Misnacre 187.
 mistr sv. písma kraj 433.
 mitons (rukavice) 160.
 mitra 131, 272 p. 1, 297 p. 1 a d., m.
 ferrea 163.
 mitra (církevní oděv) 421—422.
 mnišské roucho 437 a d.
 modra cizl kárána 271, 272.
 moda francouzská 266.
 modní oděv kněžím zapovědán 433.
 modrá barva značí věrnost 204.
 monilia 270 p. 5, 6, monile 874 p. 11
 a d.
 morytné (látko) 225.
 mošna 83 p. 8, m. lýčená 84.
 mýdlo (při prádle) 289, 290.
 mýtské sukno 218.

N

ňader ženských umělé vycpávání 360.
 nádhra šatu ženského 263 a násl.
 nach 225.
 nákrčník 101.
 nálep 123, 191.
 nánosek 163—165.
 náramek 101, 269.
 náramek (oděni válečné) 155.
 náramky (pri korunovaci) 383.
 nasale (lat.) nasal (fr.) naseband (něm.)
 112.
 nasoc, 225, 407 p. 8, 410 p. 1.
 náušnice 78 a d. 269.
 názvy pro přelci, tkaní a hotovení
 šatu shodné u nár. slov. 21.
 nedělní šat nádherný 279—280.
 Neidhart 202 p. 3.
 německý živel vniká do Čech 202.

němečtí kupci v Praze pokutováni, sukna
 jim brána 218.
 nevěstky musily nositi šlojíte s okraji
 žlutými 210.
 nodulata capucia 298 p. 26 (srv. kno-
 flíčky), tunicae 317, 308 p. 16.
 nodulata pallia 328 p. 12.
 nohavice 48, 63—64, 128, 130, 205, 239,
 317 a d., flanderské 317—318, černé
 318, těsné, úzké 318, budily pohor-
 šení 318, různobarevné 320, dvoj-
 barevné (miparti) 320, šachované
 320, brněné 119, 144.
 nohavičnik 320.
 nohavičky 239 p. 1. srv. nohavice.
 norec nazván Čech 97.
 nosy na obuvi 330 a d.
 nošení zbraní nerytířům zakazováno 202.
 nošení zbraní 273 p. 1.
 nožík 49, 269, 342.

oháslo 38.
 obočí barvení 262.
 obojek 96, 155, 337 p. 46, 370.
 obějek viz obojek.
 obroutek 102.
 obruce 101.
 obruc ocilira 164 srv. obrůčky.
 obrůčky na helmu 164.
 obtažení přílišné šatu ženského 864.
 obuv 21, 48, 49, 73—79, 95, 248 a d.,
 263.
 o. ve věku XIV. 328 a d. 368—369, se
 zobáky 368, o. královská 129
 ocreae 75, 76, 250 p. 4.
 očadlá (barva) 413.
 oděni nohou 119.
 oděni svatováclavské 111.
 oděv cizokrajů kárá Beneš Krabice
 z Vejmile 278—279.
 oděv knížecí 129.
 oděv na zbroj viz zbrojné roucho (vaf-
 rok).
 oděv pyšný kárá Štítný 279—280, Hus
 280.
 oděv různobarevný viz různobarevný
 oděv.
 oděv vyšívaný 370.
 odpustky uděleny dvořanům Karla IV.
 v Avignoně, budou-li nositi delší
 kabáty a odloží-li krátké, úzké, ne-
 čudné 312.
 odvázání helmu a jeho význam 166.
 okénec helmový 165.
 okraji 97, 371 a d., tepány od mravo-
 kárců 372.

okružní 370.
 omerale viz humerale.
 omirale viz humerale.
 Ondřeje biskupa pražského prsten s řeckým nápisem 392, téhož infule s písmeny cizími (exoticis) 323, též zbytek kasule 393.
 onuce 21, 48, 231.
 opánky 21, 40, 73, 249.
 opásání zlatem kárano od Husa 372.
 opasek 81, 83 p. 5, 84 p. 9.
 opičení se po cizincích 272.
 opičení po jiných tepe Smil Flaška z Pardubic 240.
 oplecko 92, 96, 255, 377.
 opleček viz oplecko
 oplecie 265.
 oplečka (u Miliče z Kroměříže) 377
 srv. oplecko.
 orarium na rouchu židovek 256, 11.
 orificium 371 p. 16.
 ornamentika 30, krovový 12 a d., 442.
 ornatus 407 a d.
 oruží 108.
 z Oseka Boreš v německé skladbě 137.
 ostroby 120, 146–147, spis o vývoji ostruh 147 p. 5, o dávka 120, ostrožnici 147, s o. chodili kněží ke mši 434.
 oštěp 124.
 orzedle 370.
 oštěp (oštěp) 183.
 ozdoby 98, 269.
 ožedlé 370.

P

paennula viz casula.
 pachy, visutina při rukávu 313 a d.
 kráší né hermelínem 315.
 pachy při rouchu ženském 364.
 palcér 227–228.
 Palcérik, název šlechtický Anežky z Kuenringu pro nošení vlasů po mužsku 228, srv. palcér.
 pal'kán (látka) 409, 412.
 pallium 247 p. 6 a d.
 pallium virile 372 p. 7, srv. plášť mužský.
 pallium muliebre 367 p. 4 a d.
 pallium virginale 379 p. 27.
 pallium archiepiscopale 423–429.
 paucerea (pauciera, panciére) srv. panczerium, panciér.
 panciér 148.
 panciérnici 149.
 pauczeria 148.
 panczerium (pantzier, panzer a pod.) 148, srv. panciér.
 panisellus na berli 428.
 pantzier viz panczerium.
 panzer viz panczerium.
 panenský účes 349, 350.
 paním „sloužení“ nošením barev jejich 204.
 panny chodily prostovlasé 86.
 panostvo 373 p. 3.
 partita vestis 211 p. 17.
 partitae vestes, oděv pruhovaný, dvojbarevný, trojbarevný a pod. 320, 321 p. 11.
 parura, ozdoba humerale 398, srv. plaga.
 patins viz patinus.
 pás 49, p. na klo-onku 55, 81.
 — mužský ve v. XII. a zač. XIV. 251, p. široký, kožený na Slovensku 83, 231, p. stříbrné pobrány kupcům z Rezna pokutou 251, p. z ovčí vlny 272.
 — 338, stříbrné 338, pozlacené 338, vyzdobené perlami, drahokamy 340, p. po královné Elišce 340 a d. se zvonečky (rolničkami) 343.
 — rytířský, jeho význam 182 a d.
 pasír 338.
 pásnice na berli 428, srv. pannisellus.
 pasování na rytíře 183.
 pater noster de achteyn 374 p. 23.
 páterický nošené pro ozdobu (růženečky) 373.
 patinus 333.
 patlik (pentlik) 356 p. 40.
 patnochy 334.
 pavais (pavois) 179, srv. pavéza.
 pavese 179, srv. pavéza.
 pavéza z pavese 179.
 pavézníci 179.
 pavlaka (látka) 225.
 pellicium (kožich) 328 p. 18.
 pellium 49.
 pentlik 258.
 penž íkem pachy připjaty 313, viz pachy.
 peplum 88, 259, 352, 356 p. 31.
 pepela crocea 211 p. 21.
 pepela preciosa 273 p. 2.
 péra supí na helmu 167.
 perlovec, perlová okrasa kšice 351.
 peři na šíp 123.
 pěti střelu na luku perím opatřovatí) 191.
 Petr z Mladenovic domnělý skladatel písní „In dulci iubilo“ 346.
 Petr Žitavský kárá cizí módy 271.
 phalta 29 (lat. název plátina).
 phaltena 29 (lat. název plátina).
 phanon (manipulus) 402.
 Phelle (látka) 203 p. 7.

- piest (při prádle) 289, 290.
 pileator (klobučník) 297 p. 9.
 pileus 232.
 pilea longa 272 p. 1.
 pileus ferreus 163.
 pileus cornutus 255 p. 7, p. more iudaico 255 p. 9, p. lata (židovský oděv) 256 p. 11.
 písmena na oděvu nošená 347.
 písmena řecká na prstenu, na pectorali, na reliquiárii 392.
 — cizí viz cizí p.
 — pohanská viz pohanská p.
 pížmo 358.
 plaga (srv. parura) ozdoba humerale 398, srv. predelly oltární ozdoba.
 planeta viz casula.
 plásek (sukno) 225.
 pláštěk 268 srv. plášť.
 plášť 21, 23 p. 16, 39, 64 a d. p. 98, mužský 240, jeho úprava ve v. XIII. 240, sepjatý sponou 241, petlicí 242, opatřen obojkem (límecem) 242—243, p. ženský 268, podšitý kožešinou 244, p. mužský 321 a d., knoflíčky sepjatý 323, ženský p. 365 a d., různobarevné 366—367, podšívky různé 367, p. podšité kožešinou 367, pláštěk ženský 368 p. 9.
 — při korunovací krále č. 384.
 — královský 131, 380, 384.
 pláště pohřebního Karla IV. část 386
 — kostelní zastaveny v Řezné u židů 420 p. 18.
 plate 144 p. 16.
 platen 150.
 Platigen (látka) 203 p. 7.
 platnění 150.
 platnerze 150.
 pláty (rytfský úbor) 144—146.
 — 120, 150.
 plechy 150 srv. pláty.
 pleše nositi kněžím prikazováno 433.
 pletenice (ozdoba šatu) 369—370.
 plicatae tunicae 308 p. 16.
 plíšky přivěšené na ozdobách 103
 plst u starých Čechů 21.
 plšćenice 53 p. 12.
 Plyat látka 203 p. 7.
 poddaní nosili krátce zastřižené vlasy 228.
 poderis (kzlo) 401.
 podholování hlavy 43.
 podjáhno vo roucho viz subtile.
 podkasaná sukně mužská 238.
 podlinky srv. podliny.
 podliny 267.
 podvázání helmu a jeho význam 166.
 podvika (šatka slovenská) 378, v Mamotrectu 378, u Komenského 378.
 pohanská písmena na plášti 393.
 pokošín (látka) 409, 412.
 polské sukno 225, p. odění válečné 108.
 polské ženy nosily patnochy 334.
 pomum calefactorium 413.
 popel při prádle 289.
 poprinské (sukno) 225.
 portleyn (swarz, weisz, silwereyn, guldeyn) 371.
 porušné sukno 225.
 postoly 49, 73, 248.
 postržižiny 43.
 poulaine 333.
 poustevníka oděv 439
 povoňky 358.
 pradlé (pradlena) 290.
 prádlo 47, 48, 231.
 prádla způsob ve věku XIV. 289—290.
 praetexta 371 p. 2, crumpatae 371 p. 12.
 praetextrix 371 p. 21.
 prak 191.
 praporec 189—190.
 — válečný 125, 189, 190.
 — sv. Václava 125.
 prázdné ženy 359.
 predelly oltární ozdoba (podle Msgra Lehnery), ozdoba humerale (podle Bocka) chovaná v pokladu svato-vitském 398—399.
 prostých žen obal hlavy 269.
 prsník 92, 96.
 prsten 102, 103, 269, 372, stříbrný, zlatý, pozlacený 372, s kameny 372, s diamantem 372.
 prstenec viz prsten.
 prsten královský 381, 384.
 prtáci 335.
 pruhatina (látka) 225.
 pruhované roucho 267—208 srv. merhované, harované r.
 Přemysl Otakar II. odíval skvostné pány české 201.
 — Otakar II. udržoval styky s kupeckými domy v Benátkách a ve Florencii 217, byly mu dodávány tkaniny jako celní dávky z Dunaje 217.
 přeslen 21.
 přílbice 108, 110 a d., 162 a d.
 přílbíčníci 174.
 pruhatý 411 p. 10.
 prusplech 150 srv. plechy, pláty.
 přýmy (ozdoba šatu) 369.
 przenski 373 p. 3.
 přepych a nádhera vzrůstající 127.
 puckler (buckelaere) 178 srv. puktér.

puklér ze slova pucker 178.
pukléri 179.
punčocha 48 srv. Bundschuh.
purpura 385.

R

Rankov V. kára vystřižený šat 360.
rationale jáhnovo, biskupské 426.
ratiště 188.
raubae (kabátce) 316 p. 18 srv. od-pustky.
Riese 259.
roubík (calamistrum), r. kroutili si vlasy uměle 285.
redimiculum 352.
riese něm. (roucha) 259.
rochetum 414 srv. superpellicium.
rolničky viz zvonce.
roskop 354.
rostrati calcei 336 p. 20 a d.
roucha, pokrývka hlavy ž. 259.
— 87, 352.
— církevní viz církevní r.
— mešní viz mešní r.
— svrchní 64—72.
— zbrojné viz zbrojae r.
— znamení lidské mysli (Štítný) 281.
z Rožmberka Voka rytířské odění nádherné popisováno od něm. rýmovníka 139.
rtů barvení 262.
rubáč viz rubáš.
rubáš 47, 90 a d., 265, 375—376, r. staročeský totožný s nynějším na Slovensku 91, 376.
rukáv vyvolené paní nošen na helmu 170.
rukávce 80, 92, 96, 377.
„bez rukávkův“ (u Dalimila) 377 značí nejspíše rukávce, viz toto slovo.
rukávy d'ouhé, visuté při sukni ž. 267—268.
rukávy veliké, visuté ve věku XIV. 303, střihané 304—305, pytlavité 305 až 307.
rukavice 49, 80, 158—160, 250—251, benátské 250, ušité z látky šeré 250.
rukavice válečné a jich vývoj 150 a d. brněné 160, železné 160, na meči zavěšovány 161.
— vyvolené paní nošena na helmu 170.
— (při korunovaci) 384.
— 337—338.
rukavičník 338.
ruské čapky, obroubené sobolem 56.
rutník (rutlink?) 186.

různobarevný oděv za doby rytířství 205, výklad toho 206.
růženecky viz páteříčky.
rychnovské soukennictví 219, 225.
rynér 162.
o rytířství literatura 143 p. 1, 442.
rytířského odění vliv 200 a d.
rytířské odění v zemích českých ve věku XIII., XIV. 135 a d.
rytířství význam v dějinách kroje 136, r. vniká do Čech podporou č. králův a pánů 137, na rytířské novoty touží Dalimil 138.
rytířů č. nádhra vcelebena od rýmovníka něm. Hans Euenkela 139.
rytířského pasu význam 182.
rytíři nosili obuv se zobáky 334, r. čeští zle pochodili pro tuto obuv v boji 335.

Ř

řas očních barvení 262.
řecký čaloun 392.
s řeckým nápisem prsten, pectorale, relikviář 392.
řeckou prací mešní roucho 392.
řemínky obuvi 75.
řemínky u nohavic 64.
řetězy 269.
řetězy (balže) 373.
řetězů nošení kárano od Miliče z Kroměříže 372.
řetězové tkanivo 111.
řetězky ozdobou hrdla a šije 103.
z Řezna kupcům pasy v Praze pobrány pokutou 251.

S

safir v prstenu 372.
saga 506 p. 2.
sagitta toxicata 122.
sagum 154.
Sameit 203 p. 7.
samostřiel 191.
samostřel 193 p. 40.
sandalia 75.
sandalia (oděv církv.) 423—424.
satel 144 p. 16.
seacatae caligae viz šachované nohavice 321.
scapulare 438 srv. škaplér.
scarpa (vlas.) 74.
scutarius 110 p. 3.
scutifer 182 srv. štitonoš.
scutum 181 p. 1.

sedla v Praze hotovena 85, 108.
 sedláků moravských kožíchy 327.
 sedlo nádherné 191.
 Sempach, po bitvě u Sempachu odvezli vozy „zobáků“ od stěvivých rytířských 334.
 sertum 355 p. 20.
 schapel (srv. chapel) 258, schapeil 261 srv. chapel.
 Schaperún (Schaprún) viz čaprún.
 schawben 828 p. 21. srv. čuba.
 schilder 179.
 schilt 144 p. 16.
 schleier 259.
 Sighér opěvuje krále Václava 137.
 Siglat (látka) 203 p. 7.
 slappa srv. šlap.
 slogier (na helmě) 144 p. 16.
 sloužení vyvolené paní nošením jejích barev 204
 slovanskou liturgií čítali kněží mši za Václava II. 229.
 Slovecko zachovalo ráz starodávneho kroje 215.
 — zachovalo rázovitost starodávneho kroje 375.
 sloyerz 356 p. 31.
 sluhové nosili vlasy krátce zastřižené 228.
 Smil Flaška z Pardubic kárá oděv cizokrajný 280.
 soccus 48, 53 p. 12.
 solnické sukno 218.
 soltular 73, 74, 828 srv. škarbál.
 souzavíra 33 p. 8.
 soukennictví české 218, zvelebeno příchodem Flandrů 217.
 soukenníků lest 219.
 sousquenie 33.
 spada, spatha 186.
 spaldenier 147.
 spalleria, spallarium lat. 147.
 spalliera (vlaš.) 147.
 spalnier (ze „spaldenier“, „spalier“) 147.
 spinaulo 65, 373.
 spony 19, 81, 103, 372.
 staroruské řetízkové odění 115.
 stehmesser 191 p. 11 srv. stehmezzir.
 stehmezzir 187 srv. misericors.
 stejnokroj 205.
 stola 401.
 strictae tunicae (úzké) 308 p. 16.
 střela (na luku) a její části 191.
 střevíce viz třevíce.
 stříbro vyváženo z Čech 97.
 stímen 194.
 „stříhané“ roucho (roztrěpené), moda XIV. věku, 301 a d.

subtalaes 49, 73, 74.
 subtile (roucho podjáhno) 301 a d.
 subucula 400 srv. žarek.
 sudarium 378 p. 10, 11.
 sudlice, její podoba 124, 183.
 sukně 49, 60—63, 115, 128, 130.
 — na oděně (vaňrok) 154.
 — mužská 236 a d., podkasaná 238.
 — svrchní 246 srv. surcotium.
 — ženské v XIII. a na zač. XIV. v. 267.
 — mužské 298 a d., různobarevné 299, šeré 299, letní, zimní 300, podšíité kožesiuami různými 300, úzké, krátké, „zstříhané“ roztrěpené 300 a d.
 — ženské 361 a d., různobarevné 361, podšíité kožesinou 361, z látek flanderských (brusselských, gentských) 361, přepásána 363.
 — královská 382, 393.
 sukna flanderská 216—217, s. italská 217—218, s. německá 218, s. polská 218, mišenská 218, česká 218—219.
 von Sunburg Friedrich 237.
 superpellicatus 415 p. 5.
 superpellicium (rochetum) 414 a d.
 supí péra na helmě 167, křídla z nich 167.
 surcot (surkót) 241 srv. surcotium.
 surcotium 244, 246.
 surcotus 247 p. 16 srv. surcotium, sukně svrchní.
 sutor 37 p. 11, 230 p. 7.
 svatováclavské kopí 124, svatováclavská koruna 381, její vyobrazení 383, její popis z věku XIV. 389 p. 2, svatováclavské oruží cítil kožíšník 111.
 svrchní sukně 246 srv. surcotium.
 sztylet 192 p. 13.
 swebisch wambeis 317 p. 25.
 sweitzuch 378 p. 10.
 szpalcer 147.
 szpalier 147.

šafránem žlutěny šlojře ženské 209.
 šachované nobavice 320.
 šamlat 225—226.
 šarlat 226.
 šátečky u Slovanů směřovány 35.
 šatka 87, 88, 378.
 ščibal viz šibál.
 ščit 120 a d. 177, potažen kožesinou ozdobně 179, malován 179, malíři štítů 179, štítky náramenní 180 až 181.
 ščivalník 330.

šeré látky 88, šerina, šer, šerka 218, 226.

šerina viz šeré látky.

šerka viz šeré látky.

ševci 250

šilhér (látko) 407 p. 9.

škaplér (škapulár) 433.

škarbály, 74. 248, 328—329.

škorně 76, 77, 130, 249, 329.

škrbaly viz škarbály.

škrobené šlojite 261.

šlap 163.

šljapa srv. šlap.

šlojier (závoj) na helmu 170.

šlojier (ženský) 259.

šlojire cípovité 260, vlnkovité načerčené

260, na sebe kladené 260, škrobené

261, 352.

šlojifník 352.

šmelce skleněného hotovitel 370.

šnorar 370.

šnorocník viz šnorar.

šnorka 370.

šorc 378.

šorec (zástěrka) 378.

špička (na vlasy) 228 srv. roubík.

štibal (obuv). srv. lat. aestivale, franc.

estival, tital. stivali, šrém. stival 330.

štít viz štit.

štitaři 179.

štitonosi 179—180.

Štítný kára lícidla 357—358, kára šat

vystřižený 360, lepé rúcho 372, kára

nošení ráženeckú ozdobných 373.

šuba viz čuba.

„šubka“ (čubka) ženská 367 srv. čuba.

švábský kabát 313.

švec 331, 335.

T

táborské sukno 218.

talier (ozdoba helmu) 144 p. 16.

Tanhtser 137.

taparty (oděv mistrů sv. písma) 432.

tarčé z targe, tartische 178.

targa (targe, targe) 178 srv. tarčé.

tarticza 178 srv. tarčé.

tartische 178 srv. tarčé.

von Tasme látka 203 p. 7.

tela gallica, bavaricalis 224.

terčé srv. tarčé.

tesack 188 srv. tesák.

tesák 187, po česku strojený 187.

tetiva 124.

thorax 150.

tkanice s navlečenými ozdůbkami 103, ozdoba šatu 347, 369.

tkaničnick 370.

tkaniny vykopané v archaeol. nalezištích 18.

tlumok 191.

— v t. vázali si zásoby oděvu 281.

tobolečník 343.

tobolka (při pasu) 49, 251, 345 p. 19.

točenka (pokrytka hlavy) 232, 293.

topelharas 412.

tournaýské sukno 216, 226.

toxicare 123.

trubea (plášť královský) 69.

trapezita 53, 7.

trepy 331.

tripartitae vestes viz partitae v.

Trippen 333.

von Tryent látka 203 p. 7.

třepení 370.

třeví, třevíc 75.

třevíce 128, 249, 329, t. lýčené 73.

— se zobáky, nosy, dlouhými špicemi

330 a d., dohady o jejich vzniku 330,

steský staročeských mravokárců 331,

dvojbarevné 332, u rytířů 334, pře-

kážka při boji 331—335, hrom „zo-

báky“ urazil 335.

— královské (při korunovaci) 382, 383.

túl 124.

tunica viz sukno, aestivalis 308, p. 8,

hiemalis 308, p. 9., tunica 49, 60,

t. muliebris 238, p. 1 a d., 363, t. di-

latatae, strictae 273 p. 2.

von dem Turlin Ulrich 137.

turnaje 136.

U

účes panen 348, žen 348, kuželovitý

úbor 353, „chomůty“ na hlavě 353.

uherský obyčej nositi dlouhé vousy na
bradě 229.

uzda 194, v Praze robeny dle arabské
zprávy 108.

V

vacek 81, 83 p. 7, 8 (tobolka),

Václava sv. brnění, „košile drátěná“

111, 115.

Václav I. opěvován od Sigeheira, Fried-

richa von Sunburg a j. pěvců něme-

ckých 137.

Václav I. 1249 objevil se v plné krá-

lovské velebnosti 380.

Václava II. hlavní korunovace 201.

vacín 351.

váček 81, 83 p. 9 viz měsíc.

vačkář 343.
 vafnrok 150 a d.
 vardecocium 154.
 varkocum 154.
 varkoč 154 srv. vafnrok, warcoat, wardecocium, varkocum.
 vel (závoj) jeptišky 438.
 veil viz vel.
 ventaille 165.
 věnec viz věnec.
 věnec, ozdoba panenské kštiny 86, 351.
 věnečník 852.
 viének 351 srv. věnec.
 vínek viz věnec.
 visière 165.
 vitta 258.
 vlasy krátce zastrížené nosí lid poddaný a sluhové 228.
 vlasů umělé kadeření 227 srv. roubík.
 vlasů barvení 262, kadeření 262.
 vlasů cizích nošení 351.
 vlasů úprava ve věku XIV. 285, kadeření rozebratým „roubikem“ (calamistrom) 235—286.
 vláské (sukno) 226.
 vlna 21.
 vlnou si muži vycpávali kabát 312.
 sv. Vojtěcha hřeben, rukavice 424, prsten 425, infule 428.
 vokasnice 378 srv. kasanice.
 voňavky 262 srv. povoňky.
 vonuce 53 p. 12 srv. onuce.
 vonučka 53 p. 12, srv. onuce.
 voplečí 92 srv. oplečí.
 vousy dlouhé na bradě 228—229, nosili je kněží za Václava II. 229.
 vousů úprava ve věku XIV. 284—285; vousy umělé 287.
 za Vratislava krále začali nositi židé žluté kolečko na rouchu 256 p. 10.
 vřeteníště (při střele na luku) 191.
 vyrazievaná (casula) 407 p. 8.
 vystřížení přílišné šatu ženského 360.
 vyšíváč 370.
 vyšívání oděv 370.
 vyšívání lidové 94, literatura o něm str. 13, 442.
 výzdoba šatu ženského 369 a d.

Wafenkleit 144 p. 16.
 Wafenrok 150 a d.
 Waldbauer Konrád kárá nošení šatu pyšného 358, nošení pasů, šatů dražích 372.

Wapenrok 150 a d.
 Wernher 202 p. 3.

zábavné družstvo v Praze ve v. XIII. 263.
 zabívací jablko (při mši) 413.
 zápony 269.
 zástěrka (šorec) 378, 372.
 zauskij 373 p. 3.
 záušnice 100 srv. naušnice.
 Závěš z Falkenšteina prý poslal královně Jitce rouchu, kouzelným jedem napuštěnou 259.
 závoj 258.
 zavojky 356 p. 40.
 zbraň 122—127, 182—194.
 — jedovatinou napuštěná 122.
 zbraně nošení 273 p. 1.
 — nošení zakazováno lidu 202, 281, kněžstvu 433.
 zbrojaři 103.
 zbrojné rouchu 154 srv. vafnrok.
 zevnějšek starých Čechů ve věku XIII. a zač. XIV. 227 a d.
 zhedvábní 267.
 zimier 176 p. 40.
 zimní sukně 300.
 „zkrájené“ rouchu viz střihané.
 zlato arabské 171 srv. arabisch Gold.
 zlatníci 269 p. 2.
 zlatohlav 226, 385.
 znaky na rouchu 347.
 zobáky na obuvi 330 a d.
 — na ženské obuvi 368.
 zom 144 p. 16.
 zpouliní 267.
 zpytáci tatarští 233.
 zrcadlo 360.
 „zstrihané“ rouchu viz střihané.
 ztkaničovaný kabátec 310.
 zvířat skutečných i báječných podoby na helmu 170.
 zvonce na pasu 343, na oděvu 343—344.
 zvoník v chrámě svatovítském oběk 395 p. 5.
 zwijrczijadla 373 p. 3.

žakovský (studentský) oděv 343.
 žarek 400.
 zarkones viz žarek.

železný klobúk 163.

železo (na sítele) viz hlava.

ženy vdané mívaly blavu i vlasy zakryty 86.

žen č. oděv ve v. XIII. a zač. XIV. 265 a d.

žen prostých kroj ve věku XIV. 375 a d.

ženy v Praze v XIII. v. barví si červeně tváře 263, uličené v krčmě 263.

žezlo královské 380, 381, 384, ž. královny 388.

žid popraven s kloboukem židovským upraveným ze dřeva 253 254.

židovek roucho 254, 256 p. 11.

židovský kroj ve v. XIII, XIV. 251 a d.

žlutá barva — barva modní 209, kárána, šafránem žlutěný šlojře 208, barvon žen nekalé pověsti 210, se žlutými okraji šlojře musily nositi nevěstky 210.

žlutý židovský klobouk na potupu 253, 254, 255.

žluté kolečko na šatě židovském 254.

žlutické sukno 218.